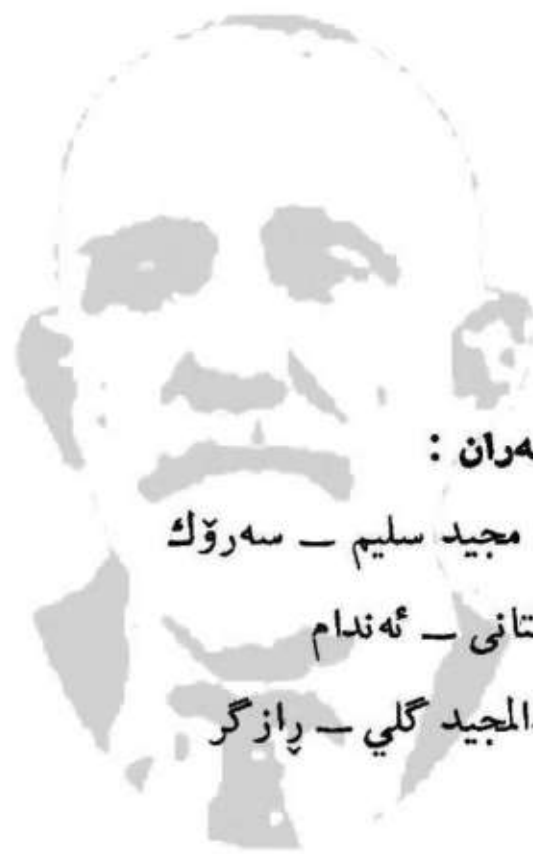

گوڤقارى كۆرى زانپارى عىراق
"دهستەى كورد"

بەرگى بىستو بەگەم و بىستو دووم

۱۹۹۰

دهستهی نووسهران :

دكتور جوامير مجيد سليم - سهروك

دكتور حسن كتانى - نه ندام

عبداللطيف عبدالمجيد گلي - رازگر

بنكهی ژين

سویندو سویندخواردن له شیعری کوردی دا

د. امین علی موتابجی

کولتجی زمان بهغدا

به ره می شاعیر جگه له و قه سیدمو پارچانهی که ستایش و پیاه لاندانی
پاشاو میرو پیاوی گه وره و دهست رویشتووه خوی ، بریتی به له و ههست و
نهستهی که له کانگای دلی شاعیر و زه میری به وه هه ل قولآوه . ئەم به شه
له شیعردا کاریگه رترینه و دهروونی شاعیری تیادا ده بینری . جا له به ره ئەمه به
که شاعیر بیرو باوه رو و خوشه ویستی و خواناسی و دۆستی و دهر پیرینی
ناره زایی و پیشاندانی رتی راستی و خووی جوان و نیشتمان په روهری و گه ل
سیفاتی جوان جوان ، به غه زه ل بی یا وه سف یا پارچه پیشانی دهداو ده یخاته
به رده می کومه له که ی .

زور جار ده بینن که شاعیر له شیعره که ی دا سویند به خوای گه وره
دهخوات که به سهر چاوه ی هه موو شتیکی ده زانی و هه موو شتی له وه وه به
که به م ده گات . دیاره له م باره دا شیعره که ی ، به یته که ی زور جیاوازه له گه ل
ئه و شیعرو پارچه و چند به یته ی که پرن له دروو موباله غه ، که ئەمه ی
دواییان له به ر ته ماع و سوودی نابه جی به .

دوکتور نورانی وصال ده لی :

« ئە گه ر شاعیریک به پاکي دل سویند بخوات یا به په یوه ندی به رده وامی
خوی له گه ل مه عشووق دا ، بی گومان کاریگه ری به که ی قول و ئە نه ری
بی هاوتایه » .

هەر له بهر ئەمه به که له بهرهمی شاعیراندا سویندو سویندخواردن
به کارهینراوه ، که هه موویان به شیوه به کی شیرین و کاریگه ده برپاوه .
ئهم جورده شیعرهش کاریگه ری به کی زۆری کردۆته سەرگیانی ئەوانه ی
که ئەو بهرهمه ده خویننه وه .

لیره دا شایانی سهرنجه که سویندخواردن ئەک هەر لای شاعیران
باوبووه ، به لکو لای خه لکی تریش به کارهینراوه و سویندخوراوه و ده خوری ،
به خوا و قورئان و پیغه به ران و پیغه به ری موسلمانان و ئەو و پیاوچاکان و
گۆری باو با پیران و شه هیدان و به مهرگی خوشه و یستان و به جوانی یار و
دۆستان و به شوینی پیروژ و مه زار و جی نزرگه .

له ناو کورده واریش دا جگه له شیعر ، به شیوه به کی گشتی سویند به
وانه ی که له سه ره وه باسمان کردن خوراوه وه کو چۆن ده لێن : به خوا ،
به قورئانی پیروژ ، به که لامی خوا ، به پیغه به ر ، به چواریاری نه بی ، به
غهوسی گه یلانی به کاک ئەحمده دی شیخ ، به شاهی نه قشبه ند ، به شیخ
سه عیدی پیران ، به پیری قه ره چیاور ، هتد .

جا له بهر ئەمه ده توانین سویندو شیوه ی سویند خواردن له شیعردا
بکه ین به م چهند دهسته به وه .

- ۱ - سویند به خوا و سێفاتی خوا ی گه وره .
- ۲ - سویند به قورئان و کتیبه پیروژه کان .
- ۳ - سویند به پیغه به ران و یارانیا و به پیاوچاکان و وه لی و شیخ و مه لا .
- ۴ - سویند به مه عشوق « یار » و ئەو شتانه ی که تایبه تین به وه وه .
- ۵ - سویند به و شوین و شتانه ی که لای شاعیر به نرخ و پیروژن .
- ۶ - سویند به گیان و مهرگی به رام به رو خوشه و یست .

له م چهند لاپه ره به دا ده مه وی ئەو به یته و شیعرانه ی که شاعیره کانمان

تیای دا سویندیان خوار دووهو شیعره کانیاں زیاتر پیتی به هیزو کاریگه رتربوون
پیشان بدهم • نهوهی شایانی باسه لیره دا نهوهیه که لهم به شه دا وینه له
به ره می چند شاعیریکی دهوری کونمان دهخه مه بهرچاو •

سه رنج :

- ۱ - که ده نووسم هه ژار مه به ستم له دیوانی مه لای جزیری هه ژاردیت •
چاپی تهران - ۱۳۶۱ •
- ۲ - نهوهی هینه که نی هه ژاری نی به ده توانی بو به یته کان سهیری :
۱ - العقد الجوهری فی شرح دیوان الشیخ الجزری - تألیف احمد
ابن الملا محمد البهتی • • چاپی - قامشلی - ۱۹۵۸ •
ب - دیوانا مه لای جزیری - صادق بهاء الدین - به غدا - ۱۹۷۷ •
- ۳ - بو به یته کانی نالی سهیری دیوانی نالی مه لا عبدالکریم مدرس بکات
وه یا دوکتور مارف خه زنده دار بکه •
- ۴ - بو به یته کانی سالم دیوانی سالم کوردی مریوانی ۱۹۳۳ •
- ۵ - لیره دا وه کو نمونه - به یته و پارچه کان پیشان دراوه چونکه نه گهر
هه مووی بنووسری و ئیشاره تی بو بکری له وزه ی چند لاپه ره یه که دا
نی به • نه م چند لاپه ره یه م بو نه وه نووسی تا دهر گای نه م باسه ی
پن بکه مه وه و شاره زیان و دوستدارانی نه دهب به شیوه یه کی فراوانتر
له سهر نه م بابه ته بنووسن •
- ۳ - سویند خوار دن به خوی گه وره و سیفاتی :

۱ - مه لای جزیری :

ژ حیجابی وهره دهر نازک و مه ستانه بمهش تو
ته جیهان زیرو زه بهر کر بخودنی نهف چحیجابه ؟

تو بنی سازی بئاواز چرهنگی مه دخوازت
الله الله بخودی قهط دبهی ئەف چخیطابه ؟

ههزار ل ٤٣٢

والله ژ ههردو عاله مان من حوسنی جانا نه غه رهض
لهو من ژ حوسنا دل بهران هه ره صونعی ره حمانه غه رهض

ههزار ل ٥٩٢

نالی :

تو ئە گه ره ههستی ، له جی پراوهستی ، دیوو کافریش
دین ده لاین : به خودا قیامت راسته ههستانی ههیه

دیوانی نالی ل ٥٧٧

سالم :

به خوابی که پوژو شهو دینتی
دلی من هه ره ویصالی ئەو دینتی •

دیوانی سالم - کوردی مه ریوانی ل ١٠١

سالم :

ژه ره ممول ، بی پووت ، به وه للاً هیلعه زیم
خاره گول ، بی بووت به بیلا هیلکه ریم

* * *

ره ونه قه بو حوسنی تو ، ئاشوفته گی
سه ره حیسابم ، خۆم به ئە سراری ، عه لیم
په رچه مت تاره به وه لله یلی که لام
بی وه فاو ره حمی به ره حمانو ره حمیم

سالم ل ٥١ - ٥٢

۱ - مهجوی :

به خودا قهسه م له گه ل دلی خالی له سۆزی عیشق
ته کراری حه رفه ، به س ، ده می پری یا خودا خودا

دیوانی مهجوی ل ۶

مردیکی له بهر نه و قاپی به دا مهردا نه
به خودا چاتره نه مرو له گلا راوی حیات

دیوانی مهجوی ل ۶۴

ب - سویند خواردن به قورئانو ئایات و صوحوف :

۱ - جزیری :

به قورئانی ، به ئایاتی نه گهر پیری خه راباتی
بیژت سه جده بن لاتی مریدین وی دین قاتی

ههزار ل ۵

فه یضا عولومی حیکمهت ، جاما سه دهف کو گئیرا
مه ژ دهستی موعبه چان دیت ب موصحهف و ب ئایات

ههزار ل ۱۳۶

موصحهفا حوسنو جه مالی سوره تا خال و خه تان
« ما تلونا غیر حرف لا و قرآن مجید »

ههزار ل ۲۱۷

لیره دا « واو » هکه بو سوینده ، به واتا « به قورئانی مهجید » له
کوردی دا به کارهینانی « واو » به رامبه ر « به » سویند له شیوه می قسه کردندا
له ناوچه می شماره زوردا زور ئاسایی به .

هه یف بو نه و دظولماتی دخوم صوندی بئایاتی
کو نوری دا سه ماواتی نه سه د هات راستی میزان

ههزار ل ۴۷۷

سالم :

نه قشه رووت تو دل به شاهی نه قشه به ند
یاری دیرینه به قورئانی قه دیم

سالم ل ۵۲

مه حوی :

به (والذاریات) ی مه ناسان و ناه
که بهر با دهن کیوه کانی گونا

مه حوی لهم پارچه به دا به گه لپی سوره تی قورئانی پیروز سویندده خوات
وه کو « والنجم ، والسماء ، والفجر ، والشمس ، واللیل ، والتین ، والعدیات ،
والعصر » •

دیوانی مه حوی ل ۴۱۴ ، ۴۱۵ - ۴۱۶

حاجی قادر :

یا ئیلاهی به ئایه تی مونزه ل
به چواریاری نه حمه دی مورسه ل

حاجی قادری کوی - کهریم شاره زال ۱۹۴

ج - سویند به پیغه مبه ران و یاران و پیاوچا کان :

سالم :

تاقه ، خالی رووت ، به ته جریدی مه سیح
ساحیره چاوت ، به ئیعجازی که لیم
خه م بووه قه ددم به شمشیری عه لی
قسمتم عیجزه به ته قسیم قه سیم

دیوانی سالم ل ۵۲

د - سویند به مه عشووق و نهو شتانه ی که تایه تیان به وه وه یه :

۱ - جزیری :

ئەز بوی قامەت و بەژنی لته صوندی دخورم
بەس که ئەی پادشەها من لئەسیران غەدەری

ههزار ل ٦٢٥

۲ - نالی :

بە حەقی جەرری هە یاسە ی زەر و کاکۆلی سەری
دلی گوم گەشتەیی من گوشتەیی پشت و گە مەرە

نالی ل ٤١٤

بە حەقی تاری کاکۆلی سەراپا لوولی ئەو شوخە
ئە گەرچی پەشمە ، ئەمما دل لە طوررە ی زولفی سەودایە

نالی ل ٥٧٠

۳ - سالم :

سالمیم رابوورد بە مەرگی دل بەرم
دل بریندارم لە بەر دیدە ی سەقیم

دیوانی سالم ل ٥٢

ئە گەر باوەر ئە کە ی سەو گەند بە ئە برووت
هیلال ئاسا خەمیدەم بۆ مەهی رووت

دیوانی سالم ل ٢١

دووسەد عوقدەم لە دل دایە بە بی تو
درو ناکەم بە عوقدە ی چینی گیسووت

سالم ل ٢١

۴ - مهلاوه سمان :

به چاوی تو قه سه م چاوم هه میشه چاوه رتی ریتیم
له سه یلی چاوه یی چاوم وه کو خاشاکی ژیر پیتم

دیوانی مهلا وه سمان ل ۲۶۲

ه - سویند به و کارو شت و شوینانهی که لای شاعیر پیروزو به نرخه .

۱ - سالم :

قامتت سهروه به گولزاری ئیره م
سیبه رو خسارت به فیردهوسی نه عیم

دیوانی سالم ل ۵۲

بن له بت شادنییم به سه رچه شمه ی حه یات
دهردی تو فادهم به ده رمانی حه کیم

دیوانی سالم ل ۵۲

ز - سویند به گیان و مهرگ و ...

۱ - نالی :

خه راباتی دلی « نالی » مه فهرموو ! خالی به نایه م
به مهرگی تو قه سه م ، چاوم ! به ذیکرت به یتی مه عموره

ناللی ل ۱۱۱

به مهرگی خوت قه سه م ، زاهید هه موو عومرت عوبووریکه
مه قام و مه نزلت ئاخر ، له کن جه معی قوبووریکه

ناللی ل ۴۵۸

نیشانهی فخره بو من گهر به سه ریتم نه ک به پیچ ، نه مئا
به مهرگی تو قه سه م ، شاهم ! عوذر مه سمووعه ، سه رمایه

ناللی ۵۷۰

دهزانی خۆ دهچینه جیی غهرییان
به مهرگی خۆت ، ئەگەر چاوان سیاکەیی

نالی ل ۷۰۸

به مهرگی تو له بهر تۆشه به میحنهت
سهرم نایینی به ستهر غیری زانوو

سالم ل ۶۶

مهلا وهسمان :

به مهرگی من به کوردی پیره گوفتار
په ریشان مه دوه ، جه معی یهت که ئینشا

مهلا وهسمان ل ۲۰۱

حهریق :

چاوه کهم ئەمڕۆ له گولشهن گول به عیشوه خۆی نواند
نهک نمهک گیریم ، به مهرگی تو قه سه م ، هیچ نه مدواند .

میتزووی ئەدهبی کوردی ل ۴۲۵

بهراویزو سه رچاوه :

۱ - سهیری « سوگند در آثار سعدی » دکتر نورانی وصال - له کتییی
- مقالاتی دربارهء زندگی و شعر سعدی - چاپ دوه م - شیراز
سالی (۱۳۵۰) بکه .

۲ - هه مان سه رچاوه ی ژماره (۱) .

۳ - ئەگەرچی دوکتور نورانی له مهقاله که ی دا سویندی لای سعدی
کردوو به چواربه شهوه ، به لام به رای من سویند به گشتی ده کیری
به م شەش به شهوه وهیا بلیم به م شەش جۆره وه .

٤ - مه‌لای جزیری - جزیری ناوی ئەحمەدهو فرزه‌ندی شیخ محمده •
سالی ١٤٠٧ میلادی له شاری جزیری بۆتان له‌ناو بنه‌ماله‌یه‌کی هۆزی
بوختی چاوی به‌ژیان هه‌ئیناوه « - هه‌ژار ل ، ١٧ •

٥ - بۆ ژبانی نالی و پترشاره‌زایی سه‌یری :

١ - دیوانی نالی - مه‌لا عبدالکریمی مدرس - به‌غدا - ١٩٧٦ •

٢ - نالی و فهره‌نگی - ده‌ مارف خه‌زنه‌دار - به‌غدا - ١٩٧٧ •

٦ - بۆ سالم : سه‌یری :

١ - دیوانی سالم - چاپی - کوردی مه‌ریوانی - به‌غدا ١٩٣٣ •

٢ - میژووی ئەده‌بی کوردی - علاءالدین سجادی - چاپی دووهم -
١٩٧١ به‌غدا ل ٢٥٦ یکه •

٧ - له‌به‌ر ئەوه‌ی دیوانی سالم هه‌روه‌کو دیوانی زوربه‌ی شاعیرانمان
«تحقیق» نه‌کراوه ، له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ ئەوه‌ی که بیه‌وی شتی له‌و دیوانانه
وه‌رگرتی دووچاری گیروگرتی هه‌له‌ی چاپ و شیوه‌ی ئیملا و نووسینی
ئهو فوسخانه ده‌بیته • له‌به‌رئ‌ه‌وه‌ لێره‌دا زۆر سوپاسی کاله « شوکور
مصطفی » ده‌که‌م که ئەم غه‌زه‌له‌ی سالمی رێک‌خست و راستی کرده‌وه •

٨ - سه‌یری دیوانی مه‌حوی - مه‌لا عبدالکریمی مدرس - چاپی به‌غدا
١٩٧٧ یکه •

٩ - سه‌یری شه‌رحی لاپه‌ره‌ی ٢٢٧ - له « الجزء الاول - من العقد
الجوه‌ری فی شرح دیوان الشیخ الجزری » - بکه •

١٠ - دیوانی حاجی قادری کوی - که‌ریم مسته‌فا شاره‌زا - سه‌ردار حمید
١٩٨٦ ل ١٩٤ •

١٢ - که‌لیم : مه‌به‌ست له‌ هه‌زره‌تی موسایه - چونکه موسی له‌قه‌بی
« کلیم الله » یه •

۱۳- قهسیم : به واتای « جوان » - « جمیل » ی عه ره بی دئی وه ئەمه
به کیکه له سیفاتی پینغه مبهری ئیسلام .
سعدی دهلی : شفیع مطاع نبی کریم - قسیم جسیم - بسیم وسیم .
۱۴- شاهی نه قشبه ند : خواجه « بهاء الدین نقشبند » سه ری ته ریفه ی
نه قشبه ندی .

۱۵- سوگند : به واتا سوئند .

۱۶- ئیره م : باخیک یا شاری بووه که ده لئین « شداد » دروستی کردووه و
وه کو به ههشتی وابوو له سه ر ئه رزو به ههشتی شدادیشی پی ده لئین .

۱۷- سیبه « سيب » - سیو .

۱۸- بهسته و : سه رین .

۱۹- سه یری دیوانی مه لا وه سمان - چاپی به غدا - ۱۹۷۳ - امین موتاجبی
بکه .

۲۰- سه یری میژووی ئەده بی کوردی - چاپی دووهم - ل ۴۲۵ بکه .

۲۱- جگه له و کتیبا نه ی له په راویزه کاندای ناویان هاتوو ، سه یری
ئه مانه ش کراوه :

۱ - فرهنگ عمید .

۲ - گلستان سعدی .

۳ - فرهنگ لغات و اصطلاحات و تعبیرات عرفانی دکتر سید جعفر

سجادی - تهران - ۱۳۵۰ .

نه خشی هوژی جاف له سای

چهند سهرو کیکیه وه له میژووی کورددا

د. حسمن جاف

شپینگله ر فیله سووف و میژووناسی ئەلمانی له و پروایه دایه که مرۆف هه ر خخیکی هه بی ، ئەو نرخه زیاتر له خانه دانه کان ، واته : له هه لېژارده کان دا هه یه ، نهک له جه ماوه ردا . ئەو لای وایه کاتی خانه دانی نه مینێ و جه ماوه ر سه ربکه وئ ، مانای وایه میژوو کوتایی دیت و مرۆفایه تی له بی دهنگی و بی ئاگایی و نه بوون دا نقوم ده بیت (۱) .

بی گومان ئیمه له گه ل ئەم بیرو باوه رهی شپینگله ردا نین و ئەم بیرو باوه رمان به ئایدیۆلۆجی یه تیکی کۆنه په رستانه دیته به رچاو ، چونکه جه ماوه ر نه خشیکی سه ره کی یان له دامه زراندنی میژووی شارستانی یه تدا هه بووه و ئەگه ر سه ر کردایه تی یه کی راست و دلسۆزانه یان بۆ په خسابی کاری گه وره یان ئەنجام داوه ، به لام ئەمه هه رگیز ئەوه ناگه یینی که ده وری دیاریی که له پیاوان و هه لکه و تووی میژوو له یادبکه یین . ئەوه ی راستی بی ، ئەم که له پیاوانه له ناو هه موو میلله ت و کومه ل و له هه موو قۆناخیکی میژوو دا زۆر جار بوون به مایه ی سه ره به رزی و شانازی نه ته وه که و گه له که یان ، بگره بووشنه ته مایه ی پتوه نازینی مرۆف له م جیهانه مان دا . هه روهک هیگل ، فیله سووفی ناسراوی ئەلمانی ده لئ : « ئەمانه ن که دهنگی بانگی رۆحی جیهان رۆشنتر و باستر له خه لکی تری ده بیستن » . بی گومان ئەو نه ته وانیه ی میژوو ییکی هه ژارو لاوازیان هه یه ، رۆله کانیان هه و ل و ته قه للا ده دن ،

میژووی نه ته ووه که یان له هه موو پروویه که ووه ، تیروته سه ل بکه ن • ئیمه ی
 کورد نالین میژووه که مان لاوازه ، به لام زوریش به سامان نی به • پیوستان
 به کوششت و هه ولکی فره وان و به ربلاوه که نه خشی هه ر مرؤقیکی
 هه لکه و تووی کورد له هه ر چینیک بی ، له هه ر رسته یه کدا هه لکه و تبی ،
 بیخه یه به رچاوو پیدا هه لده یه و گه و ره ی بکه یه و په نگ و پرووی پتر
 ئاشکرا بکه یه ، به لام به داخه ووه ، هه روه ک مامؤستای به ریز ، مه سه وود
 محمه د ده لی ، رۆشنیری کوردی سه رده م ووه له به ر زمانی خو ش دیت ،
 هه لنان و ریزلینان بو مرؤقی بی سامان و پرووت و قووت بیت ، رقی له شو رته ی
 پیاوانی خاوه ن سامان و ده سه لات هه لده ستیت ، حال گه یشتوته نه و باره ی
 رۆشنیره نه و باوه کانمان ، به نووسینی بی پیچ و په نا هه موو سه رۆک
 شو رشه کانی له مه به پیشه ووه ی کورد ، سه رکوت و تاوانبار ده که ن ، چونکه
 له برسا نه مردبوون ، هه ر له م باره ووه له سه ر قسه ده روات و ده لی ، په نگه
 من له و گه نجانه زورتر چه ز به ووه بکه م ، که له چینی هه ژار و په شو و پرووتی
 کورددا قاره مانی ووه با بدؤزمه ووه که له سه ری بنووسم ، به لام هه رگیز
 نه و تاوانه به نه ستوی خو مه ووه ناگرم ، به ساخته قاره مانه تی دروست بکه م
 بو هه ژار یا خود ساماندار (۲) •

من ده لیم میله ته ی کورد به دریزایی میژوو قاره مانی له هه موو چینی و
 توژالکه کانی هه لکه و تووه و هه لیش ده که وی ، بی گومان نه ته ووه ی کورد له م
 باره ووه نه زۆک نی به و ، پیوستان به ووه نی به - له گه ل ریزیکه فره وانم بو
 مامؤستام مه سه وود محمه د - قاره مانی ساخته ی بو دروست بکه یه ، جا
 بو نه ووه ی زیاتر میژووی میله ته که مان به راستی به خشینین و بچه سپین
 پیوستان به لیکۆلینه ووه ی بی پشووی زور هه ، به به لام بی نه ووه ی له
 رابردوو ئیستانمان بتوقین و شهرم بمان گری • ده با به راسته قینه ، کئی له
 میژووی پر له شانازی کورده واری دا هه لکه و تووه ، پیا هه لیلین •

بیوورن ، بهنده نهختی زیاتر لهم پرووهوه پین پراده کیشم و ده لیم ،
نه گهر بۆره قاره مایکیشمان لیه لکه وتبی بیکهینه قاره مان ، ساخته نی یه و
جیی خۆیه تی • وا بزانه هر نه مهیشه که نه رکی راسته قانی سهرشانی
رۆشنیرو خۆینده وارانی کورد لهم قوناغه دا •

من لهم کورته باسه دا هه ول دهدهم باسی چند سه روکیکی هۆزی
جاف بکه م ، که نه خشیکیان له میژووی نه ته وه که مان دا به ئاشکرا هه بووه ،
وا بزانه پروون کردنه وهی نه م نه خشه که لینی چکۆله له میژووی نه ته وه که مان دا
پرده کاته وه •

بێ گومان نه م سه رۆک هۆزه جافانه نه خشیکیان له توندوتیژ کردنی
زۆرانبازی و کیشه و به ره ی عوسمانی و ئیرانی بان دا ، هر له سه ر کوردستانه که
خۆی ، هه بووه و نه م کیشه و به ره یه ش زۆرت له دوو به ره کی میره کورده کان ،
به تایهت میرنیشینی بابان و نه رده لان دا ، که زۆری پتوهندی به م باسه مانه وه
هه یه ، به دیارده که وئ •

پاش شه ره که ی چالديران له تیوان سولتان سه لیمی عوسمانی و
شاسمایلی سه فه وی دا له سالی ۱۵۱۴ ی زدا ، کوردستان زه ره رو زیاتیکی
زۆری لیه که وت و نه م ناوچه یه له تیوان ده وله تی عوسمانی و ده وله تی
سه فه وی دا به ش کرا (۲) ، چونکه له و قوناخه دا هه ستی سه ره به خۆیی و
نه ته وه په ره وی له ناو نه و نه ته وانهی که له ژیر سیبه ری ئیمپراتۆری یه تی
عوسمانی و ده وله تی سه فه وی دا ده ژیان ، هیشتا خۆی نه نواند بوو ، دیاره
هۆی نه مه یه ش پروونه ، چونکه زۆربه ی نه و نه ته وانهی که موسولمان بوون ،
بیریان له جیاوازی نه ته وایه تی نه ده کرده وه ، به لام بیریان له جیاوازی
مه زه به بی نه کرده وه ، نه زه ری یه که ی مه لا ئیدریسی بدلیسی (مذهب ناحق =
مذهبناحق) دلسۆزانه خزمه تی هه ردوو ده وله تی عوسمانی و سه فه وی یان
ده کردو هه ردوو لایان هه مه یه هه ولی نه وه یان ده دا ، کورده کان له دژی

یه کترو بۆ یارمه تی دان و پشتگیری لئ کردنیان به کارینن • سه فه وی یه کان
 بۆ نه وهی ولاتی ئیران له عوسمانی یه کان ، که خویان به میراتگری خیلافه تی
 ئیسلامی ده زانی ، بیاریزن ، له گه ل دهوله ته رۆژاوا یسی یه کان دا دژی
 عوسمانی یه کان ، ریک ده که وتن و بۆ نه وهی بتوانن رقی گه لانی ئیران و گه له
 موسولمانه کانی تر له دژی عوسمانی یه کان بجوولیننه وه ، له هر جوره
 پروپاگانده یه که بۆ ئه م مه به سه ته در یغی یان نه ده کردو به راستی ته نگیان به
 عوسمانی یه کان هه ل چنیوو و له کاتی که هیزی چه کداری عوسمانی یه کان به
 ناوی ئیسلامه وه ولاته مه سیحی یه کانی نه ورو و پای رۆژاوا ی
 خستبو وه مه ترسی یه وه و توانی یان شاری قییه نه ی پایته ختی دهوله تی نه مسا
 گه مارۆ بده ن (۱۵۲۹) ، له و کاته دا له پیر له پشته وه سه فه وی یه کان جه به به یه کیان
 له عوسمانی یه کان کرده وه و هیرشیان برده سه ر سنووره کانی عوسمانی و
 ناچاری پاشه کشی یان کردن و (۴) له م زۆرانه خوینینه دا نه ته وهی کورد
 زیاتیکی گه وری لئ که وت و کورده کان به ناوی دژمنایه تی سوننی گه ری و
 شیعه گه ری یه وه بوون به دارده ستی ئه م دوو دهوله ته و کوردستان بوو به
 مه یلانی شه ر و شو رتیکی خوینینی ئه م دوو دژمنه سه رسه خته •

سه فه وی یه کان بۆ له ناو بردنی میرنشینه کورده کان ، له بهر نه وهی
 زۆر به یان سوننی مه زه ب بوون ، تیکۆشیون (۵) ، به لام سه ر پای نه وهی ئه م
 سه فه وی یانه به هیز بوون ، توانستی له ناو بردنی یه کجاری میرنشینه
 کورده کانیان له وزه دا نه بو وه و هر کاتی ده ستیان رۆیشتیج هه ولیان داوه ،
 به هیز له ناویان به رن و (۶) ئه گه ر نه شیان توانی بی ، نه وه هه ولی ئه وه یان داوه ،
 سیاسه تی خو نزیك کرد نه وه له میره کان به کارینن و ژنیان داوه ته میره
 به هیزه کانیان و به خه روار ئه لقب و نیشان و شمشیری مورده سه عیان
 پیشکیش کردوون ، ئه مه له لایه که وه ، له لایه کی تریشه وه هه ولیان داوه ده س
 راکیشنه ناو بارودۆخی ناو خو ی میرنشینه کانه وه و دژمنایه تی یان

بئەمالەكانيان بەتەن بىكەن و دژى ھۆزو مېرنشىنە بەھىزەكانى كورد كە لە ژىر
 فەرمانياندا نەبوون بىان جوولیننەووە ئەم سیاسەتە تا زەمانى نادر شاو
 زەندى يەكان و ناصرالدین شای قاجار بەردەوام بوو و نەروەى ئەم سیاسەتە
 بەتایبەت كە سیاسەتى قاجارى يەكان بوو و لەگەڵ مېرنشىنى ئەردەلاندا
 نوواندوو یانە سیاسەتى نالەبارى پاشاكانى ئێران بوو لە دژى كوردەكانى
 ژێردەستیان^(۷) ئەوى راستى يە ، عوسمانى يەكان زۆرتەر لە سەفەوى يەكان
 لەم بارەووە بە سیاسەتەر بوون و بۆ ئەوێ كەلكى زۆرتەر لە كوردەكان
 وەر بگرن ھەستى دینى و مەزھەبى يانان ھاوردۆتە جۆش و سەربەخۆبى يىكى
 مەحدوو ديان پى داون ، مەلا ئىدرىسى بدلىسى كە زاناو ھۆشيارىكى كورد
 بوو كرددوو یانەتە دەسپىچى خۆيان و بدلىسى بە باشى ھەولى داو ،
 مېرنشىنە كوردەكان يەك بخت و بىان كاتە پالپشت بۆ عوسمانى يەكان و
 عوسمانى يەكانىش سەربەخۆبى يەكان داو بە مېرنشىنە كوردەكان .
 ئەم ھەلوئىستەى ئىدرىسى لە چى يەو ھاووە ؟ لەووە كە وەك
 « ئەسكەندەر موشى لە عالەم ئارای عەبباسى دا نووسىو یە ، كورد ھەركە
 ھەست بە مەترسى دژمن دەكەن دەگەڵ يەكترى پىك دەكەون و
 يەك دەگرن ، بەلام ئەم مەترسى يە لە گۆرى دا نەما دەبنە دژمنى
 گيانى يەكترى و شىرو تىرلە يەك دەسوون . جا مەلا ئىدرىسى
 بدلىسى لە جىاتى ئەوێ بى مېرە كوردەكان بەرەو سیاسەتىكى يەك گرانەى
 سەربەخۆ و ئازاد لە دەسەلاتى عوسمانى و ئىرانى پىنوئى بكا ، ھاووە لە ژىر
 كارى مەزھەبى دا ، ھاوكارى لە گەڵ دەولەتى عوسمانى دا لە دژى دەولەتى
 سەفەوى يان (بىروانە راپەرىنى خىلەكى كورد لە سەدەى ۱۶ ھەم دا .
 بەشى سى يەم نووسىنى شەمسەددىن محمد اسكندر ، وورگىرانى شوکور
 مستەفە ، گوڤارى كۆرى زانىارى عىراق دەستەى كورد ل ۱۵۰) . لە ۱۸۳۰ دا ،
 كرددوو . ئەم سیاسەتەى تور كەكانىش خۆ وەنەبى لەبەر خۆشەوشتى
 كوردەكان بووبى بەلكو بۆ ئەو بوو كە بۆ ئەوێ وەزعى

عسکەری و ئابووری دەولەتی عوسمانی لەپاشا حوکمی سولتان سلیمانی قانونی یەوە لەو پلە یەدا و نەبووە بتوانی میرنشینه کوردەکان و سەرلە بەری میرنشینه کانی تر بە ئاسانی لەناو بەری . جا ئەم حالەتە تا زەمانی سولتان مەحموودی دوو دەوامی کرد، بەلام دواي سالی ۱۸۳۰ کە سولتان مەحموود بارودۆخی ئیمپراتۆری یەتی عوسمانی چاک کردەووە ، لەشکرکی تازە نوێی دامەزراندو سیاسەتی مەرکەزی یەتی دەست کرا بە پەلاماردانی کوردەکان و (۸) لەم کاتەووە ئازارو ئەشکەنجەدانی کردەووە ، لەشکرکی تازە نوێی دامەزراندو سیاسەتی مەرکەزی یەتی دامەزراندو دەست کرا بە پەلاماردانی کوردەکان و (۸) لەم کاتەووە ئازارو ئەشکەنجەدانی کوردو لەناو بردنی سەر بەخۆیی میرنشینه کانی کورد ، بوو بە دوروشمی سەرەکی کار بە دەستانی عوسمانی . ئەو هی راستی بی . کوردەکان هەتا نیو هی یە کەمی سە دە هی تۆز دە هەم دەست بەرداری سەر بەخۆیی خۆیان نەبوون (۹) .

گومان لەو هەدا نی یە کە دەولەتی عوسمانی و دەولەتی ئێران هەمیشە ، وەک لە پێشەووە وتم ، رێبازی سیاسەتی (جیاکەرەووە زالی بی) یان لە گەل هۆزو بنەمالە ناسراووە کانی کورددا بە کار هیناوە ، تا بتوانن لەم رینگایەووە بە ئاسانی ، بەرژەندی تایبەتی خۆیان لە کوردستاندا بە دەس یین و نەهین یە کیتی و یە کە دلی و هاوکاری لە تیوان کوردەکانا بچەسپی و دامەزریت . بۆ ئەم ئامانجە هەولیان داووە میرنشینه کوردەکان بە گز یە کە دا بکەنو هەر و هە خزم و کە سوکاری ئەم حوکمرا نا نە دژی یە کتری هان بە دن و شەرو ئازاو لە تیوانیاندا ییننە کایەووە . بۆ نموونە حوکمرا نا نی ئەردەلان بە پیلانی ئێرانی یە کان دژی بابانەکان دەجوولانەووە ، یاووە کو بابانەکان بە پیلانی عوسمانی یە کان دژی ئەردەلانی یە کان دەجوولانەووە بە درێژایی تەمەنی ئەم دوو میرنشینه و بە پیلانی ئەم دوو دەولەتە لەشکریان لیک کردووە و هەزاران کوردی بی تاوان لەم شەڕانەدا خۆتینان پزاووە .

لەم بارەووە عەلی سیدۆ گۆرانی ئەلیت ، ئەگەر میرنشینى ئەردەلان و
میرنشینى بابان و باقى میرنشینە سەر بە خۆکانى تری کورد لە گەل یەك یەکیان
بگرتایە هیچ هیزیکى بیگانه زە فەریان پى ئە ئە بردن و لە ئە ئە چون (١٠) ،
چون لە و قوناخەدا کۆمەلگەى کورد لە سەر بناغەس عەشرەتەکان
دامەزرابوو ، ئەك دانیشتوانى گوندەکان و خێلە کۆچەرەکان ، بە لاکو
دانیشتوانى شارەکانیش لە پێوەندی عەشایەرى دانەخزابوون (١١) .

ئەم بارودۆخە کارىکى زۆرى بوو ، کە ئێرانى یەکان و تورکەکان و
والى یەکانى بەغدا ، بە ئاسانى بتوانن تۆرى دوو بەرەکی و دژمنایەتى لە
تێوان بنەمالەى میرنشینە کوردەکاندا بچینن و سەرۆک و سەر بە و بنەمالانە
بە گزێهەدا بکەن و دژمنایەتى ناوخۆى بنەمالەى بابان نموونەى ئەمەیه (١٢) .

ئەوى ئاشکرایە ، میرە کوردەکان هەمیشە خۆیان زیاتر لە پێناوى
عوسمانى و ئێراندا بەخت کردوو و خۆینیان بۆ رشتوون یا بە فەرمانى ئەوان
دژى یەکتى راست بوونە ئەو . ئەم کارەیش ئەوەندەى تریانى لە چاریاندا
سووک تر کردوو . تەنانت زۆریان بوون بە ژێردەستە و کەوتوونە تەنگانەووە
بوون بە دەسکەلای دەستیان . بە راستى لە ناو بردنى میرنشینە کوردەکان
مەبەس و ئامانجى بەرودوايان بوو (١٣) . ئەم سیاسەتە بوو بە هۆى ئەو ،
ئێتر لە سالى ١٨٤٨زدا هیچ میرنشینى کورد بە سەرپى وە ئەمىنى و هەموو
ولاتى کوردستان راستە و راست بچیتە ژێر حوکمی داگیرکەرە ئەو .

هۆزى جافىش ، وەك هەموو هۆزە ناسراو بە هیزەکانى کورد لە و
قوناغەدا ، هەمیشە کار بە دەستانى ئەم دوو دەولەتە لە چوارچێوەى
سیاسەتى (جیاکەرەووە زال دەبى) دا نەیان هیشتوووە هاوکارى یەکی بە تین و
مەحکەم لە گەل حوکمرانانى ئەردەلان و باباندا بکەن . هەر وەها
حوکمرانانى ئەم دوو میرنشینەیان هان داووە بى و چان
دەس درێژى بکەن سەر هۆزى جاف و دەس بخەنە بارودۆخى

تایه تیانه و مو نه گهر ریکیش که وتبئ سهرۆکیکی جاف ، به پیچه وانه ی ئەم
سیاسه ته جوولاییته وه ، یان بیروباوه ری سهر به خۆیی و نیشتمان پهروه ری
که وتبیته که لله وه ، ئەوه دهس به جئ ههولیان داوه له ناوی بدهن و (۱۴) زۆر له
سهرۆکه کانی جاف بوون به قۆچی قوربانی ئەم سیاسه ته .

کاتی به وردی سهیری کتیبی «میژووی ئه رده لان» ی مهستووره ی
کوردستانی ده که یین ، به روشنی چمکیکی دیاری ئەم سیاسه ته ی باسمان کرد
بۆ ده رده که وی . نه گینا نه بی چون هه ل و یستی میر نه مانو لالاخان ، که هۆزی
جافی تالان و قه لاقچۆ کرد وه لیک بده ی نه وه ؟ ! نه گهر نه لئین هانده ریکی
نه بو وه . . . جا بۆ ئەوه ی خوینده واران ی نازیز باشت له م سیاسه ته تی بگهن ،
نووسینه که ی مهستووره تان ، سه باره ت به م هیرشه ، بۆ دوو باره
ده نووسینه وه . مهستووره ده لیت :

« دوو سی سالی ، پاش به خۆشی گوزهراندن و رابواردن ،
له بهر ئەوه ی کوردی ناوچه ی سلیمانی و شاره زوورو هۆزی جاف که له سه ر
سنووری ناوچه ی سنه په زو نازه لیان ده له وه پراند ، پێیان له به ری خۆزیتر
سپراکیشابوو و نازاوه یکی زۆریان له ناوچه که دا نابوو وه والی هه رچه ندی
ده کرد ، ئەم کرده وه یه ی بۆ قووت نه ده چوو ، بریاری سه رکوت کردنیانی داو
تیره و هۆزه کانی جافی ، سه رله بهر ، چه پاودا و تالان و برۆی کردن و زۆر به ی
ناوداران و به ریزانیانی له شیرکیشان . له م ده گزرا چوون و شه ر وشۆره نا ،
له شکری سه رکه وتووی نه مانو لالاخان په نجا هه زار تمه نی زیتر به دهس که وت و
هه مووی بۆ سنه نارد . والی خۆیشی به ته تته نه وه هه یتو هوو ته وه له سه ر
مه ریوان و شاره زوورده وه هاته ناوشاری سلیمانی یه وه که مه لبه ندی پاشاکانی
بلبان بوو . نه و سه روبه نده مه حموود پاشا میری بابان بوو . پاش گه یشتی
والی به چه ند رۆژی ، مه حموود پاشا به خۆی و ده سودایه ره و پیاوماقوولان و
ببازرگانی و بازاری یانه وه شاری سلیمانی بان چۆل کرد و بۆی ده رچوون و

هەرچی مال و ساماتیکى له مزگهوت ته کیه و خه لوه تخانه و کولبه دا
شاردبو و یانه وه هه موو وه گیر له شکری ئەمانوللاخان کهوت •

وه له د به گى جافیش که یه کى له هه ره پیاوه گه وره کانی کوردبووو ،
ئهم هه ل کردنه سه ر مه لبه ندى بابانهش هه ر له بنا رهت دا بو سه رکوت کردنى
ئهو بوو ، ده سگير کراو والى له گه ل خو ى دا هینا یه شارى سنه و رۆسته م
به گه و حه یب به گه و کورانی ناودارانى له قه لای قه سلان زیندان کردن (۱۵) •

هه ر ئەو نووسه ره له باسى ده وره ى عه لى قولیخان له ئەرده لاند
ده لیت : «عه لى قولیخان پاش ئەوه ى بو کوردستان گه پرایه وه له به ر
توندوتیژی و زمان پیسی خو ى زۆربه ى پیاو ماقوولان و ناسراوانى
ئەرده لانى له گه ل حسین به گى مامۆبى دا ده ستیان تیکه ل کردو له دژی
وه ستان ، عه لى قولیخان توانى به ره نگار بوونى له خو ى دا نه ده یینى ناچار
هه لات و رووى کرده قه لای پانگان و له و ى جیگیربووو داوا ى یارمه تی و
پشتگیری له خانه پشای بابان کرد • خانه پشایش رۆسته م به گى جافى
له گه ل هۆزه که ى دا به بانگى یه وه ناردو هه ردوو لا بریاریان دا ، شه ربکه ن (۱۶) •
ئهم روودا وه هه ر نه و نه ییکى تره بو ئەوه که بابانه کانیش جافه کانیان دژی
ئەرده لانەکان به کارهیناوه • ئەزیهت و ئازاریک که میره کانی ئەرده لان
سه بارهت به هۆزى جافیان ئەنواند بووه به مایه ى ئەوه که به شى زۆرى
تیره کانی جاف ناچار ناوچه ى جوانرۆ به جى ییلن و (۱۷) په رت و بلا وینه وه •
زۆر به یان له تهك ظاهر به گى کور ى یار ئەحمه د به گى کور ى سه یفوللا به گى
کور ى ئەحمه د به گى جوانرۆ دا دینه ناوچه ى میرنشینی بابانه وه له دزایش و
بانى خیلان جیگیر ئەبن • ئەمانه به جافى مرادى ناوبانگیان رۆیشتوو • «
باسیل نیکیتین ده رباره ى هۆى هیرشى میره کانی ئەرده لان بو سه ر
هۆزى جاف ئەلیت : ئەرده لانى به کان ئەیان ویست ناوچه ى جافى جوانرۆ
داگیربکه ن ، ئەمه یش بو دوو هۆ : «یه که م ناوچه که ناوچه یه کى پر له

بەرەكەت و دەغلۇدان بوو ، دوووم لە ھیزی عەشرەتی جاف كە عەشرەتییكى
 ئازا و نەبەز بوون (۱۸) ئەترسان » . تەفانەت دژمنایەتی و فاحەزی ھۆزی
 جاف و ئەردەلانی یەكان گەشتە پادەییەکی زۆر سەخت ، بەتایبەتی پاش
 كوژرانی ظاهیر بەگی جاف لەلایەن خان ئەحمەد خانی سەییەمەووە ، ئەم خان
 ئەحمەد خانە ، كە میریكى ھەل كەوتووی بنەمالەیی ئەردەلان بوو لەگەڵ نادر
 شادا تیک چووو كەوتە بەر رق و شالاوی ناوبراومووە . لەبەر ئەوەی خان
 ئەحمەد خان عەماری لەشكری نادرشای لە ناوچەیی سنەدا بە ھۆی قات و
 قیری ئەو سالانەووە ، بەسەر فەقیر و ھەزاران دا دا بەش كەردبوو ، خان ئەحمەد
 خان بە لەشكری قورسەووە لە سالی ۱۱۵۵ دا ، ناوچەیی سنە بەجی دەھێانی و
 لە ناوچەیی پیوازەووە ، لە سیروان ئەپەرتەووە ، خۆی بە خاکی عوسمانی
 ئەگە یەنێ بوو كۆمەك خوازی (۱۹) . ظاهیر بەگ ، سەرۆکی عەشایەری جاف
 بەرەنگاری لەشكەرەكەیی خان ئەحمەد خان دەووستی و ھەموو لەشكری
 جاف و ئەو دیتانانە كوئەكاتەووە و ری بە لەشكەرەكەیی خان ئەحمەد خان
 دەگری . دوای لە ناوچوونی ظاهیر بەگی سەرۆکی عیلى جاف ، ھۆزی
 جاف ، ماوہیەك ، توانست و برستیان كزەبێ و لە دەسەلات دەكەون ، بەلام
 سەرپای ئەوەش ، لە مەیدانی سیاسەت دا دەوری خویان ئەگێرن و
 بەرچاودەكەون . بوو نموونە ، ژان گورە ، میژوو نووسی فەرەنسزی دەلیت ،
 پاش كوژرانی نادر شا ، میرزا مەھدی ئەسترابادی ، كە میرزاو لی پسرراوی
 نادر شا بوو ، داوای یارمەتی لە سەرەك تیرەو ھۆزەكانی كورد كرد ، كە بریتی
 بوون لە پەنجایەفەیی نیشتنی ناوچەیی كرماشان و كوردستان . لەم ھۆزانە
 تەنھا سەرەك ھۆزی جاف و سەرەك ھۆزی مەنگور بە یارمەتی میرزا
 مەھدی یەووە ھاتن (۲۰) تاییە تیتی ناوچەو قەلەمەرەوی جاف ، ئازایەتی و
 لی ھاتوویی جاف ، بە ژمارەزۆری جاف ، ھەمیشە بوزە بە مایەیی ھەست
 بەتوان و لەباریی ئەم خیلە كە لەگەڵ دەولەتی ئێران و عوسمانی دا بکەونە
 بەر بەرەكانی یەووە سولتانانەكانی عوسمانی و شاكانی ئێران و لی بکەن ، بوو

به رژه وهندی خویان دلی سه رو که کانیاں را گرنو نوازشتیان بکه نو
 تی کوشیون له خویانیاں نزیك که نه وه (۲۱) ، به تایهت سولتانه کانی عوسمانی
 زیاتریان نازده کیشان ، بو نمونه ، به شی له م هۆزی جافه ، له دهورو بهری
 سالی ۱۶۳۸ زدا ، کاتی سولتان مرادی چوارم (۲۲) به غدای گرته وه ، دهستی
 یارمه تی یان بو دریز کردو لهو سه رکه وتنه دا که له میردی و نازایه تی به کی
 مهردانه یان نوواند . هه ر سه بارهت به مه ، سولتان مراد نازناوی مرادی
 پی به خشیون . ئەم نازناوه لهو سه رو به تنده دا به نازناویکی زور گهوره
 ده ژمی درا (۲۳) .

من لام وایه شاعیریکی زه بردهستی وهك شیخ رهزای تاله بانی هه روا
 له خۆراییی به هۆزی جافی دا هه ل نه داوه و به بی سۆنگه به قوولله ی قافی
 نه شو به اندوون که ئەلێ :

خزمینه مه ده ن په نجه له گه ل عه شره تی جافا
 میرووله نه چی چاکه به گز قولله یی قافا
 کی بی له دلیرانی عه شایر که نه چوو بی
 وهك تیری ئەجه ل نوو که رمی جافی به نافا
 خۆینرێژو شه ره نگیزو عه دو به ندو ته نو مه ند
 کامیان که گه نه شیره له مه یدانی مه سافا (۲۴)

ئەم نزیك بوونه وه و متمانه ی عوسمانی به کان له عیلی جاف بوو به
 مایه ی ئەوه که هۆزی جاف له مه یدانی زورانبازی تیوان دهوله تی عوسمانی و
 دهوله تی ئیران دا به ئاشکرا بهرچاو که وی .

محه مه د ئەمین گولستانه له م باره وه شتی کمان بو روون ده کاته وه و
 ده لیت :

« عه بدوللا ، پاشا لی پسر او ی عوسمانی به کان ، که حاکی ناوچه ی

زه‌هاو بووو ناوچه‌که له ژیر دسه‌لاتی عوسمانی به‌کاندا بوو ، له‌گه‌ل محمه‌ده
 خانى زه‌نددا تىك ده‌چى . ئەم محمه‌ده‌خانه‌که به‌کىك بووه له
 سه‌ره‌شکره‌کانى زه‌ند ، په‌لامارى ناوچه‌ی زه‌هاو ده‌دا ، عه‌بدو‌للا پاشا
 داواى يارمه‌تى له عىلى جاف ، به‌سه‌رۆکايه‌تى قادر به‌گى ظاهر به‌گه‌و
 باجه‌لانه‌کان کردوووه . ئەوانىش به‌ده‌نگيه‌وه چوونو ناوچه‌که يان له ده‌ست
 رزگار کردوون (٢٥) . وا دياره‌ داواى کوژرانى ظاهر به‌گه‌ له لايه‌ن
 ئەرده‌لانه‌کانه‌وه (٢٦) ، بابانه‌کان تا راده‌پىكى زۆر پتوه‌ندى يان له‌گه‌ل
 جافه‌کاندا به‌هتزه‌که‌ن ، به‌تايه‌ت زۆر چاكيان زانيوه‌ که هتيزى جافه‌کان
 رۆژ به‌ رۆژ له په‌ره‌سه‌ندن دايه ئەحمه‌د پاشاى بابان داواى له قادر به‌گى
 ظاهر به‌گى سه‌رۆكى عىلى جاف کردوووه ، چه‌ند پياوخراپ و جه‌رده‌پى
 که ئاسايشى ناوچه‌ی ميرنشىنى بابانيان شيواندبوو ، له‌ناوبه‌رى . قادر
 به‌گه‌ ئەم خواسته به‌رپىكوپىكى و به‌ته‌واوه‌تى به‌جى ده‌شپى و هاوکارى به‌كى
 ته‌واو له تىوان هۆزى جاف و بابانه‌کاندا به‌رقه‌رارده‌پى . ئەم يارمه‌تى و
 پشتيوانى به‌تا سه‌رده‌مى سلیمان به‌گى كورپى قادر به‌گى ظاهر به‌گه‌
 هه‌ربه‌رده‌وام ده‌پىت ، به‌لام له سه‌روبه‌ندى که يخوسه‌وه به‌گى كورپى سلیمان
 به‌گه‌دا ئەم پتوه‌ندى به‌پچراو تىوان تىك چۆوه ، وا دياره‌ ميرانى بابان
 هه‌وليان داوه‌ ده‌ست له کاروبارى به‌ماله‌ی سه‌رۆکه‌کانى جاف وه‌رده‌ن .
 ويستوويانه به‌شى وه‌له‌ده‌بى به‌گه‌ گزاده‌کانى جاف که خالوانيان بوون (٢٧)
 سه‌رۆکايه‌تى هۆزى جافيان به‌ده‌سته‌وه به‌پى . جگه‌ له‌م هۆيه ، وا دياره
 ميرانى بابان حيساىكى زۆريان بو په‌ره‌سه‌ندى هتيزى عه‌شه‌رتى جاف
 کردوووه . پىچ له‌م باره‌يه‌وه ئەپىت ، عه‌شه‌رتى جاف هه‌زار سوارو چوار
 هه‌زار تفه‌نگچى پياوه‌يان هه‌يه . پياوانى ئەم هۆزه‌ نازاترين پياوانى هه‌موو
 عه‌شايرى كوردن ، ئەوه‌نده نازان نازايه‌تى به‌که‌يان له‌ناو هه‌موو عه‌شايه‌ره‌کاندا
 هه‌نگى داوه‌ته‌وه‌چه كدارانى ئەم عه‌شيره‌ته نازاترين جه‌نگاوه‌رانى له‌شكرى
 كوردن (٢٨) .

که یخوسره و به گی سه روکی عه شیره تی جاف پینج کوری هه بوون :

وتنه ی (که یخوسره و به گک) ، ریچ کیشاویه •

سلیمان به گ که نه وهی لی نه که وتوو ته وه ، عه بدوره حمان به گ ،
 قادر به گ که بو جیگیر بوونی عه شیره تی جاف خزمه تیکی زوری کردو وه ،
 عه بدوللا به گ که له شه ری گرده گروئی دا ، که یخوسره و به گی بارکی
 نارد بوویه یارمه تیی سلیمان پاشای بابانه وه له دژ مه حموود پاشای بابان که
 برای بوو کوژراوه و له گردی سه یوان تیژراوه و (۲۹) محمه مد
 به گ که کوری بچو وکی بووه و ده وریکی زوری له کیشه و
 زوران بازی ئیران و عوسمانی دا گیراوه . وادیاره که یخوسره و به گی جاف
 دژی مه حموود پاشای بابان بووه و له گه ل عه بدوللا پاشادا له دژ
 مه حموود پاشای بابانی مامی دهستی تیکه ل کردو وه و هم دست
 تیکه ل کردن و ریکه که وتنه له شه ری قهره گول دا ، به ئاشکرای پیرون
 ده بیته وه . هم شه ره له تیوان له شکری مه حموود پاشا ، به یارمه تیی له شکری
 داوود پاشا و عه بدوللا پاشا ، به یارمه تیی محمه مد عه لی میرزا ، و دلیعه هدی
 ئیران ، رووی داوه و ریکه وتی نه یلوولی سالی ۱۸۲۱ز قه و ماوه . له م شه ره دا
 له شکری مه حموود پاشا و داوود پاشای والیی به غدا ، به سهختی شکاوه و
 محمه مد عه لی میرزا ، عه بدوللا پاشای بابانی کردو وه به حاکمی سلیمانی (۳۰) .
 خوالیخوشبو و محمه مد نه مین زه کی به گ ، بو ته وجیهی سیاسه تی دوور و وانهی
 میره کانی بابان نه لیت : «واقیعه ن نه گهر به چاو تیکی ئینصاف و بی ته رفی له
 نه حوال وردینه وه ، نه بی سیاسه تی دوور و وییی ئومه رای به به لومه نه که ین ،
 چونکه زه مانه یان دوور و بووو له بهر نه وه نه وانیش گیروده ی زه مانه بوون .
 نه گهر به نه وعیکی تر حه ره که تیان بگردایه ئیشیان سه ری نه ده گرت و
 زووبه زوو له ناوده چوون . له گه ل نه مه ش دا لازمه ئیعتیراف بکه ین که
 به عزتکیان زور له حه د چوونه ده ره وه و هیچ مولا حه زه ی مه نافیعی
 موشته ره که ی خو یان و خه لکی ولاته که یان نه کردو وه (۳۱) » .

وا بزائم تارادهیه کی زۆر ئەم بیروباوەرەیی خوالیخۆشبوو محەمەد
 ئەمین زەکی بەگ لە راستی یەوہ نزیکە . مولا حەزە نە کردنی مەنافیعی
 بنەمالە کە یان و تیکچوونیان لە گەڵ یە کتردا ، بۆ نموونە تیکچوونی عەبدوڵلا
 پاشای مەحموود پاشا و حەسەن بەگ و سلیمان بەگی برای مەحموود پاشا لە گەڵ
 مەحموود پاشادا و تیکچوونی مەحموود پاشا لە گەڵ پاشا کۆرەیی رەواندزدا و
 تیکچوونی لە گەڵ کە یخوسرە و بەگی سەرۆکی ھۆزی جافدا ، ئەمانە
 ھەموو بوون بە مایەیی تیکچوونی ترازووی ھیزو دەستدریژکردنی
 عوسمانی بەکان کە لە وپەری لاوازی دا بوون ، یاوە کو ئێرانیی بەکان کە
 وەزعیان لە وان باشتر بوو ، بۆ کاروباری ناوخوای ئەو میرنشینە حال ئە گاتە
 رادە یەك ، بۆ نموونە شازادە محەمەد علی میرزا بە لەشکرێکەوہ حوکومەتی
 بابان لە مەحموود پاشا دەسینیتەوہو ئەیی سپیترتە عەبدوڵلا پاشای مامی .
 کە یخوسرە و بەگی جاف لە تەمەنی ٤٤ سالی دا کوچی داوییی کردووە . سالی
 لەدایک بوون و مردنی بە روونی نازانین ، بەلام ئەوہی ئاشکرایە میستەر
 ریج لە سالی ١٨٢٠ دا زدا دیویەتی و لە کتیبە کەیی دا باسی کردووە .
 کە یخوسرە و بەگ نیشانەیی گۆرە کەیی لە سەر چەم و ئاوێکی نزیک شاری
 سەید صادق لە ناوچەیی شارە زووردا ئیستایش ھەرماوہ .

دوای کە یخوسرە و بەگ حەمە پاشای کوری لە تەمەنی چوار دە سالی دا
 بە سەرۆکی عەشیرەتی جاف داندرا . حەمە پاشا لە سالی ١٢٣٠ کدا (١٧١٤ -
 ١٧١٥) لەدایک بووە . حەمە پاشا پیاویکی ئازاو نە ترس و ژیر بووە . توانی
 ھۆزی جاف یەك بخا و بیانکاتە خاوەن دەسەلا تینکی گەرە و فراوان . سەری
 بۆ کار بە دەستانی ھەردوو دەوڵەتی عوسمانی و ئێران شۆر نە کردووە (٣٢)
 ئەم دوو دەوڵەتە ھەمیشە مە ترسی یان لێ کردووە و تیکۆشیون کە بە ھۆی
 میرنشینە کوردەکان ، یا لە رێی دژمنانی تری ئەم ھۆزەوہ لە ناوی بەرن (٣٣) .
 بە پێی یادداشتەکانی کەریم بەگی فەتاح بەگی جاف (باوکم) ، ئەحمەد

وینهی (حه مه پاشا)

پاشای بابان له گه‌ل حه مه پاشای جاف دا تیوانیان خوش نه بووه . ئەحمەد
پاشای بابان ویستوو یه تی ، ئەحمەد به گی وه‌له‌د به گک ، که خالی بووه ، بکا
به سه‌روکی هۆزی جاف و بوئەم مه‌به‌سته ویستوو یه ، حه مه پاشا به فیلی
یگری ، بو سلیمانی بانگ کردوو ، به‌لام نه‌چوووه و چه‌ند به‌گزاده‌یتکی له
خزملنی نزیکی له جیاتی خۆی ناردوو . ئەحمەد پاشای بابانیش ، ئەم
به‌گزادانه ده‌گری و له کوی زیندانیان ده‌کات . حه مه پاشایش به‌رانبه‌ر
بەم کردوو یه ، ئەحمەد به‌گی وه‌له‌د به‌گی جاف ده‌گری و ماله‌که‌ی تالان

ده کات و له گه‌ل هه موو تیره و هۆزه کانی جافه تی دا بو ناوچه‌ی نه‌رده لان
 ده چی . به لام به هۆی خزمایه تیی نه‌حمه د به گی وه له ده به گه‌ل وایی
 نه‌رده لان دا ، که ژن و ژنخوازی یان له تیوان دا هه بووه ، ئیتر له وناو چه یه دا
 ناتوانی بژی و ناچار بو خاکی عوسمانی ده گه‌رپته وه له ده ورو به‌ری خانه‌قی و
 قزره بات دا داده مه‌زریت و خوشی ده‌چیته لای وایی به‌غدا ، حوکومه‌تی
 به‌غدایش زوری ریزلی ده‌نی و له گه‌ل عه‌شایه‌ری جاف دا ، له ده‌وری قزره بات
 چیگیریان ده‌کات و زوریان یارمه‌تی ده‌دات سه‌ره‌نجام نه‌حمه د پاشای بابان وا
 به مه‌سه‌له‌هت ده‌زانی ، که له گه‌ل حه‌مه پاشادا ئاشت بیتته وه و ئیتر به‌م جووره
 له پاش سنی سال ، هه‌ردووکیان ئاشت ده‌بنه وه و حه‌مه پاشا ده‌گه‌رپته وه
 ناوچه‌ی شاره‌زور (۲۴) . واته ، تا پایانی میرنشینی بابان که ریکه‌وتی سالی
 ۱۲۶۷ ک (۱۸۵۱) ه ، له و ناوچه‌یه‌دا ده‌میته وه . کاتی که له شگری نه‌جیب
 پاشا ، وایی به‌غدا دیتته سه‌ر نه‌حمه د پاشای بابان ، به پی نووسینی نه‌مین
 زه‌کی به‌گه‌ل ، حه‌مه به‌گی جاف به‌ده‌نگیه وه ناچیت (۲۵) ، به لام به پی
 یادداشت و به‌لگه‌و ده‌ساوژیکه وه که به ده‌ست بنه‌ماله‌ی جافه وه تا
 ئیستا ماون ، حه‌مه به‌گی جاف هه‌رچه‌ند له ده‌وه ، له نه‌حمه د پاشای بابان زویر
 بووه ، به لام کاتی نه‌حمه د پاشا لپی ده‌قه‌ومی و له شگری نه‌جیب پاشای دیتته
 سه‌رو ته‌نگی پی‌هه‌ل ده‌چنی ، ناچار دیتته ناو عه‌شایه‌ری جاف و (۲۶) حه‌مه
 به‌گی جاف به‌ده‌نگیه وه ده‌چی و له شگریکی بو پیکه وه ده‌نی ، به لام وا دیاره
 له شگری نه‌حمه د پاشای بابان ، نه‌ی توانیوه به‌ران به‌ر هیزی ریکوپیکی
 له شگری نه‌جیب پاشا خۆی راگری . وه‌ک له پیشه وه وتمان ، میرنشینی بابان له
 سالی ۱۲۶۷ ک دا (۱۸۵۱) له ناوده‌چی . پاش نه‌حمه د پاشای بابان ماوه‌یی
 عه‌بدو‌للا پاشای برای ، به ناوی قایمقام له سلیمانی فه‌رمانه‌وایی کردووه .
 نه‌م عه‌بدو‌للا پاشایه له گه‌ل حه‌مه پاشای جاف دا تیوانیان ته‌باو خوش بووه .
 پاشان ، لیوا ئیسماعیل پاشای تورک له لایهن حوکومه‌تی نه‌سته مووله وه
 کراوه به فه‌رمانه‌وای سلیمانی .

ئەو ھەي شايانى باسە ، دەولەتى عوسمانى لە نیوھى يەكەم و دووھەمى
 سەدەي تۆزدەھەم دا ھەولى داوھ ، بە دەستىكى پۆلايين بە سەر كوردەكان
 رابگا و ميرنشینه كوردەكان بۆ يەكجارەكى لە ناو بەرى . بەلام ئەوى راستە ،
 كوردەكان ھەروا بە ئاسانى ملان بۆ كار بە دەستانى عوسمانى شۆرنە دە كرد .
 ئەگەر بە وردى لە ھۆيانە بکۆلینەو دەينين دەسەلاتى
 عوسمانى لە كوردستان دا ھەروا بە ناو ما بۆوھ ، سەرەكھۆزو مېرە
 بە دەسەلاتە كانيان ھەركا و ناکاوى لە بابى عالى ياخى دەبوون و ھو کوومەتى
 عوسمانى ھەر بەوھ رادە گەشت ، لە شکر بکاتە سەر كوردستان و مېرە
 كوردەكان سەركوت بکا . بەلام كوردەكان بە ھۆى ھاندرانەوھ لە لايەن
 ئيراز و محەمەد عەلى پاشاى ميسرەوھ ھەميشە لە گوى بە فەرمانى
 عوسمانى يەكان سەرپيچى يان دە كرد و جارى شۆرشيان دەدا . خەبەرى شكستى
 عوسمانى يەكان لە سالى ۱۸۳۹ دا لە لايەن محەمەد عەلى پاشا وھ بە كوردەكان
 گەشت ، دووبارە شۆرشيان بەرپا كرد (۴۷) ، بە نمونە ھۆزى جاف لەم
 قوناغەدا زۆر بەھيز بوو بوون ، ھەمە پاشاى جاف ، سەرۆكى ھۆزى
 جاف ويستوو يە ھۆزەكەى بە سەربەخۆيى بژين و لەم رووھوھ ، وھ كو
 لە پيشەوھ باسمان كرد ، ھەولى داوھ سەر بۆ كار بە دەستانى عوسمانى
 دانەنە وئىنى .

دە عەبدولعەزىز سلیمان ئەو وار لەم رووھوھ ئەلى ، عەشايەرى جاف
 گرفتارى و نارەحەتى يان بۆ دەولەتى عوسمانى پىك ئەھيناو (۴۸) دەولەتى
 عوسمانى بۆ راکيشانى ھەمە پاشا نازناوى پاشايەتى يان پى بەخشیوھ ،
 بەلام درانى ئەم نازناو ئىمتيازە بە ھەمە پاشا لە بىرى سەربەخۆيى ناھىيەتە
 خوارەوھو لە سالى ۱۸۲۳ دا ، لە ناوچەى شىروانەدا ، لە دەوروبەرى
 كەلارى ئىستا قەلايىكى گەورە دروست دەكات و ئەم قەلايە تا ئىستا ماوھو
 رەمزی سەربەخۆيى دەسەلاتى ناو براوھ . بىر لە سەربەخۆيى كردنەوھى

حەمە پاشا ئەبج بە ھۆی نازەزایی عوسمانی بەکانو لەسەرینی رووداویک که
 بوو بە ھۆی ھەلسانی حەمە پاشا و جی ھیشتی خاکی عوسمانی ،
 رووداوە کەیش ئەمە یە کہ سەردار عومەر پاشای عوسمانی داوا لە حەمە پاشای
 جاف دەکا لە ناوچە ی شارمزووردا زەوی و زار بکری ، بە مەر جی جانی
 کۆچەریی تیدا نیشته جی بکات و پەسمی بخاتە سەریان . حەمە پاشا ئەم
 فەرمانە ی بە دل نابج ، چونکە لای وا دەبج دامەزرانی جاف و بە کشتو کالەو و
 خەریک بوون مانای بەدیل بوونیانە و بەمە سەربەستی خۆی و ھۆزە کە ی
 لە دەست دەدا . ئیتر بەم بۆنە یەو و حەمە پاشا سەر پیچی لە فەرمانی عومەر
 پاشا ئەکات و پیی رادە گە یینی کہ : « ئەمان وە کو بازیک سەربەستن و
 کوئی یان بە دل بوو لەوئی دە نیشنەو و ، چۆن بە دەستی خۆیان دەست و پیی
 خۆیان دەخەنە زنجیرەو و ، ھەر شوینی ئەوانی پیا برۆن مولکی جافە ، چ لە
 ئێران چ لە عوسمانی » (٢٩) .

عومەر پاشا لەم وەلامە ی حەمە پاشا زۆر قارس دەبج ، بیریاری
 نازاردانی عەشرەتی جاف دەدا . حەمە پاشایش لە تەک گشت تیرەکانی دا
 روودە کاتە ئێران ، بەلام تایەفە ی کەریم وەسیی کہ فیرقە یەکن لە تیرە ی شناتری
 لە تەکیا نارۆن بو ئێران . حەمە پاشا روودە کاتە ناوچە ی جوانرۆ لە ھاویندا و
 زمستانیش دەچنە ناوچە ی زەھاو کہ گەرمیانە . دەولەتی ئێران بو
 نزیک بوونەو و لە ھۆزی جاف و راکیشانیان بو خزمەتی سیاسەتیان ، ریزیکمی
 زۆریان لە حەمە پاشا گرت و لە لایەن ناصرالدین شای قاجارەو و نازناوی
 خانی پی بەخشاو میرنشینی زەھاوی پی درا و ھەموو ناوچە ی سەرسنووزی
 ئێران و عوسمانی پی سپێردرا و (٤٠) عوسمان بەگی کورپی دەکری بە حاکی
 جوانرۆ . بو نموونە ، ئەم فەرمانە ی ناصرالدین شایە کہ حەمە پاشای جافی
 پی کراو بە حاکی ناوچە ی زەھاو لێردا بلاو دە کەینەو و .

حکم فرماشد . آنکە عالیجا ، اخلاص و ارادت آگاه ، مترب الچضرە ،

محمد پاشای حاکم زهاب سرافراز بوده (بداند) چون خدمات آباو اجداد آن عالیجاه که همواره در آن صفحه نموده‌اند، منظور نظر سرکار والا بوده، و مراتب خدمتگذاری و صداقت آن عالیجاه بدرجهء وضوح و ظهور رسیده، بیاس خدمات اسلاف و لیاقت و کاردانی آن عالیجاه و از (.....) حکومت زهابرا کما فی السابق بعهدہ آن عالیجاه مفوض و مرحمت فرمودیم که مشغول انمام خدمات محوله بخود بوده و حسن کفایت خودرا بعرصهء ظهور رساینده، با کمال اهتمام در صدد آبادی و نظم آن صفحه و آسایش رعیت و ساکنین آنجا برآمده مالیات دیوانی را بخو مقرر عایددارد مقر آنکه عالیجاهان میباشند (که دیوانی) و کهخدایان و ریش سفیدان زهاب عالیجاه مشار الیهرا از قرار این رقم مبارک حاکم خود دانسته از (سخن حسابی) او تجاوز نکرده و قبوض و حوالجات اورا در اخذ و استیفای مالیات دیوانی سندو معتبر شمرده در عهده باشند. شهر سوال المکرم سنة ۱۲۹۱ •

مؤری ناصرالدین شای قاجار

فهرمان در

محمه د پاشای فرمانرہوای پایہ بلندو دلسوزو له ئیمہ وه نزیك كه بهم فرمانه سہر فراز کراوه، بزانی، له بهر ئه وهی خزمه تی باوو باپیرانی ئه و پایہ بلنده كه له و ئاوجه یه دا کردوو یانه، جیی ره زامه ندیی ئیمہ بووه و پلهی خزمه تگوزاری و سہر راستی ئه و گہ یشتوتہ رادہی ئاشکرای و پروون بوونہ وه و بهر انبه خزمه تی باوو باپیرانی و لیہاتووویی و کارزانی ئه و پایہ بلنده فرمانرہوایی زہاومان وهك جارن بهرہ و پرووی کرده وه و بو ئه وهی خہریکی ئه و خزمه ته بی که پیی سپیراوه و بو ئه وهی لیہاتووویی و کارزانیسی خوی له مہ میدانه دا بنوینیی و به و پیری پەرۆشہ وه هه ولی ئاوه دان کردنه و

(*) ئه وهی دانراوه له ناو قه وسا لئی دوودل نیم •

ئه وهی به سپیہ تی له ناو قه وسا دانراوه بۆم نه خویندراوه ته وه •

ئاسايشت فەراھەم کردن بۆ خەلکی ناوچە کە بڤاوا مالیاتی و خەرچ و باجیکی
کە بۆ دەولەت داندر اوھ جی بە جی بکاو پتویستە لەسەر کوێخا و ریش سپی و
پیاوماقوولانی ناوچە ی زەھاو بە پتی ئەم فەرمانە پیرۆزە ، ناوبراو بە
فەرمانرەوای خۆیان بزائن و لە قسە ی حیسایی دەر نە چن و ھەر پسوولە و
قە بزیککی ئەو بۆ وەر گرتنی باج و خەر اجی دیوان بە رەسمی بزاندردی : مانگی
شەوالی مکرەم ، سالی ۱۲۹۱ .

حەمە پاشا نزیکە ی سێ سال لە ئێران دە مینیتتە وە ، لەم ماوہ یەدا ھۆزی
جاف دەسەلات و توانایی یەکی ئیکجار زۆر پەیدادە کەن ، دەست درێژی دە کە نە
سەر ناوچە سنوورە کانی دەولەتی عوسمانی . حەمە پاشا ئەو ناوچە یە
دەشیوینی . کە کار بە دەستانی دەولەتی عوسمانی بە جاری تەنگە تاودە بن و
ھەرچی تی دە کوشن لە ناوی بەرن دەستیان نای گاتی ، ناچار ئەم دەولەتە پەنا
دەباتە بەر دیبلۆماسی یەت و بە ھۆی بالیۆزخانە کە یانە وە لە تاران داوای
تەسلیم کردنە وە ی حەمە پاشا دە کەن (۴۱) ، بەلام ئێران بە دەستی وە نادات .
دەسەلاتی فراوانی حەمە پاشا لە ئێران دا نەرەزایی کار بە دەستانی ئێران
دینیتتە کایە وە ، بە تاییەت ، کە حەمە پاشا لە گەل شازادە معتمد الدولە ، فەرھاد
میرزادا کە مامی ناصرالدین بوو ، لە سالی ۱۲۸۴ - ۱۲۹۱ کدا والیی
سەنە بوو ، تیک دە چی . والی داوا لە حەمە پاشا دە کات عەشایەری جاف
لە ئێران دا جیگر بکات و تاییەتی یەتی ئێران و ەربگرن و رینگای دەست درێژی
تیرە کانی جاف نەدا بۆ سەر ناوچە سەر سنوورە کانی ئێران و ئە گەر بیئو
سەر پیچی لەم فەرمانە بکریت ، ماوہ ی ھاتوچۆی تیرە کوچەری یە کانی
کورد نادردی کە لە خاکی عوسمانی یە وە بیئە ناو خاکی ئێران . حەمە پاشا
ئەم فەرمانە قوبوول ناکات و شەرو شۆریکی زۆر لە ناو عەشایەری جاف و
ھیزی دەولەتی ئێران دا روودەدات و لە شگری جاف لەو شەرانەدا بە سەختی
دەشکیت (۴۲) .

ئیتەر بەم جۆرە تیوان حەمە پاشا و فەرھاد میرزا تیک چوو ، فەرھاد

میرزا نامەى ھەرەشە بۆ ھەمە پاشا دەتیری و پیتی رادە گەیینی کە پیویستە بەرەوبەری لە دەستدریزی ئەو جافانە بکریت ، ئەگینا بە توندوتیژی ئازاردەدرین . فەرھاد میرزا تەنگ بە ھەمە پاشا ھەل دەچن ، ھەیب اللەخانە باوەجانی ، سەرۆکی تیرەى باوەجانی ، کە تیرەى ھەکن لە جافی ئیران بەندەکات . ئەم ھەیب اللەخانە زۆر خۆشەویست و نزیکى ھەمە پاشا بوو و ھەرچى ھەمە پاشا پیتی بگوتایە ، دەسبەجى جى بەجى دەکرد . فەرھاد میرزا ، ھەیب اللەخان دەگرى ، ھەرچى ھەمە پاشا تکای لى دەکاو قەولى پارەو نەختینەى کى زۆرى دەداتى ، ھەر بەرەللاى ناکات ، ئەم راستى بە لە نامەى ئىدا ، کە فەرھاد میرزا بۆ حاجى ئەمیر نىزامى گەرۆوسى ناردوو ، پروون دەیتتەو . لەو نامەى دا دەتیت ھەمە بەگى جاف ھەزار تەن و قەتارى پشکیش کرد ، ھەیب اللەخان ئازاد بکەم ، بەلام من شەفاعەتى ئیوبراوم قوبوول نەکردو لەسەر نامەى کاک ئەحمەدى شیخ (قدس سرە العزیز) بەرەللام کرد (٤٣) .

توندوتیژ جوولانەو ھى ئیران لە گەل ەشایەرى جاف دا ھەمە پاشا دل کرمى دەکات . دۆستەکانى لە دەولەتى عوسمانى دا ، بە تايەت تەحسین پاشای والی بەغدا ، چەند جارى مەحموود بەگى کورى بە شویتى دا دەتیرن بۆ ئەو ھى بۆ خاکی عوسمانى بگەریتتەو ، سەرەنجام ھەمە پاشا ناوچەى زەھاو بەجى دەھیلج و دەگەریتتەو بۆ خاکی عوسمانى و (٤٤) والی بەغدا بە مەسلەھەتى دەزانى ، ریزیکی زۆرى لى دەنى ، بەلام راستى بەکەى ئەو ھى . کە زۆربەى کار بەدەستانى دەولەتى عوسمانى لى نەرەخت بوونو زۆریان ریک دەبوو و ھاتنەو ھیان بە ھەل زانیو ، کە داویکی بۆ بنینەو . بۆ ئەو ھى بەدگومانى ھەمە پاشا نەوروژین ، پیشان ، دەى کەن بە وەکیلى مۆتەسەر پرفى سلیمانى . وا دیارە ئەم وەکالەتە لە ئیوان مۆتەسەر پرفى ئیبراھیم پاشا و ثابت پاشادا بوو ، چونکە ریکەوتى سالى ١٢٩٤ ک دەکات (٤٥) . پاش ماو ھى دەیکەن بە قايمقامى ھەلەبجە . ئەو ھى شایانى باسە لەو

ماوه یه دا که همه پاشا له ئیران بوو به پیتی سیاستی پاراستنی (هاوسه نگی) هیز ، عوسمانی یه کان بوو نهوهی هیزکیان له جافه کان به دهسته وه هه بیتی ، دهسه لاتیکی زور نهوهن به عزیز شاره یس ، سه روکی تایفه ی که ره موه یسی که له گه له همه پاشادا بوو ئیران نه چوو بوون دهوله تی عوسمانی مولکیکی زوری به م تایفه یه به خشیوو . پاش دانانی همه پاشا به قائمقامی هه له بجه ، که ره موه یسی یه کان هان ده دن ، دژی همه پاشا بجوولینه وه . تایفه ی که ره موه یسی تایفه یه کی درو ئازابوون ، سه روکی که یان ، عزیز شاره یس پیلویکی دهسه لاتدارو خاوه نی که سو عه شیرت بووه . هاندانی ئه م تیره یه گه یشته راده یی ریگای پیاوه کانی همه پاشایان نه داوه که کاروباری ره سمیی قائمقامی هه له بجه به ریوه به ری . عزیز شاره یس مالی له به شاره تی نزیک یه هه له بجه بووه . همه پاشا ده تیری به شوینیا ، ناروا بوو لای . همه پاشا ناچار ده بی ، ده تیری ، له هه لیک دا ده ی گری ، ده ی خه نه به ندیخانه وه . ماوه ییکی زور له به ندیخانه دا ده میتته وه ، سه ره نجام به نه خوشیی سیل یا (ذات الرئة) به مردنی خوایی ده مری . کاربه ده ستانی دهوله تی عوسمانی ، به تایه ت دژمنه کانی همه پاشا وه روا هه ندی له دژمنانی ناوخوی همه پاشا ، پر و پا گانده ییکی زور بلاو ده که نه وه که همه پاشا عزیز شاره یسی له به ندیخانه دا ده رمان خوارد کردو وه له چه سپاندنی ئه م تو مه ته دا سه رده که ونو تیره ی که ره موه یسی ده چیتته دلپانه وه که سه روکی تیره که یان ده رمان خوارد کراوه و ئه مه ئه گر نه دل ، به شوین هه لیک دا ده گه رین ، همه پاشا له ناوبه رن . ئه وه بوو کاتی همه پاشا له سالی ۱۲۹۹ کدا ، له چیمه نی برابم سه مین نزیک شاری کهری خه ریکی راو کردن ده بی ، ده ی کوژنو قاتيله کانی خویمان ده ده نه پال جوامیر ، سه روکی به ناوبانگی هوزی هه مه وه ند ، که ئه وه سه رو به نده ناوی به ئازایه تی و دلیری عالم گیر بوو بوو . وا دیاره هه مه وه نده کان له سه ر کوژرانی خوله په زه ناکوکی یان له گه له همه پاشادا هه بووه (۴۶) . له بهر ئه م دژمنایه تی و ناکوکی یه قاتيله کانی همه پاشا ده گر نه

خۆیان و (٤٧) کاربه دهستانی دهولهتی ئیرانیش به ههلی دهزانن که
 هه مه وهنده کان به رامبه ر به هیزی جاف پراوهستین ، نه وه بوو هه موو
 ناوچهی زه هاوی پی به خشی و هه زار تمه نی مانگانه بو بری یه وه ده سه لاتیکی
 زوری وای دایه ، قه لایتیک له قه سری شیرینی به رامبه ر به قه لاکه ی حه مه
 پاشای جاف له ناوچه ی شیروانه دا دروست بکات و نه م قه لایه تا چهند سالتیک
 له مه و پیش پاشماوه که ی له قه سری شیرین دا هه ر مابوو ، به لام هه روه کو
 له مه و به ر باسما ن کرد ، کاربه دهستانی دهولهتی عوسمانی و ئیران هه ولیان دا وه
 سه رۆکیکی هه ل که وتوو ی کورد له مه یان دا نه هیلن و نه گه ر په یدایش
 بوو پی ، نه وه دژی سه رۆکه کانی تری کورد هانیان دا وه ئیتر به م جو ره
 ده بینین جه و امیری هه مه وه ند له نه نجام دا له سه ر پیلانگی پی و ده سکیسه ی
 کاربه دهستانی عوسمانی به کان و ئیرانی به کان سه ری تیدا چوو . له
 حه قیقه ت دا هه م حه مه پاشای جاف و هه م جو امیری هه مه وه ندو سه دان
 سه رۆکی کوردی تر به شمشی پی یه ک سیاست کو ژرا ونو ده سیسه ی نه م
 دوو ده وله ته له ناوی بردوون . بو ئی سپات کردنی نه م نوو سرا وه سه باره ت
 به جو امیری هه مه وه ند نه لیت ، به پیی ته زویرات و ییوان شیواندنی
 حو کوومه تی ئیران جو امیر یاغی بووو تامه سافه ییکی دوور نه و ولاته ی
 ژیرترسو له رزه وه نیهایه ت نه م دوو حو کوومه ته (عوسمانی و
 ئیران) بو ته سکینی ئیتقانیا ن کرد له شکری ئیران له
 قومانداریتی حسام الملک دا بوو ، له ته ره فی حو کوومه تی عوسمانی به وه
 (قورت ئیسماعیل پاشای دیار به کری بو نه م حه ره کاتانه مه ئموور کرا ،
 حسام الملک به درۆ وه عده ی صولحی دا به جو امیر ، جو امیری بانگ کرده
 قه رارگا که ی که له نزیک قه سری شیرینه وه بووه ، که جو امیر هاته نه وی
 چهند که سیکی له پشت خپوه ته که وه ی قایم کرد بوو ، له پشته وه هوجوو میان
 کرده سه ری و کوشتیان له سالی ١٨٨٦ زدا (٤٨) .

له پراستی دا ، دوای ئیمزاکردنی مو عا هه دهی ئه زرزو می دووهم ، له سالی ۱۸۴۷دا له صحنه ی سیاست دا ئه بینن ئیرانی به کان و عوسمانی به کان ، بو له ناو بردنی هه ره که ت و جوولانه وه ییکی کورده کان ها و کاری به کی ته واوی ئه که ویتته ئیوانیانه وه و هیچ کامیکیان یارمه تی سه رو که کورده کانیا ن نه ده دا دژی به کتری و (۴۹) هه ردوو ده و له ته که هه ولیان ده دا کو مه لیک سه رو ک عیل و ئاغا و به گله رو شیخ له خویان کو بکه نه وه و ئه ززو مه عاشیان بده نی بو ئه وه ی له فکری شوړش و یاغی بوون دا نه مین و ئه م سیاسته ، به تایه ت له ولاتی عوسمانی دا زیاتر به رچاو ده که وت . کاتی مه دحت پاشا ، له سالی ۱۸۶۹دا بوو به والی به غدا ، له عیراق سه ره به خویی ویلایه ته کانی له ناو بردو مه رکه زی به تیکی ته واوی به رقه رار کردو زه وی وزاریکی به سه ر ئاغا و سه رو ک خیل و هۆزه کان دا دابش کردو کوردستانیش که ئه وسا که به ویلایه تی مووسله وه به سترابوو ، بریتی بوو له سی سه نجه ق . سه نجه قی مه رکه زی مووسل شامیلی قه زای ده وک و زاخو و عیما دی به و سنجا رو عه قره بوو .

سه نجه قی سلیمانیه شامیلی قه زای بازیا نو هه له بجه و شه هره زورو کفری بوو .

سه نجه قی سلیمانیه شامیلی قه زای بازیا نو هه له بجه و شه هره زورو مه رگه بوو .

به لام ئه م سیاسته به ته واوی نه ی توانی وه ریشه ی شوړش و یاغی بوونی کورده کان له به ی بیات حو کمی دریزی سولتان عبدالحمیدو زولم وزوری کار به ده ستانی عوسمانی له ناوچه ی کوردستان دا ، سه رپای خراپی ئیداری و سیاسی که له ناو هه موو ئیمپراتوری به تی عوسمانی دا

بلا و بو و بو و ، ئەمانە ھەمووی بوون بە مایەیی لەناوچوونی ئەمن و ئاسایش و
 ئیستییقار لە کوردستان داو ئەم حالەتە لە سەردەمی فەرمانرەوایی
 دوورودریژی سولتان عبدالحمیددا ھەر بەردەوام بوو . ئەوەی شایانی
 سەرنجە ، بارودۆخی ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لە قۆناخەدا رۆژبەرۆژ
 بەرەو خراپتر دەچوو و حیزب و کۆمەڵە و ریکخراویکی زۆر لە مەرکەزی
 ئیمپراتۆرییەتدا ھاتبوونە کایەووە ھەموو ھەلپەیی رووخاندنی رەژیسی
 سولتانێ نەخۆشیان دەدا . ناسراوترینی ئەو حیزبانە حیزبی (اتحاد و ترقی) بوو ،
 کە زۆربەیی خویندەوارو رووشنیرانی ناسراوی میللەتە ژێردەستەکانی
 عوسمانی تیا بەشداربوون . لەم قۆناغەدا مەحموود پاشای کورە گەرەمی
 ھەمە پاشای جاف (٥٠) بوو تە سەرۆکی عەشیرەتی جاف . مەحموود پاشای
 جاف ھەر لە سەردەمی لاوتییدا بەلگە و نیشانەیی ھەلکە و تووویی
 پتووە دیاربوو . لیتھاتووی و زیرەکی مەحموود پاشا لە لایەن ئەو
 میژوونووسانەووەی باسیان کردوو بە ئاشکرا پەنجەیی بو راکیشراووە و ددانی
 پێدانراو (٥١) .

بە پێی بارودۆخی سەردەم و لە چاوخۆی دا ھەموو توانستیکی
 سەرۆکایەتییدا ھەبوو و ھەر بە زرنگی خۆی باری نالەبارو شلۆقی
 ئیمپراتۆرییەتی عوسمانی لا روون بوو . مەحموود پاشا
 ھەق سەندنەووەی باوکی عەشیرەتی جافی یەلخست و دەسەلاتیکی زۆرو
 ھێزکی چاکی بو پیکەوونا . لەم بارەووە باسیل نیکیتین ، میژوونووسی
 رووس ، دوای پیاھەل داتیکی زۆر بە سەرۆکەکانی ھۆزی جافدا ئەلێ :
 «وا دیارە لەناو عەشیرەتە کوردەکانا تەنھا عەشیرەتی جاف ئەتوانێ نەھیلێ
 عەشرەتەکیان لە ناو خۆدا تیکبچێ ، ئەمەش بە ھۆی ژیری و توانایی و
 بیرتیزی گەرەکانیانەووە (٥٢) کە شتیکی وایان کردوو ، عەشرەتەکیان
 ھەموو بەرەو سەرکەوتن برۆا . مەحموود پاشای سەرۆکی ھۆزی جاف

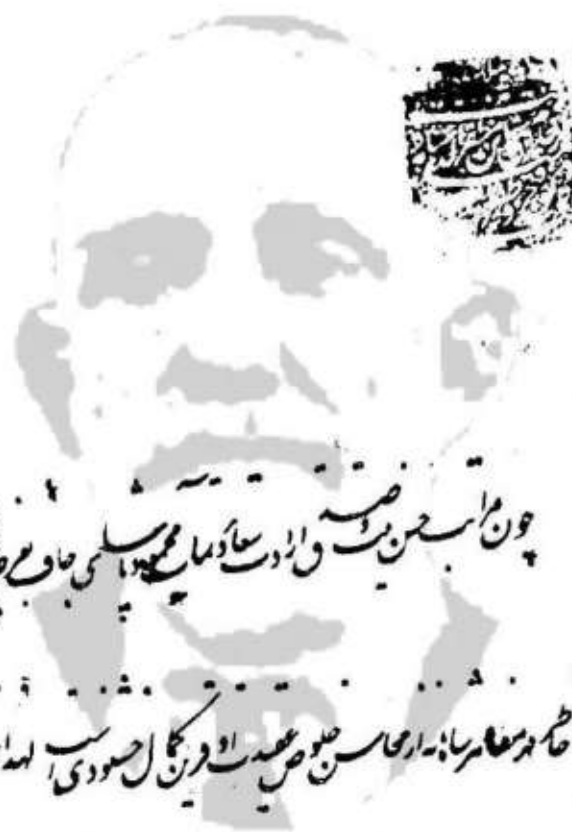
دانی به وهدا ئەنا که وا له زهرفی چەند سەعاتیکانە توانی چوار هەزار سواری
چە کدار کۆ بکاتەو (۵۳) .

میرزا مەحموود خانی احتشام السلطنة (۵۴) که له یادداشته
له چاپدراوه که ی دا دیتە سەر باسی مەحموود پاشای جاف ئەلی : « عیلى
جاف عیلىكى كوچهره و ئەگەنە ولاتی کوردستانی ئێران و تا دوو فەرسەخ
له نزیک سنهوه . ئەم جافانە مالک الرقاب و موختاران بەسەر ولاتا ،
هەرچی بیانەوی ئەی کەنو کەس ناتوانی بەرانبەریان راوەستى . فەوجی
سواری زەفەر که گوایە بۆ پاسەوانی کردنی خەلکی ناوچە که تێراون ،
نەبادا جافە کوچەری یەکان دەسدریژی یان بکەنە سەر ، جافەکان
سەربازەکانی ئەم فەوجیان بۆ کۆکردنەو دەی ئالیک بۆ ولاخەکانیان و لەوەر
بۆ ئاژەلەکانیان و خواردەمەنی زمستانەى خۆیان بە کاردینن ، وەك بلیی
فەوجی ناوبراو بۆ خزمەتکاری ئەو جافانە تێراون . بێ گومان فەوجی زەفەر
که له ۳۰۰ نەفەری لێ کەوتەو بێ هیژ پیکهاتبی هەرگیز ناتوانی بەرابەر بە
هیژی توانای جافەکان راوەستى که بریتی یە له پینچ هەزار خیزانی
چەك بە دەست لە ژێر فەرماندەى مەحموود پاشادا که نه مل بۆ عوسمانی یەکان
که چ دەکاو نه بۆ قاجاری یەکان . هەر لەم بارهوه (۵۵) خوالیخۆشبوو
پیره میرد ئەلی ، جاف که مەحمود پاشا ره ئیسیان بوو ، تا پشتی سنه ، که
هاوینان عیلى دەچوو کویستانی تەگەرمەو بەرانبان خاکی ئێران
لە بەردەمیان ئەلەرزى و والی کرماشان که پرینس بوو داری سووتەمەنیسی
بۆ ئەناردە شیروانەو کانی چەقەل (۵۶) . لەو سەردەمەدا دەولەتی عوسمانی و
دەولەتی قاجاری ، بۆ ئەو دەی ناوچەى جاف ، که ناوچە یەکی گرنگ و
ستراتیژی بوو ، بگرە دەست خۆیان ، هەر کام لەم دوو دەولەتە هەولی
ئەو دەی داو ، دلی سەرۆکەکانی جاف بۆ لای خۆی را بکیشی و (۵۷) لەم
بارهوه حوکومەتی قاجار نازناوی خانو فەرمانی ئەو نازناو و گەلی

وینہی (محمود پاشای جاف)

دیاری تری بو مه محمود پاشا ناردووه • نه مه یش فوتو کوی پی نه و فرمانه ی
 مظفرالدین شای ئیرانه که بو مه محمود پاشای ناردووه و به دهقی
 فارسی به که ی :

چون ما حسن بیگ و اردوستان محمد علی پاشای جاب و حسن بیگ

و حسن بیگ و حسن بیگ و حسن بیگ و حسن بیگ و حسن بیگ و حسن بیگ

بنکهای زین

با عطای انجمن سرحد اردو و نوردان و نوردان و نوردان و نوردان و نوردان و نوردان

« چون مراتب حسن نیت و صدق ارادت سعادت‌مآب محمود پاشای جاف بعرض پیشگان مرحمت دستگاه اقدس همایون شاهنشاهی رسیده و خاطر مهر مظاهر شاهانه از محاسن خلوص عقیدت او قرین کمال خوشنودی است . لهذا محض ارائه‌یی رضایت خودمان خاطر مشارالیه‌را به اعطای يك قبضهء شمشیر مرصع از درجهء دوم قرین اعتزاز و افتخار فرمودیم که زیب و علافهء کمر اعتبار خود ساخته بین الامثال و الأقران مباحی و سربلند بوده و عهد ۵ سال ۲۲ شعبان ۱۳۲۰ مظفرالدین شاه . . . فرمانه که به کوردی:

له سه‌روه مۆری شاه مظفرالدین .

چونکه نیت‌پاکی و راستی سه‌عادت مه‌ئاب مه‌حموود پاشای جاف به هموو جور گه‌یشتوو به ئاستانه‌ی باره‌گای پیروزی شاهه‌نشاهی وه‌خاتری شاهانه و ئیخلاص منیه‌تی ئه و خوشنوود بووه ، له‌به‌ر ئه‌مه بو ئه‌وه‌ی رهمانه‌ندی خو‌مان به‌رام‌به‌ر به ناوبراو پیشان بدهن فرمانماندا ، که یه‌ك شیری موره سسه له پله‌ی دووهم بکری به فه‌رو به‌مه ئه‌ومان به‌رزکرده‌وه بو ئه‌وه که به هوی ئه‌م خه‌لاتی شاهانه‌وه ، ئه و که‌مه‌ری خوی پی‌پرازی‌نیتته‌وه و له ناو هاوسه‌رانیا سه‌ربه‌رزو پایه‌بلند ، شایانی ئه‌وه‌بی که له ئاشنایانی ئیمه‌یه ۲۲۰ شه‌عبانی سالی ۱۳۲۱ » .

به‌لام هوی راستی بی مه‌حموود پاشا که مروی‌یکی زیره‌ك و هوشیار بووه له حه‌قیقه‌تی سیاسه‌تی ناله‌باری هه‌ردوو ده‌وله‌ته‌که گه‌یشتووو ئه‌م جوره فرمانو خه‌لاتانه له ته‌وه‌ره‌ی دهرنه‌کردوووه و نه‌ی خه‌له‌تاندوووه . هه‌میشه هه‌ولی ئه‌دا ناوچه‌ی جاف له ژیر ده‌ستی که‌س‌دا نه‌بیت و جوره سه‌ربه‌خوی‌یکی له به‌ریوه‌بردنی کاروباری خویا بو پیک‌به‌ییت . له‌راستی‌دا

نهك هەر سه‌ر به‌خۆیی ناوچه‌ی جاف به‌لكو ئامانجی ئه‌وه‌بوو كه سه‌ر به‌خۆیی
بۆ هه‌موو كوردستانی عیراق بێته‌دی . له‌م ڕووه‌وه خوالیخۆشبوو محمد
ئهمین زه‌كی به‌گ ئه‌لی ، مه‌حمود پاشا له‌م دوا‌یی‌یه‌دا موته‌هه‌م كرا بوو
به‌ هه‌ندی مه‌سه‌له‌ی نه‌ته‌وه‌یی و حوكومه‌تی عوسمانی له‌ ڕووی ئه‌م
نه‌ته‌وه‌گه‌ری و سیاسه‌تی نه‌ته‌وه‌گه‌ری یه‌وه‌ دلی لی كرمی بووبوو (٥٨) .

بۆ ئه‌وه‌ی ڕوون بێته‌وه كه مه‌حمود پاشا دزی سیاسه‌تی عوسمانی
جوولآوه‌ته‌وه ، نووسراوه‌كه‌ی ده‌ كه‌مال مه‌زه‌هر به‌ شاهید دینینه‌وه كه
عه‌شایه‌ره كورده‌كان به‌ ئامانجه‌ هاته‌ كایه‌وه كه بێته‌ هۆیه‌ك بۆ
ده‌ست به‌سه‌راگرته‌ی هه‌موو عه‌شایه‌ره كورده‌كان و به‌كارهێنانی بۆ
چه‌سپاندنی ده‌سه‌لاتی خۆی و ئیوانی ، به‌ هۆی ئه‌م هێزه‌وه به‌ره‌نگاری
بزووته‌وه‌ی نه‌ته‌وه‌یی میلیه‌ته‌كانی ژێرده‌ست بكا ، به‌ تایه‌ت بزووته‌وه‌ی
كورده‌كان خۆیان (٥٩) هه‌روا ئه‌م هێزه‌ به‌كاربێنی به‌ مه‌به‌ستی به‌ریاكردنی
هه‌راو ئاژاوه له‌ سنووری ڕووسیا دا . شایانی و ته‌ ، زۆربه‌ی عه‌شایه‌ره
گه‌وره‌كانی كوردستان پشتیوانی دروست بوونی ئه‌م ته‌شکیلاتی حه‌میدی یه‌یه
نه‌بوون ، وه‌كو عه‌شیره‌تی پژده‌رو هه‌مه‌وه‌ندو جاف و عه‌شایه‌ری ناوچه‌ی
بدلیس . هه‌ر له‌م بابه‌ته‌وه لازاریف ، ڕۆژه‌لاتناسی ڕووس ئه‌لی ، سولتان
عبدالحمید چاوی له‌وه‌ بوو كه له‌سه‌ر حیسابی دراوسێكه‌ی لای راستیه‌وه
هه‌یه‌ت و زه‌برو زه‌نگی ده‌وله‌ته‌كه‌ی ببوژن بێته‌وه‌و بیچه‌ سپینی و سوپاكه‌ی
به‌هێزبكات و چاو له‌ دۆخه‌دارزاده‌كه‌ی ولات كه‌ هه‌تا ده‌هات زیاتر به‌ره‌و
شله‌قین و شلوقی ده‌رۆشت ، بپۆشیت ، ئه‌و دۆخه‌ شلوقه‌ی كه‌ له‌و ڕۆژه‌وه
ده‌ستی پێ كرد كه‌ هاته‌ سه‌رحوكم و به‌ درێژایی سالانی فه‌رمانه‌وایی یه‌كه‌ی
به‌رده‌وام بۆ ئه‌وه‌ وای ده‌كرد پیلانی ده‌ست درێژكردنه‌ سه‌ر ئێران گه‌رم بێت و
جۆش بسپینیت ، ئه‌وه‌ بوو له‌ ناوچه‌ی سه‌رسنووردا ته‌نیا كورد هه‌بوو ، ئه‌و
سنوورمه‌ش تا ئه‌و ڕۆژه‌ ده‌ست نیشان نه‌كرا بوو ، هه‌ر پاش سواره‌ی

حه میدی یه به سالتیک هه روا بشیوی له سه ر سنووری ئیران و تورکیا دهستی
پنی کرد ، خیلی جاف له عیراق دا ئه و ئاشووبه ی هه ل گیرساندو مه حموود پاشای
سه رۆکی ئه م خپله هه میشه له گه ل کاربه دهستانی ده وله تی عوسمانی دا له
ده ووبه ره کی دا بوو دانووی له گه لیان دا نه ده کولا (٦٠) .

ئه وه ی راستی یه ، مه حموود پاشا دژی دروست کردنی سواری
حه میدی یه بووه و بیروباوه ری خویشی له م باره وه به ئاشکرا ده ربړیوه و
حوکوومه تی عوسمانیش له م باره وه له سیاسه تی مه حموود پاشا پازی
نه بووه .

پاش کوزرانی حه مه پاشا ، مه حموود پاشا له لایه ن عوسمانی یه وه
بوو به قائمقامی هه له بجه و سه رۆکی عه شیره تی جاف ، به لام پاشان ، چون
بیروباوه رو جوولانه وه ی مه حموود پاشایان به دل نه بوو ، که وته خه یالی
ئه وه وه که له ده سه لاتی که م که نه وه و له ناو عه شره ته که یا لاوازی بکه ن . بق
ئه م مه به سه ته ناکوکی یه کی زۆریان خسته نیوان ئه وو براکانیه وه به تایبه تی
عوسمان پاشا ، که دوو سال له و بچوو کتر بوو ، به لام عوسمان پاشا له بهر
ئه وه ی پیاویکی هه لکه وتووی به ده ست و ده هندبووو له هیچ روویه که وه
خۆی له مه حموود پاشا به که متر نه زانیوه و ژنیکی هه لکه وتووی وریایشی ،
که عاديله خانم بوو ، هه بووه و (٦١) ئه م ژنه هه موو جووره یارمه تی یه کی داوه و
له پیشکه وتنی دا دریغی نه کردووه و هه میشه هه ر خه ریکی پیشخستنی بووه ،
مه حموود پاشا ، له بهر دانایی و لپوه شاوه یی عوسمان پاشا ، خۆی به م
هه موو توانایه وه ی نه ی توانیوه به سه ر عوسمان پاشادا زال بیت .

وه کو پیشتر وتمان ، حوکومه تی عوسمانی له ده سه لاتی مه حموود
پاشا له باکووری کوردستانا نارحه ت و نیگه ران بووه ، به تایبه ت دژمنانی
ده سه لاتی مه حموود پاشا هه میشه راپۆرتیان دژی ناوبراو گه یاندۆته
خوکومه تی عوسمانی و کاربه دهستانی ئه و حوکومه ته به دوا ی هه لیکا

گه پراون ، بتوانن مهحموود پاشا له قايمقاميبي هه له بجه و سه رو كايه تيبى عيلى
 جاف بخه نو له ناوچه كه دوورى بخه نه وه . بو جي به جي كردنى ئەم نيازە ،
 فهريق ناميق پاشا له لايەن حوكومەتى عوسمانى به وه رائه سپيرى و
 ئەتيرى بو كوردستان ، گوايه له وه بكوليتته وه ، كه ناخو ئەو هه موو
 راپورتەى له دژى مهحموود پاشا ئەگه نه ئەسته موول راستن يا درون ؟
 فهريق ناميق پاشايش دى ، ده گاته هه له بجه و ئەيتته ميتوانى مهحموود پاشا .
 مهحموود پاشا زوو ئەزانى ناميق پاشا به چ نيازى هاتوو . له وه گه يشتوو
 كه وا ئەم سه فه رهى بى ملامەت نى به . له بهر ئەوه وه كوو پياويكى خاوهن
 عزيزه تى نه فس هيچ جوړه بايه خيك به ناميق پاشا ناداو وه كه هه ر ميتوايىكى تر
 له ديوه خان داي ئەنى و چيشت و نانى بو ئەتيرى . روژى له كاتى قسه كردنا
 به ناميق پاشا ده لى : سولتان حەميد ناوچهى ده لىن و مووان و مالوان و باقى
 جوگه كانى شاره زوورى كړيو وه به ناوى خوځيه وه تاپوى كردوو . ئەم
 مولكانهى شاره زوور ژير پى عه شره تى جافن كه عه شره تىكى زور گه وره و
 خاوهن مهرو مالان ، دياره زيان به كشتوكالى ئەم ديها تانه ئەگه يه نن و ئەمهش
 ئەيتته هوى پهيدا كردنى نارەحه تى بو حوكومەتى عوسمانى ، من واى به باش
 ئەزانم ، سولتان ئەم ناوچانه بداته عه شايه رى جاف . بو سولتان په سه ند
 نى به مولك بسينى و خاوهن مولكايه تى بكا . ئيمه له جياتى ئەوه قزره بات
 كه له ناوچهى جافه وه دووره ئەى ده ينى و ئيتر هيچ ناخوشى به ك پيك نايه ت .
 ناميق پاشا له ناندان و شيوهى قسه كردنى مهحموود پاشا دلگير ئەبى .
 له راستيش دا ئەم پاشايه هه ر بو ئەوه هاتوو ، بو ئەوهى پيلانى بو
 مهحموود پاشا بنيتته وه . دواى چه ند روژى هه له بجه به جي ده هيلى و ئەروا بو
 ناو جاف . ئەو كاته عوسمان پاشا له ناو عه شره تى جاف دا ئەبى ،
 ميواندارى به كى پر شكوى لى ده كاو به كجار ريزى لى ده نى و كاتيكيش
 ده گه ريتته وه ، هه زار ليرهى ئالتوونى ئەداتى . ناميق پاشا ئەگه ريتته وه بو

ئەستەموول ، راپۆرتىكى يەكجار توندوتىژ لە دژى مەحموود پاشا بۆ
 سولتان عبدالحمید ئەتیرى و ھەرچى خراپە دەر بارەى مەحموود پاشا بۆى
 ئى دەچىنى ، سەربار ئەشلى ، مەحموود پاشا بە ئەندازەىن لە خۆى بايى بوو
 كە خۆى بە ھاوپايەى سولتان ئەزانى و نيازى دەر بارەى سولتان خراپە و
 لە گەل دژمانى ئەمن و ئاسايشى ئىمپراتورى يەتى عوسمانى دا ھاوبەش و
 دەستى تىكەلەو ديوەخانە كەى بوو بە جايگای ئەو كوردانەى كە دژى
 رىبازى خىلافەتن . پاش ئەم راپۆرتە لە سالى ۱۳۰۶ (۱۸۸۸ - ۱۸۸۹)
 فەرمان لە سولتان عبدالحمیدەو دەر دەچى كە عوسمان پاشا بىنى بە قايمقامى
 ھەلەبجەو ئەو سەرۆكايەتى عەشیرەتى جاف بكا . بەمە مەحموود پاشاى
 جاف دەكرى بە مۆتەسەررى ئورفە (۶۲) . مەحموود پاشا لە گەل بە
 مۆتەسەررى كرانيا نازناوى (بىگلەرىنگى) یشى (۶۳) دەدرىتى كە ئەم
 نازناو بە رەئىس ئەيالەتەكان بەخشاو و (۶۴) لە دەولەتى
 عوسمانى دا ، لە عىراق ، تەنھا بە چوار كەس بەخشاو : ئەحمەد
 پاشاى بابان ، عبدالقادر پاشاى دياربەكرى ، مەحموود پاشاى جاف ، ئىبراھىم
 پاشاى بەرىقوبەرى زەوى و زارى سەنیه . كار بە دەستانى عوسمانى ئەيان زانى
 مەحموود پاشا ئەم وەزىفەى وەرنەگرتى و سەرپىچى لى ئەكا . تا چوار پىنج
 مانگىك ھەر نامە بىكى رەسمى بۆ ئەھات بە ناوى مۆتەسەررى ئورفەو بۆى
 ئەھات . مەحموود پاشا بە باشى دەى زانى عوسمانى ئەيەوى لە ھىزو
 دەسلەتتى بخەنو لە عەشىردت و كەسوكارى خۆى بكن . مەحموود پاشا
 لە ئەنجامدا سەیر ئەكا ئەم وەزە دەس نادا بۆى و ئەبى چارىكى بەسەلە كە
 بكات ، ناچار ئەبى بروا بۆ ئەستەموول ، بۆ ھەول دان بۆ گۆرىنى بە
 مۆتەسەررى كرانى . كە ئەگاتە ئەستەموول ، سولتان فەرمان ئەدا لە
 ئەستەموول دەر نەچى . خانوویەكى بۆ تەرخان ئەكرى و فەرمانى
 دەس بە سەرى بۆ دەر دەچى و لە ژىر چاوپىرى و ھاوچاوى دا دەمىنیتەو .
 ئەوھى شایانى باسە ھۆزى جاف لە دەورى سەرۆكايەتى مەحموود پاشادا

له گه‌ل شیخ عوبه‌یدوللای نه‌هری‌دا ، له راپه‌رینه‌که‌ی سالی ۱۸۸۰ (۱۲۹۸) هـ دا ، هاوپه‌یمانان بووه (*).

پاش دامرکانی شو‌رشی شیخ عوبه‌یدوللا ، سالی ۱۸۸۲ (۱۳۰۰) هـ مه‌حموود پاشا هه‌میشه له پاریزدا بووه نه‌و په‌یمان به‌جی‌به‌ینی و له‌گه‌ل چه‌ند سه‌رداریکی تری کورددا له‌و خولیا‌یه‌دا بوون رۆژی دژی عوسمانی‌یه‌کان راپه‌رن . گرتنی مه‌حموود پاشا له لایهن سولتان عبدالحمیده‌وه له ساله‌کانی ۱۸۹۰ - ۱۸۹۲ یه‌کجار توورپی ده‌کاو پریارده‌دات هه‌رچۆنی بی‌خۆی بگه‌یه‌تیه‌وه ناو هۆزی جافو شو‌رشی له کوردستانی باکووری‌دا به‌ریا بکات . بی‌گومان ، رۆشنیرانی تورکو گهلانی ژیر ده‌ستی عوسمانی له سالانی ۱۸۸۲ - ۱۹۰۸ (۱۳۰۰) هـ - (۱۳۲۶) هـ بو‌روو‌خاندنی رژیمی سولتان عبدالحمید . رۆشنیرانی کوردیش به سه‌رو‌کایه‌تی شیخ عبدالقادی نه‌هری که له نه‌سته‌موول بوون له ناو خۆیان‌دا پیوه‌ندی‌یه‌کان هه‌بووه له‌گه‌ل ریک‌خراوه نه‌ینی‌یه‌کان‌دا ، به تایه‌ت نه‌و کومه‌له‌یه‌ی که له سالی ۱۸۹۴ (۱۳۱۲) هـ دا به ناوی (اتحاد و ترقی) هوه ناسرا هاوپیوه‌ندبوون وا دیاره مه‌حموود پاشا له‌گه‌ل نه‌و کومه‌له نه‌ینی‌یا‌نه‌دا پیوه‌ندی هه‌بووه و نه‌و کومه‌لانه هانیان داوه له دژی سولتان عبدالحمید شو‌رشی به‌ریا بکات . به‌م خولیا‌یه‌وه سالی ۱۸۸۲ (۱۳۰۰) هـ پریری‌دا له نه‌سته‌موول هه‌ل‌بیت ، هه‌ل‌نه‌سی ، نامه‌یه‌کی یه‌کجار ناشیرین بو‌ سولتان عه‌بدلحه‌مید نه‌نووسی نه‌لی : « تو‌سته‌مکارو خوین‌ریژی و له خوا ناترسی و هیچ سه‌رم سو‌رنامه‌ینی که نه‌م سه‌م و ره‌فتاره ناشیرینه‌ت هه‌بی ، چونکه زۆل و حه‌رامزاده‌یت و کوری عه‌بدوله‌جید نیت ، هه‌روه‌ها بو‌یشی نه‌نووسیت : تو سولتانی جائیری و سولتانی جائیریش به‌گویره‌ی شه‌رعی ئیسلام (واجب‌الاطاعه) نی‌یه . تو پیاو‌یکی پیری که چی ۳۰۰ ژنی پین‌زانراوت هه‌ن ، نه‌مه‌یش نه له‌گه‌ل شه‌رعی

(*) راپه‌رینی کورده‌کان له سالی ۱۸۸۰ دا ، نووسی د. جه‌لیلی جه‌لیل . وه‌رگیر له رووسی‌یه‌وه د. کاوس‌فه‌فتان ، به‌غدا ، ۱۹۸۷ ، ل ۱۲۵ .

ئىسلام نە لە گەل رەوشتى مرۆڧايەتى دا يەك دە گرن» . لەو سەردەمەدا ھەر كەسى نامەى بۆ سولتان نووسىيا بە جۆرە نووسىنيكى تايبە تىي دە نووسى ، بەو جۆرە ، نووسىنيكى تايبە تىي سەر زەرفە كەى بۆ زوسيوە ، ئىتر كار بە دەستانى دەربار تە ماشاى نامە كەيان نە كەردوو و گە ياندوو يانە تە دەستى سولتان خۆى و سولتان بە دەستى خۆى ھەلى پچر يو وە خویندوو يە تى وە . مەحمود پاشا ، پاش ئە وەى نامە كە ئە خاتە پۆستە خانە وە ، ئىتر خۆى دەس بە جى سوارى پاپۆر دە بى و (٦٦) لە رىگاي دەرباي رەشە وە ئە پروا تە ئە گاتە قەققازو لەو سەفەرەى دا پياو يكى لە گەل دا دە بى بە ناوى مەلا ھەمدى سەھى . پاشان قەققاز بە جى دەھىلى و ئە پروا بۆ باكو . لە مانگى سەفەرى ١٣٠٩ى ك (تشرىنى يە كەمى ١٨٩٢) دا ئە گاتە باكو و لەوى و يئە يە كى خۆى

به بهرگی پیاویکی ههزارهوه ، که له نووسراوه دا بلاوی ده کهینهوه
بۆ که سوکارانی دهتیری .

ههروه کوو خوالیخۆشبوو که ریم به گی باوگم باسی کردووه ، له
باکووه ، نامهیه کی نووسیوه بۆ قهیسهری رووسیواو داوای یارمهتیی
لی کردووه ، بۆ ئهوهی شۆرشیک به یارمهتیی رووسهکان له ناو کوردهکانی
عیراق دا له دژی حوکومهتی عوسمانی پیک یینئ و دنیای کردووه که
توانای به ئه نجام گه یاندنی ئه م کارهی ههیه (٦٧) ، به لام وادیاره رووسهکان
له بهر شلۆقی وهزعیان حیساییکیان بۆ نه کردووه و پتوهندی یان له گه ل
نه بهستووه . مهحمود پاشا که دهست له یارمهتیی رووسهکان ئه شۆری ،
له گه ل پیاوه که یا باکو به جی ئه هیلی و روو ئه کاته ئیران و سواری پاپۆر
ده بی ، ئه گاته (به ندهر ئه نزه لی) که به ندهر یکه له سه ر ده ریاچه ی خه زه ر که
تا پیش ده وره ی خومه نی به ندهر په هله وی یان پین ده گوت (٦٨) . عه شره تی
جاف که خه به ری هه لاتنی مهحمود پاشایان پین ئه گا فه تاح به گی (٦٩) برای
ئه چی به پیره وه ، له نیوه ی ری دا به یه ک ئه گن ، وا دیاره له نزیکه قه زوین
به یه ک گه یشتوون و پیکه وه دینه وه بۆ ناوچه ی جاف (٧٠) ، تا ئه گه نه
(گه لگه) که هه واری به گزاده ی جاف بووه له نزیکه پینجوین .
جافه کانو به گزاده کان له مهحمود پاشا کو ده بنه وه و به لینی ده ده نی که
هه رچی بکات له دژی سولتان عه بدولحه مید له گه لی بن و لینی جوئی
نه بنه وه ، سولتان عه بدولحه مید بریاری له ناو بردنی مهحمود پاشا ئه داو
فه رمان ده ر ئه کا که نازناوی پاشایه تی و ته نانه ت نازناویشی لی بسیننه وه و له
هه موو نامه و فه رماییکدا ناوی دئی به (فیراری) یا (یاخی مهحمود) . ناوبراو
به والیی مووسل و والیی به غدا ئه سپیری که به مردوویی یا زیندوویی
مهحمود پاشا ده سگیر بکه نو ره وانهی ئه سته موولنی بکه ن . مهحمود
پاشا وه کو باسمان کرد ، له بشیویی وه زعی سولتان عبدالحمیدو جموجوولی
هیزه موخالیفه کانی ئاگادار بووه و هه ر له و پیره دا بووه که کاریک بکا

یە کیتی پیزی ھۆزەکانی کورد پیک بەین، تا بتوانن کە ئک لەو ھەلە رەخساوہ وەر بگرن و جۆرە خودموختاری یەک بۆ کوردستان وەر بگرن .

پیرەمێرد لەم پرووہوہ ئەلێ : « ھەر سەبارەت بە کوردو ئەو کۆنگرانە ی بۆ دەستخستنی مەوجوودی یەتیک بۆی بەستراوہ ، کۆبوونەوہ گەورە کە ی کە نار زەلم ھەولی مەردانە ی مەحموود پاشام دیتەوہ بیر ، سالی ۱۸۸۷ ی میلادی ، تا ئەیلوولی ۱۸۸۹ ، لە ھەلە بچە لەسەر ئەراضی سەنی بە سووم ، زۆرتەر محەبەتی مەحموود پاشام بوو ، ئەگەرچی وەسمان پاشا قائمقام بوو ، مەحموود پاشایان کردبوو ، بە مۆتەسەر پریفی ئورفە . نیازی نەبوو بچێ ، تا شەویکی ۲۵ ی رەمەزانی ۱۳۰۶ ک ، لە کەناری زەلم مەحموود پاشام ئیقناع کرد ، بچێ بۆ ئەستەموول ئەوشەوہ ، سوار بوو ، رۆیی . چەند سالی دوا ی ئەمە گەرایەوہ ، بە بەری باکویدا ھاتەوہو دنیای تەجرەبە کرد . لە ۱۵ ی شەوالی ۱۳۰۸ و ۱ ی مایسی ۱۳۰۹ چۆوہ ، ئەمجا بە عەفوو ئیعادە ی پروتەو نیشانەوہ ، لە دەوری جمادی الاول ۱۳۱۲ دا ھاتەوہ .

مەحموود پاشا کە لە ئەستەموول بوو ، شارەزای بشیوی ئەستەموول و ولاتی عوسمانی بوو ، کە سالی شەش مانگ مانگانە ی کار بە دەستانی دەرلەت نە ئەدراو ئە ی زانی ھیزیکیان بۆ ھیچ شوینی پێ نایتری . جا بەو خولیاوہ سالیکیان ھەرچی پیاوی ناوداری ئەم خاکە ھەن ھەموویان لە سەرچاوە ی زەلم کۆئە کاتەوہ لە سلیمانی یەوہ ، نەقیب و شیخ محەمەدی مفتی و ئەحمەدی باشچاوەش و سەید ئەحمەدی بابارەسوول و عەرەحمان ئاغای عەبدوللا ئاغاو لە بەری زەھاوہوہ ، فەقی سەعیدو داوود خانی کە لھور و ھەموو سەرۆک عەشیرە تەکان و سمایل بەگی داودەو مەجید پاشا ، کە یە کە دوستی شیخ رەزای مەشھور بوو شیخ محەمەد رەئوف و شیخ عەلی . . . خۆلا سە ئەو زەلمە پر بوو ، چەند گفتوگۆو تەرتیباتی کرا ، منیش لە خزمەت نەقیبدا بووم ، بە قەدەر رەئیی عومومی ھیوایان بە قەلەمی من بوو ، منیش قەلەندەرانە بەو ھەموو

ماله به گزارده دا ئه سوورامه وه ، رۆژی پاشا له مالی که یخوسره و به گی گوری
 خۆی و نه قیب بانگیان کردم ، وتیان : خوا ریکی خست ، قه له می خۆت
 تیز که ، دستووری ئیداره و به یان نامه ت بنوسه ، منیش شیتانه هاتمه
 زوبان وتم : پاشا به خۆراییی خۆم ماندوو ناکه م . پاشا ئه مه نده تووره
 بوو ، سنی جار هه لساو خۆی دایه وه به سه ر دۆشه که که ی دا ، وتی : به راس
 ئه وه چی ییژی منیش به جه ساره تیکه وه وتم : پاشا ئه گه ر تووره بیی
 ده نگ ناکه م و ئه گه ر عاجز نابی ده یلیم . فه رموی : ییژه ! وتم : پاشا
 وا نه بووه ، به لام تو وه زعی به تی خۆمان وه که لله ره قی و خۆبلندزانیی ئه هلی
 ئه م خا که لیک بده ره وه . له مه حالی بووم ، له شارباژیر ، دی یه که هه یه به
 ناوی که نارۆوه ، سلیمانی ره سوول ئاغای تیابوو ، ئاغای سنی کویخای بوو ،
 کویخا ئه حمه دو کویخا سمایل و کویخا حه مه . ئه م کویخایانه هه ریه که
 خۆی به ئاغایی ئه زانی . وا ده ره ئه که وی که پیره میرد بر وای به یه کیتی
 سه رۆک عه شایه رو شیخ و ناوداره کانی کورد نه بووه ، بۆیه هه ر له و وتاره دا
 ئه لیت : ئه گه ر تو حوکمداریت دا به نه قیب و له حه قی خۆت چاوت پۆشی ،
 سایی رو ئه سای تیره کان به حوکمداریی قوبوولیان نی به و ئه لین پاشای
 باوکت مه به سته حه مه پاشایه که له سلیمانی موته سه ریف بوو و تواناو
 هیزیکی زۆری به ده سته وه بوو ، چوو دوا ی مانگی جیی هیشت ، بر وای
 ناکه م ره سوول ئاغای ترشی فرۆش و مه حموود ئاغای چۆخه ره شی میراوده لی
 یا فه قی ئه حمه دی داره شمانه ئه گه ر بیانه ویتیش چۆن ئه بنه حوکمدار» (٧١) .
 خه به ری جوولانه وه ی مه حموود پاشا به ریکوپیکی ئه گه یشته حوکومه تی
 عوسمانی ، کار به ده ستانی عوسمانی ترسیکی زۆریان لی نیشته ، به تایه تی
 سولتان عبدالحمید ، خۆی بایه خیکی زۆری به م مه سه له یه ئه دا که به هه ر
 چۆنی بووه مه حموود پاشا له ناو به ری و له ئازاوه ی ئاسووده بیی . به م
 نیاز وه فه رمان ئه دا به که ریم به گی خانزاده جوانی که خه لکی سلیمان بووه و

له سوپای عوسمانی دا پلهی عه قیدی ئه مرۆی هه بووه، هه زار سوار بو گرتنی
 مهحموود پاشا ئه رخان بکات ، مهحموود پاشاش که بهمه ئه زانی په نا
 ئه باته بهر شاخی زمانکوو که ریم بهگی ناوبراو به هه زار هیسترسواره وه به
 دوایا ئه چی و له و ناوچهی میران و زمانکوویه دا ته عقیبی ده کات . مهحموود
 پاشا بی ئه وهی بکه ویتته شه پریکی توندو گه رمه وه له گه لی دا ، زمانکو
 به چی دیک، روو ئه کاته بناری شاره زوورو ئه چی بو (بانی بنوک) . بهم جوړه
 سالیکی خشت ئه م بهرو ئه و بهر ده کا به که ریم به گه له تیوان زمانکوو بانی
 بنوک دا ده بهیچی و ده بیا ، بی ئه وهی دهر فته تی بداتی ، په لاماری بدا ، بیگری،
 به لام پیری و ناساغی و پروپاگه ندهی میری له تیوان عه شایه ری جاف و
 فتوای مه لاکانی سهر به ده و له تی عوسمانی ، به تایهت ئه م پروپاگه ندهیه
 که ههر که سی له سولتان یاخی بیی کافر ئه بی و ته لاقی ئه که وی و ههر
 که سیش یارمه تی یاخی یان بدا هه روا کافر ئه بی ئه مه هه موو کاریکی زوری
 کرده سهر دل و دهروونی ده ورو به ره کانی مهحموود پاشا و هه روا پروانه :
 مهحموود پاشای جاف . ئومید ئاشنا ، گو قاری کاروان ، سالی ۱۹۹۰ (۷۳) .
 ته نانهت که یخوسره و بهگی کوریشی لی هه لگی رایه وه . ههروه ها نا کوکی
 ناوخوی تیوان مهحموود پاشا و عوسمان پاشایش ئه وه ندهی تر وه زعه که ی
 له مهحموود پاشا تال تر کردبوو ، ئه مه هه مووی بوو به هوی یزار بوونی
 مهحموود پاشا له و بارودوخهی تیا ئه ژیا . له بهر ئه وه ئه که ویتته سهر خه یالی
 دل و دهه س هیئانه وهی سولتان و لی بووردن و چاوپوشی لی کردنی . بو ئه م
 مه بهسته نامه یه ک بو والیی به غدا ئه نووسیت ، بوی باس ئه کا تیا که ئه یه وی
 خوی به خوی پروا بو لای سولتان و لی ئه پرسنی ، ئاخو به لیئی ئه داتی
 ئه گه ر چوه به غدا نه یگری ؟ والیش له وه لام دا نامه ییکی بو ئه نووسیت و
 پی ئه لی ، وهره بو به غدا ، نات گرم و به لیئیشته ئه ده منی که سولتان هیچت
 لی نه کا . مهحموود پاشا له سهر نامه و به لیئنه که ی دی بو به غدا و له مالی
 محمه د پاشای داغستانی ئه بیته میوان . کاتی بو لای والی ئه روا به

پنجهوانه‌ی ئه‌وه‌ی که له نامه‌که‌یا نووسیوی و ئه‌و به‌ئینه‌ی دابووی ،
 ئه‌ی گری و له (ئییج قه‌لا) ، که ئیستا وه‌زاره‌تی دیناعه‌ زیندانی ئه‌کا .
 مه‌حموود پاشا چه‌ند رۆژیک له زیندانا ئه‌مینته‌وه ، به‌لام ئازایانه ، له
 هه‌لیکا ئه‌توانی خۆی له‌ده‌ست یاساوه‌کانی به‌ندی خانه‌ده‌رباز کاو
 پروئه‌کاته‌وه ناو جافو په‌نا ئه‌باته‌وه به‌ر چیا‌ی زماکو ، دیسانه‌وه سواره‌کانی
 که‌ریم به‌گ ئه‌که‌ونه‌وه په‌یجۆری و ئه‌م‌سه‌رو ئه‌وسه‌ر پی‌کردن ، به‌لام وادیاره
 ئه‌م جاره‌ خزمه‌کانی به‌گویی ناکه‌نو پشته‌ی ناگرنو له‌چه‌ند سواری زیاتر
 که‌سی له‌گه‌لا نامینی و نه‌خۆشی و پیری ته‌نگی پی‌هه‌ل ئه‌چنی (۷۳) . له‌گه‌ل
 ئه‌وه‌ش دا پاشا به‌م سواره‌که‌مانه‌وه له‌مه‌یدانا ئه‌مینتی و هه‌ر خۆی به‌ده‌سته‌وه
 نادا .

مه‌حموود پاشا زۆری له‌کاربه‌ده‌ستانی گه‌وره‌ی عوسمانی ناسیوه‌و
 ئاشناو براده‌ری له‌ناویاندا زۆر هه‌بوون . یه‌کی له‌و ئاشنایانه‌ی (شیخ
 الاسلام ابو الهدی) بووه ، که‌په‌ییکێ ئایینی به‌رزی لای سولتان
 عبدالحمید هه‌بووه‌و زۆری ریزلی ناومه‌مه‌حموود پاشا نامه‌یه‌ک بو (ابو الهدی)
 ئه‌تیری و داوای ئه‌وه‌ی تیا لی ئه‌کا له‌سولتان داوا بکات بیه‌خشیت .
 (ابو الهدی) یش به‌سولتان ئه‌لی و تکای لی ده‌کا ئه‌بی بیه‌خشیت . سولتان
 ئه‌لی سویندم خواردوو ، مه‌حموود له‌ناوه‌راستی ئه‌سته‌موول دا له‌سیداره
 بده‌م . خۆم ئه‌زانم گوناھیکێ چه‌ند گه‌وره‌ی چاوپۆشی لی نه‌کراوی
 به‌رانبه‌رم کردوو .

(ابو الهدی) به‌سولتان ده‌لی : «الغفر عندالمقدرة فضيلة تكای ئیمه
 نه‌ده‌نه‌ داوه‌ باشه» . له‌ئه‌نجاما سولتان له‌سه‌ر تکای (ابو الهدی) و
 میرده‌رویش پاشا که‌زۆر دۆستی مه‌حموود پاشا ئه‌بی ، دلی
 نه‌رم ده‌بی و وای لی دی که‌بلی ، به‌مه‌رجی ئه‌ی به‌خشم ، خۆی به‌ده‌سته‌وه‌بداو
 پی بو ئه‌سته‌موول . (ابو الهدی) یش خه‌به‌ره‌که‌به‌مه‌حموود پاشا رائه‌گه‌ینی ،
 ئه‌ویش که‌هیچ چاره‌ییکێ شک نه‌بردوو ، خۆی به‌ده‌سته‌وه‌ئداو ، به‌ره‌و

ئەستەموول بەرپى ئەكەوتى • لەم سەفەرەدا ، عەلى بەگى كورپى و حەمە عەلى
 بەگى براى لە خزمەت دابوو • ھەر كە ئەگە نە ئەستەموول يەكسەر ئەچنە
 مالى دەرويش پاشا (۷۴) • ئىنجا ئەگاتە بارەگای سولتان عبدالحمید ،
 سولتانیش ئەى بەخشى و روتبەكانى جارانى بۆ ئەگەر پىنئەو • مەحموود
 پاشا كە ئەگەر پىنئەو بۆ ھەلەبجە ، حوكومەتى عوسمانى سەرۆكايەتتى
 عەشیرەتى جافى جارىكى تر بۆ دەگەر پىنئەو • عوسمان پاشای براى ھەر بە
 قايمقامىتى دەمىنئەو • پاش لەسەر تەخت داگرتتى سولتان عبدالحمید ،
 مەحموود پاشا ھەمىشە دژى رژیمنى ئىستىدادى بوو ، بەتایبەت دواى ئەو
 حیزبى (اتحاد و ترقى) دەست بە زولم و زۆردارى دەكەنو ھەر بەلینى بە كوردو
 مىللەتەكانى تریان دابوو بە درۆدەردەچى و ئىتر مەحموود پاشا لەم قوناخدا
 ھەولى داوہ يەكیتى و يەكەدلى لە ئىوان سەرۆك ھۆزەكانو پیاوماقوولانى
 كورددا پىك پىنئەو بۆ ئەوئەمى مافى بۆ كورد پىچرپى • لەم بارەوہ نامە پىكى
 زۆر بۆ پیاوہ ناسراوہكانى كورد ئەنووسى • يەكئە لەو نامانەى كە بۆ
 ئەو نامانجەى بۆ حاكىمى بانەى نووسىوہ ، دابووى بە عەلى بەگى رۆستەم
 بەگى خزمى خۆى كە داىكى لە بەگزادەكانى بانەبوو • توركەكان لە جىگايەك
 ئەم كاغەرەيان بەدەست عەلى بەگەوہ گرتبوو لەسەر ئەمە عەلى بەگيان
 دا بە مەحكەمەى مووسل • ئەگەر (اتحادى) يەكان نەر و خابان عەلى بەگەو
 مەحموود پاشا تىدا دەچوون • ھەر و ھا لەم بارەوہ مەحموود پاشا
 نامە پىكى تریشى بۆ غولام رەزاخانى پشتكۆ نووسىوہ و پەيمانى لەگەلى دا
 بەستووہ كە بۆ كورد ھەول بەدن • تا ئىستاش وەلامى ئەم نامانە ماونو
 لە كىتبخانەكەى حەسەن فەھمى جافدا يە •

نالەبارى بارودۆخى ئابوورى ئىمپراتورى يەتى عوسمانى پاش
 سەرکەوتنى رژیمنى اتحادى يەكانو سياسەتى بەتورك کردنى ئەو نەتەوانەى
 كە لە ژىر سىبەرى ئىمپراتورى عوسمانى دا ئەژيانو ھەول دانى كار بەدەستانى
 ئەم رژیمنە بە تايبەت سى فەرماندە ستەم گەرەكەى رژیمنى اتحادى يەكان :

ئەنۋەر پاشاۋ تەلەت پاشاۋ جەمال پاشا^(۷۵) بە دەستىكى پۇللاينەۋە
خەباتى نەتەۋە كانى دەۋلەتى عوسمانيان لەناۋدەبرد .

ئەۋەى شايانى باسە نەتەۋە غەيرە توركە كانى ئىمپراتورىيى عوسمانى
جموجوۋلىكى زۆريان دەسپى كىردىۋو دژى كاربەدەستانى دەۋلەتى
عوسمانى و گەلى كوردىش لەزۆر ناۋچەى كوردستاندا بۆ بەدەس ھىنەنى
ئازادى و سەربەستى چەندىن شۆرشىيان بەرپا كىردىۋو ، بەلام نەبوۋنى
يەكىتى و پىۋەندىيى قايم و پتە و لەتېۋان شۆرش گىرە كاندا يەكىتى لە ھەرە
ھۆيە سەرەكى بە كانى لەناۋچوۋنى ئەم شۆرشانە بوۋ لە كوردستانا^(۷۶) .

مەحمۇود پاشايش ۋەك ھەر سەرەك ھۆزىكى نىشتىمان پەرۋەرى كورد
لەسىياسەتى اتحادى يەكان نارازى بوۋە ، بەلام لەدەسپى كىردىنى شەرى يەكەمى
جىھانى لە ۱۹۶۴ - ۱۹۱۸دا كاربەدەستانى اتحادى يەكان و ئەلمانە كانى
ھاۋپەيمانان ھەۋل و تەقەلايەكى زۆريان دابوۋ بۆ بەھىز كىردى ھەستى
ئىسلامەتى لە تېۋان مىللەتە كانى ئىمپراتورىيەتى عوسمانى داۋ لە ھەموو
ناۋچەيىكى ئەم ئىمپراتورىيەتەدا پياۋانى ئاين خەلكيان ھان دەدا بۆ جىھاد
دژى داگىر كەرە كافرە كان كە برىتى بوۋن لە دەۋلەتە ھاۋپەيمانە كان . ئەم
پروپاگەندە يە كارتىكى زۆرى كىردىۋو سەر ناۋچەى كوردستان و ئەينىن
كە خوالىخۆش بوۋ شىخ مەحمۇودى نەمەر ، پاش ئەۋەى ئىنگلىزە كان
بەسرىيان داگىر كىرد ، ھەرۋەكو اتحادى يەكانى بە بەرپىسىارى كوژرانى
باۋكى دەزانى ، بەلام ھاۋكارىيى خۆى لە گەل توركە كاندا لەدژ ئىنگلىزە كان
دەسپى كىردو لە شەرەكەى شوعەيىبەدا بەشدارىيى كىرد . مەحمۇود پاشاى
جافىش لە بەرھەستى دىنى ، لەسەر داخۋازىيى توركە كان ، ھەزار سوار
جافى بە سەرۆكايەتتى ھەمە ەلى بەگى براى و كەرىم بەگى فەتاح بەگى
بىرازى نارد بۆ ئەم شەرە^(۷۷) . توركە كان لە پەلاماردانى قەلاى شوعەيىبەدا
شكان و سولەيمان ەسكەرى لەداخان بە دەمانچە خۆى كوشت^(۷۸) ئىتر
ەشايەرە كوردە كانىش پاش خەسارەتلىك بلاۋەيانلى كىرد .

له يادداشته كانى كهريم به گدا نووسراوه ، خوالیخوشبوو توفیق
 وهه بى به گك كه له شهري شوعه ييه دا يه كنج له ئهفسه ره ناوداره كانى له شكري
 تورك بووه ، ته مپى سه ره كه هۆزه كورده كان ، به تاييه ت خوالیخوشبوو
 شیخ مهحموودو حه مه عهلى به گى جاف ده كات ، كه به خورايى كورد له
 پیناوى توركدا به كوشت مهدهن . شیخ مهحموودو حه مه عهلى به گك قسه كه ی
 به جی ده زانن و به گوئی ئه گرن . كهريم به گك ئه لى ، من له بهر تافى لاوى و
 له بهر خوین گه رمى و حه ز به ناوده ر كردن ، پیم خوش بوو له شه ره كه دا
 به رده وام بین (۷۹) . ههروهها ئه م ههستى ئاینى به هۆى ئه وه بوو كاتى
 كه رووسه كان په لامارى له شكري عوسمانى ياندا ، داواى له مهحموود پاشا و
 سه رۆك عه شیره ته كورده كانى تری كرد ، له دژى رووسه كان يارمه تى يان
 بدهن . هۆزى جاف به فه رمانى مهحموود پاشا ، طاهير به گى وهسمان پاشا ،
 عهلى به گى مهحموود پاشا ، حسین به گى پاشا ، حسین به گى خهسهن به گى
 برازای ، حه مه سه عید به گك و حهسهن به گى وه له د به گى و عهلى به گى
 ئه حمه د به گى وه له د به گى دژى رووسه كان به شه ره اتن . ئه م شه ره يش
 له مه حالى سه قز ، له ناوچه ی (قاتان قۆرى) دا رووى داوه . خوالیخوشبوو
 شیخ مهحموودى حه فید ، له م شه ره دا ده وریكى گه و ره ی هه بووه . ئه وى
 شایانى باسه ، له شكري تورك له م شه ره دا ، به هاو كاریى كورده كان ئازایانه
 دژى له شكري رووس شه ریان كردو به هه موو لایه كیانه وه توانى يان
 به ربه ستى رووسه كان بكه ن (۸۰) . هه ر له و ده مه دا كه ده وری ئیتتجادی به كانه ،
 مهحموود پاشا سه ركرده ی هیزى كى عه شایه رى جاف ئه بى ، له گه ل تابوورى
 عه سكرى توركدا ، به سه ركرده یه تى حسینی په ئووف به گك و به ها به گك ،
 ئه یان و یست ناوچه ی رۆژاواى ئیران ، به تاييه ت كرماشان دا گیر بكه ن (۸۱) .
 عوسمانى به كان داوا له مهحموود پاشای جاف ئه كه ن له گه ل ئه م له شكه ردا
 به خۆى و ده ستوپیه ندى به وه بروت ، ئه گه ر جى مهحموود پاشا پيش
 ئه م داخوازی به ی ئیتتجادی به كان ، له بهر هه ندى كاروبارى سیاسى ،

کار به دهستانی ئیتتحدادی یه کان ، که وتبوونه گومانه وه لئی ، له راستی یا مهحموود پاشا نهی ئه ویست له گه لیانا هاوکاری بکات ، به لام ناچار له گه له شکره که دا پویشت و له ناوچهی کزندا ، عه شره تی سنجاووی و قه لخانی به رهنگاریان ده بن و به سهختی له شکره تورک و هۆزو هاوکاره کانیان ده شکینن و به ره و قه سری شرین ده گه ریئنه وه (۸۲) .

له راستی دا ئیتتحدادی یه کان له هه لویستی کورده کان رازی نه بوون ، چونکه باش ئه یان زانی سه ره که هۆزه کورده کان له گه ل پرووس و ئینگلیزدا پیوهندی یان هه یه و زۆر چاکیان لئ پروون بوو که میلله تی کورد به هیچ جۆری له گه لیادا نی یه و عه تفی کوردیان به یه کجاری له ده ست داوه ، به م بۆنه یه وه ، به تایبته له قوناغه دوایی به کانی شه ری یه که می جیهانی دا به توندوتیژی یه کی فراوانه وه هه ولی توانده وه ی میلله تی کوردیان دا بوو ، وا دیار بوو ، ئه لمانه کانیس هاو به شیان بوون له م بیرو باوه ریه یان دا (۸۳) .

میلله تی کورد له م قوناغه دا شوهرشیکی زۆریان به رپا کردو شوهرشه که شیان زۆر جیگای کوردستانی گرته وه و هۆیه کانیسی ئه و زولم و زۆرانه بوون که ئیتتحدادی یه کان له کوردیان ئه کرد .

ئه م خه بات و هه ول و کوششی کورده په یمانی سیقه ری (۱۹۲۰) لئ هاته گۆری ، به لام به هاتنه مه یدانی که مالی یه کان و به ستنی په یمانی لۆزان هه ر مافس که بۆ کورد دانرا بوو ، به ئاوا درا ، چونکه کار به دهسته هاو په یمانه کان که له شه ری یه که می جیهانی دا سه رکه و تبوون پشتیان له و مافانه کردو که وتنه هه لپه ی میرات به ش کردن ، ئه مه یش هه ر چه نده به هۆیه کی گه وره ده ژمییری ، به لام وه نه بی ته نها هۆی له ناوچوونی مافه کانی کورد بی ، چونکه هۆی تر زۆرن و لییره دا به به ری وه نی یه به دریی یان باس لیوه بکه ین . هۆزی جافیش وه که هه موو هۆزه کانی تری کورد گرفتاری فرت و فیلی ئیمیرالیزی ئینگلیز بوون و ئینگلیزه کانیس هه روه که ده وله تی

عوسمانی ، ههولیان داوه بۆ بهرژهوهندی خۆیان ، کوردهکان هاوکارییان له گهڵ بکهنو له م رووهوه ته ماحیان به بهر سه رهك هۆزه جافه كان ناوه ، هاوکارییان له گهڵ دا بکهن .

به فرمانی حو کوومه تی ئینگلیز ، میجهر نوئیل ، پاش داگیرکردنی شاری سلیمانی چوو بۆ لای مهحموود پاشا ، که ئه وه سهروهخته له دوو ئاوانی زهلم بووه . هه ر که خه بهری ئه ده نی که وا میجهر نوئیل له گهڵ چه ند ئه فسه ریکی پایه بلندی ئینگلیز دا ها تو وه . به پیریا نه وه ناچی و به رگی پاشایه تی عوسمانی له بهر ئه کاو هه رچی نی شان وه میدالی پی به خشاوی ئه بی سه ره له بهری به قه د خۆی دا ئه کاو له ناو ره شماله که ی دا چاوه ری یان ئه کا . کاتی میجهر نوئیل دی و مهحموود پاشا به و بهرگه وه ته وه وه ئه بی نی و ته ماشا ئه کا روتبه که ی له روتبه ی ئه و زۆر تره ، یه کسه ر له بهرده می دا ته مه نیا به کی بۆ ئه کیشی و ه حوزو ورا پ ئه وه ستی ، دانانی شی تا مهحموود پاشا خولکی دانیشتی ئه کا . پاش به خیر ها تن کردنی ، میجهر نوئیل ، ئه لی : جه نابی پاشا ئه زانی بۆ چی مه به ستی ها تو وین ؟ پاشا له وه لامی دا ئه لی : بشیزانم ، چه ز ئه که م له زمانی خۆ تانی بیستم . میجهر نوئیل ئه لی : ئینگلیز ئه یه وی خزمه تی ناوچه ی کوردستان بکاو یارمه تی میلیه تی کورد بداو مافی بۆ دانی و له ده ست زولم و زۆری عوسمانی یان رزگار کا . بۆ ئه م نیاز ه ش چاوه پروانی پیاویکی وه کو جه نا به ، که سه ر کرده ی هۆزی جافی ، هاوکاریمان له گهڵ دا بکا . مهحموود پاشا له وه لام دا بی پیچ و په نا یه کسه ر ئه لی : به داخه وه ، له بهر سی هۆ ، من نا توانم هاو کاریتان له گهڵ دا بکه م : یه که م ئه وه یه که باوهرم ئه وه نده به هیز نی یه مه به ستان راست بی ، ئه گه ر ئیوه به راستی بتانه وی خزمه تی میلیه تی کورد بکه نو مه به ستان راست بی ، هه زاری وه کو منیستان له گه لا نه بی ، هه ر ئیوه سه ره ئه کون . دو وه م ئه وه یه : که من موسلمانم و بیرو باوهری ئاینم یه کجار به هیزه و ئه م بیرو باوهرم ریگای ئه وه م نا دا هاو کاریتان له گهڵ دا بکه م . سی یه م ئه وه یه :

که پیربووم و تاوی هه‌لسوکه وتم لی پراوه و بو کاری واده‌ست نادم • نه‌نجا
 که ئینگلیز بووی دهر کهوت هه‌لویتستی مه‌حموود پاشا نه‌مه‌یه که وته لاواز کردنی
 ده‌سه‌لاتی مه‌حموود پاشا و هۆزی جاف • مه‌حموود پاشایش نه‌وه‌نده
 پیرو بێ هیز بوو بوو ، هیچی وای پێ نه‌ئه‌که‌را به‌ره‌ره‌ کاتی ئینگلیزی پێ بکا •
 ئیتر نه‌وه‌بوو ، زۆری پێ نه‌چوو ، له‌ سالی ۱۳۳۹ (۱۹۲۱) دا کوچی دوایی
 کردو له‌ شاری قزرابات له‌و مزگه‌وته‌دا که خۆی بنیاتی ناوه ، به‌ خاك
 سپێردرا • مه‌حموود پاشا له‌ دواساله‌ کانی ژبانی دا ، بووی دهر کهوت که
 ئینگلیز به‌ ته‌واوه‌تی به‌سه‌ر ناوچه‌ی کوردستان دا زال بووه‌و خۆشی له‌ به‌ر
 پیری و لاوازی توانای مامه‌له‌ کردو که وته‌کیشه‌و به‌ره‌ی له‌ گه‌ل ئینگلیز دا
 نی‌یه‌و ئیتر له‌و پۆژه‌وه‌ وازی له‌ سه‌رۆکایه‌تی هۆزی جاف هینا بو که‌ریم
 به‌گی فه‌تاح به‌گی برازای (۱۸۸۹ – ۱۹۴۹) • که‌ریم به‌گ له‌ سالی ۱۹۱۹ وه‌
 تا سالی ۱۹۲۵ به‌ ره‌سمی سه‌رۆکی هۆزی جاف بوو و زۆر به‌ باشی کاروباری
 هۆزه‌که‌ی به‌پێوه‌ئه‌برد • که‌ریم به‌گ له‌ شۆرشه‌که‌ی ئیبراهیم خان دا
 (۱۹۲۰) به‌شداریی نه‌کرد ، به‌لام له‌ دژی شی نه‌وه‌ستا^(۸۴) ، چونکه‌ شه‌ر که‌رانی
 شۆرشه‌که‌ زۆریان له‌ هۆزی جاف بوون ، به‌تایه‌ت تیره‌ی روخزایی و
 ته‌رخانی^(۸۵) که‌ دوو تیره‌ی سه‌ره‌ کبی جافن •

به‌گزا ده‌ کانی جاف له‌ شۆرشه‌ کانی شیخ مه‌حموودی نه‌مردا هاو به‌شی یان
 نه‌کردوه‌ ، تا شۆرشی ئاوباریک که‌ شیخ مه‌حموود له‌ سالی ۱۹۲۱ دا ، دژی
 ئینگلیزو کار به‌ ده‌ستانی نه‌و سه‌رده‌مه‌ له‌ سه‌ر رووداوی به‌رده‌رکی سه‌را
 هه‌لی گیرساند • له‌م شۆرشه‌دا که‌ریم به‌گ و داوود به‌گی برای و محمد امین
 به‌گی کوری که‌ریم به‌گ و ژماره‌ییکی زۆر له‌ هۆزی جاف ئازایانه‌ تا دووا
 هه‌ناسه‌یان له‌ گه‌ل شیخ مه‌حموود دا بوون • ته‌نا ته‌ پاش خۆ به‌ ده‌سته‌ وه‌دانی
 شیخی گه‌وره‌ ، ئینجا خۆیان به‌ ده‌سته‌ وه‌دا^(۸۶) ، به‌لام نه‌وه‌ی شایانی باسه
 تیره‌ کانی جاف ، به‌تایه‌ت تیره‌ی روخزایی ، به‌ سه‌رۆکایه‌تی خه‌لیفه‌ یونس و

خه مه عهلی رۆسته مو ، تیره ی سماعیل عوزیری به سه رۆکایه تیی مه حموودی
خاتره هاوکاری یان کردوو (۸۷) .

پاش دامه زرانی حو کوومه تی عیراق به گزارده خوینده واره جافه کانی وهك
ئه حمه د به گی وه سمان پاشای جاف له سالی ۱۹۲۴ دا بووه به نوینه ری
پارله مانی عیراق ، به لام هه میشه دژی سیاسه تی ئینگلیز جوولا وه ته ره .
سه ره نجام ئه م له دژ ئینگلیزه ی بووه به مایه ی کوژرانی له لایه ن دهسته ییکی
نه فامی کورده وه (۸۸) . ههروه ها له ناوچه ی کهرکوک ، ئه بیته نوینه ری
پارله مانی عیراق له ره شه میی سالی ۱۹۲۹ دا ، له گه ل شه ش نوینه ری کورده دا ،
له پارله مانی عیراق دا ، داوای خو موختاری یان بو کورد کردوو (۸۹) . به لام
موخته مه دی سامی داوا که ی نه سه لماندوو (۹۰) .

* * *

بنکه ی ژین

سەرجهمی سەرچاوه کانی کتیبه کهو پهراویز

- (۱) پروانه : گۆفاری پۆشنبیری نوێ ، ژ : ۱۲۴ . س : ۱۹۸۹ . ل : ۳۷ .
- (۲) پروانه : کتیبی همهغای گهوره ، مهسعوود محهمه د ، بهغدا . س : ۱۹۸۷ . ل : ۵ .
- (۳) پروانه : « شهرة فنامه » و پاپه رینی کورده کان ، س : ۱۸۸۰ . نووسینی د . جهلیلی جهلیل . وهرگیرانی د . کاوس قهفتان . بهغدا . س : ۱۹۸۷ . ل : ۷۱ .
- (۴) پروانه : تشیع علوی و صفوی . د . علی شریعتی . چاپخانه ی حسینیه . ههروه ها پروانه : تاریخ امبراطوری عثمانی ، وین ووسینیچ ، ترجمهء سهیل اذری ، تهران ، ۱۳۴۶ ه ، ص ۱۵ - ۱۹ . ئیسماعیل تی شکا ! طههماسب زولفقار خان لیتی یاخی بوو ، (محمد خدابنده) لای رووسه وه دۆراندی ، قسه کانی شهریعه تی هی دواتره . ئەمان نه یان توانیوه جه بهه له عوسمانی به کان بکه نه وه .
 ئەمه قسه ی مامۆستا مه لا جه میلی پۆژبه یانی به که له سه ر ئەم مه سه له یه ی به پهراویز - چونکه خه بیری نووسینه کهم بوو - نووسیوه . ارشاد . بچ تاریخه . ل : ۵۵ - ۵۶ . (*)
 که ی ؟ (*)
- (۵) میژووی نه ته وه ی کورد . صالح قهفتان ، بهغدا . س : ۱۹۶۵ . ل : ۳۴۰ .
- (۶) هیرشی شا عه باس بۆ سه ر قه لای دمدم بۆ له ناوبردنی خانی له بزیرین و کوتایی به ده سه لات هینانی له کوردستان دا نموونه ی ئەمه یه .
- (۷) بۆ پۆشناییکی زۆرتر له م باره وه ، پروانه : ئەم کتیبانه ی خواره وه : زبده التواریخ - سه نه ندجی ، مه لا شه ریفی قازی - سه نه ندجی ، فه سلی : پازده هه م ، ل : ۳۳۸ - ۵۲۳ ، میژووی نه رده لان ، مه ستوره ی کوردستانی ، وه رگیرانی به کوردی : د . حه سه ن جاف و شوکور مسته فا .
- (۸) شۆرشه کانی کورد . عه لانه ددین سه ججادی . س : ۱۹۵۹ ، بهغدا . ل : ۲۱ . ههروه ها پروانه : عرب و کرد ، منذر الموصلی ، ل : ۲۰۴ . س : ۱۹۸۶ .
- (۹) پاپه رینی کورده کان . ل : ۱۹ .
- (۱۰) من عمان الی العمادیه ، علی سیدو الگورانی ، عمان ، ۱۹۳۹ ، ص ۹۷ .
- (۱۱) کیشه ی کورد . س . لازاریف ، ل : ۵ .
- (۱۲) عرب کرد ، منذر الموصلی ، بیروت ، ۱۹۸۶ ، ص ۱۸۵ - ۱۸۶ .
- (۱۳) یادداشته کانی ره فیق حیلمی ، بهشی به کهم ، بهغدا ، س : ۱۹۸۹ ، ل : ۲۶ .
- (۱۴) پۆشنبیری نوێ . بهغدا ، س : ۱۹۸۸ .

- (۱۵) پروانه : میژووی ئه‌رده‌لان ، مه‌ستووره‌ی کوردستانی ، وه‌رگیرانی : د. حه‌سه‌ن جافو شوکور مسته‌فا ، ل : ۱۹۰ - ۱۹۱ .
- (۱۶) هه‌مان سه‌رچاوه . ل : ۸۵ .
- (۱۷) پروانه : میژووی ئه‌ده‌بی کوردی ، عه‌لاه‌ده‌دین سه‌ججادی ، به‌غدا ، س : ۱۹۵۲ ، ل : ۴۷ . هه‌روه‌ها « دۆزینه‌وه‌ی هه‌ندی یادداشتی ون‌بوو » ، رۆژنامه‌ی عیراق ، به‌غدا ، س : ۱۹۸۵ ، ژ : ۲۷۶۷ .
- (۱۸) پروانه : الاکراد ، باسیل تیکتین ، بیروت ، س : ۱۹۵۸ ، ترجمه‌ی دار البدائع ، ل : ۱۶۶ .
- (۱۹) پروانه : میژووی ئه‌رده‌لان ، ل : ۹۷ و تاریخ‌ی مه‌ردوخ ، به‌رگی (۲) ، ل : ۱۲۲ .
- (۲۰) پروانه کتیبی (خواجه تاجدار) : ژان‌گوره ، ترجمه‌ی ذبیح‌الله منصورى ، به‌رگی (۱) ، انتشارات امیر کبیر ، ل : ۱۱۰ .
- (۲۱) الاکراد ، دراسة جغرافية اثنوغرافية . . . شاکر خصباك ، بغداد ، ۱۹۷۲ ، ص ۳۷ .
- (۲۲) سولتان مرادی چواره‌م ، حه‌قه‌ده‌مین پادشای عثمانی ، له‌ سالی ۱۸۰۱۸ ادا له‌ دایک‌بووه‌ له‌ ۱۰۴۹ ادا کوچی دواپی کردووه .
- (۲۳) الاکراد ، باسیل نیکتین ، ل : ۱۶۷ .
- (۲۴) دیوانی شیخ ه‌رزای تاله‌بانی .
- (۲۵) پروانه : مجمل‌التواریخ ، افشاریه‌و زندیه . ابو الحسن بن محمد امین گلستانه . به‌ اهتمام مدرس رضوی ، تهران ۱۳۴۴ ، ص ۳۰۰ .
- (۲۶) ئه‌دموندس به‌ هه‌له‌ نووسیویه : که ئه‌حمه‌د پاشای بابان ظاهر به‌گی کوشتووه . پروانه : (کرد ، ترک ، عرب ادموندس) ترجمه‌ی جه‌رجیس فتح‌الله ، به‌غدا ، س : ۱۹۷۵ ، ل : ۱۳ .
- (۲۷) کلودیوس جیمس ریچ له‌ کتیبه‌که‌ی دا که باسی راکردنی حه‌سه‌ن به‌گی بابان ، برای مه‌حموود پاشای بابان بو به‌غدا به‌ پیلانی داود پاشا ده‌کات ، به‌هه‌له‌ ده‌لایت ، حه‌سه‌ن به‌گ خوشکه‌زای که یخوسره‌و به‌گی جافه ، به‌لام له‌ راستی دا حه‌سه‌ن به‌گ خوشکه‌زای وه‌له‌د به‌گی جافه ، پروانه : رحله ریچ فی العراق عام ۱۸۲۰ ، ص ۹۰ .
- (۲۸) پروانه : هه‌مان سه‌رچاوه . ل : ۷۸ .
- (۲۹) پروانه : تاریخ سلیمانی و ولاتی ، محمدامین زه‌کی به‌گ ، ل : ۱۵۳ .
- (۳۰) هه‌مان سه‌رچاوه . ل : ۱۴۳ . هه‌روه‌ها : السليمانية في نواحيها المختلفة . جمال بابان ، ص ۳۸۵ .
- (۳۱) تاریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ۱۴۹ .
- (۳۲) گۆفاری ژیان ، سالی : ۱۰ ، ژ : ۴۵۰ . هه‌روه‌ها : العراق الحديث من سنة ۱۹۰۰ - ۱۹۵۰ ترجمه‌ی سلیم طه‌ التکریتی ، بغداد ، ۱۹۸۱ ، ص ۵۴ .

- (۳۳) گوٺاری ریوٺنبیری نوی ، ژ : ۱۱۶ ، س : ۱۹۸۸ ، ل : ۴۴ .
- (۳۴) وتاریکی د . حهسن جاف به ناوی (دوژینهوهی ههندی یادداشتی ونبوو) ، گوٺاری عراق ، ژ : ۲۷۶۷ .
- (۲۵) تاریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ۲۸۳ .
- (۳۶) تاریخ الدول والامارات الكردیة ، محمد امین زکی ، ص ۴۲۲ القاہرة ترجمه محمد علی عونی ، ۱۹۴۵ .
- (۳۷) تاریخ عرب در قرون جدیدة ، لوتسکی ، ترجمه پرویز بابائی ، تهران ، ۱۳۴۹ ، ص ۱۴۱ . ههروهه کتیبی : عرب و کرد ، منذر الموصلي ، بیروت ، ۱۹۸۶ ، ص ۱۹۱ .
- (۲۸) تاریخ العراق الحدیث فی نهاية حکم داود پاشا الی نهاية حکم مدحت پاشا ، القاہرة ، ۱۹۶۸ ، ص ۷۰ .
- (۳۹) یادداشته کانی حهسن فهمی جاف ، هیشتا دهسنووسه .
- (۴۰) مشاهیر الاکراد ، ج (۲) ، ص ۲۵۸ . ههروهه گوٺاری ژیان ، ژ : ۴۵۱ ، س : ۱۹۳۵ .
- (۴۱) ئەم داخوازی بهی دهولته تی عوسمانی له یادداشته کانی میرزا ملکم خان ، له گوٺاری بررسیهای تاریخی ، ژماره ی به کهم ، س : ۱۹۷۰ دا هاتووه .
- (۴۲) تاریخ مردوخ ، ج (۲) ، ص ۱۹۵ - ۱۹۷ .
- (۴۳) کتیبی دهسنووسی سهید طاهر هاشمی ، به سهردیتری «مهوله ویی تاوه گوژی» .
- (۴۴) تاریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ۱۸۳ .
- (۴۵) هه مان سهرچاوه ، ل : ۲۸۳ ، ههروهه گوٺاری ژیان ، ژ : ۴۹۷ ، س : ۱۹۳۶ .
- (۴۶) خوٺخوانی ، علاءالدین سجادی ، بهغدا ، ل : ۱۲۴ .
- (۴۷) ههروهه یادداشته کانی مصطفی بهگی جاف ، که هیشتا دهسنووسه . مهسته فا بهگی کهریم بهگی جاف ئەلج : کاتج قاتیله کانی حهمه پاشا ئەگه نه مالی جوامیتری هه مه وهند ، که خه بهری پج ئەگات ، دهرویشی برای ئەنیری و رای ده سپیری ، ئەگه ر هات و له مال نه بوون ، مه یان گر نه خوٺان ، به لام که دهرویش دهگاته مال دهبینی له دیوه خانه که ی جوامیردا دانیشتون . ئەوکاته جوامیر له گه لیان دا کۆچ ئەکا بنۆ ناوچه ی باسهره و خوٺیان له گهل له شکری جاف دا ئاماده ده کهن به سه سه روکابه تی مه حموود پاشای جاف ، له شه رده دا هه مه وهنده کان ،

له یه کهم جاردا ده شکین و به پاشه کشی خویان ده گه ییننه سه رسنوره کانی
ئیران و له ناوچهی به مۆ زه هاو ، له شه ری دووه م دا همه وهنده کان
بۆ جاری دووه م و هه موو قاتيله کانی همه پاشا ده کوژن .

- (۴۸) تاریخ سلیمانی و ولاتی ، ل : ۱۹۶ .
(۴۹) عرب و کرد ، منذر الموصلی ، ص ۱۹۲ .
(۵۰) مشاهیر الکرد و کردستان ، محمد امین زکی ، ج (۲) بغداد ، ۱۹۴۷ ،
ص ۱۸۱ . ههروه ها : الاکرد ، د. شاکر خصباک ، بغداد ، ۱۹۷۲ ،
ص ۱۶۶ - ۱۶۹ .
(۵۱) همه پاشا حهوت کوری هه بوون : مه حموود پاشا ، عوسمان پاشا ،
محمد مه د علی به گک ، سلیمان به گک ، حه سه ن به گک ، فه تاح به گک ،
قادر به گک .
(۵۲) الاکرد ، باسیل نیکتین ، بیروت ، ص ۱۶۷ - ۱۶۹ .
(۵۳) مامۆستا موکه پرهم تاله بانئ ئه آیت ، سه رو که کانی ئه م عه شیره ته به
نه رمی و سه برو پشوود ریژی له ئیداره ی عه شیره ته که یانه به ناوبانگن .
بروانه : «ابراهیم خان ئاثر من کردستان» سالی ۱۹۷۱ ، ل : ۷ .
(۵۴) میرزا مه حموود خان احتشام السلطنه ریکه وتی سالی ۱۳۱۶ ی ک ،
بووه ته والیی سنه ، دوا ی بهرکه ناریی حه سه ن عه لی خان پیاویکی
بیرتیژو حوکمرانیکی به ده سه لات بووه . تا سالی ۱۳۱۸ ی ک . حاکی
ناوچه ی سنه بووه . بروانه : تاریخ مردوخ ، بهرگی (۲) ، ل : ۲۳۰ .
(۵۵) ئه م قسانه له نامه ییکی احتشام السلطنه دا نووسراوه ، که بۆ ناصرالدین
شای قاجاری نووسیوه .
(۵۶) گو فاری ژبان ، ژ : ۴۹۹ ، تشرینی به که می سالی ۱۹۳۶ .
(۵۷) الاکرد ، د. شاکر خصباک ، ص ۳۷ .
(۵۸) مشاهیر الکرد و کردستان ، ج (۲) ، بغداد ۱۹۴۷ ، ص ۱۸۱ .
(۵۹) منذر الموصلی ئه آج : له کاتیکا سولتان عبدالحمید کورده کانی دژی
مه سیحی به کان و ئه رمه نی به کان هان ده دا ، ههستی نه ته وایه تی و
نیشتمان بهروه ری کوردی سه رکوت ده کرد ، هه تا فه رمانی دابوو
کتیبیکی ریزمانی کوردی که یوسف خالدی نووسیووی بلاونه بیته وه ،
بروانه : الاکرد ، باسیل نیکتین ، ص ۱۹۵ .
(۶۰) کردستان فی سنوات الحرب العالمیه الاولی ، د. کمال مظهر ، ترجمه
محمد الملا عبدالکریم . ص ۸۹ - ۱۹۲ .
(۶۱) کیشه ی کورد . م. لازاریف ، به شی به که م ، وهرگی رانی د. کاوس

قهفتان بهغدا ، س : ۱۹۸۹ ، ل : ۱۱۸ .

(۶۲) عادیله خانم له بهر هه لکه وتووایی ، حوکومه تی به یریتانیا دوای ئه وهی ناوچهی کوردستانی عیراتی داگیر کرد ، نازناوی خان به هاری پیح به خشی و ئه م فه رمانه تا ئیستا ماوه .

بۆ ئاگاداری زیاتر له عادیله خانم ، بروانه : کتییی (رحله متنکر) میجر سون ، ترجمه فؤاد جمیل ، ههروهها (کرد ، ترک ، عرب ، ئه دمۆندس ، وه رگیترانی جرجیس فتح الله ، ههروهها (ئافره تی کورد) هارۆلد هاتسن ، وه رگیترانی عزیز گهردی ، بهغدا ، س : ۱۹۸۳ .
ل : ۱۳۷ .

(۶۳) مشاهیر الكرد و کردستان ، محمد امین زکی ، ج (۲) ص ۱۸۱ .

(۶۴) لۆنگریک ئه لیت : بیگلهر بیگی به رزترین پلهی پاشایه تی و نازناوی فه رمانه وهی ئه یاله ته . بروانه : اربعة قرون من تاریخ العراق الحديث ، ترجمه جعفر الخياط .

(۶۵) عرب و کرد ، مندر الموصلی ، ص ۱۹۵ .

(۶۶) حه سه ن فه می جاف له یادداشته کانی دا ئه لئ : کاتج مه حموود پاشا له سالی ۱۳۰۹ دا له ئه سته موول هه لئ ، که شکۆله خۆشه ویسته کهی له لا ده بی ، له که شتی به لدا ، له ده ریای ره ش دا ده بیست . له باری ناله باری خۆی ، زۆر نیگه ران ده بی ، به م بۆ نه به وه به ده سخه تی خۆی له پال که شکۆله کهی دا ئه م چوار دێره شیعه ی مه وله و بی بۆ ده برینی حالی خۆی تۆمار کردوه . قسه قسه تیروی : ئه مه چوار سالی ره به قه من و مامۆستا محه مه دی مه لا که ریم خه ریکین بیخه ی نه به ر رووناکیی روژو وه سیه ته کهی پیره میردی نه مر به جسی بینین : که که شکۆله کهی به که له پوو ریکی گه وه ی نه ته وه ی کوردزانیوه ، به لام هیشتا به ئه نجام نه گه یشتوه . ئه مه چوار دێره شیعه که یه :

هه ی هۆ چهن سه رچه پ چه رخ چه پ وه ردم
چه رخ چه ن چه رخیا من مام نه م ردم
ئاخۆ چه رخ چه پ چه واشه ی چه پگه رد
به ی کام ده ردی سه ر نیگاداریم که رد

(۶۷) بروانه : عرب کرد ، مندر الموصلی ، ص ۱۹۵ . ههروهها بروانه : کیشه ی کورد ۱۸۹۰ - ۱۹۱۷ ، به شی یه که م ، م . س . لازاریف ، وه رگیترانی د . کاوس قهفتان ، ل : ۱۸۰ .

(۶۸) له یادداشته ده سخه ته کهی مسته فا به گی جاف دا گو تراوه : مه حموود پاشا نامه ی بۆ قه یسه ری رووس به هۆی قونسولکی رووسیا ، له

تەوریزەوہ ناردوہ .

(۶۹) دەگیزنەوہ : مەحموود پاشا لە بەندەر ئەنزەلی ، چووہ تە مالی ئەمیری دەریا کە ناسیویە ، بەلام ، ناوہ کە یمان بۆروون نی یە .

(۷۰) مەحموود پاشا پیش ئەوہی بروا بۆ ناوچە ی شارەزوور دەچیتە مالی داودخانێ کە لھور ، ناوبرا و پیزیکێ زۆری لێ دەنی و دوو سەت سواری کە لھوری لھ گەل لھ شکری جافدا دەخاتە پال . مەحموود پاشا کە دەگاتە شارەزوور دەچیتە ناو تیرە ی شیخ سماییلی جافو لە مالی خەلیفە رەشیدی سەرۆکی ئەو ھۆزە دەبیتە میوان ، پاشان دچیتە گەلگە ، ھەوارگە ی جافەکان .

(۷۱) بروانە : رۆژنامە ی ژبان ، ژمارە : ۴۹۷ ، ۱۹۳۶ ، ل : ۴ . و مەحموود پاشای جاف ، ئومید ئاشنا ، گوٹاری « کاروان » سالی ۱۹۹۰ . ھەولیر .

(۷۲) لە میژوودا شتی وا زۆر رووی داوہ . مەلای خەتێ بەناوی ئابینەوہ توانی پاشاکویرە ی رەواندز بخاتە ژیر دەسەلاتی عوسمانی یەکانەوہ ، چونکە ئەو پروپاگەندە یە مەلای خەتێ ، واتە : ھەر موسولمانێ چەک لە رووی خەلیفە ی موسولمانان ھەلمانی ، کافر ئەبێ ، کاری لە خەلکە کە ی دەوری پاشا کویرە کردو لە بزووتنەوہ کە ی پەشیمان بوونەوہ و سەرەنجام سەری تیا چوو لە شاری تەرابزووندا کوشتیان . ئیستر بەم شیوہ یە میرنشینە کە ی ئاسەواری برا یەوہ . بروانە : (عرب و کرد ی) منذر الموصلی ، بیروت ۱۹۸۶ ، ل : ۱۹۰ . ھەر وہا ، کتیبی « بزووتنەوہ ی سیاسی و رۆشنیری کورد » ، رمزی قزاز ، ۱۹۷۱ ، ل : ۲۳۹ .

(۷۳) ئەلین گوایە کە مەحموود پاشا ھەست بە پیری و کەنەفتیی خۆی دەکا گوٹوویە : « تا توانیم نەمزانی ، کە زانیم نەمتوانی . . . »

(۷۴) ئەم دەرویش پاشایە پیاویکی رەوشت بەرزو چاک بووہ . ئامۆزایەکی سولتان ھەمیدی خواستووہ ، کە ناوی (ناظمە سلطان بووہ ، زۆر دۆستی مەحموود پاشا بووہ .

(۷۵) ئەم جەمال پاشایە لە لایەن نیشتمان پەرورە عەرەبەکانەوہ ناوئرا جەمال خوین ریژ .

(۷۶) بروانە : کردستان فی سنوات الحرب العالمیة الاولی د . کمال مظهر ، ترجمە محمد الملا عبدالکریم . ص ۱۱۵ .

(۷۷) بەداخەوہ مامۆستای بەریژ مکرّم تالەبانی لە کتیبی (ابراهیم خان نائر

من کردستان) دا باسی به شداربوونی جافهکانی لهم شه په دا نه کردووه ،
وا دیاره نهی بیستووه ، نه گینا باسی نه کرد .
مامۆستا د. کهمال مه زهه ری به پیزیش له گو فاری «پۆشنبری» ژ: ۱۲۵
سالی ۱۹۹۰ دا له وتاری «کوردو شه ری شهعه یبه» دا نووسیویه : «بهشی
هه ره زۆری نه و سێ هه زار کورده ی چوونه شه ری ئینگلیز بریتی بوون
له لایه نگرانی شیخ مه حموودو کورگه لی داوده و ده لۆو زه نگنه و هه مه وه ندو
جافی ده و روبه ری که لار » .

مامۆستا د. کهمال مه زهه ر وا دیاره نهی بیستووه لهم جافی ده و رو
به ری که لاره ، کچی سه رکردایه تی کردوون ، نه گینا نهی نهی نووسی .
جا بۆ روون کردنه وه ، مه سه له که به و جۆره یه که له شوینی خۆی دا لهم
وتاره دا باسمان کردووه .

(۷۸) بۆ زۆرتر ئاگاداری له بابته لهم شه په وه ، پروانه : لمحات اجتماعية من
تاریخ العراق الحديث . ۱۹۷۴ ، ص ۱۴۵ .

(۷۹) نووسه ر سالی ۱۷۹۸ له گه ل تحسین به گی به زیدی دا ، له له نده ن
چووه ته مالی توفیق وه هبی به گه و چۆنیتی لهم رووداوه ی لی پرسیه ،
نه ویش له ولاما وتویه : نه زانم خه ساره تی کورده کان به کجار زۆرته بیت و
سه رکه وتنی تورکه کان مه حاله . نه سیحه تی شیخ مه حموودو حه مه
عه لی به گی کردو پیانی وت : ئیوه به فیرو کورد بۆ دوو داگیرکه ر ، که
ته ما حیان کردۆته نیشتمانه که مان به کوشت ده دن ، قسه که م کاری کرد ،
دوای خه ساره تیکی که م بلاوه یان لی کرد .

(۸۰) شیخ عثمانی شیخ علاءالدین نه قشبه ندی بۆمی گپرایه وه ، که خۆی لاو
بووه ، لهم شه په دا به شداربی کردووه و زۆر به ی عه شایه ری کورد ،
نازایانه شان به شانی تورکه کانی دژی رووسه کان شه پریان کردووه .

(۸۱) لۆنگریک نه لیت : هیزی جاف له نیوان نه و هیزانه دا بوون که له
پۆزاوای ئیران دا شه پریان کرد . پروانه : تاریخ العراق الحديث من سنة
۱۹۰۰ - ۱۹۵۰ . ستیفنس هسلی لۆنگریک بغداد ، ۱۹۸۸ ، ص ۱۰۴ .

(۸۲) عه لی نه کبه ر خانی ره ئیس عیلی سنجاوی شوپشتیکی له شاری کرن دا
دژی تورک به رپا کرد . سه رله شکریکی تورکی کوشت و دوو فه رمانده ی
خوین خۆری که ی تورکی ، حسین ره ئووف به گه و ضیاءالدین به گی
شکاند . لهم دوو فه رمانده ی تورکه سه دان کوردیان به بچ تاوان
کوشتبوو . سه رداربی بۆکانیشیان له سپداره دابوو . لهم عه لی نه کبه ر
خانه دژی شاره زاخان ویستا . له سه ر لهمه که پشتیوانیی له نه حمه د
خانی قاجار نه کردو له ده ست ناوبراو هه لات و خۆی گه یانده ناوچه ی

جافو بهسه دو په نجا سواره وه چوو بو مالی وهسمان پاشای جاف .
 سچ مانگی له مالیان دا میوان بوو . ئەم عەلی ئەکبەر خانە لە
 یادداشته کانی دا ، باسی ئەم رووداوێی کردوووه به ریزه وه باسی
 میوان په زیری خانمی وهسمان پاشای جافی کردوووه . نووسەر خۆی
 ئەم یادداشتهی له کتیبخانه کە ی د . سنجابی دا ، پاش هەرای خومهینی
 دیوه .

- (۸۳) کردستان فی سنوات الحرب العالمية الاولى ص ۲۱۸ - ۲۱۹ .
 (۸۴) بروانه شۆرشی «ابراهیم خانی دهلو» (۱۹۲۰) ، نووسینی مستهفا
 نهریمان ، بهغدا ، ل : ۱۵۷ .
 (۸۵) ئەنجومه نی شۆرشی (ابراهیم خان) بریتی بوون له وهیسی بهگی دهلو ،
 ئەکبەری برای ابراهیم خان ، هه میدی عه وره حمان کاریزی ، حاجی
 محمدی ته رخانی هه مه جانی رو خزایی و کاکه مه ندی ئەمین ده رویش .
 (۸۶) بروانه : شۆرشه کانی کورد ، علاءالدین سجادی . ل : ۱۳۸ .
 ههروه ها : روژی نوێ ژ : ۷ ، مانگی تشرینی یه کهم ، سالی یه کهم ،
 ۱۹۶۰ و روژنامه ی (العراق) سالی ۱۹۸۵ ژ : ۲۷۲۵ .
 (۸۷) بروانه : چیم دی ئەحمەد خواجه . س : ۱۹۶۹ . بهرگی (۲) ل : ۱۳ .
 (۸۸) بروانه : دیوانی ئەحمەد موختار جاف ، ناماده کردنی د . عیززه ددین ،
 مستهفا ره سوول بهغدا ، س : ۱۹۸۶ ، ل : ۲۳ .
 (۸۹) ئەم نوینه ره کوردانه ، بریتی بوون له : جهمال بابان ، ئیسماعیل ره وانندی
 سه یفوللا خه ندان ، حازم شه مدین ئاغا ، محمد بهگی فتاح بهگی جافو
 هه مه صالحی هه مه عەلی .
 (۹۰) بروانه : تاریخ العراق الحدیث ج ۳ ، بغداد . ۱۹۸۳ ، ص ۳۱۱ .

بنکه‌ی ژین

ئەنجام

۱- مېژووی سیاسی ھۆزی جاف ، تا سەردەمی ظاہیر بەگى سەرۆك ھۆزی جاف - ئەوەندەى ئىمە ئاگادارى بىن - شتىكى ئەوتۆمان كە لە مېژووی كورددا كارىگەر بووبىن تىدا بەرچاۋ نەكەوتوۋە ، مەگەر ئەو نەبىن كە پىشتر تاكە تاكەبىن ناۋى يەك دوو كە سىكىيان لە باسى ئايىنى يارساندا ، لە سەدەى چوارەم و پىنچەمىك ، (۱۰ - ۱۱) زدا بەرچاۋ دەكەۋى .

بەلام لە سەردەمی ظاہیر بەگدا ، كە لە سالى ۱۰۵۵ كدا لەلايەن ئەحمەدخانى سىيەمى ئەردەلانەۋە كوژراۋە ، ھۆزی جاف لە كىشە و ھەراى نيوان ئىران و عوسمانىدا ، لەسەر كوردستان ، بۆ يەكەم جار ئاشكرا بەرچاۋ دەكەۋى .

۲ - سەبارەت بەو كە ھۆزی جاف تانزىكەى نيۋەى سەدەى نۆزدەھەمىش ھەر كۆچەربوون و لە دىھاتدا سەقام گىر نەبوون و لەگەل كشتوكال سەروساختيان خۆش نەبوۋە و بىريان لە سەرحەدوسنووردانان بۆ قەلەمەرەۋوزەۋى و زار نەكردۆتەۋە دەۋرىكى گىرنگيان لە سىياسەتدا بەرچاۋ ناكەۋى .

۳ - بەلام لە سەرەتاي سەدەى نۆزدەھەمەۋە ھۆزی جاف لە كىشە و ھەراى مىرنشىنى بابان و مىرنشىنى ئەردەلاندا ، بەتايبەت لەسەردەمى سەرۆكايەتتى كە يخوسرە و بەگى سلىمان بەگى جافدا خۆى دەنويىنى و دەبىتتە ھىزىكى سەرەكىي ئەوتۆ كە مىرنشىنى بابان حىببىان بۆيكەن . ھەمە پاشاي جاف دواى رووخانى مىرنشىنى بابان لە سالى ۱۱۸۵۱ ، ئەكەۋىتتە سەر كەلكەلەى ئەو كە خۆى بىن بە جىگىرى مىرى بابان و دەسەلاتى خۆى بەسەر حوكومەتى عوسمانىدا بسەپىنى . بەمە ھۆزی جاف گەشتوۋەتە ئەۋپەرى دەسەلاتدارى . قەلا دروست كردن و قەلەمەرە و سنووركىشان بەلگەى ئەم دەسەلاتدارى بەيە .

۴ - بە پەرەسەندنى ئەم دەسەلاتدارى بە ھەردوۋ حوكومەتى ئىران و عوسمانى دەكەۋنە ركەبەرى بەلاى خۆدا پاكىشانىان .

۵ - پاش سەرەتاي سەدەى بىستەم سەرەكھۆزە جافەكان ھەستى نەتەۋە پەرۋەرىيان تىدا بزۋوتوۋە ئەمەيش لە ھەۋل و كۆشى مەحموود پاشاي جافدا كە كەوتۆتە سەر بىرى يەكخستنى سەرەكھۆزانى كورد ، بۆ ئەۋەى سەربەخۆبىيىك بۆ كوردستان پىك بەپىنى ، بەروونى بەدىار دەكەۋى .

۶ - مەحموود پاشا لە سەرەتاۋە ، وەك نەتەۋە پەرۋەرى ھاۋكارىي لەگەل ئىتتىھادى بەكاندا لە دژ سولتان عبدالحمىد كردوۋە لە شەرى بەكەمى جىھانىدا ئەم ھاۋكارىيە ھەر بەردەوام بوۋە .

۷ - پاش مردنى مەحموود پاشا ، ئىتر سەرۆكە جافەكانى تر ، تاكو تەراپىن نەبى ، ھاۋبەشىيان لە شۆرشەكانى شىخ مەحموودى نەمردا نەكردوۋە ، بەلام دژبىشى رانەۋەستاۋن .

ملخص المقال :

- (١) ان التاريخ السياسي لعشيرة الجاف حتى زمن ظاهر بك رئيس عشائر الجاف ، بقدر علمنا ، لا يخبرنا عن شيء يذكر عدا ما يصادفنا هناك وهناك من اسماء اشخاص من هذه العشيرة في ماكتب عن بعض النحل من الغلاة في القرنين الرابع والخامس الهجريين ، العاشر والحادي عشر الميلاديين .
- (٢) الا ان هذه العشيرة عاشت مترحلة حتى النصف الثاني من القرن التاسع عشر ، ولم تستقر في القرى والارياف ولم تمتهن الزراعة ولم تعترف بحدود رسمية الا بقدر مايعينهم على الانتجاع وراء الكلا ، كأي عشيرة بدوية فلا نجد لها تأثيرا كبيرا في الاحداث السياسية لتاريخ الشعب الكردي .
- (٣) حتى اذا بدأ القرن التاسع عشر اخذت هذه العشيرة تتلمل في الدخول الى مسرح الاحداث السياسية مما لفت اظار الدولتين الايرانية والعثمانية الى قوة هذه العشيرة وكسبها الى جانبها .
- (٤) وبعد نهاية النصف الثاني من القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين بدأ الشعور القومي يظهر بشكل واضح لدى رؤساء هذه العشيرة ولاسيما محمود باشا الجاف ، اذ حاول جاهدا أن يوحد رؤساء العشائر الكردية ليجعلهم يداً واحدة ضد السلطان عبدالحميد ، دفاعاً عن حقوق الاكراد القومية .
- (٥) تعاون محمود باشا الجاف مع الاتحاديين الاتراك بصفته داعية للقومية الكردية ، ضد السلطان المريض واستمر هذا التعاون طوال سنوات الحرب العالمية الاولى .
- (٦) بعد احتلال الانكليز العراق عموماً وكردستان خصوصاً لم يتعاون محمود باشا مع المحتلين الانكليز لعدم ثقته بحسن نواياهم تجاه الاكراد وبدافع شعوره الديني .
- (٧) لم يشترك رؤساء عشائر الجاف الاماندر في ثورات الشيخ محمود الحفيد ، ولكنهم لم يققوا ضد هذه الثورات .

شیر په نجه و مادده کیمیايي په کان

دوکتور ذنون محمد پیريادی

پروفیسوری کیمیا

دانشکای زانست - زانکوی بهغدا

پوختهی وتار

بی گومان شهست هفته سالیك له مه و بهر خه لك نهی ده زانی نه خوشی
شیر په نجه (۶) چی په • ته نها ژماره په کی زور کهم له روشنیر هه بوون که
ئاگاداری یان هه بیت دهر باره ی ئه م نه خوشی په • هه زاران
کهس به شیر په نجه دهر مردن به بی ئه وهی بزانی نه خوشی په کیان
چی په ، هه روه ها نه خوشی دل و ته وژی خوین کهس نهی ده زانی چی په ••
په کهم مه ترسی ها وولاتی په کان نه خوشی سیل بوو •

ئه مر و که نه خوشی شیر په نجه په کهم گیرو گرتی مر و قایه تی په و هه تا
ئیستا چاره سه ر نه کراوه • نیوهی پاره ی لیکولینه وهی زانستی (۸) له ئه مه ریکا
بو لیکولینه وهی شیر په نجه ته رخان کراوه ، که چی هیستا هو په کیان به
ته و او ی بو روون نه بو ته وه • هه روه ها دهر ماتیکی به کاریان بو نه دوزیوه ته وه •
شیر په نجه نه خوشی په کی کونو بی میکرو به هه زاره ها ساله مر و ف
ده کوژی ت و چاره سه ر کردنی ده گمه نه •

هو په کی گرنگی به شیر په نجه تووشبوون بریتی په له به کار هی تانی
(خواردن یان بو نکر دن) ی هه ندیک له مادده کیمیايي په کان وه کو مادده ی
ئه سیست یان به نزمین یان مادده ی تر •

ئه م وتاره باسی ئه و مادده کیمیايي یانه ده کات که مر و ف تووش
شیر په نجه ده کهن •

میتزوو

شیرپه نجه نه خوشی به کی کونه ، به لگه دوزراوه ته وه که نه خوشی به که پیش ملیونه سالیك هه بووه . بو وینه نه و له شانیه له (جاوه) له سالی ۱۸۹۱ د دوزراوه ته وه بوون به بهرد هه روها مؤمیاکانی^(۱۰) میسری به کان و هیندی به کان نیشانه ی نه خوشی شیرپه نجه یان پیوه دوزراوه ته وه ، به تایه تی هه ندیک له مؤمیاکانی (جیزه) له هه رانه کان میسر شیرپه نجه ی ئیسقانیان پیوه دوزیوه ته وه . له لایه کی تره وه نوسینه کونه کان یونانی به کان به (۲۵۰۰) سال پیش زاین باسی نه خوشی شیرپه نجه و تیمارکردنی به هوی برینی شوینه نه خوشه که به چه قو کردوه .

میتزووی هیندی به کان باسی جوره تیماریکی شیرپه نجه ده کات (۵۰۰) سال پیش زاین . نه وهش به هوی درمانی گیراوه ی زهرنیخ^(۱۱) شیرپه نجه که ی فه وتاندوه .

نه بوقرات که نوشداریک یونانی به ناوئنگ بوو ، ۴۰۰ سال پیش زاین وه سفی گه لیک نه خوشی کردوه ، به کیک له وانه شیرپه نجه ی مه مکه . نوشداره^(۱۲) عه ره به کان له سه ده ی دوا نزه هه م دا ده یان توانی شیرپه نجه ی گه ده^(۱۳) ده سنیشان بکه نو چاره سه ری بکه ن . نه م جوره پشکینه یان به هوی ده نگی قورگی نه خوش نیشان ده کرد .

له سه ده کان ناوه راستی^(۱۴) میتزوودا هه موو نه زاین که زانیاری و روشنیری دوا که وت و شارستانی پشت گوئی خرا ، بویه هیچی وا گرننگ له م ماوه یه دا که شیانی باس بیت رووی نه دا .

پاش ساله کان ناوه راست به ره به ره زانست و نوشداری سه ری هه لدا یه وه بوو ژایه وه ، بو وینه ناوی چند زانایه کی نوشداری نه و چه رخه نه نووسین :

(۱۵۹۰ - ۱۵۱۰)

Ambroise Pare

ئەمبرۆیس پارا

(۱۵۶۲ - ۱۵۲۳)

Fallopian

دوکتور فالۆپیۆس

نەخۆشیی شیرپەنجە یان (لووھپیسە) چی یەو لە کوییتی لەش پەیدا دەبێت ؟ بۆ وەلامیکی سەرەتایی و ئاسانی ئەم پرسیارە دەلێن : شیرپەنجە نەخۆشییەکی پیس و گرانه ، ئەشی تووشی ھەموو ئەندامیکی لەش بێت ، وەکوو پیست ، ئیسقان ، خوین یان لەمف (۱۵) . لەوانە یە ھەندیک جار تووشی ریخۆلەکان یان پەنکریاس یان جەرگ یان گورچیلە بێت .

شیرپەنجە چی یە ؟؟

نەخۆشی شیرپەنجە بە دروست کردنی خانە (۱۶) ئاسایی (۱۷) لەناو شانەکان دەست پێ دەکات (۱۸) . ئەم خانە ئاسایی یە ناوکیکی زور گەورە یە ھەبەو یە گجار چالاکە . توانای زیادبوونی زۆرەو زوو زیاددەکات و خانە کۆنەکان دەفەوتینیت و بە شیوہیەکی ئاسایی شانە ی ناقولۆ بەرز دروست دەکات . شانە تازەکان واتە (شانە شیرپەنجاوی یەکان) (۱۹) وەکوو شانە ی ئاسایی پیشە نابینیت و رەوشت و سیفەتیان سەیر و غەریبە . غەریبی و نالە باریی شانە ی شیرپەنجە یی لە وەدایە کە بە بێ ئامانج و بە بێ یاسا زیاددەکات و گەورە دەبێت و شانە ئاسایی یە کۆنەکان دەکوژیت . واتە شانە ی شیرپەنجاوی لە کەرت بوون و لە خواردنی خۆراک و بە کارھێنانی ئۆکسجین دا چالاکە .

لە لایەکی ترەو خانە و شانە ی شیرپەنجاوی دەش توانیت لە شوینیکی لەشەو بەگوازیتەو بۆ شوینیکی تر بە ھۆی شلاوی لەمف و خۆینەو .

سروشتی یە ، ئەگەر خانە شیرپەنجە یی یەکان نەفەوتینن و نەکوژین ئەوا شیرپەنجە پەرە دەسینیت و نەخۆشە کە دەکوژیت .

نەینی یەکانی ژیان

بۆ ئەوہی لە بن و بنچینە ی شیرپەنجە بگەین پێویستە باسیکی کورتی ژیان بکەین . ئایا ژیان چی یەو لە کوی وەو چۆن دەست پێ دەکات ؟ ئایا

بن و بنچینهی ژیان له کونهوه بهچی دهستی پئی کردوه ؟ . . ئایا ژیان به زهبری هیزینکی بی شوماری کوتوپر که نازانین چی به دهستی پئی کردوه ؟؟ . یان ئهم ژیانهی ئیستا چ رووهک و چ گیان له بهر له کونهوه په رهی سه ندوه . . واته :
یه کهم شانهی ژیان یان یه کهم خانهی ژیان که دروست بووه زور به شیوه یه کی ئاسانو بی گری (۲۱) بووه . به لام به ره به ره خانه کان و شانہ کان زیادیان کردوه و ئالوزاون (۲۲) هه تا گه یشتوونه ته ئه مرۆ .

بی گومان لیره دا پرسیارینکی گرنگ ده کریت ئه ویش ئه مه یه : ئایا واتای «ژیان» چی یه و به چی ده گوتریت ؟؟ چونکه خانه یه که دت و اتیت به ته نها بژیت له هه مان کاتا رووه کییک یان گیان له بهر ییک یان مروقییک که ژماره یه کی یه گجار زور له خانه هه یه له له شیا هه میشه ده ژیت . لیره دا وشه ی «ژیان» به گویره ی هه ردووکیان جیان . مردنو ژیان یه خانه یه که جودایه له مردنو ژیان یه مروقییک چونکه مردنی مروق به مردنی کومه ئیک یه گجار زور به جوره ها خانه و شانہ وه به ستراره .

بۆ وینه یه کییک له زاناکان (۲۳) ژماره یه که له خانه کانی له شی مریشکی به ختو کردو نه یه یشت خانه کان بمرن بۆ ماوه ی (۴۰) سال چونکه ئهم زانایه ئاگاداری خانه کانی ده کردو به شیوه یه کی زانستی یانه په روه رده یانی ده کرد .

شیانی باسه وشه ی (ژیان) تایبه تی یه کی بی هاوتای (۲۴) هه یه له تیوان گیان له به ره کان دا ، چونکه ژیان مروق هه ر ته نها ژیا ئیک یه ئه ندامیی خانه کان و شانہ کانی له ش نی یه به لکوو ژیان مروق به چالاکی می شک و بیر کردنه وه ی لایه نه رۆحانی یه کان (۲۵) په یوه نده .

به شیک له زاناکان ژیان یان پئی ناسه کردوه به چهن وشه یه که وه کوو : «توانای وزه (۲۶) به کاره ی تان و خو دروست کردن (۲۷) ، هه روه ها توانای گورین و گواستنه وه ی گورینه کان له باوکه و دایکه وه بۆ مندال و نه وه» .

ئەم پىئاسە يە گەلىك فراوانەو تەنھا ئادەمىزادو پرووەك ناگرىتتەووە • ئەم سىفەتەنەو توانايانەى سەرەووە لەمىژەووە ھەبوووە لە سروشتدا (٢٨) بە شىوہەكى ئاسان •

كۆترىن نەژادى (٢٩) ژيان بەراى زاناكانەووە ماددەيەكە پىي دەلىن (ترشە ناوكى يەكان) (٣٠) لە پىكھاتووى ناوكى ھەموو خانەيەكدا ھەيە • ترشە ناوكى يەكان (٣١) برىتتىن لە گەردى زۆر درىژو مەزن لە شىوہى تايبەتى خوارەووە (سەيرى) وىنە - ١ بکە) •

DNA

وینە - ١

ئەم (كەلەگەردانەى) ناو ناوكى خانەكان ھەموو سىفەتو پەوشتو پەنگو گەورەو بچووکی ئەو زىندوورە يان پرووەكەى تىادا ھەيە • واتە سىفەتە پەچەلەكى يەكانو بووماوہكان لەم كەلەگەردانەدا ھەن • سىفەتەكان بەسەر گەردەكانى DNA و RNA دا بەشىوہى (٣٣) (جىن) ھەن ••• RNA و DNA لەچى پىك ھاتون ؟ ئايا ئەو توخمانەى ترشە

ناوكى يەكان دروست دەكەن چۆن بە يەكەووە يەكيان گرتوووەو يەكەم خانەى ژيانىان پىكھىناوہ ؟ زانىنى نھىنى دروست كردنى RNA DNA مليونھا سال لەمەوبەر وەلامى نھىنىتى ژيان ئەداتەووە • نھىنى ژيان بو كەس ساغ نەبووتەووە ھەرچى ھەيە دەربارەى ئەم مەسەلەيە ناتەواوہ •

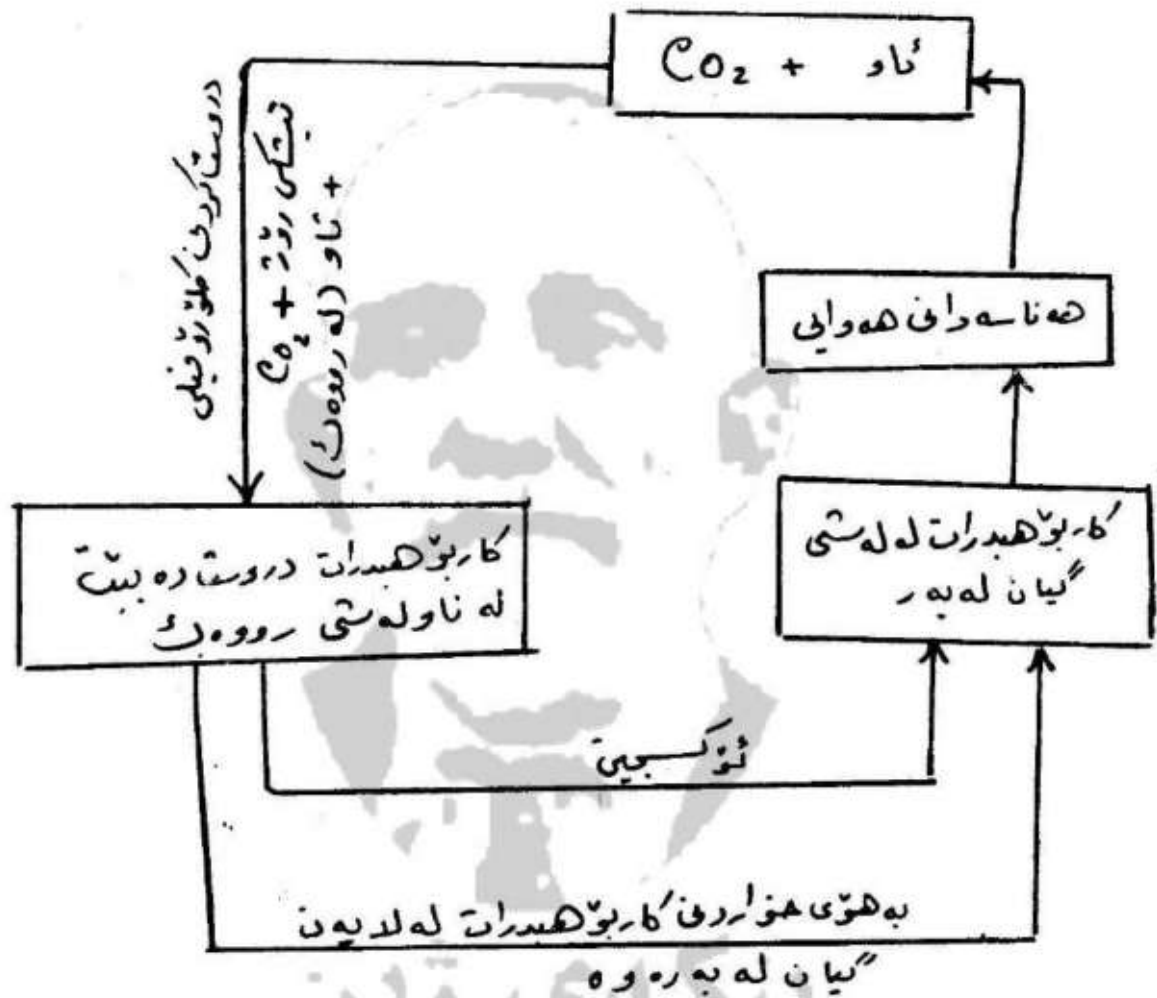
مرۆف سەری سوور دەمینی و ھەمیشە دەپرسیت : « ئایا چۆن ئۆكسجین و ھایدروژین و کاربۆن و فۆسفور و نایتروژین یەك دەگرن بە یەكەو و ترشە ناوكی یەكان دروست دەكەن ، كەچی ئۆكسجین بە تەنھا یان كاربۆن یان فۆسفۆر بە تەنھا ناتوانن ئەم جۆرە پیشە یە بكەن ، ناتوانن كەرت بن و زیاد بكەن یان خواردن بكەن بە وزە یان چالاکی ژيانی تر بنوین .

بئ گومان ژيان دوو سیفەتی گرنگی ھە یە :

- ۱ - وزە بە كاردەھینیت و وزە دە گوازیتەو .
 - ۲ - كەرت بوونی (۴۳) خانە و زیاد بوونی ژمارە ی خانەكان و قەبارە ی زیندەوەر یان رووەك .
- فایرۆس بچووكتین وینە ی ژيانە ، پیکھاتووە لە ناوكیك و بەس .
 ناوكە كە پیکھاتووە لە ترشە ناوكی یەكەكان RNA و DNA دەورە ی شرتی (۳۶) RNA و DNA بە چینیکی (۳۷) پروتین گیراوە .
- لە فایرۆس ئالۆزاوتر بەكتریا یە (۳۷) . بەكتریا بچووكتین رووەكەو لەشی بەچا و نایبیریت و بریتی یە لە یەك دانەخانە ھەموو ئەركەكانی ژيان جی بەجی دەكات . كەچی لەشی گیان لەبەر یان رووەك لە ژمارە یەكی یە گجار زۆر خانە و شانە پیکھاتوون ، خانە و كانیان ریک و پیکن و ھەر بریک لەو خانانە شانە ی (۳۸) تاییەتی دروست دەكەن و ھەر شانە یەك توانا یەكی تاییەتی خۆی ھە یە ، بۆ وینە شانە كانی ئیسقان جیان لە شانە كانی گەدە .
- خانە كانی رووەكیش ژيانی تاییەتی خۆی ھە یە . ژيانی خانە ی رووەك بە ماددە ی كلۆروفیلەو (۳۹) بەندە . ئەم جۆرە ژيانە پیتی دەلین (ژيانی بئ ھەوا) (۴۰) .

گیان لەبەر بە جۆریکی تر دەژیت ، ئەویش بە كارھینانی ئۆكسجین و سووتاندنی خواردەمەنی بۆ بەدەست كەوتنی وزە . ئەم جۆرە ژيانە پیتی دەلین

(ژیانی هه وایی) (٤١) یان ژیان به هۆی هه ناسه دان • بۆ باش تی گه یشتنی ئەم مه سه له یه تکایه کتییکی ژیان زانی (٤٢) بخوینه ره وه • شیانی باسه هه ردوو جیهانه کان جیهانی رووه ک و جیهانی گیان له بهر به یه که وه ده ژین و په یوه ندی یان به یه که وه زۆره ٠٠ وینه - ٢ له خواره وه ئەو پتوه ندی یه نشان ئەدات :

خولی (٤٣) کاربوۆن و پتوه ندی تیوان خانه ی رووه ک و خانه ی گیان له بهر هۆیه کانی شیرپه نجه (٤٤) • هه ره وه کوو گوتمان هۆی شیرپه نجه به راستی هه تا ئیستا نه زانراوه • هه رچی ئەلین هه موو قسه یه و ته خمینه • له خواره وه چه ند خالیک ئە نووسین ده رباره ی هۆیه کانی شیرپه نجه به لام قسه ی خۆمان

بیت پروام به هیچی نی به چونکه هۆی راسته قینهی شیرپه نجه جاریک ئاشکرا
نه بووه •

ههر نه یسه ئەم هۆیانە ی خواره وه پیش نیاز کراون :

۱ - بۆماوه (۴۵) واته دهوری رچه لهك و ره گهزی (۴۶) ئەو كه سه •
هه نديك له زاناكان ده لاین كه ئەو خیل و خیزانانە ی كه نه خووشی شیرپه نجه
باوه له ناویان ئەوا مندالیان زۆر دوور نی به كه تووشی نه خووشی به كه
بین • به لام گه لیکی تر له زاناكان ئەم پیشنیازه ناسه لاین و ده لاین كه ۱۰٪
شیرپه نجه له وانە یه هۆی بۆماوه وه بیت •

۲ - هۆی گرنگی شیرپه نجه خواردن و بۆنکردنی مادده ی کیمیایی به •
ده توانریت بلریت كه ۹۰٪ نه خووشی شیرپه نجه به هۆی ده وره بر (۴۷)
تووشی مرۆف ده بیت • هۆیه کانی ده وره بریش ئەمانه ن :

۱ - مادده کیمیایی زیاندار •

ب - جگه ره کیشان •

ج - جووری خوارده مه نی •

د - خوۆدان (۴۸) به تیشکی به هیز •

۳ - هۆیه کانی تر •

له ئەمه ریکا زۆربه ی نه خووشی شیرپه نجه تووشی (شیرپه نجه ی
سی یه کان) (۴۹) ده بن به هۆی جگه ره خوارده وه • ریزه ی ئەم نه خووشانه
بریتی به له ۸۰٪ نی ژماره ی نه خووشی شیرپه نجه •

۵٪ - ۸٪ نی نه خووشی شیرپه نجه ئەوانه ن كه تووشی نه خووشی به كه
ده بن به هۆی خوۆدانیان به تیشکی تایبه تی (۵۰) •

۲٪ نی ئەوانه شیرپه نجه ده گرن به هۆی زیاده خواردنی کحوول و
جگه ره به یه كه وه •

۱٪ - ۵٪ نی ژماره ی شیرپه نجه گرتووه کان به هۆی مادده ی
کیمیایی به وه تووشیان ده بیت •

بلاوبونهوهی شیرپه نجه

بی گومان که شوینیکی لهش تووشی شیرپه نجه ده بیت خانه کان ده گورین ، هر وه کو گوتمان شیوه یان ده گوریت و زوبه زوو که رت ده بن و زیاده کن ، بهم جوره خانه کونه کان ده کوژن • تیمار کردنی ئەم جوره شیرپه نجه به سئ جور جی به جی ده کریت :

- ۱- پرینی ئەو شوینه نه خوشه شیرپه نجاوی به مه لیات •
- ۲- به دەرمان •
- ۳- به تیشک (۵۳) •

ئەگەر زوو مروف ههست به نه خوشی به گه ی بکات ده توایتت رزگاری لی بیت به نوشته رکاری (۵۱) • زور به ی شیرپه نجه تیمار ده کریت و خاوه نی رزگار ده بیت له نه خوشی به که ، به لام مه ترسی شیرپه نجه له وه دایه ئەگەر هاتوو پی نه زانیت زوو ئەوا بلاوده بیتت وه بو شوینی تری لهش • نه خوشی به که له گه لیک شوینی تر به شیوه یه ک تیمار نا کریت • گوازته وهی خانه شیرپه نجاوی به کان له شوینیکه وه بو شوینیکی تر له لهشدا پی ده لین (میتاستاسس Metastasis) و (۵۲) چه تد مه رجیکی پیوسته بو گواسته وه ، له وانه :

- ۱- وزه ی پیوسته •
- ۲- دروست کردنی پروتینی تایه تی •
- ۳- پیوستی به شوینی گونجاوه بو گواسته وه هه یه •
- ۴- پیوستی به ئەزیمی (۵۴) تایه تی هه یه •

Special Surface Receptor.

زافا کان و تو شداره کان له ولاته پیش که وتوه کان دا خه ریکن یه کیک یان زیاده تر له و چوار مه رجی سهره وه به ربه ست بکه ن بو ئەوهی نه هیلن خانه ی شیرپه نجه بگوازیتت وه له ناو شانه کانی لهس و بلاو بیتت وه •

وینه ی خوارم وه (وینه سه ۳) چۆتینی گواسته وهی خانه ی شیرپه نجه له شوینیکه وه بو شوینیکی تر نیشان ئەدات •

Tumor metastasis is an active process

Tumor cells invade at the primary tumor site and enter the interstitial stroma. They thereby gain access to blood vessels for further dissemination. They enter the blood vessels through the vascular wall (intravasation)

and travel in the circulation as single cells or in clumps. They stop in the target organ and then exit the circulation (extravasation) to begin a secondary tumor colony called a metastasis

ماددهی کیمیایی و شیرپه نجه :

ههروه کوو باسمان کرد له سهروهه ریژهیه کی زۆر کهمی ژماره ی شیرپه نجه واته ۵ - ۶٪ له وانهی تووشی دهن هۆی نه خوشبوونیان ماددهی کیمیایی به ، کهچی خه لکی وا ده زایتت که شیرپه نجه هه ر به هۆی ماددهی کیمیایی به وه تووش ده ییت • بئ گومان ریژهی (۵ - ۶٪) ژماره یه کی زۆر که مه له م نه خوشانه و ئەم هه موو ترس وهاوارو توقینه ی خه لک له ماددهی کیمیایی بئ مه عنایه • به لام هه رچه نده ژماره که که مه نابئ عیمه ش پشت گوئی بخه ین • ئەگه زانیان مادده یه کی کیمیایی مرۆف تووشی شیرپه نجه ده کات پئویسته هاوولاتی به کان ناگاداربکه ین بو خو پاراستن (۵۵) له و مادده یه • بئ گومان ئە مرۆ به بوئنه ی په ره سه ندنی پیشه سازی کیمیایی و پیش که وتنی ژبانی شارستانی و دروست بوونی ئامیری (۵۶) نوئی و رینگای تازه بو شی کردنه وه ی مادده کیمیایی به کان و تاقی کردنه وه ی مه ترسی به کانی بو مرۆف ، له بهر ئە مه زانیاری مرۆف زیادی کردوه ده رباره ی هه موو شتیك به گویره ی ۴۰ - ۵۰ سال له مه و بهر • ئەم پیش که وتنه بوو به هۆی ئاشکرا کردنی زیانی گه لیک له مادده کیمیایی به کونه کان و تازه کان • هه ر

مادده يه كي كيميائي كه تازه دروستده كرئت له هر شوئيكي دونيا ، له
ئهمه ريكا تاقى ده كه نه وه به سه ر جرج و مشك و كه روئشك و گيان له به رى تر بو
ئهو وه بزانن ئايا مادده كه شيرپه نجه دروست ده كات له له شى ئه و گيانه و دره
يان نا ؟

له ئهمه ريكا ريئكخراويك هه يه به ناوى
Occupational Safety and Health Association .

به كورتى پيى ده ئين (OSHA) . ئهم ريئكخراوه هه موو كارگو
پيشه سازى يه كان ده پشكئيني بو ئهو وه ي زيان به ته ندروستيى كريكاره كانى
ته گه يه تيت . هه روه ها نابي ئه و كارگو پيشه سازى يانه مادده ي زيان به خش
به ته ندروستيى هاوولائى يه كان دروست بكه ن و بيفروشن .

به راستى (OSHA) بووه به كوئسيكى گرنگ به رامبه ر خاوه ن
كارگو و خاوه ن پيشه سازى كيميائي به شيوه يه كي تايه تى چونكه هه موو
رؤژيئك بيانوويه كي تازه ئه دؤز نه وه دژى دروست كردنى مادده ي كيميائي و
مادده ي تر . رؤژ نى به شكات نه كرئت له كارگه يه ك له لايه ن OSHA هوه .

به م جؤره هاوولائى يه كان ريئكخراوى (OSHA) باش ده ناسن و به
هؤيه وه مه ترسى يه كانى مادده ي كيميائي شاره زابوون و ايان لى ها تووه هه موو
مادده يه ك به مادده يه كي پر مه ترسى ده زانن . نه ك هه ر ئه مه به لكو گه ليئك
كه س وا ده زانن هه موو شيرپه نجه يه ك به هؤى مادده ي كيميائي يه وه تروش
ده يئت .

ئهم جؤره بروايه وه كوو گوتمان راست نى به ، چونكه بو دووه م جار
ده ليئن ريژه يه كي زؤر كه م (٥ / ٠) ي شيرپه نجه به هؤى مادده ي كيميائي
تووش ده يئت . له لايه كي تره وه ده بى بزانن كه هه موو مادده يه كي كيميائي
شيرپه نجه ت تووش ناكات .

ئايا كاربه ده سته كان له ئهمه ريكا چؤن ده زانن كه مادده يه ك له مادده

کیمیایی به کان شیرپه نجه په یداده کات ؟ ئەم جوړه زاینه له ئەنجامی
تاقی کردنه وهی تایه تی به سەر ماده که ئاشکراده کریت .

تاقی کردنه وه که جی به جی ده کریت به سەر زینده وه و ه کوو مشک و
جرج و مریشک و مه سوون . ماده کیمیایی به که به قه باره یه کی تایه تی
تیکه ل به خوړاکی ئەو گیان له به ره ده کریت و ده خواری ده دریت بو ماوه ی
مانگیك یان دوان یان سیان . له و ماوه یه دا خوینی گیان له به ره که
شی ده کرته وه و چاودیری (۵۷) گیان له به ره که ده کریت ئایا نه خویشی
ده گریت یان ماده که هیچ کاری لئ ناکات ؟؟ نیشانه ی نه خویشی شیرپه نجه
به پشکینی تایه تی ئاشکرا ده بیت . بهم جوړه زاناکان ده توانن کارو
ره وشتی ماده که بدۆز نه وه . هه ندیک له ماده کیمیایی به کان بی زیان و
هه ندیک تریان زیاتیکه کهم به گیان له به ره که ده که یه بیت که چی جوو تیکه تر
هه ن که زیاتیکه به هیزو گه و ره ئەدهن به گیان له به ره که واته ئەم جوونه ی
دوایی پر مه تر سین و له وانه ن که مرؤفیش نه خویش بخه ن .

ئەو ماددانه ی که به قه باره یه کی کهم شیرپه نجه دروست ده که ن له له شی
گیان له به ره کان ناسراون و به ماده ی (پر مه ترسی) و شیرپه نجاوی (۵۸) ژمیراون .
ژماره یه کی زۆر له ماده کیمیایی به کان له م چه شنه ن واته شیرپه نجاوین
Carcinogenic (۵۹) . ماده شیرپه نجاوی به کان ره نگه له هه زار ماده

زیادتر بن و دابهش کراونه ته سەر ئەم جوړانه ی خواره وه :

- ۱ - هایدروکاربۆنه کانی ئەروماتی (۶۰) Aromatic Hydrocarbon
- ۲ - ئەمینه ئەروماتی به کان (۶۱) Aromatic Amines
- ۳ - ئاویتته کانی نایترۆدار (۶۲) Nitro - Compounds
- ۴ - ئاویتته کانی ئازۆدار (۶۳) A30 - Compounds
- ۵ - هایدرازینه کان (۶۴) Hydragines
- ۶ - ئازۆو ئازۆکسی به ئاویتته کان A30 and Aroxy Compounds
- ۷ - هه موو ماده ئەلکیلینه ره کان (۶۵) Alkylatmy Agents

۸ - هه نديك له مادده نائه ندامی به كان (٦٦) •

۹ - هه نديك ماددهی سروشتی : وه كو

۱۰ - پاشماوهی ژيانی به كتریا (٦٧) •

۱۱ - كه پروو (٦٨) •

۱۲ - پرووهك •

شيانی باسه ژماره يه کی کم له وه هزار مادده شیرپه نجاوی یا نهی به پراستی مروّف تووشی شیرپه نجه ده که ن ئه وه کانی تر له گومان دانو (٦٩) زيانيان به ته واوی ئاشکرا نه بووه له لایهن هه موو شیرپه نجه زاناکانو تاقیگه کانه وه (٧٠) (٣٠) مادده له وه هزار مادده يه زور جیگای مه تر سین و پیویسته ئاگاداری به کارهینانیا ن بین •

یه که کم که س که هستی کرد به زیانی ماددهی کیمیایی و هاندانی نه خووشی شیرپه نجه کرد دوکتور سیر پیرسیقال پوت Sir percival pott بوو که ئاشکرای کرد (٢٠٠) سال له مه و بهر • ئه م زانایه بوی دهر که وت که هیس (٧١) باگردانی گه رماو له وانیه نه خووشی شیرپه نجه دروست بکات • له م دوايي یه دا دهر که وت که هویه که بوونی ماددهی هایدرۆ کار بوونی ئه پروماتی یه له ناو هیسه که ، هه روه ها له سالی (١٨٢٠) پارس J. A. Pars پیوه ندیی ماددهی زهر نیخی (٧٢) به شیرپه نجه وه دۆزی یه وه •

خستهی (ژماره - ١) له خواره وه ناوی چند مادده يه کی شیرپه نجاوی نیشان ئه دات •

خسته - ١

ناوو یاسای کیمیایی چند ماده يه کی شیرپه نجاوی (٧٣)

ياسا	ناو	
$\text{H}_3\text{C}-\text{O}-\text{S}(=\text{O})_2-\text{O}-\text{CH}_3$	As Be Cd CrO_4^{-2}	<p>۱ - ماددهی نائهندامی :</p> <p>Arsenic زهر نېخ</p> <p>Berilium بریلیوم</p> <p>Cadmium کادیمیوم</p> <p>Chromate کرومات</p>

ياسا	ناو
------	-----

Ti-Compounds نائوئیتھی تیتانیوم

(۷۴) نه سبیت Asbestos

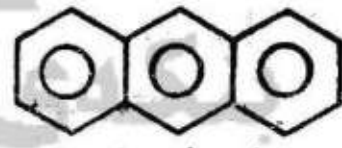
- ۱ - نائوئیتھی هایدروکاربون نه کافی نه رووماتی :
- ۲ - نالقهی نترین وهاورکا کافی

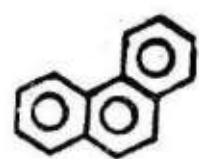
به نترین
(۴)

نه فتالین
(۳)

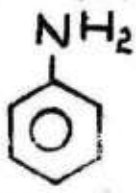

نه نتراسین
(۲)

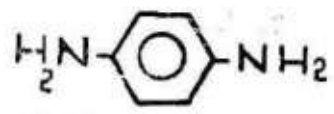

فینانترین
(۱)

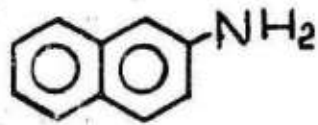
۳ - نه مینه نه رووماتی ریه کان

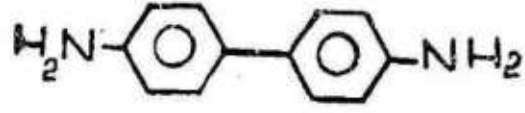
(۶)

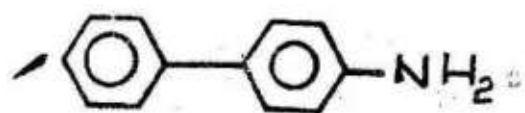
(۷)

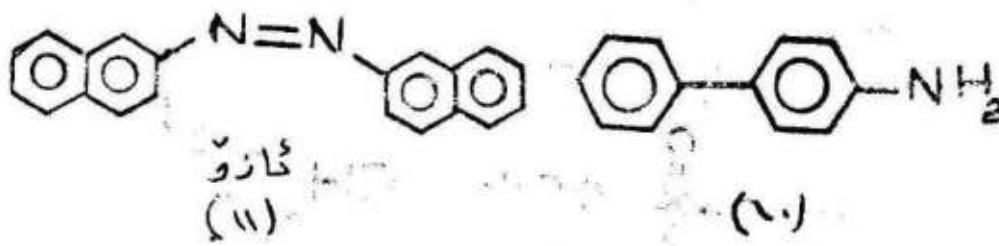
(۵)

(۹)

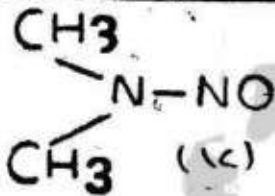
(۸)

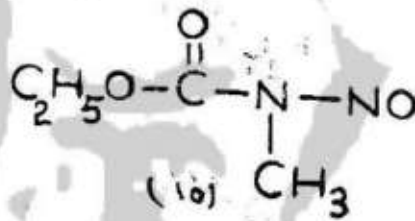
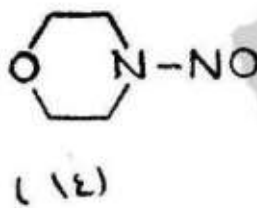
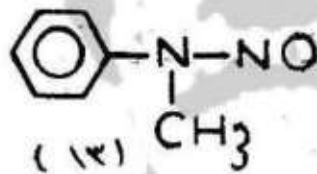
(10)

با

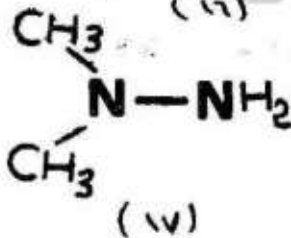
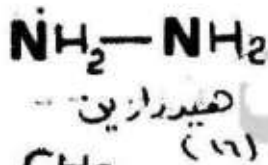
ناو

س - ناوتیهی N- نایتروژو :

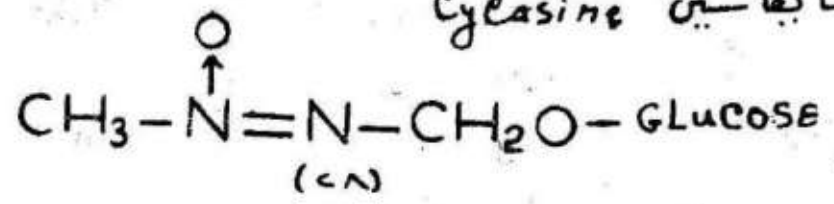
ه - هایدرآزینی نه لیفاتی :

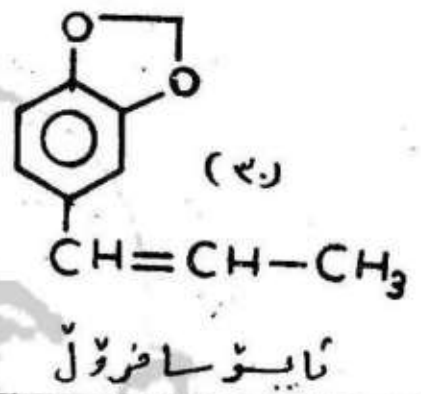
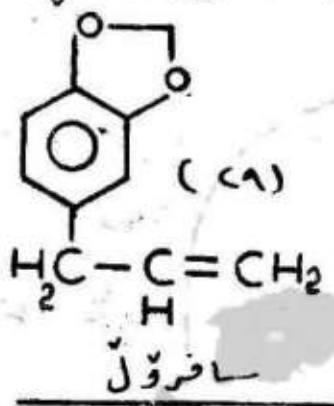
ALKylating Agents

و - ماده نه لکیلیتیه ره لان

۷ - سايگاسين Cyasine

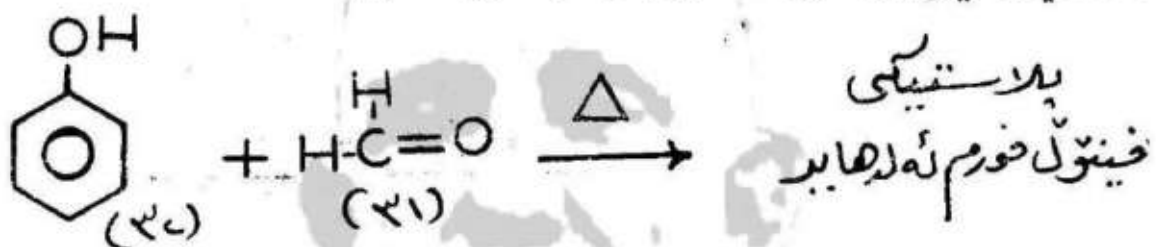

۸ - سافروول Safrule و نايوسافروول Isosafrole

زۆربەى مەترسىي شىرپەنجە لەو کارگەو پيشەسازى يانەو (۷۶) دىت لەگەل ماددەى قىرو بۆياغ يان كانزاي برىليوم (Be) Beryllium يان كۆبالت (Co) (Ni) يان كاردەكەن • ھەروەھا ئەوانەى كاردەكەن لە كارگەى دروست كەردنى كرۆماتو ئەسپىست (۷۴) لەوانەن تووشى شىرپەنجە بىن بە مەرجىك ماوئەى كى زۆر لەو كارگانە كاربەكەن • لەم سالانەى دوايى داگەلىك ماددەى كىمىيىي ئاسايى قەدەغە كرانو ھەرگىز نابى بۆ ھەلگرتنى خورادەمەنى بە كاربەيتىرئىن چونكە تاقتى كەردنەو. كان ئاشكرای كەرد كە ماددەكان دەبن بە ھۆى شىرپەنجە دروست كەردن لە مەرقەدا بۆ وئىنە ماددەى فۆرم ئەلدەھايد (H - e - H) • فۆرم ئەلدەھايد لە دەرمانخانەكان ھەو دەفروشرىت لە ژىر ناوى فۆرمالىن Formalin ئەم فۆرمالىنە برىتىيە لە گىراوئەى ۳۸ - ۴۰٪ فۆرم ئەلدەھايد لەناو ئاۋ • دە پانزە سالىك لەمەوبەر تاقتى كەردنەوئەى زاناكان ئاشكرای كەرد كە فۆرمالىن

شیرپه نجاوی په واته نه گهر هاتوو بونی فورمالین بو ماوه په کی زور بکه یتو له گه لیا دا کار بکه یت له وانه په شیرپه نجه ت توش بکات . له بهر هم دوزینه و په له همه ریکا هه لسان ماده ی فینول فورم نه لدهایدان (۷۷) بو بویاغ کردنی خانوو له ژوره وه قه دهغه کرد . فینول فورم نه لدهاید ماده په کی لینه له بابه تی پو لیمه ره کانه (۷۸) ، ههروه ها فینول فورم نه لدهاید په کم ماده ی پلاستیکه (۷۹) که به هوی پیشه سازی مرقه وه دروست کراوه . هم ماده پلاستیکه ناماده ده کریت له کار لیککی (۸۰) کیمیایی تیوان فورم نه لدهایدو فینول وه کوو له خواره وه نیشانی نه دهین .

ههروه کوو گوتمان ماده ی فینول فورم نه لدهاید که دروست کرا سالی ۱۹۰۷ ماده په کی هه رزان بوو خه لکی به کاری دهی تا بو بویاغ کردنی خاتو کانیان به تاییه تی له ناوه وه . که چی له ساله کانی ۱۹۶۵ - ۱۹۷۰ زاناکان بویان دهر که وت که هه ندیک له ماده ی فورم نه لدهاید به ره لا دهییت له ناو هم خانوانه دا . قه باره ی فورم نه لدهاید که هه رچه ند زور که مه و دانیشتووانی خاتوکان ههستی پی نا که ن به لام ماده که به در یثرایبی ساله کان فورم نه لدهاید که هه لده مژن له گه ل هه ناسه و له لهشیان دا اکومه ل دهییت ، نه مهش دهیته مه ترسی پیکهینانی شیرپه نجه .

به م جوړه پلاستیکه فینول فورم نه لدهاید قه دهغه کرا بو به کارهینانی له خانوو کردن یان بویاغ کردنی خانوو له ژوره وه یاخود بو خواردنو خواردنه وه هه لگرتن .

ههروه ها (۱۵) سالیک له مه وه بهر پلاستیکه (PVC) (۸۱) هه مان مه سه له ی به سه رها ت . زاناکان بویان ناشکرا بوو که ماده ی کلوریدی

فاینیل Vinyl Chloride شیرپه نجاوی به • کلۆریدی فاینیل پلاستیکی
 لی دروستده کریت و ناوی پلاستیکه که • بریتی به له پۆلی (کلۆریدی
 فاینیل) واته Poly (Vinyl Chloride) • زاناکان سرنجیان دا که
 PVC به گهرماشی دهیته وه و ماددهی کلۆریدی فاینیل واته :
 به ره لاده کات •

ئه م ئه نجامانه نه بوون به هۆی ئه وه که کار به دهستانی ئه مه ریکا PVC
 بۆ به کارهیتانی خوارده مه نی هه لگرتن قه دهغه بکات • واته ناییت بۆ وینه ،
 رۆنی خواردن بکهینه ناو قوتوو به کی پلاستیک که له پۆلیسه ری (۷۸) PVC
 دروست کراوه • به داخه وه چند سالیگ له مه و بهر کومپانیای
 دروست کردنی (۸۲) رۆنی رووه کی له به غدا رۆنی زهیتی کچی (زیت البنت)
 ده کرده ناو قاپی پلاستیکی PVC • منیش له وی ئه و کاته
 پسپۆریان (۸۳) بووم و هفته ی رۆژیک ده چووم بۆ کومپانیای که بۆ ئه وه ی
 یاریده ی ئیشکه ره کازو مهندیسه کانیان بدهین • زۆر باش له بیرمه که به
 کار به دهستانی کومپانیای که م گوت و مه ترسی به کانی م بۆیان باش PVC
 روون کرده وه • به لام که س گوئی نه دامی • به راستی مه سه له ی PVC
 شیرپه نجه تووش کردنی ده گه رپه وه سالی ۱۹۷۴ • له م ساله دا له ئه لمانیا
 ته نها (۱۷۶) له کریکاره کانی کارگه ی PVC نه خووشی شیرپه نجه یان
 گرت ، هه ندیکیان تووشی شیرپه نجه ی پیست بوون و هه ندیکیان تووشی
 شیرپه نجه ی خوین و هه ندیکی تریان شیرپه نجه ی جۆر به جۆر وه کوو
 شیرپه نجه ی سی یان سپل (۸۴) •

له ئه نجامی ئه م لیکۆلینه وانه کار به دهستانی ئه لمانیا یاسای کۆنی
 کارگه کانی PVC یان گۆری و بریاریان دا که رپه وه ی PVC
 مۆنومه ره که ی واته (کلۆریدی فاینیل) ناییت له (۵۰) بهش له هه ر (۸۵)

میلیۆتیک دا زیاتر بیت ، بۆ پاراستنی عه مه له کان له نه خووشی شیر په نجه •
 له پاشان سه یریان کرد ئه و ریژه یه ی سه ره وه دیسانه وه به رزه و چهنه
 که سیک تووشی شیر په نجه ی جه رگ بوون له عه مه له کانی گارگه ی PVC
 ئه وه بوو یاسا که یان دوو باره گوپی و ریژه که یان داگرته خواره وه بۆ (۳۰)
 بهش له ملیۆتیک • له م دوایی به دا ریژه که یان زیادتر هینایه خواره وه و
 کردیانه یه که بهش له ملیۆتیک • شیانی باسه چهنه گارگه یه کی پیشه سازی
 PVC له سوهد وازیان له پیشه سازی به که هینا و کارگه کانیان فه پات کرد
 له بهر زیانی ماده که بۆ ته ندروستی کریکاره کانی کارگه که •

بئی گومان لیکۆلینه وه ی ماده شیر په نجاوی به کان گاریسکی ئاسان
 نی به ، به تایبه تی چونکه ماوه یه کی زوری پیویسته بۆ زانیی ئه نجام • خو
 ئه گه ماده که کاریگه ر (۸۶) نه بیت و به ئاسانی شیر په نجه په یدا نه کات واته
 (مام ناوه ندی) (۸۷) بیت له راده ی شیر په نجاوی ئه و له تاقی کردنه وه ی
 ماده که له وانه یه دیار نه دا • واته ئه م جوړه ماده نه که تاقی ده کرینه وه به سه ر
 مشک و که رویشک و مه یموون ئه نجامه کان بئی زیان دهرده که ویت واته
 شیر په نجه تووشی گیان له به ره کان ناکات که چی ئه گه هاتوو بۆ ماوه ی
 (۲۰ - ۳۰) سال ماده که دهر خواردی ئه و گیان له به راته بدهیت له وانه یه
 نه خووشیان بخت •

ده مه وی لیزه دا بۆ خوینه ری به ریژ ئاشکرای که م که جوړ و چه شنی
 تاقی کردنه وه ی ماده ی کیمیایی به سه ر گیان له به ردا بۆ زانیی کاری به سه ر
 ته ندروستی و شیر په نجه په یدا کردن پرۆژه یه کی زور قورس و به بهایه (۸۸) •
 پاره یه کی زوری پیویسته جگه له زانیی • بۆ وینه ئه مه ریکا یه که م ده و له ته
 له پاره سه ر فکردن و زانیی دهر باره ی ماده شیر په نجاوی به کان • تاقیگه ی
 تایبه تی ته رخان کراون بۆ تاقی کردنه وه ی ههر ماده یه کی کیمیایی نوئی • ههر
 ماده یه کی کیمیایی نوئی که تاقی ده کرینه وه له تاقیگه کانی (۸۹) ئه مه ریکا

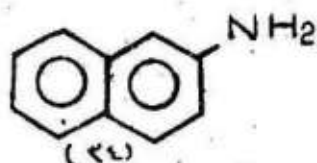
(۷۰۰۰۰) دۆلاری ئەمریکی تی دەجییت • لەم تاقی کردنە وە یەدا (۵۰۰) گیان لە بەر وە کوو جرج ، مشك ، ماسی ، كەرویشك ، ورج ۰۰ ەتد پتویستە بە کاربەیتزین •

توانای تاقیگە کانی ئەمەریکا دەور (۷۰۰) ماددە یە سالی • واتە ھەر سالیك (۰۰) ماددە یە کیمیایی دەپشکیتزین و تاقی دە کرێنە وە و ە زران ماددە ی کیمیایی نوێ ماون و چاوەرێتی تۆرە یانە بۆ تاقی کردنە وە • سروشتی بە کە گەلیك لە و ماددە تاقی نا کرێنە وە چونکە پنی یا ناگەن •

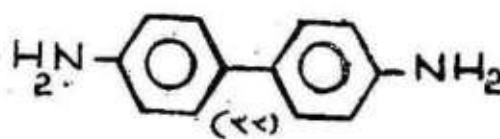
ئە وە ی راستی بیت پتویستی بە دۆزینە وە ی تە کتۆ لۆ جیایە کی (۹۰) تاییە تی نوێ ھە یە بۆ پشکینی ماددە کیمیایی بە کان بە شیوہ یە کی خیراترو ئاسان تر و ھەرزاتر •

ئە گەر ھاتوو کیمیازانە کان میکانیسی (۹۱) کار لیکردنی ماددە کیمیایی بە کان بە سەر پیکھا تووی خانە کاندا بۆ ئاشکرا بوو ئە و سا دە توانریت بە بی تاقی کردنە وە ی ماددە کە بە سەر گیانە وە و بریار بدیریت ئایا ماددە یە کی کیمیایی لە وانە ی شیرپە نجای بیت یان نا ؟ بە لام بە داخە وە ھە تا ئیستا کە س ئە م جۆرە میکانیسی (۹۱) بۆر وون نە بۆ تە وە •

میژوو ی ئاشکرا بوونی شیرپە نجای ئە مینە ئە رۆ ماتری بە کان (۹۲) دە گەریتنە وە بۆ سالی ۱۸۹۵ • لە م سالە دا تۆشدار ی ئە لمانی لە شاری فرانکفۆرت دوکتۆر رین L. Rehn سە یری کرد ژمارە یە کی زۆر لە وانە ی کار دە کەن لە پیشە سازی ئە نیلین (۹۳) تۆوشی شیرپە نجە ی میز لێدان بوون • بە م بۆ نە یە وە ناوی شیرپە نجە کە ی نا بە نە خوشی ئە نیلین (۹۴) ، ھەر چە ندە زانا کان لە م دوایی بە دا بۆ یان دەر کە وت کە ھۆ ی شیرپە نجە کە ماددە ی ترە وە کوو بیتا - نافیل ئە مین یان بە نزیدین :

بیتا - نافیل ئە مین

بە نزیدین

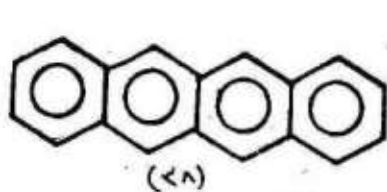
چۆنیتىي كارکردنى ماددهى شىرپه نجاوى

زۆر بهى ئەو مادده كىمىيائى يانەى كە شىرپه نجه تووشى مرۆفده كەن له راستى دا خۆيان نين كە شىرپه نجه كە پىك دىنن ، بهلكوو ماددهى كىمىيائى نوئى له مادده كەى يە كەم دروست دەيىت به كارلىكى كىمىيائى و ئەم مادده تازانه هۆى دروست كردنى خانه شىرپه نجاوين • بۆ وینه گەلىك له ئاويته ئەندامى به كان (٩٥) كە ناسراون به شىرپه نجاوى كە دهچنه ناو خانه و شانە كانى لەش پىكها توويان دە گۆرپىت و دەبن به ماددهى (ئەلىكروئ (٩٦) خواز) و ئەوسا دەتوانن كۆمه لهى ئەدكىل (٩٧) يان ئەريل (٩٨) به پىكها تووى ئەنزىمه كانه وه به ند (٩٩) بكن • ئەوهش بى گومان چالاكى و كەلكى ئەنزىمه كە كەم دە كاته وه يان مەر به جارنىك نايه يلىت • جگە له به نزين كە گوايه شىرپه نجهى خويىن (١٠٠) تووش دەكات ئەم دوو ئاويته ئەرۆماتى يانە ناسراون به شىرپه نجاوى •

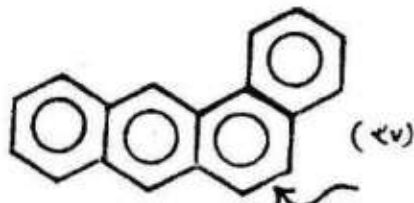

شيانى باسه كە هه موو ئاويته ئەرۆماتى به كان وهك يەك نين له كارکردنى شىرپه نجه دروست كرن له مرۆفدا • به گوێرەى چەشن و جۆرى پىكها تووى گەردى ئاويته كە كارى مادده كە دە گۆرپى • بۆ وینه ئاويتهى نافئاسين بسى زيانە ، ههروهها ئەو ئاويتهانهى له نافئاسين دە گيرپته وه هه موو بى زه ره رن بۆ شىرپه نجه كە چى ئاويتهى (١ ، ٢ - به نزه تراسين) كە برىتى به له گەردىكى نريك به نافئاسين (ئايسو مەر (١٠١) Isomer) •

۶. شیرپه نجاوی به کی به هیزه ، 1,2 - Benznaphthacene ههروهه مادهی شیرپه نجاوی نوئی دروستده کات پاش تووش بوونی شانه کان .

نافتالین Naphthalene (۸)

2,11-بهنزنه فلورین (۲۷)

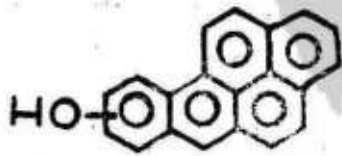
به شیوه به کی گشتی نهو پیکهاتوانه ی که له ناودا باش دتوینه وهه ههردوو ماده کانی سهروهه ناماده ده کرین بو وینه خستنی کومه له ی هایدروکسیل (۱۰۲) به سهر نه لقه کانی پیکهاتوووه کانی سهروهه کاری شیرپه نجه تووش کردنی ماده کان که م ده کاته وه .

له لایه کی تره وه له فه ره نسایه تی پروانی به کی نوئی دانرا بو وونکرده وهی چۆتیبی کار کردنی ماده شیرپه نجاوی به کانی سهروهه . نه م تی پروانی به ژنو میتردیکی فه ره نسایه به ناوی پومان Pullman له ساله کانی په نجا پیشنیارکران . تی پروانی به که ده لی :

توانایی شیرپه نجه دروست کردن له لایه ن ماده کیسایبی به کانی سهروهه به ستراره به راده ی چربی (۱۰۴) نه لیکروئن له هه رتسی K ی (۱۰۵) گه رده که . هه رتسی K بریتسی به له و به نده چالا که ی له وینه کانی ژماره (۳۵) ، (۳۶) ، (۳۷) نشان کراون به تیر (۱۰۶) . واته پتویسته گه رده که هه رتسی - K هه بیت بو نه وهی چالا ک بیت له شیرپه نجه کردن . چهند سالیک نه م تی پروانی به له ناودا بوو به لام له م دوایی به دا نه ونده ماده ی شیرپه نجاوی په یدا بوو . ههروهه ها دهر که وت که مه رج نی به

ئاوتتە گە (۱۰۷) خۆی شىرپە نىجە دروست بىكات بەلكوو لەوانە يە ئاوتتە گە كارلىك دەكات لە گەل ماددە كانى ناو خانەو ماددە يە كى نوئى دروست دەيىت كە تواناي شىرپە نىجە دروست كردنى ھە يە .

بۆ وىنە زانگان سەيىريان كرد لەشى مرؤف دەتوايىت لە زيانى ماددە ي ۳ ، ۴ - بە نزيابرين (گەردى ژمارە (۳۶) لە سەر ھەو) رزگار يىتت بە ھۆى كارلىكى ئە نزيى تايىتە تى بە سەر ماددە كە ياو كۆمە لە ي ھايدروكسيل بە نىد دەيىت بە سەر ئەلقە كە ھەو . ئەمەش دەيىتە ھۆى تواندە ھەو ي ماددە نازە كە لە ناو ئاوو دەرچورنى لە لەش لە گەل ميز . بە پىچە وانە ئە گەر ھاتوو ماددە كە ھايدروكسىلى نە خرايە سەر و بوو بە ئىپۆكسايد واتە ئۆكسىد بوونى تەواو رووى نەدا ئەوا ئىپۆكسىدە كە تواناي شىرپە نىجە كردنى ھە يە و ماددە كە لەوانە يە ئەو مرؤفە نە خۆش بىخات . چونكە ئىپۆكسايدە كە لە ناو ئاودا ناتوتتە ھە واتە لە گەل ميز دەرناچىتتە دەر ھەو .

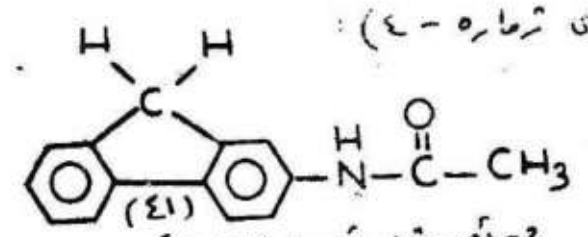
شىرپە نىاوى بىنيە
(۲۹)

(۴۰)
شىرپە نىاوى بە ئىپۆكسايد

ھە مان گۆر ينى پىكە توى چە نىد ئاوتتە يەك سرنج كران ھە كوو ۲ - ئەسيتىل ئەمىنو فلۆر ين Acetylaminofluorine - 2 (ئاوتتە ي ژمارە ۴۱) . ئەم ماددە يە خرايە ژىر لىكۆل ينە ھە يە كى دوورودر يىژ لە ئە نجامدا ئاشكرا بوو كە دوو ر يگاي كارلىك كردن ھەن لە ناو شانە كاندا

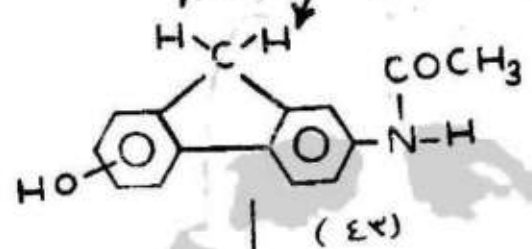
(وینە ٤ - ٤)

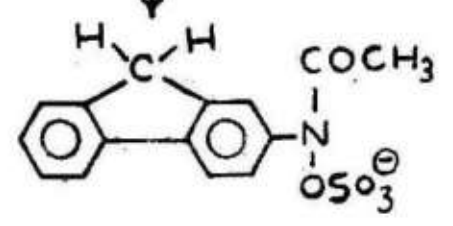
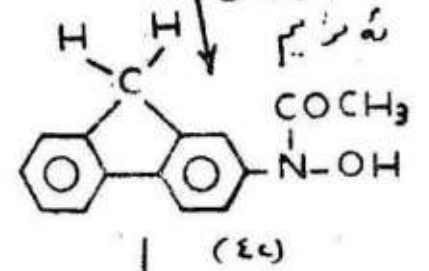
صابردۆکیلاوی
بەروون بە یارمەتی
ئە نژیسم

2-Acetylamino Fluorene

صابردۆکیلاوی
بەروون بە یارمەتی
ئە نژیسم

قزنی ئەدریته دەرهەوی لەش
بۆ ئەوهی لەش تەهراوی ئەکات
Detoxification

ماددە یەکی شیربە نجاویە
(Carcinogen)

(وینە ٤ - ٤)

(٤٤)

یە که میان بە هۆی ئە نژیسی تایبەتی دە گۆرپتە ئاویتهی ژمارە ٤٢ - که
کۆمە لەی هایدروکسیدی بەسەر نایترو جینه که دا هە یە • ئە م ئاویته یە لە پاشان
دە گۆرپتە ئاویتهی ژمارە (٤٤) و دە بی بە گۆگردات • ماددە ی (٤٤) ماددە یە کی
شیربە نجاوی یە • دوو م رینگای ئاویته - ٤١ بریتی یە لە گۆرانی بو
ئاویته - ٤٣ • ئاویته - ٤٣ کۆمە لەی هایدروکسیلی بەسەر ئە لقه
ئەرۆماتی یە که یا هە یە و باش لە ئاودا دە تویتە وە • بۆ یە لەش دە توایت
لی رزگار بی بە هۆی میزە وە •

ليکۆلئينه وه يه کي چالاک بهرده وامه بۆ پشکيني ئاويته کاني ازۆ
 ئەمينه کان Amines . • وا دياره ئەم جۆره ئاويته له ناو خانه کاني
 له ش ئۆکسان (۱۰۹) ده بن به هۆي ئەنزيمي تاييه تي و کۆمه له ي هايدروکسيل
 ده خريته سه ر کاربۆتيک له کاربۆنه کاني ئاويته که ي ئازۆ يان ئەمين • ئە گه ر
 ئەم جۆره کارليکه جي به جي کرا ئەوا مادده که ده تواني له ناو ميز بتويته وه و
 مادده که ده رکريته ده ره وه • به لام ئە گه ر هاتوو هايدروکسيه که چو وه
 سه ر نايترۆجيني ئەمينه که يان نايترۆجيني ئازۆ A30 ئەوا مادده تازۆ که
 ئە تواني شيرپه نجه دروست بکات •

شياني باسه ئەو ماددانه ي که شيرپه نجه دروست ده که ن له له شي
 به کترياو (۱۱۰) ميش و (۱۱۱) مه گه ز پي ده لين ميوتاجين Mutagene
 که چي ئەو ماددانه ي شيرپه نجه تووشي گيانه وه ري پيش که وتوو ده کات وه کو
 گيان له به ره شيرداره کان بۆ ويته مشک و جرج و که رويشک پي يان ده لين
 (شيرپه نجاوي) (Carcinogene) .

گرنگترين ئەنجامي ليکۆلئينه وه کان ئەوه يه که بۆ زانا کان ده رکه وت که
 گۆرين ده يته له پيکهاتووي DNA (۱۱۲) گيان له به ر روو ئەدات پيش
 هه موو شتيک • ئەم گۆرينه DNA ده يته هۆي دروست کردني خانه ي
 شيرپه نجاوي، چونکه گۆرينه که جينه کان (۳۳) ده گۆرپي، جينه کانيش (۳۳)
 بنچينه ي بيناي له شو پيکهاتني گيان له به رن • گه ليک له و مادده کيميايي يانه ي
 که شيرپه نجاوين له گه ل DNA کارده که نو و کۆمه له ي ئەلکيل ده خه نه سه ر
 گه ردی DNA • ئەم کارليکه کيميايي به شو پيکهاتووي DNA
 ده گۆرپي و هيچي تر ناتواييت وه کوو جاران به ئاسايي سيفه ته سروشتي به کان
 بگوازيته وه ، واته ده يته خانه يه کي شيرپه نجاوي • هه روه ها نايترۆسو ئەمين
 (ئاويته ي ژماره - ۱۵) و هايدرازينه کان (ئاويته ي ژماره - ۱۶) و ئاويته

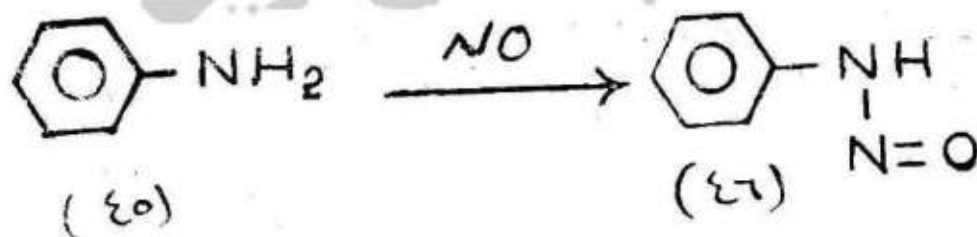
ئەلیفاتیکەکانی ئازۆ (ئاویتەى ژمارە - ۱۱) و ئاویتە ئازوکسى بەکان ھەموو بە ھەمان جۆر کار لەگەڵ DNA دەکەن .

لە لایەکی ترەووە زاناکان بۆیان روون بۆتەووە که تیشکی بەھیز لەوانە یە شیرپەنجە دروستکات لە ناو خانەو شانەکان .

شیانی باسە تیروانی یەکی تر ھەیە بۆ چۆتیتی کارکردنی ماددە شیرپەنجاوی یەکان بە گوێرەى ئەم تیروانی یە ماددە کیمیایی یە که کارلیکی کیمیایی بەسەر ئەنزیمی تاییەتی دەکات و پیکھاتووی ئەنزیمە که دەگۆریت . ئەم ئەنزیمە گۆراوہ پیشەى ئەو یە کارلیکی دروستکردنی پروتینی سوئی بە ھۆى DNA ھوہ جی بەجی بکات . ئەم کارەساتە دیتە ھۆى دروستکردنی خانەى شیرپەنجەى ناآسایى .

ئاویتەکانى N - نایتروۆزۆ

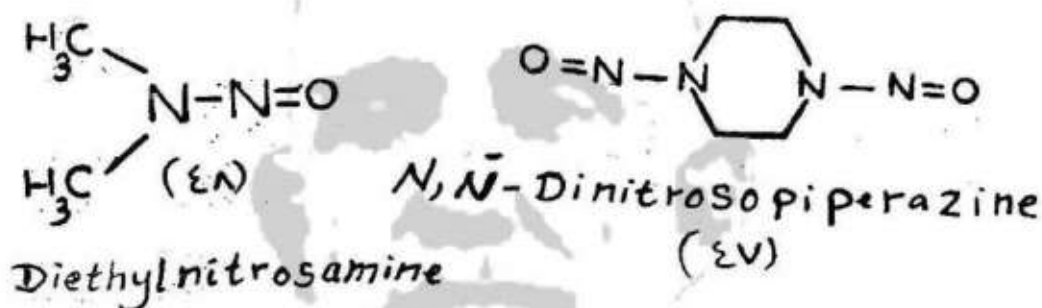
ئەم جۆرە ئاویتەنە زۆر باون بۆ پشکنین و لیکلۆلینەوہى شیرپەنجە بە تاییەتی لە ئەمەریکا دوکتۆر دروگری H. Druckery و ھاوڕیکانی ھوول و تەقەلایەکی زۆریان داوہ بۆ ئاشکرکردنی کارلیکی ئاویتەکانى N نایتروۆزۆ . ئەم ئاویتەنە گرنگن ، چونکە ماددەکان زۆر بەکارن لە شیرپەنجە تووشکردن . لە لایەکی ترەووە ئەمینەکان و ئەمیدەکان و (۱۱۴) ئاویتەى یوریتان (۱۱۵) بە ئاسانى لە ناو شانەکانى لەش دەگۆرینە ئاویتەى N

نایتروۆزۆ .

سیفەتیکى تریش ھەیە لە ئاویتەکانى N نایتروۆزۆ که زاناکانو

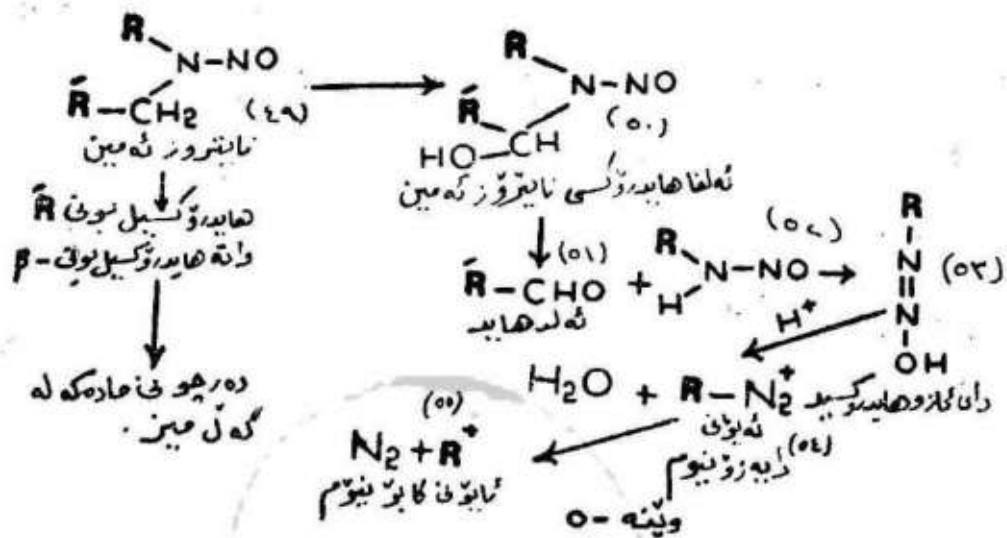
تۆزۈنەرە كان (۱۱۶) ھەزى پىئە كەن ئەو ھە كە ئەم ماددانە شىرپە نچە لە ئەندامى تايپە تى دروست دە كەن . بۇ وىتە دووجا ئەئىلى نائىرۆزۆ ئەمىن Diethylnitrosamine ئەگەر دەر خواردى جىرچ و مشك درا شىرپە نچە جەرگە (۱۱۷) دروست دە كات كەچى ماددە ن'N دووجار نائىرۆزۆ پاپرەزىن N,N-Dinitrosopiperazine شانە كانى ناو لووت تووشى شىرپە نچە دە كات . بەم جۆرە ماددە شىرپە نچاوى يە تايپە تى يانە دە لىن Organotropy .

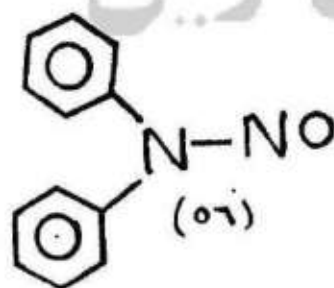
چۆئىتى پەيدا كىردى شىرپە نچە لە لايەن ئاويتە ژمارە ۴۸۰ لە سەر ھە زانراو ھە كە گوايە ماددە كە الكىل ئەدات بە ترشە ناوكىيە كانو (۱۱۸) پىرۆتىنى ناوخانە كان .

يە كەم پلەي گۆران (۱۱۹) كە ئاويتە - ۴۸ تووشى دە يىت لە ناو شانە و خانە كان بىر تى يە لە ئۆكساندىنى ماددە كە و كۆمە لە OH دە چىتە سەر گەردە كان ھە كوو لە وىتە - ۴ لە سەر ھە روونمان كىردە ھە لىرە شدا دوو رىگا ھە يە بۇ كارلى كىردى كىمىيە (۱۲۰) ژيانى يە يىكان ئۆكسانى . (ئەلغا) Alpha - Oxidation ئەو ھە كە يان ئۆكسانى - يىتا Beta - Oxidation . وىتە - ۵ لە خوار ھە ئەم دوو رىگايە نىشان

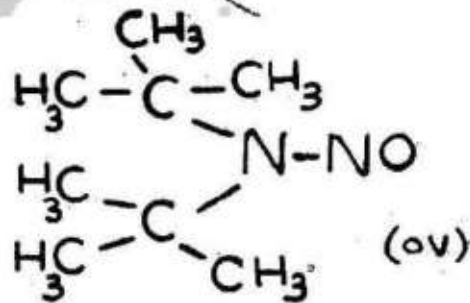
ئەدات :

وینە (ژمارە ۵ - ۵) لە سەرەووە نیشان ئەدات چۆن ئەلفا هایدروکسیل
 پیک دیت لە ئەنجامی ئۆکساتی نایترۆز ئەمین - (49) و لە کۆتایی دا ئایۆنی
 کاربۆنیۆم - ۵۵ لە گەل گوانین Guanine کارلیکی کیمیایی دەکات و
 پیکهاتووە کە ی تیک ئەدات • گوانین یەکیکە لە چوار تفتە کانی (۱۲۱) پیکهاتووی
 ترشە ناوکی یەکان DNA یان RNA • زاناکان و پسیپۆرەکان لەو
 پروایەدان کە ئاویتە کانی یوریشیان و ئازوو ئازو کۆسی و نایترۆز ئەماید بە
 هەمان میکانیسم کاری شیرپەنجە کردن جی بە جی دەکەن • هەر و هە دەبینین
 ئەو نایترۆز ئەمینیا نە ی کە ناتوایتت کۆمە لە ی هایدروکسیل بخاتە سەر
 جیگی - ئەلفا وە کۆو دای فەنیل یان دای تیر - بیوتیل نایترۆز ئەمین
 شیرپەنجای نین •

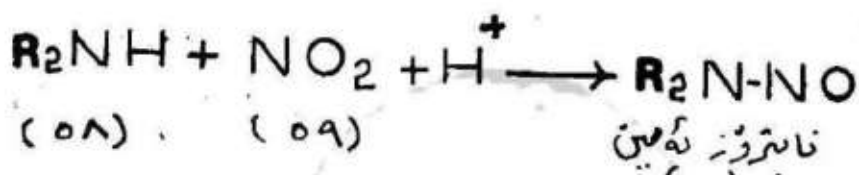

Diphenylnitrosamine

Ditert - Butyl nitrosamine

ئاويتەي نايترۆز ئەمىن لە گەلىك شوينى دەوروبەر (۱۲۲) بلاوه ، بۆ وئە
 لە ناو ماسى برژاويان لە دوو كەلى جگەرە ھەر و ھا لە ناو ھەندىك گوشتدا .
 پئويستى دروستكردنى نايترۆز ئەمىن دوو شتە ئەمىنى (۱۲۳) دوو ھەمى و
 نايترائىت .

Nitrite

سەردەمىك لە مەوبەر ئاويتەي نايترائىت Nitrite بە كاردەھيئەت بۆ
 پاراستى گوشت لە بۆگەن بوون ھەميشە بۆ ئەو ھى رەنگىكى
 سوورى گەش بە گوشت (۱۲۴) بدات . لە سەوزەو ئاويشدا
 دەشيت نايترائىت دروست بىت بە قەبارە يەكى كەم بە كارلىكى كيميائى
 نايترات Nitrate - ھەر و ھا زاناكان دەلەين لە ناو گەدەي
 مروڤدا لە سەت ئەمىنى دوو ھەمى زياتر دۆزراو تەو بە قەبارە يەكى زۆر كەم .
 ئەم ئەمىنانە بە تايەتى لە خوار دەمەنى بەو دىتە ناو گەدە پاش كارلىكردنى
 كيميائى ھەندىك جار . ھەندىك لەم ئەمىنە دوو ھەمى يانە بە ھوى دەرمانەو
 دەچنە ناو گەدەو . ئەم ئەمىنانە بە كارلىكى كيميائى دەبن بە نايترۆز ئەمىن .
 لىكۆلەينەو زانستى بە كان نايترۆز ئەمىنان لە ناو گەدەي مروڤدا
 ئاشكرا كردو .

ھەرچە ندە ھەتا ئىستا ھىچ زانايەك يان پىپۆرىك نازائىت ئايا
 نايترۆز ئەمىن لە گەدەي مروڤ شىرپەنجە دروست دەكات ، بەلام بە گوڤرەي
 ئەو نايترۆز ئەمىن شىرپەنجە تووش دەكات لە ھەموو ئەو گيان لە بەرانەي
 لىكۆلەينەو ھەيان لە سەر كراو لە وانەيە بۆ مروڤيش زيان بەخشىت و
 شىرپەنجە بكات .

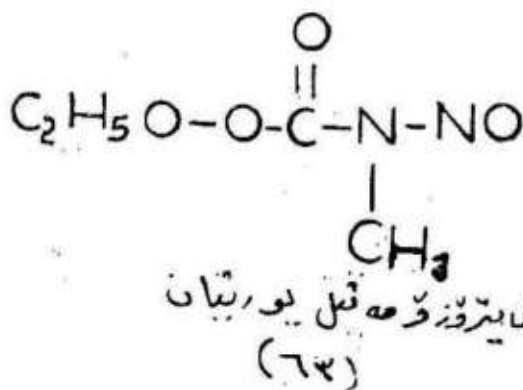
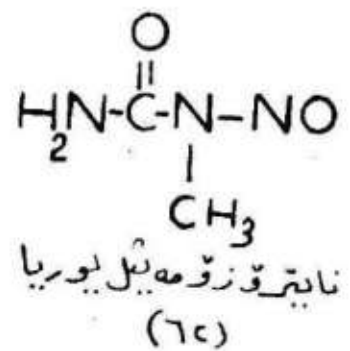
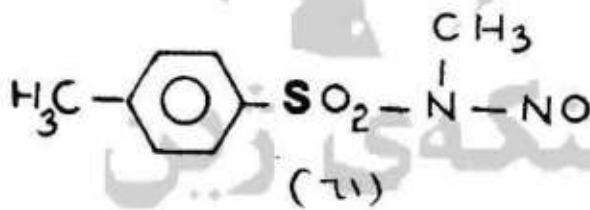
له گهل ئاويته شيرپه نجاوي به كان كار كردن

بئى گومان كار كردن له گهل ماددهى شيرپه نجاوي پره له مه ترسى و پيويسته زور باش ئاگامان له خو مان پي تو به گويرهى ئاموز گاريى تايهت به و ماددانه بچو و ليينه وه . بو وينه ئاويتهى به نزين Benzene كلوروفورم (١٢٥) ، دوومه ئيلى سولفات (١٢٦) Dimethyl Sulfate.

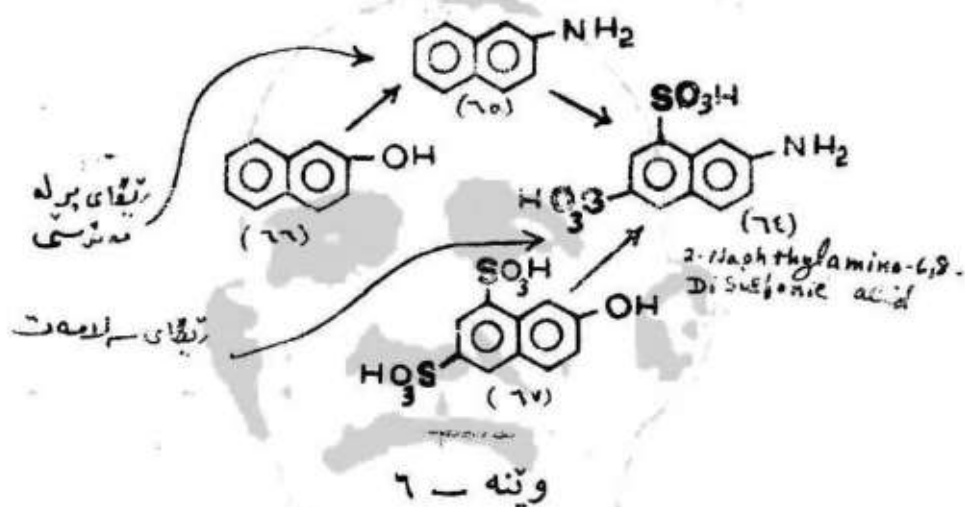
ئه ئيلين ئيمين (١٢٧) Ethyleneimine ، دايازوميثان (١٢٨) Diazomethane هايدرازين (١٢٩) . هتد چون ده پي ت به كاريان به پي نين چ له كار گه و چ له تاقى گه كان دا به تايه تهى له تاقى گه كانى زانكو .

پيويسته هه تا بتوانين دوور بين له م ماددانه و مادده كانى ترى شيرپه نجاوي و ئه گه ر هاتوو ناچار بووين به كاريان به پي نين ئه و پيويسته به شيويه كى زانستى يانه ئاگاداريانين .

بو وينه ئه گه ر هاتوو ويستمان غازى دايازوميثان بو قوتابى به كان ئاماده بكه ين باشترو سه لامه ت تر و ايه ئاويتهى نايتروزومه ئيل - تو سيل ئه ميد Nitrosomethyltosylamide (ئاويته - ٦١) ئاماده بكرىت نه ك له نايتروزومه ئيل يوريا Nitrosomethylurea (ئاويته ژماره - ٦٢) يان له نايتروزومه ئيل يورثيان (ئاويته - ٦٣) .

ههروهه ها ئه گهر كه سيك پيويستي به ماددهي ژماره (٦٤) بوو ويستي له تاقيگه دا ئامادهي بكات دوو ريگاي ئاماده كردن ههيه (سهيري ويته - ٦ له خوارهوه بكه) يه كه ميان ريگايه كي سهلامه ته چونكه له گه ل ماددهي كيميائي شيرپه نجاوي كار ناكەيت كه چي ريگايه كي تري پره له مه ترسي چونكه مادده كاني كارليكر او هه موو شيرپه نجاوين .

ريگاي دووهم كه له سهروهه نيشان كراوه پره له مه ترسي چونكه ماددهي ژماره (٦٥) ههروهه ها (٦٦) ههردوو ك ناسراون به شيرپه نجاوي . ئه گهر هاتوو ناچار بوويت كه ماددهي شيرپه نجاوي به كار بهيئيت بو كارليكي كيميائي ئهوا پيويسته زور به ئاگاداري كارليكه كه بكهيت . باشتري شت ئهوهيه له ناو ئاميريكي قهپات كارليكه كه ت جي به جي بكهيت بو ئهوهي دوور بيت له يرشي مادده كه وههلمو (١٣٠) بوني . له سالاني ١٩٧٠ و پيش ئهوه واته له شهسته كان له ئه بهريكا بورم به شيوهي قوتابي خهريكي خويندني دوكتورا بووم له كيميا . گه ايك جار ده رسي تاقيگه م (١٣١) دهوته وه به پولي دووي دانشگا . ئه وسا هيشتا كهس نه ي ده زاني كه گه ليك له و ئاوته كيميائي يانه ي دانشگا شيرپه نجاوين . كلوروفورم و به نزين و چوارهم كلوريدى كاربۆن و (١٣٢) دهيه ها ماددهي تر به شيته ي و به سببى ترس

به کارده هیتران له لایه نی قوتابی و مامۆستاه . به لام له سالی ۱۹۸۱ بو
 لیکۆلینه وه چومه وه بو ئەمه ریکا له به شی کیمیای زانکۆی مشیگان (۱۳۳)
 لیکۆلینه وه ده کرد . که چووم بو ئەوی سهریم کرد گه لیک شت گۆراوه .
 کلۆرۆفۆرم و به زین و چوارم کلۆریدی کاربۆن و ئەمینه ئەرۆماتی به کان و
 ئەلناو بیتا - نافتۆل و گه لیک مادده ی تر هه مو و قه ده غه کراون و هه رگیز
 به کارنا هیترین له لایه ن قوتابی به کانه وه . به داخه وه هه تا ئیستا له زانکۆکانی
 خۆمان داو له کارگه کاندایا که س به م شته تازانه نازانی وه کوو جاری جارن
 کلۆرۆفۆرم و به زین ئەده ن به قوتابی بو تاقی کردنه وه . بی گومان پیویسته
 قوتابی به کان و مامۆستاکان هۆشیار و ئاگادار بکرین به شیوه یه کی ره سسی
 بو ئەوه ی مادده شیرپه نجاوی به کان بشارنه وه و هیچی تر به کارنه هیترین له
 لایه ن قوتابی و کریکارانی کارگه کیمیایی به کانه وه .

یاساکانی نامۆژگای میلی شیرپه نجه بو سه لامه تی مرۆف

پیویسته له پیش هه موو شتیکی دا بزاین که تازه ترین دۆزینه وه ی زانستی
 به هۆی لیکۆلینه وه مه لبه نده که ی ئەمه ریکا یه . له ئەمه ریکا سێ و چوار
 ده سگای گه وره و به توانای زانستی هه ن که پیشه یان ته نها لیکۆلینه وه ی
 شیرپه نجه یه . ئەمه جگه له نه خۆشخانه کان و زانکۆکان که ژماره یان له هه زار
 زیاتره . نیوه ی پارهی ته رخان کراو بو لیکۆلینه وه ی زانستی سه رف ده کریته
 سه ر لیکۆلینه وه ی شیرپه نجه . یه کیکی له و نامۆژگایه چالاکانه ی ئەمه ریکا
 له مه یدانی لیکۆلینه وه ی شیرپه نجه نامۆژگای میلی شیرپه نجه یه

National Cancer Institute به کورتی پتی ده لێن NCI

له و سالانه ی چالاکی و خزمه تی NCI گه لیک نامۆژگاری و
 ته مین (۱۳۵) له م ده زگایه وه چاپ کراون و بلاو کراون ته وه له گۆقاره کانو
 به سه ر کاربه ده ستانی کارگه و زانکۆ پیشه سازی به کاندایا دابه ش کراون .
 تازه ترین نامۆژگاری ئەم ده زگایه ده رباره ی چۆنیتی به کاره یسانی ئاویته

بلاو کراوه ته وه .

نامیلکه ی ناموژگاری (NCI) دوورو دریتزه . بریتیه له م به شانہ:

۱- پیشه کی .

۲- مادده کیمیایی به شیرپه نجاوی به کان .

۳- یاساکانی سه لاهه تی و خو پاراستن له مادده شیرپه نجاوی به کان .

یاساکانی خالی ژماره - ۳ له سه ره وه دابه شکر او نه ته وه نه م خالانه :

۱- پرسیارلی که ر (۱۳۶) .

ب- پشکنینی نو شداری (۱۳۷) .

ج- راهاتی مروث .

د- چوتیتی شوینی ئیش کردن له تاقیگه وه کوو چونیتی

هووده کان و (۱۳۸) راده ی هه وا گوپان له ژووری تاقیگه .

ه- توانا کانی (۱۳۹) تاقیگه .

له م وتاره ی ئیستامان دا ناتوانین هه موو راپورت ته که ی (NCI)

ده رباره ی ناموژگاری به کانی سه ره وه بنووسین چونکه زور دریتزن ، ته نها

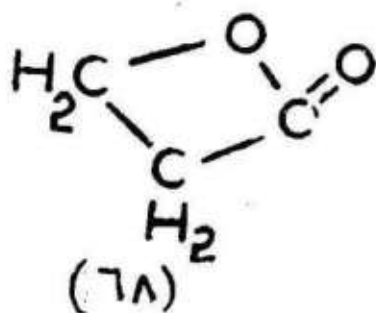
چه ند لایه تیکی گرنگی ناموژگاری به کان ده نووسین .

مادده کیمیایی به شیرپه نجاوی به کان .

راپورت ته که ی (NCI) مادده شیرپه نجاوی به کان دابه ش ده کاته چوار

به شه وه له خواره وه ئاوینه کانی هه ر به شیک له م چوار به شه نه نووسین :

(۱) ئاوته نه لیفاتی به کانی گه رد سوک : وه کوو :

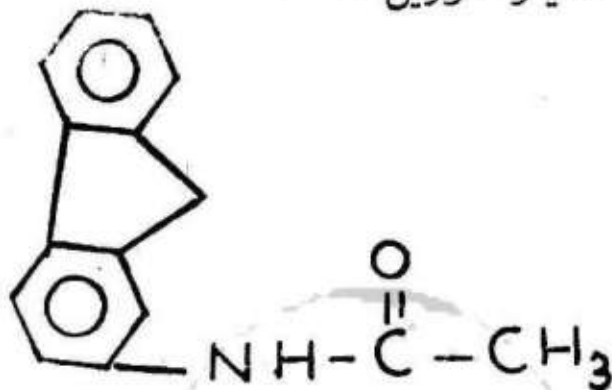

۱- نه ئیلین ئیمین (۱۳۷) .

۲- بیتا - پروپیولاکتون .

۶ - بیتا - نافئیل ئەمین (ئاویتەى ژمارە - ۶۵) •

۷ - ۲ - ئەسیتیل ئەمینۆ فلۆرین •

(۷۳)

(۴) لىگىراۋەكانى نازۆى ئەروماتى :

۱ - ۴ دای مەئیل ئەمینۆ نازۆ بە نزىن

4 - (Dimethylamino) azobenzene

• چەند ياسايەكەو ئامۆژگارى يەك بۆ خۇباراستن •

ئەم ئامۆژگارى يانەى خوارەو بۆ ئەو كەسانەىە كە كاردەكەن لە كارگەو پىشەسازى يان لە تاقىگەكانى لىكۆلىنەو يان لە نەخۇشخانەكانو خەرىكى بەكارهينانى يان تاقى كوردنەو مەدەو ئاويتە شىرپەنجاوین • راپۆرتەكەى NCI ئەم ئامۆژگارى يانەى دا بەش كرىدۆتە ئەم بەشانەى خوارەو :

۱ - پىويستە ھەموو تاقىگەىەكى لىكۆلىنەو مەدە شىرپەنجاوى يەكان مرقۇئىكى (مەسئول) يان بەرىتو بەرىكى تايەتى بۆ نىشان بىكرىت • ئەو بەرىتو بەرە چاودىرىى ئىشكەرەكان دەكات ئايا بە گوئىرەى ئامۆژگارى يەكانى NCA رەوشت دەكەنو كارلىكە كىمىيىى يەكان جى بەجى دەكەن ؟ •

۲ - پىويستە لەسەر ھەموو ئىشكەرەك و تۆزىنەرەك لە تاقىگەدا ئاگادار بىت لەو ئامۆژگارى يانەى NCA و بە پىى ئەو ئامۆژگارى يانە

۳ - کلوریدی فاینیل (۸۱) •

Bis (Chloromethyl-ether)

۴ - بیس (کلورومهئیل ایثر)

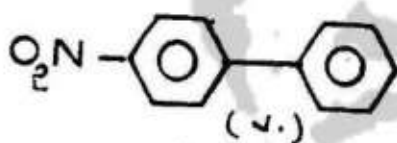
۵ - کلورومهئیل مهئیل ایثر •

(۲) لیگراوهی (۱۴۱) نایترۆز ئەمینی ئەلیفاتی (۱۴۰) :

۱ - نایترۆزۆدای مهئیل ئەمین •

(۳) لیگراوهی ئەمینی ئەروماتی •

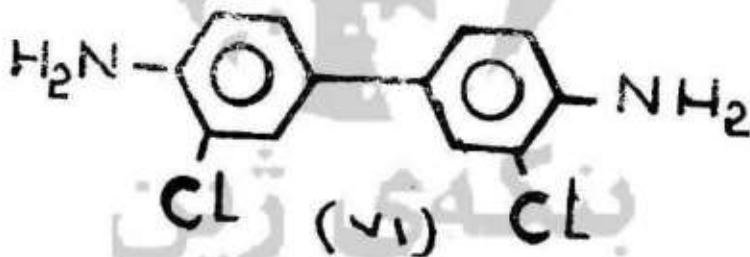
۱ - ۴ - ئەمینۆدای فەنیل Aminodiphenyl

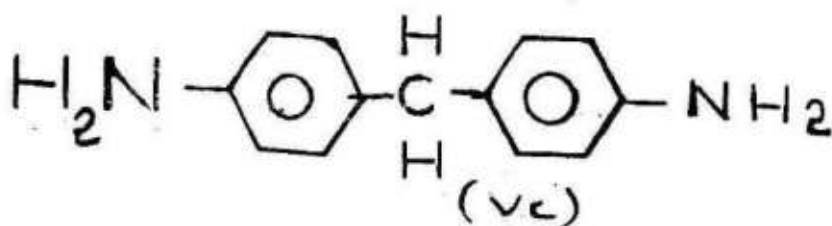
۲ - ۴ - نایترۆ بای فەنیل

۳ - بەنزیدین (ئاویتەى ژمارە - ۳۳) •

۴ - ۳،۳ - دای کلورۆ بەنزیدین •

۵ - ۴،۴ - مهئیلین - بیس (۲ - کلورۆ ئەنیلین) •

ره‌وشتی سه‌لامه‌تی له ماده شیره‌نجاوی‌یه‌کان بکات .

۳ - پئویسته‌ئه‌و که‌سانه‌ی له لیکۆلینه‌وه‌و ئاماده‌کردنی ماده شیره‌نجاوی کارده‌که‌ن به شیره‌یه‌کی به‌رده‌وام ته‌ندروستی‌یان (۱۴۲) بیشکینرین واته‌ئه‌و کریکارانه ده‌بی هه‌موه‌ ۵ - ۶ مانگیك بچن بۆ لای تو‌شداری تایه‌تی یان بۆ نه‌خۆشخانه بۆ بشکین بۆ ئه‌وه‌ی دنیابن له سه‌لامتی و ته‌ندروستی‌یان .

۴ - به‌کاره‌ینانی جلی تایه‌تی له کاتی کارکردنا له تاقیگه .

۵ - چاودیری ئه‌و شوینه‌ی که گیانه‌وه‌ری تایه‌تی تیا‌یادا به‌خێوده‌که‌ن بۆ تاقی‌کردنه‌وه‌ی ماده شیره‌نجاوی‌یه‌کان به‌سه‌ریانه ، چونکه ئه‌و گیان‌له‌به‌رانه‌ی که ماده‌ی شیره‌نجاوی‌یان ده‌رخوارد ئه‌ده‌ن بۆ تاقی‌کردنه‌وه نه‌خۆش ئه‌که‌ون و پئویسته پاش تاقی‌کردنه‌وه‌که بسوو‌تینرین وه هه‌روه‌ها که‌سی لابه‌لا نه‌چیت به‌وناوه‌یا .

۶ - ئامیری تایه‌تی بۆ لیکۆلینه‌وه :

ئه‌وانه‌ی لیکۆلینه‌وه ده‌که‌ن بۆ زانیی کاری ماده کیمیایی‌یه‌کان به‌سه‌ر گیانه‌وه‌ردا پئویستی‌یان به ئامیری تایه‌تی هه‌یه . یه‌که‌م مه‌رج له‌م ئامیرانه ئه‌وه‌یه که تو‌ژینه‌ر (۱۴۳) پیاریزی و سه‌لامه‌ت بیت له زیانی ئه‌و ماده شیره‌نجاویانه .

۷ - ئه‌گه‌ر هاتوو ماده‌یه‌کی شیره‌نجاوی که‌وته سه‌ر جله‌کانی یه‌کیك له‌وانه‌ی که له تاقیگه‌دا کارده‌که‌ن ئه‌وا پئویسته ئه‌و که‌سه خۆی بشوات یان (دووش) وه‌ربگریت پاش ده‌رچوونی له تاقیگه‌که .

۸ - پئویسته خواردن و خواردنه‌وه یان جگه‌ره‌کیشان یان بنیشت‌جوین یان بۆن له خۆدان و خۆئارایش کردن قه‌ده‌غه بیت له تاقیگه‌که‌دا .

۹ - پئویسته به نووسینیکی گه‌وره‌و دیار بنووسریت :

(مه‌ترسی !! ماده‌ی شیره‌نجاوی)

ئه‌و نووسینه بکریته داره‌وه له شوینانه‌ی که ماده‌ی شیره‌نجاوی

تیادا ههیه •

۱۰- پیویسته هوودی (۱۳۸) Hood تاییهتی باش به کار بهیتریت

له کاتی لیکۆلینهوهی ماده شیره نجاوی به کان •

۱۱- پیویسته ههواي تاقیگه به ئاسانی بگۆریت بۆ ئهوهی ههواکهی

ژورهوه پیسنه ییت به مادهی کیمیایی و ههلمی ئاویتته شیرپه نجاوی به کان •

۱۲- فری دانسی پاش ماوه : پاش ماوهی لیکۆلینهوهی ماده

شیره نجاوی به کان چۆن فری ئه دریت ؟ چۆن رزگار بین لیبی به شیوهیهك

که ده ور بهر پیسنه که یین و ئاوی ژیرزهوی تیکه ل به م ماددانه نه ییت •

رینگای تاییهتی چاپ کراوه له ئامۆژگاری به کانی NCI بۆ نیشان

دانی چۆن ییتی قوتار بوون (۱۴۳) له پاشماوهی ماده شیره نجاوی به کان •

بۆ وینه :

ئه گهر هاتوو مادهیهك له ماده کان توزیک له مادهی شیرپه نجاوی

له گه لدا تیکه ل بوو ییت له تاقیگه دا ئهوا پیویسته ئه و تۆزه

ماده شیرپه نجاوی به ده رکریت له ناو ماده زۆره که • ئه مهش به دوو رینگا

جی به جی ده کریت :

۱- به کارهیتانی کارلیکی کیمیایی تاییهتی بۆ فهوتاندنی ماده

شیره نجاوی به که •

ب- به جیا کردنهوهی ماده شیرپه نجاوی به که •

ئه گهر هاتوو مادهیهکی شیرپه نجاوی له ناو شوشهیهك دا رزایه سه ر

زهوی یان شووشه که شکاو ماده که پرژوبلاوهوه بوو له و ناوه ئایا چی بکهی

باشه و چۆن پاك بکریتهوه ؟؟

به گویرهی ئامۆژگاری به کانی NCI ئه و ماده رزاوه پیویسته

بفهوتیتریت به هۆی کارلیکردنی کیمیایی یان به هۆی ترومپایهکی مژین (۱۴۴) •

ماده که بمژیت بۆ ناو قوتوو یهکی تاییهتی قایم و له پاشان قوتوووه که

بدریت به کار به دهستانی دهزگا که بۆ فری دانی •

السرطان والمواد الكيميائية

الدكتور ذنون محمد پيرىادى

استاذ الكيمياء

كلية العلوم قسم الكيمياء جامعة بغداد

خلاصة البحث :

من قبل ستين او سبعين سنة مضت لم يكن يعرف رجل الشارع شيئاً عن مرض السرطان حيث كانت المعلومات محصورة لدى الاطباء وقلة من المتعلمين . وكان آلاف من الناس تموت بالسرطان سنوياً دون أن يعرف مرضهم . كذلك كان الامر مع مرض القلب والشرايين وضغط الدم التي كانت معلومات الناس عنها تكاد تكون معدومة . كان خوف الناس مركزاً على الامراض الجرثومية وخاصة السل والتيفوئيد والطاعون وغيرها .

أما اليوم فالامر مختلف حيث يلاحظ اهتمام الناس المتزايد بمشكلة أمراض السرطان والقلب والاعوية الدموية ، وذلك نتيجة لانتشار الثقافة ووسائل الاتصالات والتقدم العلمى الذى حدث بصورة عامة .

يتناول البحث الحالى دراسة مشكلة السرطان وعلاقته بالمواد الكيميائية . ان مرض السرطان ذو خطورة بالغة نظراً الى ان العلم لم يتوصل الى معرفة أسبابه أو علاجه رغم الاموال الطائلة والجهود الجبارة المصروفة في بحوثها .

أن من أسباب الاصابة بالسرطان استخدام بعض المواد الكيميائية (كالاكل أو الشم) أو استخدام مواد كالاسبست والبزين وغيرها .

البحث يتناول بالتفصيل المركبات الكيميائية التى تسبب السرطان وكيفية قيامها بتكوين المرض إضافة الى طرق الوقاية منها .

پهراویزه کان و سهرچاوه کان

- H. Bush, "Bio chemistry of Cancer Cell", Academic Press, New York, 1962. (۱)
- A. C. Braun, "The Cancer Problem", Columbia University Press, New York, 1969. (۲)
- V. Richards, "Cancer, The wayward Cell", University of Columbia Press, 1972. (۳)
- "Chemicals and Cancer", Chemical and Engineering News, Jan 16, 1976. (۴)
- R. L. Rawis, "In Search to Control Cancer", Chemical and Engineering News, Feb. 25, 1985. (۵)
- شیرپه نجه = لووه پیسه ، ودرهم (۶)
- ضغط الدم (۷)
- ایکولینه وهی زانستی = البحی العلمی . (۸)
- ئه سبیت Asbest — مادده یه کی نانه ندایه یه له کانزای تایه تی (۹)
- ده ست ده که ویت و گه لیک نامرزی بیناو خانووی لی دروست ده کری .
سیفه تیکی نیابی ئه سبیت ئه وه یه که به ناگر ناسووتیت .
(۱۰) مؤمیا = له شی فیرعه ناکان ۴۰۰ هزار سال له مه و بهر به هوی دهرمان پاریزراره له رزین و شیوهی خاونی ماوه ته وه له ناو قه بره کانیان که پتی ده لئین : الأهرامات .
- (۱۱) زرنیخ = توخم تکی کیمیایی زیان به خشه بو ته ندروستی مرؤف زهراوی ده کات . یاسای کیمیایی بریتیه له (AS) = الزرنیخ .
- (۱۲) نؤشدار : پزشک = طبیب ، حکیم .
- (۱۳) گده : المعدة .
- (۱۴) القرون الوسطی : چهرخه کانی ناوه ند .
- (۱۵) له لف : اللف — بریتیه له کوئه ندایه تکی له ش (الجهاز اللمفاوی) شلاویکی بیزه تکی تیادا نه روات که خوینی ناو لوله کان ده پالیتویت .
وانه لیلی ل سف پیکه اتووی خوینی هه یه تنه ا خریله سو ره کانی (الکریات الحمر) تیادا نی به .
- (۱۶) خانه : الخلية .
- (۱۷) نااسایی : غیر اعتیادی .
- (۱۸) شانہ : نسج .

- (۱۹) شانەى شپىرپەنجاوى: الانسجة السرطانية .
 (۲۰) أسرار الحياة :
 (۲۱) بين گرى : غير معقد .
 (۲۲) ئالۆزاو : معقد .
 (۲۳) دوكتور اليكسس كارل Dr. Alexis Carrel
 (۲۴) بين ھاوتا : بلا مكافىء ، فرید .
 (۲۵) لایەنى روحانى : النواحي الروحية .
 (۲۶) وزه : الطاقة .
 (۲۷) خۆ دروست كردن : بهر خستنه وه به هەر جۆر تىك بىتت : Reproduce
 (۲۸) سروشت : الطبيعة .
 (۲۹) نه ژاد : الاصل الاولى : الجوهر ، اصل الشيء .
 (۳۰) ترشە ناوكى به كان : الحوامض النووية .
 (۳۱) دوو جۆر ترشەى ناوكى له ناو خانه كان دا هه به :
 Ribonucleic Acids RNA ا -
 Deoxyribonucleic Acids DNA ب -
 (۳۲) كه له گەرد : جزیئة ضخمة وكبيرة جدا .
 (۳۳) جين : DNA Gene بریتى به له شوپى تايه تى به سه ر گەردى
 دا ههروه كوو ده نكه نىسكىك به سه ر گەرده كه دا .
 (۳۴) كه رت بوون : الانقسام او الانشطار .
 (۳۵) فايروس Virus - ميكرو بىتى زۆر بچوو كه له شى به كىكىسان
 له خانه يه ك بچووك تره . واته پىكها تووه له ناوك به بى به شه كانى ترى
 خانه وه كوو سنايتۆ پلازم و ديوارى خانه . . . هتد .
 (۳۶) ده وره ى شرىتى : اطراف الشريط .
 (۳۷) چىنىكى پروتىن : طبقة من البروتين .
 (۳۸) شانە : نسيج .
 (۳۹) مادده ى كلۆرۆ فىل : ئەو مادده سه وزه يه كه له ناو گلاى رووه ك دايه .
 (۴۰) ژيانى Aerobic
 (۴۱) ژيانى هه وايى : Anaerobic
 (۴۲) ژيان زانى : علم الحياة Biology
 (۴۳) خول : دورة .
 (۴۴) اسباب السرطان .
 (۴۵) بۆماوه : وراثة .
 (۴۶) په گەز : العرق .
 (۴۷) ده ورو بهر : البيئة - بریتى به له هه مو جۆره شتىك كه له ده وومان هه به

- وہک ھووا ، ناو ، خۆل ، خواردمەنی ، جۆری ژیان .. ھتد ..
- (۴۸) خۆدان : تعریض الجسم ل .
- (۴۹) شیرپەنجەھی سییەکان : سرطان الرئة .
- (۵۰) ئەم جۆرە تیشکە لە خۆردا ھەبەو پیتی دەلێن Nonionizing Radiation
- (۵۱) نەشتەر کاری : الجراحة
- (۵۲) بە تیشک : بالأشعاع
- R. L. Ranis, "In Search to Control Cancer", Chemical and Engineering News, Feb. 25, 1985. Page - 10.
- (۵۳) سەیری ئەم سەرچاوەیە بکە :
- (۵۴) ئەنزیم : ماددەییەکی ژیبانییە پیکھاتوووە لە ماددەیی پروتینیو توانای جێبەجێ کردنی کارلیکی ژیبانی تایبەتی ھەبە .
- (۵۵) خۆپاراستن : تجنب
- (۵۶) نامیر : جهاز ، الة .
- (۵۷) چاودێری : مراقبة
- (۵۸) ئەم جۆرە ماددانە پێیان دەلێن Carcinogenic
- (۵۹) شیرپەنجاوی : Car-Cinogen
- (۶۰) وەکوو بەنزین و ئەنیزاسین و نەفتالین .
- (۶۱) ئەمینئەروماتی وەکوو ئەنیلین Aniline
- (۶۲) وەکوو $R - N = N - R$
- (۶۳) ئازۆ - ئەو ئازۆتانیە ئەم جۆرە گەردیلانەیی تبادا ھەبێن . $R - NO_2$
- (۶۴) ھایدرازین بریتیبە لە $H_2 N - NH_2$
- (۶۵) ماددەیی ئەلکلیتەر : ماددەییەکە کە کۆمەڵەیی ئەلکیل واتە دەبەخشی بە ماددەییەکی تر .
- (۶۶) ماددەیی نائەندامی : مواد لاعضوية
- (۶۷) مخلفات العمليات الحياتية للبكتريا
- (۶۸) کەرۆو Fungi
- (۶۹) لەگومان دان : لا مشکوک فيهم .
- (۷۰) تاقیگە : مختبر .
- (۷۱) ھیس : السخام ، الکاربون الاسود حول المداخن .
- (۷۲) زەرنیخ : زرنیخ ، کانزایەکی خەتەرە بۆ تەندروستی .
- (۷۳) ئەم لیستەییە لەم سەرچاوەیی وەرگیراوە .
- P. Rademacher and H. Gilda, J. Chem. Educ., 53, 757 (1976).
- (۷۴) ماددەییەکی سروشتییە لە کانگای تایبەتی پوختەدەکریتو بە کاری دەھێنن

بۆ بېناو سەرگرتنى خانوو . سيفه تېكى به سوودى ئەسبېست ئەو به كه ناسووتېتو ئاگر ناسه نى .

(۷۵) المواد الطبيعية .

(۷۶) المعامل والصناعة .

(۷۷) فېنۆل فۆرم ئەلدهالدا : به كه م چەشنى پلاستېكە كه ئادەمىزاد دروستى كرده . سالى ۱۹۰۷ له نيويۆرك (ئەمەرىكا) مادده كه دروست كراوه .

(۷۸) پۆلىمەر : Polymer ئەو ماددانهى كه پېك دېن به به كه گرتنى

ژماره به كهى زۆر له گەردى بچووك . بۆ وېنه نېشاسته و سېللوۆزو پىرۆتېن هەموو پۆلىمەرن . به لام ئەم پۆلىمەرانە پۆلىمەرى سىروشتىن ، چونكه مرقوف دروستىان ناكەن به لكو پرودهكو گيان له بهر ئه خىويانه وه پىكى دههتېن .

(۷۹) پلاستېك Plastic : اللدانس - جۆرىكى گىزىكى پۆلىمەرن وه كوو

پۆلى ئەئېلىن و PVC پۆلى ستايرىن . .

(۸۰) كارلىكى كېمىيى : التفاعل الكيمىائى .

(۸۱) PVC كورته ناوه بۆ Poly (Vinyl Chloride) ئەم پۆلىمەره به

به له رېنى كلۆرىدى فېنېل پېك دېت وه كوو له خواره وه نېشانى ئەدەين :

(۸۲) شركة الزيوت النباتية .

(۸۳) خبىر .

(۸۴) سېل : الطحال .

(۸۵) به ئىنگلىزى پېتى ده كېن PPM واتە Parts Per-million

واتە به شېك له مليون بهش .

(۸۶) كارىگەر : مؤثر ، فعال .

(۸۷) مام ناوه ندى : متوسط .

(۸۸) ذات قىمة مادىة ، غالى الثمن .

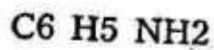
(۸۹) تاقىگه : مختبر .

(۹۰) ته كنىك : تقنية .

(۹۱) مېكانىسم : Mechanism واتە المېكانىكىة - برىتى به له وه نكاوانهى

كه كارلىكى كېمىيى پېتى دا ده روا بۆ به رهه م دروست كردن .

(۹۲) ئەمىنى ئەروماتى : آمين آروماتى Aromatic Amine
 وەكۆۈ ئەنيلين يان پارافەنيلين داي ئەمىن (سەيرى خستەى ژمارە -
 ۱ بکە) .

(۹۳) ئەنيلين برىتىيە بە لە

(۹۴) مرض الانيلين .

(۹۵) ئاويته ئەندامى : مركب عضوى .

(۹۶) ئەلىكرون خواز : Electrophilic : باحث عن الالكترونات

ئەلىكترونى .

(۹۷) ئەلكيل : الكيل : Alkyl : وانه وەكۆۈ بان

ئەو ماددانەيە كە ھەز بە ھىرش ھىتان بەسەر شوئىنى پىر ئەلىكترونى .

وانە وەكۆۈ يان ئەكىلى تر .

(۹۸) ئەريل : اريل : Aryl : وانه وکۆۈ :

(۹۹) بەند : تاصر Bond, Sink : وانه بەيەكەوہ بەستن

(۱۰۰) شىرپەنجەى خوين : لوکيميا Leukemia

(۱۰۱) ئابسۆمەر Isomer : شىبە .

(۱۰۲) ھايدروكسيل برىتىيە بە لە كۆمەلەى OH

(۱۰۳) تىروانى : نظرية : Theory

(۱۰۴) چى : كفاف .

(۱۰۵) ھەرىمى - K : منطقة - K : ناوى ئەو بەندەيان نا بە

ھەرىمى - K

(۱۰۶) تىر : سهم . Arrow

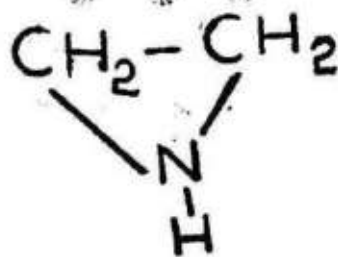
(۱۰۷) ئاويته : مركب .

(۱۰۸) لىرەدا بەنزىن ئەو بەنزىنەى ئۆتومۆبىل نى بە . بەنزىن لىرە شلىكى

ئەروماتى تايبەتى بە .

- (109) ئوكسان : الاكسدة .
- (110) بهكتريا - جوړيكي رووه كى بهك خانن ، بهچاو نابيئرئين .
- (111) ميتشومهگهز : الذباب والحشرات .
- (112) (DNA) - كهريكي پولىمهرى زور مهزنه و زور پيكتهاتوويه كى ئالوزى هه به له ناو ناوكى خانهدا هه به و سيفه ته ره چه له كى به كان ده گوازيته وه بو شانوه و خانه ي تازه دروست كراو .
- (113) مركبات ال N - نايروسو N-Nitroso Compounds
- (114) ئهמיד له كيميائى ئه ندامى بريتي به له R - e - N H2
- (115) يورثيان Urethane ئاويته به كى تايه تي به له كارليكي كحول له گه ل نايسو سيانات پيكت ديت .
- (116) توژينه ر : باحث .
- (117) شير په نجه ي جهرگ : سرطان الكبد .
- (118) ترشى ناوكى - حامض نووى ، واته RNA , DNA (سه يري)
- به راويز - خالى ژماره - 112 له سه ره وه بكه .
- (119) التمثيل : الايض Metabolism
- (120) التفاعلات الكيمائية الحياتية .
- (121) چوار تفتى تايه تي هه به به نوره به ند بوونه به گه ردى (DNA)
- يان
- (122) البيئه RNA
- (123) ئه ميني دووه مى : امين ثانوي Secondary amine وه كو (CH3)2 NH
- (124) ئيستنا مادده ي نايترائيت قه دهغه كراوه بو به كارهيئاننى بو پاراستنى گوشت .
- (125) كلوروفورم CHCL3
- (126)
- (127) ئه ئيلين ئيمين .

(128) دايازو ميشان . CH2 N2

- (۱۲۹) ناویته ژماره - ۱۶ .
- (۱۳۰) هه لم : بخار :
- (۱۳۱) دهرسی تاقیگه : الدرِس المختبري العملي .
- (۱۳۲) رابع کلۆرید کاربۆن CCL4 .
- (۱۳۳) جامعه مشیکان - آن آریهه - نه مه ریکا .
- (۱۳۴) ناویشانی ژماره ی گو فاره که به م جو ره یه :
- N. Steere, Ed., "National Cancer Institute Safety Standards
for Research In volving Chemical Carcinogens" J. Chem.
Educ. 52, A 419 (1975).
- (۱۳۵) ته می : نصیحه او نصائح .
- (۱۳۶) المسؤل .
- (۱۳۷) الکشف الطبي .
- (۱۳۸) هوود Hood : چه رداغیکی بچوو که هه ر چوار دهوری گیراوه به
شیوه یه که هیچ غازیک یان مادده یه که بو ناو ژوری تاقیگه ناداته ده ره وه .
بانکه ی هه واکیش هه واکه راده کیشی و فری ئه داته ده ره وه .
- (۱۳۹) امکانات Facilities .
- (۱۴۰) مشتقات النایتروزو امنیات الیفاتیة .
- (۱۴۱) لیگیراوه : مشتق : Perivative
- (۱۴۲) تفحص صحتهم ای انهم یخضعون للفحص الطبي .
- (۱۴۳) الباحث .
- (۱۴۴) ترۆمپای مژین : مضخة ماصة .

بنکه ی ژین

میژووی کورد له سەدهی ۱۶ هەمدا راپەرینی سەردارێتی و خێڵەکی کورد له سەدهی ۱۶ هەمدا

نوسینی : شەمسی محەممەد ئیسکەندەر

شوگور مستەفا له نازەربایجانێ یهوه

کردوو به کوردی

ملکایه‌تی و شیوه‌ی خەرج و باج : له سەدهی ۱۵-۱۶ هەمدا له کوردستان ،
به مێرێشینی بدلیسهوه ، ئەم شیوه ملکایه‌تی یانه هه‌بوون :

- ۱- ئیقتاع .
- ۲- سیورغالو تیول .
- ۳- ملک .
- ۴- وه‌قف .
- ۵- ملکی تایبه‌کار .
- ۶- زه‌وی وزاری کۆمه‌له‌کی .

ئىقتاع :

له سەده‌کانی ۱۵ - ۱۶ هەمدا یه‌کێ له شیوه‌ی ملکایه‌تی زه‌وی وزار له
بدلیس و ناوچه‌کانی سه‌ربه‌و ، زه‌وی وزاری ئیقتاع بوو . بدلیسی له
کتیبه‌ «شه‌ره‌فنامه» که‌ی دا نووسیه‌یه که له سەده‌ی ۱۶ هەمدا له ناوچه‌ی
مووش زیتر له ۴۰۰ خاوه‌ن ئیقتاع هه‌بوون (۷۶ ، ۳۵۵) .

شیوه‌ی ملکایه‌تی ئیقتاع له سەده‌کانی ۷ - ۱۵ ، واته له سه‌رده‌می
خیلافه‌تیش دا هه‌ر هه‌بوو به‌لام ورده ورده شکل و شیوه‌ی خۆی

گۆریوه و له سه ر راسته شیوه که ی جارانی نه ماوه • زهوی وزاریکی که له سه رده می خیلافه تدا به شیوه ی موچه به چه ند چینیکی تاییه کار ده درا شیوه ملکایه تی به کی نه و تو بوو که خاوه ن ئیقتاعه که نه ده ی توانی بیفرۆشی و نه ده شی توانی به میرات بو میرانگرانی خۆی به چینیکی • واته ئیقتاع شیوه ییکی مه رجه کیی ملکایه تی زهوی وزار بوو (۶ ، ۶۳) •

خاوه ن ئیقتاع ده بوو به شی له و خه رچ و باج و زهوی یانه یه ی خری ده کرده و به خه زینه ی میری بدا • به لام له پاشان زهوی وزاری ئیقتاع نه که ته نها هه ر به و گوندی یانه که له وی ده ژیان بگره به سه ر کرده و نه میرو هه به کارانیش ده دران (۳۶ ، ۱۰۹) • ئیدی خاوه ن ئیقتاع ورده ورده ده سه لاتیان په زه ی سه ندو به هیزبوون و زهوی وزاره کانیان به میراتگرانی خۆیان ده به خشی •

ملکایه تی ئیقتاع له ولاتانی ده رودراوسی گوردستان دا به چه ند شکل و شیوه ییک ته تبیق کراوه • شه ره فغانی بدلیسی له «شه ره فنا مه» که ی دا له باره ی نه م شکل و شیوی ملکایه تی به نه دواوه ، به لام له لیکۆلینه و ه دا به دیارده که وی که له بدلیس و ناوچه کانی سه ربه نه و به زۆری ئیقتاعی ئیداری ، که چکۆله ترین شیوه ی ئیقتاع بووه ، باو بووه و نه مه ش ده به رابه ر خه مه تی نه سه کهری به سه ر کرده کان ده درا •

شیوه ئیقتاعی جه نگیی زهوی وزاری ئیقتاع که تاییه کارخی نه میره کان بووه له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا ئیدی به رچاو نا که وی • وا به دیارده که وی هه ر له و سه رو به ندانه دا سیورغال و (۱) تیول (۲) ، که شاو سولتانه کان په نه میره کانیان ده به خشی جینی «ئىقتاعى جهنگلى» ی گرتبووه •

سیورغال و تیول :

هه ر میری زهوی وزاری سیورغالی وه رگرتبا ده بو له کاتی پتویست دا به هیزی چه کداریه وه یارمه تی هه ر فه رمانه وه وایه ی دا با که سیورغاله که ی

دابووین • ئەمە لە سەدەمی ١٥ هەمدا زۆر باوبوو • زەوی وزاری سیورغال پشتاوپشت بە میرات دەگیرا • پاشان ئەم شیوه ملکایەتی بەی زەوی وزاره ملکایەتی زەوی وزاری تیولیشی ، که بە میره کان دەدرا و دسەرخرا (٣٤ ، ٢٦٠) • جاوێن تیول - تیولدار دەبوو خزمەتی ئەو دەوڵەتی کردبا که سەر بە بوو • تیولدار مافی ئەو هی هەبوو بەشی دیاری کراوی خۆی لە بەر هەمی زەوی وزاری تیوله کهی وەرگری • ملکایەتی زەوی وزاری تیول مەرجه کی بوو ، بە میراتگری بە ئیجازەتی ئەو فەرمانرەوایه بوو که نیوله کهی دەدا • پاشان ملکایەتی خانەدائیتی (ئۆجاقق) یشی هاتۆته سەر که ئەم جۆره ملکایەتی زەوی یه تەنها هەر بە فەرمانرەوای میرنشینه کان دەدراو لە زەوی زاری تایه تی تورکه کاندا پتر باوبوو •

ملک :

ملک بە ملکایەتی زەوی وزاری دەگوئرا که بە دەست ملکداری گەر وەر و بچوو که وه بووه • خەرچ و باجی که له زەوی وزاری ملک وەر ده گیرا دەچوو و گیرفانی جاوێن زەوی یه وه • بەلام نزیکه ی ده یه کینکی به خەزینە ی دەوڵەت دەدرا (٦ ، ٦٣) •

زەوی وزاری ملک دەشفرۆشراو دەشبه خشراو بە میراتیش دەگیرا • هەر وه ها جاوێنه کهی هەر کاتی و یستبای دەی توانی وه ققیشی بکا • به پیتی «شەرەفنامە» مهلیک شه مسەددینی میری بدلیس له سالی ١٤٠٧ دا پری خانوو به رە ی خۆی خستبووه ناو ملک ی وه ققه وه (٧٦ ، ٣٨٠) •

زەوی وزاری وه قف : له سەدە کانی ١٥ - ١٦ هەمدا یه کی له شیوه کانی ملکایەتی میرنشینی بدلیس ملکایەتی زەوی وزاری وه قف بوو • وه قف بهو زەوی وزاره دەگوئرا که بو خیر و خیرات به بنگائینی یه کان : مزگه و ته کان ، خانەقا کان ، خیراتخانە کان ، فیرگه و قوتابخانە کان و ئەم جۆره شتانه دەدرا (٦٣ ، ١١٤) •

له سالانی ۱۵۲۵ - ۱۵۳۲ ی سدهی ۱۶ همدا شهرفخانی میری بدلیس خیراتخانه ییکی بنیات ناوه و ئەم خیراتخانه یه ی به ناوی خۆیه وه به (شهرفه یی) ناوناوه . به پپی «شهرفه فنامه» شهرفه فخان بو داین کردنی خه رج و ده رانه تی ئەم خیراتخانه یه بری خانرو مانو بینای چالو هیندی زهوی وزاری به پرشت و چه ند گوندیکی خۆی کردوو به وه قعی ئەم خیراتخانه یه و سه رکارو سه رپه رشتی (قیوم) بو داناون (۷۶ ، ۴۳۷) .

ئهو خه رج و باجانه ی له ملکی وه قف کو ده کرانه وه به پپی وه سیه تنامه ی خاوه ن وه قفه که رۆحانیان بو بنگا ئاینی یه کانیان خه رج ده کردو هه ر له بهر ئەمه رۆحانی یه کان به شی هه ره سه ره کیی ملکی وه ققیان بو خۆه ل ده گرت . رۆحانیان له هیندی هه ل و مه رج دا ملکی وه ققیان که به یاسای ئیسلامه تی فرۆشتن و به خشینی قه ده غه یه ده کرده زهوی وزاری ئیقتاع و به م په رنگه رۆحانی یه کان چینی ده ره به گی تازه یان لی په یدا ده بوو .

له سه ره تای سده ی ۱۶ هه مه وه ، بگره ئهو رۆحانی یانه ی که لکیان له لیشاوه ئاینی یه کانی شیعه و سوننی) وه رده گرت به سایه ی ده سه که وتی مۆل و مفتی ملکی وه قفه وه بوون به ده ره به گی هه ره ده وله مه ندو پاله وانه و پالپشتی مه عنه ویی فه رمانه واو حوکمرانان .

ملکی تایهت :

هه ر له پاش یه که م دا به ش کردنی کوردستانه وه (له سالی ۱۵۱۴ وه) شیوه ی ملکی تایهت بهرچاو ده که وتی ، ئه ویش پاش ئه وه ی عوسمانی یه کان کوردستانیان داگیر کردوو هاتۆته گوژی .

به پپی « شهرفه فنامه » زهوی وزاری شاوه له د به گی فه رمانه وا ی میرنشینی سوله یمانی (سلیمان) که له کوژرانی کاربه ده ستانی سولتان دا که مه ترخه می و پشت ساردیی وه پال درابوو ، داگیرکراوه و تیکه ل به ملکی تایه تی سولتان کراوه (۷۶ ، ۲۶۷) .

هەرچی دەس کهوت و داهايتیک لەم زەوی یانە وەدەست دەهات دەچوو
خەزینەى سولتانهو و بو نیازمەندی یە تاییه تەکانی ئەو خەرچ دەکرا . ملکى
تاییه تیکرا شیوه ملکایه تی یە کى ئەوتۆی تاییه تی شاو سولتانه کان بوو
تەنانه ت دەکرا بە کرئیش بدرئى (۳۶ ، ۱۱۴) .

زەوی وزارى کۆمه له کى :

له میرنشینی بدلیس دا زەوی وزارو لێره وار ، باخو دارستانی بهردارو
چێره گاو له وەرگاو پاوهزو ئەم جۆره بابەتانه به زەوی وزارى کۆمه له کى
داده ندران (۶ ، ۶۳) .

له سەده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا له میرنشینی بدلیس و ناوچه کانی سه ربه و ،
ئەم جۆره زەوی وزاره کۆمه له کى یه زۆر بهرچاو ده کهوت . له ناوچه ی ئەخلات
باخه وانی و رەزه وانی و میوه پێ گه یاندنو میتش هه نگ به خێو کردنیش زۆر باو
بوون . بدلیس له مەر تهرزو جۆراو جۆری میوه کانی ده نووسی : « سیوو
هه رمی و قه یسی ئەخلات نه ک هه ر له کوردستان ، بگره له ئازهر بایجانو
ئهرمه نستانیس دا زۆر به ناوبانگن » (۷۶ ، ۲۵۱) .

له بهر ئەوه ی که ناوچه کانی مووش و خنۆسى سه ربه میرنشینی بدلیس
له وەرگاو پاوه نی چاکی هه ن په زه وانی و مه رومالات به خێو کردن زۆرى
گه شه ده کرد . بدلیس له باره ی له وەرگا کانی خنۆسه وه ده نووسی :
« له سه ربه ندی باوو باپیرانم دا کورد له م له وەرگه یانه دا که ماو لۆیه کى
زۆریان پاشه کهوت ده کردو زۆریان سوود لێ ده دیت » (۷۶ ، ۳۵۵) . له ناوچه ی
خنۆس ئەسپ و مایینی چاکی عه ره بيش که بو ئەو سه رده مه زۆر به که لک و
گرینگ بوو به خێوده کران . له مانه هه موو ، وا به دیارده که وئى ، له سەده کانی
۱۵ - ۱۶ هه م دا له کوردستان ، به میرنشینی بدلیس شه وه ، شان به شانى
شیوه ملکایه تی یه کانی دیکه زەوی وزارى کۆمه له کى تاییه ت به ده شته کى
ره وه ندیش هه بوو . به پێى هیندی میژوو نووس له پاش سەده کانی ۱۳ - ۱۴

ههم بهم لاوه زهوی وزاری کۆمه له کی ئیدی به سه ر چووه و نه ملوه ، به لام به لای ئیمه وه له و ولاتانه دا که بارودۆخی ژیا نی په وه ندایه تی هیشتا هه ر له باو بووه ، ئەم شیوه زهوی و زاره ته نانه ت له سه ده کانی ۱۸ - ۱۹ هه میش دا هه ر ماوه و باو بووه .

له و سه رده مه دا که چاومان پیدا گێرا له میرنشینه کانی کوردستان دا شیوه زهوی وزاری کی تیمارو سه نجا قیان پی ده گوتن کوانووانه (ئۆچاقلق) له «شه رفنامه» دا باسیان کراوه به لام زۆر به کورتی .

له سه ری کی دیکه وه کوردستان ، به تایه ت بدلیس مه لبه ندی په ز به خێو کردن بووه و ئاژه ل په روه راندن سه رچاوه یی کی دیکه ی هه ره چاکی ئابووری بووه . ئەم سه رچاوه ئابووری یانه له پیشان کورد ، پاشان نه جیوزاده کانی عوسمانی که لکیان لی وه رده گرت .

ئیمه کاتی کی له میژووی کوردستان ده کۆلینه وه له «شه رفنامه» دا که بۆ ئەم لیکۆلینه وه یه پشتمان پی به ستووه باس و خواسی چه ندین نه جیوزاده ی وامان به رچاوده که وی که چون به سای پی په زه وانی و ئاژه ل په روه راندنه وه سه روه ت و ساماتی کی زۆریان وه سه ری که ناوه : «شه رفنامه» ده لیج : «میر محمه دی فه رمانه وه ی جزیر ۱۲ هه زار سه ره مه ری دۆشه نی ۱۰۰۰۰ هه زار هه بووه » (۷۶ ، ۱۲۹) . بدلیسی ده نووسی : «جگه له شمه کی ناو مال و ملکه کانی خه زینه که ی دووسه ت هه زار زییری عوسمانی بیدا بوو » (۷۶ ، ۱۳۱) . له جیگای کی دیکه دا و نووسراوه که جه مشید به گی میری پالوو له ده هه زار سه ره مه ری دۆشه نی پتر هه بووه . ئەم میره هه موو سالی سێ هه زار سه ره ته گه و خرتی سێ سالی ده هینا ، هه ری که ناله ئه سپیک یا ناله ئیستیری کی له مل ده کردن و بۆ بازاری هه له بیی ده ناردن (۷۶ ، ۱۸۶) و به ناله وه ی ده فروشتن . هه ر ناله کان سه نگیان . چل خه رواری و شتر ده بوون .

پیم وایه بدلیسی لیره دا بریکی پیوه ناوه ، چونکه نهو سه رده مه سوود
له مه رتالی رهش وهر گرتن هیشتا بهو نه ندازه به نه بوو که ته نیا میری بتوانی
سالی باری چل و شتر هر له نالی نه سپ و ئیستر بو دهره وه بنیری . له
سه ریکی دیکه وه ، کوردستان سه ربارت به وه که ولاتی نازدهل به خپو کردن و
کشتو کال بوو ، بو خوی له هه موو ولاتی دیکه ی پتر پیویست به نال
هه بوو . جا له بهر هه ندی ، ئیسه نه م قسه یه مان هه روا به هاسانی بو قووت
ناچی (۳) .

ئیدی به م جوړه ره نجی شانی زهحه تکیشانی کورد که له پیشدا
نه جیوزاده و ناغاو به گی کوردی دهوله مه ند ده کرد ، که چی له سه رته ای
سه دهی - ۱۶ - هه مه وه به ره و پرووی دهوله مه ند کردنی نه جیوزادانی
عوسمانی کراوه ته وه . چه وساندنه ی زهحه تکیشانی کورد له لایه ن
فه رمانزه وایی عوسمانی به وه چین چین زیادی ده کرد . به پتی «شه ره فنا مه»
ئه لقاسی کوری شاباز ملی بو کار به ده ستانی عوسمانی و میرمیرانی به غدایی
خه واندو ده بوو ده سه به ری نه وه بی که هه موو سالی چل هه زار سه ر نازده لی
بو به غدا بگه یینی (۴) (۷۶ ، ۳۲۰) .

بی گومان نه م جوړه ده سه به ری به قورس و گرانا نه سه روه ت و سامانی
ولاته که ی له بن دینا و بارودوخی ماددی زهحه تکیشانی تابلایی سه خت و
نالهارتر ده کرد . فه رمانزه وایی عوسمانی ته نانه ت له میرنشینه کانی
کوردستان دا خوی کرد بوو به خاوه ن سامانی ژیرزه ویش .

به پتی «شه ره فنا مه» ته نها له خوی سپی و سوور که له ناوچه ی خنوس
ده رده هینرا سالانه ۴۰۰ هه زار ناچه یان وه ده ست ده هینا (۷۶ ، ۳۵۵) .

کار به ده ستانی عوسمانی له دوادوای سه دهی ۱۶ هه م دا له ناوچه ی
خنوس گولیکیان ، که ماسی زور بوو بو قازانجی ده ولت به کری دابوو .
بدلیسی ده نووسی ، به لام له و منالده دا نه و گوله ماسی تیل نه بوو (۷۶ ، ۳۵۶) .

ئیدی بهم جۆره پاش ئهوهی میرنشینی بدلیسیش وهك میرنشینه کانی دیکه‌ی کورد که وته ژیر دهستی عوسمانی به کانه وه و باری ئابووری به جاری گۆج بوو شیوهی خهرج و باجی قورس و گرانی زۆر زه وهنده هیندهی دیکه به سه ر شانی گه‌لی کوردا دهسه پیندرا .

شیوه تانی خهرج و باج :

بدلیسی له «شه ره فنا مه» دا باسی ئه وهی نه کردو وه که له میرنشینی بدلیس یا له ناوچه کانی دیکه‌ی کوردستان دا شیوه کانی خهرج و باج چون بوون و ملکاته و زهوی یانه و شتی دیکه چه ند له گوندی وه ر گیرا وه ، به لام و پرای ئه وهش چه ند شیوه خهرج و باجیکی که له میرنشینی بدلیس و میرنشینه کانی دیکه‌ی کورده واری دا له باو بوون پری باس کردوون و له وهش دووا وه که چه ند وه ر گیرا وه و ئیمه ئه م شیوه و داوده ستووری باج سه ندنه له قانون نامه که ی ئوزوون سه ند دا دهیین . جا له مه را ئه و ئاکامه وه گیرده که وئ که یاسا و ده ستووریک ی بو خهرج و باج سه ندن له ولاتانی عیراق و فارس و ئازه ربایجان و عوسمانی دا به کار ده هیندرا ن له کوردستانیش دا مه ر ئه و یاسا و ده ستووره به کار هیندرا وه .

به پیتی زانیاری سه رچاره کان له سه ره تای فه رمانه وایی ئاق قویونلو وه کانه وه : واته له سالانی ۱۴۷۰ - ۱۴۷۶ دا قانون نامه که ی ئوزوون سه ند ئاماده کرابوو (۶۴ ، ۴۴) .

ته نها له سالی ۱۴۹۸ دا له فه رمانی سیورغالیك دا (۵) که به میر ئه سینه ندیار به گی کوردی میری ئه گیل درا وه تیوی تا ۳۱ جۆره خهرج و باج نووسرا وه .

به تایبهت له کتیه که ی عومه ر لوتقی باراکی دا که به ناوی « مافه کانی ئابووری کشتو کالی و بنه رته مالی به کانی له ئیسپراتوری به تی عوسمانی دا له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا » له سالی ۱۹۴۳ دا ، له ئه سه ته موول بلا و کرا وه ته وه

(۱۳۰) له بهرایی ئه و قانونه وه که له سالی ۱۵۴۰ دا له مهر دياربه کر
دهر کراوه ده نووسرا :

«تفصیل قانون نامهء ولایت دياربکر بسوجب قانون حسن پادشا مقرر

شد»

به کوردی به که ی :

«ورده ریشه کانی قانون نامه ی ویلا به تی دياربه کر له سهر بنه رته تی قانونی
حه سن پادشا دیاری کراوه» .

به م پچی به هر له سئ به م چاره که سه ده ی ۲۵ هه مه وه هر جوره
قانون و تیکی فه زمانه وایی ئاق قوی و نلو وان که له خاکی کوردستان دا
فه زمانه و ابوون ، دای ناوه ته تبیق کردنی له سه رانسه ری هه موو خاکی
کوردستان دا هیچ جیی گومان و دوودلی نی به . که واته له میرنشینی
بدلیسیش دا که ۲۹ سال سه ر به ئاق قوی و نلو وان بووه ، هر ئه و قانونانه
ته تبیق کراون .

هه روه کو له پی شه وه گوتمان ، هر له پاش شه ری چالدیران ئه و خه رج و
باجانه ی ، فه زمانه وایی عوسمانی له میرنشینه کانی کورده واریسی
خرده کردنه وه ، سه رله بهر له خه زینه ی دياربه کر کو ده بووه . له بهر ئه مه
ده توانین بلین ، هر ئه و قانون نامه به (قانون نامه ی خه رج و باجی که بو
دياربه کر ده ر کرا بوو) له هه موو میرنشینه کانی کورده واری دا ته تبیق ده کرا .
شکل و شیوه و پیوانه ی بری خه رج و باج ، که له قانون نامه که ی ئوزوون
حه سه نی ئاق قوی و نلو ودا نووسراون له لایه ن زاناکانی سو قیه ته وه
کو لدر او نه وه و زانستانه روون کرا و نه وه (۲۵ ، ۱۶۰ - ۱۶۳ ، ۳۳ ، ۳۹ - ۴۹) .

بدلیسی ئه م قانون نامه به ی له گه ل خه رج و باجی رابردووی سه رده می
خوی دا به بهر یه ک گرتوون ، ده نووسی : «حه سن به گ پاتشایه کی به داد
بوو (۶) . له لایه ن مال و سامان (دارایی خه رج و باج - ش م) له خه لک

وەرگرتنهوه ، قانونی وای دانابوو ، ئیسنڤا لهم سهر و بهندهشدا ،
 پادشاکانی عیراق و فارس و نازهر بايجان ههر له سهری دهرۆن (۷۸ ، ۱۲۰) .
 نووسیاری «شهره فنامه» حه سه ن به گی ئساق قویونلووی به
 فرمانه وایه کی به داد له قه له م داوه و قانون نامه کeshی له بهر نه وه په سنڤا
 کردوو ، چونکه دهوله تی عوسمانی ههر له سه دهی ۱۶ هه مه وه خه رج و
 باجیکی زۆر گران و له کیش به ده ری خستبو وه سهر کوردستان . ههر له بهر
 نه ویشه ، کاتی بدلیسی دیتته سهر باسی نه و ولاتانهی ، له سهر قانون نامه که ی
 نوزوون حه سه ن دهرۆیشن ، کوردستانی نه خستوته ریزی نه و ولاتانه وه .
 نووسیاری «شهره فنامه» که نه و سیاسه ته خراپه یی که عوسمانی به کان له
 کوردستان دا ده یان گیرا ، به ئاشکرا نه نووسیوه ، دیاره باسی نه و هه مو و
 خه رج و باجه گرانه شی ، به نه ندازه ی پیویست و به ردل بگری نه نووسیوه ،
 کاره که ی ههر به وه نده بریومه ته وه ، که که م و زۆریی خه رج و باجه کانی
 به به راورد پیشان داوه و هیچی تر .

نه و خه رج و باجانه ی له میرنشینی بدلیس دا وهرده گیران نه مانه بوون :
 تاغمه ، خه راج ، سه رانه (جزیه) و خه رج و باجی ئاپین و به ندوباوی کۆن ، باجی
 له وهرگه و ئیلاخان ، باجی گهرمه سیرو قشلاخ و ئی دیکه .

تاغمه :

نه و شمه کانه ی سه نعماتکاران ره ئیویان ده هیناو بازارگانان له بازاریان
 ده فروشت باجیکیان له سهر وهرده گرت ، پشيان ده گوت تاغمه ۸ (۱) ، ۱۱۷ -
 (۱۱۸) . نه م جۆره باجه ، راسته و خو له سه نعماتکاران وهرنده گیرا ، له
 فروشیاران وهرده گیرا . که م و زۆریی پیوانه ی نه م باجه ، چۆنیستی
 شمه که کان دیاریی ده کرد . مافوو رو رایه خی چاکته ون کراو و شتی لهم
 جۆره بابه تانه ، زیتر ، باجی تاغمه یان له سهر وهرده گیرا . به م ره نگه ، نه م
 باج وهرگرتنه ، له سه ریکه وه ده بوو به کۆسپ له رتی به ره و باشتر

گه شه کردنی سه نعاتکاری و له سه ریکی دیکه وه باری بژیوو گوزهرانی سه نعاتکارانی ناله بار ده کرد ، چونکه ئالوو پوچی به کان بو خو له بارگرانی خه رچ و باج قوتار کردن ، شمه کی ورده سه نعاتکاره کانیاں به هه رزاتر لئ ده کپین و گوئی یان به چاک و خراپی شمه که کان نه ده دا .

له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ دا سه رچاوه ی ده رامه تی ئه و شارانه ی سه نعاتکارانی تیدا ده ژیان ، باجی تاغمه ده ی هینایه گۆری . هه ر له بهر ئه وه ش بوو ، ئه و فه رمانه وه ایانه ی کوردستانیاں دا گیرده کرد ، ته نها بو وه رگرتنی باجی تاغمه کیفایه تیان ده کردو به س . بدلیسی ده نووسی ، ئه میر ته یموور فه رمانه وه ایی عیززه ددین شیری میری حه کاری به فه رماتیکی ره سمی قوبوول کردو ، ده بوو باجی تاغمه ی ئه و شاره ی به ئه میر ته یموور دابا (۷) (۹۱) .

خه راج :

خه راج به ئه سل باجی زه وی وزاره (۴۴ ، ۲۶۲ ، ۳۶ ، ۱۱۹) . هه رچی خاوه ن زه وی وزاری کشتوکال بوون ، له موسولمان و غه یری موسولمان ده بوو ئه م باجه بده ن (۶ ، ۲۱۰) . به و پئی به بدلیسی نووسیویه ، له ناوه ندی سه ده ی ۱۶ هه م دا کاربه ده ستانی ده وله تی عوسمانی باجی خه راجیاں له غه یره موسولمانه کانی ناوچه ی مووشیش وه رگرتوووه (۷۶ ، ۳۵۶) . هه رچی گونا بادی به ، ده لئ ، باجی خه راج ئه وه بوو که بو پاراستنی میرنشینی بدلیس ده درا (۱۱۳ ، ۲۹۴) .

به مه دا روون ده بیته وه که له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ دا باجی خه راجیش له میرنشینی بدلیس دا باو بووه .

سه رانه (جزیه) :

باجی سه رانه (جزیه) له و پۆژه وه ی عاره به کان ئایینی ئیسلامه تی یان بلاو کردۆته وه ، ده ستی پئی کردوووه (۳۶ ، ۱۲۵) . واته عاره به کان هه ر که سی

ئايىنى ئىسلامەتى قوبوول نہ کردبا ، باجىكيان به ناوى سەرانه (جزیه)
لى دەستاند •

به پىي كىتیبى «شەرەفنامە» له سەدەى ۱۶ هەمدا هەرچى ناموسولمان
هەبوون له میرنشینی بدلیسدا سالانه سەرى ۷۰ ئاقچەى عوسمانىيان
باجى سەرانه لى وەردە گرتن (۷۶ ، ۳۵۴) •

ئەحمەد راسیم دەنوسى ، سەرانه (جزیه) تىوى باجىكى ئايىنى و
رەسمىیە ، له عیسایییەکان وەردە گیرا (۵۳ ، ۴۶۳) •

وہك له كىتیبى «شەرەفنامە»دا نووسراوه ، میرنشینی چەرمووك له
سالى ۱۹۱۱دا سەر به دەولەتى عوسمانى بوو •

ئەم میرنشینه به مەرچى درایەووه به محەمەد ئەمین بەگى میراتگری
پیشووی ، هەر سەرانه يىك که له عیسایییەکان وەردە گیرا بۆ خەزىنەى
دیار بە گرى بنیرن • بدلیسى دەنوسى : ئەم بریارە که سولتان سەلیم دابووی ،
سولتان سلیمان خانى غازىی بايشى تەسدىقى کرد (۷ ، ۱۹۱) •

به مەدا به دیار دەکەوی ، که سەرانه (جزیه) یەکی له سەردەمى
خیلافەتى عەرەب (ئىسلامى - وەرگىر) مابۆووه له سەدەکانى ۱۵ - ۱۶دا ،
له بدلیسیش و لەو میرنشینه کوردەوارى یانەدا که غەیرە موسولمانیشیان تىدا
دەژيان ، باجى سەرانه وەرگرتن تەتبیق کراوه •

خەرج و باجى ئايىنى و بەندوباوہ کى :

ئەم شکل و شیوەى خەرج و باجى ئايىنى و بەندوباوہ کى یەى
«شەرەفنامە» دیاردی بۆ کردوون نه له قانوننامە کەى ئوزوون حەسەنى
ئاق قۆیونلووو نه له هیچ سەرچاوە يىكى دیکەدا بەرچاوناکەون • چونکە
بدلیسى ئەم خەرج و باجانەى له کىتیبە کەىدا ، به تىکرایى ، به سەریە کەووه
باس کردووه و دەلى : «سەبارەت بەووه که خەلکى بدلیس سەرسنوورەکانى

تیوان موسولمانان و گاوره کانیان ده پاراست ، شا به ده سه لات ه کان له
خه رج و باجی ئایینی و به ندوباوه کیی نازاد کردبوون» (۷۶۰ ، ۳۴۷) •

به لای ئیمه وه ، ئەم خه رج و باجه ئایینی و به ندوباوه کییه سه رجه می
ئهو خه رج و باجانه بوو که به ناوی خه رج و باجیکی جوړاوجوړو
بری ده سه به رایه تیی دیکه وه له موسولمانان وهرده گیران • سوورانسه و
چیژنانه و نه ورۆزانه و هیندیکی دیکه نمونه ی ئەم باجانه بوون و له
سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ دا به پپی قانون نامه که ی حه سه ن به گی ئاق قویونوو ، له
زه حمه تکیشانی شاره کان وهرده گیران •

پاوانانه :

سه رده مانی زوو ، ئەو زۆزانانه (کوستان - ئیلاخ - وهرگیری) به
پاوان دانرابوون ، ههر تیره و هۆزی له ناوچه و ههریمه دوورده سه کانه وه
بو ئەم زۆزانانه هاتبا ، ده بوا له بری ههر (۳۰۰) سه ر مه ر ، مه ری به ناوی
باجی پاوانانه وه بدا (۷۶ ، ۳۰۷) • ههرچی خاوه ن په زی نیشته نیی ئەو
ناوچانه بوون له م باجه نازادبوون • به و پپی کتیبی «شه ره فنامه»
نوو سیویه ، له سه ره تای سه ده ی ۱۶ هه م دا هۆزی مه حسوودی کوردیش که
به ده سیینی و هانه هانه ی ده ولته تی عوسمانی به سه ر ولاتی نازه ربایجانیا ن دا
ده داو تالان و برۆیان ده کرد ، به فه رمانی سولتان سوله یمانی غازی له باجی
پاوانانه نازاد کرابوون (۷۶ ، ۳۰۷) •

«شه ره فنامه» نووسیویه ، ئەم باجه بو مه ودا ییکی دوورودریژ

ته تیق کراوه •

گه رمه سییرانه (قشلاخانه) :

له ناوه ندی سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا ئەم باجی گه رمه سییرانه یه ،
وه ک له قانون نامه که ی ئوزوون حه سه نی ئاق قویونلوودا نووسراوه ، له
میرنشینی بدلیسیش به ریوه ده برا •

ټم باجه له وان كه سان وهرده گيرا ، كه ههريه كه له ناوچه په كه وه په زيان
بو گهرمه سيړه كان دههيناو ده بوو له هه ر ده سه ر مه ر ، مه ري باجي
گهرمه سيړانه بدا .

به م جوړه ، له سه ده كاني ١٥ - ١٦ هه م دا ، جگه له و خه رج و باجانه ي ،
تيويان له كتيبي «شه ره فنا مه» دا هاتو وه ، هيچ دوور ني به چه ند جوړه
باجيكي ديكه ش ، له واني ، له قانونه نامه كه ي ئوزوون حه سه ني
ئاق قو يو نلو ودا نو و س را ون ، به كار هات بن .

له به را يي سه ده ي ١٦ هه م دا باجي تا مغه ي له ئيلخاني به كان به مير ات
ما وه له و مير نشينه كور ده واري يانه ي له خاكي ئاز هه ر بايجان و ئيراني دراوسي ي
كور ده ستان دا بوون ، به تال كرايه وه (٧٨ ، ٢٢٦) .

شاتا ماسبي په كه م بايي ٣٠ هه زار تمه ني باجي تا مغه ي به خه لكه كه
به خشي ، كه چي هه ر له و سه ر ده مه دا باري مير نشينه كور ده واري به كاني سه ر
به ده وله تي عوسماني تابليي ناله بارو گران بوو . له و مير نشينه ده دا نه كه هه ر
خه رج و باجي له كيش به ده ري سه ده كاني ئيوه ند به تال نه كرا بو و نه وه ، سه ر بار ،
خه رج و باجي ئوي يشيان وه سه ر خرابوون . به پتي نو و س ياره تور كه كان ،
له دوا دواي سه ده ي ١٦ هه م دا ده وله تي عوسماني سه ري ٤٠ - ٦٠ ئاقچه ي
به ناوي باجي ئاو ري ژانه (باجي مالا نه) و له هه ر دوو سه ر مه ر ئاقچه ي يكي
(مه رانه) ده ستان د (٥٣ ، ٤٤٨) .

جا به مه دا به ديار ده كه وي كه باجي سه رانه (جزيه) كه له پيشان له
غه ره موسو لمانان وهر ده گيرا ، له پاشان له هه موو خه لكه ي مير نشينه كان
وه ر گيرا وه .

به پتي ريك كه وتني كه له سالي ١٥١٦ دا له تيوان ميرياني كوردو
كور ده واري وه ر گيرا وه .

حوکوومه تی عوسمانی داپریاردراوه خه رجو و باجو باربووو پیتاکی شهریش له ستوی خه لکی کوردستان بووه . جگه له مهیش هه موو میرنشینی ده بوو خه رجو و باجیکی زۆروزه وه ندهشی بو خه زینه ی دیار به کر وه ری خستبا . بدلیسی ده لئی ، جگه له و خه راجه ی که له چوار هه زار عیسایی وه رده گیراو بیجگه له خه رجو و باجی مولکی وه قف ، هه ر خه رجو و باجی ناوچه ی مووش به ته نها ، به رابه ر به ۱۷۵۳۳ و ۳۲۴ ئاقچه ی عوسمانی بوو (۷۶ ، ۳۵۴ - ۳۵۵) . هه روه ها خه رجو و باجی ناوچه ی خو سیشی هینده ی خه رجو و باجی مووش نووسیوه (۲۷۶ ، ۳۵۵) .

کاتب چه له بی ده لئی ، له سه رده می بنه ماله ی عوسمانی دا ، به پیی ده فته ری خه رجو و باج ، خه رجو و باجی میرنشینی مووش ۱۵ هه زار دینار بوو (۱۰۳ ، ۴۱۵) .

چ بدلیسی و چ کاتب چه له بی خه رجو و باجی مووشیان له گه ل خه رجو و باجی سه رده می جه نگیزخاندا که چه مدوللای موسته و فی نووسیویه ، به به راورده وه دیاری کردووه و نووسیویانه ، به لام بدلیسی راستی نووسیوه و کاتب چه له بی هاتووه ، ئه وه ی چه مدوللای موسته و فی نووسیویه ، هه لی گیراوه ته وه و شیواندوویه (۶۳ ، ۱۲۹ ، ۷۶ ، ۳۵۴) .

به پیی «شهره فنامه» له دوا دوا ی سه ده ی ۱۶ هه م دا حو کوومه تی عوسمانی میرنشینی چه کارییی به ۱۰۰ هه زار فلۆرین ، جاریکی دیکه بو زه که ریا به گی میراتگری راسته قانیی ئه و میرنشینه گه راندۆته وه (۷۶ ، ۱۰۴) .

جا به م پیی به ئه و خه رجو و باجو ئه رکی شه رو شو پوره ی ، که ده وله تی عوسمانی خستبوویه ئه ستوی میرنشینه کانی کورده واری بارودۆخی ماددی و یانی نه ته وه ی کوردی به جاری سه خت و دژوار ده کردو ئابووری ولاته که ی به جاری به ربادده کرد .

تورکه کان که سوودیان لهم بارودۆخه وهرده گرت ، له سه دهی ۱۷ هه م دا
کوردستانیان به ویلايهت ناو ده برد ، به لام له پاشان وشه ی کوردو
کوردستانیان به جارێ سپری به وه و نیویان نان تورکی چیا (۲۳ ، ۷۴) *
سه نعاتکاری و بازرگانی :

به گوێره ی سه رچاوه کانی سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م میرنشینی بدلیس
به مه لبه ندی سه نعاتکاری و بازرگانی له قه له م دراوه (۴۱ ، ۴۴) * به پیسی
کتیپی «شه ره فنا مه» ویلايه تی بدلیس ، جگه له بازرگانانی ئازهر بایجانی و
ئێرانی و ئه رمه نی ، بازرگانی رووس و چین و بو لگاری و هیندیشی
لی هه بوون (۷۶ ، ۳۳۹) *

له م سه رده مه دا میرنشینی بدلیس کارخانه و دوو کاتیکی زۆری
سه نعاتکاری و پیشه گه ربی جوړ به جوړی لی هه بووه . بدلیسی له «شه ره فنا مه» دا
ژماره ی ئه م کارخانه و دوو کانا نه ی نزیکه ی ۸۰۰ کارخانه و دوو کان نووسیون .
جگه له مانه ، میرنشینی بدلیس له دوادوای سه ده ی ۱۶ هه م تا ۱۰۰ دوو کانی
دوو ده رگای گه وره گه وره و کارخانه ی چه رمکاری و ژماره ییکی زۆری
خانوبه ره ی کو مه له کیی تیدا روژراون .

بیجگه له م کارخانه و دوو کانا نه ی باس مان کردن ، ژماره ییکی زۆر ورده
سه نعاتکارو ورده پیشه گه ر له مالانیش دا هه بوون ، که زور به یان ژن بوون .
ئه م ژنانه ته شی ریس و ته ونکه رو ره ستای نه خش و نیگاری ته پرده ستی چاکیان
تیدا هه بوون . مه ر له بهر ئه مه ی شه که بنه ره تی سه نعاتکاری له سه ده کانی
۱۵ - ۱۶ هه م دا له بدلیس ته ونکاری و چه رمکاری بووه و مافوو رو رایه خ و
شتی له چه رم دروست کراوی زۆر نایابی لی ساز کراون . جگه له مانه
کارخانه ی وای تیدا بووه ، کاریان ئه وه بووه ، که ره سته ی خوری و چه رمیان
بو کارگه چیتی و پیلادروست کردن ساز کردووه .

له میرنشینی بدلیس وه ستای چه لک سازی جوړا و جوړ هه بوون . له

تیزه ، له مەرتال ، له پەژمە بە دیوارو بۆرجو بارووی قەلاداسەرکەوتن -
ئەمانەیان ھەموو دروست دەکرد . لە سەدە ۱۵ ھەمدا یەکی لە وەستا
تەردەستەکانی پەژمە دروست کردن که ئیوی ئەبو بە کر ئاغای بایەکی بوو
(بایەکی ئیوی ھۆزە) ، بدلیسی لە «شەرەفنامە» دا بە تایبە کاری پەووی
تیو بردوو (۷۶ ، ۳۹۸) .

لە سەدە ۱۵ - ۱۶ ھەمدا ، ئەو شەمەکانە لە میرنشینی بدلیس ، لە
مەرتال دروست دەکران کەم نەبوون .

لەم میرنشینه دا شتومەکی بابەتی رازاندووی لە مەرتالی رەنگاوپرنگ
دروست کراو ، کە مەرەیی زیو ، تۆقەیی سەر و زۆرشتی دیکە دروست دەکران .
لە مەرا ئەومان بو بە دیار دەکوێ ، کە لە سەدەکانی ۱۵ - ۱۶ دا
سەنعاتکاری میرنشینی بدلیس بە رادەیی گەشتوووە کە وەستایان توانیویانە
لە کەرەستەیی مەرتالی رەنگاوپرنگ و رەش بو دروست کردنی زۆر شت
کەلک وەر بگرن . لە بدلیس وەستای تەردەستی سندووقی شەترنج و قوتووی
جگەرە و سنووقچەیی جوان و نایاب ھەبوون . ھەر وەھا دەفرو ئاممانی ھەمە
جۆری سوالەتیش لە باو بوو .

بەرە و پیش گۆرانی خوری کاری و ئاوریشم کاری لە میرنشینی بدلیس دا
تا دەھات کاری لە فرەوان کردنەووی مەیدانی سەنعاتەکانی ئەو سەردەمە
دەکردو ئەو شەمەکو کە لوپەلانەیی سەنعاتکارانی بدلیس رەتیویان دەھینا
پیداویستە بنەرەتەکانی خەلکیان بە تیرۆتەسەلی پەو پەردە کردوو . ئەدی
ئەو نی بە بازیل نیکیتین - دەمخۆش - شاری بدلیسی ، بە شاری
سەنعاتکاری لە قەلەم داو (۲۳ ، ۱۱۳) .

بازرگانی :

لە سەدەکانی ۱۵ - ۱۶ ھەمدا ، لە میرنشینی بدلیس شتی بابەتی
سەنعاتکاری و کەرەستەیی خاویشی کە بو ھەندەران دەنیردران ، تیدا

ئاماده کران • خەلکی بدلیس چەرم و پێستەیی مافوو رو ئاوریشم و خوری و
بەروو و پۆن و پەنیرو شتی دیکەیی لەم جۆرە بابەتانیان بە بازرگانانی
هەندەران دەفرۆشت و چەکو پارچەیی نایاب و شەکی پازاندنەویان
لێ دەکرین •

لە میرنشینی بدلیس دا ، وەك هەموو میرنشینه کوردەواری یەکانی
دیکە ، بازار ، هەموو سالی لە وەرزی پایزدا دادەندرا • چونکە ئەم وەرزه،
دەکەوتە جەنگەیی لە کویستان گەڕانەوی خێل و هۆزه پەوهندەکانی کوردو
بازاری کرین و فرۆتن تەواو گەرم دەبوو • هەر لەم وەرزه دا بازرگانانی
هەندەران شەکو کەلوپەلی فرۆتەنیان دەهێنایە بازاری بدلیس و ئەوانیش
پیداویستی خۆیان لە خەلکی بدلیس دەکری • کرین و فرۆتن لەو سەردەمە دا
بە شەکو گۆرینەوه بوو • ئەمەیش بو بازرگانانی هەندەران زۆر
لە بارو لەباو بوو • چونکە شەکو کەلوپەلەکانی خۆیان بە گران ، بە
خەلکی بدلیس دەفرۆشت و شەکی خەلکە کەیان بە هەرزانی لێ دەکرین •
بەو پێیەیی کتیبی «شەرەفنامە» لەمەر پارەو دراوی ئیتالیایی و عیراقی و
ئێرانی و عوسمانی دەدوێ ، وا دیارە بازرگانانی ئەو سەردەمە لە میرنشینی
بدلیس دا ، تەنها هەر بە شەکو گۆرینەوه نەبوو و شەکو
بە پارەو پوولی جۆراوجۆر کرینیش لەباو بوو •

لە سەدەکانی ۱۵ - ۱۶ هەمدا نە میرنشینی بدلیس و نە میرنشینهکانی
دیکەیی کوردەواری دەستووری بە تاکە پارەیی سەودا و مامەلەکردنی بە
بە خۆیانەوه نەدیو و نەبوو • ئەمەیش لەبەر ئەوەیە کە کوردستان دەولەتییکی
یە کگرتووی مەزکەزیمی نەبوو و بازرگانانی و کرین و فرۆتن هەمیشە
بە شەکو گۆرینەوه بوو و بەس • هەر سەبارەت بەمە بوو کە پارەیی
ئێران و عیراق و عوسمانی لە بازاری بدلیس دا دەوری گەورەیی گیراوه •
لە سەدەکانی ۱۵ - ۱۶ هەمدا بازرگانانی میرنشینی بدلیس شەکو

کوتالی خۆیان بۆ بازرگانی هه ندهران ده نارد . بازرگانانی میرنشینی بدلیس
زیترا ئالووئیریان له گه‌ڵ ئییران و تورکیا و سووریا و میسرو عیراق دا
ده کرد .

له «موشه‌تاتی سه‌لاتین» دا له باره‌ی بازرگانیه‌کی خه‌لکی بدلیسه‌وه ،
که له سه‌ده‌ی ۱۵هه‌م دا به نیازی ئالووئیره‌وه بۆ ته‌وریز چوو ، نامه‌یه‌کی
سه‌رنج بزوین به‌رچاودکه‌وی . ئەم نامه‌یه‌ له محهمه‌د به‌گی میری بدلیسه‌وه
بۆ سولتان محهمه‌د فاتیح نووسراوه . له نامه‌که‌دا گوئراوه : « یه‌کێ له
جێ پرواکانی ولاتی ئیمه ، که ناوی خودالیخۆشبوو ، سه‌ید به‌هائو دینه ،
به نیازی بازرگانی به‌وه بۆ ئه‌و ولاته (ته‌وریز - ش . م . م) بێردراوه . ئه‌و
پیاوه هه‌ر که گه‌شتووته ته‌وریز ، له‌وی ئه‌میری خوای کردوو .
کار به‌ده‌ستانی ده‌وله‌ت ، له‌ته‌وریز ، بێ ئه‌وه‌ی له بنج و بناوانی کاره‌که ،
بکۆلنه‌وه ، کابرایان به‌بێ خاوه‌ن و میراتگر له قه‌له‌م داوه و ۸ خه‌روار
ئاوریشمی په‌تی یان لێ به‌سه‌رگرتوو . و امان داوخوازه‌ ، له باره‌ی به‌ش پێ پیرانی
ئەم زاته‌وه ، سه‌ره‌نجامیکمان پێ بفرموون » (۹۸ ، ۳۱۹) .

(سه‌باره‌ت به‌وه که سولتان محهمه‌د فاتیحی سولتانی عوسمانی تازه
قه‌لای ئه‌سته‌مبوولی گرتبوو ، له دنیای ئیسلامه‌تی دا ریزیه‌کی زۆری
لێ ده‌نرا . دیاره محهمه‌د به‌گی میری بدلیس ئه‌مه‌ی ره‌چا و کردوو ، بۆیه
ئەو نامه‌یه‌ی بۆ ناردوو) (ش . م . م) .

له سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی ۱۶هه‌م دا صادیراتی میرنشینی بدلیس ، به
تیکرایی ، له گه‌ڵ واریداتی دا سه‌ربه‌سه‌ر راده‌وه‌ستا ، به‌لام له‌پاش یه‌که‌م
دابه‌ش کردنی کوردستان ، ئەم سه‌ربه‌سه‌ر راده‌وه‌ستان و هاوتایی به‌لاسه‌نگ
بوو و تیکچوو . هه‌روه‌کو هه‌موو میرنشینه‌ کورده‌واری به‌کانی دیکه ،
میرنشینی بدلیس سه‌نعات و بازرگانی و مه‌یدانه‌کانی دیکه‌ی ده‌رامه‌تی
میرنشینی بدلیس بوون به‌ پاشکۆی به‌رژه‌وه‌ندی حوکومه‌تی عوسمانی و

قازانجی ئەم حوکومەتە لەوەدا بوو بزاتوتی ئابووری میرنشینه که بهو بارەدا
بلەنگی .

ئیدی سەربەنی بازرگانیی هەندەرانو ناوڤۆ لە دەست بازرگانانی
کورد دەرچووو کەوتە دەستی بازرگانانی عوسمانی و ئەوان دەوری
سەرەکیان تیدا دەگیرا .

لە دوادوای سەدەیی ١٦ هەمدا ، لە ملیۆن و نیوئ پتر مەرۆمالات لە
کوردستانەووە بۆ ئەستەمبوول پەوانە کراوە (٢٣ ، ١١٥) . بەم جۆرە لە
دوادوای سەدەیی ١٥ هەم و سەرەتای سەدەیی ١٦ هەمدا ، کە خوری و ئاوریشم و
مافوورو چەرم و تووتن و زۆر شتی دیکە برپەری پشتی صادیراتی
کوردستان و میرنشینی بدلیسیش بوون ، لە ناوەندی سەدەیی ١٦ هەمەووە
جەلەویان کەوتۆتە دەستی دەولەتی عوسمانی . ژان باتیست تافیرنی لە
«گەشتنامە» کەیدا کە باسی مەیدانی ئەم بازرگانییە سەرەکییە دەکا ، دەڵێ:
«خێروپیری ئەم بازرگانییە فرەوان و بەربلاووە هەمووی دەچیتە گیرفانی
دەولەتی عوسمانییە» (٧٣ ، ٢٨٧) .

لە سەدەکانی ١٥ - ١٦ هەمدا میرنشینی بدلیس وەک لە زۆر پوودووە
پیشکەوتبوو ، هەرۆهەا لە پرووی شارستانیشەووە ، لە چاو میرنشینه
کوردەوارییەکانی دیکە ، لە پیش هەمووانەووە بوو .
رۆشنیری و شارستانیی :

لە میرنشینی بدلیس کۆمەڵی زۆر لە پیاوی زاناو رۆشنیرو مەلای چاک
پن گەییون . یەکی لەمانە مەولانا عەبدورپەحیمی بدلیسییە کە کتیبییکی
لەسەر زانستەکانی مەتیق داناووە ناوی بەتایبەتی لە کتیبی «شەرەفنامە» دا
هاتووە . بدلیسی دەڵێ : «ئەم شەخسە ، سەبارەت بەووە ، کە لە خویندەووەو
نووسین و مەتیق دا زۆر ورد بوو ، لەناو مەلای زانایانی سەردەمی خۆیدا
زۆر بە ناووبانگ بوو» (٧٦ ، ٣٤٢) .

زانایه کی دیکه ی بدلیس که له زانستی شهرع و حدیث دا ئیکجار
زه برده ست بووه و ناووبانگی زۆر رویشتووه ، « مه ولانا محمه دی
به رگه لی یه » • ئەم زاته کتیبکی زۆری له باره ی ئەم زانستانه وه داناوه •

ههروه ها ، له ریزی زانا به ناووبانگه کانی بدلیس دا ناوی پیر شیخ
نه جمه ددین زۆر به تاییه کاری یه وه نووسراوه و باسی کراوه • حاجی
زهینولعابدین ده لێ : « ویلایه تی بدلیس مه لاو زانای گه و ره گه و ره ی زۆری
تیدا هه لکه وتوون » (۵۸ ، ۱۴۲) و له مانه ناوی شیخ عومه ری (۹) ، که له
بنه ماله ی شیخ نه جمه ددینه ، به تاییه تی یه وه نووسیوه •

له ناو زانا گه و ره گه و ره کانی بدلیس دا پتویسته ناوی مه ولانا
حوسامه ددین بدلیس و مه ولانا ئیدریسی بدلیسی (۱۰) که له دوادوای سه ده ی
۱۵ هه م و سه ره تای سه ده ی ۱۶ هه م دا ژباوه ، میژوونوس و شاعیر و نووسیاری
به نامی سه رده می خۆی بووه • ئەم زاته نه ک هه ر زاناو شاعیر و
میژوونوسی سه ربه ندی خۆی بووه ، بگره کارمه ندیکه ده سپرۆی
ده ولته ت و سیاسه تمه داریکه بلیمه تیش بووه • مه ولانا ئیدریسی بدلیسی
سه رده مانێ له باره گای ئاق قۆیونلووه کاند او چه نایکیش له ده رباری
عوسمانی یه کاند ا کاری گه و ره گه و ره ی به ده ست بووه • ئەم پیاوه سپرۆ
کتیبشی نووسیوه • کتیبی «هشت بهشت» ی که ۸۰ هه زار دێره شیعه
له مه ر قانون و یاسا کانی بنه ماله ی عوسمانی یه وه نووسیوه • به پیتی
«شه ره فنا مه» مه ولانا ئیدریسی بدلیسی ، کتیبه که ی بۆیه به «هشت بهشت»
تێوناوه ، چونکه باسی قانون و یاسا و میژووی هه شت سولتانی عوسمانی
به شیعه له و کتیبه دا نووسیوه (۷۶ ، ۳۴۳) •

ئه بولفه زل ئه فه ندی کوری مه ولانا ئیدریسی بدلیسیش ، زاناو
روشنیری سه رده می خۆیه تی • ئه بولفه زل له باره گای سولتان دا کاری

گهوره گورهی به دهست بووه و له نیوهی دوومی سدهی ۱۶ همدا
مردووہ •

له ناو زاناو رۆشنپیرانی میرنشینی بدلیسی سدهی ۱۶ همدا نیوی
خاوهنی کتیبی «شهره فنامه» ی شهره فخان ی بدلیسی و محهمه د جان ئەفه ندیی
هاوچه رخی وی ده بی زۆر به تاییه کاری بهوه بنووسری •

له کتیبی «شهره فنامه» دا سهید حوسهینی ئەخلاتی که به کئی له
زانا گوره کانی ئەخلاته زۆر به تاییه تی ناوی هاتووہ • ئەم زانا یه له زانستی
ستیرناسی و ریازیات دا به کئی له زانا ههره به نامی به کانی سهردهمی خوئی
بووه •

به پتی کتیبی «شهره فنامه» کاتی هۆلا کوخان ره سه دخانه که ی مه راغهی
رۆناوه ، مه لا محهمه دی ئەخلاتی بو یاری ده دانی نه سیره ددینی تووسی
بانگ کردووہ و ئەویش به و په ری لی وه شاومی به وه ئەو کارهی له گه ل تووسی دا
ئه نجام داوه (۷۶ ، ۳۵۲) • به مهش ئەوه مان بو روون ده بیته وه که ، زاناو
رۆشنپیری و گه وره گه وردو زه بردهست کاری گه وره یان له شارستاییتی
میرنشینی بدلیس دا کردووہ ، به تاییه ت بری له و داموده زگای رۆشنپیری و
فیرگانه ی که ، له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ همدا له میرنشینی بدلیس
دروست کراون جاریکی دی ئەم راستی به ده چه سپینی • ههر له سالی
۱۴۰۷ وه ، وهك «شهره فنامه» نووسیویه ، نه خو شخانه ییکی گه وره و
میوانخانه ییکی فره وان و چند خانوما ییکی جه وان وه ی کومه له کی له
میرنشینی بدلیس دا دروست کراون (۷۶ ، ۳۸۰) •

له سالی ۱۴۴۴ دا حاجی محهمه دی میری بدلیس مزگه وتیک و فیرگه ییکی
به سالی دروست کردووہ و ده سه جی سوودی لی بینراوه • له بدلیس ۸
گه رماوو ۴ مزگه وت و پتر له ۲۰ پردی به رد هه بوو •

له سالانی ۱۵۲ - ۱۵۲۵ دا شهره فخان ی میری بدلیس ، جگه له چه ند

خانوما ئىكى جىنجاوانه وهى كۆمه له كى ، فیر گه ئىكى به ناوى «شهره فیه» و خیراتخانه ئىكى دروست کردووه و خه لك سوودیان لى بییون . جگه له مانه له شارى بدلیس ه فیر گه له لایهن شهره فخانى نووسیارى كتیبى «شهره فنامه» هوه له گه ره كى «شهمسى به» ، به ناوى «خه تیبیه» و «حاجى به گى به» و «ئیدرىسى به» و «ئىخلاسى به» وه دروست كراون و له سالى ۱۵۹۱ دا سوودیان لى بینراوه . بدلیسى ده لى ئەم فیر گانه كه ئیستا پرن له فه قى و شاگرد به دهست مه لاو زانا كانه وهن (۷۶ ، ۳۴۷) .

به و پى به كتیبى «شهره فنامه» باسى ده كا ، فیر گه ی «شهره فیه» مه ولانا خدر به گك بابانى و فیر گه ی «ئىخلاسى به» شه مسه ددین مه ولانا محمد شه رانشى و فیر گه ی «ئیدرىسى به» مه ولانا مه لا عه بدوللا به مه لای رهش ناوبانگى رۆیشتوو و پرى فیر گه ی دیکه مه لاو زانا یانى بدلیس به رپوه یان ده بردن (۷۶ ، ۳۴۸ ، ۱۰۳ ، ۴۱۴) .

ههروه ها به گویره ی ئەوه ی له «شهره فنامه» دا نووسراوه ، له سه ره تا كانى سه ده ی ۱۶ هه م دا شارى بدلیس ۵۰۰ فه قى و مه لاو زانای تیدا بوون (۷۶ ، ۳۴۵) . به رنامه ی خویندن ، ده رزه كانى ئاین ، مه تىق و فیه و جه فرو ستیرناسى و میژوو و برپره ی پشتى خویندن بوون .

- له میرنشینی بدلیس دا هونه ره جوانه كانى وه كو مؤسیقا و نیگار كیشى و شاعیرى و خوشنوو سی زۆر بلاونه بیوونه وه . بدلیسى ده لى «زانا یانى كورد
- له شاعیرى و په سنوئىژى و خوشنوو سی دا كه كلیلى له شاو سولتان نزیك كه وتنه وه و پله و پایه ی بلیند و ده ده ست هینان بوون ، خاوه ن به هره ی به رز نه بوون (۷۶ ، ۱۵) .

کاتب چه له بى ده لى ، كورد زانای چاکیان لى هه لکه و توون ، به لام له خوشنوو سی و شاعیریتى و ئینشانوو سی بى به هره بوون (۱۰۳ ، ۱۴۹) .

- كتیبى «شهره فنامه» یش هه ر له م باره وه بى ده نگه و هیچى نه نووسیوه .

له سده كانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا زانای پیشکە و تووی خاوه ن کتیبخانه ی
 شه خسی که به ته دریسات و دهرزگوتنه و وه خه ریک بوون ، که م نه بوون .
 هه ره بهر ئەمه یه که میرنشینی بدلیس له سده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا له
 کوردستان ، به مه لبه ندی سه نعات و بازرگان ی و رۆشنیری له قه له م ده درا .
 میرنشینی بدلیس ئەم هه ل و مه رجه ی خۆی تا ناوه ندی سده ی ۱۷ هه میش
 له ده سدریژی عوسمانی پاراستوو ، به لام له سالی ۱۶۳۹ دا دابه ش کردنی
 کوردستان له تیوان ده وله تی عوسمانی و ده وله تی ئیران دا بۆ دووهم جار ، بوو
 به په سمی ، به لام پاشان و شارو شالای ده وله تی عوسمانی بۆ سه ر
 میرنشینه کانی کورد زیادی کرد . ئەبدال خانی میری بدلیس بۆ پاراستنی
 میرنشینه که ی له م مه ترسی به دیاری و به راتیکی زۆری بۆ باره گای عوسمانی
 ناردوو ، به لام هیچی لی شین نه بووه . ئەحمه د پاشای والیی وان ی ، به
 یارمه تی کورده کانی هۆزی مه حموودی یه وه شالای بۆ سه ر بدلیس بردو
 هه رچی له مال و مولکی ئەبدال به رده س که وت ، له گه ل کتیبخانه که ی دا ،
 سه ره به ری به تالان برد . ئەولیا چه له بی ده لی : «کتیبخانه که ی چوار هه زار
 نوسخه کتیبی به نرخ و نایاب و ده سنووسی پتر تیدا هه بوو . ئەم کتیبانه
 زۆر به یان به نه خشو نیگاری جوانه وه له به رگ گیرابوون» (۴۸ ، ۱۱۹) .
 به و پێی ئەولیا چه له بی نووسیویه ، له کتیبخانه که ی ئەبدال خان دا ۷۶ نوسخه
 کتیبی عه ره بی و فارسی که به ده سخه تی ئەبدال خان ، خۆی نوو سرا بوون و
 ۱۰۵ نامیلکه ی تیدا بووه . هه ر له بهر ئەمه یه که ئاسۆی خۆینده واری و
 رۆشنیری و شارستاییتی له سده کانی دووایی میژووی میرنشینی بدلیس دا
 زۆر به ره و پیش گۆراوه ، به لام ده س تی وه ردان و خۆ تی هه لقوورتان دنی ده وله تی
 عوسمانی نه ی هیشت فراژوو بی و ته رز باوی .

شیاوی باس کردنه ، میژووی میرنشینی بدلیس ، هه ره که میژووی
 میرنشینه کورده واری یه کانی دیکه ، میژووی له دژ بیانی و نه یاران راپه رین و
 خه باتی بی بشوو بووه . چ گو مان له وه دا نی یه که ، ئەم رووداوانه

پیشکەوتنی ئابووری و شارستائیتی میرنشینی بدلیسیش ، بە دەردی
میرنشینه کانی دیکە ی کورد شەل و گۆج دە کردو دە بوو بە کۆسپ و هەلە مووت
لە پیش بەرە و پیش گۆراییکی سەر بە خۆی ئەم میرنشینه ، بە لام ئەو سیاسەتە ی
فەرمانرە وایە کانی بدلیس لە سەری دەڕۆشتن ، لە بنەرەت دا ، پڕ بە پیستی
بارو دۆخی تاییەت و خواستە کانی ئەو سەردەمە بوو . تەنها هەر لە بەر
ئەمە ی شە کە ، ئەو فەرمانرە وایانە بۆ چەند سەردەمە ، توانیویانە ، مافی
پشتا و پشت بۆ بە جێماو و سەر بە خۆیی میرنشینه کە و هاو هۆزو
هاو عەشرە تە کانی خۆیان پیاریزن .

بە دەم شی کردنە وە ی میژووی میرنشینی بدلیسە وە بەو ئاکامە دە گەین
کە ، هەر چی داو دەستووری قورس و گرانی چە و ساندنە وە هە یە لە لایەن
بیانی یە وە بە سەر نە تە وە ی کورد دا سە پیئندراو . ئەو داو دەستووری خەرچ و
باجانە ی نە جیوزادە کانی کورد ، خۆیان لە میرنشینه کە دا بە سەر خە لکیان دا
سە پاندبوو ، ئیکجار بە و رادە یە قورس و لە کیش بە دەر نە بوو . هەر لە بەر
ئەمە یە کە ، تیرە و هۆزە کانی کورد نە ک هەر لە دژ نە جیوزادە کانی خۆیان
رانە دە پە رین ، بگرە لە دژ دە س درێژی بیانیشان پاراستوون و شە ریشان
بۆ کردوون . هۆ یە کی دیکە ی ئەمە ، ئەو یە کە ، هۆزو خێلە کانی کورد
وە زیفە ی میرایە تی یان کە بە میرات دە گیرا ، بە کاریکی لە دە سە لات بە دەر
(احکام خارجی - خودایی) دە زانی و ریز لە میر و نە جیوزادە گرتن قالبی
پە رستی گرتبوو و سە ر پیچی لی کردنی بە نا خودایی دە زاندرا .

لە میژووی کورد ئەو و روون دە بیته وە کە ، سەرە ک هۆز تە سیریکی
رۆ جی گە و رە ی لە دل و دە روونی خە لکی و لاتە کە دا هە بوو ، هەر کە
سەرە ک هۆزی زید و نیشتمانی خۆی بە جی هیشتا ، سەر لە بەری ئە فرادی
هۆزە کە ی لە گە لی دا کوچیان دە کردو دە رۆشتن . «شەرە فنامە» دە لی ،
سە یید حوسە ی ن ئە خلاتی هەر کە پیش وە خت سۆ سە ی شالا و هینانی جە نگیز

خانی کرد ، ولاتی به جی هیشت و چوو بو میسو ۱۲ هزار کهسی له
هۆزه کهی به گه ل که وتن و نه وانیش چوون بو میسر • بدلیسی دهنووسی :
« تائیش لئیس له میسر که ره کیکی گوره به ناوی نه خلانی به کانه وهه یه »
• (۳۵۲ ، ۷۶)

وهختی خوی ۱۵ هزار کهس له هۆزی پازوکی که له خزمهتی شاعه باسی
یه که م دا کاریان ده کرد ، له گه ل سه ره که کانیان دا کوچیان کردوو بو شاروکی
وه رامین (۳۲۵ ، ۷۰) •

له میش وا به دیارده که وی که بو ولاتی بیانی کوچ کردنی تیره و
هۆزی کورد ، ته نها هر له سۆنگهی سه رسنوورو که وشه ن پاراستن و
ره هه نه و سورگون کرانه وه نه که وتۆته وه ، به لکو جاری وا هه بووه
سه ره که هۆزه که خوی ولاته کهی خوی به جی هیشتوووه بو ولاتیکی دیکه
کوچی کردوو •

وه که له سه رچاوه کانرا به دیارده که وی ، زۆر بهی مه لاو زانایانی
کوردستان ، به تاییه ت له وانی میرنشینی بدلیس ، له ولاتی خویان کوچیان
کردوووه باره گاو دهرباری پادشاو سولتانه کانی ولاتی له چاو کوردستان
پیشکه وتوو تری وه که ئیران و نازه ربایجان و تورکیا و عه ره بستاندا
کاریان کردوو (۳۴۲ ، ۷۶ - ۳۴۴ ، ۴۷ ، ۱۴۱) •

ئه م بارودۆخهی که به درێژایی چه ندین سه ده له خاکی کوردستاندا
پتوه چوووه درێژهی کیشاوه ، ده بی به هۆیه کی دیکه ی که م و کوور کردنی
هتزو توانی مرۆ له قه له م بدری •

ئیدی به م ئاوايه ، هیوادارین به م لیکۆلینه وه و
شی کردنه وه یه ئه نه جامان داون که م وزووریکمان له ژبانی
ئابووری و کۆمه له کی و سه نعاتکاری و بازرگانی و خوینده واری و روشنیری و
شارستاییی میرنشینی بدلیس و میرنشینه کانی دیکه ی کوردستانه وه بو

گه لاله کردیج و به پروونی له میسکمان دا نه خشی به سستی . چونکه ههرچی
ئهو پرووداوانه ی له سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م دا له میرنشینه کانی کورددا
پروویان داوه ، یه ک کاری لیک کردوو ، یا پروودانی یه کیکیان بووه به هوی
پروودانی هوی دیکه .

ئه نجام :

کتییی «شهره فنامه» که شهره فخاننی کوری شه سه ددینی بدلیسی
دای ناوه ، یه که سه رچاوه یه که که ، له پاره ی میژووی کوردو کوردستانی
سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه مه وه ده دوی .

گومان له وه دا نی یه که ، له سه رچاوه فارسی و تورکی و عه ره بی
یه کانیش دا ، به ش به حالی ئه و سه رده مه ی کوردو کوردستان زۆر باس
نووسراوه ، به لام هیچ کام له م سه رچاوانه ، هینده ی کتییی «شهره فنامه»
له میژووی کوردو کوردستان وا به فره واننی و به ربلاوی نه دواوه ، چونکه
ئه م کتییه کوردیکی و نووسیویه که خۆی زۆر له نزیکه وه شاره زای
هه مو و کوزو که لینیکی ژبانی کومه لایه تی و ئابووری و ته رزی
هه لس و که وت و ژبانی مه عنه وی نه ته وه که ی خۆی بووه و هه ر له بهر
ئه مه شه که «شهره فنامه» ی شهره فخاننی بدلیسی له چا و سه رچاوه کانی
دیکه ی میژووی کوردو کوردستان ، زۆر جیاوازه و له پرووی زانسته وه
له بهر تره .

ئه م کتییه که به زمانی فارسی نووسراوه ، جگه له میژووی کوردو
کوردستان ، له مه ر میژووی کومه لایه تی و ئابووری و سیاسی ئیرانو
نازه ر بایجان و تورکیا و ولاتانی دراوسی دیکه ش ، زانیاری چاکی تیدا
نووسراوه . هه ر له بهر ئه مه شه که بۆ ئه و میژوو نووسه ئاسیایی و
ئه وروپایی یانه ی له میژووی ئه م ولاتانه یان کولیوه ته وه ، کتییی «شهره فنامه»

به سه رچاوه ييكي به كه لك داده نرئ و سوودي چاكيان لي بينيوه .
بدليسي ، له داناني هم كتبه دا ، نه ويش ههروهك ميژوونووسه كاني
سه دهه كاني تيوهند ، نه ي توانيوه خوي له هيندي كه موكو پي بيويري : واته
نه ويش خوي له رووداوه كومه له كي و سياسي به كاني رابردوش و ئسي
سه رده مي خويشي ، چ به چاك چ به خراپ ، به خاوهن نه كردوووه به رانبه ريان
بي هه لوسته و ، چون روويان داوه ، هه روا به و جوره دووپاته ئي كردوووه و
هيچي ديكه .

نه ميش ، وهك ميژوونووساني سه رده مي خوي ، سه بارهت به وه كه
داكوكيي له ده سه لاتي ده ربار كردوووه ، واته به لاي به رژه وه ندي ده رباري
عوسماني داي داتاشيوه ، داكوكيي له ده ره به گايه تي كردوووه .

هيندي رووداوي سه ده ي ۱۶ هم له م كتبه دا ، راسته ليك دراوه ته وه ،
به لام له يهك رووه وه ليك دراوه ته وه و رووه كاني ديكه ي به تاريخي ماونه وه .

شه ره فخاني بدليسي كه ، له زور به ي نه و شه رانه دا له سه ده ي ۱۶ هم دا
شه ش جار له تيوان ئيران و عوسماني دا روويان داوه و خوي به شه خسي
هاوبه شي تيدا كردوون ، هه رگيز به لاي نه و هو كومه له كي و ئابووري و
سياسي يانه ي هم شه رانه يان هه لگيرساندوووه نه چوووه نه و ئاكام و
گو تا و م رويه ي له ئاكار ي ولاتي خه لك دا گير كردن ده كه ويته وه و بووه به
كوسپ و له مپه ر له ربي سه ربه خويي و گه شه كردني خه لكه كاني نازه ربايجانو
نه رمه ني و گورجي ، پراوپر ، روون نه كردو ته وه .

هه ر له پاش يه كه م دابه ش كردني كوردستان (له ۱۴ ، ۱۵ وه) به م لاوه
شه ره فخاني بدليسي له «شه ره فنا مه» كه ي دا ، له باره ي مله و ربي نه جيوزاداني
عوسماني و زولم و زور له كورد كردني له كيش به ده رو راوه رووت و
به رتيل خوري و نه ركي قورس و گراني باجو و باجگري هه مه جور ، تا راده ي
زانباري نووسيوه . بدليسي ، ته نانه ت له و راپه رينا نه يش كه له سه ده ي

١٦ هه‌م‌دا له كوردستان هه‌لگيرساون ده‌دوئ ، به‌لام ئه‌ميش ، هه‌روه‌ك
ميتروونوساني ديكه‌ي سه‌روبه‌ندي ئه‌م راپه‌رين و بزووتنه‌وانه‌ي به
سه‌رپيچي و سه‌ره‌رۆيي و ئابه‌فه‌رمانی له قه‌له‌م‌داون .

بدلیسی ئه‌م راپه‌رين و بزووتنه‌وانه‌ي ته‌نها له و نياگايه‌وه باس‌کردووه
كه ، تا چ ئه‌ندازه‌يي داكوكيان له مافي ميريتي ميراتي كردووه و ته‌ختي ئه‌م
ميريتي به‌يان تا چ راده‌يي پاراستووه .

ئاگاو رووداوگه‌لي كه ، له «شه‌ره‌فنامه» ي بدلیسی دا تو‌مار‌كراون
رنگا بو ئه‌وه خو‌ش ده‌كهن كه ، به رووني له ژياني ميرنشینه‌كاني كورد ،
به تايه‌ت له ته‌رزي ژياني نه‌ته‌وه‌ي كوردبگه‌ين و له بری رووداوي گرینگی
به‌داوینی واماڤ به ئاگادیني كه ، له سه‌رچاوه‌كاني ديكه‌دا به‌رچاوناكه‌ون .

کتیبي «شه‌ره‌فنامه» ي شه‌ره‌فخانی بدلیسی ته‌نها هه‌ر سه‌روكاري به
زانستی ميتروووه‌ني به ، بگه‌ سه‌رچاوه‌ييكه ، پر له زانباري به‌ربلاو له‌مه‌ر
جوغرافياي كوردستان ، له باره‌ي زماڤ نه‌ته‌وه‌ي كورده‌وه ، له‌باره‌ي
به‌چه‌كه‌ي كورده‌وه ، له‌مه‌ر داووده‌ستووري كورد ، له باره‌ي زانا و مه‌لاو
روشنیرانی كورده‌وه .

بدلیسی شیعرو قه‌سیده‌ي پر به‌پيستی قافی خۆي له چه‌ندين شاعيري
سه‌روبه‌ندي خۆي خواستو‌ته‌وه و کتیبه‌كه‌ي پي‌ده‌وله‌مه‌ند كردوون . هه‌ر
له‌به‌ر ئه‌مه‌ کتیبه‌كه‌ي ، له رووي زانستی فيلو‌لوژی به‌وه زۆر به بايه‌خه‌و بو
ئه‌م مه‌به‌سته ، ده‌شی به سه‌رچاوه‌يي دا‌بندری .

نه‌رواينه بری شتی ليك‌ناوازه و هیندی رووداوي وا كه ، نووسيار
پر به‌پري ، رووني نه‌کردوونه‌وه ، کتیبي «شه‌ره‌فنامه» ده‌وله‌مه‌ندترین
سه‌رچاوه‌ييكه كه ، له باره‌ي ميترووي كوردو كوردستانه‌وه نووسراوه .

«شه‌ره‌فنامه» له‌مه‌ر ميترووي كو‌مه‌لايه‌تی و ئابووري و سياسي ميرنشینی

بدلیسی زانیاری زۆر به داوین و بهربلاوی تیلایه و ، ئاوری له میرنشینه کانی
دیکهی کورده واریش ، کهم وزۆر داوه تهوه و پتی بۆ ئهوه خووش کردوه که ،
دهشی بۆچوو تیکی چاکمان له باره یانهوه له میشک دا نه خن بیهستی •

ئیدی بهم جۆره کتیبی «شهره فنامه» ی شهره فخاننی بدلیسی که له
رووداوه کانی سه ده کانی ۱۵ - ۱۶ هه م ده دوی ، بۆ له میژووی کوردو
کوردستان شاره زایی پهیدا کردن له چاو سه چاوه کانی دیکه ، له پرووی
میژووناسی بهوه ، له سه رووی هه مو وانهوه دی •

* * *
بنکه ی زین

- (۱) بۆ زۆیده زانیاری پروانه ل : (۲۶ ، ۲۷۲ - ۷۴) .
- (۲) بۆ زۆیده زانیاری پروانه : (۲۴ ، ۱۸۴ - ۲۲۱) .
- (۳) له هه‌وایی سالی ۹۲۰ك (۱۵۱۴ز)دا ، نووسیویه ، شه‌ره‌فخان باسی ده‌وله‌مه‌ندی جه‌مشید به‌گی کوری رۆسته‌م به‌گی « پالوو » ده‌کات که ، ولاته‌که‌ی خۆی له ده‌سه‌لاتی قزلباش (سه‌فه‌وی‌یه) رزگار کردوو . . . و هه‌روه‌ها نووسیویه ، ئەم میره‌ سالی سێ هه‌زار تویشتره‌ نیر (خرت = ته‌که‌)ی له په‌زه‌کانی خۆی هه‌لبژاردوووه‌ بۆ فرۆشتن ناردوووه‌ بۆ « جه‌لب » و هه‌ر به‌که‌ له‌م ته‌گانه‌ نالیکی له‌ مل‌کراوه‌ ، به‌م جۆره‌ نزیکه‌ی چل‌خه‌روار (دوازده‌ تۆن) نالیسی گه‌یاندۆته‌ بازاری . ئنجا « شه‌مسی محمه‌د . نه‌سکه‌نده‌ر » په‌خنه‌ی له‌ هه‌واله‌که‌ گرتوووه‌ نووسیویه : « شه‌ره‌فخان بریکی پتوه‌ناوه‌ و تاد . . . » ئه‌وه‌ی راستی بێ شه‌ره‌فخان سالی ۹۴۹ك (۱۵۴۲ز) له‌دایک‌بووه‌ ، ئه‌ویش له‌ قوم که‌ به‌کیکه‌ له‌ شه‌ره‌کانی ئیران و سالی ۹۶۶ك (۱۵۸۷ز) گه‌ راوه‌ت‌ه‌وه‌ ولاتی بتلیس ، ئه‌گه‌ر ئەم جۆره‌ هه‌واله‌ی بیستی بێ که‌ پر له‌ فیشال و درۆش بووبی تاوانی ئه‌و نی‌یه‌ (رۆژبه‌یانی) .
- (هه‌زاری موکریانی ، وه‌رگێری « شه‌ره‌فنامه » بۆ سه‌رزمانی کوردی ، له‌ لاپه‌ره‌ ۳۷۳دا په‌راویزیکی له‌سه‌ر ئەم پتوه‌نانه‌ نووسیوه‌ ، ده‌لی : « خه‌روار به‌ فارسی و خه‌لوار به‌ کوردی سێسه‌د کینۆیه . جا به‌و پێ‌یه‌ یان ده‌بی چله‌که‌ چوار بێ یان سێ هه‌زاره‌که‌ سی بێ . ده‌نا ده‌ری نایه‌نێ - وه‌رگێر » .
- (۴) ئه‌لقاسی کوری شاه‌باز « که‌ به‌کیکه‌ له‌ میرانی مایده‌شت - ماهی‌ده‌شت » ده‌بوو سالی چل‌ه‌زار سه‌ر ئاژده‌ل بۆ به‌غدا بنیتری - ئه‌مه‌ش دیسان وه‌ک هه‌والی پێشوو (مبالغه‌)ی تێدایه‌ ، به‌لام دیسانه‌وه‌ تاوانی شه‌ره‌فخان نی‌یه‌ . (رۆژبه‌یانی) .
- (۵) سالی ۱۴۹۸ز (۹۰۴ك) له‌ فه‌رمانی سیورغالیك‌دا که‌ به‌ میر ئه‌سه‌فه‌ندیار به‌گی کوردی میری ئه‌گیل دراوه‌ . . . من لام وایه‌ ئەم هه‌واله‌ی « شه‌مسی محمه‌د » هه‌له‌ی تی‌که‌وتوووه‌ . فه‌رمانه‌وه‌یانی هه‌ر سێ لقی ئه‌گیل له‌ هه‌ر سێ په‌له‌که‌دا (بولدوقانی - پالوو - چه‌رموگه‌) که‌سیکی وه‌هایان نه‌بووه‌ سیورغالی ئه‌سه‌فه‌ند . نه‌ « بدریتی‌یاری کوری شاه‌عه‌لی چه‌رموگه‌ » و نه‌ « ئه‌سه‌فه‌ندیاری کوری ئه‌میر عیسا‌ی بولدوقانی » له‌ « شه‌ره‌فنامه‌ »دا باسی وه‌ها نی‌یه‌ . وا دیاره‌ « شه‌مسی محمه‌د » یا له‌ کتیبیتیکی تری وه‌رگرتوووه‌ ، یاخود نامه‌که‌ی به‌ هه‌له‌ یادداشت کردوووه‌ .
- (۶) شه‌مسی محمه‌د باسی ئه‌وه‌ی کردوووه‌ که‌ ، گۆیا شه‌ره‌فخان « چه‌سه‌نه‌ دریزی پادشای ئاق قۆیونلووی به‌دادپه‌روه‌ر داناوه‌ » . . .
- من له‌ « شه‌ره‌فنامه‌ »دا شتی وه‌هام به‌رچاو نه‌که‌وتوووه‌ و باوه‌پیش

ناکری «شهره فخان» ددانی خیری پیا نابج . چونکه ئەمیر شەمسەددینی باپەرە گەرە زوای «قەرە یوسفی قەراقۆیونلو» بوو ، ئوزوون حەسەن (حەسەنە دریز) دەستووری داوێ دۆستانی قەرە یوسف هەموو زەبوون بکری و لە سەر دەمی فەرمانرەوایی «ئەمیر ئیبراھیم بتلیس» دا سپای ناردە سەر بتلیس ، دەبێ خاکی ولاتە کە بە توورە کە بیژری ، ئەو بوو «سلیمان بەگی بیژن ئوغلی» شالۆی کردە سەر بتلیس سێ سالی تەواو ، گەمارۆی دا بە جۆری کە ، خەلکیکی زۆر لە برسان و بە درم و پەتا مردن و تەنیا ئەمیر ئیبراھیم و حەوت کەسێ لە قەلاکە ماوون (!؟) .

لەم سەر دەمدا «مەحمود ئوغلی» کە «ھۆزانفان» ی پەسن و ھەلنانی سلیمان بیژن بوو ، (وا دیارە دلی بە ھەرزان بە ئاق قۆیولویوی سووتاب) پارچە ھەلبەستیکی تورکینی لە ھەلنانی سلیمان دا ھۆنی یەو وە بوی نارد ، نوخشە ھەلبەستی پارچە کە ئەم فەردە بوو :

«شە! اول بدلیسک کردی مطیع اولماز سلیمان» «ازلدن قالمە عادتدر چالشورلر اوجاق اوستە» واتە : ئەم پادشاھ ! کوردی بتلیس سەر بوو سلیمان دانەنەوینن ، لە بەرایی جیھانەو ئەم یاسایە ماوە تەووە کە بە سەر کووانوووە تی ئەکوئن . پاش ئەو ھەندێ خیرخوای ئاشتی خواز کەوتنە ناو بژی و بریار درا «ئیبراھیم بەگ» قەلاکە بداتە دەستەووە ، بەو مەرچە ی خۆی و کەسووکاری لە مەرگ و ئازار دووربن ، بوو ئەم پەیمانە ئەنگوستیلە «ئوزوون حەسەن» بوو شایەتی و بەلگەیی و دلنایی نیرا بوو ئیبراھیم بەگ ئنجا لە قەلاکە ھاتە خوارەووە و پەوانە ی لای ئوزوون حەسەن کراو ئەویش ناردی ، لە «قوم» دای ناو سلیمان بیژن بەم جۆرە چوو قەلای بتلیسەووە تاد ... «شەرەفنامە چاپی فارسی ، لاپەرە ۵۰۴ - ۵۰۷» ، بەلام خواوەنی «ئەحسەنوتتە واریخ» ب ۱۱/ لاپەرە/ ۵۱۰ نووسیویە : سالی ۸۷۳ک (۱۴۶۸ز) حەسەن پادشاھ سلیمان بیگ بیجن (بیژن) ی بە کۆمەڵە یی لە میران و فەرماندەییانی گەرەووە و پینج ھزار سوارەووە نارد بوو داگیر کردنی بتلیس و ئەمیرەکان ئەمانە بوون ! «ئەسلان بەگی زولقەدەر» ، «ئەحمەد بەگی ئەسفەندیار بەگ» ، «ئیل ئالیدی بەگی چینی» ، «ئەمیر محەمەد بەگی سەعدلوو» ، «ئەمیر خانی سەعدلوو» ، کورپە کە «ساروو پیر عەلی» و «شاھ محەمەد دەخارلوو» ئەمانە شالۆیان کردە سەر بتلیس . ئەمیر ئیبراھیم کە زانی ناتوانی بەرەنگاری یان بکات دایکی خۆی بە دیاری و دەھەنەیتیکی زۆرەووە نارد بوو لای «حەسەن پادشاھ» و داوای ئەمانی کرد . پادشاھ لە گوناھی بوردو فەرمانی دا بە میرەکانی سپاکە ی ، واز لە گەمارۆی قەلاکە بەینن و بگەرینەووە «ئەمە ی لە «دیار بە کری یە» وەرگرتوووە (ب ۲ لاپەرە

۵۴۲ - ۵۴۳ ، به لام به لای منه وه قسه کانی شه ره فخان راستره .
پیشینان وتوویانه : «خاوهن مال چاتر نه زانج له ماله که یا چی هه یه !» و
به مه دا بومان روون ده بیتته وه که ، شه ره فخان به و تاوانبارهی نه وتوو
« دادپهروه » .

(۷) هه م دووباره سالی ۷۸۳ نووسیویه : عیزالدین شیر دهبوو باجی تاغمهی
نه و شاره به نه میر تهیموور بدا . « نه م عیباره تهی شه مسی محمه د
نیسکه ندر هه له یه ، فارسی یه که ی خراب ته رجه مه کردوود . نه میر
شه ره ف نووسیویه : « پاش شه روشور جاریکی تریش عیزالدین شیر
به ر لوتفی نه میر تهیموور که وته وه و لپی بوردو فه رمانه وایی به که ی دایه وه و
قه باله ی فه رمانه وایی به « تاغمهی سووری تهیمووری درایی و ماوی
که رانه وه ی درا » . لاپه ره (۱۲۸) چاپی فارسی قاهره لاپه ره ۲۳ .

(۸) شه مسی محمه د نیسکه ندر نووسیویه : له ویلایه تی بدلیس دا جگه
له بازارگانانی نازه ربایجانی و ئیرانی و نه رمنی ، بازارگانانی رووس و چین و
بولفاری و هیندیش هه بوون « دیسانه وه نه م ته رجه مه یه ی شه مسی
مچه مه د هه له یه ، شه ره فنامه نووسیویه : « گه شتیارانی جسدده و
زه نگبارو بازارگانانی خه تاوخته ن رووس و سه فلآب و بولفارو
سه وداگرانی عه ره ب و عه جه م و ره وه نده کانی به شی زوری جیهان هاتوچو
بکه ن ، مادام به قومشی به رده کون کراوه که ی به فلیسا نه روون ، گونجایشی
تری نی یه ! » لاپه ره { ۴۵ } فارسی) . مه به سستی نه وه یه بتلیس جیگه که ی
سه خته ، نه وه نده سه خت و بی ری یه ، ته نیا له ریگه ی قومشه به رده که وه
ری هه یه . مه رج نی یه خه لقی نه و ولاتانه هاتو چوی بتلیس بکه ن یانه !

(۹) شه مسی نووسیویه : « له ناو مه لاکان دا ناوی شیخ عومه ر ، که بنه مالهی
شیخ نه جمه ددین تاد . . . » به داخه وه شه مسی لیره دا هه له ی
کردوو . « شه ره فنامه » نووسیویه : « عهماری یاسر که له موریدانی
شیخ نه بو نه جیب الدین سوهره وه ردی یه و هه روا پیر شیخ نه جم الدین
کوبرا ، خه لقی بتلیسن . (لاپه ره { ۴۸ } فارسی) .

(۱۰) مه لا ئیدریسی بتلیسی . . « شه مسی محمه د زور پیاوانه
سه ر گوزه شتیکی ته واری « چه کیم مه لا ئیدریسی بتلیسی » ی
نووسیوه و هه لی ناوه ، به لام وا دیاره نه ی زانیوه که ، « مه ولانا
حوسام الدین » باو کیتی ! جا له م هه له دا ، سه رگوزه شتی نه نووسم :

(۱) حوسام الدین علی بتلیسی کوری عه بدوللا حه نه فی صوفی ، به کن بوو
له زانیانی پایه به رزو یه کن بوو له شو فی یه به ناوبانگه کان . طه رقه تی
نوربه خشی یه ی له ئیران وه رگرتبوو ، زنجیره ی طه رقه تی نه چوو وه و
سه ر شیخ عه محار یاسری بتلیس . له سه رده می ژبانی دا زور کتیبی
داناوه :

(۱) شهرچی له سه زار اوه صوفی به کانی شیخ عه بدو پر دزاق کاشانی «الکنز الخفی» .

(۲) تهریزی قورنانه پینج بهر گدا به ناوی «جامع التنزیل والتاویل» .

(۳) شهرچی «گولشه تی راز» به فارسی . سالی ۹۰۰ ک (۱۴۹۴ ز) کۆچی دوایی کردووو به داخه وه ژماره ی (۹۰۰) له شهرفنامه هره بی به که ی تهرجه مه ی من دا ، بۆته (۷۰۰) او هه له یه .

(ب) حکیم مهولانا ئیدریسی بتلیسی ، کوری عه لی حوسام الدین و هه ره له بتلیس له دایک بووه ، خویندنی لای باوکی و له ئیران نه و او کردووو ، تو سه رو هۆزاتقان بووه . له سه ره تادا له نووسینگه ی سولطان به عقوبی ناک تو یونلو و دا سه رده فته ره بووه ، پاشان چوو ده ته لای سولطان بایه زیدی عثمانی و ریزی وه رگرتووو ، سولطان داوای لی کردووو ، میژووی به ماگه که بیان بنووسن ، نه ویش به به بره وه بیی « شانامه ی فیده و سی » هه ره به هه له به ست کیتیکی میژووی نووسیه ، نزیکه ی ۸۰ هه زار به بیت و ناوی ناوه « هشت بهشت » ، به ناوی هه شت سولطانی بو نمانی به وه که نه مانه ن :

عومانی به که م (۶۹۹ - ۷۲۶ ک = ۱۲۹۹ - ۱۳۲۶ ز)

اورخان (۷۴۶ - ۷۶۱ ک = ۱۳۲۶ - ۱۳۶۰ ز)

مورادی به که م (۷۶۱ - ۷۹۲ ک = ۱۳۶۰ - ۱۳۸۹ ز)

بایه زیدی به که م (۷۹۲ - ۸۰۵ ک = ۱۳۸۹ - ۱۴۰۲ ز)

محمه دی به که م (۸۰۵ - ۸۲۴ ک = ۱۴۰۲ - ۱۴۲۱ ز)

مورادی دووه م (۸۲۴ - ۸۵۵ ک = ۱۴۲۱ - ۱۴۵۱ ز)

محمه دی دووه م (۸۵۵ - ۸۸۶ ک = ۱۴۵۱ - ۱۴۸۱ ز)

(محمد فاتح)

بایه زیدی دووه م (۸۸۶ - ۹۱۸ ک = ۱۴۸۱ - ۱۵۱۲ ز)

وهک و تراوه بریار بووه خه لاتیکه گه وه با بایه بیکی گه وه ی بداتیج ، که «بایه زید» دلی رازی نه کردووو ، گه راوه ته وه بتلیس و له و توه چووو بۆ حه ج و له حیحازه وه هه ره شه ی بۆ سولطان بایه زید ناردووو که ، له دیباجه و پامانی کتیه که دا باسی درۆزنی و ناراستالی نه و ده کات ... که « سولطان سلیم » بووه ته پادشای عومانی ناردوو به به شوین ئیدریسار کردوو به به «راویژ» و له گه ل خۆی گه راویه و بۆ کاروباری کوردستان و ئیران و هه ره به ستان برسی بن کردووو . نه وه ی راستی بچ «مهلا ئیدریسی بتلیسی» بتلیسه تیکه جیهانی بووه ، زۆر هه وتی داوه که چه ند فه رماتره وایی به کی سه ره به خۆ له کوردستانا دا به زریسنج که فه رماتره وایی به کان بایه دارین و ، له بهر نه وه ی که سولطان لیلی نه که ویتسه گومار و له ملی نه دا ، هه رگیز داوای بایه ی بۆ خۆی نه کردووو ، گه رچی

جەزى لەو ھەبوو ھەموو قەرمائە ھوایی بە ئوردى بە کان لە ساي ئەوا بەك دەولەت پێك ھێشتن ، بەلام كوردەكان ئەو جەلە لە ھەموو كاتى زۆر تر عیقلانەو خێلەكى پانە لى پان خوړى و دو گەرچى مەلا ئیدرىسیان بە ئاوە بە سەرۆكى خۆیان زانیو ، بەلام بۆ ئەو ھى ھەموویان سەر بۆ بەك جۆرە ژيان شۆر بکەن ، پوویمان ئیسمان ئەداو .

مەلا ئیدرىسى بتلیسى جگە لە « ھشت ھېشتا » كنیپكیشى دەربارەى سولطان سەلىم داناوەر ناوی ناو «سەلىمىە» . ئەم زانا ھوشیارە ناودارە سالى ٩٢٦ك ١٥٢٠زا ، كۆچى ھوایی كردوو ھەو لە ئەستانبول ئە كۆرستانى ئەبا ئەیبوبى ئەنصارى نىژراو .

بەداخەو ھەندى ئەخویندە ھارى ئەزان شالووى ئەبەنە سەر و جێوى ئەدەنى لە سەر ئەو ھى كە ، لە شەرى چالدىران دا كوردەكانى كیشاوە بە لای «عوسمانى» دا ، ھەزار پەحمەت لە گۆرى «مەلا ئیدرىسى بتلیسى» كە لە ساي رابەرى «رامیارى» و «خویندە ھارى» ئەو ھەو ھى شارى بتلیسى بەو بچووكى بە پۆتە جێگەى شانازى گەلى كورد ، بە لاقیشى نازانم بلیتم ئەگەر ھەندى ھۆى پڕو بووچ «مەولانا خالیدی مكاىلى شارەزورى» لە سەلمانى و بە لە بەغدا نە پەتاندایە ، ئەوینى ئەى توانى لەو سەردار ئەى كە ناوى نابوون خەلیفەو ھەموویان لە پیاو گەرەكانى ناسراوى سەردەمى خۆیان بوون ئەى توانى بناغە پێكى بە عیىز بۆ كوردە ھارى دابە زەرتىنى ، و گەر ئە شىخىكى سۆفى بۆچ «سەید ئەحمەدى سەردار» شىخ عوبەیدوللاى نەھرى ، شىخ عوسمانى خالید ناغى ھەورامانى و ... ئەكاتە خەلیفە آ مەگەر دەرویشو سۆفى ھەزارى پى دەسەلات لە خواترسى ئەم شىخو ناغا دەس رۆبانە بۆ خەلیفە پى شایستەر ئەبوون نا . ئەگەر مەبەستە كە طەرىقەت بوایەو دەولەت دامەزراندن ئەبوایە دەبوو ھەزار پى بە خەلیفە (پۆژبە پانى) .

سەرچەمى سەرچاۋەكانى كىتەپكە

ИСТИФАДА ЭДИЛМИШ МЭНБӨЛЭР ВЭ ӘДӘБИЯТ

- 1 Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. VII, Баку, 1938; 2 Архив К. Маркса и Ф. Энгельса, т. VI, Баку, 1938.
- 3 В. И. Ленин. Сочинения, т. IV, ч. 1, Б. 1, 1945.
- 4 И. И. Ленин. Государство и революция, Баку, 1953.
- 5 Али-заде А. А. Из истории государства Ширваншахов XIII—XIV вв. «Изв. АН Азерб. ССР», Баку, 1949, № 8.
- 6 Али-заде А. А. Социально-экономическая и политическая история Азербайджана XIII—XIV вв., Баку, 1956.
- 7 Али-заде А. А. Некоторые сведения о Ширване (до начала XIV в.), «Изв. АН Азерб. ССР», Баку, 1947, № 12.
- 8 Аристова Т. Ф. Курды Восточной Азии, М., 1951.
- 9 Аверьянов П. И. Курды в войнах России с Персией и Турцией в течение XIX столетия, Тифлис, 1900.
- 10 Амурбейли С. Очерки средневекового Баку, Баку, 1964.
- 11 Букицкий А. Азербайджанские курды (Татлы, Кельбаджары, Шахкран), Баку, 1932.
- 12 Вакоев Ч. Х. Говор курдов Туркмени, М., 1962.
- 13 Вилченокский О. Л. Курды, М., 1961.
- 14 Джалилов Джадид. Известия курдов в 1880, М., 1906.
- 15 Гас А. М. Проблема на северном иракском Курдистану. II, 1915.
- 16 Нарайимов Дж. Феодальное государство на территории Азербайджана XV, Баку, 1962.
- 17 Курдосов К. К. Феодализация населения курдов в персидской буржуазной историографии, 1964, Учен. зап., М., 172, 179.
- 18 Каскисадзе Р. К. Татлыные курды в Государстве Ильяханов. Исторический сборник, Тбилиси, 1950.
- 19 Кесенов Ф. Анабазис, М., 1951.
- 20 Лерх Н. Н. Исследования об Иранских курдах и их предках., СПб., 1856.
- 21 Лозарев М. С. Курдистан и курдская проблема, М., 1964.
- 22 Мухоморов В. Ф. Курды Америки и впечатления. Пб., 1915.
- 23 Никитин В. Курды. Перевод с французского. Вступительная статья и редакция Н. Ю. Фаридова. М., 1964.
- 24 Петрушевский Н. П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVII—начале XIX в. Л., 1949.
- 25 Петрушевский Н. П. Сборник статей по истории Азербайджана, вып. 1, Баку, 1949.
- 26 Петрушевский Н. П. Земледелие и аграрные отношения в Иране XIII—XIV вв. М., 1960.
- 27 Памятники письменности Востока, АН СССР, отделение истории, М., 1966.
- 28 Рахмани А. А. Тарих-и алам-арай-и Аббаси. как источник по истории Азербайджана, Баку, 1960.
- 29 Рудежко М. Б. Описание курдских рукописей-Ленинградских, М., 1961.
- 30 Халфин Н. А. Борьба за Курдистан, М., 1963.
- 31 Шахьялов А. Ш. К вопросу о феодализме у курдов, 1936.
- 32 Шахьялов А. Ш. Некоторые данные о курдском народе. Журн. «Новые времена», 1963, № 40.
- 33 Эфендиев О. А. Образование Азербайджанского государства Сефевидов в начале XVII в., Баку, 1961.

آذربایجاندا

- 34 «آذربایجان تاریخی». I ینلد. آذرب. ССР ЕА Педпедіяты, Бақы, 1958.
- 35 Бейзади И. П. Намизэдлик диссертасијасы, Бақы, 1960.
- 36 Бейзади И. П. Равандини «Раһат-ус-судур ва ајот-ус-судур» эсари тарихи бир мисба» китаби, Бақы, 1963.
- 37 Пунбили Н. К. Сечилиши эсарлари, Бақы, 1968.
- 38 Эариназала Н. Фарс дилинда Азербайжан сазлари, Бақы, 1962.
- 39 Нематов М. Х. Ширванли XV—XVI эслер тарихинин ојрэмил-мәскина дәр. Бақы, 1959.
- 40 Окуллави С. XV эср Азербайжанда верихлэрин митдары ва өлчүсү багында, Азерб. ССР ЕА «Хәбәрлари», 1967, № 1.
- 41 Ф. Метсонски. Тејмурлэнк ва ошун халәфлэринин тарихи. Бақы, 1957.

- ۴۲ — ابو القاسم فردوسی — «شهنامه» جلد اول و دوم ، بمبئی ۱۲۷۵ هجری .
- ۴۳ — ابو بکر تهرانی — «کتاب دیار بکریه» جزو اول انقرا ۱۹۶۲ .
- ۴۴ — ابو بکر تهرانی — «کتاب دیار بکریه» جزو دوم ، انقرا ، ۱۹۶۴ .
- ۴۵ — ابن الاثیر — «تاریخ الکامل» الجلد الثانی (عربیجه) مصر ۱۴۰۱ هجری .
- ۴۶ — اروج بیگک بیات — «دون ژوان ایرانی» ترجمه مسود رجبا نیاه تهران . ۱۳۳۸ ش .
- ۴۷ — اسکندر بیگک منشی — «تاریخ عالم آرای عباس» در ۲ جلد ، تهران ۱۳۳۴ ش .
- ۴۸ — اولیا چلبی — «چلبی سیاحت نامه سسی» ۱ — ۴ — نجی جلدلر ناشر احمد جودت ، استانبول ، ۱۳۱۴ هجری .
- ۴۹ — احمد تاج بخش — «ایران در زمان صفویه» تبریز ۱۳۴۰ شمسی .
- ۵۰ — احسان نوری — «تاریخ ریشه نژادکرد» تهران ۱۳۳۳ شمسی .
- ۵۱ — ادوارد برون — «تاریخ ادبیات ایران» از سعیدی تاجامی جلد سوم ترجمه علی اصغر حکمت ، تهران ۱۳۲۹ ش .
- ۵۲ — انتشارات ایران — «از نشریات کتاب شناسی ملی» ، ۱۳۴۱ ش .
- ۵۳ — احمد راسم — «رسملی خریطه لی عثمانلی تاریخی» ۱ — ۴ نجی جلدلر ، استانبول ۱۳۲۸ — ۱۳۳۰ هجری .
- ۵۴ — بوداق قزوینی — «جواهر الاخبار» لنینگرادا کتاوی دولت کتابخانه سسی سیدرین ، ادینا آل یازمالار شعبه س کاتالوق دورن نمره ۲۸۸ ورق ۳۱ — ۱ .
- ۵۵ — بلهچ شیر کود — «القضية الكردية» القاهرة ۱۹۳۰ .
- ۵۶ — پسیان نجف قلی — «ازمهباد خونین فاکرانهای ارس» ، تهران ۱۹۴۹ .
- ۵۷ — جلال الدین منجم محمد یزدی — «تاریخ عباس» میکرو فیلمندن استفاده ایدیلمیشدیر .
- ۵۸ — حاجی زین العابدین شیروانی — بستان السیاحه ، تهران ۱۳۱۵ هجری

- ۵۹- حسن بیگ روملو - «حسن التواریخ» جلد دوم کلکته ۱۹۳۱ مسیحی .
- ۶۰- حافظ ابرو «زبدة التواریخ» اذربایجان س.س.ر. علملر اکادمیاسی ال یازمالاری فوندو نمره ۵۳۶۱ .
- ۶۱- حافظ - «دیوان» تهران ، ۱۲۸۵ هجری .
- ۶۲- حلمی زاده ابراهیم رفعت «صلاح الدین ایوبی» استانبول ۱۸۱۱ میلادی
- ۶۳- حمدالله مستوفی قزوینی - «نزهة القلوب» ، تهران ۱۳۳۶ خورشیدی
- ۶۴- خواند میر (قیاس الدین بن همام الدین) - حبیب السیر فی اخبار افراد البشر ، جلد سوم ، تهران ۱۲۷۱ هجری و تهران ۱۳۳۳ ش .
- ۶۵- خطائسی شاه اسماعیل - «دهنامه» ترتیبه سالان حمید ارسلی ، باکو ۱۹۴۸ .
- ۱۰۲- کاتب چلبی - «جهان‌نما» قسطنطنیة ۱۲۶۷ هجری .
- ۱۰۴- کاتب چلبی - «فذلکه کاتب چلبی» استانبول ۱۲۸۶ هجری .
- ۱۰۵- کاتب چلبی - «کشف الظنون» جلد اول ، استانبول ، ۱۳۱۰ هجری .
- ۱۰۶- کسروی احمد - «شهریاران گمناه» طهران ۱۳۰۷ ش .
- ۱۰۷- کاتب چلبی - «تحفته الکبار فی السفار البحار» مطبعة بحریة سنة ۱۳۲۹ هجری .
- ۱۰۸- کمال‌الدین عبدالرزاق سمرقندی - «مطلع السعدین و مجمع البحرین» لنینگراد آسیا خالقلاری اینستیتوتو ایش نمره ۴۶۶ ب .
- ۱۰۹- «کتاب تاریخ تمدن ایران» بهمکاری جمعی از دانشوران ایران شناس اوروپا چاپ شده است ترجمه جواد محیی .
- چاپ تمدن ۱۳۳۹ ش .
- ۱۱۰- لطفی پاشا - «تواریخ آل عثمان» ، استانبول ۱۳۴۰ هجری مجدالدین محمد فیروزآبادی - «قاموس» استانبول ۱۲۷۲ هجری .
- ۱۱۱- میرخواند (میر محمد بن سید برهان الدین خاوند شاه - «روضة الصفا» بمبئی ، ۱۲۷۰ هجری .
- ۱۱۲- میرزا بیگ الحسین گنایادی (جونایادی اد) «الصفویه» آذربایجان س.س.ر. علملر اکادمیاسی تاریخ اینستیتوت علمی آرخوی ایش نمره ف، ۲۶۱۴ .
- ۱۱۳- محمد مردوخ کردستانی - «کتاب تاریخ مردوخ» جلد اول و دوم چاپخانه آتش .
- ۱۱۴- محمد مکری - «عشایر کرد» تهران ۱۳۳۳ ش .
- ۱۱۵- مینورسکی و.ف. - «سازمان اداری حکومت صفوی» ترجمه مسعود رجب نیا ، تهران ، ۱۳۳۴ خورشیدی .
- محمد امین زکی - «تاریخ الكرد و کردستان» القاهرة ، ۱۹۳۰ .
- ۱۱۶- محمد امین زکی - «تاریخ الكرد و کردستان» القاهرة ، ۱۹۳۰ .

- ۱۱۷- محمد امين زكى - «تاريخ الدول والامارات الكردية» القاهرة ۱۹۴۵ .
- ۱۱۸- محمد امين زكى - «مشاهير الكرد و كردستان» القاهرة ۱۹۴۷ .
- ۱۱۹- محمد امين زكى - «تاريخ السليمانيه و انحائها» بغداد ۱۹۵۱ .
- ۱۲۱- محمد جميل بندي الروزياني - «الشر فنامه» بغداد ۱۹۵۳ .
- ۱۲۲- محمد رشيد الفيل - «الاكراد في نظر العلم» مطبعة الاداب - النجف . ۱۹۶۵ .
- ۱۲۳- محمد جلال - «سلطان سليم ثاني ياخود مظفرية» استانبول .
- ۱۲۴- موسى كاظم پاشوزاده - «عادات اكراد - حيات مملكت» استانبول . ۱۹۲۱ .
- ۱۲۵- نصرالله فلسفي - «زند گاني شاه عباس اول» تهران ، ۱۳۳۴ ش .
- ۱۲۶- نظام الدين شامي - «ظفرنامه» ، بيروت ۱۹۲۷ .
- ۱۲۸- وزير خان - «رسملي و خريطللي كوچوك عثمانلي تاريخي» استانبول ، ۱۳۳۰ هجري .
- ۱۲۹- هرمان اته - «تاريخ ادبيات فارس» ترجمه رضازاده شفق تهران ۱۳۳۷ ش .

- 130) Omar Lutfi Barkan, XV va XVI inqlablarida Osmanli Imperatorligunda ziral ekonomika va maliy asoslari, Istanbul, 1943.
- 131) Blochet Eduard, Catalogue des manuscrits persans de la Bibliothecue, national par E. Blochet, Paris, 1905-1912, p. 304-305.
- 132) Enciclopedia de Islam, Paris, 1907, v; II.
- 133) Charle Rieu, Catalogue the Turkish Manuscripts, The British Museum, Loudon, 1888, p. 70.
- 134) Schmidt D. A., Journey among brave men, U. S. A., 1964.

لاپه ره ی به که می کتیبه که

АЗƏРБАЙҶАН ССР ЕЛМЛƏР АКАДЕМИЈАСЫ
ЈАХЫН ВƏ ОРТА ШƏРҒ ХАЛҒЛАРЫ ИНСТИТУТУ

М. И. ШƏМСИ

ШƏРƏФ ХАН БИДЛИСИНИН
„ШƏРƏФНАМƏ“ ƏСƏРИ
КҮРД ХАЛҒЫНЫН ТАРИХИ
МƏНБƏЈИ КИМИ

تایه تیتی ژماره له زمانی کوردی دا

د. عبدالرحمن حاجی معروف

بهشی کوردی - کولتجی پهروه رده

زانکوی بهغدا

بو نیشانندان و تی گه یشتنی نه و تایه تیتی به سه ره کی یانه ی له رووی وشه سازی و زانستی زمانه وه پیوه نندی یان به به شه ناخاوتنی ژماره وه هه یه له زمانی کوردی دا ، له سه ره تادا هه ول دده یین نه و کارانه ی هه ر له زووه وه تا کو نه مړو له باره ی نه و کیشه یه وه نووسراون ، هه لسه نگینین و بنرخینین و به راوردبکه یین ، تا له نه نجامی نه و لیکدانه وه و شوین که وتنه دا بتوانین به ئاسانی بچینه تیو قوولایی زمانی کوردی یه وه و نه و ږینگه یه مان بو خوش بیی ، که نه وه ی دهر باره ی تایه تیتی به کانی ژماره له زمانی کوردی دا راست و زانستی یانه نووسرابی ، وه ربگرین و بیان چه سپینین ، نه وه ی هه له وه چه وتیشه ره تی بکه یینه وه وه لآمی بده یینه وه . . . نه وه ش ، که نه نووسراوه و ناوری لی نه دراوه ته وه و یادداشت نه کراوه ، به پیتی توانست لپی بدویین و بیخه یینه سه ر خه رمانی کاری نه و زانایانه ی ، که نه رکی مه زنیان نه نجامی سووره و توره ی چه ندین پله و قوناخی هه لس و که وتی باری ژبانی هات و نه هاتی میلله ته که مانه .

* * *

ماموستا سعید صدقی کابان له کتیبی « مختصر صرف و نچوی کوردی » دا (ژماره) ی له گه ل به شه ناخاوتنی (ناو) دا باس کردووه و به جوړیک له جوړه کانی ناوی له قه له م داوه (۱) .

لەم بەرھەمەدا چوار جۆر ژمارە جیاکراوەتەووە : « ۱ - ژمارەى ئەصلى ؛ ۲ - ژمارەى روتەبى ؛ ۳ - ژمارەى تەوزىعى ؛ ۴ - ژمارەى گەسرى » (ل ۱۲) .

لە باسى ژمارەى بنجى دا ، کە ئەو « ژمارەى ئەصلى » پىوتوووە ، تەنیا ناوى چەند ژمارەىيىكى نووسىووە و ئەوھى وتوووە ، کە لە (يەك) ھووە تا (دە) - (يەكان) ؛ لە (دە) ھووە تا (سەد) - (دەیان) ؛ لە (سەد) ھووە تا (ھەزار) - (سەدان) ؛ لە (ھەزار) ھووە تا (ملیۆن) - (ھەزاران) یان پىدەلین (ل ۱۳) ۰۰۰ ئىتر ھىچ تايبەتتى بەكى دى باس تەکردوووە ، واتە - نە لە رووى رۆنائیانەووە ؛ نە لە رووى بەکارھىنائیانەووە ؛ نە لە رووى پەیدا بوونیانەووە ۰۰۰ نەدواووە (۲) .

دەربارەى ژمارەى پلەبى ، کە ئەو بە « ژمارەى روتەبى » ناوى بردوووە ، ھەر ئەوھەندەى باس کردوووە ، کە بە خستتەسەرى (م - م) ، (مین) بۆ سەر ژمارەى بنجى پىك دى (ل ۱۳) .

باسى ژمارەى كەرتى - واتە (ژمارەى كەسرى) یش بریتى بە لە پىناسەىيىكى كورت و چوار نمونە .

وشەكانى وەك « يەك يەك ، دوودوو ، چوارچوار ۰۰۰ » ، كە مامۆستا سەعید صدقى و زوربەى نووسەرانى رىزمانى كوردى بە ژمارەى دابەش - « ژمارەى تەوزىعى » دا یان ناوھ جىي سەرنج و دەمەتەقى بە ، چونكە ئەگەر چى ئەو جۆرە وشانە لە دووپات کردنەوھى ژمارەى بنجى پىك دىن ، بەلام لە ئەنجام دا دەبنە ئاوەلكردار و راست نى بە بە ژمارە دابىرین .

لە كىيى « دەستوورى زمانى كوردى » دا ، مامۆستا توفىق وەھبى بەشە ئاخواوتنى ژمارەى بە جۆرىكى ئاوەلناو داناووە و لەژىر سەرباسى « سىفەتى ژمارەبى » دا لىي كۆلىووەتەووە (۳) .

نووسه‌ری ئەم کتیبە لە سەرەتادا ژمارە‌ی بەسەر دوو جۆردا
 دا بەش کردوووە و وتووێه : «سێفەتی ژمارە‌ی دوو چەشنی هەیه : ١ - سێفەتی
 ژمارە‌ی ئەسلی ؛ ٢ - سێفەتی ژمارە‌ی پۆتە‌ی» (ل ٧٤) ، کەچی کە لە باسی
 ژمارە‌ی بنجی و ژمارە‌ی پله‌یی بوو تەووە لە لاپەرە (٧٦) دا بە ناوی «ژمارە‌ی
 کەسری» یه‌وه لە ژمارە‌ی کەرتی دواوە . بەم پێی هەم بەرھەمەدا سێ جۆر
 ژمارە : (١ - بنجی ؛ ٢ - پله‌یی ؛ ٣ - کەرتی) باس کراوە . دیارە ئەمبەینینی
 باسیک بە ناوی (ژمارە‌ی تەوزیعی) یه‌وه ، ئەو دەگەینێ ، مامۆستا وەرکی
 بە پێناسە یەك دەست پێ کردوووە و یەك دوو نمونە‌ی بۆ هێناوە تەووە . لە باسی
 باسی ژمارە‌ی بنجی ، کە ئەو «سێفەتی ژمارە‌ی ئەسلی» ی پێ وتوووە ،
 بە پێناسە ك دەست پێ کردوووە و یەك دوو نمونە‌ی بۆ هێناوە تەووە . لە باسی
 تاییەتی یەكائیش دا تەنیا لە دوو خال دواوە ئەویش بە چەند دێرێك .
 دوو خالە کەش ئەمانەن :

١ - هاتنی لە پیش ناوہووە و مانەوہی ناوہ کە ئە شیوہی تاکدا .

ب - « ئەگەر ناوہ کە بە ناو تەواو کرا پێ ژمارە‌ی هەر کامیکیان گەرەك
 پێ سێفەتی ژمارە‌ی ئەسلی ئەخریتە پیش ئەو ناوہووە» (ل ٧٤ - ٧٥) .
 لەمە زیاتر هیچی دی باس نە کردوووە ، لە گەل ئەو دا کە ژمارە‌ی بنجی
 لە گەل پووہووە سەرنجی توژەر پادە کیشی و بواری باس کردنی یە کجار
 فراوانە .

نووسه‌ری کتیبی «دەستووری زمانی کوردی» لە باسی ژمارە‌ی پله‌یی دا ،
 ئەوہی یادداشت کردوووە ، کە ئەگەر ژمارە‌ی بنجی کۆتایی بە دەنگی (و ،
 ئ) بیت ، ئەوہ (ی) یەك لە تیوان ژمارە بنجی یە کە و نیشانە کەدا پەیدا دەبێ .
 راستە ئەو (ی - ی) نێچە بزویئە یاریئە پێوە لکانی نیشانە‌ی
 (م - م ، م - م) دەدا بەین ژمارە‌ی کۆتایی هاتوو بە دەنگی (و ، ئ) یه‌وه ،

بهلام پٽويسته ٺه و راستي يهش له پيرنه كه ين ، كه (ي - ۲)
 نيسچه بزوين به هه مان شيوه له گه ل ٺه و ٺمارانهش دا پهيدا ده بن ، كه كوٽايي يان
 به دهنگي (ا ، و ، ي) ديت ۰۰۰ و پراي ٺه وه ، ٺه وه شي باس نه كردووه ،
 (م - م) ددها به ٺماره ي كوٽايي هاتوو به دهنگي (و ، ئ) يه وه ،
 كه ٺه گه ر ٺماره بنجي يه كه كوٽايي به دهنگي (وو) ييت ، نيسچه بزويني (و -
 W ياريددهدها .

ماموستا وهه بي له باسي ٺماره ي كه رتي دا باش بو ٺه وه چووه ، كه
 وشه كاني « سي يهك ، چواريهك ۰۰۰ » وشه ي ليكدراون و ٺه م جوړه
 پيڅهاتهش ته نيا له و ٺمارانه دا رهنك ددهاته وه ، كه ٺماره ي دووه ميان
 (يهك) ييت ۰۰۰ بهلام ٺه گه ر ٺماره ي دووه م ٺماره ي (يهك) نه ييت ، ٺه وه
 ٺماره كه رتي يه كه وهك وشه يه كي ليكدراو پهيدا نابي (ل ۷۶) ۰۰۰ بهلام
 ٺه وه جي سهرنجه ، كه وشه ي « نيو » ي به ٺماره ي بنجي داناوه و وشه ي
 « نيوه » يش به ٺماره ي كه رتي (ل ۷۷) . وهك ده زانين « نيو » و « نيوه »
 هه ردوو كيان له دوو بهش به شيك راده گه يه نن . بو نوونه چوون ده شي
 بو تر تي « منداله كه نيو سيوي خوارد » ، به هه مان چه شن ده لوي بو تر تي
 « منداله كه نيوه سيوه كه ي خوارد » ۰۰۰ جا باس ٺه وه ني يه « نيو » ٺماره ي
 بنجي ييت و « نيوه » يش كه رتي ، به لكو باس ٺه وه يه « نيو » شتي
 (مجرد) راده گه يه ني و « نيوه » يش (مجسم) .

ماموستا نووري عه لي ٺه مين له و كتيبه ي دا كه به ناوي « ريزماني
 كوردي » يه وه بلاوي كردووه ته وه (٤) ، له سه ري كه وه په پره وي ماموستا توفيق
 وهه بي كردووه و وهك ٺه و ٺماره ي به جوړيكي ٺاوه لئاو داناوه . له
 سه ريكي دي يه وه له دابهش كردني دا به ريگه ي ماموستا سه عيد صدقي دا
 روښتووه و وهك ٺه و چوار جوړي (۱ - ٺماردي ريشه يي ؛ ۲ - ٺماره ي
 ته رتيبي ؛ ۳ - ٺماره ي ته وزيعي ؛ ۴ - ٺماره ي كه سري) ديار ي كردووه ۰۰۰

نووسەری کتیبی «دەستووری زمانی کوردی» و نووسەری کتیبی
 «رێزمانی کوردی» بەپیتی پەیرهوی کردنی نووسەرانی رێزمانی ئینگلیزی
 ژمارەیان بە ئاوەلناو داناوە . راستە لە زمانی ئینگلیزی دا لە یەکەم سەنجدا
 رەنگە وا بێتە پیش چاو ، که هاتنی ژمارە لە گەل ناودا وەك Two Boys
 — دوو کور « جیاوازی لە گەل هاتنی ئاوەلناو لە گەل ناودا » Little Boys
 کوری بچووک» نەبێ بەلام ئەگەر قوول لەو مەسەلەیه وردیبینەووە ،
 بە ئاسانی هەست بەووە دەکەین ، که لە تیوان ژمارە و ئاوەلناودا جیاوازی
 زۆرە . ئەو جیاوازی یەش بە پروونی لە پێوەندی واتای پارچەکانی ژمارە
 پیکەووە بەستراو و پێوەندی واتای پارچەکانی ئاوەلناوی پیکەووە بەستراودا
 بەدەردەکوێ . وەك ئاشکرایە ، بۆ پیکهیتانی ئەو جۆرە ژمارانە ، دوو
 رینگە (کۆکردنەووە) و (لیکدان) باون . بەلام هەرچی پێوەندی واتای
 پارچەکانی ئاوەلناوی پیکەووە بەستراووە ، لەسەر بناغە ی ئەو دوو رینگە
 سازناکریت . بەوێتە که دەوتری (شینی کال) هیچ ئەووە ناگە یەنێ ، که لە
 (شین + کال) یاخود (شین × کال) پیکهاتبی جا پری لە نووسەرانی
 رێزمانی ئینگلیزی راست نین ، که ژمارەیان خستوووە تێو بەشە ئاخاوتنی
 ئاوەلناووە . هەرچی هەندێ نووسەری رێزمانی کوردی یشە ، که لاسایی
 زمانی ئینگلیزی یان کردوووە تەووە ، ئەگەر گوێ نەدەینە دەرك نەکردیان
 بەو جیاوازی یانە ی لە زمانی ئینگلیزی و زۆر زمانی دی دا لە تیوان ژمارە و
 ئاوەلناودا هەیه ، که بەشیکیمان لە سەرەووە باس کرد ، خۆ دەبوو هەست
 بەووە بکەن ، که لە رسته ی کوردی دا ئاوەلناو بە دوا ناودا دیت : (ژنی
 جوان) بەلام هەرچی ژمارەیه دەکوێتە پیش ناو : (چوار ژن)

لەو پروووشەووە ، که مامۆستا نووری عەلی ئەمین ، وەك مامۆستا
 سعید صدقی ژمارە ی کەرتی (ئەوان واتەنی — ژمارە ی تەوزیعی) بە جۆرێک
 لە ژمارە داناوە ، ئەووە دووپات ناکەینەووە ، که لە باسی کتیبی «مختصر

صرف و نحوی کوردی» دا وتوو مانه ، به لکو ته نیا ئه و پرسته به ده خهینه پیش چاو - «گۆتزه کانم پینج پینج ژمارد» (ل ۱۳۶) ، که مامۆستا نووری عهلی ئه مین کردوو به تی به به لگه . پتیویست ناکا ئه وه ئیسپات بکه یین ، که «پینج پینج» وه سفی کرداری «ژمارد» ده کا ، چونکه نووسه ر خۆی ده لی : «پینج پینج ژماره ی ته وزیمعی به ، وه سفی کرداری (ژمارد) ئه کا» (ل ۱۳۷) و دواتریش له به شی ئاوه لکرداردا ئه وه ی دیاری کردوو ، که ئه رکی به که می ئاوه لکردار ، ئه وه یه وه سفی کردار بکا (ل ۱۸۶) .

نووسه ر له ژیر سه ر ناوی «ژماره ی ریشه یی» دا له ژماره ی بنجی دواوه و باسه که ی به پیناسه یه ک دامه زاندوو ، که ده لی : «ئه و ژماره یه به ، که که رتی تیانی به ، وه ک (یه ک ، هه شت ، په نجا ، دوو)» (ل ۱۳۳) . ناته واوی هه ره دیاری ئه و پیناسه یه له وه دایه ، که مامۆستا نووری وای داناوه ژماره ی بنجی که رتی تیدا نی به ، که چی ته نانه ت به سه رنجی سه رپیتی له ژماره بنجی به کانی زمانی کوردی ، ئه وه دیتته به رچاو ، که زوربه ی زۆری ئه و ژمارانه به لای که مه وه دوو که رتیان تیدا به . . . ئه وه ته جگه له (ژماره ی ساده) ، هه روه ها (ژماره ی دارپژراو) و (ژماره ی لیکدراو) و (ژماره ی پیکه وه به ستراو) یش هه یه . به وینه ژماره ی وه ک (هه فتا ، هه شتا . . .) دارپژراون و له مۆرفیتمیکی ریشه یی و مۆرفیتمیکی وشه دارپژر سازبوون - به واتایکی دی له وشه یه کی ساده (هه فت ، هه شت . . .) و پاشگری (۱ -) پیکه اتوون . هه رچی (۱ -) شه (ات) ی فارسی کۆنه و له کوردیدا (ت) تیدا چوووه . . . ژماره ی وه ک (یازده ، دوازه . . . چوارده . . . تۆزده) . . . (دووسه د . . . چوارسه د . . . تۆسه د) یش ، که لیکدراون و له دوو وشه ی ساده ، با بلین له دوو مۆرفیم پیکه اتوون ، دوو جۆرن : ۱ - به شیکیان ، وه ک (یازده . . . تۆزده) گۆرانی فۆنه تیکی یان به سه ردا هاتوووه ؛ ۲ - به شه که ی دی یان ، وه ک (دووسه د . . . تۆسه د) هیچ گۆرانیکی فۆنه تیکی یان به سه ردا نه هاتوووه .

ژماره‌ی پیکه‌وه به‌ستراویش ، وهك (سه‌د و چوار ، سه‌د و بیست و جهوت ۰۰) له یهك كهوتنی چهن‌د ژماره‌یهك پيك دین و به یاریده‌ی (وی پیوه‌ندی پیکه‌وه ده‌به‌سترتن •

دوا به‌دوای هه‌و پیناسه‌یه ، باسی چهن‌د تایبه‌تیته‌ی یه‌کی كه‌می ژماره‌ی بنجی کردوو و هنجای له رووی رۆژانه‌وه لینی دواوه و ده‌لی :

« ژماره‌ی ریشه‌یی دوو بابته :

۱ - ژماره‌ی ساده • هه‌میش دوو به‌شه :

أ - به‌شیکیان له (۱) هوه ده‌ست پین هه‌کا هه‌تا (۹) وهك (یهك ، دوو ، سی ، چوار ، پینج ، شه‌ش ، جهوت ، هه‌شت ، نو •

ب - به‌شیکشیان سه‌رگرین (عقده) • وهك :

(ده ، بیست ، سی ، چل ، په‌نجا ، شه‌ست ، هه‌فتا ، هه‌شتا ، نه‌وه‌د ، سه‌د ، هه‌زار) « (ل ۱۳۴) •

به‌شی (أ) ته‌نیا هه‌وانه ناگر نه‌وه كه له (۱) هوه ده‌ست پین ده‌كه‌ن هه‌تا (۹) ، به‌لكو گه‌لی ژماره‌ی دیش ده‌گر نه‌وه ، وهك (ده) ، (سی) ، (چل) ، (سه‌د) ، (هه‌زار) ••• و هه‌مانیش هه‌ر ساده‌ن •

ژماره‌ییکی زۆری به‌شی (ب) ، وهك (ده) ، (سی) ، (چل) ، (سه‌د) ، (هه‌زار) ••• سه‌رگرین (عقده) نین و ساده‌ی ته‌واون •

ژماره‌کانی (په‌نجا ، هه‌فتا •••) ش دارپێژراون •••

نووسه‌ر له باسی جۆری دووه‌دا ده‌لی :

« ۲ - ژماره‌ی لیکدراو • هه‌میش دوو به‌شه :

أ - ژماره‌ی ناویته‌یی • هه‌وانه‌ن كه له دوو ریشه‌ی تیکه‌لاو به‌یه‌كتر

پیکه‌هاتوون ، كه له (۱۱) هوه ده‌ست پین هه‌کا هه‌تا (۱۹) •

یانگزه ، دوانگزه ، ۰۰۰ پانگزه ۰۰۰

ب - ژماره‌ی پښ به‌ستی • ټه‌وانه‌ن که له دوو پښه پښک‌دښ ، وه
ټامرازی (و) ټه‌خړټه به‌ینیا‌نه‌وه ، بو ټه‌وه‌ی که به یه‌کیانه‌وه گری بدا ، وهک:
بیست و چوار ۰۰۰ هه‌شتا و هه‌شت « (ل ۱۳۴ - ۱۳۵) •

لیره‌دا ویرای ټه‌وه‌ی ناوی هه‌ندی ژماره‌ی به شیوه ټاخاوتنی سلیمانی
ټومار‌کردووه ، ناوی ژماره‌ی وهک (دووسه‌د ، سی‌سه‌د ۰۰۰ ټوسه‌د) یشی
نه‌بردووه و نیشانی نه‌داوه ، که ټه‌مانه‌سه‌ر به چ جوړیکن •
له لاپه‌ره (۱۳۵ - ۱۳۶) ش‌دا به ناوی « ژماره‌ی ته‌رتیبی » یه‌وه له
ژماره‌ی پله‌یی دواوه • ناته‌واړی گه‌وره‌ی ټم باسه ټه‌وه‌یه ، نووسه‌ر وای
Y (ی نیمچه‌بزوین و (ه) نه‌بزوین و نه‌هیشتنی گرفت و ټاسان‌کردنی
داناوه ، که جگه له (م - ، مین) ؛ (ی - ، مین) و (- ، مین) ،
هه‌مین) یشی به نیشانه‌ی ساز‌کردنی ژماره‌ی پله‌یی داناوه ۰۰۰ وهک ټاشکرایه ،
ټه‌و (ی) یه‌یان ټه‌و (ه) له‌گه‌ل ټه‌سلی نیشانه‌که‌دا نین • (ی -
(ی نیمچه‌بزوین و (ه) نه‌بزوین و نه‌هیشتنی گرفت و ټاسان‌کردنی
ده‌برین دینه ناوانه‌وه ۰۰۰ پټویسته ټه‌وه‌ش بلین ، ټه‌گه‌ر ژماره‌ی بنجی‌به‌که
کو‌تایی به بزوینی (وو) بیټ ، ټه‌وه‌ وهک بزوینه‌کانی دی نیمچه‌بزوینی (ی -
Y (یاریده‌نادا ، به‌لکو نیمچه‌بزوینی (و - W ټه‌و ټه‌رکه
ده‌گریته ټه‌ستو ۰۰۰ (ه) سه‌ره‌رای ټه‌وه‌ش ماموستا نووری ټه‌و نیشانه‌ی
به پاشگر داناوه ، به‌لام له راستی‌دا نیشانه‌ن ۰۰۰

له ټیو جوړه‌کانی پټکه‌اتی ژماره‌ی که‌رتی‌دا ، نووسه‌ر ته‌نیا باسی
جوړی (چواریه‌ک ، هه‌شت‌یه‌ک ۰۰۰) ی کردووه و ناوی ټه‌وانی دی :

۱ - به یارمه‌تی پښه‌ندی (له) ، وهک : له ده‌پنج ۰۰۰ له ده‌یان پښ ۰۰۰
له ده‌دا پښ ۰۰۰ پښ ۰۰۰ ده ۰۰۰ یه‌ک له چلان ۰۰۰ ؛ ۲ - به هاریکاری

وشه‌ی (له‌سه‌ر) ، وهك : دوو له‌سه‌ر پینج ۰۰۰ ؛ ۳ - به یاریده‌ی
Y (ی) تا‌کایه‌تی ، وهك : سه‌دی هه‌شت ، سه‌دی چل ۰۰۰ هتد^(۶)

• نه‌بردوو

ئیزافه‌ی (ی) ، وهك : سه‌دی هه‌شت ، سه‌دی چل ۰۰۰ هتد^(۶) نه‌بردوو •

له‌باسی ژماره‌ی کتیبی « آوا ئو ده‌ستورا زمانج کوردی » ی مامۆستا
جگه‌رخوین‌دا^(۷) ، باسی چوار جور ژماره : (۱ - ژماره‌ی بنجی ، که ئه‌و
« ژماره‌ی بنگهی » ی پین‌وتوو ؛ ۲ - ژماره‌ی پله‌یی ، که به « ژماره‌ی
پوتبی » ی ناو‌بردوو ؛ ۳ - ژماره‌ی دابه‌ش ، که ئه‌و ناوی ناوه « ژماره‌ی
پشکی » ؛ ۴ - ژماره‌ی که‌رتی ، که ئه‌و به ناوی « ژماره‌ی شکه‌ستی » یه‌وه
لیتی دواوه) •

له‌م به‌ره‌مه‌دا سه‌ره‌پرای ئه‌وه‌ی ژماره به‌جۆریک له‌ناو دانراوه ،
هه‌روه‌ها ناته‌واوی و هه‌له‌یه‌کی زۆر و تیکه‌ل‌کردیتکی نه‌شاره‌زایانه
به‌رچاوده‌که‌وی •

که‌م و کورتی و ناته‌واوی باسی ژماره‌ی کتیبی « سه‌ره‌تاییک له‌
فیلولۆژیی زمانی کوردی » ی^(۸) مامۆستا محمه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی له‌چه‌ند
خالیک‌دا کو‌ده‌بنه‌وه :

۱ - پیناسه‌ی ژماره به‌جۆریکی وا ساکار و نارپیک کراوه - « هه‌ر
یه‌کی ، له‌هه‌ر ژماره‌ی ، که تو‌بنه‌وی ناویکی تایه‌تی به‌سه‌ردا سه‌پینراوه
۰۰۰ » (ل ۱۷۶) ، که نه‌له‌پیناسه‌ده‌چین و نه‌پیه‌ندی به‌پیناسه‌وه‌هه‌یه •

۲ - له‌دابه‌ش‌کردنی ژماره‌دا ، که چوار جور - « ۱ - ژماره‌ی ساده ؛
۲ - ژماره‌ی لیک‌دراو ؛ ۳ - که‌رتی ژماره ؛ ژماره‌ی ریزی » (ل ۱۶۷ -
۱۶۸) دیاری کراوه ، پرووی پۆنان و واتا تیکه‌ل‌کراوه ، چونکه‌دوو جۆری
یه‌که‌م : (۱ - ساده ؛ ۲ - لیک‌دراو) له‌پرووی پۆنانه‌وه‌یه و هه‌رچی دوو

جۆره کهی دیشه : (۳ - کهرتی ؛ ۴ - ریزی) له پرووی واتاوهیه . . .
سه ره پای ئەوه له پرووی پۆنانه وه جگه له (ساده) و (لیکدراو) ؛
(دارپژراو) و (پیکه وه به ستر او) یش ههیه . له پرووی واتا شه وه و پیرای
(کهرتی) و (ریزی) ؛ (بنجی) یش ههیه .

۳ - له باسی دهوری ژماره له پرسته دا ئەو هه له یه کراود ، که ژماره
ئاوه لئاو دانراوه و ئاوه لئاویش به ناو . . .

... و هه ندیککی دی

هه رچی لایه نی باشی ئەم کاره شه ، به تایبه تی له دوو خا لدا
به ده رده که و ئی :

۱ - ژماره وه که به شه ئا خاوتنیکی سه ره به خۆ ته ماشا کراوه .

۲ - وشه ی وه که (یه که یه که ، دوو دوو . . .) به ژماره ی دا به ش
دانه تراوه .

مامۆستا ئەحمه د حه سه ن ئەحمه د له کتیبی « پریزمانی کوردی » دا (۹)
چوار جۆر ژماره : (۱ - ژماره ی بنجی ؛ ۲ - ژماره ی پله یی ؛ ۳ - ژماره ی
کهرتی ؛ ۴ - ژماره ی دا به ش) ی جیا کردۆته وه و ژماره ی پله یی به ئاوه لئاو
داناوه و سێ جۆره که ی دیش به ناو .

ئەم نووسه ره ش به هه له چووه ، که وه که مامۆستایان : سه عید صدقی
کابان و نووری عه لی ئەمین ، وشه کانی (یه که یه که ، دوو دوو . . . ده ده . . .) ی
به جۆرێک له ژماره داناوه . . . (۱۰) .

خاوه نی کتیبی « پریزمانی کوردی » ، که ژماره ی پله یی به ئاوه لئاو
داناوه ، ده بوو له باسی ئاوه لئاودا لێی بدو ئی . . . ژماره ی بنجی و ژماره ی
کهرتی ش ناو نین و دوو جۆری ئەو به شه ئا خاوتنه سه ره به خۆ یه ن ، که به
ناوی (به شه ئا خاوتنی ژماره) وه ناسراوه (۱۱) .

نووسەر ئەگەرچی باسی هەندی تایهتیتی ژماره‌ی بنجی کردوو ، به‌لام به‌شیکێ زۆریانی به‌هه‌له‌ باسی کردوو و هه‌روه‌ها گه‌لێ تایهتیتی گرنگی دی هه‌یه‌ ناوی نه‌بردوون ئەوه‌ی پتر سه‌رنج رابکێشی ئەوه‌شه‌، که زوربه‌ی لێدوانه‌کانی ئەم باسه‌ی پتر پێوه‌ندی به‌ بیرکاری‌یه‌وه‌ هه‌یه‌ و به‌ گمهن کیشه‌ی باسه‌ بنه‌رته‌تی‌یه‌که‌ کراوه‌ته‌ که‌رسته .

له‌به‌ر ئەوه‌ی له‌ سه‌رئه‌تادا به‌هه‌له‌ نیشانه‌کانی (که‌ ئەو ئامرازی پین‌وتوون) ژماره‌ی پله‌یی به‌ (م ، مین) داناوه‌ ، بۆیه‌ دواتر له‌ به‌رده‌وامیی باسه‌که‌ی دا ده‌که‌وتته‌ هه‌له‌ی گه‌وره‌تره‌وه‌ ئەوه‌ته‌ وای بو‌ چوو ، ئەگەر ژماره‌ بنجی‌یه‌که‌ کۆتایی به‌ نه‌زۆین بیت ، ئەوه‌ له‌ بیتوان نیشانه‌ و ژماره‌ بنجی‌یه‌که‌دا (٥) په‌یدا ده‌بی خۆ بیتو کۆتایی به‌ بزۆینیش هاتبێ ، ئەو ده‌مه‌ (یه‌) له‌جیاتنی (٥) دیت له‌گه‌لێ شوین دا باسی ئەو جۆره‌ تایهتیتی‌بانه‌ی زمانی کوردیمان کردوو ، بۆیه‌ به‌ کورتی ده‌لێین ئەمه‌ له‌ گه‌ل هه‌چ یاسا و ده‌ستووریکێ فۆنه‌تیکێ زمانی کوردی دا ناگونجی .

له‌ لاپه‌ره‌ (١٩ - ٣١) ی کتیبی پۆلی چواره‌می ئاماده‌یی دا (١٢) به‌ناوی ئاوه‌لناوی ژماره‌یی‌یه‌وه‌ ، سێ باس ده‌بینرێ : (١ - ئاوه‌لناوی ژماره‌ی بنجی ل ١٩ - ٢٢ ؛ ٢ - ئاوه‌لناوی ته‌رتیبی ل ٢٣ - ٢٦ ؛ ٣ - ئاوه‌لناوی که‌رتی ل ٢٧ - ٣١) . لێره‌دا ئاشکرا ئەوه‌ ده‌بینین ، که‌ ژماره‌ به‌ جۆرتیک له‌ ئاوه‌لناو داناوه .

باسی ژماره‌ی بنجی ئەم کتیبه‌ ، به‌ زۆری وه‌ک ئەوه‌ی کتیبی «ریزمانی کوردی» ی مامۆستا نووری عه‌لی ئەمین وایه‌ (١٣) ، به‌تایه‌تی له‌ رووی رۆخانه‌وه‌ ، که‌ وتراوه‌ :

«ژماره‌ی بنجی ساده‌یه‌ یا لیکده‌ر :

١ - ساده‌ له‌ (١) هوه‌ ده‌ست پین‌ته‌کات هه‌تا (٩) . به‌ ژماره‌ی (ده‌ ،

بیست ، چل ، په‌نجا ، هه‌شتا . . .) ده‌گوتریت (سه‌ره‌گرێ) .

ب - لیکدراویش ، یا له دوو ژماره‌ی بنجی ټیکه‌ل پیک دیت ، وهک
(پانزده ... شانزده ... هه‌قده ...) یا له دوو ژماره‌ی بنجی ، که به
بوڼه‌ی نامرزی لیکده‌ری (و) ده‌دریته دم په‌کتر ، وهک :

بیست و چوار ، چل و هه‌شت « (ل ۲۰) •

لیره‌ش‌دا دیسان ده‌لین : بو ده‌بی نه‌نیا له (۱) هوه تا (۹) ساده‌بن •
(ده) یا خود (سی ، چل ، سه‌ده ...) بو ده‌بی (سه‌گری) بن و جیاوازی‌یان
له‌گه‌ل (۱) تا (۹) چی په ؟ ... خو (په‌نجا ، هه‌شتا ...) ساده‌بن و
داریژراون و جیاوازی‌یان له‌گه‌ل (ده ، سی ، چل ...) دا هه‌یه •

له باسی ژماره‌ی لیکدراویش‌دا هه‌ندی ناته‌واوی و هه‌له ده‌بیری :
راسته (پانزده ... شانزده ... هه‌قده ...) لیکدراون ، چونکه
بوونه‌ته یه‌ک وشه ، به‌لام ژماره‌ی وهک (بیست و چوار) یان (چل و هه‌شت)
به هیچ چه‌شنيک راست نی‌به به لیکدراو دابنرین ، چونکه نه‌بوونه‌ته یه‌ک
وشه و وهک هوه وایه بوتری (به‌هار و زستان) ؛ (ژن و پیاو) ؛ (سلیمانی و
هه‌ولیر) ... سه‌ره‌رای هوه باسی چویتی پیکه‌تنی ژماره‌کانی (دووسه د ،
سی‌سه د ... نوسه د) نه‌کراوه ، به‌یه ناشکرا نی‌به ، که هه‌مانه ده‌که‌ونه چ
به‌شیکه‌وه •

نوسه‌رانی هم کتیه له باسی ناوه‌لناوی پله‌یی‌دا ده‌لین :

« له و ناوه‌لناوه بنجی‌بانه‌ی که کوتایی‌یان به پیته ده‌نگی (واته
کونسونانت - هه‌وره‌حمان) دیت به پاشگری (- م) و (- مین) دروست
ده‌کریت ، به‌لام هه و ناوه‌لناوه بنجی‌بانه‌ی که کوتایی‌یان به پیته بزوین دیت به
پاشگری (- م) و (- مین) دروست‌ده‌کریت « (ل ۲۴) • له‌م چند
دی‌ره‌دا گه‌لن هه‌له کراوه :

۱ - هه و جوړه وشانه ناوه‌لناو بن و ژماره‌ن •

- ۲ - کوتایی یان به پیت نایهت ، به لکو به دهنگ کوتایی یان دیت .
- ۳ - ئەو زیاددی یه‌ی ده‌خړته سه‌ریان پاشگر نی‌به و نیشانه‌یه .
- ۴ - نیشانه‌کان (- یه‌م) ، (- یه‌مین) نین و (- م) ، (- مین) ن .
- هه‌رچی ئەو (ی) یه‌شه یاریده‌ده‌ره .

له باسی ژماره‌ی که‌رتی (ئەوان واته‌نی - ئاوه‌لناوی که‌رتی) یش‌دا ، له‌گه‌ل ئەوه‌دا که هه‌ندی جۆری باو و په‌سه‌نی زمانی کوردی یان ناوه‌بردوووه ، که‌چی شتی نه‌سازی وه‌ک (سی هه‌شت یه‌ک) یان کردوووه‌ته نموونه ، که وا پێ‌ده‌چی له‌م سالانه‌ی دوایی دا دروست کرابی .

مامۆستا صالح حه‌سین حه‌سین پشده‌ری له کتیبی « کورته‌یه‌ک له ریزمانی کوردی » (ل ۳۸ - ۴۰) دا (۱۴) ، ئە‌گه‌رچی پیناسه‌ی ژماره‌ی نه‌کردوووه و گه‌لێ تاییه‌تیی گرنگی ژماره‌ی بنجی یادداشت نه‌کردوووه و باسی ژماره‌ی پله‌یی نه‌کردوووه و وه‌ک جۆریکی ژماره‌ی جیای نه‌کردوووه‌ته‌وه و (۱۵) له به‌شی رۆنانی ژماره‌دا باسی ژماره‌ی (۱۱) تا (۱۹) ی نه‌کردوووه . . . به‌لام له‌گه‌ل ئەوه‌ش‌دا ، به‌رای ئیمه‌ تا راده‌یه‌ک لیکۆلینه‌وه‌ییکی سه‌رکه‌وتوووه ، به‌تاییه‌تی له دوو پرووه‌وه .

۱ - ژماره‌ی به‌به‌شه ئا‌خاوتنیکی سه‌ر به‌خۆ داناوه .

۲ - له‌ بواری رۆنانه‌دا باسی ژماره‌ی باشتر له نووسه‌رانی دی ریزمانی کوردی کردوووه .

له به‌شیک له‌و کاره‌ زمانه‌وانی یانه‌دا که کوردناسانی سوؤفیت : ده‌قه‌ناتی کوردۆ ، ده‌چه‌رکه‌زی به‌کو ، ده‌که‌ریمی ئە‌یووبی و ده‌ئی . ئا . سمیرتۆفا ، ده‌مه‌کسیمیی خه‌مۆ ، ده‌ر . ل . تسابۆلۆف ، ده‌زاری یووسف . . نووسیویانه ، چاومان به‌باسی ژماره‌ ده‌که‌وی :

ده‌قه‌ناتی کوردۆ له کتیبی « ده‌ستووری زمانی کوردی » (۱۹۵۷) دا (۱۶)

ژماره‌ی به‌سەر شەش جۆردا دابەش کردوو : ۱ - ژماره‌ی بنجی ؛ ۲ -
 ژماره‌ی پله‌یی ؛ ۳ - ژماره‌ی کەرتی ؛ ۴ - ژماره‌ی لیکدەر ؛ ۵ - ژماره‌ی
 ئاوه‌لکرداری ؛ ۶ - ژماره‌ی دابەش . هەرچی لە کتییی « دەستووری زمانی
 کوردی (بە کەرەستە‌ی دیالیکتی کرمانجیی ژوووروو و خواریو »
 (۱۹۷۸ ش دایە ^(۱۷) باسی پینج جۆری کردوو : ۱ - ژماره‌ی بنجی (ل ۸۷ -
 ۸۹) ؛ ۲ - ژماره‌ی پله‌یی (ل ۸۹ - ۹۰) ؛ ۳ - ژماره‌ی دابەش (ل ۹۲) ؛
 ۴ - ژماره‌ی لیکدەر (ل ۹۲ - ۹۳) ؛ ۵ - ژماره‌ی کەرتی (ل ۹۳ - ۹۵) .

جیاوازی بوونی شەش جۆر ژمارە لە کتییی یەكەمدا و پینج جۆر لە
 کتییی دووهمدا ، ئەو یەكە لە کتییی یەكەمدا بەناوی (ژماره‌ی
 ئاوه‌لکرداری) یەو جۆریك ژمارە جیاکراو تەو ، کە لە کتییی دووهمدا
 ئەو سەرپاسە نی یە . بەلام راستی یەكە ئەو یەكە ، کە ئەو جۆرە ژماره‌یە لە
 کتییی دووهمدا خراوتە سەر باسی (ژماره‌ی لیکدەر) . بە هەر حال
 جۆرەکانی ژمارە لای مامۆستا کوردۆ پینج بن یان شەش ، ئەو راستی یە
 ناگۆڕی ، کە جگە لەم سێ جۆرە : (۱ - ژماره‌ی بنجی ؛ ۲ - ژماره‌ی پله‌یی ؛
 ۳ - ژماره‌ی کەرتی) ، ئەوانی دی ناکەو نە بەشە ئاخاوتنی ژماره‌و . . .
 راستی یەكە ئەو یەكە ، بەشیکیان ئاوه‌لکردارن و پریکیان ئەنجامی هەندی
 عەمەلیاتی حیسابین . . . جائیمە بەپیتویستی نازانین باسی ئەو شتە لاوه‌کی یانە
 بکەین ، بۆیە وەلاوه‌یان دەپین و دینە سەر هەلسەنگاندنی باسی سێ
 جۆرە راستەقینە کە . لەبەر ئەوەش کە کاری هەرە گەورە و دیار و زانستی
 دەقەناتی کوردۆ کتییی « دەستووری زمانی کوردی (بە کەرەستە‌ی
 دیالیکتی کرمانجیی ژوووروو و خواریو) » و تیییدا بەوردی و دوور و
 درێژی لە ژمارە (ل ۸۶ - ۹۹) ی کۆلیو تەو ، دەیکەینە کەرەستە و
 سەرچاوه‌ی سەرەکی ئەم پاسەمان .

شایانی پاسە ، کە دە کوردۆ گەلی پرووی بەشە ئاخاوتنی ژماره‌ی لە

ههردوو دیالیکتی سه ره کیی کوردی - کرمانجیی ژوووو و کرمانجیی خواروو-دا روون کردوو تهوه و زانیاری باش و نوئی تو مار کردوو و به شیوه ییکی زانستی یانه کۆلیوه تهوه، به لام ناوه ناوه تیکه ل کردن له کاره که ی دا ده بیری و ههروه ها گه لای لایه نی گرنگیش هه ن باس نه کراون :

بۆ نمونه ، نووسه ره له رووی پۆنانه وه له (ژماره ی بنجی) نه دواوه و هیچ تایه ییکی نه وتوی نه م جو ره ژماره یه ی باس نه کردوو ناته واوی دیاریش به تایه تی له وه دایه ، که فۆرمی هه ندی ژماره ی به هه له تو مار کردوو :

له کرمانجیی خواروودا به رانه ر ژماره ی (۱۲) نووسیویتی : « دۆزده » (ل ۸۷) ، که راستی به که ی (دوازده) به . به رانه ر (۱۷) نووسیویتی « هه وتده » (ل ۸۷) ، که راستی به که ی (هه فده) به . به رانه ر (۵۰) (۵۰) نووسیویتی « پینجی » (ل ۸۸) ، که راستی به که ی (په نجا) ، به رانه ر (۹۰) نووسیویتی « نه وید » (ل ۸۸) ، که راستی به که ی (نه وه د)

هه رچه نده ده کوردۆ له باسی ژماره ی پله یی (ل ۸۹ - ۹۰) دا نیشانه سه ره کی به کانی (- م) ، (- مین) ، (- وم) و هه ندی نیشانه ی دی باس کردوو ، که ده چنه سه ر ژماره ی بنجی و ده یانکه نه پله یی ، به لام ناوی نیشانه کانی (- وم) ، (ومی) نه بردوو له باسی ژماره ی که رتی (ل ۹۳ - ۹۵) یش دا ناوی پیکه اتنی (سی به ک ، چواریه ک) ی نه بردوو ، که شیوه ی هه ره دیار و باوه .

له به ره مه زانستی به کانی به ره له سالانی هه فتای ده چه رکزی به کۆدا گرنگی به باسی ژماره دراوه (۱۸) . سالی ۱۹۷۳ یش له کتییی « زمانی کورده کانی سوڤیت » دا (۱۹) باشر لئی دواوه . مامۆستا به کۆ له م کتییی دیوایی دا له سه ر بناغه ی که ره سه ته یه کی زۆری به شه دیالیکته کانی کوردی سوڤیت و به راورد کردن له تیوانیان دا زانیانه و شاره زایانه له ژماره ی کۆلیوه تهوه و چوار ده سه ته ی دیاری کردوو : « ۱ - ژماره ی بنجی » (ل

۱۲۶ - ۱۳۴) ؛ «۲- ژماره‌ی پله‌یی» (ل ۱۳۴ - ۱۳۶) ؛ «۳- ژماره‌ی
کهرتی» (ل ۱۳۶) ؛ «۴- ژماره‌ی دابه‌ش» (ل ۱۳۷) .

جیاکردنه‌وه‌ی جۆره‌کانی ژماره‌ لای د. به‌کۆ ههر وه‌ك مامۆستایان :
سه‌عید صدقی و نووری عه‌لی ئەمین . . . وایه ، ئەوه‌ته‌ ئەمیش چوار
جۆر ژماره‌ی دیاری کردووه‌ و چه‌شنی چوارده‌م - «ژماره‌ی دابه‌ش» ، که
ژماره‌ نی‌به‌ ، به‌ جۆریک له‌ ژماره‌ . . . له‌ پرووی رۆنانی ژماره‌کانیشه‌وه
وه‌ك د. کوردۆیه - واته‌ ئەو باسه‌ گرنگه‌ی خستوووه‌ته‌ پشت گوئی .

هه‌له‌یه‌کی دیاری ئەم به‌ره‌مه‌ له‌ باسی شیوه‌ی ئەو نیشانانه‌دایه ، که
یاریده‌ی پیکه‌ینانی ژماره‌ی پله‌یی دده‌ن . مامۆستا چه‌رکه‌زی به‌کۆ
(- وۆم) و (وۆمی) و (یۆم)یشی له‌ گه‌ل (-وۆم) و (-وۆمی) داناوه‌ (ل
۱۳۴ - ۱۳۵) ، به‌لام ئاشکرا دیاره‌ که (و)ی سه‌ره‌تای (-وۆم) و (-وۆمی)
نیمچه‌ بزۆینه‌و پێویست هیناویه‌تی به‌ ناوانه‌وه‌و له‌ گه‌ل ئەسلی نیشانه‌کاندا
نهایه - واته‌ نیشانه‌کان (-وۆم) و (-وۆمی)ن ، نه‌ك (-وۆم) و (-وۆمی) . . .
هه‌رچی (-یۆم)یشه‌ دیسان هه‌ر (-وۆم)ه‌ و (ی)یه‌که‌ی سه‌ره‌تای نیمچه‌ بزۆینه‌و
له‌ تێوان دوو بزۆیندا په‌یدا بووه‌ .

د. که‌ریمی ئەیووبی و د. ئی. ئا. سمیرتۆقاش له‌ کتییی «دیالیکتی
کوردی موکری» دا^(۲۰) چوار جۆر ژماره‌ : (۱- ژماره‌ی بنجی ؛ ۲- ژماره‌ی
پله‌یی ؛ ۳- ژماره‌ی کهرتی ؛ ۴- ژماره‌ی دابه‌ش)یان دیاری کردووه‌ .
له‌باره‌ی باسی ژماره‌ی بنجی) ئەم به‌ره‌مه‌وه‌ سه‌رنج بۆ چه‌ند خالیک
راده‌کیشم :

- ۱ - گه‌لی تاییه‌یتیی ئاشکرای ئەو به‌شه‌ دیالیکته‌ یادداشت نه‌کراوه‌ .
- ۲ - له‌ پرووی رۆنانی ژماره‌کانه‌وه‌ هیچ لیدوایتیک به‌رچاو ناکه‌وئی .
- ۳ - ئەوه‌ وتراوه‌ ، که‌ ژماره‌ی (یه‌ك) وه‌ك پاشگری (- تیک)

به دهرده كهوئى ، كه چى په نجه بو ئه وه رانه كيشراوه ، كه (ئى) كورت كراوهى ، - يك) یش هه يه .

نووسه رانى ناوبراو له باسى ژماره ي پله يى (ل ٥٤ - ٥٥) دا وا راده گه يه نن ، كه له ژماره ي (تو) ژماره ي پله يى به ياریده ي پاشگر (راستر نيشانه - ئه وره حمان) ي (- يم) سازده بي « (ل ٥٤) . بهر له هه رشت ئه وه روون ده كه يه وه ، كه وشه ي (تو) كوئايى به بزوين هاتووه و نيشانه ي (- يم) یش به بزوين دهست پى ده كات . جا ده زانين كه دوو بزوين پينكه وه نايه ن و ئه يووبى و سميرتوفا خوشيان له زور شوينى كتيبه كه يان دا ئه و راستى به يان وتووه . . . ويراى ئه وه ئاشكرا دياره وشه ي (تو) ، كه بزوينى (و) كوئايى به تى ، وهك ئه و وشانه ي به (ا ، ئ ، ي ، ه) كوئايى يان دئى مامه له ي ده كرى و دهوترى (تويم) .

هه ر له م به شه دا ئه وه شيان وتووه ، كه : «ئه و ژمارانه ي كوئايى يان به دهنگى بزوين دئى (جگه له تو) ، كاتى نيشانه ي (م - م ، - همين) يان دهخرىته سه ر ، له تيوان كوئايى ژماره كان و سه ره تاي وشه كان دا نه بزوينى (ه) يان (ي - ٧) په يدا ده بي « (ل ٥٤) .

له م باره يه وه ده ئين :

١ - نه بزوينى (ه) له زوودا نه بووه و تازه هاتوته ناوانه وه و له لاوه هينراوه . ئه مپوش كه به كاردئيرى ، ته نيا بو ئه و ژمارانه نى به ، كه كوئايى يان به دهنگى بزوين دئى ، به لكو بو تيكراى ژماره كانه - واته بو ئه و ژمارانه شه ، كه به نه بزوين كوئايى يان دئى . به وينه چون دهوترى (سى هه م) ، به هه مان شيوه ده شوترى (چوار هه م) .

٢ - هه رچى نيمچه بزوينى (ي - ٧) یشه راست نى به بوترى ده چيته سه ر هه موو ئه و ژمارانه ي كوئايان به بزوين دئى ، چونكه ئه وه ته

ژماره‌ی (دوو) کوتایی به بزوتن دئی و ناشی (ی - ی - ی) ی بخریته سهر
- واته ناوتری (دوویمه) •

د • مه کسیمی خه مۆ له و کاره زانستی یه‌ی دا ، که به‌ناوی « زمانی
کوردده‌کانی بادینانی کوردستانی عیراق » هوه بلاوی کردۆته‌ود (۲۱) ، زۆر
به کورتی له به‌شه ئاخاوتنی ژماره دواوه (ل ۳۳۴ - ۳۳۵) • ئەمیش وه‌ک
گه‌لی ریزمان نووسی دبی کوردی ، ژماره‌ی به‌سهر چوار جۆردا : (۱ -
بنجی ؛ ۲ - پله‌یی ؛ ۳ - که‌رتی ؛ ۴ - دابه‌ش) دابه‌ش کردووه • له‌م به‌ره‌مه‌دا
باسی ژماره نه‌ک ههر به کورتی کراوه و به لاپه‌ره‌یه‌ک کوتایی پی‌هێراوه ،
به‌لکو ئەو زانیاری یانه‌ش که تۆمارکراون ته‌واو سادهن • به‌وینه له باسی
(ژماره‌ی بنجی) دا له‌وه زیاتر که ناوی ژماره‌ی یه‌کان - (۱ تا ۱۰) و ده‌یان
- (۲۰ ، ۳۰ ، ۴۰ ، ۵۰) و سه‌دان - (۲۰۰ ، ۳۰۰ ، ۴۰۰ ، ۵۰۰) و وشه‌ی
(هه‌زار) و (دوو‌هه‌زار) تۆمارکراوه ، هه‌یچی دی باس نه‌کراوه • یاخود له
باسی (ژماره‌ی پله‌یی) دا ههر ئەوه‌نده وتراوه ، که له به‌شه دیالیکتی بادینان‌دا
(- ی) ده‌چیتته سهر ژماره‌ی بنجی و ده‌یکاته ژماره‌ی پله‌یی •••

د • پ • ل • تسابۆلۆف له کتییی «له‌باره‌ی مۆرفۆلۆژیی زمانی
کوردی یه‌وه» دا (۲۲) باسی (ژماره‌ی بنجی) و (ژماره‌ی پله‌یی) کردووه
(ل ۳۳ - ۳۶) •

پرووی باش و سه‌رکه‌وتووی ئەم کاره به‌تاییه‌تی له‌وه‌دایه که له‌سه‌ر
شیوازیکی زانستی و به‌راوردی میژرووی نووسراوه و به‌شیکی زۆری ئەو
ژماره‌ی زمانی کوردی و زمانه ئێرانی یه نوێکانی دبی خستۆته ژێر ته‌ئسیری
ناوه‌پراست و ••• دا به‌راوردکراون • ناته‌واوی دیاریشی ئەمانه‌یه :

۱ - نووسهر له‌وه‌دا راست نی‌یه ، که شیوه‌ی پیشکه‌وتنی هه‌ندی
ژماره‌ی زمانی کوردی و زمانه ئێرانی یه نوێکانی دی خستۆته ژێر ته‌ئسیری
پیشکه‌وتنی زمانی فارسی یه‌وه •

۲ - پیتویست بوو باسی ئەو ژمارانەش بکات ، که ئەدوا (۱۰) هوه دین و
نەدەبوو لیکۆلینەوهی له ژمارە ی بنجی زمانی کوردی تەنیا بریتی بێ له
لیدوان له دە ژمارە سەرەتا .

۳ - له باسی ژمارە پلهی دا (- هه) ی به نیشانهی سەرەکی داناو،
به لām راستی به که ی ، ئەوهیه که ئەو (- هه) له زمانی کوردی دا بووه به
(م -) . . .

۴ - دەر بارە ی تایه پیتی به کانی ژمارە ی بنجی و ژمارە ی پله یی هیچی
نەوتوو و سەرەرای ئەوش ناوی ژمارە ی کهرتی نەبردوو .

• د زاری یوسف له کتیی «دیالیکتی سلیمان زمانی کوردی» (ل ۶۵-
۶۸) دا (۳۳) دەر بارە ی ژمارە زانیاری باشی تو مار کردوو . به وینه :

۱ - ئەوه ی یادداشت کردوو ، که له زمانی کوردی دا ژمارە ی بنجی

کاتی چه ندیتی ناویک راده گه یه نێ ، له پیش ناوه که وه دیت (ل ۶۵) .

۲ - له وه دواوه ، که ژمارە ی (یهك) زۆر جار له گه ل ناودا له شیوه ی

نیشانه ی (یک) دا دیت (ل ۶۶) . ۳ - له باسی ییکهاتی ژمارە ی

کهرتی به یاریده ی نیشانه ی ئیزافه ی (ی) دا ئەوه ی دیاری کردوو ، که

(ی) به که به ژمارە ی یه که مه وه ده لکی (ل ۶۷) .

۴ - له پرووی پۆنانه وه له ژمارە ی کۆلیوده ته وه (ل ۶۵) . . . و

هه ندیکی دی .

ئەگەرچی نووسەر تیکرا له لیکۆلینەوهی ژمارە دا سەر که وتوو ، به لām

له گه ل ئەوش دا هه ندی ناته واوی و هه له له باسه که ی دا ده یینری . بۆ سوونه :

۱ - نووسەر له وه دا راسته ، ئەگەر له پیش ژماره وه ئاوه لکرداری

«نزیک» بیت ، ئەوه ژماره که واتای ته قریبی و ه رده گری (ل ۶۶) ، به لām وه ک

ئاڭسكرايه قالبى (نزىكى) ، (نزىكهى) يش ههيه و ده زارى يادداشتى نه كردوون . كهچى له سهرىكى دى يه وه «نزىكه» و «ههتا» ي له تهك «نزىك» دا داناوه ... وهك هه موو ده زانين ، شىوهى «نزىكه» به كارنايه ت و وشهى «ههتا» ش ئه و دهوره نابىنى ... به لام ئه وه ته وشهى «ده ورو به رى» ههيه ، كه ئه و ئه ر كه به جى دىنى و نووسه ر به لاي دا نه چوه .

۲ - به لى باش بو ئه وه چوه ، كاتى ژماره ي (يهك) ده ورى ناو ده بىنى نىشانهى (يك) ي نه ناسياوى پىوه ده لكى ، به لام ده بوو نىشانهى (ئى) يش له بىر نه كات .

۳ - ده زارى هه موو ژماره ده بى به كانى (ده ، بىست ... هه فتا ... نه وه د) ي به ساده داناوه (ل ٦٥) . وهك پىشتر روونمان كرده وه ، ژماره ده بى به كان جگه له ساده ، دارى ژراو و لىكدر اويشيان تىدايه .

۴ - نووسه ر له باسى ژماره ي پله بى دا به هىچ چه شنىك له و دوخه نه دواوه ، كه ژماره ي بنجى كوئابى به بزوينى (ا ، ئى ، ي ، و ، ه) دىت و نىمچه بزوينى (ى - Y) په يدا ده بى ، يا خود كه به بزوينى (وو) ش ته واو ده بىت نىمچه بزوينى (و - W) ده بىته يارى ده ده ر .
... و هه ندىكى تر .

ئه گه ر بو باسى ژماره ئاورىك له و كارانه ش بده بىنه وه ، كه به زمانه رۆژئاوا بى به كان له باره ي زمانى كوردى يه وه نووسراون ، به داخه وه شتىكى ئه و توومان ده ستگىر نابى بو ئه م لىكۆلینه وه يه مان كه لكى لى و هه ر بگرىن و بىخه ينه سه ر خه رمانى لىدوانه كه مان ... چونكه له به شىكيان دا ئه و باسه نا بىنرى و له به شه كه ي دىش دا (جگه له كىبى)

Manuel De Kurde - Dialecte Sorani

د . جوىس بلۆ (٢٤) لىدوا تىكى كورتى سهرىبى كراوه .

بو نمونه :

دە ئەرنست مەکارۆس لە کتیبی «پێژمانی کوردی» دا (٢٥) بە هیچ
 چەشنێک دەربارەی ژمارە ئەدواوە ٠٠٠ دەمە که نزی لە لاپەرە (٧١ - ٧٢) و
 (١٦٠ - ١٧٠) ی ئەو کتیبە سالی ١٩٦١ لەبارەی پێژمانی کوردی یەو
 بلاوی کردوووە تەو (٢٦) ، بە کورتی لە (ژمارە بنجی) و (ژمارە پلهیی)
 دواوە و هەموو باسە کەشی تەنیا بریتی یە لە ناوی هەندی ژمارە بنجی لە
 بەشە دیالیکتەکانی سلیمانی و بنگرد و پێژدەر و موکری ٠٠٠ سوورچی و
 ئاکری و ئامیدی و زاخۆ ٠٠٠ دا و پیکهاتی ژمارە پلهیی بە یاری دە
 نیشانهی (- م ، - مین) و (- ئ) .

دە جۆیس بلۆ لە لاپەرە (٧٩ - ٨٥) ی کتیبی ناوبراودا تا رادهیهک
 باش لە (ژمارە بنجی) و (ژمارە پلهیی) و (ژمارە کەرتی) دواوە و
 نمونە و بەلگە لەباری هیناوە تەو و هەندی تایه تیتی بانی باس کردوووە ٠٠٠

بەم شیوه یە - واتە دواي که من نیشاندانی ئەو ی چی لەبارە ی ژمارەو
 لە زمانی کوردی دا نووسراوە - دەتوانین ئەم ئەنجام و تییینی یانە بخهینه
 پیش چاو و تایه تیتی یەکانی ژمارە لە زمانی کوردی دا باس بکهین :

بەشیك لە نووسەران (ژمارە) یان لە گەل بەشە ئاخاوتنی (ناو) دا -
 باس کردوووە و بە جۆریك لە جۆرهکانی ناویان لە قەلەم داوە ، وەك : سعید
 صدقی کابان ، جگەر خوین ٠٠٠

هەندیکیش بە جۆریك لە ئاوەلناویان داناوە ، وەك : توفیق وەهبی ،
 نووری عەلی ئەمین ٠٠٠

بریکیش مامەلە ی بەشە ئاخاوتنیکی سەر بەخۆیان لە گەل کردوووە ،

وهك : محمه د ئه مین هه ورامانی ، صالح حسین حسن ، ده قهناتی
كوردۆ ...

چۆن به هیچ جۆریك ناتوانین رای ئه و نووسه رانه وه بگرین ، كه له بهر
رووناکیی ریزمانی عه ره بی ژماره یان به ناو له قه له م داوه ، هه ر به و چه شه
رای ئه وان هه ش كه له سه ر شیوازی چاولیکه ری زمانی ئینگلیزی ژماره یان
به ئاوه لئاو دا ناوه ، به لا مانه وه په سه ند نی به ، چونكه ئاشکرایه ، ژماره وهك
به شه ئاخاوتنیك خاوه نی خاسیه تی واتلی ژماره یه به گشتی ، كه وهك
دیارده ییكی تاییه تی - واته وهك ژماره به ته نیا یان ژماره ی شتیك ... واتای
گشتی ئه م به شه ئاخاوتنه له خاسیه تی ریزمانی دا ره نگ ده داته وه . و پرای
ئه وه ژماره له رووی پیکهاتنه وه خاوه نی تاییه تی یكی دیاری کراوی
وه هایه ، كه له به شه ئاخاوتنه کانی دی جیا ده کاته وه ... بۆ گه یاندنی واتای
ژماره له سیسته می به شه ئاخاوتنی ژماره دا ریگه ی ئه وتۆ به کاردیتری ، كه
له سیسته می به شه ئاخاوتنی ناودا به کارناهیتری . ئه م تاییه تی یانه ش
خاسیه تی ژماره دیاری ده کهن و وهك به شه ئاخاوتنیکی سه ره به خۆ جیای
ده که نه وه و نیشانی ئه وه ده دن ، كه راست نی به بخریته به شه ئاخاوتنی
ناوه وه ... ئه گه ر له زمانی ئینگلیزی دا بتوانین ئه و چه ند و یکچوونه
ریزمانی به که مه ی بیوان ژماره ی پله یی و ئاوه لئاو به به لگه ی دانانی ژماره ی
پله یی به ئاوه لئاو وه بگرین ، ئه وه به هیچ چه شتیك ناتوانین ئه و رایه ی
هه ندی نووسه ران په سه ند بکه ین ، كه ژماره ی بنجی ش به ئاوه لئاو له
قه له م ده دن . ئه گه ر له زمانی ئینگلیزی دا له بیوان ژماره ی پله یی و ئاوه لئاودا
که م و یکچوونی ریزمانی هه بی ، ئه وه له زمانی کوردی دا ئه و و یکچوونه
زۆر که متره ...

به شه ئاخاوتنی ژماره ئه و کومه له وشه یه یه ، كه وا ئه رکی ته جریدی
ناوی ژماره (یهك + دوو = سێ) ده گه یه نی ، یان چه ندی تی به سه ری به که وه

(چوار هر مئى) ، ياخود كه رتيكى شتى ديارى كراوى هاوړه گهز (سئ په كى
گه نمه كه) نشان ده دات . يان پلهى شتيك له ريزدا (نهومى دووم) ديارى
ده كا .

له باسى ژماره دا پټويست ده كا جاريكى ديش به تايه تى نه وه
دوو پات بكريته وه ، كه نه ومى له ديارى كردنى گرووپى وشه دا گرنگه و
له سر بنه ماي دابهش ده كرين به سر به شه ناخاوتنى جياوازا ، نه وه يه كه
پټويسته پټوه ندى هاو خاسيه تى ريزمانى له تيوان وشه كانى هر گرووپيك دا
هه بئى . وا پټويست ده كا گرنگى يكي ته واو بهم لايه نه بدرئى . ليرمدا په نجه
بو نه وه راده كيشين ، كه هه ندى جار نه لايه نه له بهرچاو ناگرن و ته نيا
له رووى خاسيه تى واتاوه به شه ناخاوتنى ژماره جياوه كه نه وه و وهك وشه ييك
كه واتاى ژماره بدات يان پلهى ژماره رابگه يه نئى ، ديارى ده كن . به و پئ يه
هه ندى وشه كه واتاى ژماره يان تيدايه ، ده كه ونه نه م به شه ناخاوتنه وه ،
به لام له راستى دا نه و جوړه وشانه ته نيا واتاى ژماره يان تيدايه ، ده نا ژماره
نين ، به وټنه نه گه ر ته ماشاى وشه كانى «حفته» ، «سه ده» . . . و «حفت» و
«سه د» بكه ين ، ده بينين هر چه نده له هه ردوو ده سته دا وهك يه ك ماناى
ژماره هه يه ، به لام له رووى خاسيه تى ريزمانى به وه جياوازي له تيوان يان دا
هه په و سر به به شه ناخاوتنى جياوازن .

له راستى دا له بارى خاسيه تى ريزمانى به وه وشه ي «حفته» و هه روه ها
«سه ده» ش جياوازي يان له گه ل هيچ ناويكى ناسايى دا نئ به . چون ده وترئى
«چوار پياو» هر به و چه شنه ش ده شئ بو ترئى «چوار حفته» ، «چوار
سه ده» . . . چون ده وترئى «پياويك ، پياوه كان . . .» ، به هه مان جوړ
ده شو ترئى «حفته يهك ، حفته كان . . . سه ده يهك ، سه ده كان . . .» هتد .

نه گه رچى له بارى چه ندى تى به وه «حفته» له گه ل «حفت» و «سه ده»

له گهڻ «سهڊ» وهڪ يه ڪن ، به لآم «حهفت» و «سهڊ» ژماره نو «حهفته» و «سهڊه» ش فاون و له ژماره وه بوونه ته ناو .

بؤ پتر پروونڪردنه وه ، نه وهش ده ليين ، كه ژماره له باري و اتا وه بريتي به له ته جريدي ناوي ژماره بچي ئالؤزبووني و اتا ، به وينه نه گه رجي وشه ڪاني «حهفت ، سهڊه . . .» و «حهفته ، سهڊه . . .» چه نديتي راده گه يهن ، به لآم ته نيا «حهفت ، سهڊه . . .» ده ڪونه ٿيو به شه ئا خاوتني ژماره وه . هه رچي «حهفته ، سهڊه . . .» ن سهر به به شه ئا خاوتني فاون . «حهفت ، سهڊه . . .» ژمارهن ، چونڪه و اتاي ته جريدي ژماره يان ٿينداهه . نه م وشانه مانايان هه يه مانا ڪانيان له چوارچيو هي نيشان ڪاني ژماره يڪ له ژماردني دانهي ديارى ڪراودايه . «حهفته ، سهڊه . . .» نه گه رچي ديسان و اتاي چه نديتي يان هه لگرتو وه ، به لآم له سنوورتي ڪي بهرين و فراوان دا پيوهندي يان به زور شته وه هه يه . . . راگه ياندي و اتاي چه نديتي له «حهفته ، سهڊه . . .» دا بچي به شه له و خاصيه تي ته جريده ي له ژماره دا هه يه .

وهڪ پيشتر و تمان هه ندي له نووسه راني ريزماني ڪوردي ، به پيشي په پره وي ڪردني نووسه راني ريزماني ٿينگليزي ژماره يان به ئاوه لئاو دا ناوه . راسته له زماني ٿينگليزي دا له يه ڪم سهرنجدا رهنگه وا بيته پيش چاو ، كه هاتني ژماره له گهڻ ناو دا جياوازي له گهڻ هاتني ئاوه لئاو له گهڻ ناو دا نه بچي . . . به لآم نه گه ر قوول له و مه سه له يه وردبينه وه ، به ئاساني هه ست به وه ده ڪين ، كه له ٿيو ان ژماره و ئاوه لئاو دا جياوازي زوره نه و جياوازي به ش به پرووني له پيوهندي و اتاي پارچه ڪاني ژماره ي پيڪه وه به ستر او و پيوهندي و اتاي پارچه ڪاني ئاوه لئاو ي پيڪه وه به ستر او به ده رده ڪه وي (٢٧) . وهڪ دواتر له تايه بيتي رڙناني ژماره دا لبي ده دوين ، بؤ پيڪه يئاني نه و جوره ژمارانه ، دوو ريگهي (ڪو ڪردنه وه) و (ليڪدان) باون ، به لآم هه رچي پيوهندي و اتاي پارچه ڪاني ئاوه لئاو ي پيڪه وه به ستر او ،

له سه ر بناغهي ئەو دوو ريگه يه سازناكریت • به ويته ، كه دهوتری (شینی كال) هيچ ئەوه ناگه يه نی كه له (شین + كال) يا خود (شین × كال) پيكهاتبی • ههروهه جياوازی له بوونی ژماره به ناو و بوونی ئاوهلناو به ناویشدا زۆره • ئەمانه و ههندی لایه نی دی هه ن ، كه بلیین ، كه بری له نووسه رانی ریزمانی ئینگیزی راست نین ، كه ژماره یان خستووته ناو به شه ئاخاوتنی ئاوهلناوه • هه رچی ههندی نووسه ری ریزمانی كوردی یشه ، كه لاسایی زمانی ئینگیزی كرده ووه ، ئەگه ر گوئی نه دهینه دهركنه كردنی به و جياوازی یانه ی له زمانی ئینگیزی و زۆر زمانی دی دا له تیوان ژماره و ئاوهلناودا هه یه و كه به شیکیمان له سهروهه باس كرد ، خو ده بوو هه ست به وه بكا ، كه له رسته ی كوردی دا ئاوهلناو به دوا ناودا دیت : (كچی جوان) ٠٠٠ ؛ به لام هه رچی ژماره یه ده كه ویتته پیش ناو : (سی كچ) ٠٠٠

له رووی رسته سازی یشه وه ژماره به شیوه ییكي سه ربه خو خوئی ده نوینی ٠٠٠ راسته وهك ئاوهلناو به زۆری له گه ل ناودا دیت و ئەم پیکه وه هاته نش ، پیکه وه هاتنی ئاوهلناو له گه ل ناودا دینیتته وه یاد : (پینج گول) ؛ (گولی سوور) ٠٠٠ به لام له گه ل ئەوه شدا ، له و جۆره به كار هینانه دا ناشی ژماره ناو بری دیار خه ر ، به لام هه رچی ئاوهلناوه كه یه ، له بهر ئەوه ی خاسیه تی شتیك ده رده خا ده بی به دیار خه ر • له دهسته واژه ی (چوار گول) ، ژماره ده وریکی تایه تی ده بینی و خاسیه تی شتیك ئاشكرا ناكا ، به لكو ته نیا ئیشاره ت بو چه ندیتی شتیك ده كا •

— دووه م —

نووسه رانی ریزمانی كوردی كاتی له رووی تایه تیتی و اتا و چویتی به كار هینانه وه ژماره دابه ش ده كهن به سه ر جۆری جياوازدا ، جياوازی به كی زۆر له تیوان دابه ش كرده كانیاندا به دی ده كری • به ويته ماموستا توفیق

وہابی جاریک دوو جور ژماره : (۱- بنجی ؛ ۲- پلہیی) و جاریکی دی
 سی جور : (۱- بنجی ؛ ۲- پلہیی ؛ ۳- کهرتی) ی دیاری کردووہ •
 ماموستایان : سعید صدقی کابان ، نووری علی ئەمین ، جگہرخوین ،
 ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، د • چەرکەزی بەکو ۰۰۰ چوار جور : (۱- بنجی ؛
 ۲- پلہیی ؛ ۳- دابەش ؛ ۴- کهرتی) یان یادداشت کردووہ • د • قەناتی
 کوردۆ شەش جور : (۱- بنجی ؛ ۲- پلہیی ؛ ۳- کهرتی ؛ ۴- لیکدەر ؛
 ۵- ئاوەلکرداری ؛ ۶- دابەش) ی دەست نیشان کردووہ •

ئەم جیاوازی یەش ئەوہ نیشان دەدا ، کە هەندی نووسەر ژمارە ی
 کهرتی بە جوریک لە ژمارە دانائین ؛ بریک ژمارە ی پلہیی ناخەنە تێو بەشە
 ئاخاوتنی ژمارەووہ ۰۰۰ بە پیچەوانە شوہ ، نووسەری وا هە یە تەنەت
 ئاوەلکرداری (بەکەیک ، دوودوو ، سی سی ۰۰۰) و وشە ی چەندی تیی نادیار ی
 وەک (زور ، کەم ۰۰۰) یش بە چەشنەکانی ژمارە لەقەلەم دەدەن •

لە ریگی هەلسەنگاندنی ئەو کارانە ی لە مەیدانی لیکۆلینەوہ ی
 (ژمارە) دا کراون و بە پیتی بۆچوون و لیکدانەووہ و تۆژینەوہ ی تایبەتیی
 خویمان و بە هۆی کەلک وەرگرتن لە تیۆری زمانناسی یەوہ گەشتووینەتە
 ئەو ئەنجامە ی لە زمانی کوردی دا سی جور ژمارە :

(۱ - ژمارە ی بنجی

۲ - ژمارە ی پلہیی

۳ - ژمارە ی کهرتی) دیاری بکەین •

هەرچی ئەو گرووپە وشانەشە کە بە ناوی «ژمارە ی دابەش» و
 «ژمارە ی چەندی تیی نادیار» ووہ جیاکراونەتەووہ ، بەلای ئیمەووہ ژمارە نین و
 راست نی یە لە تێو بەشە ئاخاوتنی ژمارە دا دابنرین • بۆ رەت کردنەوہ ی ئەو
 بۆچوونە ناراستە و بۆ روونکردنەوہ ی ئەو پرایەمان ، کەم ی لەو کیشە یە
 دەدوین :

ژماره‌ی دابه‌ش ؟

له هه‌ردوو دیالیکتی سه‌ره‌کی کوردی دا ژماره‌ی دابه‌ش به دوویات کردنه‌وه‌ی ژماره‌ی بنجی پیک دئی :

گرمانجی ژووروو

گرمانجی خواروو

یه‌که‌یه‌که

یه‌که‌یه‌که

دودو ، دۆدۆ

دوودوو

سئ‌سئ

سئ‌سئ

چار‌چار

چار‌چار

...هتد

شیوه‌ی (یه‌که‌یه‌که ، دوان‌دوان ، سیان‌سیان) یش به‌کار دئی .
وێرای ئەوه ، ئەوه‌ش ده‌بینرئ ، که له دوویات کردنه‌وه‌ی ژماره
بنجی‌یه‌که‌دا پیشبه‌ندی (به) له ناوه‌راست‌دا په‌یدا ده‌بن . وه‌که :

یه‌که‌به‌یه‌که

دوو‌به‌دوو

سئ‌به‌سئ

چار‌به‌چار

... هتد .

هه‌رچی ئەو پیشبه‌نده‌شه له دیالیکتی گرمانجی ژووروو دا له شیوه‌ی

(ب - bi) دایه ، وه‌که :

یه‌که‌ب‌یه‌که

دو‌ب‌دو

سئ‌ب‌سئ

چار‌ب‌چار

ئەو پېشەبەندە لە ھەندى بەشە دىيالىكتى ھەردوو دىيالىكتدا لە شىوھى
(وە) دا دەيىنرى . وەك :

يەك وە يەك	يەك وە يەك
دوو وە دوو	دوو وە دوو
سى وە سى	سى وە سى
چار وە چار	چار وە چوار
	... ھتد .

تېكرای ئەو نووسەرانەى باسى ئەم كېشە يەيان كرددوو ، ئەك ھەر
بە چەند دېرېك كۆتايىيان بە لىدوانە كەيان ھىناو و ھەلەى گەوردەيان
كرددوو ، بەلكو مەبەستىشيان نەپىكاوہ :

۱ - بەلئى (يەك يەك ، دوو دوو ، سى سى ، چوار چوار) لە
دووپات كرددنەوھى ژمارەى بنجى پىك دىن ، بەلام پىويستە بزائىن ، دەشى
ئەو جۆرە وشانە لە بەشە ئاخاوتنى ژمارەدا دابىئىن يان نا . . .

(يەك ، دوو ، سى ، چوار) ژمارەن و دەوترى (يەك پياو ھات ،
دوو كور ھاتن) . لىرەدا ئاشكرا ديارە ، كە (يەك ، دوو) ژمارەى
(پياو ، كور) نیشان دەدەن - واتە چەندىتىى ناو ديارى دەكەن . بەلام
كە دەوترى (پياو كەن يەك يەك ھاتن ، كورەكان دوو دوو ھاتن) ، ئەو
(يەك يەك ، دوو دوو) بەدوايە كتر ھاتنى كرددارە كە (ھاتن) نیشان دەدەن .
كە واتە كە وەسفى چۆتتىى (ھاتن) كە بکەن و وەسفى (پياو ، كور)
نەكەن ، ئەو دەبنە ئاوەلكردا ر . بەو پىيە (يەك يەك ، دوو دوو) ژمارە
نەن و (ئاوەلكردارى تەرتىبى) ين .

۲ - چ لە رووى راگە ياندنى واتا و چ لە بوارى بەكار ھىنانەوھ جياوازى
لە تىوان ئەو دوو جۆرە پىكھاتنەدا ھەيە . بەوتنە ئەگەر بلىين : (دوو دوو

دانیشتبووین) ، ئەوێ ناشنێ ته نیا دوو کەس بین ، بەلکو دەبێ چەندین کەس
بین و هەر دووانمان پیکهوه دانیشتین . بەلام کە دەلێن (دووبەدوو
دانیشتبووین) ، بە پێچەوانهوه دەبێ ته نیا دوو کەس بین پیکهوه دانیشتین و
ناکرێ مەبەستی کەسانی زۆر بگریتهخۆ ... ئەمە و گەلی جیاوازی دی
هەیه ، کە لیژەدا بە پیوستی نازانین بە درێژی لێی بدوین .

جگە لە دووپات کردنهوهی بێ یاریده ، چەشنه دووپات کردنهوه پیکه
دی ش هەیه ، کە بە یاریدهی ناوبەند سازده بێ ، وهك :

أ — بە یاریدهی ناوبەندی (او) • وهك :

بە کاویهك ...

ب — بە یاریدهی (به) • وهك :

ههزاره ههزار ...

هتد ...

ئەو جۆره وشانهس — (بە کاویهك ... ههزاره ههزار ...) ، کە بە
یاریدهی ناوبەند سازده بێ ، دەبنه ئاوهلناو .

لە راستی دا ژماره ی بنجی چ بە دووپات بوونهوه ، چ بە وهرگرتنی
پاشگر ، چ بە یه کگرتنی له گەل وشه ی به شه ئاخاوتنی دی دا ... توانایه کی
باشی ههیه له رۆنانی وشه ی نوێ دا .

پیشتر له دوویات بوونهوهی ژماره ی بنجی دواین ، ئیستاش با له گەل
مۆرفیته کانی دی دا ته ماشای بکهین :

له گەل پاشگر دا :

خهوته ، چله ، سهده ...

دوانه ، سیانه ...

یه کەتی / یه کیتی ...

تېپىنى :

۱ - وا دەر دەكەوى (ە) چالاكترىن پاشگر بى ، كە لەگەل ژمارەدا

• يىت

۲ - ھەرچى (انە) يە ، ديسان ھەر (ە) يە و چووتە سەر رېژەى

(دوان ، سيان ۰۰۰) •

۳ - پاشگرى (ەتى / ىتى) يش تازەيە •

۴ - پاشگرى (ە) و (ەتى / ىتى) ، كە دەچنە سەر ژمارە دەيكەن

• بە ناو

★ لەگەل مۆرفىمى ريشەيى دا :

۱ - لەگەل ناودا •

وانە ژمارە + ناو •

يەكدل

يەكدەست

يەكمان

يەكقسە

يەكشەممە

يەكدەنگ

يەكپروو

يەكچاو

يەكبال

•••••

دوودل

دووپروو

بىنگەى ژين

دووقات

دووقه د

دووخه ت

.....

سى سوچ

سى گوشه

سى چوكله

سى يا

.....

چاره پى

چار چاو

چار گوشه

چار قورنه

.....

پينچ تير

.....

.....

.....

چل چرا

.....

شه ست پير

هزاره پى

..... هتد .

تيسينى :

بنكه ي ژين

زۆر جار له دوا ئاوه كهوه هه ندى مۆرفىمى دىش دى . وهك :

پاشگر :

أ - پاشگرى (- ه) :

يه كشه وه

دووژنه

سى پوژه

چار چيوه

چارشانه

چار ناله

... هتد

ب - پاشگرى (- ه كى)

دوو بهره كى

چار خسته كى

... هتد .

ج - پاشگرى (- انه = ان + ه)

سى پوژانه

... هتد .

بىگهه زىن

۲ - له گهه ئاوه ئناوى نادياردا :

يه كتر

يه كدى

... هتد

۳ - له گهه ئاوه لكر داردا :

دوولا

چوارلا

۰۰۰ هتد

۴ - له گه ل چا و گدا :

یهك كه وتن

یهك گرتن

یهك بوون

۰۰۰ هتد .

ژماره ی چه ندیتی فادیار ؟

له هه ندی لیکۆلینه وهی زمانه نه ورو پاییه کاندای ، نه وه بهر چاوده که وی ،
که هه ندی وشه ی وهك : زۆر ، فره ، گه لیک ، که م ، هه ندی ، جه ند ۰۰۰
به جۆریک له ژماره دانراون و له ژیر سه رباسی «ژماره ی چه ندیتی نادیار» دا
لییان کۆلراوه ته وه (۲۸) .

به رای من راست نی به نه و جۆره وشانه به ژماره دابزین ، چونکه نه و
گرووپه وشه که مه ی به «ژماره ی چه ندیتی نادیار» دانراوه ، له باری واتاوه
ناتوانی چه ندیتی ژماره نیشان بدا ۰۰۰ نادیار بی نه م گرووپه وشه یه (زۆر ۰۰۰
فره ۰۰۰ هه ندی ۰۰۰) له و گرووپه وشه یه (یهك ، دوو ۰۰۰ ده ۰۰۰)
جیا ده کاته وه ، که به ته واوی سه ر ژمییری ناویک ده خاته روو . بو نسوونه
که دهوتری «پینج کریکار» ، نه وه ژماره ی کریکاران (پینج) ن و نه چوارنو
نه شش - واته به ته واوی ژماره یان دیاری کراوه . به لام نه گه ر بوتری
«هه ندی کریکار» ، نه وه نهك ژماره یان نه زانراوه ، به لکو ده شی (ده) که س
بن و دووریش نی به (سه د) .

وشه ی چه ندیتی نادیار (زۆر ، که م ۰۰۰) له به کاره ی تانیان دا خاسیه ت و
تاییه تیتی و قالبی وایان لی دروست ده بی ، که ژماره ی بنجی نی به تی .
جیاوازی وشه کانی (زۆر ، که م ۰۰۰) له گه ل ژماره ی (یهك ، دوو ۰۰۰) دا ،

لهوه دایه که دمتوانن وهك دیارخه ری چه ندیتی له گهل ناوی واتای رۆنراودا
 بین ، بۆ نموونه (زۆر پیاوه تی ؛ زۆر دوستایه تی ؛ زۆر جوانی ۰۰۰) یاخود
 له گهل ئاوه لئاودا بین : (که م جوان ؛ زۆر بهرز ۰۰۰) . دمتوانن پلهی
 ئاوه لئاو دیاری بکهن (زۆر گهوره ، که م پرووناك ۰۰۰) . هه رچی ژماره ی
 بنجی به له و حاله تانه دا ، که یاسمان کردن به کارناهیترئ . وشه ی (زۆر ،
 که م ۰۰۰) خاوه نی پله ی به راورد (زۆر تر ، که متر ۰۰۰) و پله ی بالا (زۆرترین ،
 که مترین ۰۰۰) ن .

له رووی تاییه تیتی واتا و دهستووری زمانه وه ئه و وشه چه ندیتی به
 نادیارانه به زۆری وهك ئاوه لکردار به کاردین .

وشه ی چه ندیتی نادیار (چه ند ، ئه وه نده ، هه ندئ ۰۰۰) ئه گه رچی له
 رووی پتوه ندی یانه وه له گهل ناودا له ژماره وه نزیك ده بنه وه ، به وینه (پینج
 پرسیار - هه ندئ پرسیار) و ئیشاره ت بۆ ژماره ده که ن ، به لام ژماره
 ده رناخه ن . جا بۆیه راستر وایه له ریزی جیناوی نادیار و جیناوی پرسیار
 دابنرین ۰۰۰

- سێ به م -

له زمانی کوردی دا گرنگی ژماره له تاییه تیتی پیکهاتنی دا . به وینه
 بۆ گه یاندنی واتای ژماره ی شتیك - واته کاتیك ژماره له گهل ناودا دیت :
 (پینج سیو ۰۰۰) وا باوه که هه ر یهك ریگه ده گیرئ ، ئه ویش ریگه ی
 لیکدانه . له حاله تی (پینج سیو ۰۰۰) دا ، مه رج وایه شه ربی پینج بکرئ :
 سیو × ۰۰

بۆ ده ربینی ژماره کانی زمانی کوردی ریگای هه مه جۆر هه یه . ریگه ی
 هه ره باو (کوکردنه وه) و (لیکدان) ه :

۱ - ریبازی کوکردنه وه .

له ژماره (۱۱) هوه تا (۱۹) ، بهوینه ژماره‌ی (چوارده) به پیتی پیکهاتنی
 واتایی بریتی به له (چوار + ده) • ټم ریگه یه ههروهه باؤ گه لیک له و
 ژمارانهش به کار دینرئ ، که له سهروو (بیست) هوهن : (بیست و دوو) - واته
 (۲ + ۲۰) ؛ (چل و شهش) - واته (۶ + ۴۰) •••

له گه ل هوهش دا ، پتویسته سه رنج بو هوهش رابکیشین ، ریگه ی
 کوکړدنه وهی ژماره کانی وهک (بیست و دوو) ؛ (چل و شهش) ••• هه ندی
 جیاوازی له گه ل ریگه ی کوکړدنه وهی ژماره کانی وهک (چوارده) دا هه یه •
 ژماره ی وهک (بیست و دوو) ؛ (چل و شهش) به یاریده ی (و) هوه پیکه وه
 به ستراون • چو ن دهشی وا بیربکرته وه ، که وشه ی لیکدراون و له دوو
 ژماره پیکهاتون و به یاریده ی ناو به ندی (و) پیکه وه به ستراون ، ههروهه
 دهلوئ وا لیک بدرته وه ، که وشه ی لیکدراو نه بن و دوو وشه بن و (و) ی
 پیوه ندی له تیوان دا هه بی • هه رچی بو ژماره کانی جری (چوارده) یه ،
 چو ن دهشی وا بیربکرته وه که وشه ی لیکدراوه و له دوو ژماره بی
 یاریده پیکهاتنی ، ههروهه دهلوئ بوتری که بهشی دووه ی هه و وشه
 ناساده یه شتیکه له تیوان وشه و پاشگردا •

به لام خاصیه تی ژماره ی وهک (بیست و دوو) ، وهک وشه ی کوکړاوه
 له رووی پیکهاتنی واتاوه جیاوازی له گه ل ناوی کوکړاوه دا زوره • هه و
 جیاوازی بهش له وه دایه ، که وا ژماره ی وهک (بیست و دوو) له سه ر بناغه ی
 کوکړدنه وه پیک دئ ، به لام پیکهاتنی ناوی کوکړاوه له سه ر بناغه ی
 کوکړدنه وه به هه نجام ناگه یه نرئ • بهوینه (کو بوونه وهی خیزان) له باری
 واتاوه ، هه وه ناگه یه نی که له (کو بوونه وه + خیزان) سازبووی •

۲ - ریبازی لیکدان •

هه رچی ژماره ی وهک (دووسه د) ؛ (چوارسه د) له ریگای لیکدانه وه
 سازبووه - واته : (۲ × ۱۰۰) ؛ (۴ × ۱۰۰) • لیره ش دا هه گه ر له گه ل

لئىكدانى ناودا بەراوردى بىكەين ، ھەندى جياوازى بەدى دەكەين
لەرۋى ژمارە دەكرى ناۋى رۆنانهۋە بنجى يەكەنى زمانى كوردى بەسەر
سى جۆردا دابەش بىكرىن :

۱ - سادە •

ژمارەى سادە ئەو ژمارە يەيە ، كە يەك بنەماى ھەيىت ، ۋەك : يەك ، دوو ،
سى دە ، يىست ، سى ، چل ، سەد ، ھەزار

۲ - ناسادە •

ئەمىش دوو جۆرە :

أ - دارپژراۋ :

دارپژراۋىش ئەۋەيە لە ۋشەيىكى سادە و پاشگرىك پىك ھاتىي •
ۋەك :

ھەفتا ، ھەشتا

ب - لئىكدراۋ :

لئىكدراۋ لە دوو بنەما سازدەبى • ۋەك :

يازە ، دوازە چواردە تۆزدە

دووسەد ، چارسەد تۆسەد

۳ - پىكەۋەبەستراۋ :

لە يەك كەۋتى چەند ژمارە يەك پىك دىت ، كە بەيارىدەى (ۋى)
پىۋەندى پىكەۋە دەبەسترىن • ۋەك :

سەد و چوار ، سەد ويىست و ھوت

ژمارەى سادە بنەماۋ كەرەستەى رۆنانى ژمارەى ناسادە و ژمارەى

پیکهوه بهستراوه • ژماره‌ی ناساده‌ی (۱۱) تا (۱۹) به ریځکای لیکدانی
 ژماره‌ی ساده‌ی (۱) تا (۹) له گه‌ل (۱۰) هینراووته نه‌نجام • ژماره‌ی
 (دووسه‌د) تا (نوسه‌د) یش له (دوو سه‌دی ، دوو جار سه‌د) هوه سازکراوه •
 هرچی ژماره‌ی پیکهوه بهستراویشه له نه‌نجامی په‌کگرتی ژماره‌ی ساده و
 ناساده‌دا دروست ده‌بی به‌پیی پله ، وهک (هه‌زار و سی‌سه‌د و چل و شه‌ش) ••

به‌شی هه‌ره زوری نووسه‌رانی ریژمانی کوردی له رووی روژانه‌وه
 له ژماره نه‌دواون و نه‌و به‌شه که‌مه‌ش که باسیان کردووه ، ژماره‌ی ده‌یانی
 (بیست ، سی ، چل ، په‌نجا ، شه‌ست ، هه‌فتا ، هه‌شتا ، نه‌وه‌د) یان به ساده
 داناوه ••• به‌لام به‌لگه‌ی میژوویی وا راده‌گه‌یه‌نی «هه‌فتا ، هه‌شتا» و
 «په‌نجا ، شه‌ست ؟» به یاریده‌ی (- ات) ی ئیرانی سازبوون و له کوردی‌دا
 (ت) تینداچووه و (ا) ماومه‌ته‌وه ••• وشه‌ی (نه‌وه‌د / نه‌ومت) یش یان
 به هاریکاری پاشگری (- تی) ئاو‌یستا ، یان (- ات) ی ئیرانی پیکهاتووه و
 هه‌ندی گورانی به‌سه‌ردا هاتووه ••• هرچی (بیست ، سی ، چل) رو‌اله‌تیا
 ساده‌یه •

- چواره‌م -

بری نووسه‌ر ناوی ژماره‌کانی تیوان (۱۱ - ۱۹) یان به شیوه‌ی
 ئاخاوتنی سلیمانی و هه‌ندی شیوه ئاخاوتنی دی تو‌مار کردوه : (یانزه -
 یانگزه ••• پانزه - پانگزه ••• هه‌فته •••) •

ئه‌سلی نه‌و وشانه که (یازده ••• یازده ••• پازده ••• هه‌فته •••) ن ، بی‌گومان
 چ بو نووسین و چ بو زمانی نه‌ده‌بی ، راست وایه په‌پرموی ئه‌سله‌که‌یان
 بکری ••• سوان و تی‌چوونی (د) روونکردنه‌وه و لیک‌کولینه‌وه‌ی ته‌واوی
 ده‌وی ، چونکه له زور شوینی وشه‌دا ده‌قرتی ، بویه ئه‌مرو له زور
 کوردستان‌دا ، به‌تایه‌تی له ناوچه‌ی سلیمانی‌دا ده‌نگی (د) ی ژماره‌کانی

(يازده... پازده... حه قده... سواوه و دهوترئ (يانزه - يانگزه...
 پانزه - پانگزه... حه ققه...) له بهر نه وهی قوت دانی ئەم (د) ه بووه به
 هۆی قورسیی ده برینی نه و وشانه ، بۆیه ئاخپوهر بۆ سووك كردنی نه و
 ناله بارییه ، ناچار بووه دهنگی (ن) يان (نگ) بپنیتته ناو (يازده...
 یازمه...) هوه و (ف) ی (حه قه) ش دووباره بکاتهوه .

- پینجهم -

زوربهی توژه ران وایان نیشان داوه ، که جگه له (م ، - مین) ؛
 (- یه م ، یه مین) و (هه م ، هه مین) یش نیشانهی سازکردنی ژماره ی
 پله بین ...

وهك ئاشکرایه ، نه و (ی) یه يان نه و (ه) له گه ل نه سلی نیشانه كاندا
 نین . (ی - Y) ی نیمچه بزویئن و (ه) ی نه بزویئن بۆ نه هیشتی گرفت و
 ئاسانکردنی ده برین دینه ناوانه وه . وپرای نه وه په نجه بۆ دوو راستی یش
 زاده کیشین :

أ - نه گه ر ژماره بنجی به که کوتایی به بزویئی (وو) بیت ، نه وه وهك
 بزویئنه کانی دی نیمچه بزویئی (ی - Y) یاریده نادا ، به لکو
 نیمچه بزویئی (و - W) نه و نه رکه ده گریته نه ستو .

ب - نه بزویئی (ه) له زوودا نه بووه و تازه هاتوته ناوانه وه و له لاوه
 هینراوه . نه مپوش که به کاردینری ، ته نیا بۆ نه و ژمارانه نی به که کوتایی بان
 به دهنگی بزویئن دی ، به لکو بۆ تیکرای ژماره کانه - واته بۆ نه و ژمارانه شه
 که به نه بزویئن کوتایی بان دیت . به وینه چۆن دهوترئ (سی هه م) ، به هه مان
 شیوه ده شوترئ (چاره م) ...

- شهشم -

ده باره ی تایه ییتی به کانی ژماره ی بنجی و ژماره ی پله یی و ژماره ی
 کهرتی ، هه ندی نووسه ر هه چیان نه وتووه ، نه و نووسه رانه ش که

باسیان کردووہ ، بہ لای گھلی رووی گرنگ و ٹاشکرا دا نہ چوون ، لہ گھل
ئہوہدا کہ تاییہ تیتی ہر یہ کییک لہو سی جۆر ژمارہ یہ : (۱ - بنجی ؛
۲ - پلہ یی ؛ ۳ - کہرتی) ی کوردی لہ زۆر رووہوہ سہرنجی تۆژہر
رادہ کیشی و بواری باس کردنی یہ کجار فراوانہ ، کہ بہ داخوہ لیرہدا توانای
باس کردنی سہرلہ بہری نی یہ و بۆیہ تہ نیا چہ ند نموونہ یہ ک دمخہ یہ بہرچاو :

تاییہ تیتی وشہ سازی ژمارہ ی بنجی پیوہندہ بہ واتا لیکسیکی یہ کہ وہی .
ژمارہ ی بنجی خاوەنی حالہ تی تاک و کو و ناسیاوی . . . نی یہ ، چونکہ
لہ مانای دا ئہو دیاردہ یہ ہہ یہ . ژمارہ ی بنجی ہر وہا دۆخیشی نی یہ ،
چونکہ واتای شت ناگہ یہ نی . نہ بوونی حالہ تی تاک و کو و ناسیاوی و
دۆخ بہ شہ ئاخاوتنی ژمارہ لہ بہ شہ ئاخاوتنی ناو جیادہ کہ نہوہ . بہ پیی
پیوہندی وشہ رۆزان لہ تیو ژمارہ ی بنجی دا ، وشہ کانی : یہ ک ، دوو ، سہد ،
ہزار . . . پتر دیار و چالاکن .

ژمارہ ی بنجی ئہ گہر بہ بی ناو بہ کار بہتری ، ئہوہ تہ نیا ناوی ژمارہ ییک
رادہ گہ یہ نی ، بہ لام کہ لہ گھل ناویک دا دیت ، ئہوہ دہ توانی بیئتہ دیارخہری
چہ ندیتی ناوہ کہ و ناوہ کہش دہ بیئتہ دیارخہری شتی ژمارہ کہ : (یہ ک دار ؛
ہزار مندال) . ژمارہ لہم یارہدا نہ دہ بی بہ ئاوہ لئاو و نہ دہشتوانی بیی
بہ دیارخہری ئاوہ لئاو . ئاوہ لئاویش نابی بہ دیارخہری شتی ژمارہ کہ .

وشہ ی «یہ ک» ، جگہ لہ واتای چہ ندیتی ژمارہ : (یہ ک سال ؛ یہ ک
ژن . . .) ، دہ توانی واتای دیش بگہ یہ نی . بۆ نموونہ : ۱ - بہ واتای ناو ،
وہ ک «یہ ک لہ ئیمہ دہر ناچی» ؛ ۲ - بہ واتای جیناوی ئاوہ لئاو ، وہ ک :
«ئیمہ پیکہوہ یہ ک قوتابخانہ مان تہواو کردووہ» ؛ ۳ - بہ واتای جیناوی
نادیار ، وہ ک : «من و ئازاد لہ یہ ک ریگاوہ ہاتووین» . . .

وشہ ی «ہردوو ، ہر سی . . .» لہ ژمارہ ی بنجی «دوو ، سی . . .» وہ
زیکن و ہر ہمان ئہ ندازہ رادہ گہ یہ نن ، بہ لام واتای بنہرہ تی «ہردوو ،

ههرسی ۰۰۰» راگه یاندنی چه ندیستی نی یه ، به لکو ته نیا په نجه بو نیشاناندانی
چه ندیستی راده کیشی . وشه ی « ههردوو ، ههرسی ۰۰۰» ناکه ونه ییو
به شه ئاخاوتنی ژماره وه ، به لکو سهر به جیناون . ئەم جیناوانهش که له
ژماره ی بنجی و جیناوی «ههر» پیکهاتوون ، واتای کوکردنه وه ده گه یه نن ،
وهك : (ههردوو ژنه که رویشتن ۰۰۰) .

له زمانی کوردی دا ژماره ی بنجی کاتی چه ندیستی ناویك (ساده بی یان
ناساده) راده گه یه نن ، له پیش ناوه که وه دیت . ههرچی ناوه که شه له شیوه ی
تاکدا به ده رده که وی .

ئه گهر ناوه که به ناو ته واو کرابی ، ژماره ی ههر کامیکیان مه به ست
بی ، ئەوه ژماره ی بنجی ده خریته پیش ئەو ناوه وه . وهك : (چوار دهر گای
مال - دهر گای چوار مال) .

ژماره ی (یهك) زۆر جار له گه ل ناودا له شیوه ی نیشانه ی (- یك /
- هك) دا دیت . وهك : (بزیتك / بزنهك ، شوایتك / شوانهك ۰۰۰) .
۰۰۰ و گه لیککی دی .

به پیتی دهستووری زمانی کوردی ئە گهرچی ژماره ی پله یی به دوا ناودا
دیت و وهك ئاوه لئاو ده بیته دیارخه ری ناو ، به لام له گه ل ئەوهش دا ده شی
پیش ناوه که بخری . به وینه :

سالی چوارهم - چوارهم سال

ژماره ی پله یی ئە گهر به دوا ناودا هات به یاریده ی (- ی) ئیزافه
پیکه وه ده به سترین ، به لام که بکه وینه پیش ناوه که وه ، هیچ نیشانه یهك په ییدا
نابن - واته بی یاریده ی نیشانه ی ئیزافه به دوا یه کتردا دین .

له زمانی کوردی دا ئە گهر ژماره که پیکه وه به ستر او بوو ، ئەوه نیشانه ی

(- م) و (- مین) دهچنه سەر دوا ژماره - واته ته نیا دوا ژماره نیشانهی
پله وهرده گری . بۆ نمونه :

سەد و چل و یەك

سەد و چل و یەكەم / سەد و چل و یەكەمین

•••• و گەلیکی دی •

- جهوتهم -

هیچ یەکیك له نووسهران (جگه له ده . پ . ل . تسابۆلۆف) له پرووی
بهراوردیی میژووویی یهوه له ژماره کانی زمانی کوردی نه دواون - واته
له گه ل زمانی ئاوێستا و زمانی هیندی کۆن و زمانی فارسی کۆن و
ناوه راست و نوێ و زمانی پشتۆ و زمانی بلووجی •••• دا بهراوردیان
نه کردوون - که به راستی ئەم ریگه یه گه لی شتی نائاشکرمان بۆ پروون
ده کاته وه • ههرچی بهراورده که ی ده . پ . ل . تسابۆلۆفیشه له مهیدانی ده
ژماره ی سهره تادایه •

له زمانی کوردی دا ئە گهرچی له م پیکهاتنه دا هه ندی گۆران له ناوی

بۆ نیشاندانی بنج و بناوانی ژماره کانی زمانی کوردی چه ند خشته یهك

دهخهینه پیش چاو : **بنکه ی زین**

پووسی	فهره نسی	بلووجی	هینده نوئی	فارسی نوئی	فارسیی ناوه راست	هیندی کون	ناویستا	گوردی
نه دین	نان	بک	ابک	یک	دو		نه یه	بک
دفا	دوی	دو ، دو	دو	دو	سی	دفا	دفا	دور
تری	تروا	سهی	تین	سه	چه هار	تری ، تیسر	تری ، تره ی	سی
چیتری	کاتر	چار	چار	چار	پهنج	چه تشار	چه تور ، چه تشار	چار
بیات	سانک	پهنج ، پهج	پانچ	پنج	شش	پهچه	پهچه	پینچ
شیت	سبز	شش	چن	شش	هفت	شاش	خشغهش	شش
سیم	سیت	ههپت	سات	هفت	ههشت ، نهشت	سهپته	ههپته	هوت
فوسیم	ویت	ههشت ههژا	نهت	هشت	هشت	ههشته	ههشتا	ههشت
	نوف	نوه	نو	نه	نه ، نوه	نهفه	نهفه	نو
دیت	دیز	دهه	دس	دهه	دهه	داسه	دهسه	ده

* بۆ ریکهستی نهه خشته یه و خشته کانی دی نهه و تاره ، که لکم له بهر ههه کانی س. ن. سۆکۆلۆف ، ر. ل. تسابۆلۆف ، ق. کوردۆ ده رگرتووه .

له زمانى ئاويستادا ناوى ژماره كان له (۱۱) هوه تاكو (۱۹) به
ليكدائىكى ئاسايى سازده بى (۲۹) ، نه مهش به لگه يه تى :

په نچه دهسه (پازده)

خشفه شه دهسه (شازده)

واته ناوى ژماره يه كان + دهسه

له زمانى كورديدا نه گهرچى له م پيگهاتنه دا هه ندى گوران له ناوى
به شى له ژماره كان دا رووى داوه ، به لام هه مان بنه ما و دهستور
به كاردى نرى به ويته :

چوار + ده = چوارده

تۆ + ز + ده = تۆزده

له زمانه ئيرانى يه كانى ديش دا ، هه روهك زمانى ئاويستاو زمانى كوردى ،
ناوى ژماره كانى تىوان (۱۱) ه و (۱۹) ديسان له يه كگرتى ناوى ژماره ي
يه كان و ناوى ژماره ي (۱۰) سازده بى ، له گه ل هه ندى گورانى فۆنه تىكى دا .

بۆ نمونه :

له فارسى ناوه راستدا :

چهارده ، نه فقه زده ه . . .

له بلووجى دا :

چارده ه ، تۆزده ه / تۆزد . . .

بلووجی	فارسی ناوہراست	ئاویستا	کوردی
گیست	غیست	غیسه تی	بیست
ئەشتاد	شەست	خشفەشتی	شەست
هەفتاد	هفتاد	هەپتاتی	حەفتا
هەشتاد	هشتاد	ئەشتاتی	هەشتا
	نود	نەفەتی	نەودد
سەد	سەتا	سەتەم	سەد

له زمانی ئاویستا تا ناوی ژمارەیی سەوان یان بە شیوەی پیکه وه به ستنی سادە - (دووهی سەتهی) ، یان بە شیوەی لیکدانی سادە - (خشفەش سەته) پیکدی (٣٠) • شیوەی پیکهاتی ژمارەیی سەدانی کوردی چەشنی لیکدانی سادەیی ئاویستایە ••• هەرچی ئەو (وت)ەیی له زمانی فارسی ناوہراست تا ژمارەکان پیکه وه به ستنی ، له زمانی کوردی و زمانە ئێرانییە نوێکاندا له شیوەی (و) دایە •••

خصائص اسماء العدد في اللغة الكردية

د. عبدالرحمن الحاج معروف

قسم اللغة الكردية بكلية التربية بجامعة بغداد
 بغية عرض واستيعاب الخصائص الاساسية المتعلقة باسماء العدد من
 قسم الكلام في اللغة الكردية من حيث علم الصرف وعلم اللغة ، حاولنا في
 البداية ، مقارنة وتقييم الاعمال المنجزة منذ البداية وحتى اليوم حول هذا

الموضوع الخلافي ، لتتوصل بالتالي من هذا التحليل والمتابعة الى الولوج بسهولة الى اعماق اللغة الكردية ويتمهد لنا الطريق لأخذ ماكتب بصورة صحيحة وعلمية حول خصوصيات اسماء العدد في اللغة الكردية ورفض ماهو خاطيء ومعوج عنه ، وثلثت الى مالم يتطرق اليه احد ولم يكتب عن شيء وتحدث عنه قدر الامكان ونضيفه الى بيدر الحاصل المخزون لدينا .

وهكذا فقد قيم كاتب المقال في البداية مادبجته اقلام كل من سعيد صدقي كابان ، توفيق وهبي ، نوري علي امين ، جگر خوين ، محمد أمين هوراماني ، احمد حسن احمد ، صالح حسين حسن البشدري ، ده قناتي كوردو ، ده چركزى بكو ، ده أيوبي ، ده سمير نوفا ، ده مكسيمى خمو ، ده تسابولوف ، ده زارى يوسف ، ده جويس بلو ، ده مكنزى . ثم تحدث باسهاب عن خصائص اسماء العدد في اللغة الكردية من سبعة اوجه :

اولا : كيف تظهر اسماء العدد كقسم مستقل من اقسام الكلام في اللغة الكردية .

ثانيا : اصناف اسماء العدد في اللغة الكردية من حيث المعنى .

ثالثا : اسماء العدد في اللغة الكردية من حيث المبني .

رابعا : اشكال بعض اسماء العدد في لهجة السليمانية .

خامسا : ظهور (ى - ی) و (و - w) و (ه - ه) بين اسم

العدد الأصلي وعلامة (ه - م) ، (ه - م) الترتيبية .

سادسا : استعمال اسماء العدد من حيث الصرف .

سابعا : اصل اسماء العدد في اللغة الكردية ومقارنتها مع اسماء العدد

في اللغات الآفستية واللغات القديمة والحديثة الأخرى التي هي

من العائلة اللغوية نفسها .

بەراویزەکان :

- (۱) سەعید صدقی ، مختصر صرف و نحوی کوردی ، بەغدا ، ۱۹۲۸ ، ل ۱۲ - ۱۳ .
- (۲) وداتر ئەو کیشەبە پوون دەکەینەو .
- (۳) توفیق وەهەبی ، دەستووری زمانی کوردی ، جزمی یەکەم ، بەغدا ، ۱۹۲۹ ، ل ۷۴ - ۷۷ .
- (۴) نووری عەلی ئەمین ، ریزی زمانی کوردی ، سلیمانی ، ۱۹۶۰ ، ل ۱۳۳ - ۱۳۷ .
- (۵) بۆ لیتکۆلینەوێ تهواوی ئەو کیشەبە ، پروانە : د. ئەورەحمانی حاجی مەرف ، ژمارە وەک بەشیکێ سەر بەخۆی ئاخوتن و جۆرەکانی ژمارە لە زمانی کوردی دا ، گۆفاری « پۆشنیری نوێ » ، ژ ۱۲۳ ، بەغدا ، ۱۹۸۹ ، پروانە : هەمان سەرچاوە ، ل
- (۶) جگرخوین ، ئاوا ئو دەستوورا زمانی کوردی ، بەغدا ، ۱۹۶۱ ، ل ۳۲ - ۳۵ .
- (۸) محەمەد ئەمین هەورامانی ، سەرەتاییک لە فیلۆلۆژیی زمانی کوردی ، بەغدا ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۶۷ - ۱۶۹ .
- (۹) ئەحمەد حەسەن ئەحمەد ، ریزی زمانی کوردی ، بەغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۱۱۰ - ۱۳۰ .
- (۱۰) لە باسی کتیبی « ریزی زمانی کوردی » ی مامۆستا نووری عەلی ئەمیندا وەلامی ئەو پۆچوونانەمان داوەتەو .
- (۱۱) بۆ شی کردنەو و لیتکدانەوێ ئەو باسە ، پروانە : وتاری ناوبراو ، ژمارە وەک بەشیکێ سەر بەخۆی ئاخوتن و ... ، ل
- (۱۲) عەبدوگلا شالی ، د. عیزەدین مستەفا رەسوول ، د. ئەمین عەلی ، نووری عەلی ئەمین ، فەرەیدوون عەلی ئەمین ، عەلانەددین سەجادی ، کەمبال مەحموود فەرەج ، ئەبووزەید مستەفا سەندی ، زمان و ئەدەبی کوردی بۆ پۆلی چوارەمی ئامادەیی ، بەغدا ، ۱۹۷۶ ، ل ۱۹ - ۳۱ .
- (۱۳) پروانە ئەو باسە ی لەم وتارەدا دەربارە ی کتیبی « ریزی زمانی کوردی » ی مامۆستا نووری عەلی ئەمین کراوە .
- (۱۴) صالح حسین حەسەن پشدری ، کورتەبیک لە ریزی زمانی کوردی ، بەغدا ، ۱۹۸۵ ، ل ۳۸ - ۴۰ .
- (۱۵) ئەوێ پتوونەدی بە کیشە ی ژمارە ی پلە ی یەوێ هەبێ ، ئەوێ کاتێ لە نیشانەکانی ژمارە ی بنجی دواوە ، وای داناوە کە (م -) بۆ پلە ی بەراورد و (-) مین (بۆ پلە ی بالا بە کاردی (ل ۳۹) . ئەگەرچی (-) ی (-) مین (ل) (-) ی (-) ترین (ی) پلە ی بالا دەچێ ، بەلام لە (-) مین (دا مەسەلە پلە ی بالا نیە ...

- (۱۶) د. قهنائی کوردۆ (کوردۆیتف) ، دهستووری زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۷ ، ل ۱۳۹ - ۱۵۶ .
- (۱۷) د. قهنائی کوردۆ (کوردۆیتف) ، دهستووری زمانی کوردی (به کهرهسته دیالیکتی رمانجیی ژووروو و خواروو) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۸ ، ل ۸۶ - ۹۹ .
- (۱۸) بهویننه :
 ۱ - ج. خ. باکایتف ، بهمه دیالیکتی کوردی تورکهنستان ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۲ ، ل
- ب - ج. خ. باکایتف ، زمانی کوردهکانی نازربایجان ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۵ ،
- (۱۹) ج. خ. باکایتف ، زمانی کوردهکانی سۆفیت ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۳ ، ل ۱۲۶ - ۱۳۷ .
- (۲۰) ک. ر. ئه یووبی و ئی. ئا. سمیرنۆفا ، دیالیکتی کوردی موکری ، لنینگراد ، ۱۹۶۸ ، ل ۵۳ - ۵۵ .
- (۲۱) د. مه کسیمی خه مۆ ، زمانی کوردهکانی بادینانی کوردستانی عیراق ، کتیبی « ولاتان و میلله تانی پۆژه لاتی نیزیک و ناوه راست » ، ب ۷ ، بهریفان ، ۱۹۷۵ ، ل ۳۳۴ - ۳۳۵ .
- (۲۲) ر. ل. تسابۆلۆف ، له باره ی میژووی مۆرفۆلۆژیی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۸ ، ل ۳۳ - ۳۶ .
- (۲۳) زاری یووسف ، دیالیکتی سلیمانی زمانی کوردی ، مۆسکۆ ، ۱۹۸۵ ، ل ۶۵ - ۶۸ .
- (24) Joyce Blau, Manuel De Kurde, Paris, 1980, PP. 79 — 85.
- (25) Ernest N. Maccarus, A Kurdish Grammar, New - York - 1958.
- (26) D. N. Machezie, Kurdish Dialects Studies, London, 1961, PP. 71 — 72, 169 — 170. TU
- (۲۷) ئی. ئا. سامیرنیتسکی ، وشه سازی زمانی ئینگلیزی ، مۆسکۆ ، ۱۹۵۹ ، ل ۱۶۷ .
- (۲۸) بهویننه :
 ۱ - ف. ف. فینۆگرادۆف ، زمانی رووسی ئه مۆ (وشه سازی) ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۲ ، ل ۲۲۷ - ۲۲۸ .
 ب - ن. س. فالکینا ، د. ن. پۆزینتال ، م. ئی. فۆمینا ، ف. ف. تساپکیفیچ ، زمانی رووسی ئه مۆ ، چاپی چواره م ، مۆسکۆ ، ۱۹۷۱ ، ل ۲۲۵ - ۲۲۶ .
 ... و گه لیک دی .
- (۲۹) س. ن. سۆکۆلۆفا ، زمانی ئاویتسا ، مۆسکۆ ، ۱۹۶۱ ، ل ۷۰ .
- (۳۰) هه مان سه رچاوه ، ل ۷۱ .

« سیا » له زمانى كوردى دا

عبدالحسن بنى ويس

ده گير نهوه ، گوايا خونكارى ، چوار ژنى هه بووه ، يه كنى له ژنه كانى
سيه تاوه (رهش تاله) نه بى . داوا له ژنه كانى ده كا كه هه ر يه كه باسى جوانى
خوى بكا ، هه ر يه كه به شيوه يه كه تاريفى جوانى خوى ده كا . ژنه سيه تاوه كه
زور ژيرو زيره كه ده بى ، بو تاريف كردنى خوى ده لى « ره نكم سيه يه و
نه لماسيش سيه يه » ليره دا مه به ستم نه رهنگى سیا و نهش ناشيرينى سیا يه
به لكو مه به ستم هه ر وشه كه يه ، وشه ي (سیا) .

نه م وشه يه له زمانى كوردى و شيعرى كوردى دا به چوار شيوه
ده بيسرى (سیا ، سیاھ ، سيه ، سيهه) به داخه وه هيندى كهس واى بو
ده چى گوايه نه م وشه يه كوردى نى يه و وشه يه كى بيگانه يه و له فارسى يه وه
هاتوه ته تيو زمانى كوردى يه وه ، به م پى يه داوا ده كن كه نه م وشه يه له
زمانى نه ده بى يه كگرتووى كوردى زمان به ده ر بكرى و به كار نه هينرى .

نه م خواسته ساكاره له جيگاي خوى دا نى يه چونكه ، يه كه م : نه كه
هه ر له زمانى كوردى دا به لكو ، له هه موو زمانىك دا كهس ناتوانى داواى
نه وه بكا كه وشه يه كه له ميژه وه له و زمانه به كار هينراوه له خوتو خورايسى
زمان به ده ر بكرى . يه كه و دوويش : وشه ي سیا بسانه وى و نه مانه وى
وشه يه كى كوردى يه و ره گ و ريشه ي له زه مينه ي زمانه كه مان دا زور قووله و
روواله تى تاييه تيبى خوى له كوردى دا هه يه .

راسته ئەم وشەيە لە چەند زمانىكى دراوسىيى وەكو ، زمانى فارسى ، بەشدارە بەلام بەشدار بوونى وشەيەك يا زاراوہيەك لە دوو زماندا يان زياتر ، ئەو ناگەينى كە يەكيان خاوەن وشەكەيەو ئەوى تريان بيگانەيە ، خو ئەگەر وابى كوردى و بلووجى و فارسى و دەرى... هتد ، نزيكەي لە سەدا نەوهدى وشەكانياندا هاوبەشن ، ئەمجا كامەيان خاوەنى وشەو زاراوہ موشتەرەكەكانە ؟

سەرەراي ئەو ، بەشدار بوونى چەند زمانىك لە هيندى وشەو زاراوہدا ئەوہمان بۆ دەچەسپينى كە چون ئادەمىزاد كار لە يەكتر دەكەن ، زمانىش تا رادەيەك بە هوى دراوسىيىيەو كار لە يەكتر دەكەن . ئەمجارەيش دەبى ئەو لە بير نەكەين كە ئەو زمانانە (كوردى ، بلووجى ، فارسى ، دەرى... هتد) لە يەك بنەمالەي زمانن ، بۆيە لە زوربەي ھەرە زۆرى وشەو زاراوہكاندا بەشدارن .

لە زماندا ، ھەر زمانى ، نابى بۆ مەبەستى پشت بە تاكە وشەيەك يان زاراوہيەك بىستري و ئەگەر وشەيەكى ديكە بۆ ھەمان مەبەست ھەبى زمان بەدەر بكرى ، چونكە كاريكى وا ئەو ناگەينى ، كە زمانەكە تەواوہو بۆ ھەر مەبەستى وشەيىكى تايەتكارى خوئ ھەيە ، بەلكو بە پيچەوانەي ئەمە نيشانەي لاوازي و ھەژارى زمانەكەيە . دەولەمەنديي زمان بە زۆر بوونى وشەو زاراوہي جۆراو جۆر دەپيورى ، بۆ نمونە ھەر لە زمانەكەي خوئماندا « گيل ، گەوج ، گەلحو ، وروگيژ ، يام » بۆ ھەمان مەبەست بەكار دەھيئريت ، ئەمەيش كاريكى راستەو نيشانەي دەولەمەنيي زمانەكەيە . بەكار ھيئاننى وشەي (سيا) شان بەشان لە گەل وشەي (رەش) لە زمانى كوردىدا كاريكى راستەو نيشانەي دەولەمەندييەو بە ھيچ شيوہيەك نابى وشەي رەش بىي بە هوى لە بير كردنى سيا .

سيا وشەيەكى زۆر كۆنە ، قامووسى معين دەلى ئەم وشەيە لە بنەرەتدا

وشه یه کی پالهوی یه و له زمانی کوردیش دا زۆر کۆنه ، مامۆستا مسعود محمد له « لسان الکرد » دا دووپاتی ئەم قسه یه ده کاو به لگه یشی ئەوه یه که سیا وشه یه کی ئافئیس تاییه . ئیدی له م بابه ته وه ده لێ : « ئەم وشه یه له ئافئیس تادا بهر چاو ده که وئێ و له وشه ی رهش ره سه تره . به داخه وه داپیری خۆمان له مالی بیگانه ناسینه وه ، ئەم قسه یه ده لێم چونکه ئەواته ی رهش به کار دینن نازانن ره گۆ ریشه ی سیا له زمانی کوردی دا ، له ره گۆ ریشه ی هه مان وشه له تێو زمانانی دراوسێ جی گیرو به هیز تره چونکه له کوردی دا ره گۆ ریشه ی ده گاته ئافئیس تادا . ئەم پێوه ندی به چاکترین به لگه یه بۆ کوردی تیی وشه که » . پاشان مامۆستا مسعود محمد له هه مان سه رچاوه دیتته سه ر ئەوه ی که چه ند وشه یه کی کوردی له قه دی (سیا) وه وه ره گیراوه و واته ی جۆراو جۆری تازه ی به ده سه ته وه ده داو به هیچ جۆری ناتوانن ده ست له و وشانه بینن چونکه زاراوه یه کی دیکه مان بۆ ئەو مه به ستانه ده ست ناکه وئێ . مامۆستا له م بابه ته وه ده لێ « کورده کان که وا سیا به کار دینن ، وشه ی (سیایی) یان لێوه داتاشیوه ، که واته ی « لیسته ی کرین و فرۆشتنی کالا » ده گه یینن . فارسه کان بۆ ئەم واتایه (سیاهه) به کار دینن ، ئیدی له سه رف کردنی وشه که جیاوازی له گه ل کوردی یه که دا هه یه » زور به ی هه ره زۆری زاراوه کانی کوردی « گۆران ، که لهویری ، له کی ، لویری ، زازایی » هه ر سیا به کار دینن ، هیندیکیان نه که هه ر رهشیان نه بیستوو به لکو نازانن واتای چی به ! شاعیره کلاسی به کانمان که شیعریان به زاری کرمانجی خواروو یان کرمانجی ژووورو هۆنیوه ته وه به شیوه یه کی فراوان وشه ی سیایان به کار هیناوه و به شیوه یه کی که م وشه ی رهش له شیعره کانیان بهر چاو ده که وئێ . به رای مامۆستا مه لا شوکور مسته فا سیا پێوه ندیی به (سایه ، سا ، سایکی ، سییه ر ، سیوه ر) وه هه یه .

سیا له کوردی دا زۆر کۆنه به لگه شمان بۆ دووپات کردنه وه ی ئەم

قسه یه ، جکه له ئاقیستا که باسمان کرد ، شیعی شیعی شاعیره دیرینه کانمانه .
باباتاھیری همه دانی پیش هزار سال ژیاوه هر وشه ی سیای به کار هیناوه .
له چوارینه یه که له چوارینه کانی دا ده لئی :

« بی ته بالین سیه ماره به چه ششم
بی ته پرووزان شه وتاره به چه ششم
بی ته هرگه شوم سووی گولستان
گولستان سهر به سهر خاره به چه ششم »

(باباتاھیر ل ۴۲)

دهقی کوردی وامان دست ده که وی بو پیش هزار سال ده گه ریته وه
به لکو له هزار سالیس زیاترو وشه ی سیای تی دایه . ره شید یاسه می له «
کردو پیوستگی نژادو تاریخی او . . .» ده قیکی گومان لی کراوی هیناوه ،
گوایه بو سهرده می په ییدا بوونی ئاینی ئیسلام ده گه ریته وه ، ده قه که
پارچه شیعی که وشه ی سیای تی دایه :

« وه وری مه وارو وهرۆ وهرینه
ورسه وریو ، چوار سهرینه
که رگی سیاوه و هیلش چه رمینه
گوشلی مه رپو دوی به رینه »

مه لای جزیریش زیاتر له پینج صد سال ژیاوه به شیوه یه کی فراوان
وشه ی سیای له شیعه کانی دا به کار هیناوه . مه لای جزیری ده لئی :

« چین چین کرن زولفین سیا که سک ته تله سا دیبا
ئیدی نیشان بابن خویا ، تیکهل کرن بادئی سه با »

« سیا » له شیعی کوردی دا :

شاعیره کانمان به شیوه یه کی جوازو دلگیر سیایان له هونراوه کانیاو دا

به کار هیناوه ، به تاییه تی به مه بهستی عیشق و دلداری ، بو تارنرف کردنی کچی
شووخ و جوان و یاره خوشه ویسته کانیان . وه ستایانه وشه سیایان له
هونراوه کانیان دا به گار هیناوه ، وه کو پرچی سیاو چاوی سیاو نه برۆی
سیاو موژگانی سیاو گیسووی سیا . هتد . دهر باره ی زولنی سیای یار
خانای قوبادی ده لئ :

« پینچ هه لقه ی زولنی سیای بو عه نهر
په خش که رد به ئاو داچوون دوود مه جمهر »

« شیرین و خوسره و ل ۱۰۴ »

ديسان دهر باره ی زولنی سیا (وه فایی) یش ده لئ :
« له ژیر زولنی سیا رووی خسته دهر چاوی له دونیا کرد
شهوی دی صوبجدهم ، گویا ، دهری مه یخانه یان وا کرد »
« دیوانی وه فایی ل ۳۴ »

دهر باره ی گیسووی سیا (مه ولهوی) ده لئ :
[پیشانی ماهی ، ئاهوو نیگاهی ، گیسوو سیاهی ، دل مه نزلگاهی]
« دیوانی مه ولهوی ل ۴۸۳ »

دهر باره ی مووی سیا (حارث) ده لئ :
خووبانی سیه موو و پهری روو هه ره مت بوو
هه ر چه نده که عومری خضرو جامی جه مت بوو
« نه نجومه نی نه دیوانی کورد ل ۹۸ »

دهر باره ی وشه ی سیاه (ئاهی) ده لئ :
تو به یاضی لاملت سیاهی بیته سه ر
« نیحتیا جیکت نی به ئیتر به شیعی بی نه سه »

« هه مان سه رچاوه ی پیشوو ل ۱۱۹ »

دەربارەى پرچى سىا فالى دەلى :
« پىچەبى پەرچەمى يو پرچى سىا
ھەر دەلىى مانگەشەوہ کۆلمى تىا »

« دیوانى فالى ل ۵۱ »

جگە لە زولف و گیسوو و موو و شەعر و پرچ ، وە کولە سەرەوہ باسماں
کرد بۆ موژگان و ئەبرۆیش بە کاریان ھیناوە . لەم بابەتەوہ ، بابەتى ، موژگانى
سىا وەفایى دەلى :

« چاوەکەت وا تەشەنەبى خوینە بە موژگانى سىا
بۆ ھیلاکى من دەلىى مەستیکە دەستەو خەنجەر »

« دیوانى وەفایى ل ۱۲۴ »

خانای قوبادیش ھەر لەم بابەتەوہ دەلى :
« بە غەمزەى چاوەکەى مەستت ھەموو جىبى نەشتەرە جەرگم
بە موژگانى سىات قەلبم سەراسەر چىگە پەیکانە »

« دیوانى وەفایى ل ۱۴۴ »

دەربارەى ئەبرۆى سىا ، دىسان (وەفایى) لەم بابەتەوہ دەلى :
« چاوت بە کەمان مېھربى ئەبرۆى سىەھ فام
تیرىكى وەھا سەختى لە موھردى جگەرى دام »

« وەفایى ل ۶۶ »

ھەر وەھا (مەولەویش) لەم بابەتەوہ دەلى :
« دوو ئەبرۆى سىای مووژان چریدە
نەرای بە نەدەگیش قەترانى دیدە »

« مەولەوى ل ۳۶۸ »

هه ر وها به شیوه یه کی جوان بو تاریف و تشبیه کردنی چاوی سیا
به کار هینراوه . وهفایی له م بابه ته وه دهلی : -
« به چاوی سیاهت که دهلی ئاهوی چینی !
قه و ده بی تو خوش دل و نه منیش حزینی ؟ »

« وفایی ل ۲۹ »

دهرباره ی « چه م سیا » مهوله وی دهلی :
« چه رخ و چه م سیا ، چوست چالاک په ر
شه یدای شکار جو ، چنگ وه هووناو تهر »

(روئشگیری : وهلی : ل ۱۱۵)

دهرباره ی دیدهی سیا ، وهلی دیوانه دهلی :
« به و دیدهی سیا سورمه نیا سیوه نگ
موژانت دهوون کی نه که رده ن په نگ »

« وهلی دیوانه ل ۷۸ »

هه ر وها سیا بو تاریف کردنی خالی یاری شوخ و نازدار به کار هینراوه
وهفایی له م بابه ته وه دهلی :

« زولفو نووری ، رووی بلووری ، بخووری شه معی کافووری
خالی سیای ، چاوی شه هلائی ، نافه ی خه طای ، ئاهووی خوته ن »
« وهفایی ل ۹۵ »

جاری وا هه یه تشبیه ی پرچی دلدار ی خوشه ویستیان به (مار - حه ی)
کردود . مه حوی له م بابه ته وه دهلی :

« خه یالی زولفی دهر ناچی له دل تا دهر نه چی روحم
سپیراوه خه زینه ی به ختی ئیمه به و سیا ماره »

« دیوانی مه حوی ل ۴۶۲ »

جگه له تاريف كردنى يارى شوخ و نازدار و دیدهى مهست و عیشق و
دلدارى ، ديسان بو مه بهستى چاره سیایی و نائومییدی و جودایی و خهم و
دوورى و زولم و زورداری و ئەشکه نجه به شیوه یه کی زور جوان به کار
هیتراوه . دهربارى هه ناسه ی سیا مه وله وى ده لئى :

« هه ناسه ی سیای سهر د دل سوژی

به رمدا وه به رد (برد العجوز) ی »

(مه وله وى ل ۲۸۳)

دهرباره ی دل سیا ، که ره م ره زا زهینه ل خانى ده لئى :

« گوش بیهن وه دهنگ سیا دلّه

باسم له باره ی سه م قاتله »

(دیوانى که ره م ره زال ۵۹)

وه لى دیوانه يش هه ر له م بابه ته وه ده لئى :

« مایه ی لاو برده بى هاوماله خۆم

دل سیاو قه قنه س کۆى زوخاله خۆم »

دوودى سیایش بو خهم و خه فته خواردن به کار هیتراوه خانای قوبادى له م

بابه ته وه ده لئى :

« ئاهش وینه ی دوودى سیای بو نه فتن

ده م ده م مکیشا به رمشى چين چين »

« شیرين و خوسره و ل ۵۷۱ »

دهرباره ی رووسیا هى ، ئەحمه دى خانى ده لئى :

« قان صادق و راست و خیر خواهان

قان قومسى و خوار و رووسیا هان »

« مه م و زين ل ۸۸ »

شاعیره کانمان وشه‌ی « سیا رهخت واته جل و بهرگی رهش » یان
به کار هیناوه ، ئیدی خانای قوبادی لهم بابه‌ته‌وه ده‌لیج :
« شووم بهد ئه‌خته‌ر ، چاره چهفت من !
ته‌ن ئاهیرین بار . سیا رهخت من ! »

« شیرین و خوسره‌ول ۷۰۸ »

ده‌رباره‌ی سیاپوش ، مه‌حوی ده‌لیج :

« سیا پووشن له داخی خه‌طط و خال و لیتو و پروو و زولف
وه‌نه‌وشه‌و میسکی چین و ئاوی خضرو لاله‌وو عه‌نهر »

(مه‌حوی ل ۱۳۱)

له شیعری کوردی‌دا سیابه‌رگیش به‌ر چاره‌ده‌که‌وی . ره‌نجووری لهم
بابه‌ته‌وه ده‌لیج :

« منیش جه‌ی فیشته‌ر ریزه‌ی جه‌رگم بو
چون ئازیه‌تداران سیا به‌رگم بو »

(ره‌نجووری ل ۱۷۶)

« سیابه‌خت و سیاچاره‌و سیارووز و سیاستاره » ئەم وشانه‌هه‌ر
هه‌موویان هه‌مان مه‌عنا به‌ ده‌سته‌وه‌ده‌دن . بو ئاؤمییدی و ره‌نجه‌پوویی . . .
هتد به‌کار ده‌هینرین . ده‌رباره‌ی سیا به‌خت و سیا پرووز بابا تاهیری عوریان
له یه‌کی له چوارینه‌کانی ده‌لیج :-

« سیه به‌ختم که به‌ختم واژگون بئ
سیه پرووزم که پرووزم تیره‌گون بئ
شودم میخنت کهش کووی مه‌حه‌به‌ت
زده‌ست دل که یاره‌ب غه‌رق خون بئ »

(بابا تاهیر ل ۷۹)

دەربارەى سيارۆز مەحويش دەلىق :

« ئەم سيارۆزى مە پۆشيوپە عەيى كەسان
ئاشكارە سەترى ئەحوالى گونەھكاران شەو »

(مەحوى ل ۲۵۷)

لە بابەتى سيارەيشەو ەھىمنى مووكرىانى دەلىق :

« ھەزار ھىندە پەريشانو سيارە بژىم ھىشتا
لە تىو دلدا ھەمە ئاواتى خالو پەرچەمىكى تر »

(نالەى جودايى ل ۵۴)

لە بابەتى سيارەيشەو ە، وەلى دىوانە دەلىق :

« سزاي ستەم كىش سيارە ستارەم
فەرھادى كۆھكەن • مەنزل مەغارەم
راى شەش دەرى بەخت سيارە دەربەستم
پەشىمان جەگشت ، پەشىو حال جەستم »

(وەلى دىوانە ل ۶۵)

خاك سيارو سيارەنگ بۆ واتەى گۆر - قەبر بەكار ھىنراو ە • دەربارەى

خاك سيار ، خاناي قوبادى دەلىق :

« بەشتان بى شىرىن و ە بەژن ئەو دا
بە خاك سيارى گلكوى خوسرەو دا »

(شىرىن و خوسرەو ل ۷۸۰)

لە بابەتى سيارەنگىشەو ە ديسان ھەر خاناي قوبادى ھەر خۆى دەلىق :

« سەر بنيهون نەساي سيارى سەنگەو ە
تەك دەم بە تەكەي تارو تەنگەو ە »

(شىرىن و خوسرەو ل ۷۷۷)

شامی تار واته شهوی تاریک ، شه و مزه ننگ ، وه فایبی له م بابه ته وه ده لئی :
« غه مزه و نیگه هو روو له خه می زولئی دو تا دا
وهك نه شه له مهی ، زوهره له بیو شامی سیادا »

(وه فایبی ل ۲۹)

سیا سال به سالی قات و قری و بی بارانی دهوتری ، مه حوی له م بابه ته وه ده لئی :
« له چاوانم نه ما بو گریه ، توبه ی سه جده به رده یه
سیا سالم نه باره ، نوئیژی ئیستسقا نه کم ، چیکه م »

(مه حوی ل ۲۳۱)

حاجی قادری کوی ، ته شبیهی خالی گونای یار به سیاچار ده کا . ده لئی :
« چه من له لاله میسالی خه تی روخی دلبر
سیاه چادری لی بوته خالی سهر گونا ! »
زه نگی سیای شه و واته شهوی تاریک و (میژووی نه ده بی ۰۰ ل ۶۹۳)
نه نگوست له چاو . خانای قوبادی له م بابه ته وه ده لئی :
« چون جه سیلسیله ی زه نگی سیای شه و
رو وینه ی ره زه ن گوریزا به ده و »

(شیرین و خوسره و ل ۴۶۱)

سیاقه لآخی و سیوه ننگ و سیای قه ترانی و سیازاغ و سیاتار و اتای ره نگی ره شی
خه ست ده گه ینین . ده ربه ای سیاقه لآخی خانای قوبادی ده لئی :
« عوریان که ردش تن زه خمین داخی
به رگ نازیته سیاقه لآخی »

(شیرین و خوسره و ل ۷۴۹)

له بابه تی ره نگی سیوه ننگ ، ره نجووری ده لئی :

« پڑی ، پڑاوی ، ژارا پھنگ پھنگی
سلقى سماقی ، سلقى سیوہنگی »

(پھنجووری ل ۱۸۸)

دہربارہی سیای قہترانی ، دیسان پھنجووری خوی دہلی :
« جہ گوشہی دہروون سیای قہترانی
(فیلی) جہ کوی فیکر پھردہی پھنہانی »

(پھنجووری ل ۱۸۵)

لہ بابہتی سیازاخیشہوہ فہقی قادری ہمہوہندی دہلی :
« بہی طہور قامت خہم ، جہستہش سوراخہن
پوست گولگونش چون سیازاخہن »

(فہقی قادر ل ۱۳۹)

لہ بابہتی سیاتاریشہوہ دیسان ہر فہقی قادر خوی دہلی :
« شہوہت غالب بو ، دل سیاتار بو
جہسارہت ، حیرص و ئەمہل پیش کار بو »

(فہقی قادر ۱۸۸)

سیاکار دوو مہنای مہیہ ، یہ کہم : بہ ئینسانی خراپکار دہوتری
دووہمیش : بہ خہت و نووسین دہوتری لہ بابہتی یہ کہم واتہ کہ یہوہ ئەحمہدی
خانی دہلی :

« ئەہی بی ئەدہبا خرابہ بی عار
گوستاخ و ستہمگہری سیا کار »

(مہم و زین ل ۱۷۸)

لہ بابہتی واتہی دووہمیشہوہ دیسان ہر خانی خوی دہلی :

« کاتب قهله می دکهت سیاکار
سازنده یه نهی ژ دهست به هاوار »

(مهم و زین ل ۱۸۰)

سیه دهست به ئینسانی به دکارو غهددار دهوتری ، بابا تاهیری عوریان
لهم بابتهوه دهلیج :

« چهره بازی بوو دهم رهفته م به نه خچیر
سیه دهستی زهده بهر بال موو تیر
بهوره غافل مهچهر دهر چشمه ساران
هر ئان غافل چهره غافل خوره تیر »

(بابا تاهیر ل ۲۹)

سیا صیفه تیش له شیعی کوردی بهر چاو دهکوهی . فهقی قادر لهم
بابتهوه دهلیج :

« ئه ر ئه صلش رهوشه ن سیا صیفه تهن
جه تهحت و فهوقش دوود ظلومه تهن »

(فهقی قادر ل ۱۶۵)

ههروهها له شیعی کوردی وشه ی سیاسه ودایش بهر چاو دهکوهی
خانای قوبادی لهم بابتهوه دهلیج :

« سیاسه ودای بهر گ دوشمه ن
جه کو مهیل ساز عیش و نوشمه ن ؟ »

(شیرین و خوسره و ل ۷۳۰)

- ۱ - سیه له گه‌ل پاشگری « لکن » وشه‌ی « سیه‌لکن » پیک‌ده‌هیننی واته « ره‌شتاله » .
- ۲ - سیا له گه‌ل پاشگری « تگ » وشه‌ی « سیاتگ » پیک‌ده‌هیننی واته درنج ، ته‌نی . په‌ندیکی پیشینان له‌م بابه‌ته‌وه هه‌یه ده‌لنی :
« سیاتگ له روی قورئان هه‌لگرتگه »
- ۳ - له گه‌ل پاشگری « لگ » وشه‌ی « سیه‌لگ » واته ره‌شتاله ، پیک ده‌هیننی .
- ۴ - له گه‌ل پاشگری (ونه) وشه‌ی (سیاونه) پیک ده‌هیننی واته هه‌ر شتی پیوه‌ندیی به بزنه‌وه بیی وه‌کو . گوشتی سیاونه ، مووی سیاونه ، شیر سیاونه .
- ۵ - له گه‌ل پاشگری (مه‌ند) ناو پیک‌ده‌هیننی (سیامه‌ند) .
- ۶ - له گه‌ل پاشگری (نه) وشه‌ی (سیانه) پیک‌ده‌هیننی واته قور‌او‌ه‌ی ره‌ش و بوگه‌ن . سیانو
- ۷ - له گه‌ل پاشگری (ر) وشه‌ی (سیار) پیک‌ده‌هیننی واته (نازیه‌تبار)
ئه‌وه‌ی پیویسته لیره‌دا بوتری که ئه‌م سیاره ئه‌و (سیاره) نی‌یه که واته‌ی « ده‌سیاوه » .
- ۸ - له گه‌ل پاشگری (وه‌ز) وشه‌ی (سیه‌وه‌ز) پیک‌ده‌هیننی ، سیه‌وه‌ز به‌هه‌ر شتی ده‌وتری که ره‌نگی له ره‌ش بچی .
- ۹ - له گه‌ل پاشگری (و) وشه‌ی (سیاو) پیک‌ده‌هیننی ، دیسان ئه‌م وشه‌یه واته ره‌ش ده‌گه‌ییننی ، مه‌وله‌وی له‌م بابه‌ته‌وه ده‌لنی :
« چه‌م سیاوه‌که‌ی وه ناز دیاکه‌م
سه‌ر ره‌ویله‌ی چه‌ره‌م جیاگه‌م »

(مه‌وله‌وی ۱۶۳)

- ۱۰ - له گه‌ل پاشگری (بی) وشه‌ی (سیایی) پیک‌ده‌هیننی ، واته لیسته یان راپۆرت . مه‌وله‌وی له‌م بابه‌ته‌وه ده‌لنی :

« سەر وەخت ئەدای ئەمانەتمەن

نەشر سیاھەیی خیانەتمەن »

(مەولەوی ل ۲۲۷)

دێسان مەولەوی لەم بابەتەو دەلی :

« سیاایم ئاوەرد ، سفیدیم پی پەشت

هەفتم کردەو ، گریم دا لە هەشت »

(مەولەوی ل ۲۹۵)

هەر مەولەوی خۆی وشەیی (سیایی) بە واتەیی مەرەکەب بە کارهێناوە

ئیدی لەم بابەتەو دەلی :

« ویشی دان نەسەر کەف کووپەیی سیاایی

پەیی شەکوای عەرضەیی دەرد جیایی »

(مەولەوی ل ۴۵۵)

هەر مەولەوی خۆی هەمان وشەیی (سیایی) بۆ مووی پەشیش بە کار

هێناوە • ئیدی لەم بابەتەو دەلی :

« سفیدیم ئاوەرد ، سیاایم پی پەشت

هەفتم کردەو ، پرو نیام لە هەشت »

(مەولەوی ل ۲۹۵)

۱۱- لەگەڵ پاشگری (ولە) وشەیی (سیاولە) پیک دەهێنن ، سیاولە واتە

سەگ ئاوی ، جانەوهرێکی ئاوی یە •

۱ - له گهڻ وشه‌ی (کەرگ = مریشک ، په‌له‌وهر) وشه‌ی (سیه‌کەرگ)
پیک‌ده‌هینی . سیه‌کەرگ واته‌ ره‌شو‌له .

۲ - له گهڻ وشه‌ی (لاور = لاناو ، سیالاور) وشه‌ی (سیالاور) پیک‌ده‌هینی .
سیالاور ، ره‌شایی چاوه .

۳ - له گهڻ (کونا = کون) وشه‌ی (کوناسیه) پیک‌ده‌هینی . کوناسیه
واته به‌ندیخانه .

۴ - له گهڻ وشه‌ی (چمان) وشه (سیاچه‌من) پیک‌ده‌هینی . سیاچه‌مان
جوړه‌ ئاوازیکه له‌ ناوچه‌ی هه‌ورامان باوه . عبدالله گورانی نهر له‌م
بابه‌توه‌ ده‌لی :

« سیاچه‌مانه ، سیاچه‌مانه

به‌هشتی عشقه‌ ئه‌م هه‌ورامانه »

ماموستا محمد امین هه‌ورامانی ده‌لی که له‌ سه‌رده‌می زه‌رده‌شتیه‌کان ،
ئو‌پیاوه‌ ئاینیانه که له‌ ئاته‌زگه‌کانی زه‌رده‌شتیه‌کان سروودی ئاینیان ده‌چری ،
جه‌مانه‌ی (سیا = ره‌ش) یان به‌سه‌روه‌ به‌ست ، بویه‌ ئو‌ جوړه‌ گورانیه به
سیاچه‌من ناوبانگه . به‌لام راییکی دیکه‌ هیه‌ ده‌لی سیاچه‌من واته‌ چاو
ره‌شان . گوايه‌ ئو‌ جوړه‌ گورانیه له‌ بابته‌ی عیشق و دلداری چاو ره‌شان
وتراوه .

۵ - له گهڻ وشه‌ی (تا) وشه‌ی (سیه‌تا) پیک‌ده‌هینی ، سیه‌تا واته (ره‌شته‌تا) .

۶ - له گهڻ وشه‌ی (پاچک) وشه‌ی (سیه‌پاچک) پیک‌ده‌هینی ، سیه‌پاچک
ناوی داریکی شاخاوی به .

۷ - له گهڻ وشه‌ی مه‌ته‌ل) وشه‌ی (سیه‌مه‌ته‌ل) پیک‌ده‌هینی سیه‌مه‌ته‌ل به
ئینسانی قوشمه‌و نوکته‌زان ده‌وتری .

۸ - له گهڻ وشه‌ی (کاره) وشه‌ی (سیه‌کاره) پیک‌ده‌هینی . سیه‌کاره به‌ هر
ره‌نگی مه‌یله‌و ره‌ش ده‌وتری .

۹ - له گهڻ وشه‌ی (بازگ) وشه (سیه‌بازگ) پیک‌ده‌هینی ، سیه‌بازگ به‌و

دیمه نه دهوتری پهنگی رهش و سپی تی دا گول گوله به عه ره بیسه وه
به م پهنکه دهوتری (ابقع) .

۱۰- له گه ل وشه ی (مار) وشه ی (سیه مار) پیک ده هیئتی . سیه مار له زمانی
کوردی دا کنایه ته و به و ئینسانی خراپکاره دهوتری که همه میسه خه ریکی
به دی و به دکاری به .

له شیعی کوردیش هم وشه یه (سیامار) بهر چاو ده که وی و به پرچی
کچ دهوتری . مه حوی له م بابه ته وه ده لئج :-

« خه یالی زولفی دهر ناچی له دل تا دهر نه چی رۆحم
سپراوه خه زینه ی به ختی ئیمه به و سیاماره »

(مه حوی ل ۴۶۲)

۱۱- له گه ل (مان) وشه ی (سیامال) پیک ده هیئتی ، سیامال واته ره شسال :
« کزه ی ره شه با هه ناسان سه رد
دانه سیامالان ته خته ته ختش که رد »

(هه لبرارده به ک له هۆنراوه ی فۆلکلۆری . ۰۰ ل ۹۵)

۱۲- له گه ل وشه ی (چهرده) وشه ی (سیاچه رده) پیک ده هیئتی . مه حوی
له م بابه ته وه ده لئج :

« ئه گه رچی من گه دام ، ئه و شا ، له عورفی عیشق دا (مه حوی)
به سه ئیسه ت له به ئنا ، من سیا به خت ، ئه و سیاچه رده »

(مه حوی ل ۲۷۲)

۱۳- له گه ل وشه ی (داغ) وشه ی (داغی سیا) پیک ده هیئتی . داغی سیا واته
خه م و خه فته دیسان مه حوی له م بابه ته وه ده لئج :

« فیرقه تی رۆژه ده روونی کرده داغیکی سیا
وه ک منی سه ودا زه ده ئاته ش زه ده ی هیجرانه شه و »

(مه حوی ل ۲۵۸)

۱۴- لەگەل وشەى (كەمەند) وشەى (سیاكەمەند) پىك دەھىنى . خانای
قوبادى لەم بابەتەو دەلى :

« چەنى سوپاۋ سان سیاكەمەندان

توق توق جە ياران ، پۆل پۆل جە رەندان »

(شیرین و خوسرەول ۱۶۴)

۱۵- لەگەل وشەى (سنووج) وشەى (سیەسنووج) پىك دەھىنى ،
سیەسنووج ، توویكى بۆن خۆشە .

۱۶- لەگەل وشەى (قنگ) وشەى (قنگسیە) پىك دەھىنى . قنگسیە ،
بە ئىنسانى سوولكو نامەرد دەوترى .

۱۷- لەگەل وشەى (سەران) وشەى (سەرانسیە) پىك دەھىنى . سەران
سیە واتە سەرئىشە .

۱۸- لەگەل وشەى (قىر) وشەى (قىروسىا) پىك دەھىنى ، وشەى قىروسىا
بۆ دەربىرىنى ئارەزايى و توورە بوون لە شتى دەونرى .

فايق بى كەسى نەمر لەم بابەتەو دەلى :

« حاجى تووتنەكەت مادەم فرۆشرا

قىروسىا لە صەد كوشتن و ھەرا »

(ديوانى فائق بى كەس ل ۵۷)

۱۹- لەگەل وشەى (رۆژ) وشەى (رۆژى سیا) پىك دەھىنى ، رۆژى سیا
واتە تەنگى و ئالەبارى . پەندىكى پىشىنان لەم بابەتەو ھەيە دەلى :

« مالى چەرمگ ، ئەرا رۆوژى سیا »

۲۰- لەگەل وشەى (پروسنەك) وشەى (سیەپروسنەك) پىك دەھىنى ،
سیەپروسنەك واتە پلسرىك .

۲۱- لەگەل وشەى (قەلا = قەل) وشەى (قەلاسیە) پىك دەھىنى قەلاسیە
واتە قەلەرەش .

۲۲- سیەسیە و سیا مەنسوورى ، ناوى دوو ھۆزى كوردن .

۲۳- سیاوەش و سیاوەخش و سیالى و سیاو ناوى مرۆفن .

۱ - سیاگردن : واته رهش کردن • پهنجووری لهم بابتهوه دهلیج :

« یه کسهرت ئاوین خاك سیا کهرد

ئاسیاو ئاسا گوئان گشت ههرد »

(دیوانی پهنجووری ل ۲۰۰)

۲ - سیه بوون : واته رهش بوون یان توورپه بوون • له بابتهنی توورپه بوون

خانای قوبادی دهلیج :

« شیرۆ ئید ئه ژنی ، سیایی چون قیر

توفیا چون توف وهخت زه مههریر »

(شیرین و خوسره ول ل ۶۷۷)

۳ - سیه وه کردن : ا- واته رهش کردنه وه • ب- واته نووسین •

۴ - دل سیه کردن : واته دل رهش کردن •

۵ - سیه وه بوون : ا- واته رهش بوونه وه • ب- واته توورپه بوون •

۶ - سیاهی بهستن : واته رهش بوونه وه ، خانای قوبادی لهم بابتهوه

دهلیج :

« نه رووی سفیدی سیاهی بهست نه خش

ئه نجوم دره خشا چون دانهی به ده خش »

(شیرین و خوسره ول ل ۳۸۰)

۷ - روو سیه کردن : واته روو رهش کردن ، رسوا کردن •

سهرچاوه

۱ - شیرین و خوسره و - خانای قوبادی - چاپخانهی کۆری زانیاری کورد

۲ - دیوانی مه حوی - چاپخانهی کۆری زانیاری کورد ۱۹۷۷

۳ - دیوانی وه فایی - چاپخانهی کۆری زانیاری کورد ۱۹۷۸

۴ - دیوانی مه ولهوی الملا عبدالکریم المدرس ۱۹۶۰

۵ - دیوانی پهنجووری چاپخانهی (افاق عربیه) ۱۹۸۳

۶ - دیوانی و ملی دیوانه محمودی خاکی - چاپخانهی سرکه‌وتن ۱۹۸۳

۷ - ناله‌ی جوادی هیمنی مووگریانی

۸ - میژوی ئەدهبی ئەدهبی کوردی - علاءالدین سه‌جاوی - چاپی دووهم

۱۹۷۱

۹ - مه‌م و زین - ئەحمەدی خانی - چاپخانه‌ی هه‌ولتیر ۱۹۶۸

۱۰ - لسان‌الکورد مسعود محمد - مطبعة الحوادث سنة ۱۹۸۷

۱۱ - کۆمه‌له‌ شیعری فهقی قادری هه‌مه‌ودند - چاپخانه‌ی کۆری زانیاری

عیراق ۱۹۸۰

۱۲ - ئەنجومه‌نی ئەدیانی کورد - ئەمین فه‌یضی - چاپخانه‌ی کاکه‌ی

فه‌للاح ۱۹۸۲

۱۳ - باباطاهر عریان همدانی - ناشر کتابفروشی رجبی *

بنکه‌ی زین

شوکر یلفه زلی و چەند تیبینی یەکی میژووی

د. کەمال مەزھەر

زانکۆی بەغدا

ئەوانە ی بەردی بناغە ی رۆژنامە نووسی کوردی یان بە ئارەقی ناوچە وان و شەونخوونی و بە دەم دەربە دەری یەو دەارشت وان لە ریزی پیشەوە ی رۆلە دلسۆزە کانی گەلدا . یەکیک لەوانە شوکر یلفە زلی (شکر ی الفضلی) یە کە میژووی ژیان و رادە ی تیگە یشتن و چالاکی یە کانی شایانی ئاوردانە وە و لیکۆلینە وە و هەلسە نگاندنی تایبە تین .

شوکر یلفە زلی یە کیکە لە شاعیر و نووسەر و رۆژنامە و میژوونووس و پیاوە سیاسی یە نوێخووزە بە ناوبانگە کانی رۆژگاری خۆی کە ئەوساکە لە سەرانسەری عیراقدا کەم کەس هەبوو بتوانی شان لە شانی بدات . سالی ۱۸۸۲ لە نزیکیی بەغدا لە گەرەکی (فضل) لە دایک بوو . لە بەر نزیکیی لە گۆری شیخ عەبدولقادی گەیلانی یەو زوربە ی کوردی بەغدا ی ئەو سەر دەمە لە گەرەکی باب الشیخ و تا رادە یەک لە فەزل دەژیان . لە وەو (الفضلی) بۆتە نازناوی ، هەرچە ندە بۆ خۆی کوری مەحمودی کوری ئەحمەد ئاغا ی خەلکی سلیمانی یە . هەرچی عایشە ی دایکی یە لە هۆزی (کرۆیە) ی عەرەبە (۱) .

هەن دەیانە وێ بە زۆری زۆردارە کی کورد لە شوکر یلفە زلی بی بەش بکەن و بیکەنە عەرەبکی روت و قوت (۲) . هەولی لە و بابەتە بی گومان دەچیتە خانە ی کۆششی گەوجانە وە ، ئەویش ئەک تەنها لە بەر ئەوە ی ئەو چۆرە کە سانه بە قوت دانی مافی خەلکی هەموو مەرچیککی لیکۆلینە وە ی زانستی پی شیل دەکەن ، بە لکو لە بەر ئەویش کە هیچ نەتەو یە کی ئەم سەرزەمینە پەکی لە سەر ئەو نە کە و توو بە زۆر پالەوانی بۆ دروست بکری ، چ جای نەتەو یە کی خاوەن ژیری دیرین و بەرفراوانی وە ک نەتەو یە عەرەب .

زرووفی تایه تی و مهرجی ژیان پاله وان دروست ده کهن • کویله کانی رۆمای
خه فتاکانی بهر له دایک بوونی عیسا له هه رکوی بوونایه بی گومان
سپارتا کوکسیکیان تیدا هه لده کهوت که له وانیه ناوی کاوه یا خو شه وی
بوایه •

من بو خۆم له « تیگه یشتنی راستی » دا بهم جۆره هه ولی به زۆر
بی بهری کردنی کورد له شوکر یلفه زلیم لیک داوه ته وه :
« گهر ئه مه راست بی (واته شوکر یلفه زلی چ له دایکه وه و چ له
باو که وه عه ره ب بو بی) ئه وه ندهی تر له مه قامی به رزده کاته وه • زۆر خو شه
مرۆف هیند دیسو کراسی بی و گهلانی تری به و راده یه خو ش بوئی و ئاوا
دلسۆزانه خزمه تی زمان و که له پووریان بکاو بو داو رۆژیان په په رۆش بی •
با لیره دا ئه وه ش بلین به لگه یه کی گرنگی عه ره بایه تی شوکر یلفه زلی لای
عه بدوللا ئه لجبوری ئه وه ته که له کتیبی « مشاهیر الکرد و کردستان » ه که ی
مامۆستا ئه مین زه کی دا ناوی نه ها تو وه ! » (۳) •

پیم وایه له م ئه لجبوری یه به و لاوه که سیکی تر وه ک ئه و هه ولی نه داوه
کورد له شوکر یلفه زلی بی بهش بکات • مامۆستا عه بدولر ه زاق حه سه نی ، که
شاره زاترین که سه له میژووی نوئی و هاوچه رخی عیراق داو بایه خی تایه تی
به رۆژنامه نووسی و رۆژنامه نووسانی ولات داوه ، که دیته سه ر ناوی
شوکر یلفه زلی ده لی ئه م پیاوه « ئه دییکی کوردی ناسراوه » (۴) • له
هه مووی گرنگتر ئه وه یه که شوکر یلفه زلی بو خو ی ، خو ی به کورد
داناوه • له رۆژنامه ی « تیگه یشتنی راستی » دا (۵) خو ی وه ک کوردی
نیشته جیی به غدا ناو نووس کردووه • ئه وه تا له سه ره تای یه کیک له وتاره کانی
ناو ئه و رۆژنامه یه دا نووسیوی یه ده لی :

« ئینگلیز له هه موو قه ومیک زیاتر دۆستی کوردانن ، عاشقی
شوجاعه تی ئه وانن ، دلیری کوردانیان چاک بیستووه ، له بهر
ئه مه زۆریان خو ش ئه وین • ئیمه ئه گه رچی له به غدا که مین

به لام له خه لکی به غدا خوشه ویستترین « (٦) .

له بهر بچی که سی و دوا که وتووینی تا ئیسته به صه دان شوکر یلفه زلیی کورد به ئیسک و پرووسکه وه قووت دراون . تا په نجا کانش پروونا کبیری کورد جار و بار له گه ل باسی رۆژگاری شیخ مهحموودو شهره شیعی شیخ رهزای تاله بانای دا به شیوه یه کی ته ماوی ناوی شوکر یلفه زلیی بهر په رده ی گوئی ده که وت . پیشه نگی لیکۆلینه وهی ئه ده بی کوردی مامۆستا سه جادی له میژووی ئه ده بی کوردیکه ی دا که ئه و سه رده مه بۆ یه که م جار چاپی کردوو ده رباره ی ئه و پروونا کبیره گه وره یه هر ئه وه نده ی نووسیوه که « هاوده وری شیخ رهزا بووه » (٧) .

شوکر یلفه زلیی نهک هر کورد بووه و بهس ، به لکو له هه مان کات دا کوردی زانیکی که م هاوتاو کورد په روه ریکی دلسۆزیش بووه . یه کیک له هۆ سه ره کی به کانی شاره زایی شوکر یلفه زلیی له وه وه ها تووه که ماوه یه کی زۆری ژبانی له ناو کورده واریی په تی دا بردۆته سه ر (٨) .

ئه و ماوه یه ش بایه خی تایه تی خۆی هیه چونکه ئه و ده ورا نه ی ژبانی گرتۆته وه که هه ست و نهستی مرۆقی تیدا دروست ده بچ و بناغه ی زمانی نه ته وه یی تیدا داده رپۆژی . له ته مه نی شه ش سالی دا ها توته شاری سلیمانی و له وئ خۆیندوو یه و سه ره تای تیکه ل بوونی به ئه ده ب و ئه ده ب دۆستانه وه دهستی بچ کردوو . وا ده ر ئه که وئ هر له ویش فیری فارسی و تورکی بووبی و خولیای شیعروتن له که له ی دابچ . سه ره تا لای مه لا و دوا یی له فیر گه ی میری خۆیندوو یه . له هه ره تی لاوی دا خوی دا وه ته ئه ده بی رۆژئاوا و زانستی نوئی و دوا یی کتیبیکی زانستی به ناوی «مکتبه الفضلی» (کتبخانه ی فه زلی) یه وه به زمانی عه ره بی دانا وه که ناوه رۆکی بریتی یه له زنجیره یه ک باسی زانیاری ده رباره ی گه ردوون و چینه کانی زه مین و ده رووناسی و کیمیا گه ری و ئه و جۆره بابه تانه (٩) . هر به هۆی ئه و شاره زایی یه شه وه بۆته مامۆستایه کی سه ر که وتوو ی فیر گه هه ره

بە ناوبانگەکانی عیراق بەر لە شەری یە کەمی جیهان بۆ ماوەی سێ سال (سالی ۱۹۰۸ وە تاوە کو سالی ۱۹۱۱) شوکر یلفەزلی مامۆستای فیرگە ی بالای یوسفی پیروز (مدرسة القديس يوسف العالیة) بوو لە بەغدا (۱۰) .

کوردی زایتیکەشی لە پایە یە کە دا بوو و بتوانی لە سەرەتای سەدە ی بیستە مین دا بکە ویتە شەڕە شیعری قورسە وە لە گەل شیخ رەزای تالە بانای داو (۱۱) لە دوا سالی شەری یە کەمی جیهان دا بیته نووسەری یە کەمی رۆژنامە ی « تیگە یشتنی راستی » و دوا ی ئەو شەڕەش بیته ئەندامی لیژنە یە کە تاییە تی بۆ دانانی یە کەم دەستە واره ی کتیبی خویندنی کوردی بۆ فیرگە سەرەتایی یە کانی کوردستانی عیراق و وەرگیرانی یاسا و پیرە وە کانی میری لە عەرەبی یە وە بۆ کوردی .

بە پیتی گیرانە وە ی هاوڕیی و هاوتە مە نە کانی شوکر یلفەزلی پیاویکی کە لە گە تی تیکس مپراوی چوارشانە و گەنم رەنگ ، هیمن و لە سەر خۆ و مەنگ و کەم دوو ، لە رەفتاری رۆژانە ی دا قورس و سەنگین و ئوغر بوو . زۆر بە خۆی نازیووە و لە سەر بیرورای خۆی گەلێک سوورو پێ داگر بوو . بیر کردنە وە ی زۆر و ئازاری زیان گیرۆدە ی مە ی نۆشی و جگەرە کیشانیان کردووە (۱۲) .

ئەو بە لگانە ی بە دەستە و دن وای نیشان دەدەن کە شوکر یلفەزلی بەر لە شۆرش ی سالی ۱۹۰۸ ی ئیستیحادی یە کان بە ماوە یە کە گەراووە تە وە بە غدا و بە یە کجاری لە وێ نیشتە جێ بوو (۱۳) . دیارە لە بواری فیکر و ئەدەب دا لە بەغدا کە و تۆتە هەل و مەرجیکی لە جاران لە بارترو توانیوی یە زیاتر زاخاوی میشکی بە بەرەمی سیاسی و پرونا کیری جیهانی بداتە وە . لە و ماوە یە دا تە و او ئاشنایی لە گەل ئەدەبی شۆرشگیری ئەوروپایی پەیدا دەکات کە بەر لە کوتایی سەدە ی تۆزدە مین بە ماوە یە کە دەست کرابوو بە وەرگیرانی بۆ سەر زمانی تورکی و فارسی و تا رادە یە کیش بۆ سەر زمانی عەرەبی . هەر لە و ساوە شارەزایی تە و او ی لە بیروباوەری شۆرش ی گەورە ی فەرەنسە دا

پهیدا کردووہ (۱۴) .

لہر ئووہ شوکر یلفہ زلی لہ ہرہ تی لاوی یووہ تیکہ ل بہ ژبانی سیاسی بوووہ بہ پیودانی ئووہ رۆژگارمی ئووہ تیدا ژباوہ ریازی پیشکە و تخوازیی بۆ خۆی ھەلبژاردووہ . میر بەصری شوکر یلفہ زلیی بہ یه کیک لہ «لاوہ راپہ ریوہ کانی» ئووہ سەردەمە داناوہ (۱۵) . سەرباری لایەنی نوێخوازی و شورشگیری شوکر یلفہ زلی بہ لای عەبدولرەزاق حەسەنی یووہ «جینگە ی باوہرو متمانە و زانایەکی گەورە و خاوەن بەھرە و قەلەمیککی ئازا و لیھاتوو بووہ» (۱۶) .

ئەمانە بەسەر یەکەووہ شوکر یلفہ زلی یان کردۆتە یه کیک لہ لاوہ سیاسی بہ دانسقە کانی سەرانسەری عیراق و کەمھاو تاکانی ناو ولاتی عوسمانی بەر لہ رووخانی بہ ماوہ یەک . دوای گەرانەووہی بۆ بەغدا شوکر یلفہ زلی چۆتە ناو ریزی ناحەزانی رژیسی سولتان عەبدولحەمیدی خویناوی یووہ . لہ بەر ئووہ شوکر یلفہ زلی بەشی خۆی لہ دەست دامودەزگا و سیخوڕە زۆرە کانی رۆژگاری سولتان عەبدولحەمید چیشتووہ ، لہ کەرکوک گیراووہ و دراوہ تە دادگە و دوای دوو مانگی رەبەق ھینان و بردن و لی پرسینەووہ بەرە لاکراوہ (۱۷) . دیارە دەبوو شوکر یلفہ زلی وەک ھەموو پیشکە و تخوازانێ ناو ولاتی بەرفراوانی عوسمانی بچیتتە ناو ریزی لایەنگرانی ئیتتھادی یەکانەووہ کە لہ کوتایی ھەشتاکانی سەدە ی تۆزدەمینەووہ ئالای خەباتی رزگار یخوایان دژی سولتان عەبدولحەمید ھەلگرتبوو ، برایەتی و یەکسانی و دیموکراتی بەتیاں کردبووہ دروشمی سەرەکیی چالاکیی رۆژانەیان . کە تەمموزی سالی ۱۹۰۸ شۆرشی ئیتتھادی یەکان سەری گرت شوکر یلفہ زلیش وەک ھەموو پیشکە و تخوازانێ ناوچە کە زۆر بە گەرمی پیشوازیی کرد (۱۸) . زۆر رپی تی دەچی دەوریشی ھەبوو بۆ ھاندانی خەلکی بۆ پشتگیری کردنی ئووہ شۆرشە کە دانیشتوانی ھەموو شارە کانی عیراق بە گشتی و بەغدا بە تاییەتی بە گەرمی پیشوازی یان کرد (۱۹) ، ئووہ ھەلوەستە ی بیووہ دیار دە یەکی گشتی

شۆقئینی که وتە پروو • دوای ئەو هی دەسەلاتیان وەرگرت ئیتتحدادی یەکان
 لە ھەموو گەتو پەیمانەکانیان پاشگەزبونەووە بە راستو بە چەپدا
 کەوتە گیانی نەتەوہ ژێردەستەکانی ناو ولاتی عوسمانی بەو نیازە ی بە
 زۆردارەکی لە بۆتە ی نەتەوہ ی تورک دایاتویننەوہ ، بە رادەیک
 ھەموان وایان لئ ھات رۆژی ھەزار رحمت بۆ سولتان عەبدولحەمیدی
 کھن دزبنیرن • ھەر بەو دەستوورەش کەوتنە دەسدریژی بۆ سەر ئاینی
 ئیسلام و بەو کارەیان ھیندە ی تر دلئ نەتەوہ موسلمانەکانیان لە خۆیان
 رەنجاند (۴۰) • ھەرچی دانیشتوانی عیراقە بە لای ئیتتحدادی یەکانەوہ دەغل و
 دایتکی کوشندە بوون کە دەبوو ریشە کیش بکرتن (۴۱) •

ئەم رەگەز پەرستئ بە گشت نیشتمان پەرورانی گەلانی ناو دەولەتی
 عوسمانی یان کردە دوژمنی باوہ کوشتە ی ئیتتحدادی یەکان • دیارە شوکر یلفە زلی
 یەکیک بوو لەو کەسانە ی کە بە توندی لئ یان ھەلگەرایەوہ • دوورکەوتنەوہ ی
 شوکر یلفە زلی لە ئیتتحدادی یەکان دەنگیک ی گەورە ی دایەوہ • رۆژنامە ی
 بە ناو بانگی ئەو رۆژگارە « صدی بابل » لەو بارە یەوہ نووسیوی :
 « بە دەگمەن کەسیک لە گەل ئیتتحدادی یەکاندا ماوہ ، تا کار
 گەشت بەوہ ی کۆلە کە ی ھەرە گەورە یان لە شارە کەماندا جەنابی
 ئەدیجی بەرئز شوکری ئەفەندی ئەلفە زلیش لئ یان
 تەکی یەوہ » (۴۲) •

سیاسەتی رەگەز پەرستئ کوێرانە ی ئیتتحدادی یەکان رقی
 شوکر یلفە زلیی والئ ھەلساندن بداتە پال ناخەزانیان کە ئەوساکە لە ژێر ئالای
 پارتئ « حریت و اتلاف » (سەر بەستی و یەکبوون) دا کۆبوونەوہ •
 شوکر یلفە زلی تەنانەت بووہ یەکیک لە دامەزرتنەرانی لقی ئەو پارتئ یە ل
 بەغداو دوایش لە رێگە ی ھەلبژاردنەوہ نیسانی سالی ۱۹۱۲ کرایە
 سەرۆکی (۴۳) •

پارتئ « سەر بەستی و یەکبوون » سالی ۱۹۱۱ لە ئەستەموول دامەزرا •

ھەرچەندە ژمارەيەك لە دروشمەكانى ئەم پارتىيە بە لە ناوەرۆكدا پاشكەوتخواز
 بوون ، بەلام لەبەر ئەوەى پابەرانى لە پرووى سياسەتى نەتەوەيىيەووەك
 ئىتتىحادىيەكان پەگەزپەرست نەبوونو يەكسانى ميللەتانى ناو ولاتى
 عوسمانىيان كەردبوو دروشمى خۆيان توانىيان ھەستى بەشى زۆرى پياوھ
 سياسىيەكانى نەتەوە ناتوركەكان بە لای خۆياندا پابكىشن . زۆرى نەبرد
 كاتيك پابەرانى ئەم پارتىيە توانىيان ئىتتىحادىيەكان لەكاربخەنو خۆيان
 لە تەموزى سالى ۱۹۱۲وھ دەسەلات وەربگرن . بەلام ئىتتىحادىيەكان
 دەستيان ھەلنەگرت ، رۆژى بيست و سىيى كانوونى دووھمى سالى ۱۹۱۳
 لە رینگەى كۆدیتايەكى سەربازىيەوھ ديسان دەسەلاتيان وەرگرتەوھو
 مەحموود شەوكت پاشاى برا گەورەى حىكەت سلىمانيان كەردە سەرەك
 وەزىرانى كابينەى نوئىيان (۳۴) .

دوای گەرانەوھيان ئىتتىحادىيەكان لە جاران شىتگيرانەتر كەوتە
 گيانى ناحەزانيان . ھەر ئەوھەندەش كە پىلانى كوشتنى مەحموود شەوكت
 پاشا رۆژى پازدەى حوزەيرانى سالى ۱۹۱۳ سەرى گرت ھىندەىتر
 ھاربوون (۳۵) . شالاولى رقى ناپيرۆزى ئىتتىحادىيەكان شوكريلفەزلىشى
 گرتەوھ ، يەكسەر دوای كوشتنى مەحموود شەوكت لە ئەستەموول ئەويان
 لەگەل دەستەيەك رووناكبرىتردا لە بەغدا گرت . ئەحمەد جەمال پاشا (۳۶)
 كە بەر لەوھ لە بەغدا والى بوو ويستى شوكريلفەزلى و ھاوھلەكانى راپىچ
 بكاتە ئەستەموول چونكە باشى دەناسىنو بە دل رقى لىيان بوو ، ئەو
 دەويست لەوئى بديرنە دادگەى سەربازى ، بۆيەكا لە ئەستەموولەوھ بە
 بروسكەى تايبەتى، بە ناوى وەزىرى كاروبارى ناوخۆوھ فەرمانى گرتىيانى دا .
 بەلام بەوھى باش بوو جىگرى والى محەمەد فازىل پاشاى داغستانى (۳۷) .
 كە پياويكى خىرخوا بوو ، بە فرىياندا كەوتو قەناعەتى بە فەرمانرەوايانى
 دەروازەى بالا «بابى عالى» كەرد كە ئەو بۆ خۆى لە بەغدا تەحقيقيان لەگەل
 بكات ، تەنھا كامىل طەبەقچەلى نەبى كە يەكيك بوو لە گىراوھكانو ناچار

بوو به دەسبەسەری پەوانەى ئەستەموولى بىكات (٣٨) . بەو جۆرە شوكريلفهزلى رزگارى بوو ، دوای چەند رۆژنيك گرتن (٣٩) بە فەرمانى محەمەد فازیل پاشا لە گەل ھاوێلەكانى دا بەرەللاکرا (٤٠) .

بەلام ئيتتىحادى يەكان دەستیان لە شوكريلفهزلى ھاوێلەگرت تا ناچاریان کرد بکەوێتە ھاىکارى لە گەلیاندا بەوێ بە مەجبورى قایل بوو بێتە سەرنووسەرى رۆژنامەى «الزهور» کە ئۆرگانى ئيتتىحادى يەكان بوو لە عىراق (٤١) . ھاوێلەت ئەم کارە ھێندەى تر رقى شوكريلفهزلى لە ئيتتىحادى يەكان ھاوێلەسەند ، لە ژێرەووە وەك جارەن دژاى تى دەکردن ، قەسى پى دەگوتن ، ناو و ناتۆرەى لى دەنان ، بۆیە کە لە گەل ئيتتىحادى يەكاندا ديسان تووشى گىرمە و کيشە بوو ، چەند جارنيك گرتیان و تەنەت لە کاتى شەرى يە کەمى جیھاندا دەنگ و باوئىكى وا بلاو بوو کە گوایە لە (باب المعظم) لە گەل ژمارە يە کى تر لە ناھەزەکانیان لە سیدارەیان داو (٤٢) .

ھەموو ئەمانە ، جگە لەوێ تا ئەو سەردەمە پارتى «سەربەستى و يە کببون» و ھەموو ھیزە سىاسى يەکانى تر بە ھۆى زەبرو زۆرى ئيتتىحادى يەکانەو بە جارنيك لە پەلو پۆ کەوتبوون (٤٣) ، بوونە ھۆى ئەوێ شوكريلفهزلى لە ناھەزانی نوێى ئيتتىحادى يەکان نزيك بکەوێتەو ، بە تايبەتى لە ئینگلیز کە ئەو جۆرە کەسانەى وەك ئەو بوون بە دروستى لە سروشتیان نەگەشتبوون ، پيشکەوتنى ئینگلیز لە چاو دواکەوتنى تورکدا تەواو چاوبەستى کردبوون ، لەوان و ابوو بە یاریدەى ئینگلیز ھەموو گەلیك دەتوانن بە مورادى خۆى بگات ، ئەو مورادەش بە لای ئەوانەو ، بەر لە ھەر شتىكى تر رزگار بوون بوو لە دەست ئيتتىحادى يەکان . واتە رقى پى ئەندازەى شوكريلفهزلى و ھاویرانى لە ئيتتىحادى يەکان وای لى کردبوون بە چاوى دۆست سەرى ئینگلیز بکەن .

لەمەو تى دەگەین بۆچ شوكريلفهزلى و ژمارە يە کى زۆر لە پروناکیرانى ئەو رۆژگارەى عىراق (٤٤) سەرەتا لە مەیدانى رۆژنامە نووسى دا لە نزيکەو

ھاریکاری یان لە گەل ئینگلیزدا کرد . ئەمانی زۆرزانیش بە چرای
 پۆن گەرچە کەو بە دووی پیاوی زیرەك و لیھاتووی وەك شوکرێلفەزلی دا
 دە گەران . شایانی باسە لە بەر زانیی گەلێك زمان شوکرێلفەزلی تاکە
 پروونا کبیری ئەو پۆژگارە ی عیراق بوو کە لە یەك کاتدا لە چوار پۆژنامەدا
 کاری دە کرد - «تینگە یشتنی راستی» بە کوردی و «العرب» (٤٥) بە عەرەبی و
 «ایران» (٤٦) و «ظفر عراق» (٤٧) بە فارسی . ھەرچەندە ئەم راستی بە
 تەنھا بۆ خۆی گەلێك و اتا بەخشە ، بەلام ماناکە ی گەلێك لە وەیش زیاتر خۆ
 دەنوینی گەر بیتو بزانی لەو پۆژگارەدا لە بەغدا ھەمووی بەسەر یە کەو
 پینج پۆژنامە دەردەچوو . پینجەمینیان ، کە تاکە پۆژنامە ی بەغدا یی بوو
 شوکرێلفەزلی کاری تیندا نە دە کرد ، « Baghdad Times » (تایمسی بەغدا
 یا ئەوقاتی بەغدا یی) بوو کە بە زمانی ئینگلیزی و بۆ ئەو ئینگلیز و ھندی یانە
 چاپ دە کرا کە لە گەل دەست پێ کردنی شەردا بە لیشاو پڑابوونە ناو خاکی
 عیراقەو (٤٨) .

ھەر کە سیک بە وردی ژمارەکانی «تینگە یشتنی راستی» بخوینیتەووە
 جۆری دارشتنی زمانی وتار و ھەوآلەکانی لە گەل شیعرە کوردی یەکانی
 شوکرێلفەزلی دا بەراورد بکات ھیچ جۆرە گومایێکی لەو دا نامی نی کە ئەرکی
 سەرەکی دەر کردنی ئەو پۆژنامە یە کە وتبوو ئەستۆی ئەو وەو ، چونکە بە
 پروونی بۆی دەردە کەوئ کە ئەو نووسەری بەشی ھەرە ھەرە زۆریان بوو .
 ھەلبەزو دابەزی وشە و پرستەکانی ناو «تینگە یشتنی راستی» زۆر جار
 ئاواز و موسیقای ناو بەیتە ناوازەکانی دیاری یە کە ی شوکرێلفەزلی بۆ شیخ
 مەحموود دیننەو یاد (٤٩) . بۆ سەلمانندی ئەم بۆچوونە لێرەدا چەند پرستە یەك
 تەنھا لە ژمارە ی یە کە می «تینگە یشتنی راستی» دیننەو :

« ھەر فیکری کە بە تەرازووی عیلم و عەقل نە پیتورابن عەرز ی ناکە ین ،
 ھەر ئیشی کە بە تاقی کردنەو چاک دەرنەچوو بی کردنی رەوا نابینن ...
 ھەزاران مال و یران بوو ، سووتا ، وەك جگەری خانەخوئ بوو بە کۆی

زووخال . هه زاران باغو و جوگه و زهوی بی خاوهن ما . . . بی سهری و بی
دهری هه موو ولاتانی خه مبار کرد ، بی ئیشی و بی بازاری خه لقی له گیانی
خۆی بیزار کرد » (۵۰) .

ژماره کانی « تیگه یشتنی راستی » پرن له نموونهی له م بابه ته ، بۆیه کا
« هه ر خوینده واریکی کورد ئه مرۆ ژماره یه کی « تیگه یشتنی راستی » ی
دهست که وی تا کوتایی واز له خوینده وهی ناهیتی » (۵۱) .

شوکر یلفه زلی دهر کردنی « تیگه یشتنی راستی » ی به هه ل زانی بو
ئه وهی هه موو رقی کو بو وهی سالانی به ئیتتجادی به کان بریژی ، ئه و کاره ی
خۆی له خۆی دامه تله بیکی گه وره ی ئینگلیز بوو که ئه و سا که به هۆی شه ری
یه که مه وه ده یانویست هه موو گه لانی ناو ولاتی عوسمانی له تورک
هه لگیره وه . شوکر یلفه زلی هه موو وه ستایی خۆی بو ئه م کاره ته رخان
کرد تا نیشانی بدات چۆن « تورک به عه مه لی کوردو ئه قوامی تر نایه ن » و
« کوردستان هیچ خیریکی له پۆمیان ، یه عنی له تورکان نه دیوه » چونکه
« تورکه ئیتتجادی به کان موضیری ئیسلامه تین » و حوکمه ته که یان « موغاری
شه رعه » و ده یانه وی « عه ره ب و کورد له ناو به رن و هه ر خۆیان بمینن » (۵۲) .
شوکر یلفه زلی زۆر مه به ستی بوو له م ریگه یه وه « کوردان وریا
بینه وه » و « چاک تی بفرن » و « چاک موته زیری فرسه ت بن و بو حه یاتی
کوردستان هه رچی لازمه بیکه ن » چونکه « رۆژیکه و ئه مرۆ ، ئه بی
ده ستوبازووی هیمه تی کوردی تیدا دهر که وی و ناوی باوک و باپیری خۆیان ،
که هه موو به شانوباهووی خۆیان به ریوه چوون به نده گیی که سیان قبول
نه کردووه ، زیندووی بکه نه وه و خۆیان له مزگینی و زولمی ئه م و ئه و نه جات
بدن » (۵۳) .

هیچ گومان له وه دا نی به که به هۆی بیری وردو خامه ی په وانو
په نگینی شوکر یلفه زلی به وه ژماره کانی « تیگه یشتنی راستی » (۵۴) بوونه ته
تۆماریکی بایه خداری رۆژنامه نووسی و زمان و ئه ده ب و میژووی گه لی کورد .

به لام هه مان کات ناوه رۆکی «تیکه یشتنی راستی» به لگه یه کی تری ئه و راستی به یه که شوکر یلفه زلی سیاسی به کی دونیادیده و بۆ رۆژگاری خۆی که م هاوتا بووه . شوکر یلفه زلی وا نه بوایه هه رگیز قه سیده ی «دیاری» ی بۆ نه ئه گوترا که به راستی له بوواری سیاسهت و کوردایه تی داپیی گه یشتۆته لوتکه ی لوتکه .

وا دیاره شوکر یلفه زلی له مندالی به وه شیخ مهحموودی ناسیوه . په پیی گیرانه وه ی ئاگرین شوکر یلفه زلی «هاو پۆلی شیخ مهحموود . . . بووه و هه ر له و ته مه نه وه دۆستایه تی و گیانی برایه تی له تیوانیاندا په یلدا بووه» (٥٥) . و پیرای ئه وه شوکر یلفه زلی ، وهك گوتمان ، ته واو شاره زای ژیا نی کورده واری بوو . له شه ری به که می جیهان له زنجیره یه ك و تاردا وهك شاره زایه ك باسی ژیا نی کومه لایه تی و ئافرهت و پیاوو خیزانو جل و بهرگ و ئابین و نه ریتی کوردی کردووه (٥٦) . هه مان کات ئه و عه ودالی به کبوونی کورد بوو، ده یویست ، خۆی واته نی «گه وره گه و رانی کورد ده ست بده نه یه ك و بۆ رزگار بوونی ئه م قه ومه تی بکۆشن» (٥٧) .

هه موو ئه مانه به شیوه یه کی به رزو رازا وه ی پرمانا له قه سیده ی «دیاری» دا ره نگیان دا وه ته وه . شوکر یلفه زلی به دل و یستوو به کورد که لك له وه هل و مه رجه نو ئی به وه ربگرن که به بۆنه ی گیرانه وه ی شیخ مهحموود له هندستانه وه بۆیان ره خسا بوو . ئه وه بوو ئینگلیز له ژیر فشاری ته شه نه سه ندنی بزوتنه وه ی رزگار یخوا ی کورد و په ره سه ندنی مه ترسیی که مالی به کانی تورکیادا ناچار بوون ریگه ی شیخ مهحموود بده ن بگه ریته وه کوردستان . شیخ رۆژی دوا زده ی ئه یلوولی سالی ١٩٢٢ گه یشته وه به غدا . لیره مه لیک فه یسه لی به که م و نوینه ری بالا (مه ندوبی سامی) به ریتانی و ژماره یه کی زۆر له کار به ده ستان و خه لکی تر شیخ مهحموودیان دیوه . بێ گومان شوکر یلفه زلیش ، که ئه و کاته له ئه نجومه نی وه زیران فه رمان بهر بوو ، یه کیک بووه له وانه ی له به غدا دیده نی شیخیان کردووه و هیچ دوور

نی یه له و پوژانه دا (۵۸) «دیاری» یه بڼه اندازه نایابه که ی خوی پیشکش
کرد بڼی (۵۹) که نهک هه ر له بهر پتویستی ناوه روکی وتاره که مان پتی ، به لکو
زیاتر له بهر نهوهی هه ل ده گری بیته ویردی سه ر زمانی هه موو کوردیک
ديسان لیره دا ده قی بلاو ده کهینه وه :

ئیش که نه مرو پرووی له هه ورازه سه ره و لیزی نه که ی
فکری وردیشی نه وی هه ر به دوعاو نو لیزی نه که ی
گیره شیونیی که کای کونی به با دا له کنت
چاکه هه ر لیبی خوری ، سه یری ده موو کاویزی نه که ی
سه ره تاي ئیش هه موو یه کبوونه نه ویش نابڼ هه تا
هه ر برینی که له دل دا هه یه ساړیزی نه که ی
حه یفه چاوی که جه فا کوله وژی تی ده شکان
تو به کلچیکوکی وه فا عینی گه لاویزی نه که ی
قهومی بڼی سه ر نی یه نه مرو له هه موو عالم دا
نه ته وی تاجی سه ری بی ، به هه وا گیزی نه که ی
شا وه کو شایه کی شه تر نجه له عالم نه مرو

گه وره قانون ، قسه ی کورت نه مه یه دریزی نه که ی (۶۰)

له پرووی نه ده بی یه وه وهک ده لین «مانگ دیاره چ پتویستی به
نه نگوسته» ، «دیاری» هیند به رزو رازاوه یه هیچ پیا هه لدا تیک ناگات به
په راویزی دا (۶۱) . له پرووی سیاسیشه وه به راستی «دیاری» لوتکه یه و
داړشتنی به و جوړه هه ر له ده ستو په نجه ی کوردیکی قال بوو له بوته ی
سیاسه ت دا ده هات . نه گه ر شوکریلفه زلی شوړه سواریکی شاره زای مه یدانی
سیاسه ت نه بوایه هه لبت له پرووی ناوه روکه وه نه وه موو ورده کاری یه ی
بو نه نه کرا .

زور پروونو ئاشکرا دیاره که شوکریلفه زلی به گیرانه وه ی شیخ
مه موودو به پیکه اتنی له گه ل ئینگلیزدا گه لیک شادو به خته وه ر بووه ،

پیی و ابووه گرتی بهختی کورد کراوه تهوهو کاری ئیتر پروو له هه ورازه .
شوکر یلفه زلی زۆر مه بهستی بووه کهس لهو رۆژانه دا کای کۆن به با نه کات،
شیخ ههول بدات ئه و برینانه ی له دلدان وهک لوقمانی حکیم سارپژیان
بکات . ئه و وای به راست دهزانی شیخ له گه ل ئینگلیزدا ریک بکه ویتو
له و ریکه یه وه شتیك بو کورد بکریت .

هۆیه کی تری ئه م بۆچو و نانه ی شوکر یلفه زلی له وه وه هاتبوو که ئه وه
وهک ده ر ئه که وئ ، له نزیکه وه ئاگاداری باری ئالۆزاوی کورده واری ئه و
رۆژگاره بووه . راستیکه شی له و رۆژانه دا له بهر گه لیک هۆ دوو به ره کی یه کی
کوشنده یه کیه تی ریزه کانی کوردی عیراقی به جاریک هه لته کاندبوو . کنه ی
که مالی یه کان له ژیر په رده ی ئاین داو به هۆی هه زارو یه ک درۆو ده له سه وه
ژماره یه کی زۆری له خشته بردبوو ، ئه وانه ی له دلسۆزی یه وه له رقی
ئینگلیز بوو بوونه تورکخواو زۆر به گه رمی په لاماری ئه وانه یان ده دا که
دیسان له دلسۆزی و قه ناعه ته وه وایان پی باش بوو کورد له گه ل ئینگلیزدا
ریک بکه وئ و ئه مانیش زۆر به گه رمی که وتبوونه په لاماردانی تورکخواکان
که به ته سه وه به «جل خواره کان» ناویان ده بردن .

دوای ئه وه ی ئینگلیزه کان سه ره تای پایزی سالی ۱۹۲۲ ناچار بوون له به شی
زۆری کوردستان بکشینه وه ئه م دوو به ره کی یه هینده ی تر په ره ی سه ندو
توندو تیژتر بوو . تورکخواکان به راستو به چه پا که وتبوونه هه ره شه و
گوره شه ، کای کۆنیان به با ده کرد ، به تاییه ت چونکه پی یان و ابوو ئه مرۆ
نا سه ی له شکرکی گه وری تورک به چهک و تفاقیکی زۆره وه ده رژیته
ناوچه که و ناوی ئینگلیز له ناو ناوان دا ناهیلج . له سلیمانی و ده ور به ری له
ناوه ندی ئه یلوولی سالی ۱۹۲۲ دا وای لئ هات به تاییه تی خه لک بنیره
سورداش و دوو کان تاوه کو بزانی ئه و له شکره خه یال پلاوه ی تورک تا کوئ
ته شریفی هیناوه (۶۲) .

له بارو دۆخی وادا زۆر جار برینی کۆن ده کولیتته وه . هه بوون داوای

تۆله یان ده کرد ، ده یانویست ئەوانه ی کاتی خۆی هاتنه به غداو ناپیاوانه شایه تیان له شیخ مهحمود دا ، ریسوا بکرین . پڕیشکی ئەم ئاگره ئەوانه شی گرتبۆوه که له دلسۆزی بهوه دژی که مالی بهکان وهستا بوون و پین یان و ابوو ده بی کورد له بهر خاتری دوارپۆزی خۆیان روو له ئینگلیز بکه ن . وای لی هات پیاویکی وهك مستهفا پاشا یامولکی ئیهانه بکری و به بهر چاوی ههموانه وه ، له کۆبوونه وه یه کی گشتی دا بگیری و له سلیمانی بئاخریته ناو زیندانی شاره وه (٦٣) . راسته مستهفا پاشا به جارێک ئینگلیز خوا بوو (٦٤) ، یه کیك بوو له وه پیاوه ده گمه نانه ی زۆر ئازایانه ته نانه ت له و رۆژانه ش دا به رگری له بیرو باوه ری خۆی ده کرد ، به لام به ریش هیچ عاقلیک ره وانه بوو ئەو په نه ی پین بدری .

شوکر یلفه زلی له م جۆره روداوانه ترسابوو ، چونکه ده یزانی ده بنه هۆی ته فریقه و کاریکی ئەوتۆ ده که ن دیسان گلوله ی کورد بکه ویتته وه لیژی . وپرای ئەوه له ناخی دله وه ده یویست شیخ مهحمود له گه ل ئینگلیز دا رێک بکه وی ، ئەو بۆ خۆی ، وهك گوتمان ، زۆر باوه ری به پیشکه وتنی ژیا ری ئینگلیز بوو ، له وه که سانه ش بوو که پین یان و ابوو گه لانی رۆژه لات پیتویستی یان به یاریده و چاودیری رۆژئاوا هه یه . ئەم بۆچوونه بۆ رۆژگاری خۆی بۆ که س نه ئەبووه له که ، یا لاداتیکی زهق له ریبازی نیشتمانپهروه ری دروست ، به تایبه تی بۆ یه کیکی وهك شوکر یلفه زلیش که هه مان کات سه رنجی ره خنه یی به رامبه ر به رۆژئاوا که م نه بوو (٦٥) . ئەو ده یویست شیخ مهحمود له گه ل ئینگلیزیش دا ، که زۆریان پین کردبوو ، کای کۆن به با نه کات . له بواری سیاسه ت دا چاوپۆشی له رابردوو له پیناوی داها توو دا کاریکی ره و او گه لیک جار پیتویسته .

به لای زۆر که سه وه شیخ مهحمود په پره وی راویژی دلسۆزانی وهك شوکر یلفه زلی نه کرد بۆیه کا گوایه کاری خۆی و کوردی سه ره ولیژ کرد . ئەحمه د به گی صاحیبقران (حه مدی) که جاره های جار ئاوازی

نازداری بۆ كوردو كوردستان گوتووو له تاو شیخی بهرده قاره مان په یمانی دا «تا پوژی قیامت دەس له ئەژنۆ بهرنه دا» و «سەر له قورنی بۆ سیادەت به دلی غەمناکه وه» (٦٦) و که دواى شکانی شیخ مەحموود له شەری دەربەندی بازیان دا ناچار بوو له ترسی ئینگلیز بۆ ماوه یەک خۆی له چنارۆک و له هەڵبجە بشاریتەوه و دواى گەرانه وهی شیخ مەحموود بوو وەزیری گومرگی حوکمەتە کەى (٦٧) ، له «وه لآمی حەمدی بۆ شوکری» دا ئۆبالی هەموو پرووداوه کانی کوردستانی باشوورو کەوتنی رژیمة کەى شیخ مەحمودی خستۆتە ئەستۆی شیخه وه چونکه «به خیلافی قسهی شوکری» کرد (٦٨) .

هەرچەنده ئەو جۆره بۆچوونا نه شایانی نرخاندنی به رزن ، چونکه له دەروونی خاوین و دلسۆزه وه هەلقولاون ، به لام راستیکەى تا راده یه کى زۆر سەریان کردوو وه نیشانه کانیان به دروستی نه پیکاره . کەس لاری له وه نی به که رژیمة کەى شیخ مەحموود له کهم و کورتی بی بهش نه بوو ، به لام ئەو کهم و کورتی بانه نه هۆی راسته قینه ، نه هۆی سەرە کى کەوتنی رژیمة کەى نه بوون . ئەو کهم و کورتی یانهش له ئارادا نه بوونایه رژیمة کەى شیخ مەحموود هەر دەبوو بکه وئ ، چونکه مانى و بهو شیوازهى خۆى و کورد دهیانویست بۆ ئینگلیز دەستی نه ئەدا . ئینگلیز شیخ مەحموودیان بۆ ئەوه هینایه وه که بیته داردهستیان بۆ به رهه لستی کردنی که مالی به کاز و دابین کردنی باری شیواوی کوردستان و ئەوانهش بۆ خۆیان مەرجی پئویست بوون بۆ ئەوهی ویلایه تی موسلی بی ئەندازه له هەموو پرووه که وه بایه خدار له ناو خاکی عیراق داوبه دەست ئینگلیزه وه بمیئیته وه .

ئەم باسه ئاو زۆر ده کیشی و مەبهستی سەرە کى ئەم وتارە مان نی به تا بکه وینه شی کردنه وهی لایه نه نه بینراوه کانی و دەرختنی نارە وایی ئەم بیرۆرا هەله باوهی سەر نه گرتنی ئامانجه کانی کوردی عیراق به هەلوهستی گوايه ناحه زانهی شیخ مەحموود وه به رامبه ر به ئینگلیز ده به ستیته وه ، له

كاتيك دا شيخ مەحمود بە لاي زور بەي ھەرە زۆرى مېژوونوسانى
ەرەبەو پياويكى ئەلقە لە گوئي ئینگليز بوو و وەك بوو كە سەماكەرە بە
بە پيئي فەرمانى ئەوان ھەلپەريو .

ھەرچۆن بى « ديارى » بەكەي شوكريلفەزلى بەرھەمىكى سىياسىي
كەمھاوتايە لە ديوانى شيعرى كوردىي نوئى و ھاوچەرخدا . زۆر بە
داخو و رووناكيرانى كورد تاو و كو ئىستە حەقى تەواوى شوكريلفەزلىيان
تەداو و تەو و ھەرچەننە لەو ودا كە « بۆ ھەردوو پەگەزى كورد و ھەرەبى »
و ھەفادار بوو (٦٩) نموونە بەكى تەواو دەگەن و لەوانە بە تاقانە و بىھاوتايە
بى ، كەچى پىچەوانەى ئەو ھالەتە ھىند زۆرە لە ژماردن نايمت . جەنابى
پەصافى و زىا گويك ئالپى (٧٠) ھاوتەمەنى شوكريلفەزلى بە دل بەو و
نەگەران دەبوون پىيان بلىن بە پەگەز كوردن .

زۆر بە داخو و شوكريلفەزلى كەم زىا ، لە تەمەنى چل و چوار سالى دا
رۆژى سى شەمەى بەكى حوزەيرانى سالى ١٩٢٦ لە بەغدا كوچى دوايى
كرد (٧١) . ھەموو رۆژنامە بەناوبانگەكانى بەغدا ھەوالى مردنيان
بلاو كرده و (٧٢) . گوڤارى « لغة العرب » و رۆژنامەى « العراق » بەو
بۆنە بەو پوختەى ژيانان وەك رۆژنامە نووس و ئەديب نووسەرىكى ليھاتوو
بلاو كرده و (٧٣) . رۆژى ھەينى ، بيست و پىنجى حوزەيرانى سالى ١٩٢٦
يانەى « التهديب » لە بەغدا كۆرپىكى گەورەى ماتەمى بە بۆنەى كوچى
دوايى شوكريلفەزلى بەو بەست . لەو كۆرەدا ژمارە بەك نووسەرو ئەديبى
ناسراوى وەك مەرووف پەصافى و روفائىل بطى و رەزوق عيسا و توفيق
سەمعانى و ئىبراھىم حىلمى العمر و تاريان خوئندۆتەو (٧٤) .

بە پيئي گىزانەو ھى رۆژنامەى « العراق » شوكريلفەزلى دواى خوى
« يادداشت و ليكۆلینەو » ھى بەجى ھىشتوو و داواى لە ئەدەب دۆستانو
كەس و كارو ھاوړىيانى كردوو بەكەونە سۆراخى (٧٥) . دوور نى بە ئەو
بەرھەمانەى شوكريلفەزلى كەوتبە لاي زەھاوى بەكان ، چونكە خوشكى

شوكريلفه زلى هاوسهرى جه ميل صدقى زه هاوى بووه .

تيبىنى :

ئەم وتارەم تەواو كرددبوو كاتىك ژمارە سەدو شەست و چوارى سالى
۱۹۹۰ ى گوڤارى « بەيان » دەرجوو . لەو ژمارە يەدا وتارىكى ع . بەسۆز
بە سەرناوى « ديوانى شوكرى و تيبىنى من » هوه بلاو كراوه تەوه (۳۷-۳۹) .
براى نووسەر لەو وتارە يەدا ژمارە يەك تيبىنى بە كەلكى دەربارە ي شيعرە كانى
شوكريلفه زلى بۆ تۆمار كردووين و ئەم بەيتە پەريوه ي « ديارى » يە كە ي
بۆ هيناوينه وه :

غەرز گەراي كرمە ريزه و گەر بە هيممەت

لە سەبر و حيلم و سياسە تا دەدا يا دەستتيزى نە كە ي

بە پى قسە ي ع . بەسۆز ئەم بەيتە دەيتە شەشە مين بەيتى قە سيدة كە
كە بە بەيتى « شا وه كو شايە كى شە ترنجە لە عالم ئە مرۆ » تەواو دەبى .
هېچ جۆرە گومايتىك لە وهدا نى يە كە شوكريلفه زلى رۆژى يە كى
خوزە يرانى سالى ۱۹۲۶ كۆچى دوايى كردووه نەك سالى ۱۹۲۸ وهك بەسۆز
دەلى . هەر وه ها شوكريلفه زلى هېچ كاتىك نە بو تە ئەندامى پەرلەمان وهك
مامۆستا مەلا نە جمە ددين فەرموويه تى . تا شوكريلفه زلى لە ژيان دا بوو . تەنها
يەك جار هەلبژاردن بۆ ئەندامانى يە كەم دەورە ي يە كەم ئەنجومە نى نوينه ران
لە عىراق دا كسراو رۆژى شازدە ي تە مموزى سالى ۱۹۲۵ بۆ يە كەم جار
كۆبووه . شوكريلفه زلى ناوى لەو ئەنجومە نەدا نى يە ، ناوئيشى لە ناو
ئەندامانى ئەنجومە نى پىران » دا نى يە كە بيست كە سن و فەيسە لى يە كەم بۆ
خۆى تە مموزى سالى ۱۹۲۵ هەلبژاردوون . پىم وايە شوكريلفه زلى كە لەو
رۆژانە دا تووشى سيل بوو بوو بارى تە ندروستى رىگە ي ئەوه ي ئەئەدا
بچىتە ناوگىزاوى هەلبژاردن و هەراوبگرى پەرلە وه .

شكري الفضلي ملاحظات تاريخية

ملخص المقال

الدكتور كمال مظهر احمد

كلية الاداب - جامعة بغداد

يعد شكري الفضلي (١٨٨٢ - ١٩٢٦) ، الذي جمع في ذاته بين العرب من طرف امه والکرد من طرف ابيه ، حالة نادرة من حيث الخدمات الجليلة التي قدمها للصحافة الكردية من خلال إشرافه على جريدة « تيگه يشتني راستي » (فهم الحقيقة) (بغداد ١ كانون الثاني ١٩١٨ - ٢٧ كانون الثاني ١٩١٩) ، وللادب الكردي من خلال قصائده الرائعة التي بلغ العديد منها الذروة شكلا ومضمونا ، وأخيراً من خلال ما قدمه للفكر السياسي الكردي .

يركز البحث بصورة خاصة على الموضوع الأخير ، ولاسيما على رائعته التي كتبها خصيصاً للشيخ محمود البرزنجي في (ايلول سنة ١٩٢٢) ، والتي شخص فيها بدقة العليم الفهم سبل تخطي الظواهر السلبية التي كانت تكتنف الجو السياسي الكردي في تلك المرحلة الحاسمة بالنسبة لمصير الكرد العراقيين . ومن أجل فهم ذلك الاحساس المدرك لشاعرنا المفكر كان لابد من توضيح خلفيته الثقافية ، ولاسيما الفكرية . ففي عز شبابه إطلع شكري الفضلي على الفكر الثوري الأوروبي ، وانضم الى الجناح الذي كان يعد راديكالياً في ظل الحكم العثماني يومئذ ، مما جعله « من المنظور اليهم بعيون مرتابة من صنائع السلطان عبدالحميد ، واعوان الظلم » على حد تعبير « لغة العرب » . وقد عرضه ذلك الى السجن والتشريد .

ومثل اي مثقف ثوري في عهده رحب شكري الفضلي بثورة الاتحاديين في العام ١٩٠٨ بحرارة ، وذلك ثقة منه بجهود قادتها ، ووعودهم التي قطعوها على انفسهم قبل ان يتسنىوا السلطة . وقد بلغ حماسه للاتحاديين في البداية حد ان عدته «صدي بابل» «ركنهم الأكبر في حاضرتنا» ، وحد ان رشحته صحيفتا «المصباح الأغر» و «بين النهرين» لعضوية «مجلس المبعوثان» . ولكن الفضلي ما أن وقف على نوايا الاتحاديين ومراميهم الحقيقية حتى انتقل بالحماس نفسه الى الخندق المعادي لهم ، مما جعله جديراً برئاسة فرع حزب «الحرية والائتلاف» المعارض من جهة ، وعرضة لملاحقة الاتحاديين من جهة أخرى .

وبما ان الفضلي كان من النوع المتفاعل مع الظواهر بحكم ثقافته وادراكه ، فقد تمكن من خضم تلك الأحداث المتلاحقة من ان يقف على العديد من قوانين السياسة وفنونها وقيمها غير المرئية ، فاذا به يبرز على صفحات «تياكيشتي راستي» موجهها ، وناصحا من نوع لم يألفه الكردي من قبل . ثم تجلّى كل ذلك في قصيدته المذكورة التي يعد كل بيت من أبياتها حكمة في السياسة بمقاييس الزمان والمكان ، فلا غرو ان جعلته جديراً بموقع متميز في ديوان الشعر السياسي الكردي .

نكهة زين

* * *

بەراویست:

- (١) رفائیل بطنی ، شكري الفضلي (٨٢ - ١٩٢٦) ، «لغة العرب» (مجلة) ، بغداد ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٢ ؛ خيرالدين الزركلي ، الاعلام ، الجزء الثالث ، بيروت ، بلا ، ص ٢٥٠ .
- (٢) به ويته پروانه :
عبدالله الجبوري ، شكري الفضلي ، «البلد» (جريدة) ، بغداد ، ٥ مایس ١٩٦٦ .
- (٣) كمال مېزهەر ، تيگه يشتني راستي و شويئي له رۆژنامه نووسیی كوردی دا ، بهغدا ، ١٩٧٨ ، ل ١٠٨ .
- (٤) عبدالرزاق الحسنی ، تاريخ الصحافة العراقية ، الطبعة الثالثة ، بغداد ، ١٩٧١ ، ص ٧٥ .
- (٥) له «تيگه يشتني راستي و شويئي له رۆژنامه نووسیی كوردی دا» به دريژی باسی نهوه مان كردوو كه شوكريلفهزلی و ميچهر سيۆني به ناويانگ دهستي نووسهرو كارگيراني نهو رۆژنامه به بوون (پروانه ل ١٠٣ - ١١١) . له ماوهی دوايي به دا تهواو قهناعه ثمان به وه هيتاوه كه شوكريلفهزلی نووسهرو به ريوه بهری سه ره کيي «تيگه يشتني راستي» به ووه .
- (٦) «تيگه يشتني راستي» ژماره حه قده ، ٢٣ شوباتی ١٩١٨ .
- (٧) علاءالدين سنجادی ، ميژووی نه ده بي كوردی ، چاپی دووه م ، بهغدا ، ١٩٧١ ، ل ٥٩٥ .
- (٨) حه مه پور ، شكري الفضلي الشاعر الذي كتب للعرب والاكراد ، «العراق» (جريدة) ، بغداد ، ١٨ اب ١٩٧٧ .
- (٩) «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ والجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ١٩٢٦ ، ص ٧٨ .
- (١٠) «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ - ٢٤ .
- (١١) پروانه :
«ديواني شينخ رضای طاله بانی» ، كو كهرو چاپكهری علی الطالبانی ، بهغدا ، ١٩٤٦ ، ل ٤٠ ؛ عه بدوللا عه زين خالد (ئاگرين) ، شوكری فهزلی شاعيريكي سياسي و نه ته وه بی كورده ١٨٨٢ - ١٩٢٦ ، بهغدا ، ١٩٨٨ ، ل ١ - ٩٦ .
- (١٢) «العراق» ، العدد ١٨٥٣ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ ؛ «لغة العرب» الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ١٩٢٦ ، ص ٧٨ .

- (۱۳) ماموستا مهلا نهجمه ددین وای بۆ چوووه که شوکر یلفه زلی ده و روبه ری ۳ سال له ناو کورده واری دا ژیاوه . یتیم وایه نیم ژماره به له بیستن و خه مینه وه هاتین ، نه گینا لیکدانه وهی قوولی ره وتی ژبانی شوکر یلفه زلی وای نیشان ده دات نهو ری وونا کبیره مان گه لیک له و ماوه به که متر له ناو خاکی کوردستان دا ژیاوه . ده رباروی نهو بۆ چوونه ی ماموستا مهلا نهجمه ددین بروانه : ئاگرین ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۲۵ - ۲۶ . خاوه نی نیم به ره مه بۆ خۆشی هه ر وای بۆ چوووه که شوکر یلفه زلی ۳۰ سال له ناو کورده واری دا ژیاوه .
- (۱۴) «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ۱۹۲۶ ، ص ۲۲ ؛ عبدالله الجبوري ، من شعرائنا المنسيين ، بغداد ، ۱۹۶۶ ، ص ۱۳۸ .
- (۱۵) سیر بصري ، اعلام اليقظة الفكرية في العراق الحديث ، الجزء الاول ، بغداد ، بلا ، ص ۱۴۵ .
- (۱۶) دیدنه ی له گه ل عه بدوله زاق حه سه نی ، رۆژی بیست و هه وتی نیسانی سالی ۱۹۹۰ .
- (۱۷) « لغة العرب » ، الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ۱۹۲۳ ، ص ۷۳ - ۷۴ .
- (۱۸) شایانی باسه جه میل صدقی زه هاوی و ره صافی ، که هه ردووکیان دوو شاعری به ناوبانگی نهو رۆژگار نه و به ره گه ز کوردن ، له و که سانه بوون که به گه رمی پیتشوازی شوژی سالی ۱۹۰۸ یان کردوووه .
- (۱۹) بروانه : «المقتطف» (مجلة) ، القاهرة ، المجلد الثالث والثلاثون ، اکتوبر ۱۹۰۸ ، ص ۸۱۳ .
- (۲۰) راستیکه ی رۆژی ۲۳ ی ته مموزه نه ک . ای ته مموز .
- (۲۱) «ثورة العرب . مقدماتها ، اسبابها ، نتائجها» ، بقلم احد اعضاء الجمعيات العربية ، طبع في مطبعة المقطم في مصر ، ۱۹۱ ، ص ۴۹ . دانه ری نه م کتیبه نه سه د داغری خه لکی شامه که ناحه زی ئیتجادی به کان و به کیک له راویژکاره نزیکه کانی مه لیک فه سه لکی به که م بووه .
- (۲۲) له پایزی سالی ۱۹۰۸ وه ناوی بووه «پارتی به کیه تی و پیتشکه وتن» .
- (۲۳) ده رباره ی هه لوه ستی شوکر یلفه زلی به رامبه ر شوژی سالی ۱۹۰۸ له سه ره تادا بروانه :

الدكتور غسان العظيمة، التنظيم الحزبي في العراق قبل الحرب العالمية الأولى، «دراسات عربية» (مجلة)، بيروت، العدد الثاني عشر، تشرين الأول ١٩٧٢، ص ٢٨ .

(٢٤) جورج انطونيوس، يقظة العرب . تاريخ حركة العرب القومية ، ترجمة الدكتور ناصر الدين الاسد والدكتور احسان عباس ، الطبعة الرابعة، بيروت ، ١٩٧٤ ، ص ١٧٦ - ١٧٧ .

(٢٥) دوو ريوژنامه‌ي به‌ناوبانگي ريوژگاري ئيتتخادي به‌كانن، هه‌ردوو كيان له‌به‌غدا چاپ ده‌بوون . «بين النهرين» به‌عه‌ره‌بي و تووركى بوو ، ژماره‌ي به‌كه‌مى ريوژى شه‌شى كانوونى به‌كه‌مى سالى ١٩٠٩ ده‌رچوو ، سى سال ژيا . ژماره به‌كى «المصباح الاغر» ريوژى چوارده‌ي ته‌شريني دووه‌مى سالى ١٩١١ ده‌رچوو ، تا هه‌نگير سالى ئاگرى شه‌رى به‌كه‌مى جيهان مايه‌وه ، ئه‌ميان به‌ته‌ر به‌عه‌ره‌بي بوو .

(٢٦) بروانه :

«صدى بابل» (جريدة) ، بغداد ، العدد ١١٩ ، ٢٨ كانون الثاني ١٩١٢ .

(٢٧) «لغة العرب» ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ١٩٢٦ ، ص ٢٣ .

(٢٨) عبدالرزاق الحسيني ، سه‌رچاوه‌ي ناوبراو ، ل ٦٣ - ٦٤ .

(٢٩) به‌ويته بروانه :

«لغة العرب» ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٢٣٤ - ٢٤٢ والجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ١٩١٣ ، ص ٣٠٧ - ٣١٣ .

(٣٠) بو دريژه‌ي ئه‌و باسه بروانه :

«ثورة العرب . مقدماتها ، اسبابها ، نتائجها» ، ص ٣٢ - ٣٣ ، ٤٩ - ٥١ ، ١٣٨ - ١٥٩ وگيرها .

(٣١) «الاخبار» (جريدة) ، بغداد ، العدد ٤٢٣ ، ٢٣ حزيران ١٩٣١ .

(٣٢) «صدى بابل» ، العدد ١١٩ ، ٢٨ كانون الثاني ١٩١٢ .

(٣٣) «صدى بابل» ، العدد ١٢٩ ، ٧ نيسان ١٩١٢ .

(٣٤) بو دريژه‌ي ئه‌م باسانه بروانه :

(٣٥)

A. F. Miller, *Kratkaya Istoria Turtsii*, Moscow, 1948, PP. 132 - 138.

Ibid, PP. 138 - 139, 283 .

A. F. Miller, Op. Cit., PP. 138 - 139.

Foreign Office, 371/6347, G. H. Q., Constantinople, C. A. F /

October 4, 1921.

(۳۶) نه محمد جمال پاشا سالانی ۱۹۱۱ - ۱۹۱۲ والی به بغداد بوو ، دوايي بووه چاکمی نهسته موول و سالی ۱۹۱۳ کرایه وهزیری دهریاو له سه رده تاي شهری به که می جیهان دا دهسته بهک نیشتمان به روهری له دیمه شقو بیرووت کرد به سیدارده داو له وساو ه نازناوی (جمال پاشا السفاح - جمال پاشای خوینریژی به بالا بردرا .

(۳۷) باوکی غازی داغستانی به که به کیک بوو له نه فسه ره گه ورده هه ره به ناویانگه کانی له شکری عراقی له دوا قونانی ریژی می پاشایه تی دا . شایانی باسه غازی داغستانی به کیک بوو له وه که سه که مانهی له بهر دهم «دادگهی گه ل» دا خوین راکرت و وره یان بهر نه دا ، هه کبه ت گیا له سه ر بنجی خوئی ده روی .

(۳۸) کامیل طه بقچه لی به کیک بوو له رابه ره که لله ره که کانی لقی پارتی «سه ربهستی و به کبون» له به بغداد به خوینی سه ری ئیتی حادی به کان تینوو بوو . له مه حمود شه وکته پاشا کوژرا به بروسکه بیخوشحالی خوئی ده بربری و له باره گای پارتی به و بونه به وه کردی به جلووس و ده هوول و زورنا .

(۳۹) به بیی سه رچاوه ی تر بهک روژ له به ندیخانه دا ماوه ته وه . پروانه : « لغة العرب » ، الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ۱۹۲۶ ، ص ۷۴ .

(۴۰) بر دریزهی نه م باسه پروانه : « ابراهیم صالح شکر . حیاته و آثاره » ، اعداد عبدالحمید الرشودي و خالد محسن اسماعیل و جمیل الجبوري ، بغداد ، ۱۹۷۸ ، ص ۴۵۹ - ۴۶۴ .

(۴۱) هه مان سه رچاوه ، ل ۴۶۴ . له کتیبخانه ی تابه تی (خضر العباسی) دا درو دانه له روژنامه ی « الزهور » هه یه . پروانه : زاهده ابراهیم ، دلیل الجرائد و المجلات العراقية ۱۸۶۹ - ۱۹۸۷ ، الطبعة الثانية ، بغداد ، ۱۹۸۲ ، ص ۱۲۳ .

(۴۲) « لغة العرب » ، الجزء الاول من السنة الرابعة ، تموز ۱۹۲۶ ، ص ۲۳ و الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ۱۹۲۶ ، ص ۷۴ .

A. F. Miller, Op. cit, PP. 138 — 139.

(۴۳)

(۴۴) وهك زه هاوی و نهستایس ماری كه وههلی و كازم دوجهیلی و عهیدولجسهین
نهئه زوری و عهتا نههیین و مجمههد مههدی بهصیرو عهیدولجسه چمان بهنناو
كهلیکی تر .

(۴۵) ژماره یه كهمی « العرب » رۆژی چواری ته موزی سالی ۱۹۱۷ لسه
بهغدا ده رچوو .

(۴۶) ژماره یه كهمی « ایران » رۆژی سنی شه مغه ی ۱۸ ای (ربیع الاول) ی
۱۳۳۱ ی كۆچی ، به کی كانوونی دووه می ۱۹۱۸ ی عیاسی له بهغدا
ده رچوو . له بهر نهوه ی ئیران به ره سمی له شه ری یه كهمی جیهان دا
به سدار نه یوو ئینگلیزه كان عیراقیان كرده بنكه ی پرۆپاگهنده ی خۆیان
له ئیران ، چونكه له ناو خاکی نه و ولاته خۆی دا ، كه زۆریان مه به ست
بوو مه هودای ته واوی نه و كاره یان نه بوو . « ایران » رۆژنامه یه کی
حه فته یی بوو ، به دوو لابه ره ده رنه چوو .

(۴۷) تا ئسته كهس باسی رۆژو سالی ده رچوونی نه كردوو . زیساتر له
به خشه ی ده كرد وهك له رۆژنامه . ده رباره ی « ایران » و « ظفر عراق »
عهیدولره ذاق الحسنی نووسیوی به ده تی « دوو په خشه بوون به زمانی
فارسی ده رده چوون ، نه دیبی كوردی ناسراو شو كر یلغه زلی تییان دا
ده نیووسی » . بروانه : عبدالرزاق الحسنی ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۷۵ .

(۴۸) ژماره یه كهمی نه میشیان رۆژی به کی كانوونی دووه می سالی ۱۹۱۸
له بهغدا ده رچوو .

(۴۹) برای شاعر ناگرین سه رناوی « دیناری » ی بو نه و قه سیده ناوازه یه ی
شو كر یلغه زلی پیشنیار كردوو كه كاتی خۆی بو شیخ مه حموودی
گو بووه . دوایی به دریزی دینه وه سه ر نه م باسه . بروانه : ناگرین ،
سه رچاوه ی ناوبراو ، ل ۳۰ ، ۳۳ .

(۵۰) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره یهك ، ای كانوونی دووه می ۱۹۱۸ .

(۵۱) نه مال مه زهه ر ، سه رچاوه ی ناوبراو ، ۱۴ .

(۵۲) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره دوو سیازده و بیست و یهك و بیست و
ههشت و بیست و نو . ۵۰ ی ۱۳ و ۲۸ ی كانوونی دووه م ۱۲ ی شوبات و
۲۵ ی مارت و ۱۳ و ۲۸ ی مایسی ۱۹۱۸ و گه لیکی تر .

(۵۳) « تیگه یشتنی راستی » ، ژماره بیست و پینج ، ۲۲ ی نیسانی ۱۹۱۸ .

(۵۴) ژماره یه کی « تیگه یشتنی راستی » ، وهك وتمان ، رۆژی به کی كانوونی
دووه می سالی ۱۹۱۸ و دو ژماره شی رۆژی بیست و خه وتی كانوونی

دوووهمی سالی ۱۹۱۹ ده‌رجووه ، واته هه‌مووی به‌سه‌ر به‌که‌وه سالیك و بیست و شه‌س رۆژ ژیاوه و شه‌ست و جه‌وت ژملاهی لی چاپ بووه .

(۵۵) ناگرین ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۲۳ .

(۵۶) شکری الفضلی ، الکرد الحالیون ، - « لفة العرب » ، الجزء الخامس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ۱۹۱۳ ، ص ۲۳۴ - ۲۴۲ ، الجزء السادس من السنة الثالثة ، تشرين الثاني ۱۹۱۳ ، ص ۳۰۷ - ۳۱۳ .

(۵۷) « تیکه‌یشتنی راستی » ، ژماره هه‌ژده ، ۲۲ مارتی ۱۹۱۸ .

(۵۸) به‌و پێ‌یه ده‌توانین مانگی نه‌یلوولی سالی ۱۹۲۲ بکه‌ینه میتزووی دانانی نه‌و شیعه‌ی شوکر یلفه‌زلی . سه‌رچاوه هه‌ن هه‌ر زوو سالی ۱۹۲۲ یان بۆ کاتی وتنی نه‌م شیعه‌هه‌ر داناهه (بروانه : « دیوانی نه‌حمه‌د حه‌مدی به‌گه‌ک صاحبقران » به‌غدا ، ۱۹۵۷ ، ل ۳۹۰) . پێم وایه ناگرین به‌هه‌له‌دا چووه که ۱۹۲۳ ی کردۆته سالی دانانی نه‌و شیعه‌هه (بروانه لاپه‌ره ۲۸ و ۲۹ ی کتێبه‌که‌ی) .

(۵۹) به‌ پێی گێڕانه‌وه‌ی عه‌لی که‌مال باپیری شاعیر شوکر یلفه‌زلی له‌ به‌غدا چۆته خزمه‌ت شیخ مه‌حمود و قه‌سیده‌که‌ی پێشکه‌ش کردووه و پێی گوتووه « ئا ئه‌م هه‌له‌سته ئال و گۆڕ بکه‌ » . بروانه : ناگرین ، سه‌رچاوه‌ی ناوبراو ، ل ۲۹ .

(۶۰) که‌لیك جار ده‌قی نه‌م قه‌سیده‌یه‌ ، یا به‌یته‌کانی جیا جیا له‌ گوڤارو رۆژنامه‌و به‌ره‌مه‌ نه‌ده‌بی به‌ کوردی به‌کان‌دا بلاوکراره‌ته‌وه .

(۶۱) هه‌له‌سه‌نگاندنی « دیاری » له‌ رووی نه‌ده‌بی به‌وه کاری شاره‌زیانی نه‌ده‌به . ناگرین به‌شیکێ زۆری به‌ره‌مه‌که‌ی خۆی ده‌رباره‌ی شوکر یلفه‌زلی بۆ نه‌م مه‌به‌سته‌ ته‌رخان کردووه (له‌ لاپه‌ره ۲۹ و تا‌وه‌کو لاپه‌ره ۴۵) .

(۶۲) بروانه :

« بانگ کردستان » ، سلیمانی ، ژماره ۷ ، ۳۰ محرم ۱۳۴۱ ، ۲۲ ایلول ۱۹۲۲ .

(۶۳) « بانگ کردستان » ، ژماره ۶ ، ۲۶ محرم ۱۳۴۱ ، ۱۸ ایلول ۱۹۲۲ .

(۶۴) مسته‌فا پاشا یامولکی له‌ نه‌سته‌مووله‌وه پێوه‌ندی نزیکی له‌گه‌ل ئینگلیزدا په‌یدا کردبوو ، که نه‌یلوولی سالی ۱۹۲۱ که‌رایه‌وه له‌ به‌غدا جه‌ند جارێک دیده‌نیی تایبه‌تی له‌گه‌ل مه‌لیک فه‌یسه‌لی به‌که‌م نوینه‌ری بالای به‌ربتانی‌دا کرد . بروانه :

(۶۵) روفائیل بطی له‌م باره‌یه‌وه نووسیوی به‌ ده‌لی : « کان یترم من الغرب

وسطوته المادية . بروانه : « لغة العرب » ، الجزء الثاني من السنة الرابعة ، اب ١٩٢٦ ، ص ٧٦ .

(٦٨) به كه ميک دهسکاري به وه له وه قهسيده بهي وه رگيراوه که به بونهي « جهنگي دهر بهندي بازيان » وه گوتوييه ، نهو شهيره گه وره بهي حوزه يراني سالي ١٩١٩ له نيوان هيتزه کاني شيخ مهحموودو ئينگليزدا قهوما . بروانه :

« ديواني نهحمد همدی بهگ صاحبقران » ، له ژير چاوديري جمال خزندهار له چاپ دراوه ، بهندا ، ١٩٥٧ ، ل ٣٨ - ٤٠ .

(٦٧) « بانگ کردستان » ، ژيماره ١٠ ، ٢٣ صفر ١٣٤١ ، ١٥ تشرين اول ١٩٢٢ . وه زيره کاني نهو رژيمه ي شيخ مهحموود ته شريني به که مي سالي ١٩٢٢ دايمه زراند (رئيس) يان پي دهگوتن .

(٦٨) بو ده قی « وه لامي همدی بو شوکري » بروانه :

« ديواني نهحمد همدی بهگ صاحبقران » ، ل ٣٩١ - ٣٩٢ .

(٦٩) همه بو ، شکري الفضلي الشاعر الذي كتب للعرب والاکراد ، « العراق » ، ١٨ اب ١٩٧٩ .

(٧٠) زياء گيوک نالپ که به گه وره ترين فهيله سوفي نه ته وه يي تورك ناسراوه به ره گهز کوردو خه لکی ديار به کر بووه . ناحه زاني ، دهستيان خوش ، زور جار به ته وسه وه به لاري نهو ناکه س به جه يي به يان تين گرتووه .

(٧١) « العراق » ، العدد ٥٢ ، ١ ، ٢ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٢) « العالم العربي » ، العدد ٦٧٦ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٣) رفائيل بطي ، شکري الفضلي ، - « لغة العرب » ، الجزء ان الاول والثاني من السنة الرابعة ، تموز واب ١٩٢٦ ؛ « شکري الفضلي . حق الادب وحق الولاء » ، - « العراق » ، العدد ١٨٥٣ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٤) « العلم العربي » ، العدد ٦٩٥ ، ٢٥ حزيران ١٩٢٦ ؛ « العراق » ، العدد ١٨٧٢ ، ٢٦ حزيران ١٩٢٦ .

(٧٥) « العراق » ، العدد ١٨٥٣ ، ٣ حزيران ١٩٢٦ .

ریزمانی راناو له

کرمانجیی ژووووودا

د . وریا عمر امین

بهشی کوردی - زانکۆی بهغداد

ژۆر بهی ئەوانه‌ی که له ڕووی سینتاکسی بهوه له راناوه کانی کرمانجیی ژووووویان کۆلیوه تهوه ، سنووری شی گردنه وه کانیان له دهوری بکه‌ری ئەم راناوانه رته نه بووه و سروشتی پێوه ندری یان به به شه کان تری رسته وه دهست نیشان نه کردوه ، بۆیه که م رکوری یه کی زۆر که وتۆته بو چوونو ئەو یاسایانه‌ی دایان رشتوون .

ئهو هی له م باره به وه و ترابیی له چوار چپوهی ئەوه دهرناچی که دهلی :

له کرمانجیی ژووووودا دوو دهسته راناوی جودا و یهك دهسته راناوی لكاو ههیه وهك له م وینه یه‌دا به پیتی كهس و ژماره ڕوون كراوه ته وه (١) :

راناوی لكاو	راناوی جودا		كهس	ژماره
	٢	١		
م	ئهز	هن	١	تاك
ی	تو	ته	٢	
ه، ت/هت	ئهو	وی/وی	٣	
ین	ئهم	مه	١	كۆ
ن	هوون	وه	٢	
ن	ئهو	وان	٢	

دهسته یی که له گه ل فرمانی تپه پر له و ابر دو ودا دهرده که وی . له
 حالته دا فرمان لکا و وهر ناگری . نمونه کائیشیان له م با به ته یه :

من کر
 ته کر
 وی وی کر
 مه کر
 وه کر
 وان کر

دهسته یی دو و م له گه ل تپه پهری و ابر دو و تپه پهری داهاتو ودا
 دهرده که وی . له م حالته دا فرمان رانوی لکا و وهرده گری وه ک :

تپه پهری داهاتوو	تپه پهری داهاتوو	تپه پهری ابر دو و
نه ز دنقم	نه ز دکم	نه ز نکستم
تو دنقی	تو دکهی	تو نکستی
نه و دنقیت	نه و دکمت	نه و نکست
نه م دنقین	نه م دکهین	نه م نکستین
هوون دنقن	هوون دکهن	هوون نکستن
نه و دنقن [نه و دکهن	نه و نکستن

شی کردنه وه دهری ده خات که زور لایه نی تر هه ن له باره ی نه رک و
 چۆنیه تپی دهر که وتن و کار کردنی نه م رانا وانه پاس نه کراون . نه م باسه
 هه ولدایتکه بو دست نیشان کردنی هه ندی له و لایه تانه .

بو روون کردنه وه ی چۆنیه تپی دهر که وتن و نه رک و پیوه ندی رانا وه کان
 به به شه کانی تری رسته وه سهیری نه م رستاه یی خواره وه بکه که به شه
 بنجی به کانیان (بکه ر - بهر کار - بهر کاری ناراسته و خو . . . هتد) به رانا و
 دهر پراون :

- (۱)
- ۱ - نه ز دنقم
 - ۲ - تو دنقی
 - ۳ - نه و دنقیت
 - ۴ - نه م دنقین
 - ۵ - هوون دنقن

(ب) ۱ - ئەز دىيىم

۲ - تو دىيىنى

۳ - ئەو دىيىنىت

۴ - ئەم دىيىنىن

۵ - ھوون دىيىن

۶ - ئەو دىيىن

(ج) ۱ - ئەز تە دىيىم

۲ - تو مەن دىيىنى

۳ - ئەو وى دىيىنىت

۴ - ئەم وە دىيىنىن

۵ - ھوون مە دىيىن

۶ - ئەو وان دىيىن

(د) ۱ - ئەز تە ژبۇ وى دەختىرم

۲ - تو مەن ژبۇ وان دەختىرى

۳ - ئەو وى ژبۇ مەن دەختىرىت

۴ - ئەم وان ژبۇ تە دەختىرىن

۵ - ھوون وى ژبۇ مە دەختىرىن

۶ - ئەو مە ژبۇ وە دەختىرىن

(ھ) ۱ - ئەز تە دىيىم

تو دەيتتە دىتن

۲ - تو مەن دىيىنى

ئەز دەيتتە دىتن

۳ - ئەو وى دىيىنىت

ئەو دەيتتە دىتن

۴ - ئەم وە دىيىنىن

ھوون دەيتتە دىتن

۵ - ھوون مە دىيىن

ئەم دەيتتە دىتن

۶ - ئەو وان دىيىن

ئەو دەيتتە دىتن

(و) ۱ - ئەفە كچا مە

۲ - ئەفە كورى تەيە

۳ - ئەفە دايسكا وىيە

۴ - ئەفە خوشسكا مەيە

۵ - ئەفە براين وەيە

۶ - ئەفە كچا وانە

ئەم رېستانەي سەرەوۋە فرمانە كانيان ھەموو لە كاتى داھاتوودايە •
لە (ا) دا فرمان تېنەپەرە • بىكەرو فرمان لە كەسو ژمارەدا
رېتك كەوتوون^(۲) • واتا فرمان راناويكى لكاوى سەر بە ھەمان كەسو ژمارەي
بكەرى وەرگرتوۋە •

لە (ب) دا فرمان تېنەپەرە • وەك (ا) بىكەرو فرمان لە كەسو ژمارەدا
رېتك كەوتوون •

لە (ج) دا بەركارى راستەوخۆ دەر كەوتوۋەرە • ئەوھى سەرنج پرادە كېشى
ئەوھىە ، ئەو راناوانەي كە بۆ دەورى بەركارى دەز كەوتن سەر بە دەستەيىكى
ترنو جيان لە وانەي كە بۆ دەورى بكەرى دەر كەوتوون •

لە (د) دا بەركارى ناراستەوخۆ دەر كەوتوۋە • ئەو راناوانەي كە ئەم
دەورە دەبين ھەر ئەوانەن كە دەورى بەركارى راستەوخۆ دەبين •

لە (ه) دا رېستە كان كراۋتەتە بىكەر ناديار^(۳) • ئەوھى سەرنج پرادە كېشى
ئەوھىە ، كە رېستە كان گويزرانەوۋە بىكەر ناديار ئەو راناوانەي دەورى
بەركارى دەبين بە راناوي بەرامبەرى دەستەكەي تریان جىگىر كران •

لە (و) دا دەستەي (من - تە - ۋى . . . ھتد) لە حالەتى ئىزافەو ھەيىدا
دەر كەوتوۋە •

* * *

ئىستا سەيرى ئەم رېستانەي خوارەوۋە بىكە كە كاتى فرمانە كانيان لە
رابدوودايەو ئىنجا لە گەل ئەوانەي سەرەوۋە بەراورديان بىكە •

- (ز)
- ۱ - ئەم نىستەم
 - ۲ - تو نىستى
 - ۳ - ئەو نىست
 - ۴ - ئەم نىستىن
 - ۵ - ھوون نىستىن
 - ۶ - ئەو نىستى

- (ج)
- ۱ - من دیت
 - ۲ - ته دیت
 - ۳ - وی / وی دیت
 - ۴ - مه دیت
 - ۶ - وان دیت

- (ط)
- ۱ - من تو دیتی
 - ۲ - ته نهز دیتم
 - ۳ - وی نهو دیت
 - ۴ - مه هوون دیتن
 - ۵ - وه نهه دیتین
 - ۶ - وان نهو دیتین

- (ی)
- ۱ - من تو ژبو وی هنارتی
 - ۲ - ته نهز ژبو وان هنارتم
 - ۳ - وی نهو ژبو مه هنارت
 - ۴ - مه هوون ژبووی هنارتن
 - ۵ - وه نهه ژبو وی هنارتین
 - ۶ - وان نهو ژبو وه هنارتن

- (ك)
- ۱ - من تو دیتی
 - تو هاتی به دیتن
 - ۲ - ته نهز دیتم
 - نهز هاتمه دیتن
 - ۳ - وی نهو دیت
 - نهو هاته دیتن
 - ۴ - مه هوون دیتن
 - هوون هاتنه دیتن

- ۵ - وه نهه دیتین
- نهه هاتینه دیتن
- ۶ - وان نهو دیتن
- نهو هاتنه دیتن

- (ل)
- ۱ - نهفه خوشکا من بی
 - ۲ - نهفه کوپئی ته بی
 - ۳ - نهفه دایکا وی بی
 - ۴ - نهفه برایی مه بی
 - ۵ - نهفه کچا وه بی
 - ۶ - نهفه جابی وان بی

لهم پستانه‌ی سه‌روهه که کاتی فرمانه‌کانیان هه‌موو له رابردوودایه :
له (ز) دا فرمان تینه‌په‌په ، بکه‌ر له‌گه‌ل فرمانا له‌که‌سو ژماره‌دا
ریتک‌که‌وتوووه .

له (ح) دا فرمان تینه‌په‌په‌هه‌وه ده‌سته‌پاناوه‌ی وه‌ک بکه‌ر ده‌ر‌که‌وتوووه
جیایه‌له‌وه‌ی له (ز) داوه‌یه‌که‌بو ده‌وری به‌رکاری
له‌گه‌ل فرمانی کات داها‌توووه‌ر‌که‌وت [سه‌یری (ح) بکه] .
له (ط) دا به‌رکار ده‌ر‌که‌وتوووه . هه‌و پاناوانه‌ی بو‌هه‌م ده‌وره
ده‌ر‌که‌وتوون هه‌وانه‌ن که‌بو ده‌وری بکه‌ری ده‌ر‌که‌وتن له‌گه‌ل فرمانی کات
داها‌توووی تینه‌په‌په‌دا :

[سه‌یری (ب) و (ح) بکه] .

له (ی) دا به‌رکاری ناراسته‌وخۆ ده‌ر‌که‌وتوووه . هه‌و ده‌سته‌یه‌ی هه‌م
ده‌وره‌یان بینوووه‌هه‌ر هه‌مانه‌ن که‌هه‌مان ده‌وریان له‌گه‌ل فرمانی کات
داها‌توویدا بینی [سه‌یری (د) بکه] .

له (ک) دا رسته‌کان کراونه‌ته‌بکه‌ر نادیار . هه‌و پاناوانه‌ی ده‌وری
به‌رکاریان بینوووه‌به‌پاناوی به‌رامبه‌ریان له‌ده‌سته‌که‌ی تر‌جیگیر نه‌کراون
وه‌ک هه‌وه‌ی له‌گه‌ل کاتی داها‌توویدا پوویدا . [سه‌یری (ه) بکه] .
له (ل) ده‌سته‌ی (من - ته - وی . . . هتد) له‌حاله‌تی ئیزافه‌و
هه‌یی‌دا ده‌ر‌که‌وتوووه . وه‌ک کاتی داها‌توووه [سه‌یری (و) بکه] .

* * *

به‌هه‌راووردکردنی هه‌م پستانه‌ی سه‌روهه که‌کاتی فرمانه‌کانیان له
رابردوودایه له‌گه‌ل هه‌وانه‌ی پیشوو که‌کاتی فرمانه‌کانیان له‌داها‌تووودایه
ده‌رده‌که‌وتی :

۱ - هه‌گه‌ر فرمان تینه‌په‌په‌ر بیج . . . هه‌میشه‌ده‌سته‌ی دووه‌م (نه‌ز -

تو - هه‌و - هه‌م - هوون - هه‌و) وه‌ک بکه‌ر ده‌رده‌که‌وتی .

۲ - نه گهر فرمان تيبه رينې :

۱ - دسته يه کهم (من - ته - وي / وئې - مه وه - وان)
 دهوري بکهرې له رابردووو دهوري بهرکاري له داهاتوودا دهينې .

ب - دسته ي دووهم (نه ز - تو - نه و - نه م - هوون - نه و)
 دهوري بکهرې له داهاتووداو دهوري بهرکاري له رابردووو دهينې .

(۱) و (ب) له م وينه يه دا روون کراونه ته وه :

داهاتوو	بکهر	۲	بهرکار	بکهر	رابردوو
	بهرکار	۱	بکهر		

۳ - هه ميشه دسته ي يه کهم بو دهوري بهرکاري ناراسته و خو و نيزافه و
 هه يې دهرده که وئې .

۴ - فرمان هه ميشه له گه ل دسته ي دووهم له که س و ژماره دا
 رينک ده که وئې . و اتا نه گهر دسته ي دووهم دهوري بکهرې يني فرمان له گه ل
 بکهر دا رينک ده که وئې . نه گهر دهوري بهرکاري يني فرمان له گه ل بهرکارا
 رينک ده که وئې .

دهوري راناوه جو دا کان ده شي له م وينه يه دا روون بکري ته وه .

هه موو حاله تيبکي تر	بهرکار	بکهر		
۱	۲	۱	تيبهر	رابردوو
	۱	۲	تینه پهر	
	۱	۲	تيبهر	داهاتوو
		۱	تینه پهر	

نه‌نجام

- ۱ - نه‌گه‌ر بکه‌رو به‌رکاری رسته به راناو دهربراین به گۆرینی کاتی فرمانی رسته له رابردوووه بو داهاتوو یا به پیچه‌وانه‌وه :
- ۱ - ده‌بج ده‌سته‌ی راناوه‌کان ئالو گۆر بکری . . واتا نه‌گه‌ر بکه‌ر یا به‌رکار سه‌ر به ده‌سته‌ی یه‌که‌م بی ، ده‌بج بگۆری به راناوی به‌رامبه‌ری ده‌سته‌ی دووه‌م و به پیچه‌وانه‌وه .
- ب - ده‌بج ریکه‌وتن له‌گه‌ل فرمانا له بیوان بکه‌رو به‌رکاردا ئالو گۆر بکریته . واتا نه‌گه‌ر ریکه‌وتن له‌تیوان بکه‌رو فرماندا بوو . . ده‌بج بکریته تیوان به‌رکارو فرمان به پیچه‌وانه‌وه .

داهاتوو

	(۱)	(۲)
فرمان - راناوی لکاو	به‌رکار	بکه‌ر
	(۲)	(۱)
	رابردوو	

وه‌ك له رسته‌ی :

نه‌ز ته‌ دبینم

- (نه‌ز) بکه‌ره سه‌ر به ده‌سته‌ی دووه‌مه .
- (ته) به‌رکاره سه‌ر به ده‌سته‌ی یه‌که‌مه .

کاتی فرمانه‌که‌ی داهاتوووه . له‌گه‌ل بکه‌ردا له کسو ژماره‌دا ریکه‌وتوووه . نه‌گه‌ر کاته‌که‌ی بکری به رابردوو :

- ۱ - (ته) ده‌بیته (من)
- ۲ - (ته) ده‌بیته (تو)

۳ - فرمان له‌گه‌ل به‌رکاردا ریکه‌دمه‌که‌وی و راناویکی لکاو سه‌ر به کسو ژماره‌ی به‌رکار وهرده‌گری و ده‌بیته (ی) . رسته‌که ده‌بیته :

من تو دیتی

١- گهر کات رابردوو بئو بکریته داهاتوو :

من هوون دیتن

٢- نهز وه دیین - م

٢- گهر رسته ییکی کات داهاتووی بکهر دیار، کوايه بکهر نادیار
٣- و پاناوهی دهوری بهرکاری دهینی ده گوری به راناوی به رامبهری
دهسته کهی تر .

واتا (من) دهینه (نهز) ، (ته) دهینه (تو) هتد .

وهك له م رسته یه دا .

(بکهر دیار)

تو من دینی

(بکهر نادیار)

٣- نهز دینه دیتن

٣- به پیچه وانه وهش گهر رسته ییکی بکهر نادیار کات داهاتوو کرایه
بکهر دیار نه و پاناوهی دهوری بکهری بینووه ده گوری به راناوی
به رامبهری دهسته کهی تر . وهك به

(بکهر نادیار)

٤- نه م دینه دیتن

(بکهر دیار)

تو مه دینی

٣- دابهش کردنی نه م دوو دهسته پاناوه به پتی دوخ هه له یه چونکه
ههردوو دهسته ههردوو دوخی راسته وخو (فاعلی) و تیان (مفعولی) له
دوو کاتی ریزمانی جیاوازا ده بین (٤) .

٤- نه و نهر کانهی پاناوه جودا کانی کرمانجی ژووروو چۆنه تیی
نال و گوربوونی نه رکیان به هه لگی رانی کاتی فرمانی رسته . . له کرمانجی
خواروودا له پاناوه لکاوه کانا بهرچاوده کهوی (٥) .

٥- شیوهی کرمانجی ژووروو سه ر به و جوړه پیرویه یه که له زانستی
زمانا به ئیرگه تیف Ergative ناوده بری (٦) .

بەراویزەکان

- (1) کرمانجی ژووو شیوهییکی ناوەندی گەورەیه دەیان بیتچوێ شیوهی گرتۆتە خۆ . هەر راناوهی لهوانهیه زیاتر له فۆرمیک پێشان بدات . بۆ ئەم باسه ئەم دوو-هستهیه هەلبژیرا هەموو شیوه که دەنوین .
 - (2) بۆ چه مکی ریکهوتن Concord سهیری ئەم سهراچاوهیه بکه .
وریا عمر امین (1982) ریکهوتن له زمانا - گوڤاری پۆشنبیری نوێ ژ (91) .
 - (3) بۆ زانیاری زیاتر لهبارهی رستهی بکه نادیار له کرمانجی ژوووودا سهیری سهراچاوه ژ (4) بکه .
 - (4) بۆ ئەم باسه سهیری سهراچاوه ژ (7) بکه .
 - (5) بۆ بهراوردی له نێوان کرمانجی ژووووو خاوردو و له رووی راناوهیه سهیری سهراچاوه ژ (5) بکه .
 - (6) ئەگەر به وردی بێر له واتاو په یوهندی نێوان به شه بنجی به کانی رسته (بکه - بهرکار - فرمان) بکریتهوه ، دهرده کهوێ که نهوهی به بکهری فرمانی تینه په ره له قه له م دهری له راستی با بهر چه مکی بهرکاری ده کهوێ چونکه هیچ شتی له خۆیهوه پوونادات و ده بی هۆیه کی هه بی ، نه وه هۆیه ساراوهیه ، بکه ره راسته قینه که به . بسۆ نموونه که ده لێی (شووشه که شکا) ده بی که سێ یا هێزی ئەم شووشه یه ی شکاندین .
- گهر دهر کهوت . ده شێ دهر بیری و رسته که بکری به (نازاد شووشه که ی شکاند) .
- پێوهندی نێوان (شووشه که) و (شکان) له ههردوو حالت دا هه مان شته . له ههندی شیوه یا زمان دا ئەم پێوهندی به خۆی له (سێما) دا Surface Structure دهرده خا له ریی ریکهوتن دا به م جۆره زمانه یا شیوهیه دهوتری ئیرگه تیف Ergative
- ههندی زمان ئیرگه تیفی تهواوه له هه موو حاله تیکا (بهرکار) و (فرمان) تیا ریک ده کهون له که سو و ژماره دا وه ک زمانی باسک Basque
- هه شه نیمچه ئیرگه تیفه وه ک شیوهی کرمانجی ژوووو که ئەم لایه نهی تیا هه ره له گه ل کاتی رابردوودا دهرده کهوێ .

سەرچاوه‌کان

- ١ - ئه‌وره‌حماني حاجي معارف (١٩٨٧) ريزماني كوردى - بهرگى يه‌كهم - به‌غداد .
- ٢ - جگه‌رخوين (١٩٦١) ئاواو ده‌ستورا زمانى كوردى - به‌غداد .
- ٣ - صادق بهاء‌الدين (١٩٧٦) ريزمانا كرمانجى - به‌غداد .
- ٤ - وريا عمر امين (١٩٨٢) رسته‌ى بگه‌ر ناديار - گوڤارى رۆشنبرى نوێ ژ (٩٥) .
- ٥ - وريا عمر امين (١٩٨٣) لايه‌نيكى جياوازي - گوڤارى كۆرى زانبارى عراق - ده‌سته‌ى كورد - بهرگى (١٠) .
- ٦ - وريا عمر امين (١٩٨٣) پتوه‌نديى راناو و فرمان له كرمانجى ژووروودا . گوڤارى كاروان ژ (٢) .
- ٧ - وريا عمر امين (١٩٨٥) روونکردنه‌وه‌ييك . گوڤارى نووسه‌رى كورد - ژ (٢) خولى (٣) .
- ٨ - وريا عمر امين (١٩٨٨) ئالو گوڤر بوونى راناو له كرمانجى ژووروودا - رۆژنامه‌ى هاوكارى ژ (١٠٣٢) م (١٢ - ١٢ - ١٩٨٨) .
- ٩ - وريا عمر امين (١٩٨٩) راناو له بگه‌ر ناديارى كرمانجى ژووروودا . رۆژنامه‌ى هاوكارى . ژ (١٠٤٦) م (١/٣٠/١٩٨٩) .

به‌زمانى ئینگىزى :

- 10— Amin, W. O. (1979) Aspects of the verbal Construction in Kurdish. Thesis presented to the University of London.
- 11— Comrie, B. (1973) The Ergative — Variations on theme. *Lingua* 32 pp. (239 — 253).
- 12— Mackenzie, D. N. (1961) *Kurdish dialect studies*. London.

به‌زمانى رووسى :

- 13— Bakaev, Ch. (1973) *Izik Kurdiv SSR Maskva*.
- 14— Kurdoev, K. (1978) *Gramatika Kurdska Izika. Maskva*.

کوردیی شیوهزار

محمد امین ههورامانی

پیشه کی :

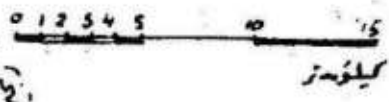
۱ - پیشه کی ، پشکینهری ئەم ریره وه ، کهرستهی نووسراوی فراوان و دیرینی جۆراوجۆری تهواوی وههای به دهسته وه نیه ، یان ، دهوروبهر تهواو گونجاو بو پشکین و لیکۆلینه وه و گهران به دوادای وههای بو ساز نه دراوه تاوه کو ، به بی گومان و به بی دلچرکی و به ئاسانی بتوانی بریاری زانستی یانهی خۆی ده بارهی ریره وو روواله تی شیوه زمان و شیوه زاری ناوچه کانی ئەوسای کوردستان بدات .

واته ، ههروهك چون دهستیشان کردنی دایرینی زمان به ره و شیوهزار به بی زیادو که می ، ناتوانی بکری ، ههروه ها ، پلهی سه ره تایی ، یان بابلیین ، ههنگاونانی پلهی سه ره تایی شیوه زاریش ، به ره و وهرگرتنی روواله تی زمانیکی سه ره به خۆ ، به بی زیادو که م ، دیاری ناکری !!

له گه له وهش دا ، بومان ههیه ، پاخود ، بابلیین ، توانای ئەوه مان ههیه ، که زۆر نه بی که م و به راده یه کیش ، که زۆر له نزیککی بکات ، شوینه واری ههنگاوه کانی زمانی کوردیی به ره و شیوهزار به دی بکهین و به هۆیانه وه به پتی ریره و یان ده گینه و یسته یهك ، که زۆر رووشنه و له و باوه رهش دام ، که ئەو ئەنجامه ، جیگای مله جیری که س نه بی و له لای زور به یشه وه ، به بایه خدارو به راست وه ربگیری !!

بو روشن کردنه وهی ئەم واته یه و ئەم مه به سته ، ئیمه وای به باش ده زانین ، که په نا به رینه ، بهر زمانه کانی ئەو سه رده مهی دراوسیمان (ئەوانه یان ، که به زمانی کوردی خزمن) ، که زۆر نه بی که م ، دهوروبه ریان ،

● دین
▲ شکرینوار یاں کوئٹہ سترینہ واری
▲ اہلس بلواتع الاثریة فی العراق
۱۹۷۶ء شماره ۵۹

خريطة تبين موقع
المنجونة

له گه‌ل ده‌ور و به‌زنی زمانی کوردی‌دا له زۆر رووه‌وه ، و هه‌نگه‌یه‌ك بووه‌وه به هه‌ویانه‌وه‌وه به‌هۆی ئه‌وه دیار دانه‌وه ، که له کاتی هه‌نگاو نانیان‌دا ، به‌ره‌وه شیوه‌زار ده‌ر که وتوون و به‌پۆشنی ، به‌دی ده‌کرین و هه‌روه‌ها به‌راورد کردنیان له گه‌ل زمان ، یاخود زمانانی ئه‌وه ده‌مانه‌ی ناوچه‌کانی کوردستان‌دا ، که زمانی کوردی ئه‌م‌پۆ (به‌شیوه‌گانه‌وه‌وه) ، وه‌چه‌ی ئه‌ویانه ، ده‌توانین هه‌نگاوه‌کانی زمانه‌که به‌ره‌وه شیوه‌زار ، به‌شیوه‌یه‌کی زۆر نزیك له راسته‌وه‌وه ئه‌وجا هه‌نگاوه‌کانی دیکه‌ی به‌ره‌وه ئه‌ولاتر به‌شیوه‌یه‌کی راسته‌وره‌وان ، ده‌ستیشان بکه‌ین .

٢ - له‌باره‌ی زمانی خزمه‌وه :

زمانی میدیه‌کان و زمانی ئاقیستایی و ئه‌وجا زمانی ناو قه‌باله‌ی سییه‌می هه‌وارمان و دوا به‌دوای ئه‌وانیش ، زمانی کوردی ئه‌م‌پۆ ، له‌گه‌ل زمانی پارسی کۆن (پارسی هه‌خامه‌نشی) و هه‌ی (ئه‌شکانی = په‌رتی) و پارسی ساسانی و زمانی پارسی ئه‌م‌پۆیش ، ئه‌گه‌ر ، (دوو به‌ره‌وه وه‌چه‌زا) له‌یه‌کتیری به‌وه‌وه دوور نه‌که‌وتنه‌وه ، له‌سێ (به‌ره‌وه وه‌چه‌زا به‌ولاوه ، له‌یه‌کتیری به‌وه‌وه ، ده‌رباز نه‌بوون !!

که‌وا بووه‌وه به‌م پێیه ، ئه‌گه‌ر ئێسه‌ په‌تامان بۆ به‌راورد کردنی تێوان پاله‌وی ئه‌شکانی و پارسی ساسانی برد بێگومان ، ئه‌نجامه‌که‌یان ئه‌گه‌ر وه‌ك یه‌كو وه‌ك ئه‌نجامی به‌راورد کردنی شیوه‌زمانی گه‌لی و هه‌ی دینی میدیه‌کان زمانی کوردی ئه‌م‌پۆ نه‌بێ ، سه‌رکردنه‌که‌یان ، ئه‌وه‌نده نابێ ، که زۆر پێوه‌یانه‌وه‌وه له‌تێوانیان‌دا ، زه‌ق و دیاری بێ !!

له‌به‌ر ئه‌وه‌وه بۆ ئه‌م مه‌به‌سته ، په‌نا ئه‌به‌ینه‌ به‌ر زمانی ئه‌وه‌وه نووسراوه هه‌لکه‌ندراوانه‌ی ، که له‌ده‌مه‌وه‌ره‌مانه‌وه‌یایی شاهه‌ ساسانی به‌کان‌دا ، نه‌خش کراون ، به‌تایبه‌تی ، ئه‌وه‌ نه‌خشانه‌ی ، که له‌سه‌رو کلاوی ئه‌رده‌شیری بابکان و شاهپوری کوری‌دا ، هه‌لکه‌ندراون .

پیشه کی ، دهبی نهوه بوتری ، که نهوه نهخشه هه لکه ندر اوانه ، به
 نهلف ویتی ئارامی نووسراونو له بهر نهوه ، وهك باوی هه نووسراونکی
 دیکه ی نه سهرده مهی ناوبه ناو ، وشه ی ئارامی به شیوه ی (هزو ارشن) ی
 تیدایه و پتر له وشه ی ، زور به شیان ، به دوو شیوه زمان (پالهوی
 نهشکانی = په هله وانیک) و (پارسی ساسانی = پارسیک)^(۱) نووسراون .
 ۳ - به کی له نووسراوه هه لکه ندر اوانه :

نهم وهر گه ته یه ی خواره وه ، له وهی نه رده شیر (که به ، تیشه ی روسته می
 هونه رمه ند ، نهخش کراوه) وه ، وهر گیراوه و ، بو شیوه ی پارسی نه مرو
 پرو بهری (ترانسلیتره یشن) گیراوه ته وه .

۱ - پتکر این مز دیسن بگ ارتخشیر (پارسیک)

۱ - پتکر ام مز دیسن بگ ارتخشیر (پهلوانیک)

۲ - شاهان شاه ایران کی چتر (پارسیک)

۲ - شاهین شاه اریان کی چهر (پهلوانیک)

۳ - هیچ یزدان پس بگ پاپک شاه (پارسیک)

۴ - ئیکدانه وه وهر گرتنه هه لکه ندر اوانه که :

+ دیری به که م :

وشه ی (پتکر) ی (پارسیک) ، به رام بهرو هاو واتای وشه ی (پیکره) ،

له پارسی نه مرو دا . به رام بهری نه م وشه یه ، له زمانی کوردی دا (زمانی

کوردی نه مرو دا) ، هه ر ، وشه ی (پهیکره) .

وشه ی (این) ی (پارسیک) ، که به واتای (این) ه له پارسی نه مرو دا ،

به رام بهرو هاو واتای (ام) ه ، له زمانی (په هله وانیک) دا .

نه وه ، که سه رنج راده کیشی ، لیره دا ، نه وه یه ، که جوره جیاوازی بهك

له تیوان جوره فرهیزی وهك ، (پنکر این) ی پارسیک و (پتکر ام) ی

په هله وانیک و هه مان فرهیزی پارسی نه مرو دا هه یه و نه ویش ، نه وه یه ، (این

پیکر ۰۰۰۰)

له زوربهی شیوه کانی کوردیی ئەمەردا ، له بریی (این) ی پارسی (ساسانی و هی نویش) ، نامرازی (ئەم) به کار دههینن ، که چی ، له شیوهی لوری و که لهووی و هه ورامانی دا ، (ئی) به کار دههیزی .
لهم رووهوه ، ده بی بلین ، که (ئی) لوری و که لهووی و هه ورامانی لهوهی په هله وانیکه وه نزیکه و (ئەم) ی ئەده بی و شیوه کانی دیکهش ، لهوهی پارسیکه وه نزیکتره !

بهلام ، له رووی ریزکردنی وشهوه ، که جۆره یاسایه که وه هر زمانه ی ، بو خۆی تایه تی به کی خۆی ههیه و بهو په یتره واه ، زمانی پارسی نوئ و کوردیی ئەمرو ، لهم فره زه دا ، وهك به کن و له گه ل بوونی جیاوازی به کسی زۆر کهم داو ئەویش بوونی پاشه ندی (ه) ی کوتایی به - (ئالیزه دا) و نه بوونیشیه تی له زمانی پارسی ئەمرو دا ، واته ، لهم فره زه دا :

- این پیکر . . . (پارسی ئەمرو) .
- ئەم په یکه ره (کوردیی ئەمرو) .

+ دیری دووه م :

(شاهان) ی (پارسیک) ، بهرامه رو هاوواتای (شاهین) ی (په هله وانیک) که له روواله ته وه جۆره گۆرانیك رووی داوه ئەو گۆرانهش ، به سه ر ده نکه بزوین دا هاتووه . ئەم جۆره گۆرانه ته نانهت له ییوان شیوه ی ناوچه په که وه بو ناوچه په کی دیکه و زۆر نزیکیش روو ده دات .

بو وینه ، (کارد) ی شیوه ی هه ورامانی ، بووه به (کیرد) له شیوه ی سلیمانی و شاره زووردا . یاخود (سوور) ی شیوه ی ئەده بی و هی شاره زوورو هه ورامان ، بووه به (سۆر) ، له شیوه ی خوشناوه تی و شیوه ی ناوچه ی بادینازدا .

وشه ی (آریان) ی په هله وانیک ، به ره و (ایران) ی پارسیک - وهك جۆره ئال و گۆرانیك - رووی ناوه و ئەمهش ، جۆره ئال و گۆرانیك ، که له

چوارچىئوھى (پاش وپيش) بەولايە، ھىچ جۆرە زىادوگەمى يەكى بەسەردا
نەھاتوۋە .

كوردىي ئەمىرۆ ، ھەر ھەمان وشەي (ئىپوان) ، بەكار دەھىتىن و بۆيە ،
ئاليرەدا ، لەگەل پارسيكدا ، ھاوکارە .

— وشەي (كى) يەھلەوانىك و پارسيك : لە (كى = كفى = كەفى)
ئاقىستايى يەو ھاتوۋەو لە بنەرتدا ، بە واتاي (گەورە ، مەزن ، پىلك ،
ئارى ، خودا ، دارا ، سەرور ، مير . . . ھاتوۋە) .

ليرەدا ، (كى = كەي) ، بە واتاي (خوب ، زىيا ، نىك ، خوش) ي
پارسي ئەمىرۆ ھاتوۋە ، ئەگەرچى وشەي (كى) ، ھەر بەھەمان واتاو ھەمان
(گۆ) يەو : ھەروەك چۆن ، لە يەھلەوانىك و پارسيكدا بەكار ھاتوۋە ، لە
پارسي ئەمىرۆيشدا ، ھەر بەكار دىت .

لە كوردىي ئەمىرۆيشدا ، تەنھا وەك (ناو) بەكار دەھىتيرىت ، بۆ وىنە ،
وەك ناوى : (كەيخەسرەو ، كەيقوباد ، كەيكاس ، كەيخوا . . .) .

— وشەي (چىرى) پارسيك ، بە واتاي وشەي (چەرى) يەھلەوانىك
ھاتوۋەو لە پارسي ئەمىرۆيشدا ، ھەر وشەي (چەرى) ، يان (چەرە) ، كە
بەرامبەرى وشەي (چارە) ي كوردىي ئەمىرۆيە .

ليرەدا ، جۆرە ئالو گۆرىك بەدى دەكرى و ئەويش دەنگى [ھ] يە
لە شىئوھى يەھلەوانىكدا ، كە بەرەو دەنگى [ث] ، لە شىئوھى پارسيكدا ،
رۆيشتوۋە .

حالى حازر ، (واتە : ئاليرەدا) پارسي نوئى بەلاي يەھلەوانىكدا ، لار
بوۋەتەو ، ئەك بەلاي پارسيكدا ھەروەھاش (چارە) ي زمانى كوردىش .

+ دىرى سىيەم :

لە دىرى سىيەمدا ، (يزدان) ي پارسيك ، ھاوواتاو بەرامبەرى وشەي
(يزتان) ي يەھلەوانىكە ، كە دەنگى [ت] ي يەھلەوانىك بەرەو دەنگى [د] ي
پارسيك رۆيشتوۋە .

ئەم وشەيە ، لە پارسی ئەمڕۆدا بوو بە (ایزد ، خودا) و پتر لە وەش ؛
(یزدان) ، هەر خۆی بە هەمان واتاش ، هەر بە کار دئی .

لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ، بۆ هەمان واتا و هەمان مەبەست ، خودا ،
یەزدان ، یەزتان ، کارساز ، کارزان ، دانا ، داوەر ... بە کار دین ، ئەمە
جگە لە ناوی زۆر باوی عەرەبی ، کە بۆ ناوی خودا ، بە کار دەهێنرێن واتە ؛
لیژەدا ، زمانی کوردیی ئەمڕۆ ، لە گەڵ هەردوو شیوە کەدا ، هاوکارە .

وشەي (پس) ی (پارسیک) و (پوهری) (پههله وانیک) ، بە یەك واتا
هاتوون و بەرامبەر و هاووتایان ، لە پارسی نوێدا (پس) ، کەچی لە زمانی
شیعری کلاسیکی کوردی دا ، (پس) و (پوهر) ، هەردووکیان بەرامبەر
واتای (کور) بە کار هاتوون .

لە زمانی کوردیی ئەمڕۆدا ، وشەي (پس) ، لە وشەي ناساکاری
(پسام) و (پسدان) دا ، بە کار دەهێنرێت . بەلام لە زمانی پارسی ئەمڕۆدا ،
(پس) و (پوهر) بە کار دین . کەچی لە پارسی ئەمڕۆدا ، (پس) بە هەمان
واتا ، بە کار نایەت ، یان بەرچاو نە کەوتوو !!

وشەي (بغ) ، چ لە پههله وانیک و چ لە پارسیک دا ، ئال و گۆری
بەسەردا نە هاتوو . لە هەردوو لایان دا ، وشەي (بغ) ، بە واتای (خودا ،
ایزد ، آفریدگار) هاتوو لە پارسی نوێ دا ، بەو جۆرە واتایە بە کار هێنانی
بەرچاو نە کەوتوو .

لە کوردیی نوێ دا ، وشەي (بەگ) بە کار دئی ، بەلام بە کار هێنانە کەي
بە جۆرێکە ، کە نەختی دوورە لەو واتا بنەرەتە یەو و واتە ؛ وەك نازناوی ،
کە واتای گۆرەیی و بە دەسلەتێ دەنوێنێ !!

• واتا گشتی بە کەي بە زمانی پارسی ئەمڕۆ :
« این پیکر خدایگان مزدا پەرست اردشیر ، شاهنشاه ایران ، کش نژاد
از یزدان ، پسر خداوندگار بابک شاه (است) .

(ت . ز . ف . د . خاقلری)

ئەگەر سەرئىچكى سەزىپىنى، ھەرسىنى شىۋە كە (پەھلەۋانىك و پارىسك و پارسى نوئى) بىدەين ، بە ئاسانى ، بۆمان دەردە كە وئى ، كە : -

(۱) - زمانى پەھلەۋانىك و پارىسك دوو شىۋەى زمانىكىن .
(۲) - زمانى پازسىي ئەمروئىش ، ۋەك زمانىكى سەربەخۆ ، ئە ھەردوو شىۋە كە ، كان ، لەسەر زەمىنەى ھەردوو كىيەۋە ، شەۋر بۆۋە روۋالەتتىكى سەربەخۆى ۋەرگرتوۋە ۋە ھەردوو شىۋە كە خۆى جىۋى كىر دوۋە شەۋە .

(۳) - زمانى كوردىنى ئەمروئىش ، جگە ئە كەرسە زمانى بە بنەپەتتە كەى خۆى ، ھاۋكارو ھاۋبەشە ، لە زوربەى كەرسەتە زمانى بە كانى پارىسك و پەھلەۋانىك و پارسى نوئى دا .
ئەۋجا ، پىش ئەۋەى ، ئەم خالە بەجىن بېيلىن ، پىرئىيارى بەرى رېگامان دەمگىرى و دەئىن :

ئىمە ، ئەگەر زانىمان ، كە ئاۋچە كانى كوردستان ، لە ئاۋچە كانى ولاتى پارس (ئاۋچەى شىرازى ئەمرو) و ولاتى پارتوا (مەلبەندى ئەشكەنىيە كان) بەرپاتىرو فراۋاتىرە ۋە ھەروەھا خەلكە كەشى ، بە پىئى ژمارە ، لەۋان زۆرتىن ، ئەنى بۆچى بە زمانە كەى ئەۋان شىۋەى سىننەم ، بۆ نەخشە نووسراۋە ھەلكە ندىراۋە كانى شاھە ساسانىيە كان ئەكرا ۱۱۹

ئىمە ، بەم جۆرەى خوارەۋە ، بۆ ۋەرامى ئەم پىرئىيارە دەروئىن :
- دەبى ، زمانى ئەۋ دەمەى ئاۋچە كانى كوردستان زمانى بۆۋى ، كە لەگەل زمانى پارىسك دا ؛ ھىچ جۆرە جىاۋازى بەكى نەبۆۋىن ؛ يان ئەگەر ۋەھاش نەبۆۋىن ، دەبى لەگەل ئەۋەى پەھلەۋانىك دا ، يەك جۆر بۆۋىن ۋە ئەمەش - چ لە دۆخى يەكەم دا ۋ چ لە دۆخى دوۋەم دا - دوۋرە لە راستى يەۋە ؛ چۈنكە زمانى ئاۋ قەبىلەى سىننەمى ھەۋرامان ، كە لە دەم و سەروكلەۋى ئەشكەنىيە كان دا بۆمار كراۋە ، ۋەك شىۋە زارىك و بگرە پىتر لەۋەش ، روۋالەتى جىاۋازىي ؛ چ لە روۋى نووسىنەۋە - (بوۋنى سەرو

بۆرۈ چىلكە يەككى ئەوتۇ ، كە لە نووسىنە كانى ئەردەشىرو ئەوانەئى زمانى سدا
 بەرچاۋ ناكەون) و چ لەرۈۋى كەرەستەۋە ، بەزچاۋ دەخات ۱۱
 ئەمە ، لە لايەكەۋە ، لە لايەككى تریشەۋە ، مامە ئەى كرىن و فرۆشتنى
 ۋەھى بچكۆلەى ناۋچەبى ، ھەرگىز بە زمانى رەسمى ناكرى ، ئەگەر ئەو
 زمانە رەسمى ، زمانى داىكزادى ئەو خەلكى ئەۋ ناۋچەبە ، كە ئەۋ مامە ئەيانە
 بىن كەردوۋە ، نەبى ! ئەمە جگە لەۋەى ، زمانى ناۋ ئەۋ قەبالەبە ، ھەرۋەك
 بە ھۆى بەراۋردەۋە ، دەر كەوت (تەماشائى ، خىالى سەرەكى ۲۰ -
 بكارەۋە) ، لە زمانى كوردبى ئەمروۋ زمانى ئاقىستائەۋ نىكتەر ، تاۋەكو
 نىكى لە (بەھلە وانىك) ەۋە .
 كەۋاتە ، لەۋ دەمەدا ئەۋ خەلكەى ئەۋ دەمەى ناۋچە كانى كوردستان ،
 دەبى لە يەككى لەۋ دوو شىۋە زمانە تىگە يشتىن ، يان ، دەبى ، بە يەككى لەۋ
 شىۋە زمانانە و توۋىزىيان كەردبى ، ھەرۋەك خەلكى دانىشتوانى ئىستاي
 (خانەقەين) و (كەركوۋك) و (ھەۋلىر) بەسە شىۋە زمان گەتوگو دەكەن .
 بەھەر حال ، لەبەر بە دەستەۋە نەبوۋنى وىنەى نووسىن ، يان نەخسى
 ھەلكە ندرائى زمانى كوردبى ئەۋ دەمەى سەردەمى ئەردەشىر ، ناتوانىن ،
 بە تەۋاۋى ناۋۋىنشانى فراۋان و كەفەسەرى زمانى كوردبى ئەۋ دەمەى خەلكى
 ناۋچە كانى كوردستان دەستىشان بکەين و پتر لەۋەش ناتوانىن ، بلىين ؛
 زمانى كوردبى ئەۋ سەردەمە ، ھەرۋەك ئەۋەى ناۋقەبالە كەبە و نەگورائەۋە
 ياخود ئەگەر ئال و گۆرىشى بەسەردا ھاتبى ، چۆنەۋ چۆننى يە !
 تەنھا ، ئەۋە ھەبە ، بلىين ، كە زمانى كوردبى ئەۋ سەردەمەبە ، ئال و
 گۆرى بەسەردا ھاتوۋە ، بەلام ئەۋ ئال و گۆرە ، ۋەك ئال و گۆرى تىۋان
 بەھلە وانىك و پارسىك و پارسى ئەمروۋنى يە !
 ئىمە ، ئەگەر ، لەھەندى ناۋى جىگاو شوتنى ئەۋ دەمەى ناۋچە كانى
 كوردستان ، كەحالى حازر لەبەر دەستدان ، ورد بىنەۋە ، بە پروۋنى بۆمان
 دەردەكەۋى ، كە زمانى ئەۋ دەمەبەى خەلكى ناۋچە كانى ئەۋ دەمەى

کوردستان (دهمی ساسانیه کان) پرن له که رستهی رهنه نو په پنی زمانه
کوردی نه مهش بیگومان ، رهنه نیته و تایه تیی زمانه کوردی نه و سه رده مه
دهخاته بهرچاو .

بو وینه ، (پردی (۲) کناچان) و (پردی کوران) ، که له سه رو کلاوی
ساسانیه کان دا ، دروست کراون ، یا خود له وه و پیش تر هه بوون و به هو قه لای
شه میران - (که نه و کاته ، نه و قه لایه ، بو نه وه ساز دراوه ، که ناگاداری که ری
نه و پردانه ، به تایه تی پردی کناچان ، بی) - هوه چاودیری کراون .

نه و جا ، ئیمه نه وه نه زانین ، که له شیوه زمانه په هله وانیک دا ، هاوواتاو
هاوکاری وشه ی (پردی) زمانه کوردی ، شه ی (پل = Puhl
که و ابو ناوی (پرد) شیوه به کی کوردی نه و ده مه یه ، که تاوه کوئیسته نه و
پرده کونه نه و ناوه ی هه لگرتووه ، نه مه جگه له وه ی که ناوی (کناچه) .
هه ر ته تیا ، له زمانه کوردی شیوه ی دینی دا هه یه ، به لام له زمانه
په هله وانیک ، پارسینی ساسانی و پارسی نه مرودا ، هه رگیز وشه ی (کناچه) ،
به کار نه هاتووه !

وردبوونه وه له هه ندی وشه ناوی دیرینی جوگرافی ناوچه کانی
شاره زوور که وهک ؛ (پردی کناچان) و (پردی کوران) و (چهرموک) و
(گهرموک) ، و امان لی ده کا ، که بلین ، زمانه نه و ده مه ی نه و ناوچانه ی
کوردستان ، شیوه ی دینی گه لی بووه ، که شیوه ی ماچوو شیوه ی
هه ورامانی نه مرود نه وه ی نوی یه تی و به هویشیه وه ؛ هان ده درتین ، که باوه رمان
هه بی ، به و یتیکسته ی که ماموستا (رشید یاسمی) له به ره می (میژووی
کوردو په یوه ندی) دا بلاوی کردووه ته وه و (ماموستا علاءالدین سجادی) ش ،
له لاپه ره (۱۵۲) ی میژووی نه ده بی کوردی دا دوو بارمی کردووه ته وه .

واته ، له وی دا ، ماموستا سجادی ، نه م وه رگرتنه هونراوه پنه ی ،
بلاو کردووه ته وه و نه ویش ، به م جو ره یه .
« هورمزگان رمان ، ناتران کزان

ویشان شاردهوه ، گهوره گهوره کان

زۆرکاری ئارهب ، کردنه خاپوور

گنای پالهی ، ههتا شارهزوور

شه نو که نیکان ، وه دیل بشینا

میرد ئازا تلیی ، وه پرووی هوونیا

رهوشت زه رده شتره ، مانۆوه بی کهس

بهزیکا نهیکا ، هورمز وه هیچ کهس » •

له پرووی ساکاری ، وشه کان و پروواله تی کۆنیانو نه بوونی وشه ی

عاره بی و بیگانه ، تیای داو ههروه ها له پرووی کیش و (سه ره وا) وه ، له وه

دنیامان ده کات ، که مله جیری له وه نه کهین ، که زمانه کهیان ، زمانی سه ره تایی

په یدا بوونی ئیسلامی پیروژه •

یاخود ئهم په نده ئامۆژگاریانه ی پیرشالیاری په کهم ، که به هیچ جووری

که رهسته ی عاره بی تیادا ، دهست ناکه وی ، ئه وه ده سه لمینی ، که هی سه ره تایی

په یدا بوونی ئیسلامن •

بۆ وینه ، وتوو یه تی :

« داران گیانداران ، جه رگه دل بهرگه ن

گائی پر بهرگه ن ، گائی بی بهرگه ن

که رگه جه هیله ن ، هیله جه که رگه ن

پوقاس جه پوقاس ، قهرگه جه قهرگه ن

گوشت جه واته ی پیرشالیار بۆ

هوشت جه کیاسته ی زانای سیمیار بۆ » •

٦ - شبیه زاری زمانی کوردیی :

نهختی ، له مه و پیشتر ، وتمان ، ههروه که ده و روبه ری گونجاو سازدراو

بۆ زمانی پارسی نوێ رهخساوه ، بۆ زمانی کوردیش ، هه ره همان ده و روبه ر

رهخساوه ، ئه گه ره هاتوو ئه وه مان پشت گوئی خست ، که سازدانی ده و له ت ،

بۆ ماومەیه کی دوورودریژ ، بۆ کوردەکان نەرەخساو ، کهچی به پیچهوانهوه ،
فارسەکان توانیویانه ، دهولەت له‌دوای دهولەت سازبدهنو بیگومان ،
ئەمەش جۆره ده‌ورووبه‌ریکی به پیتە بۆ هینانه کایه‌ی زمانیکی نوێی
سەر به‌و ده‌وله‌ته‌وه .

ئەمەش ، دەمانبات ، بۆ ئەوه‌ی ، که بلین ، ئەگەر ده‌وله‌تی ساسانی
نه‌هاتبایه‌ته کایه‌وه ، زمانی (پارسیک) یش ، به‌و جۆره‌ی که هه‌بوو ، نه‌ده‌بوو !!
یاخود ئەگەر ، ئیمپراتۆری‌یه‌تی ئیسلام خاکی گه‌له‌کانی ئێرانی داگیر
نه‌کردبایه‌و ئەو گه‌لانه‌شی ، ئەگەر ئیسلام نه‌بوونایێ ، ئەو زمانه‌ پارسی‌یه‌ی
که ئەمڕۆ هه‌یه ، هه‌رگیز نه‌ده‌هاته کایه‌وه !

به‌و پیتیه‌ی سهره‌وه ، ده‌بی دان به‌وه‌دا بنین ، که ده‌ورووبه‌ری ، بۆ
مانه‌وه‌ی زمانی ئەو خه‌لکانه‌ی ناوچه‌کانی کوردستان ، له‌قالبی دوو
شیوه‌زاردا ، یاخود له‌قالبی شیوه‌زاریکی که‌م‌دا ره‌خساوه ، گونجاوتر
بووه ، تاوه‌کو ده‌ورووبه‌ری هه‌مان مه‌به‌ست ، که بۆ پارسی کۆنو په‌هله‌وانیک و
پارسیک و پارسی نوێ ره‌خساوه !!

چونکه به‌پیتی زۆرو زه‌برو جه‌وری ده‌وله‌ت و یاسای ، ده‌بی زمانیکی
نوێی ئەو خیزانه‌ی ، که ئەو سه‌رۆکی ده‌وله‌تیه‌ لی هه‌لکه‌وتوووه - (به
تایه‌تی ئەگەر ئەو سه‌رۆک ده‌وله‌ته‌ له‌ خیزاتیکی تر بی) - ساز بدری و
به‌رپا بکری !

٧ - هه‌نگاوی یه‌که‌می شیوه‌زار :

به‌ پیتی میژووی به‌سه‌رهاتی گه‌لانی ناوچه‌کانی کوردستان ، بۆمان
هه‌یه ، که دیاری کردنی سه‌ره‌تای کات و ده‌می هه‌نگاونانی زمانی میدی به‌ره‌و
شیوه‌زار بڤه‌ینه کۆتایی فه‌رمانه‌ه‌وایی میدیه‌کان و یان نه‌ختی دواترو
دریژه‌کیشانیسی بگاته ده‌ورووبه‌ری سه‌ده‌ی زاینسی ، یان نه‌ختی پتر
له‌وه‌و به‌ بیروپرای ئیمه‌یش ، خه‌سته‌ی ئەمەش ، به‌م جۆره‌ ده‌گریته‌وه .

ئیمه ، وه‌ها بۆی ده‌چین ، که هه‌موو جۆره که‌له‌پووریکی رۆشنییری

میدی یه کان ، که له سهر و کلاوی فه زمانه وایی خویان دا هه یان بووه ، له سهر و کلاوی هه خامه نشی یه کانیش دا - (جگه له دهسه لاتی رامیاری) - بهو جوره ی خوی ، پاریزگاری کراوه و گه ششی نه کردبی ، سهر کویر نه کراوه . به لگشم بو ئه مه ی سهره وه ، ئه م خالانه ی خواره وهن :

۱ - ههرچی کتیب و نووسراوو ئه تنیکه ی میدی یه کان ، که له لایهن کلدان یه کانه وه بو (بابل) برابوون ، له سهر و کلاوی شاهیکی هه خامه نشی دا ، دهره یترانه وه بو کتیخانه و ئه تنیکه خانه ی هه مه دان گتیردرانه وه (۲) .

۲ - ناوچه کانی میدیا ، وهك سترابنشین ، سهرهك هوزو پیاو ماقوولی میدیایی بهر یوه یان دهر دو له و دهوره دا ، هیچ جوره جیاوازی یهك ، له تیوان هه خامه نشی یه کان و میدی یه کان - (جگه له و تایه تی یه ی که خیزانی شاهه نشاه هه یوو ه !) - بهدی نه کراوه .

۳ - دین و پیری دینی و رابه ری دینی ، ههر به دهست هوزیکسی میدی یه کانه وه بوو ، که به (ماگا) ، ناوبانگیان دهر کردبوو .

۴ - دین و په رستگای دینی و مه له بنده کانیان (شیز) ههروهك له ده می سهر و کلاوی میدی یه کان دا ، له ناوچه کانی میدیادا بوون .

۵ - زمانی (ماگا) کان ، وهك زمانیکی دینی ، له سه رپاکی ناوچه کانی میدیا و پارس دا ، سهر له بهرو بره ودار ، بووه .

که و ابوو ، یه کتی له و لایه نه رۆشنیریانه ی میدی یه کان ، زمانه که یانه - (که وهك زمانی ماگا - کان ، له دوئی توئی ئاقیستادا ، ماوه ته وه) - هیچ جوره ههنگاو یکی ئه و توئی به ره و شیوه زار - (ئه گه ر کارتیکردنی هه ندی شیوه زاری که می ناوچه یی رابه ره دینی یه کان ، لیره وله وی ، پشت گوئی بخری - نه ناوه .

له بهر ئه وه ئه توانین بهر پابوو نی فه زمانه وایی هیلینی یه کان ، به سه ره تایی سه رده ره یینانی شیوه زار له قه له م بده ین چونکه ئه وان (هیلینی کان) ، وهك

(بیگانە) و وهك (داگیر کەر) و وهك (دین دوزمن) ، خه لکه که یان به زۆرو له
وزه به دەر چه و ساندوه ته و مه و ره تاندوو یانه •

به و جۆره ، ده و روبه ری ته و ار گونجاو ، چ له پورزی دینه و مه و چ له
پوروی دنیا و مه ، بو خه لکه که کانی ناوچه کانی ئەوسای کوردستان و زمانه که یان
په خساوه و ئەو ده و روبه ره په خساوه ش ، به لای که می به و مه ، بو و به هۆی
به رپا بوونی شیوه زاریک ، یان پتر له شیوه زاریک و ئەوانیش :

• شیوه زاری گه لی

• شیوه زاری دینی

شیوه ی زاری گه لیی ئەو شیوه زمانه بو و مه ، که زور به ی خه لکی
ناوچه کانی کوردستان و تو و یزی پۆژانه یان پێ کردوو و پۆژ به رۆژیش ،
له گه ل پێشکه و تنی باری ژیا نی پۆژانه ی خه لکه که دا ، ئەویش هه نگاوی
به ره و پێشکه و تن و به ره و گونجانی ناو •

واته ، ئەو شیوه گه لی به ، له ده می ئەشکانی به کاندای ئەو شیوه زمانه
بو و مه ، که له دو ئی تو ئی قه باله ی سییه می هه ورامان دایه و هه ره ئەو زمانه ،
له سه رو کلاوی ساسانی به کاندای هه نگاوی دیکه ی ناو و رو و اله تی ئەو
هه نگاوانه ش ، به ریک و پیککی به رچاو ناکه ون ، ته نها ئەو هه به ، که بو ئری ،
ئەو زمانه خالی به له که ره سه ته زمانی عاره بی و بیگومان له که ره سه ته زمانی
پاله وی (په هله وانیک) و پارسی ساسانی (پارسیک) یس قه رز کردوو •

زمانی ناو قه باله که ی هه ورامان ، ئەگه رچی که ره سه ته زمانی به که ی زۆر
که مه ، به لام توانای هه به ، پیناسه ی خۆی و چۆنیه تی پالا و ته بوونی و جۆری
که ره سه ته ی قه رز کراوی ، به شیوه به کی زۆر پۆشن ، بخاته به ره ده ست •

پرو و اله تی گشتیی زمانی ناو قه باله که ، به م جۆره به :

• وشه ی کوردی ، که له کوردی ئەمڕۆدا هه ن •

• وشه ی ئارامی ، وهك ئامرازی په یوه ست و په یوه ند ، که حالی حازر

له زمانی ئەمڕۆی کوردی دا ، هه ندیکیان ، هیشتا هه ره به کار دین •

— که رهسته زمانی ئاشووری و هی گریکی •
 (بۆ ئەم مه بهسته و زۆرتر زانین لهم پرووهوه ، ته ماشای خالی سه ره کی
 — ۱۹ — ۲۰ ، ۲۱ — بکه ره وه) •
 ۸ — شیوه زازی دینی :

به هۆی هێرش بردن و راوانانی پیرو پابهرو شاگردانی دینی زه پده شتی ،
 له لایه ن هیلینی به کان و پیاوه کانیانه وه ، وهك نه خشه یه کی بنه په تی و تایه تی و
 زوو خیز ، بۆ له ناو بردن و نه هیشتنی هۆی بنه په تی هیز و توانای یه کگرتنه وه ی
 گه له ئیرانی به کان به شیوه یه کی گشتی و بن پرکردنی هۆزی (ماگا) کان و
 کتیبی ئاقیستا ، به شیوه یه کی تایه تی ، زور به ی زۆری پیاوو پابهرو
 شاگردانی دینی ، به گرتن و کوشتن و راوانان و ده ره ده رکردن ، له ناو بران .
 کتیبه دینی به کهشیان ، که پر بوو ، له هه مه جۆر گوشه ی خوا په رستی و
 کۆمه لایه تی و ده رمان سازی و په ره ده پی و ... هته ، سووتینرا !!

له م پرووه وه ، به پیتی رازو سه رگه زه شته کانی تیو کتیبی پاله وی ، که
 به (دینکرد) = (دینکه رد — به پیتی گۆری) ، ناو بانگی ده ر کردو وه ، سه رپاکی
 ئاقیستا ، له ده وره ی هه خامه نشی به کاند ، به ئه لف و پیتی تایه تی میخنی به
 زمانی ئاقیستا ، نو سه رابوو وه • کاتی هیز شبردنی ئه سکه نده ر بۆ ئه و
 ناوچانه و به فه رمانی ئه و سووتینران و له ناو بران •

له باره ی ئه وه وه ، که زمانی ئاقیستا ، له سه ر که له پوره زمانی
 دیکه وه ، په ره ی سه ند بی ، هیچ له و پرووه وه ، تا ئیستا ، نه و تراوه !
 به لام ، بیگومان ، زمان نی یه ، که له که له پوره زمانی تره وه ، سه رودی
 وه ره نه گرتی ! زمانی ئاقیستاش (یا خود زمانی میدی یه کان) ده بی ، به و
 رپه وه دا چووبی !

ئه و جا ، ئه و که له پوره — زمانه ، چی به و چۆنه و کامه یه ، تا ئه مپۆ
 نه زانراوه !! چونکه ، تا ئیسته تیکستی کۆتر ، له تیکسته کانی ئاقیستا و
 سه ر به خه لکی دیرینی ئه و ناوچانه ، ده ست نه که وتوو ، تا وه کو له گه ل

که رهسته زمانی به که ی ناو ئاقیستا ، (بۆ مه بهستی دهستنیشان کردنی
پروواله ته کانیاں) ، به راورد بکری .

له گه ل ، نه وه ش دا ، ده توانین بلیین ، زمانی ئاقیستا ، زمانی دایکزادی
زه پرده شته و ییگومانیش ، که رهسته زمانی کۆنی نه و گه لانه ی تیدایه ، که
له پیش میدی به کان و له گه لیان دا ، له ناوچه کانی کوردستان دا نیشته چی بوون .
نه گه ر ، به دهیان ناوی جوگرافیایی (۴) زۆر کۆنی پیش
زه پرده شتی به کان و هی سه رده می میدی به کان و دوای نه وانیش و هی
ده و روبه ری فرمانره وایی عه بیاسی به کان و دواتری نه وانیش ، له ناو
زمانی کوردیی نه مرۆدا ، هه بن ، بۆ نابج زمانی ئاقیستا ، ره گه و ریشه و
قه دی که رهسته زمانی ئاریی کۆنی تیدابجی .

زمانی نه وسای نه و خه لکه ی ناوچه کانی کوردستان ، شان به شانی
گۆران و هه نگاوانانی ده و روبه ری رامیاری و کۆمه لایه تی و ئابوری و دینی
ناوچه کان ، به ره و شیوه زاری تر ، هه نگاوی ناوه و ، به بیروپای ئیمهیش ،
هۆی نه و هه نگاوه گۆرانکاریانه ، له م خالانه دا ، دیاریی ده کرین :

(ئا) - سه رده ره ییناتی ده وله تی ناوچه یی (ده وله ت و میرایه تی
ده ره به گی) لیره و له وئ ، له ناوچه جۆربه جۆره کانی کوردستان دا ، که به
ناوی (دین) هوه ، یان به ناوی (هۆز) هوه ، یان به ناوی (خواله و پاله وان) هوه ،
ناونرابوون - (بۆ وینه (ماننا به کان) خالده ی به کان (۵) ، کاردۆخی به کان (۶) ،
حدیا به کان هتد) ، وه ک دیارده ی رامیاری ، بوون به هۆی
سه رله شیواندن له پشکینه ران و لیکۆله ره وانانی زمانی کوردی و میژووی
زمانی کوردی .

به شیوه یه کی روون تر ، په یدابوونی دیارده ی رامیاری ، به ناوی
جۆربه جۆری وه هاوه ، له ناوچه کانی کوردستان دا و دوابه دوای فرمانره وایی
میدی به کان ، وایان له پشکینه ری میژووی زمانی کوردی کرد ، که نه و
ناوانه و زمانه کانیاں له نه وه ی میدی به کان دووریان بخه نه وه ، یان به بیگانه ،

لهقه له میان بدن ، نه گهرچی ، به بیگانه زانیی نه وانهش ، له سه ر بنچینه یه کی
زانستیانه هه له نه به ستراره ، چونکه به لگه ی زانیاریانه ، تاقیستا به دهسته وه
نی به !

(بی) - سه پاندنی دینی پر و پو وچی گریکه کان ، به هوی فه رمانزه وایی
هیلینی یه کانه وه به زور به سه ر خه لکه کانی ولاتی کورده واری دا (ناوچه کانی
کوردهستان) ، بو ماوه ی نزیك له سنی سه ده یه ك ، نه مه له لایه كه وه ، له
لایه کی تریشه وه سه رده رهیتانی دینی مه سیحی پیرو زو بلا و بو ونه وه ی
به ره به ره له هه ندی له ناوچه کانی کوردهستان دا ، بو ون به هوی هیئانه
ناوه وه ی زارای دینی جور به جور ، که له زور پرو وه وه ، له زاراه دینی به
بنه ره تیه که ی ناوچه کانی کوردهستان وه دوورن .

(پی) - کو کردنه وه ی تاقیستا له لایهن ، نه و پیرو رابه ره دینی یانه وه ،
که له جینگای شاخوی سهخت و کون و قوژبنی نه شکه وته کانا ، له ترسی
هیلینی یه کان ، بو ماوه ی سنی سه ده یه ك ، خو یان هه شار دابوو ، سه ر له نوی
کو کراوه ته وه ، بیگومان نه و کو کردنه وه یه ، به زما تیکی دینی پرواله ت
نوی وه هاتو وه ته ناوه وه وه نه و رو واله ته نوی - یهش نه وه یه ، که
کو که ره وه ی ، زور نه بی که م ، به لای زاره که ی خو ی دا لای داوه !

به شیوه یه کی پرووتر ، زمانی (گات) ه کان ، وهك هونراوه وه وچه
به وچه به پامان و زمانی له بهر کراوه ، به بی گوران ، وهك خو ی ماوه ته وه .
به لام زمانی به شه کانی دیکه ی تاقیستا ، که له ده میکه وه بو ده میکی دیکه
گو یزراوه ته وه ، له پرووی هه ندی ئاوازه ی ده نگسازی یه وه ، ده بی به لای
ئاوازی گو یزهره وه دا دای شکاند بی .

(تی) - به م پییه ، زمانی پارچه کونه کانی تاقیستا ، به تاییه تی
(گات) ه کان ، وهك خو یان ماونه ته وه ، که ناوه کاز و ئاوه لئاوه کاز و راناوه کانی
ناویان ، به لای که می یه وه ، هه ریه که خاوه نی ههشت دوخه ، یا خود هه ریه کی
له وانه ، له دوخیکی تاییه تی دا پاشبه ندیکی تاییه تی هه یه ، که له سه رو کلاوی

ساسانیه کاندا پاشبهندی وهما ، نه به ناوهوه ، نه به ئاوهلئاوهوه ، نه به
پاناوهوه بهرچاو نه که وتووہ !!

بهم پییهی سهرهوه ، له ماوهی تیوان فەرمانرہوایی هیلینی به کاندا ،
تاوه کو کوتاییی فەرمانرہوایی ساسانی به کان ، به لای که می به وه ، چند
زاریکی دینی و هی گه لیش ، هاتوونه ته ناوهوه :

۱ - شیوهزاری (گات)ه کان ، زمانه که یان له چوارچیوهی
هۆنراوه دایه ، له بهر ئه وه ، ئال و گۆر بوونی ، ئه گهر دستکاری مه به ستاوی
له گه لدا نه بی ، زۆر زحمه ته •

۲ - شیوهزاری دینی ، که تیکسته دینی به کانی (به شه کانی دیکه ی
ئاقیستا) دی پی کۆکراوه ته وه ، ههروهک نهختی له مه و بهر تر وتمان ، ده بی
له هه ندی لایه نی ئاوازه سازی به وه ، به لای شیوه زمانی کۆکه ره وه دا -
(به هۆی نه زاینه وه ، یان ، به هۆی په رینه وه ، یان به هۆی مه به ستاوی به وه ،
یان به هۆی وه ها بۆ چوونه وه ، ... هتد) - دای شکاندووہ •

۳ - شیوهزاری دینی ، که بریتی به ، له شیوهزاری گه لی که فه سه ر
به زاراوی دینی ، که له کاتی هه لس و که وتی دینی دا ، پیرو رابه ره دینی به کان ،
بۆ لیکدانه وهی تیکسته دینی به کانی ناو ئاقیستا ، بۆ ئه وهی به ئاسانی
گوینگران لیتی تی بگهن ، به کاریان هیناوه •

۴ - شیوهی ناوچهیی ، له رووی شیوهی گوکردنی هه ندی ده نگه
بزویته وه ، یان به کاره یینانی هه ندی که رهسته زمانی بیگانهی دراوسی به
ناوچه یه ک و نه بوونی هه مان که رهسته زمان له ناوچه یه کی تر داو به و جۆره •

۹ - شیوهزاری (گات)ه کان :

شیوهزاری گاته کان ، که به زمانی ره سه نی (ماگا) کان ، له قه له م
ده دری ، ههروهک - (هه ر له بهر ئه وهی له دوئی توئی هۆنراوه دایه) - و
به سه رپاکی دۆخه کانیه وه - (هه شت دۆخ ، بۆ ناوو ئاوه لئاوو پاناو) -
ماوه ته وه •

ئەم شىۋە زمانە ، ئەگەر لە دەمى فەرمانزەوايىيى مېدى يە كاندا ، زمانى دىنى و ھى فەرمانزەوايىيى و ھى گەلىيان بووبى ، لە دەمى ئەشكانى يە كانو بەرەو ئەملاو ، دەبوايى ، لەلايەن پىرانو رابەرانى دىنى لى ھاتووو ، لىك بدرابايەتەو ، تاوەكو خەلكى ئەو دەمە ، بتوان لىي تى بگەن !!

ئەو جۆرە دوور كەوتنەو ، لە دەمى سەر و كلاوى ساسانى يە كاندا ، ھەنگاوى گەورەترى ناو و تاوەكو و ھەي لى ھاتوو ، كە لىكدانەو ، بو لىكدانەو ھى پىشووترىان ، كراو . !!

بەلام ، لە ناوچەكانى كوردستاندا ، بو ھەمان مەبەست ، ھىچ جۆرە شتى لەو پروو ھەو بەرگوى و بەردەست نەكەوتوو .

بەلگەشمان ، بو ئەم واتاينەي سەرەو ، ئەو ھەو ، كە (مىھرەبانووى كەيخەسرەو) لە ناوچەي كرماشان - دا سالى (۱۳۳۳) ى زاینى ئاقىستا (يەزە = يەسنە) ى ، بە دەستنووسى خوئى نووسىو تەو . ئەلبەتە (تەماشاي ، ل - ۳۰۵ ، ئاقىستا بکە) ئەویش ، لە وینەي (پەھلەوانىك) ھەو و ھرى گرتوو . ئەو ھى ، كە دەبى بوترى ، ئەو ھەو ، كە ئەو (يەسنە) ھەو ، جگە لەو ھى كە بە (پەھلەوانىك) نووسراو تەو ، ھەر بەو زمانەش لىك دراو تەو ھەو ئەو پارچەيەش ، حالى حازر لە پەرتوو كخانەي كۆپنھاگن دا ، پارىزگارى كراو .

دەربارەي پرووالەتە ھەرە گرینگەكانى ئەم شىۋە زمانەو ، لە بەرھەمى (زمانى ئاقىستا) نووسەرى ئەم وشەيەدا ، زۆر و تراو .

۱۰ - شىۋە زمانى دىنى :

بوونى ئاقىستاي دەستنووس ، بە شىۋە نووسىنى پالەوى ، لە دەمى ساسانىە كاندا و لىكدانەو ھى بە زمانى پالەو (پەھلەوانىك) ى و ھەر ھەش بە شىۋە زمانى (پارسيك) و لىكدانەو ھى ئەو لىكدانەو ھى پالەوى ھەو ، بە شىۋە پارسيى ساسانى ، خوئى لە خوئى دا ، چەند شتى دەردەخات و ئەوانىش :

۱ - زمانی په هله وانیک (پالهوی) سه رانسهری فرمانره وایی

ساسانی په کان ، سه رله بهر بووه .

۲ - نه گهرچی دم ، دهمی ساسانی بووه ، به لام زمانه که یان نه وونده

سه رله بهر نه بووه ، تاوه کو هه موو لایه نی بگریته وه .

۳ - جیاوازی په کی زور له تیوان زمانی پالهوی نه شکانی و پالهوی

ساسانی دا هه بووه ، به وهدا ، نه مه دهرده که وی ، که زمانه پالهوی به

نه شکانی په دینی په که یان سه ر له نوی به زمانی پارسی ساسانی لیک دواته وه .

۴ - نه م دیارده زمانیا نه ، که به سه ر شیوهی پالهوی و پارسی ساسانی دا

هاتووه به سه ر زمانی خه لکی ناوچه کانی نه و دهمی کوردستان دا نه هاتووه ،

چونکه ده ورو بهری سازدهری وه های بو ساز نه دراوه و بویه ده بی زور

نه بی ، که م وهك خوی مایته وه . نه و هس ، که به لگه په که ، بو نه م راستی به ،

که رهسته زمانی په که ی زمانی پیرشالیاری ^(۸) په که مه ، که ئال و گورپیکسی

وه های به خوی وه نه دیوه و به که رهسته زمانی بیگانهش بوژه نه کراوه وهك

زمانی نه مپوی کوردی تیدایه .

له گه ل نه و هس دا ، ده بی نه وه له یاد نه که ین ، که شیوهی دینی - گویا

بو لیکدانه وهی هه ندی تیکستی دینی - نه و خه لکه ی نه وسای ناوچه کانی

کوردستان ، پره له زاروی دینی ، هه روهك زمانی رابه ره دینی په کانی

ئیسته ، پره له زاروی دینی ئیسلامی .

۱۱ - شیوه زاری گه لی :

مه به ست ، له شیوه زمانی گه لی ، نه و شیوه زمانه په ، که له ناوچه کانی

کوردستان دا (شاری په کان و دیهاتی په کان و گوندی په کان .) و توویژی پی

ده که ن ، یا خود زمانی زور بهی که سه ، که ، له زور بهی ناوچه کانی

کوردستان دا ، به بی ته نگ و چه له مه ، سه رله به ره ، یا خود زمانی نه و چینه ،

یا خود نه و کو مه له زوره دواکه و تووو چه وساویه ، که به شی هه ره زوری

نه و دهمی میلله تی کوردی ، دروست کردووه .

دهوروبه‌ری ئەو دەمانە‌ی ناوچه‌کانی کوردستان - (ده‌وروبه‌ری
ده‌ره‌به‌گی و میرایه‌تی ده‌ره‌به‌گی و کۆیخا دێ و میرایه‌تی کۆیخا دێ و خاوه‌نی
زه‌وی و زارو میرایه‌تی خاوه‌ن زه‌وی و زارو پالە‌وان و سه‌رکرده‌و میرایه‌تی و
..... هتد) بۆ کشت‌وکالی و په‌ره‌ پێدانی و فراوان‌کردنی به‌ره‌می
کشت‌وکالی و به‌ره‌و پێدانی گونجاو بووه .

ئەمه‌ش ، هۆیه‌کی سه‌ره‌کی‌یه‌، بۆ هاندانی خه‌لکی په‌وه‌ند که‌ نیشه‌جێ
بێ و سوود له‌زه‌وی و زارو به‌ره‌مه‌که‌ی وهر‌بگری له‌لایه‌کی دیکه‌شه‌وه ،
هاندهریکه‌ بۆ په‌یدا‌کردنی په‌یوه‌ندی به‌تین ، له‌گه‌ل ناوچه‌کانی دیکه‌دا ،
یان ته‌نانه‌ت له‌گه‌ل ئەو جیگایانه‌دا که‌ بازارن بۆ ئال و گۆر کردن و فرۆشتن ،
به‌ره‌می کشت‌وکالی و مه‌رومالات ، ئە‌گه‌رچی ئەو بازاره‌ش ، بێگانه‌ بێ !!
جۆری هه‌لسوکه‌وتی دانیشه‌توانی ناوچه‌یه‌ک و جۆری په‌لی زانیاری یان و
پاده‌ی په‌لی ژیانان و ئابووری یان و جۆری په‌یوه‌ندی یان و چه‌ندی به‌ره‌می
به‌روبوومیان و مالات و ئازهلان ، له‌ ئاوینه‌ زمانیه‌که‌ یان‌دا په‌نگ ده‌داته‌وه ،
که‌ له‌ رووی ئاوازه‌ی هه‌نده‌ ده‌نگیکه‌وه‌و له‌ رووی هه‌ندی که‌رسته‌ زمانی
دیکه‌وه ، که‌ زۆرتر په‌یوه‌ندی به‌جۆری به‌ره‌مه‌که‌ یانه‌وه‌ هه‌یه ، له‌ زمانی
خه‌لکی ناوچه‌یه‌کی دیکه ، که‌ له‌و رووانه‌دا ، وه‌ک ئەو نی‌یه ، جیاوازی
ده‌نوینی !!

به‌پێی رێپه‌وی ئەو وته‌یه‌ی سه‌ره‌وه‌و هه‌ندی ده‌وروبه‌ری تر که‌ بۆ
چه‌ند ناوچه‌یه‌کی نزیك له‌یه‌کتری‌یه‌وه ، سازدراوه‌و بۆ هه‌ندی ناوچه‌ی تر
جۆریکی تایه‌تی تر سازدراوه ، شیوه‌زاری ناوچه‌یی به‌رپا ده‌بێ !
ئەو شیوه‌زاره‌ ناوچه‌یی‌یانه ، هه‌نگاوی گه‌وره‌و فراوان و به‌رپات‌تر
ده‌بێن ، ئە‌گه‌ر هات و ده‌وروبه‌ریکی تایه‌تی ، له‌لایه‌ن بێگانه‌وه‌ بۆ هه‌لگرانی
سازدرا ، یان به‌سه‌ری‌دا ، به‌ زۆر سه‌پینرا !

به‌ شیوه‌یه‌کی رۆشن‌تر ، شیوه‌ی ناوچه‌یی ، کاتی هه‌نگاوی زۆر‌تر
به‌ره‌و جیاوازی ده‌نی ، ئە‌گه‌ر هات و خه‌لکه‌که‌ی دراوسێی ، ده‌وله‌تیک

بیگانه بوو ، یان بازاری کرین و فرۆشتنی له گه‌ل خه‌لکی بیگانه‌دا بوو ، یان ژیر ده‌سه‌ی ده‌وله‌تیکی بیگانه بوو ، چ له‌رووی دینه‌وه‌و، چ رووی زمانه‌وه‌و . به‌و پینه ، ئیمه ، نه‌گه‌ر ویستمان له‌باره‌ی جوړه زاریکی کوردی‌یه‌وه ، شتی زۆرو ته‌واو بزاین ، ده‌بی ، ئاگامان له‌سه‌رپاکی میژووی ده‌ورو به‌ره‌کانی نه‌و شیوه‌زاره‌ه‌بی و له‌هه‌موو روو به‌که‌وه بخزینه به‌ر سه‌نگی مه‌حه‌کی لیکۆلینه‌وه‌و توژینه‌وه‌وه .

بو په‌یره‌وی کردنی نه‌م و ته‌یه‌ی سه‌ره‌وه ، ده‌بی به‌لای که‌میه‌وه ، کوردستان ، بو سی به‌ش دابه‌ش بکه‌ین و نه‌وانیش ؛ کوردستانی ژوورو ، کوردستانی ناوه‌راست و کوردستانی خواروو (ژروو) .

۱۲ - به‌شی کوردستانی ژوورو :

زوربه‌ی زۆری نه‌م به‌شه (کوردستانی ژوورو) ، که‌وتوو ته‌ ولاتی نه‌نادۆل، (تورکیای) ئیستاوه .

پاش به‌سه‌رچوونی فه‌رمانه‌وایی میدی‌یه‌کان له‌ ناوچه‌کانی کوردستان‌دا ، کوردستانی ژوورو ، له‌ زۆر رووه‌وه ، له‌ ولاتی میدیا (کوردستان) دا‌پچراوه . نه‌ویش ده‌گه‌ریته‌وه ، بو هۆی شه‌ری به‌رده‌وام و درێژخایه‌نی ئیوان ئیرانیه‌کان (هه‌خامه‌نشیه‌کان، نه‌شکانیه‌کان، ساسانیه‌کان) و یونانیه‌کان‌داو نه‌وجا رۆمانیه‌کاداو نه‌وجا بیزانتیه‌کان و له‌ پاشیشا له‌ گه‌ل عوسمانی‌یان‌داو تا نه‌مروۆ به‌و جوړه .

دا‌پچراندنی سه‌ره‌مه‌ری نه‌م به‌شه‌و بوونی ده‌سه‌لاتی رامیاری و ئابووری و دینی و کۆمه‌لایه‌تی و رۆشنیری جوړبه‌جوړی نه‌ویاسا هه‌مه‌جوړانه‌، بووه به‌هۆی گۆراندنی ژیا‌نی رۆژانه‌ی خه‌لکی نه‌و ناوچانه‌ی نه‌و به‌شه‌وه‌و نه‌م جوړه‌ جه‌نجالی‌یه‌ش ، بیگومان ، پیوستی به‌ ئال و گۆرو قه‌رزکردنی ، به‌ ده‌یان وشه‌و که‌ره‌سته‌ی زمانی پیوست به‌و ئال و گۆره‌ رۆژانه‌یه‌ هه‌بووه .

روواله‌تی به‌رگی شیوه‌زاره‌ زمانی به‌شی کوردستانی ژوورو ، له‌

پروواله تی بهرگی شیوه زاره زمانی کوردیی کوردستانی ناوه پراست و هی کوردستانی خواروو جیاوازتره . چونکه ؛ خاوهن یاساو دهسه لاتناره پامیاری یه کانی ئەو دهمه دورو درێژو جۆربه جۆرانهی ، بیگانه تر بوونو بیگانه ترن ، تا ئەوانهی کوردستانی ناوه پراست ، یاخود تا ، کوردستانی خواروو !

له بهر ئەو هۆیانهی سه ره مه ، ده بیج دان به وه دا بنیین ، که شیوه زاری کوردیی کوردستانی ژوو روو ، جگه له که ره سه کوردی یه په سه نه که ی خۆی ، که به هۆی ئەرکی ههستی نه ته وه بی تی یه وه پارێزگاری کراوه ، که فه سه ره به که ره سه زمانی گریکی و لاتینی و ئارامی یه وه ، زۆر تر ، له هه ر شیوه زاری کی تری کوردیی ناوچه کانی ناوه پراست و هی ناوچه کانی خواروویش .

۱۳- بهشی کوردستانی خواروو :

هه ر له بهر ئەوهی ، که خه لکی کوردستانی خواروو بو ماوه یه کی دووروو درێژ تیکه لاوو ژێرده سه ی پارته کان و پارسه ساسانی یه کان بوونو ئەو تیکه لاوی یه ش و ئەو ژێرده ستی یه ش ، تا وه کو به رپا بوونو بلاو بوونه وهی دینی پیروزی ئیسلام و هه ر به رده وام بووه و ئەو به رده وامی یه ش ، که بو سهرانه ری فه رمانه وایی ئیسلامی ش و تا ئە مه رۆش درێژه ی کیشاوه ، بووه به هۆی قه رزکردنی ده یان ، یاخود سه دان که ره سه زمانی زمانی پالهوی و هی پارسی ساسانی و هی زمانی پارسی ئە مه رۆش ، به جۆری ، له شیوه زمانه کانی تر ، هه نگاوی گه وره تر و به رپاتتری ناوه .

بیگومان ، ئەو جۆره زیاده په وی یه ، له و قه رزکردنه دا ، هه ندی پروواله تی شیوه که ی گۆریوه و ئەو پروواله ته گۆراوانه ش ، وا له زمانه س ده که ن ، که به هه له دا پروا و له په گه زو نه ژادو نه ته وه ی ئەو خه لکه ی ئەوی ، ری دهر نه کاو به بیگانه نه ژادیان ، له قه له م بدات .

۱۴ - بەشى كوردستاني ناوہ راست :

بەشى كوردستاني ناوہ راست ، دەورو بەرتكى تايبەتى ، ھەر لە دىرى
دىرئەوہ بۆ سازدراوہو ھىچ جۆرە دەورو بەرتكى تر ، وەك راميارى بى .
نەيتوانىوہ لە بوونى و لە گرنگى و كارىگەرى ، كەم بكا تەوہ .

ئەو دەورو بەرە كارىگەرانەش ، ھى سروشتى و ھى دىنى بوون .

۱ - دەورو بەرى سروشتى ، يان سروشتى جوگرافىيە ، وای
لە بەشەكانى ، ياخود ناوچەكانى كوردستاني ناوہ راست كوردوہ ، كە بەرادەيەك
دوورە پەرىز بى . زور بەى ناوچەكانى كوردستاني ناوہ راست سەخت و
شاخاوى يەو بە درىزايى پتر لە شەش مانگى ، بە ھۆى سەختى و بارىنى
بەفرى زۆرەوہ ، رىگاوبانى لە گەل ناوچەكانى دىكەدا دەگىرى و تەنانەت
بە ھۆى ھەمان ھۆوہ ، رىگاوبانى دىيەك ، يان گوندىك ، لە گەل يەكىكى
دىكەدا دەگىرى !

ئەو دەورو بەرە سروشتى يە جوگرافىيە ، بووہ بە ھۆى ئەوہ كە ژيان
زۆر زەحمەت بى ، چونكە ، خەلكە كەى دەبى بۆ ماوہى چەند مانگى
شەوورۆژ خەرىكى خۆ رەتاندنو كار كردن بن ، بۆ ئەوہى رزق و رۆزى بۆ
شەش مانگەى زستانى سەختيان كۆ بكا تەوہ .

لەبەر ئەو دەورو بەرە سروشتى يە جوگرافىيە ، كە لە كوردستاني
ناوہ راستدا بەرپايە ، ژيانى ئەو خەلكەى ئەوئى ، كەوتووہ تە ، سەركارى
باخ و باخات دانان و كارى پىشەسازى دەستى و راو كردن ، بەلام كارى
كشت و كالىان ، لەبەر كەمى زەوى و زار بۆ كشت و كالى ، زۆر كەمە .

۲ - دەورو بەرى دىنى ، ھەر لەبەر سەختى ناوچەشاخاوىەكانى
كوردستاني ناوہ راست و بوونى سەدان كوزو ئەشكەوت و ھەشەرگەى
پىچ و پەنا ، ھەر لە دەمى فەرمانرەوايى ھىلىنيەكانەوہ ، تاوہ كو ئەمرو بووہ ،
بە مەلبەندى سازگارى دىنى .

لە دەمى ھىلىنى يە كاندا ، بە دەيان پىروپا بەرى دىنى ، لە ترسى ھىرشى

هیلینی به کازو شالایان ، هانایان بردبوه ئەشکهوتو جیگا په ناواکانی
ناوچه کانی هه ورامان و ئا له وئی دا ، دهیان ئاته شگه دهو مه لبه ندی دینی و
هورمز گایان ساز داوه .

ئهو هی ، که گه شتی به و ناوچانه ی کوردستان دا بکات ، ییگومان ،
چاوی به سهدان ئاته شگه دهو گوړی سهدان پیری دینی ده که وئی .

که و ابو ، به هوئی ئهو دهورو به ره تایه تیه سروشتی به وه ، خه لکی
ناوچه کانی کوردستانی ناوه راست توانیوانه پاریزگاریی شیوه زمانه که یان
بکه ن ، که له قالبی زمانیکی دینی شیوه گه لی دا ، ئا له وئی دا ، به ریا بووه .
به لئی ، زمانی ئهو خه لکه ی ئهوئی ، که رهسته زمانی پارسی ساسانی و
پاله وی ئەشکانیی تیادایه ، به لام ئهو تیادابوونه ، ناگاته ئهو چه ندی به تیه ی
که له شیوه زمانی کوردیی کوردستانی خواروودا به دی ده کری !

به هه رحال ، بوونی مه لبه ندی دینی زۆر له ناوچه کانی داو به شیوه یه کی
سه ره مریی به کارهیتانی زمانی دینی و به رده وام بوونی ئهم جوړه دهورو به ره ،
تاوه کو بلاو بوونه وه ی دینی ئیسلام تیای داو ئه و جا دامه زرانندی میرایه تی
جوړا و جوړ له ناوچه کانی داو کردنی شیوه زمانه که یان ، به زمانی ره سمی و
هی دینی و هی ئه ده بی بوو به هوئی مانه وه ی ئهو شیوه زمانه دینی به .

به شیوه یه کی روشنتر ، له ده می فه رمانه وایی هیلینی به کان دا ، تاوه کو
هاتنی ئیسلام کوردستانی ناوه راست مه لبه ندی دینی بووه و سه رانسه ری
فه رمانه وایی بابا ئه رده لانیه کانیش ، زمانه که یان ، زمانی دینی و هی ره سمی و
هی ئه ده بی بووه — (دینی ئه هلی هه قق) ، ئه و جا زمانی دینی و سو فیگه ری ه تی
نه قشبه ندی به کازو به و جوړه تا ئه مپو !

به پتی ، ئهو دهورو به ره تایه تیانه ی ، که هه ری ه که له به شه کانی
کوردستان به درژیایی بیست سه ده یه ک هه یان بووه ، ده گینه ئه وه ی ، که
بلیین ، ده بی شیوه زاره کوردی به کان بریتی بن ، له سی شیوه زاری
سه ره کی !

بۆ لیکدانهوهی ، ئەوه ئیمه بمانهوی و نه مانهوی ، چوار شیوه زاری
سه ره کی زمانی کوردی هه نو ئەوانیش ، به پیتی بۆچوونی ئیمه ئەمانه ن :

۱- شیوه زاری کوردیی کوردستانی ژووروو •

۲- شیوه زاری کوردیی کوردستانی خواروو •

۳- شیوه زاری کوردیی کوردستانی ناوه راست •

ئەوه بوو ، شوین و جیگای جوگرافیایی سی شیوه زاره که ی به که ممان
دیاری کرد ، به لام دهستان بۆ دیاری کردنی جیگا و شوینی شیوه زاری
جافی نه برد •

۱۵- شیوه زاری جافی :

له شیوه زاری هه ورمانی دا ، زارای (جاف) ، یان (کوردی جاف)
به و کورده کوچه رانه دهوتری ، که به بۆنه ی به خپو کردنی ئازهل و مهرو
مالاتیانه وه ، هه میشه ، گه رمیان و کویتانیان کردووه •

واته ، ئەو کورده کوچه رانه ، باری ژیانان که وتووته سه ر به خپو کردنی
مهرو مالات و ئازهل و به رو بو میان و ئەوه ، هه میشه که وتووته ته ، دواو
شوینی له وه ر ، بۆ له وه راندنی مهرو مالات و ئازهل که یان •

به و جووره ، هه رگیز نه یان توانیوه نیشه جی بین و له خانووی مووین
(دهوار) دا ژیاو نو له سه ر پشتی ره شه ولاخ و ولاخی به رزه ، که ل و په لیان
بۆ گه رمیان و بۆ کویتان گوێزاو ته وه و گوێزاو که شیان ، به ره و گه رمیان ،
دریژایی مانگی به که می پایزی خایاندووه و به ره و کویتانیش دریژایی به که م
مانگی به هاری ، پی چووه !

به هوی ئەو هاتو چۆ کردنه یاوه ، له چه ندان جیگا و ناوچه ی جوړاو جوړدا
پشوویان داوه و له و ماوه ی پشوودانه دا ، بازاریان کردووه و به رو بوومی
ئازهل که ی خوئیانیان فرۆشتوو ، یان گوړیو ده وه ، به و پیتیانیانه ی که
خوئیان نه یان بووه ! -) به پیچه وانهی دانیشتوانی ناوچه کانی کوردستانی

ناوهراستهوه ، که خوځيان سهرچاوهی سهرپاکي ژيانی خوځيان بوونو له ههموو
پروويه کهوه) — شیوه زمانه کهيان پره له کهرسته شیوهی تیکه لآو .

ټه و جافه (١٠) کوچهرانه ، له زستاندا ، بهرمو دۆلی شارهزوو کوچيان
کردوووه هر هۆزه ی جیگای نیشان کراوی تاییه تی خۆی هه بووه و به
هاوینانیشدا ، بهرمو کوستانه کانی کوردستانی ناوهراست کوچيان کردوووه
هر هۆزه یسی هه وارگهی تاییه تی خۆی هه بووه .

(ابن المهلهل) ، له نامه ی دووه می دا ، وا پیمان راده گه یه نی ، که له
سه ده ی ده ههمدا ، له ناوچه ی شاره زووردا ، چه ند شارو دئی یه ک هه بوونو
ټه و شارو دیه اتانه ، له وه رزی زستاندا ، نزیکه ی شه ست هه زاری هۆزه
کوردی کوچه ی ریان تیادا هه ساوه ته وه و ناوی شاره کانیس ، وه کو شاری
شاره زوورو ده یله مستان (ناوگردانی ټه مړۆ) و واته (بیرکئی) ، یان (بیاره ی) ،
ټه مړۆ و دوزدان — ن .

به هه ر حال ، ئیمه وینه ی هه ریه کئی له و شیوانه ی پیش به رپابوونی
ئیسلام ، یان هی ده می سهره تای به رپابوونی ئیسلامان به ده سته وه نی یه ،
که به ته واوی لیوه یانه وه دلنیا یینو له گه ل ټه وه ش دا ، له شیوه ی کوردی
کوردستانی ناوهراست — شیوه زاری دینی دا — به ده م (ره شید یاسه می) یه وه
مامۆستا سجادی هه ندی شیعی بلا و کردوووه ته وه و که ره سته و ناوه رۆکیان
له وه دلنیا مان ده که ن ، که ټه و زمانه یان ، زمانی ده می سهره تای په یدا بوونی
ئیسلام بووبی ، به وه ی دا ، که خالی یه له که ره سته زمانی عاره بی و هیشتا ده نگي
[ع] یس نه توانا وه وه ک خۆی گو بکری و پتر له وه ش رازه که ، رازی
هیترشی سهرده می خه لیفه عومه ره — (ته ماشای ده که کانی ټه ده بی کوردی ،
سجادی ، ل — ٤٠ — ٤١ بکه ره وه ، هه روه ها ته ماشای ، میژووی ټه ده بی
کوردی ، ل ١٥٢ — ١٥٣ ، بکه ره وه) .

١٦ — کوردی شیوه زار به ره و شیوه زمان :

زوربه ی خوینده وارانی کورد ، به رامبه ر به زاراوی (شیوه زمان) ی

زمانی کوردی ، دەم و چاویان کرژ دەبیتەووە ، کەچی بەکردهووە ، تا ئەمەپرۆ ،
زۆر کەم ، لەووە بیریان کردووەتەووە ، یان بیریان لەچارەسەری کردووەتەووە •
پتر لەووەش ، ئەگەر یەکی لە ئێمە دەوورو بەریکی بۆ سازدرا ، یان زەمینە یەکی
باشی بۆ پەخسا ، ئامادە یە ، کە بەشیوە ناوچەیی یە کە ی خۆی بنووسێ و
تەنانەت ئامادەشە ، کە واز لە بەکار هێنانی هەندی کەرەستە زمانی شیوە یەکی
دیکە ی کوردی بەهێنی و لەبری کەرەستە زمانی بیگانه بەکار بەهێنی !

ئێمە ، بمانهوی و نهمانهوی ، شیوەزارە کوردی یەکان ، هەنگاوی
گەرەگەرە یان بەرەو شیوەزمان ناووە هەنگاوی وەهەش ، ئەگەر بۆ
ماووە یەکی زۆر کەم نرابی ، یاخود بە ماووە یەکی زۆر نرابی ، بۆ چارەسەر کردنی
چەندان کەرەت ماووە ی زۆرتری لەووە ی پیشووی پێ دەوی !

ئەوا ، ئا لێرەدا ، بە بیروباوەری من ، هەوڵ و تەقەلادان و کۆشش کردن
لە گۆرەپانی نووسین و بلاو کردنەووەدا ، لە پێناوی هەنگاوانی زمانی نووسینی
کوردی ، بەرەو شیوە ی ئەدەبی یە کگرتوو و پالپشت بوونی ، سەنگی مەحەکی
دلسۆزانی ئەو رێرەووە ئەو ئاواتە پێرۆزە یە •

بێگومان ، هەریەکی ، لە ئێمە مافی کۆکردنەووە و زیندووکردنەووە ی
کە لەپووری رۆشنیری خۆی بەشیوە کە ی خۆی هە یە ، بەلام کاتی ئەو
کۆکراوە و زیندوو کراوە یە ، پێناسە ی تەواوی کوردی یەتی وەر دەگری ، کە
زوربە ی کورد بتوانی چێژی لێ وەر بگری •

حالی حازر ، ئەووە ی ، کە بەشیوە یەک ، لەو شیوە کوردی یانە
دە ئاخەقی ، لە شیوە یەکی دیکە ی کوردی ، بەباشی و بەرەوانی تی ناگاو
لەزەتی لێ وەر ناگری • بەلام ئەو جۆرە دوورکەوتنەووە یە لە تیوان زوربە ی
خویندەوارانی لێهاتوودا ، بەرەو نزیکبوونەووە هەنگاوی ناووە ، بۆیە ،
ئەگەر ئەو خویندەوارانە ، نەختی تر لێ بوردوو تر بن ، بە زوو ترین کات
زمانی ئەدەبی کوردی یە کگرتوو دەهیننە کایەووە •

کاتی ، ئێمە حالی دەبین لەووە ی ، کە زمانی کوردی بەرەو چوار جۆرە

شيوه زمان ههنگاوى ناوه ، كه چوار جوړه وەرگرتهى هوئراوهى وهك
 نه مانهى خوارموه مان ، له بهردهم خوئمان داو له ترازووى بهراوردا ، دامان نان.
 (۱) — بو وينه ، سهيدى ههورامى يه كه م (سه رده تاي چه رخی شانزه هم له
 سالانى ۱۵۱۵ دا ژباوه) ده لى :

« مه مه له جیش نار ، كولمیش سووره ساوه

ویش نه جیى ، سه لوینه ، مدرینه پاوه

نه تاوانم ، ورو ، چا ، ساوو نارى

دهميو : كومم ، چهنش ، گيرو نزارى » .

واتای وشه كانى .

مه مه له : مه كه . نار : هه نار

كولم : كولم . ساو : سیف ، سیو

ویش : خوى . نه رجیى : چون ، وهك

مدرینه : پراوه ستاوه . پاوه : به پیوه

نه تاوانم : نه م توانیوه . ورو : بخوم

چا : لهو . دهميو : دهميك

كوم : كام ، هز . چهنى : له گهل

گيرو : بگرم .

واته : مه كه بچكوله كانى وهك هه نارنو كولمى وهك سووره سیون .

خوى وهك گولى سهول ، به پیوه وه ستاوه .

نه م توانى لهو سیوو هه نار هه ختى بخوم و .

ماوه يهك له گهل دا بجه سیمه و .

(۲) — يان مه لای جزیری (۱۴۰۷ — ۱۴۸۱) ده لى :

«چین چین کرن زولفتین سیا كه سك نه تله سی دیا قه با

ئیدی نیشان نابن خویا تیکهل کرن لازم سه با

مى دى سه با دایى سه هر ماداری به درى کر دو کر

قهوس و قهزهح ژئی هاته دهر دیسا بهزولفانرا تهبا»
واتای وشهکان :

کرن : کردن • زولفین : زولفان
سیا : رهش (سیاو) کهسک : سهوز
ئهتلهس : ناوی قوماش دیا : ئاوریشم
قهبا : کهوا عیدی : ئیتر
نیشان : خال خویا : ئاشکرا
سهبا : شنهبای بهیانیان مندی : دیشم
دایی سههر : سههرلئی دا مادر : پروودا
بهدر : مانگ (مانگی چوارده) • دوکهر : دووکهرت
دیسا : دیسان • قهوس و قهزهح : کولکه زیرینه •
ژئی : لهو تهبا : لهگهل •
بهزولفانرا : بهزولفانبهوه •

واته : شنهبای زولفی چین چین و رهش بهسهردهم و چاوی دا خستوووه
خالهکهی شار دوووتهووه و نار به ناویش دهیان له ریئیتتهووه و له نیوانیانهوه تیشکی
کولمی و روومهتی کهوهک مانگی چوارده وههایه و زلفان دوولهتیان کردوووه،
وهک کولکه زیرینه دهرهوشیتهووه •

(۳) - بابا تیری همهدانی (۹۳۵ - ۱۰۱۰) دهلی :

«ئهگهر دل دلبهرو دلبهرو کودام ئهست •
وهئهگهر دلبهرو دلو ، دل را چه نام ئهست •
دل و دلبهرو بههم ئامیته ونیه
نهزۆنم ، دل کهو دلبهرو کودام ئهست »

واتای هندی وشه :

کودام : کام • کودام ئهست : کامهیه •
دلو : دلّه • دل را : ای دل

چه نام نهست : چ ناویکی ههیه • نامیته : تیکهَل

بهههم : بهیهكدا • كهو ؟ : كامه ؟

واتاكهی : نه گهر دَل دلبهره ، نهی دلبهر كامهیه ؟

نه گهر دلبهریش دله ، نهی دَل چ ناویکی ههیه

دَل و دلبهر له لای من تیکهَل بوون

نازانم دَل كامهیه و دلبهر كامهیه •

(۴) — عیلى به گى جاف (۱۸۹۸ — ۱۹۶۱ ی كوچى) •

«من به قهولى گهوران ده كه م

قسه له ژیر ههوران ده كه م

هه مووی له بو سوران ده كه م

ئيطاعه تی دهوران ده كه م

ههروا بووه و ههروا ده بی»

نهوسا نه دای وهفا ده كه م

سه رم پرشور سهودا ده كه م

هه ر ته ماشای دنیا ده كه م

روو به طوری سینا ده كه م

ههروا بووه و هه ر وا ده بی»

واتای هه ندی وشه :

به قهول : به گفتم • بهوته ، به قسه • وهفا : (وفاء) ی عاره بییه •

ههوران : کوی ههوره
نه دا (۴) : (اداء) ی عاره بییه •
ئيطاعه ت : (اطاعه) ی عاره بییه •
دهوران : (دوران) ی عاره بییه

طوری سینا : کیوی سینا :

واتا گشتییه که ی :

هەر له بهر ئه وهی شیوه ئه ده بی به که ی ئه مپۆی زمانی کوردی ، نه وهی
نوێی ئه و شیوه یه یه ، له و باوه ردانیم ، که ئه وهی شیوه ی ئه ده بی ئه مپۆ
بزانن و لێی تی نه گا !

۱۷- هۆی هه ره گرنگی ههنگاونانی زمانی کوردیی به ره و شیبوه زمان :

له بهشی ههنگاونانی زمان به ره و شیوه زار ، باسی هه ندی هۆی
سه ره کیمان کرد ، که بوو بوون به هۆی ئاماده کردنی زه مینه یه کی به پیت و
گونجاو بۆ پروواندن و گه شه کردنی شیوه زاره کوردی به کان . ئا لیره ش دا ،
هه و لی ئه وه ئه ده یین ، که ئه و هۆیا نه بوونه ته هانده ری ههنگاونانی زمانی
کوردی به ره و شیوه زمان ، به سه ر بکه پنه وه ، چونکه له ده ستنیشان کردنی
ئه و هۆیا نه دا ، ده رمانی چاره سه رکردنیان ده رده که وێ !

به بیرو رای ئیمه ییش ، ئه و هۆیا نه ش (زه قه کانیا ن) ئه مانه ن :

(۱) - سه رپاکی ئه و هۆیا نه ی ، که بوون به هۆی ههنگاونانی زمانی

کوردی به ره و شیوه زار .

(۲) - نه بوونی یاسایی ، یان ده سه لاتی ، یان مه لبه ندی ، که خه می

هه ره گه وره ی فێر کردن و بلا و کردنه وه و گه شه پیدانی زمانی کوردی بێ .

(۳) - به رپا بوونی ده ور و به ری زۆر کاریگه ر ، ئه ویش ، وه ک

سه ره ده ره یینانی دینی پیروزی ئیسلام و بلا و بوونه وه ی له کوردستان دا و

سه پاندنی به زۆر به سه ر خه لک دا و له ناوچه یه ک دا ، یان له چه ند ناوچه یه ک دا و

وه رگرتنی ئه و دینه پیروژه به خواشیتو به چه ز ، له ناوچه یه ک ، یان له چه ند

ناوچه یه کی دیکه دا و له ده م و کاتی به رو و دا دا و به هۆیه وه ، په یدا بوون و

به رپا بوونی ئال و گوڤ کردن و قه رز کردنی که ره سه ته زمانی عاره بی ئیسلامی

به رو و آله تی جیاواز جیاوازه وه له گه ل عاره ب و تورکی ئیسلام بوو و فارسی

ئیسلام بوو دا ، بوو به هۆی ئه وه ی ، که که ره سه ته زمانیکی ئیسلامی ،

له رووی ئاواز و موسیقا و ته نانه ت ، له رو و آله تی نوو سینیشه وه ، له

ناوچه یه که وه ، بۆ ناوچه یه کی دیی ، جیاوازی پیشان بدات !!

به شیوه یه کی روشن تر ، که رهسته زمانی عاره بی ئیسلامی ، ئه گهر ،
تورکی زمانی ، یان ئه گهر پارسی زمانی ، به کاری بهینئ و دایسه پینئ ، له
رووی ئاواز و رووالهت و هه ندئ جاریش ، له رووی واتایه وه ، جیاوازه له
هه مان که رهسته زمان ، که عاره بی زمانی دایده سپینئ ! یان جیاوازه له
زمانه عاره بی به ئیسلامی بهی ، که یه کسه ره له عاره بی زمانیکه وه وهرده گیرئ و
قهرز ده کرئ !

که وابوو ، به هۆی بهرپا بوونی دینی پیروزی ئیسلامه وه ، که دهسته
زمانی عاره بی ئیسلامی زۆر هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه و ئه و هاتن و
قهرز کردنهش ، به هۆی چه ند ریگایه که وه ، هاتوو و بوونی جیاوازی ئیوان
ئه و ریگایانهش ، بووه به هۆی (.. بۆ وینه ، که رهسته زمانی له چه ند
لایه که وه ، به رووالهت و واتاو ئاوازی جۆراو جۆره وه ، هاتوو ته ناو
کوردی به وه) ، بهرپا کردنی جیاوازی ئیوان که رهسته قهرز کراوه کان .
ئه و که رهسته زمانیه عاره بی به ئیسلامی یانهش به هۆی ئه م جۆره
ریگایانهی خواره وه ، هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه .

(۱) - که رهسته زمانی عاره بی ئیسلامی ، که یه کسه ره به هۆی عاره ب
خۆیه وه ، هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه .

ئه م که رهسه یه ، تا راده یه ک ، پارێزگاری ئاوازه و واتای خۆی
کردوو وه به شیکی زۆر که میشی - (که رهسته زمانی ئاسایی) - بهرگیکی
کوردی پیادا کراوه و ئه گهر باش سه رنج ته درئ ، پئی نازانئ !

(۲) - ئه و که رهسته زمانه عاره بی بهی ، که به هۆی تورکه وه هاتوو ته
ناو زمانی کوردی به وه ، ئاوازی زوربهی زۆری وشه کان ، به لای ئاوازه ی
زمانی تورکی دا رایکیشاوه .

(۳) - ئه و که رهسته زمانه عاره بی بهی ، که به هۆی فارسه کانه وه
هاتوو ته ناو زمانی کوردی به وه ، هه ره هه مان ده ستوو ر ، ئاوازه ی زوربه ی
زۆری وشه کان به لای ئاوازه ی زمانی پارسی دا رایکیشاوه .

به لای ، له سه ریگه وه ، کرده وهی کاریگه رو به تینی نه و ده و روبه ره
 در یژخایه نو نه بر او انه ، ههنگاوی به شیوه زمانی کوردیی - (بو وینه) -
 کوردستانی سه روو به جو ری ناوه ، که له زور رو وه وه جیاوازی هه بی ،
 له و شیوه کوردیی بهی ، که خه لکی کوردستانی خواروو ، یان خه لکی
 کوردستانی ناوه راست و توو یژی پی ده کن . که چی له سه ریگی تره وه ، هه
 هه مان هو بو و نه ته ، هو ی بزواندنی ههستی نه ته وایه تی به ره و لاسایی
 کردنه وهی رو شنیرانی نه و فارس و تورک و عاره به ئیسلامانه ، که به زمانی
 خو یان به ره می دینی و نه ده بی بلا و ده که نه وه ، چ به زمانه کانی نه وان و چ
 به زمانه کوردیی به که ی خو یان و به و پییه ی ، که زمانه کوردیی به که ی خو یان ،
 هیچی له هیچ رو ویه که وه ، له زمانه کانی نه وان ، که متر نی به !!

دهر که وتنی رو و اله تی دیار دهی شیوه زمان ، به زمانی کوردیی به وه ،
 نه و په ری له ده و روبه ری (۲۰۰ - ۳۰۰) ی کوچی دا ، دهر که و تو وه .

زمانی بابا تایری هه مه دانی (۳۲۶ - ۴۰۱ - ک) ، که له سه دهی
 چواره می کوچی دا ژیا وه ، شیوه کوردیی به که ی ، که فه سه ره ، به ریشه و
 قه دی که ره سه زمانی پارسیک (پارسی ساسانی) وه ، شان به شانی فیرده و سی
 (۳۲۹ - ۴۱۱ - ک) شیعی و تو وه .

نه و شیوه زمانه کوردیی بهی ، بابا تایری هه مه دانی ، نه گه رچی به ناوی
 زاده ی سه دهی چواره می کوچی به وه یه ، به لام بیگومان پی گه تینراوی چهنده
 سه ده یه کی له وه و پیش تره (ته ماشای خالی سه ره کی - ۵۱ - بکه ره وه) .
 چونکه ، ههروه ک ، چون جیاوازی نه و توو دیاری ، له تیوان به ره می
 شیوه زاریکی کوردیی سه دهی یانزه هه م و هی حه قده هه م دا ، دهر نه که و تو وه ،
 ههروه هاش ، جیاوازی تیوان به ره می شیوه ی سه دهی یانزه هه م و هی
 حه وته می دا شتیکی نه و تو نه بو وه ، که شایه نی باس بی ، نه گه زانیمان
 به در یژی نه و دوو ماوه باسکرا وه یه ، هیچ جو ره ده و روبه ریکی تاییه تی
 به گه شه کردنی نه و شیوه زمانه کوردیی به ، یان به سه ریگی شیوه

کوردی یه کان ، نه ره خساوه !

به شیوه یه کی زۆر ئاشکراتر ، ئەو جیاوازی یه ی ، که له ییوان شیعه کانی (په نده کانی) پیرشالیاری یه که م (سه ره تایی په یدابوونی ئیسلام) داو هی ییسارانانی دا (۱۶۴۱ - ۱۷۱۲ - ز) هه یه ، ته نها بوونی که ره سته زمانی عاره بی یه ، له وهی ییسارانانی داو نه بوونی ئەو که ره سته زمانه عاره بی یه ، له ناو په نده کانی پیرشالیاری یه که م دا .

به لام جیاوازی یه کی زۆر هه یه ، له ناو شیوه زمانی کوردیی شاعیره کانی بیسته کانو سی یه کانی ئەم سه ده یه داو هی شیوه زمانی کوردیی شاعیرانی هه شتا کانی هه مان سه ده دا .

ئەو جیاوازی یه ش ، ییگومان ، ده که ریته وه ، بقو ره خساندنی ده وروبهری تاییه تی ، به که شه کردنی زمانی کوردی .

۱۸ - روواله تی شیوه کانی زمانی کوردی :

ئیمه ، وتمان ، داسه پاندنی ده وروبهری جۆراو جۆر به سه ر ناوچه جۆربه جۆره کانی کوردستان دا ، وهك هۆیه کی سه ره کی ، بوو به هۆی هه نگاونانی زمانی دانیشتوانی ناوچه کان کوردستان به ره و شیوه زارو له سه رووی ئەویشه وه ، یاخود ، بابلین ، سه رباری ئەویش ، سه ر له نوئی داسه پاندنی جۆره ده وروبهری تری جیاواز له و ده وروبهره پیشوویه سازدراوانه ، به سه ر کوردستان و خه لکه که ی و دانیشتوانی دا ، بوو به هۆی روواندنی جۆره سنووریککی زمانی ، له ییوان شیوه کان دا .

واته ، به هۆی ئەو ده وروبهره نوئی یه سه پینراوه دا ، بقو هر شیوه دیک له و شیوانه ، جۆره تاییه تی یه کی ته واو له که ره سته زمان دا ، دروست بووه . ئەویش ، ئەوه یه ، که شیوه زمانی کوردیی ژوو روو - (کوردستانی تورکیا) - جگه له وهی که پره له که ره سته زمانی تورکی ، هه روها به شداریشه له گه ل شیوه زمانه کوردی یه کانی ناوه راست و خوارووو جافی دا ، له قه رز کردنی - هه زوهك له مه وپیش تر وتمان - که ره سته زمانی عاره بی و قه دوریشه ی

که رهسته زمانی دیکه ی بیگانه ی کۆن •

به شیوه یه کی زۆر روون تر ، ئەم شیوه زمانه کوردی یه ، که رهسته زمانی تورکی له شیوه کانی تر زۆر تره و ئەو که رهسته زمانه تورکی یهش دوو جۆره ، جۆریکیان که رهسته زمانی دینین ، که له ریگه ی تورکه وه ، زۆر نه بی کهم ، به شیوه یه کی شکینراو ، زمانی کوردی ئەوی وه ری گرتوو • جۆره که ی تریان ، وشه ی تورکی ئاسایی که له گەل ژبانی رۆژانه ی ئاسایی دا رۆژ به رۆژ له ناو شیوه زمانی ئەوی دا ، پهره ده سینێ !

به پیتی هه مان ده و روبه ر ، ده توانین ، بلیین ، که کوردی کورده کانی کوردستانی ژوو روو — (کوردستانی تورکیا) ، ته نانه ت ، له هه ندی لایه نی وشه سازی و رسته سازی و فره یز سازی دا ، بۆو — به رامه ی زمانی تورکی پتوه یه •

ئهو ی که بۆ کورده کانی کوردستانی ژوو روو ساز دراوه و به جۆریکی دیکه ، بۆ کورده کانی کوردستانی ئیران ساز دراوه و بۆیه ، له باره ی رووآله تی شیوه زمانی کورده کانی کوردستانی ئیرانیشه وه ، ده توانین بلیین ، که پتر له هه ر شیوه یه ک له شیوه کوردی یه کانی دیکه ، که رهسته زمانی پارسی زۆر تر قهرز کردوو وه له پرووی وشه سازی و فره یز سازی و رسته سازی شه وه ، له هه ندی لایه ن دا ، بۆو به رامه ی زمانی پارسی پتوه یه ، ههروه ک چۆن زمانی کوردی کوردستانی عیراق ، له هه ر شیوه یه ک له شیوه کانی تری زمانی کوردی ، که رهسته زمانی عاره بی زۆر تری قهرز کردوو وه له پرووی هه ندی لایه نیشه وه ، لاسایی رسته سازی زمانی عاره بی ده کات !

۱۹- هه ندی رووآله تی جیاوازی سه ره کیی له نیوان شیوه کانی زمانه که دا :

بۆ ده رخستی ، یاخود بۆ دیاری کردنی رووآله تی جیاوازی هی ویکچوو ، ده بی په نا به رینه بهر بهراورد کردن و بیگومان ، له بهراورد کردنیش دا ، ده بی جۆره کیشانه و پیاوانه یه ک ، به کار بهیتری ، چونکه به هۆیه وه ، رووآله ته

ته‌واو جیاوازه‌کانو پروواله‌ته نه‌ختی جیاوازه‌کانو پروواله‌ته له وی‌کچوو‌ه‌کان
ده‌رده‌که‌ون .

ئه‌وجا ، بۆ ئەم جۆره‌کیشانه‌یه‌و به‌راورد‌کردنه ، یه‌کی له‌شیوه‌کان ،
وه‌ک پێوه‌ری ، وه‌ری ده‌گرین و ده‌یخه‌ینه‌ تایی ته‌رازووی به‌راورد‌کاری‌یه‌وه‌و
به‌نۆره ، له‌گه‌ڵ شیوه‌زاره‌ کوردی‌یه‌کانی‌تردا ، به‌راوردی‌ ده‌که‌ین .
ئه‌و شیوه‌ زمانه‌ کوردی‌یه‌ش ، که‌ به‌ وینه‌یه‌کی سه‌ره‌مه‌ره‌ ده‌خریته ،
یان ده‌یخه‌ینه‌ تایی ته‌رازووی به‌راورد‌کاری‌یه‌وه ، شیوه‌زاری‌ ئه‌ده‌بی‌یه ، گویا
به‌و نیازهی ، که‌ ئه‌و به‌سه‌ر که‌له‌پووره‌زمانی شیوه‌زاره‌ کوردی‌یه‌کانی
دیکه‌وه ، پرواوه‌و به‌هۆیانه‌وه ، گه‌شه‌ی سه‌ندوو .

پیش‌ده‌ست‌کردن به‌کاری به‌راورد‌کاری ، ده‌بی‌یه‌وه‌ بخه‌ینه‌ به‌رچاو ،
که‌ ئێمه‌ له‌م به‌راورد‌کاری‌یه‌دا ، ته‌نها ده‌ست بۆ جیاوازی‌ رێزمانی سه‌ره‌کی
ده‌به‌ین و له‌وی به‌ولاوه ، هه‌نگاو نا‌ئین !!

٢٠- کوردی‌ کوردستانی‌ خواروو :

پیشه‌کی ، ئێمه ، ده‌بی‌یه‌وه‌ بخه‌ینه‌وه‌ یاد ، که‌ لێره‌دا سه‌رله‌نوێ
سه‌رژمی‌ری جۆری ئه‌و که‌ره‌سته‌ زمانیه‌ دێرینیا‌نه (خزم و بیگانه) نا‌که‌ینه‌وه ،
که‌ له‌ ییوان سه‌رده‌ره‌یتانی‌ میدی‌یه‌کان به‌ملاوه ، تاوه‌کو به‌رپابوونی‌ دینی
ئیسلام له‌ کوردستان‌دا هێنراوه‌ته‌ ناو زمانی‌ کوردی‌یه‌وه ، یان قه‌رز کراون .
چونکه‌ له‌و پرواوه‌وه‌ به‌ دوورو درێژی‌ دواوین . به‌لکو ئه‌م لێدوانه‌مان ،
هه‌ر ته‌نها بۆ هه‌نگاوانی‌ شیوه‌زاره‌ کوردی‌یه‌کان به‌ره‌و شیوه‌زمان ته‌رخان
کردوو .

ئه‌وجا ، مه‌به‌ستمان ، له‌ کوردی‌ کوردستانی‌ خواروو ، ئه‌و شیوه
کوردی‌یه‌یه ، که‌ کوردی‌ ناوچه‌کانی‌ کوردستانی‌ خواروو ، که‌ زۆتر
شیوه‌ی (لوری‌ و که‌له‌وری) ده‌گریته‌وه ، گه‌فت و گۆی‌ پێ‌ ده‌که‌ن .
کوردی‌ ئه‌م ناوچه‌انه ، هه‌ر له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ، که‌ له‌دێرین ده‌مه‌وه ، تا‌کو
ئه‌م‌رۆ ، چ به‌ زۆرو چ به‌خوایشت ، هه‌ر له‌گه‌ڵ فارسه‌کان‌دا ژیاونو

دهژین ، زوربهی زۆری کهرسته زمانیه کهیان ، ریشه و قهدی زمانی فارسیی
تیدایه • بهلام ئەو قه دو ریشانه ، به هۆی بهندسازی و ئاوازهوه ، بهره و
رووالهتی براون !!

ئەم جۆره رووالهتهی ئەوشیوه زاره کوردی یانهی کوردیی کوردستانی
خواروو ، وای له ههندی زمانتاسی کورد کردوو ، که به کسه ره و به بی
پشکنین و لیکۆلینه وه و توژینه وه ، ملکه چی ههندی وتهی نازانستیانهی
ههندی رۆژه لاتتاس بین و دووباره له نووسینه کانیان دا پاتی ناکوردی یه تی
شیوهی که لهووری و لوپی بکه نه وه •

۲۱- شیوهی لوپی و که لهووری له رووی کهرسته زمانه وه :

له م رووه وه و بو ئەم مه بهسته ، وینهی هه ره دیرینمان چوارینه کانی
بابا تایی هه مه دانی به و شیوهی زمانه که یه تی و کهرسته زمانی ناو
چوارینه کانیه تی •

بابا تایی هه مه دانی (۹۳۵ - ۱۰۱۰ - ز) دهلی :

« دلی دیرم ز عشقت گنج و یجه

مژه به ره هم زه نه م خونا به ریجه

« دلی دیرم ز عشقت گنج و یجه

سه ری سوچه ، سه ری خونا به ریجه »

(ئا) - واتا گشتی به که ی ، به شیوهی ئەده بی •

دلیکم هه یه ، له خوشه و یستیت دا گیتروویژه

برژانگ به یه کدا بنیم ، خوین ده ریژری

دلی عاشق وه ک شوولی ته ره

سه ریکی بسووتی ، سه ره که ی تری ، شیره هه ل ئەریژی •

(بی) - لیکدانه وهی کهرسته زمانی به که ی •

- دیرم :

هه مه ، هه نم • من هه ی • هه سم ، هه سه •

لهوانه یه ، گوئی گر ، یان خوینهر ، وهها بچیتته بیریهوه ، که قهدی کار (دیر -) فارسی بی ! یان له فارسی یهوه هاتبی ! چونکه له فارسی ئەمپرویش دا ، قهدی کاری (دار -) هه یهوه ههردوو قهده کهش ، (دیر -) و (دار -) بۆ به دسته وهدانی واتای (هه بوون) به کار دئی .

واته ، له فارسی ئەمپرودا ، دهوتری :

• من يك بينی دارم •

واته : من یهك لووتم هه یه •

ئهوهی باباتایریش ، که دهلی : من دلجی دیرم • به واتای ، (من دلیکم

هه یه) هاتوو •

که و ابو (دیرم) و (دارم) به یهك واتا هاتوون ، ته نهها ئهوه هه یه که

(دیرم) ی لوری ، به ره و ئاوازه ی کوردی یه تی شکینراوه و ههنگاوی ناوه •

به لام له بنه رمت قهدی (دا) ، قهدیکی ئافیستابی یه ، (ته ماشای خالی سه ره کی ،

• ۵۶ - کتیبی ئافیستابی ، به زمانی کوردی بکه) •

- ز :

ئامرازی په یوه نده • به واتای ، یاخود له بریی (له ، جه ، ژ ، ، ،) به کار

دئی • - گنج و یجه :

ئال و گۆر بوونی دهنگی [ج] و دهنگی [ژ] یه • چونکه به واتاو له بریی

وشه ی (گیزو یژ) ی ئه ده بی هاتوو •

ئه م جۆره ئال و گۆرانه ، له دهنگ دا به تایه تی له تیوان ئه و دهنگانه دا ،

که سازگه یان نزیککی یه کترین ، زۆر ئاسایی به •

- مژه :

ئه م وشه یه ، به واتای برژانگ هاتوو له لایهن شاعیرانی کلاسیکی

کورد هوه ، به زۆری به کار هیئراوه •

لهوانه یه ، هه ندی و ابزانن ، که وشه ی (مژه) فارسی یه • به لام • له

راستی دا کوردی یه کی زۆر په تی به و قهده کهشی زۆر کۆنه ئه مپرو له فره یزی

(مژمۆر) دا به کار دئی !

— زه نه م :

ئه مه پیک هاتوو ، له (زه ن + و + م) ، که به واتای (ده ن + ئ + م) ،
هاتوو . به شیوه یه کی روون تر ، ههردوو قهده که ، به یه ک واتا ، هاتوون ،
چونکه ئه م له وه وه — (له گه ل نه ختی گۆران دا) — هاتوو .

— خونا ب :

واته ، خویناو ، وناو ، خونا ف ، هووناو ، هوونا ف ، هونا ب .

— سان :

پیسه ، وه ک ، چون ، چمان .

له کوردیی شیوه ی ئه ده بیی ئه مرۆدا (یه کسان) واته (یه ک جۆر) به کار

ده هیتریت .

(پیی) — له پرووی وشه سازی یه وه .

— له فره یزی (دلج دیرم) ، یان (دلی دیرم) دا ، جۆری پیوه لکانی
راناوی که سی یه که می تاک له گه ل پیوه لکانی راناوی که سی یه که می تاک
له شیوه ی ئه ده بی دا ، جیاوازی ده نوینج و ئه و جیاوازی یه ش به م جۆره یه :
÷ له شیوه ی که له وری ، یان لوری دا راناوه که به وشه ی (دیر) وه
لکاوه ، که چی له شیوه ی ئه ده بی دا ، به وشه ی (دل) یان (دلیک) وه
نووساوه و ، واته ، به م جۆره (دل ÷ یک ÷ م) .

ئه م جۆره پاشکه وتنه ی (راناوی لکاوه) له که له وری و لوری دا ، له
وینه ی وه ک (دلج دیرم) داو پیشکه وتنی (راناوی لکاوه) له شیوه ی ئه ده بی دا ،
له وینه ی وه ک (دلیکم هه یه) دا ، ته نا راناوی لکاوی تاک ناگریته وه ، به لکو
راناوی لکاوی (کو) یش ده گریته وه و راناوه لکاوه که سی یه کانی تریش
ده گریته وه .

بۆ وینه ، ده وتری :

— چمان ، ئه سپ ئه رای زین کریا گه !

واته :

— ئەلئى ، ئەسپى بۆ زىن كرىاوه !
لهوهى لورى دا ، (كه لهورى دا) ، پاناوى (— ي) كهسى سیهى تاك ،
بهوشهى (ئهپرا) وه نووساوه (ئهپرا + ی) ، بهلام له شیوهى ئەدهبى دا ، به
وشهى (ئهسپ) هوه نووساوه (ئهسپ + ی) •
ياخود دهوترئ •

— نان خواردم • (لورى ، كه لهورى)
— نانم خوارد • (ئهدهبى)
— دهرسه كه نويسام • (كه لهورى ، لورى)
— دهرسه كه م نووسى • (ئهدهبى) •
+ پاشبه ندى (كو) ، له شیوهى (كه لهورى و لورى) دا ، (— يل) ، يان
(— هیل) ، يان (— يلى) ن كه چى له شیوهى ئەدهبى دا (— ان) •
بۆ ، وینه ، كورد واتهنى ، له (كه لهورى و لورى) دا دهلئى :
— ئەپرايه بويه دام ، تا كورم له ماله يل نه خه فينگ !
ياخود (محمد بدرى) دهلئى :

« شیرین بشنهو !

هر چهن فرهى له تو ديره •

هر چهن پايلئ له زنجيره •

ئهمان گيانئ ، ئەرات سووزئ لئى كئوره»

+ پاشبه ندى (— يگ) نه ناسياوى ، (بۆ تاكى نه ناسياو) ، دهبئى
(— يهك) ، ياخود (— يگ) له شیوهى ئەدهبى دا •
بۆ وینه (محمد البدرى) دهلئى :

« شیرین بشنهو !

لهرئى بيوم ، چئو وه هارىنگ بيوم

له گۆرانيم وه له وهستم قه تارىنگ بيوم

جوان و شاسوارینگ بیوم

+ پاشبهندی (- ه گه) ، (- گه) ی ناسیاوی ، له (که لهوړی و لوړی) دا
دهبی به (- ه که) ، (که) و له شیوهی نه ده بی دا •
بو وینه ، (محمد البدری) دهلی :

« و ته م بشنه و !

نه لس ، خه رمانه گه ت سووزیا
گه نم ، ره نجه گه ت وه با دریا »

+ پاشبهندی (- ینگ) ، له که لهوړی و لوړی دا دهبی به پاشبهندی
(- ی) ، یان (- یت) ، له شیوهی نه ده بی دا •
بو ، وینه ، کورد واته نی له شیوهی که لهوړی دا ، دهلی :

- « ناسیا هاته میزه میز ، ناخری میزینگ »
- واته : ناش که و ته میزاندن ، ده میزیت
- « ناش که و ته میزان ، ده میزی »

یا خود ، ده لیت :

« ناسینگ خوهی پریشته نه دایشت ، سه د ناسنگه ر چاری نیه کیگ ! »

واته : ناسینگ خوی پریشته دار نه بی ، سه د ناسنگه ر چاری ناکات !

+ پاشبهندی (- ا گه) له شیوهی که لهوړی دا ، دهبی به پاشبهندی
(- ایه) ، له شیوهی نه ده بی دا •

بو وینه ، کورد واته نی که لهوړی و لوړی ، یه ژی :

نه گه ر خودا ، پا ، باگه مار ، که س نه هیشت !

واته : نه گه ر خودا پی بدابایه مار ، که سی نه ده هیشت !

(تی) ، له پرووی ده نگسازی یه وه •

له شیوه کوردی کوردستانی خواروودا (که لهوړی و لوړی) ، دهنگی

[و] ، تیکه ل به دهنگی [ی] دهبی و به هر دوو کیانه وه ، واته ؛ [و + ی] ،

جوړه دوو لوریه ک ، پیک ده هیتن ، که ناوازه یه کی تایه تی هه یه و نه و جوړه

دوولۆیهش ، به و جۆره ئاوازه تاییهتی بهوه ، مه گهر وینهی ، له شیوه کوردیی ،
کوردی هه ندی له ناوچه کانی گهر میان و کوردی کوردستانی ژووروودا ،
هه بی !

بۆ وینهی ، هه و دهنگه دوولۆیه ، کوردواته نی شیوهی که له پوری ،
ده لی :

هه گهر بویه وموی ، زانم چوین شهرم کهم !!
واته : هه گهر بوومه بووک ، هه زانم چوین شهرم بکهم !!
+ له رووی ئال و گۆر بوونی هه ندی دهنگه موده .
- دهنگی [و] ، له شیوهی (لوری و که له پوری) دا ، به ره و دهنگی [و] ،
ۆ ، ئی شیوهی هه ده بی ده روا .
بۆ ، وینهی دهنگی [و] به ره و دهنگی [و] ، کورد واته نی شیوهی
که له پوری و لوری ، ده لی :

- دهسی له پای شوورتره !

واته : دهستی له پیتی شوورتره !

یان دهوتری :

- دهس له دنیا شووردگه !!

واته : دهسی له دنیا شووردوه !

بۆ ، وینهی دهنگی [و] به ره و دهنگی [و] ، کورد واته نی شیوهی
لوری و که له پوری به ژۆی :

- هه گهر به ده هه وو ، شهل و کوور ، له باوان ، نیه مینتی !!

واته : هه گهر به ده نه بی ، شهل و کویر ، له باوان دا ، نامینتی !!

+ دهنگی [ه] ی شیوهی لوری و که له پوری ، ده بی به دهنگی [ا] ی له
شیوهی هه ده بی دا .

بۆ وینه ، کوردواته نی شیوهی که له پوری و لوری ده لی :

- چهوی چکه بان سه ری !

— واته ، چاوی چووه بان سهری !

یاخود : چاوی په پریوه ته ووقه سهری !

یان : چاوی چووه ته ، پشت سهری !

— چهو ره ژینمان کاله وه بوی ، شوی کونمان به تاله وه بوی !

واته ، چاو ره ژینمان کال بوویه وه و شووی کونمان به تال بوونه وه !

+ دهنگی [ا] ی شیوهی که له پوری و ده بچ به دهنگی [ه] ، له شیوهی

ته ده بی دا ، بو وینه ، کورد واته نی ، ده لی :

— خودا ، له سولتان مه حموود گه وراتره !

یاخود ، کورد واته نی به ژئی :

واته : خودا له سولتان مه حموود گه ورتره !

+ دهنگی [ئ] ی شیوهی لوری و گه له پوری ، ده بچ به دهنگی [ا] ، له

شیوهی ته ده بی دا .

بو وینه ، کورد واته نی به ژئی :

— ئاو ژیر کی !!

واته : ئاوی ژیر !!

(جی) — له رووی ئال و گوړ بوونی هه ندی کونسو نانت — هوه .

+ دهنگی [ف] ی شیوهی که له پوری ، ده بچ به دهنگی [و] ، له شیوهی

ته ده بی دا .

بو وینه دهوتری :

— دهرزی هه لدهی له زهوی نیه که فچ !

واته : دهرزی هه لدهی له زهوی ناکه وی !

یاخود دهوتری :

— راستی رهفتی ، چهفتی کهفتی !

+ دهنگی [ز] ی شیوهی لوری ده بچ به دهنگی [ه] له شیوهی ته ده بی دا ،

بو وینه ، دهوتری :

- رۆژ ئورە گورگ دەمی چورە !!
 واتە : رۆژ هورە ، گورگ دەمی چورە !
 ياخود كوردواتەنى دەلىن :
- ریتوی دەمی وه ئەنجیر نەرسە ، وەت گەرکە !
 واتە : ریتوی دەمی بەهەنجیر نەدەگەیی دەیوت نەگەییوہ !!
- + دەنگی [گ]ی شیوەی کە لەو پری و لوپری دەبێ بە دەنگی [ۆ] ، لە
 شیوەی ئەدەبی دا .
- بۆ وینە ، کورد واتەنى دەلىن :
 — دەس لە دنیا شووردگە !
 واتە : دەسی لە دنیا شووردووە !
 ياخود دەوترى :
- دەم دنیا ، لى هاتگەسەوہ يەك !
 واتە : دەمی دنیاى ، لى هاتووەتەوہ يەك !
- + دەنگی [ك]ی شیوەی کە لەو پری و لوپری ، دەبێ بە دەنگی [ك] ، لە
 شیوەی ئەدەبی دا .
- بۆ وینە ، کورد واتەنى يەژى :
 — دوپەتى خاسە ، دالگ خوەى تارىفى بکىنگ !
 واتە : کىژى باشە ، دایکى خۆى تارىفى بکات !
- + دەنگی [ى]ی شیوەی کە لەو پری و لوپری ، دەبێ بە دەنگی [د] ، لە
 شیوەی ئەدەبی دا ، بۆ وینە ، دەوترى :
- ئەگەر دەسی بچوو ، سەر ئایەم لە پشتهوہ برىنگ !
 واتە : ئەگەر دەسى برۆا ، سەزى مێرۆفا لە پشتهوہ دەبرى !
- + دەنگی [ف]ی شیوەی لۆپری و کە لەو پری دەبێ بە دەنگی [و] ، شیوەی
 ئەدەبی دا .
- بۆ وینە ، کوردواتەنى دەلىن :

ئویشی سیفینگن و بویه وه دوو کوته وه!

واته : ده لئی سیویکن و برون به دوو له ته وه!

+ دهنگی [م] ی شیوهی که لهویری و لویری ده بیج به دهنگی [و] ، له

شیوهی نه ده بی دا .

بۆ وینه ، کورد واته نی ، شیوهی که لهویری و لویری یه ژئی :

— نه گهر گوی خوهری ، که مچک گوی خویری بکه وه قه یا!

واته : نه گهر گوو خویری که وچکی گوو خویری بکه به قه دا!

+ دهنگی [خ] ی شیوهی که لهویری و لویری ، ده بیج به دهنگی [ج] ، له

شیوهی نه ده بی دا .

بۆ وینه ، کورد واته نی شیوهی که لهویری و لویری ده لئج :

— نه وسا زانیم کارگه تیزه

خوازمه نی که رمان فاتگه خیزه .

واته : وهختی زانیم کاره که هیچه ، که خوازیینی که رمان فاتمه حیزه .

+ دهنگی [خ] ی شیوهی که لهویری و لویری ، ده بیج به دهنگی [ه] ، له

شیوهی نه ده بی دا .

بۆ وینه ، کورد واته نی یه ژئی :

— نه ی خهویره ئاو فره کیشی!

واته : نه م ههویره ئاوی زۆر ده کیشی!

نهو ههویره ، ئاوی زۆری پی دهوئ!

+ دهنگی [س] ی شیوهی خواروو ده بیج به دهنگی [ژ] ، له شیوهی

نه ده بی دا .

بۆ وینه ، کورد واته نی لویری و که لهویری ده لئج :

— ئاویک ریشیا ، گردهو نهو!

واته : ئاویک رژیا گرد نایته وه!

(چئ) — له رووی هه ندئ که رهسته ی بزیه وه .

+ راناوی (ئەبی) شتیوهی لوری و کلهوری ، دەبێ بە (ئەم) لە شتیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە کوردواتەنی شتیوهی خواروو یهژی :

— ئەمجا ، بەو ئەو خەرە لەی خەرگاوه دەرکە !

واتە : ئەمجا ، وەرە ئەم کەرە لەو قورپاوه دەرکە !

+ راناوی ئاماژەیی (ئەبە) ی شتیوهی کوردیی خواروو دەبێ بە ئەمە ، لە شتیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی . دەلی :

— ئەبە منم وهی ئەسپهوه ، وهی تویرهکەیی پر قەسپهوه !

واتە : ئەمە منم بەم ئەسپهوه ، بەم توورهکەیی پر لەقەسپهوه !

— ئامرازی پهیوهستی (پەیی) ، لە شتیوهی خواروودا دەبێ بە (بۆ) ،

لە شتیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی یهژی :

— برا خوێش بود پەیی براژنان ، پەلەیی رویم پەیی دووس و دژمنان .

واتە : برا خوێش بێ بۆ براژن ، رووم بۆ دووست و دوژمن .

— ئامرازی پهیوهستی (ئەرا) ی شتیوهی کوردیی خواروو دەبێ بە (بۆ) ،

لە شتیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی دەلی :

— بزنی ، ئەرا یه وشه ، جی خوهی ، خوێش کینگ !

واتە : بزنی بۆ یهك شهو جیی خۆی خوێش دهکات !!

— ئامرازی پهیوهستی (وه) ی شتیوهی کوردیی خواروو دەبێ بە (بە) ی

لە شتیوهی ئەدەبی دا .

بۆ وێنە ، کورد واتەنی دەلی :

— بویه وه گای یهك ئاخوور !

واتە : بویه به گاتی یهك ئاخوور !

ياخوت، دهوترى :

– بوى وه هات هاته گهى پرووم !

واته : بووه به هاته هاته كهى پروم !

• ۲۲ – كوردى كوردستانى ژووووو •

(ئا) – له پرووى دهنگسازى بهوه •

+ بوونى دهنگى [ف] ، بهزورى ، له شيوهى كوردى ژوووودا ، نه بوونى – (جگه له هه ندى دهنگه ناو نه بى) نهو دهنگى [ف] به ، له ناو كوردى نه ده بى دا ، جياوازى به كى زورى له پرووى دهنگسازى وشه سازى بهوه بهرپا كردوو •

بو وینه ، كوردواته نى ، دهلى :

• بهرئىكه هاتن •

واته : به دەم به كه وه هاتن •

• به سهر كردنه وهى به كى •

يان دهوترى :

– بقىت و نه قىت بون !

واته : بيه وىت و نه بيه وىت بووه !

ياخود دهوترى :

– بناف كه قتن !

واته : ناو دهركردن !

ناوبانگ دهركردن !

+ بوونى جووره دهنگه بزوينىكى دوو لو ، كه وهك [و + ي] بى له شيوهى كوردى ژوووودا و نه بوونى نهو جووره دهنگه دوو لويه ، له شيوهى نه ده بى دا ، ديسان جياوازى به كى بهرچاو خستوو • شايانى باسه ، به رامبهرى نهو دهنگه دوو لويهى كوردى سهروو

بۆ وینهی یه کهم ، کورد واته نئی یه ژئی :

– ئاسویده نه خارن !

واته : به ئاسوودهیی نه خواردن !

– له دهس ده رچوون !

– له کیسی چوون !

یا خود ، دهوتری :

– دل هوین کرن !

واته : دل هیمن کردنه وه •

دل خوش کردن •

بۆ وینهی دووهم ، کورد واته نئی یه ژئی :

– دئاقییت ته حل و سویر وه ر بون !

واته : تالاو سویراو خواردن (چهشتن) ! •

یا خود ، دهوتری :

دهنگی [و] ، یان [و + ئ] ی دوو لۆیه ، له شیوهی نه ده بی دا •

– دخوینج وه ر بون !

واته : خویناوی بوون !

(بی) – له پرووی که رهستهی بزیه وه •

+ پریئۆزیشن (ب) ی کوردیی ژووروو ده بی به پریئۆزیشن (به) ،

له شیوهی نه ده بی دا •

بۆ ، وینه ، فهقی تهیران ، وتوو یه تی :

« دل و رابه ، دل و رابه »

قه که ، چه هقان ، کو ئیقاره

نه زانو بهس دخه و رابه

ب نه میتر مه به یاره »

(۵ ، ۴ – ۲)

+ پریۆزیشن (د) ی شیوهی ژووروو بهرامبهری پریۆزیشن (له)،
له شیوهی ئەدهبی دا •

بۆ ، وینه ، فەقێ تەیران ، یهژی :

« میم و حی ، وەسفی خۆ هەلدا

حاشی مثالن چۆ دجلدا

جەرح و کۆفان چۆن د دلدا

ئای دلێ من ، ئای دلۆ »

(ھ ، ل - ۲۱۴)

+ پریۆزیشن (ژ) ی شیوهی ژووروو ، بهرامبهری (له) ی شیوهی
ئەدهبی به • بۆ ، وینه ، (مەلای باتەیی) یهژی :

« دو عالم پێکفە محتاجی

ژبو وان هاتی ئفراجی

شەفا ئەو چۆیە معراجی

چ غولغول کەفتە ئیوانی »

(ھ ، ل - ۲۸۴) •

یاخود ، دەوتری :

— ژبو وی مرقی تیتە گوتن !

واتە : بە ئەو پیاوێ دەگوتری !

یان ، دەوتری :

— ژ بەر ئی یهکی !

واتە : لەبەر ئەوێ !

(پێ) — لەرووی هەندی ئامرازی په یوێستوو •

+ ئامرازی (کو) ، لەشیوهی ژووروو دا ، وەك (رانای گەیهنەر) ،

بەرامبەر (کە) ی شیوهی ئەدهبی به •

بۆ ، وینه ، دەوتری :

- — ئەو زەمبیا ، كۆتە داچاندی یا سەرودری یە .
- واتە : ئەو زەوی یە ، كە تۆ چاندووتە هی سەرودرە .
- + پارانوی (پن) و (یا) ، بەناوی (هی) ، شیوهی ئەدەبی یە .
- بۆ ، وینە ، دەوتری :
- — ئەو پن ، كۆتە كۆلای پن مە یە .
- واتە : ئەوی ، كە تۆ كیلاوتە هی ئیمە یە .
- یاخود دەوتری :
- — ئەو یا ، كۆتە داچاندی یا سەرودری یە .
- واتە : ئەوی ، كە تۆ چاندووتە هی سەرودرە .
- + ئامرازی پە یو ەستی (بلی = بەلئ) ی شیوهی كوردیی سەرودرە بەرامبەری
- (بەلام) ی شیوهی ئەدەبی یە .
- بۆ ، وینە ، دەوتری :
- — بەلئ ، دپرنیی دا ، ئەف گوهرینه ، دبییت ب قی جورەیی .
- واتە : بەلام ، لە (كۆ) دا ، ئەم گوهرینه ، دەبییت بەم جورە .
- + ئامرازی (هەكە) ی شیوهی ژووروو ، بەرامبەری (ئەگەر) ی شیوهی
- ئەدەبی یە .
- بۆ وینە ، دەوتری :
- — هەكە ، هات و دەنگی [ت] د دویمایی یا بیژمیی دا بت . . . !
- واتە : ئەگەر ، هات و دەنگی [ت] لە دوایی وشەدا بییت ، . . . !
- + ئامرازی پە یو ەستی (هو) ی شیوهی ژووروو ، بەرامبەری (ئەوجا) ی
- شیوهی ئەدەبی یە .
- بۆ وینە ، دەوتری :
- — هۆ گولئ دلبەری !
- + ئامرازی (گەل) و (دگەل) ی شیوهی كوردیی ژووروو بەرامبەری
- (لەگەل = لەتەك) ی شیوهی ئەدەبی یە .

• بۆ وینه دهوتری : ئەو گەل من هاته مال

• واتە : ئەو لە گەل من دا هاته ماله وه

+ ئامرازی په یوه سستی (ژی) شیوهی ژووروو ، بهرامبەری (یش)ی

شیوهی ئەدهبی به بۆ وینه ، دهوتری :

– ئەف بۆ چۆنهژی راسته دزاری کرمانجی ژی دا نین !

• واتە : ئەم بۆچوونهش راسته ، له زاری کرمانجیش دا نین !

(تی) – هه ندی فرهزە زاراوی بزێۆ .

+ فرهزە بزێۆی (زاراوی) ، (ژبه رکۆ) ی شیوهی سهروو به زانبهری

فرهزە زاراوی (له بهر ئەوه) ی شیوهی ئەدهبی هاتووه .

• بۆ ، وینه ، دهوتری :

– ژبه رکۆ (ت) یا دهنگ بۆر دیتزه یی دایه ،

– له بهروه ، دهنگی [ت] ی بۆر له ییتزه یهك دایه ،

له بهر ئەوه ، كه ،

+ زاراوه فرهزێ (ههروه ساژی) شیوهی کوردی ژووروو ، بهرامبەری

زاراوه بۆ ، وینه ، دهوتری :

– ههروه ساژی (کوروکچا) کو ژ بنگه هی کورو (کچان) ه . . .

• واتە ، ههروه هاش ،

(جی) – رووی هه ندی ئاوه لکاری بزێوه وه .

+ وشه ی (جهم) وهك ئاوه لکاری جیگا ، له شیوهی کوردی سهروودا

دهبی به (لای) ، یان ، دهبی ، به (کن) ، یان ، دهبی ، به (دیدهن) ، له شیوهی

• ئەدهبی دا

• بۆ وینه دهوتری :

– ئەز له جهم وی بووم

• واتە : من له لای ئەو بووم

• یاخود ، دهوتری :

• نه و چۆ جهم بابی خۆ •

واته : نه و چووه (دیدهن) بابی خۆی •

+ وشه‌ی (په‌ی) وهك ئاوه‌لكاری جینگا ، له شیوه‌ی کوردیی ژوورودا ، ده‌بی ، به (به‌دوای) ، یان (له‌دوای) له شیوه‌ی نه‌ده‌بی دا • بو وینه ده‌وتری :

(چی) — له رووی هه‌ندی (راناو) هوه •

+ راناوی که‌سی نه‌لکاو •

— (ئه‌ز) ، راناوی که‌سی نه‌لکاو هه ، بو که‌سی به‌که‌م ، له شیوه‌ی

ژوورودا ، له گه‌ل کاری تینه‌په‌ردا ، به‌رامبه‌ری (من) هه ، له شیوه‌ی نه‌ده‌بی دا ،

له گه‌ل کاری تیه‌رو تینه‌په‌ردا ، به‌کار ده‌هینری •

بو وینه ، نه‌حه‌دی ناله‌ند په‌ژێ :

« ئه‌ز ده‌رمانم بو ده‌ردا

وهك به‌هه‌را دلانم

چ شولا هه‌ی له‌ده‌ردا

ئه‌ز ریگا وی دزانم »

(٥٦٩ — ل)

یان ، له جینگا په‌کی دیکه‌وه ، ده‌لی :

« — ئه‌ی ئامینا من ، ئه‌ز ئه‌قرو ئه‌مینم

موحبی به‌ژن و بالا ته شیرینم »

(٥٧٩ — ل)

یاخود ، ده‌وتری :

— ئه‌ز به‌خو چۆم •

واته : من به‌خۆم رۆیشتم •

یان ، ده‌وتری :

— من به‌خو دی •

واته : من به‌خۆم دیم •

+ پاناوی کهسی نه لکاوی (تو) ی شیوهی ژووروو به رامبهری پاناوی
 نه لکاوی کهسی (تو) یه ، له شیوهی نه ده بی دا .
 شایانی باسه ، له شیوهی ژووروودا (تو) یه له گه ل کاری تینه پیرداو
 (ته) یه ، له گه ل کاری تینه پیردا .
 بو وینه دهوتری :
 - تو بخو چوی .
 واته : تو به خوت چوی .
 یان دهوتری :

- پاناوی کهسی نه لکاوی سییم که (نهو) له گه ل کاری تینه پیردا
 له شیوهی کوردیی ژووروودا ، ده بی به (وی) له گه ل کاری تینه پیرداو نه مانه
 (هردوو شیوه که یان) به رامبهری (نهو) ی شیوهی نه ده بی به .
 بو ، وینه ، دهوتری .
 - نهو بخو چو .
 - واته : نهو به خوی چوو .
 یان ، دهوتری :

- وی بخو دی . وی ب خو دی (بو ن . م) .
 - واته : نهو بخوی دیی .
 - پاناوه کان ، به شیوه یه کی جیاواز له وانهی نه ده بی کو ده کرتنه وه .
 بو وینه ی کهسی یه که می (کو) :
 - نه م ب خو چون . (یه که می کو)
 - واته : ئیمه به خومان چوین .
 جوری دووه میان .
 بو وینه دهوتری :

- مه ب خو دیتن .
 واته : ئیمه به خومان دیمانن .

بۆ ویتنه‌ی کهسی دووه‌می (کو) :

• هوبن ب خو چۆن .

• واته : ئیوه به خۆتان چوون .

• جۆری دووه‌میان .

بۆ ویتنه ، دهوتری :

• وه ب خو دیتن .

• واته : ئیوه به خۆتان دیتان .

• بۆ ، ویتنه‌ی کهسی سیته‌می (کو) .

• نهوب خو چۆن .

• واته : نهوان به خۆیان چوون .

• جۆری دووه‌میان .

بۆ ، ویتنه ، دهوتری :

• وان ب خو دیتن .

(حی) - له‌رووی راناوی کهسی (لکاو) هوه .

+ له کوردیی شیوه‌ی ژوو‌روودا ، ته‌نھا کاری تینه‌په‌ر وه‌ک پاشبه‌ندی ،

وه‌ری ده‌گری ، که‌چی له شیوه‌ی نه‌ده‌بی‌دا ، کاری تیه‌رو ه‌ی تینه‌په‌ر

وه‌ری ده‌گری .

بۆ ویتنه دهوتری :

• نه‌ز چو - م .

• واته : من چووم .

• هه‌روه‌ها دهوتری :

• - من خار .

• واته : من خواردم .

شایانی باسه ، راناوی کهسی لکاو ، به سه‌ریاکی ده‌مه‌کانی کاری

تینه‌په‌روه ، له کوردیی ژوو‌روودا ، ده‌لکچ ، به‌لام ، نه‌م جۆره کرده‌وه‌یه ،

له گهل کاری تپهرداو - (به تهواوی به پیچه وانهی شیوهی نه ده بی به وه) -
له سه ریایکی دهنه کاندای ، پروو نادات ، (بو زورتر زانین ، له م پرووه وه ،
ته ماشای ؛ ر . ص . ل - ۲۱۱ ، بکه ره وه) .

(خنی) - له پرووی راناوی ناماژه وه .
+ راناوی ناماژهی (ئهف) بو (تیر) و بو (می) له شیوهی ژوروودا ،
به رامبه ری (هه قبه ری) (ئه م) ه ، له شیوهی نه ده بی دا .
بو وینه ، دهوتری :

- ئهف کوره شاگردی منه .

واته م : ئه م کوره قوتابی منه .

یاخود : ئهف کابانی به دو سه عاتا ناهیت !

واته : ئه م که بیانوه دو سه عات فانویت !

+ راناوی ناماژهی (فی) ، یان (ئه فی) له شیوهی ژوروودا ، به رامبه ری
(ئه م) ه ، له شیوهی نه ده بی دا . به لام له شیوهی ژوروودا ، بو مینه
به کاردی ، که چی له شیوهی نه ده بی دا ، ئه و جیاوازی (تیر) - (می به) ،
نی به !

بو وینه ، دهوتری :

- فی مالی بفرۆشه .

واته : ئه م ماله بفرۆشه .

+ راناوی ناماژهی (فی) یان (ئه فی) شیوهی ژوروو به رامبه ری
(هه قبه ری) (ئه م) ه ، له شیوهی نه ده بی دا .
بو ، وینه ، دهوتری :

- فی خورتی خه لاتکه . (بو تیر)

واته : ئه م به راته خه لات بکه .

+ راناوی ناماژهی (وی) و (ئه وی) ، (وی) و (ئه وی) بو دور به کار
دین و ئه مانهش به رامبه ری راناوی ناماژهی (ئه و) ه ، له شیوهی نه ده بی دا .

بۆ ، وینه ، دهوتری :

• — وی داری بکه زیخه ! (بۆمی)

• واته : ئەو داره خۆلی بکه

• یان ، وه کو دهوتری

• — وی قهله می نه فرۆشه ! (بۆتیر)

• — واته : ئەو قهله مه مه فرۆشه

+ پاناوی ئاماژهی (قان) و (وان) بۆ (تیرومی) و بۆ دووروزیک ، بۆ

(کو) ، له شیوهی ژووروو دا ، بهرامبهری (ئەوان) ی شیوهی ئەدهبی

بۆ ، وینه ، دهوتری :

• — قان هه ئالان ، ...

• واته : ئەو هه ئالانه ، ...

یان دهوتری :

• — وان سهیدان ، ...

• واته : ئەو مامۆستایانه ، ...

• (دی) — له پرووی هه ندی پاناوی پرسه وه

+ پاناوی (چهوا) و (چاوا) ی شیوهی ژووروو ، بهرامبهری هاوواتای

پاناوی (چۆن) پرسه ، له شیوهی ئەدهبی دا

بۆ وینه ، دهوتری :

• — چهوا ، مرۆف ژ درهوا دویر دکه قیت ؟

• واته : چۆن مرۆف له درۆکردن دوور ده که وینه وه ؟

+ پاناوی (کیژ) ی شیوهی ژووروو بهرامبهری هاوواتای (کام) ی شیوهی

ئەدهبی

بۆ ، وینه ، دهوتری :

• — کیژ خورت ل پیتشی بو ؟

+ پاناوی پرسی (کیژان) ی شیوهی سهروو ، بهرامبهری هاوواتای (کام) ی

• شىۋەي ئەدەبىيە

بۇ وىنە ، دەوترى :

– كىزان خورت لېشىتى بۇ ؟

– كام كورى ئازايان لەپىشدا بوو ؟

(زى) – لەرووى ھەندى بەئىدسازىيەو •

+ پاشبەندى خىستەپال (ياخود ئامرازى خىستە پال) ، بۇ (تير) جۆرە

رووالەتېكى ھەيەو ھى (مى) يش جۆرە رووالەتېكى دېكەو بەلام لە شىۋەي

ئەدەبىيەدا ، چ بۇ (تير) وچ بۇ (مى) ، ھەردوو كيان ، يەك رووالەتيان ھەيە •

بۇ ، وىنە ، دەوترى :

– بەژنا زراف • (مى – تاك) •

– واتە : قەدى بارىك

يان دەوترى :

– خانىي مەزن • (تير – تاك)

• واتە : خانووى گەورە •

ياخود ، دەوترى :

– كچا خەباتكەر •

• واتە : كچى خەباتكەر •

يان ، دەوترى :

– دۆستى دىسۆز •

• واتە : دۆستى دىسۆز •

+ لە ھەندى حالتدا ، پاشبەندى (– ي) شىۋەي سەروو ، كە دەورى

پەيوەندايەتى دەردەخات بەرامبەر و ھاوواتاي (– ي) يە ، لە شىۋەي

ئەدەبىيەدا •

بۇ وىنە ، دەوترى :

– خارزايى سەردارى پىسامىن مەن •

– واتە : خوشكەزاي سەردار ئامۆزاي منە •
 + پاشبەندى (– ى) ديارخراو ، لە شىۋەي ژوورودا ، بەرامبەرى
 ھىچجۆرە پاشبەندى ، لە شىۋەي ئەدەبىدا ، دەرنەگەوتى •
 + پاشبەندى تەرتىبى (– ئى) ، لە شىۋەي ژوورودا ، بەرامبەرى
 (– ەم) ، (– يەم) ، لە شىۋەي ئەدەبىدا •
 بۆ وئەنە :

– يەكئى ، دەبى بە ، يەكەم •
 – دوئى ، دەبى بە ، دووھەم •
 – سىئى ، دەبى بە ، سىئەم •
 + پىشەندى (ئا–) و پاشبەندى (– ئى) ، بە ھەردوو كيانەو (ئا– ئى) ،
 لە شىۋەي ژوورودا ، ھاوواتا و بەرامبەرى پاشبەندى (– ە مین) و
 (– يە مین) شىۋەي ئەدەبىن •
 بۆ وئەنە :

– يەك – يەكئى – ئايەكئى •
 واتە : يەك – يەكەم – يەكەمىن •
 يان : دەھئى – ئادەھئى •
 واتە : دە – دەھەم – دەھەمىن •
 – دەيەم – دەيەمىن •
 + پاشبەندى بەراوردكارى •
 – پلەي بەراوردكارى ، لە شىۋەي ژوورودا ، بە ھۆي (پىر) و (گەلەك) ھوۋە
 دەكرئى ، كەچى ، لە شىۋەي ئەدەبىدا پاشبەندى تايبەتتى ، بۆ پلەي
 بەراوردكارى و بۆ پلەي بالاى بەراوردكارىش ھەيە •
 بۆ وئەنە ، دەوترئى :

– رەش – گەلەك رەش (پىر رەش) ، (ژەھميا رەش)
 واتە : رەش – رەش تر – رەش ترين •

يان دەوترى :

— رەش — رەش تر — ژەھميا رەش تر •

(تەماشاي • ص • ب • ر • ل — ۲۷۸)

(شايانى باسە ، ئىمە ديوانى جزيرى گەراين ، بەلام پلەي بەراوردى

بەو جۆرەي مامۆستا صادق بەاء الدين — مان ، بەرچاۋ نەكەوت !) •

(سى) — ھەندى جۆرى وشەسازى تر •

+ بە ھۆي خستە پالەودە (يان پىك ھىنانى ھەندى ناو) بە ھۆي

لىكدانەو ، كە جۆرە پەيوەندى يەتتىك و خزمایە تىيىك و چۆنە تىي جۆرى

ئەو خزمایە تىيە پىشان دەدا ، لە شىۋەي كوردىي ژووروودا ، پىچەوانەي

كوردىي ئەدەبىيە •

شىۋەي ئەدەبىي

شىۋەي ژووروو

زىباب	باۋەپيارە
ژن برا	براژن (ژنى برا)
خوشكاژن	ژن خوشك
پسمام	ئامۆزا (كۆرى مام)
دويت مام	ئامۆزا (كچى مام)
ژن مام	مامۆژن
ژن باب	باۋەژن
ژن خال	خالۆژن

+ ھەندى ناۋى ناساكار بە ھۆي پاشبەندى (— قان) ھو دروست دەبن ،

بەمەبەستى رۆشنىكردنەو ، كاربان لەشىۋەي ژووروودا ، بەرامبەرى

(— وان) ، (— ھوان) شىۋەي ئەدەبىيە •

بۆ وىنە ، دەوترى •

— تىچىرقان •

– واته : راو کەر ، راوچی ، کهژهوان ، نهچیرهوان •

یان دهوتری •

– رهزخان •

واته : باخهوان ، پهزوان •

+ ئەوهی ، که زۆر بهزهقی لهتیوان ، ههردوو شیوه کهدا ، دیاری

دهدات ، شیوهی پیکهینانی رستهی کارا نادیاره •

بۆ وینه ، دهوتری :

– نان هاته خارن •

– واته : نان خورا •

یان ، دهوتری :

– نان هاتیه خارن •

– واته : نان خوراوه •

یان ، دهوتری :

– نان هاتبو خارن •

– واته : نان خوراوو •

۲۲– کوردیی کوردی کوردستانی ناوهراست :

(ئا) – له پروی دهنگسازی یهوه •

+ بوونی دهنگی [ف] له شیوه کوردیی (ئههلی ههق و شیوهی

ههورامانی) داو نهبوونی له شیوهی ئهدهبی دا ، جۆره جیاوازی بهکی ، له

دهنگسازی دا ، بهریا کردوو •

شیوهی ئهدهبی

شیوهی ناوهراست

ئاواز

ئاواز (ئاواز)

گولیک

قلیقه (ولیوه)

بووک

قهیقه (وهیوه)

- بۆ ویتنه ، سهیدی هه ورامی یه کهم یه ژئی •
 - « من ئیشهو ، ههممه ، ساسی نه بۆ کهس
 - شه ریک و ههممهیم دۆسته م قهسۆ قهس » •
- یان ده ئی :

- « نه قارام و هرو ، چا سافو ناری
 - ده می کامم ، چه نیش گیترو به زاری » •
 - (بی) - له رووی که رهسته زمانی کۆنه وه •
- + کوردیی شیوهی ناوه پراست پارێزگاری که رهسته زمانی ئاقیستی و پالهوی زۆرتر کردوه ، تا ههر شیوه کوردی یه کی دیکه ، یا خود تاوه کو شیوهی ئه ده بی (ته ماشای ، کتیبی ئاقیستا ، به زمانی کوردیی م • هه ورامانی ، بکه ره وه) •

- + راناوی که سی (شمه) ، له شیوهی کوردیی ناوه پراستدا ، که بۆ (کۆ) ی راناوی که سی (تۆ) یه ، به رامه رو هاوواتای راناوی که سی (ئیوه) یه •

بۆ ، ویتنه ، دهوتری :

- شمه ساناتا (سه ندتا) •
 - واته : ئیوه سه ندتان (کریتان) •
- + راناوی که سی ، هی که سی دووه می (تاک) ، له (ئیرومی) دا ، له شیوهی ناوه پراست جیاوازی پیشان ده دات ، به لام ئه و جیاوازی یه ، له شیوهی ئه ده بی دا نی یه !

بۆ ، ویتنه ، دهوتری :

- ئاد ، ساناش (بۆ ئیر) •
- واته : ئه و سه ندی •

یان دهوتری :

- ئاده ، ساناش (بۆمی) •

• واته : ئەو سەندی •

+ راناوی کەسی (کۆ) ، بۆ کەسی سییم (ئادئ) ی شیوهی کوردیی

ناوەراست ، بەرامبەر و هاوواتای (ئەوان) ی شیوهی ئەدەبی •

بۆ وینە ، دەوتری :

• ئادئ سانشا •

• واته : ئەوان سەندیان •

(پێ) • لەرووی وشە سازی یهوه •

+ پاشبەندی (بیرومی) ، لە شیوهی ناوەراستدا ، بە ئاوەلناوی ناوهوه ،

دیاری دەدات ، ئەگەر ئاوەلناوه کە ، کەوتییته دوائی ناوهکەوه و ئهـو

دوواکەوتەش بە بەبەستی دەرختنی رووالهتی ناوهکە بی •

بۆ ، وینە ، دەوتری :

• کناچه جوانه کئی • (ـ ئی ، پاشبەندی مینەیه) •

• کورپه جوانه که (ـ ه ، پاشبەندی تیرینهیه) •

• واته : کێژە جوانه که • کورپه جوانه که •

+ جگە لەبوونی پاشبەندی کۆی (ـ ان) ، لە شیوهی ناوەراستدا ،

پاشبەندی (ـ ئی) ی (کۆ) یشی ههیه ، کە ئەمیش بەرامبەر و واتای

(ـ ان) ه •

بۆ ، وینە ، دەوتری •

• کور (ت) ، کوران (ك) ، کورئ (ك) •

• واته : کور ، کوران ، کوران •

یان ، دەوتری :

• کناچان ، کناچئ •

• واته : کچان ، کچان •

+ پاشبەندی (ـ ده) لە شیوهی ناوەراستدا ، بەرامبەری پیشبەندی

یاخود بەشی یه که می کاری ناساکاره ، کە بە (دا ـ) دەست پێ دەکات • واته ،

ئەو كارانەي ، كەوەك ، (داكەوت) ، دابوو ، واپزى ، دايووا ، دانىشت ، ۰۰) له شىۋەي ئەدەبىدا ، لەبىرى بەشى يەكەمىيان ، كەبە (دا -) دەست پى دەكات ، لە شىۋەي ناوەرەستدا ، دەبى ، بە پاشبەندى (سەرە) ، يان پاشبەندى (سەرە) ، بە پىي كۆتايى قەدى كارەكە - [ئەگەر بە بزوين ، كۆتايى هاتىي ، پاشبەندى (سەرە) وەر دەگرى و ئەگەرىش ، بە كۆنسونانت كۆتايى هاتىي ، ئەو پاشبەندى (سەرە) وەر دەگرى] .

بۆ وىنە ، دەوترى :

• كەوتەرە (كەوت)

واتە : داكەوت

• خزىارە (خزارە) • (خزا)

• واتە : داخزا

يان دەوترى :

• تەپيارە • پوويارە

• واتە : داتەپى • داپووا •

+ ھەر بە ھەمان دەستوورو رىزەرە و پاشبەندى (سەرە) ، يان پاشبەندى (سەرە) شىۋەي ناوەرەست ، دەبى بە پىشەند ، يان بەشى بە كەمى كارى ناساكارى ، وەك (راكشا) و (راخرا ۰۰) ، كە (را-) يە :

بۆ ، وىنە ، دەوترى :

• كىشىارە • وزيارە •

• واتە : راکشا ، راکرا

+ پاشبەند (ھەندى راناوى لكاوى) ، كە بە ھەندى قەدى كار تىنە پەرەو دەنووسرى ، جياوازە لەوانەي كە بە قەدى تىپەرەو دەنووسرى • ئەوانەي كە بە قەدى تىپەرەو ، ياخود بۆ (ھەي) بە كار دەھىنرىن ، لە گەل شىۋەي ئەدەبىدا وەك يەكن •

بۆ وىنە ، دەوترى :

— من • واردم • — من هه نم ••

واته : من خواردم • من هه مه •

+ پاشبه ندى (چاوك) ، له شيوهى ناوه پراستدا ، له گه ل هى شيوهى
ئه ده بى دا جياوازى ددنوئى • واته ، پاشبه ندى (سى) شيوهى ناوه پراست
به رامبه رى پاشبه ندى چاوكى به ، له شيوهى ئه ده بى دا •
بو ، وینه ، دهوترى •

— سانای ، واته : (سه نندن) •

+ پاشبه ندى چاوكى (هى) ناوه پراست به رامبه رى پاشبه ندى (ن)ى
چاوكى به ، له شيوهى ئه ده بى دا •
بو وینه ، دهوترى •

— درپه ی • واته : (درین) •

— كه رده ی • واته : (کردن) •

+ پاشبه ندى كارا ناديار ، (يا) به ، له شيوهى ناوه پراستدا ، كه به رامبه رى ،
پاشبه ندى (ر) به ، له شيوهى ئه ده بى دا •
بو ، وینه ، دهوترى :

كال — كاليا • واته : كىلراو

ور — وريا • واته : رووخاو •

+ پاشبه ندى ناسياوى ، له شيوهى ناوه پراستدا ، كه (كه) به بو
(تير) و (كئ) به ، بو (مئ) ، له شيوهى ئه ده بى دا جياوازى تيوان (تيرومئ)
ناكرئ و به هر دوو كيانه وه به رامبه رى (كه) ، يان (هه كه) ن •
بو ، وینه دهوترى :

— كوره كه ، (بو تير) ، واته كوره كه •

— كناچه كئ ، (بو مئ) ، واته كئزه كه •

— ژه نه كئ ، (بو مئ) ، واته : ژنه كه •

— پياكه ، (بو تير) ، واته : پياوه كه •

(تین) - له پرووی پرسته سازی په ووه .
 + راناوی لکاوی که سی په که م ، که به هوی که سی دوو مه ووه ده وری
 بهرکاری ، له داخوازی دا ، وهرده گری و ده بیته (پاشبه ند) ، له شیوه ی
 کوردی ناوهر است دا ، به لام له شیوه ی نه ده بی دا ، ده بیته ناو به ندی تیوان
 نامرزی داخوازی و قه دی کاره که .
 بو ، وینه ، ده وتری :

- بشناسه م = (ب + شناس + ه + م) • (نه مه پرسته ی ته واوه) •
 واته : بمناسه = (ب + م + ناس + ه) • =
 یان ، ده وتری :

- بنویسه م = (ب + نویس + ه + م) • =
 واته : بنووسه = (ب + م + نووس + ه) • =
 - بشیله م = (ب + شیل + ه + م) • =
 واته : بمشیله = (ب + م + شیل + ه) • =

۲۴- نه نجامی نه م به راورده سهر پییه !

+ له م به راورده سهر پیی په دا سی خالی سهره کیمان بهرچاو ده که ونو
 نه وانش :

په که م : سهرپاکی شیوه زاره کان ، له که ره سته زمانی په سنی کوردی دا ،
 به شدارن •

دوووم : له زور پرووه ووه له په کتری ده که نو له هه ندی پروو شه ووه جیاوازی
 ده خه نه بهرچاو •

سیه م : له پرووی هه ندی که ره سه ووه ، سهرپاکیان به شدارن ، به لام
 به شداري په که یان له شیوه په که ووه ، بو شیوه په کی تر ده گوری !

بو ، وینه ، سهرپاکی شیوه زاره کان ، به شدارن ، له که ره سته زمانی
 بیگانه ی وه که زمانی (تورکی) ، به لام شیوه ی کوردی کوردستانی سه روو ،

که رهسته زمانی تورکی زۆرتری تیدایه •
 یان ، شیوه کوردی یه کان ، سه‌رپاکیان ، هاوکارن ، له هه‌ندی که رهسته
 زمانی پاله‌وی و پارسی‌دا ، به‌لام شیوه کوردیی کوردستانی خواروو ،
 که رهسته زمانی بیگانه‌ی به‌و جۆره‌ی ، زۆرتری تیدایه •
 یان ، که رهسته زمانی ئافیسایی و هی‌پانه‌وی ، له سه‌رپاکی شیوه
 کوردی یه کان‌دا ، هه‌یه ، به‌لام له ناو شیوه‌ی کوردیی ناوه‌پراست‌دا زۆرتره !
 + که‌وابوو ، ئە‌گەر لیکۆلینه‌وه‌که ، نه‌ختی وردتر بکردبایه‌و سه‌رپاکی
 کون و قوژبنی جیا‌وازی بگرتابایه‌ته‌وه بیگومان ، لایه‌نی جیا‌وازی و
 ویکچوون ، ئە‌گەر به‌رامبه‌ر نه‌بوونایین ، ئە‌وه‌دنده له یه‌کتربی که‌متر نه‌ده‌بوون •
 وه‌ختی ، ئە‌م وه‌یه ، ده‌جیته دلمان‌ه‌وه‌و به‌ته‌واوی هه‌ستی پی ده‌که‌ین ،
 ئە‌گەر به‌ریکه‌وت ، ئاگاداری دوو و تووێژکه‌ری دوو شیوه‌زار بووین !!
 که‌تاچ راده‌یه‌ک ، له یه‌کتربی تی ده‌گن !!
 ئە‌م دوو‌که‌وتنه‌وه‌یه‌و ئە‌و دوو‌ره‌په‌ریزی‌یه ، ده‌بی هانمان بدا • بو
 پیکه‌وه‌نانی نه‌ر‌ه‌نگی‌کی یه‌ک‌گرتوو ، که‌که‌ره‌سته‌زمانی سه‌رپاکی شیوه‌کان
 بگرته‌خۆی و مه‌روه‌ها شانی‌شان بدا بو ئە‌وه‌ی ، که‌نه‌ختی لی‌بورددوو‌بین و
 هه‌ول‌بده‌ین و کۆشش بکه‌ین له‌پیناوی یه‌ک‌گرتنی زمانه‌ کوردی‌یه
 ئە‌ده‌بی‌یه‌که‌مان‌دا •

بنکه‌ی ژین

* * *

ماموستا شیخ موحه ممدی خال

له کوری تازه کردنه وهی بیری موسولمانه تیدا

محمدی مهلا کریم

ئایینی ئیسلام ، وهك ئایینی که ته نها له سنووری پیوهندی دهروونی
ئاده میزاد به خواوهنده وهدا نه وهستاوه ، بآلی به سر هه موو سه ریکی
پیوهنده کومه لایه تی به کانا کیشاوه ، به کورتی ئایینی بووه بو دین و دنیا ،
وهك له سه رده می ژیا نی پیغه مبه ر [د] دا ته نها وه لامی ئه و پرسیاران ه ی
نه داوه ته وه که قور ئانی پیرو ز بریاری خواوهندی تیا یاندا پروون کردوه ته وه ،
ئه وه نده ی که گه شه کردنی بلا بوونه وه ی ئایین و پرو داوی پرو ژانه ی ژیا ن
پیوستی کرد بئ ، پیغه مبه ر به لیکدانه وه ی خوی و زور جاریش به پرس و
راویژ کردن له گه ل هاو ریکانی چاری هه ر گه رگرفتیکی تازه سه ر هه لداوی
کردوه ، پاشانیش و به در ئایینی سه ده زیرینه کانی هه ر گه ز خوی له سنووری
وه لامه پیشینه کانا رانه گرتووه . له سه رده می خه لیفه کانی پاش پیغه مبه ریشا
که قه له مپه وه ی ده وه له تی موسولمانان زور به ده ره تان بووبوو و موسولمانان
پیوه ندیا ن له گه ل گه لانی غه یری خویان و زور چه شنه ژیا نی کومه لایه تی و
ئابووری و ئایینی وا په یدا کرد که پیشتر هه چیان له باره وه نه ئه زانین و
نه بیستبوون ، هه زاران پرسیاری نو ئی له به رده می جه ماوه ری موسولمانان و
به تایه تی حوکمرانان و قازیانی شهر ع و ری پیشانده رانی خه لکدا
قوت بوونه وه . پاش ئه م سه رده مه یش که دیسان ژیا ن هه ر له گه شه کردنی
تازه و ها ته ئارا وه ی بارو دوخی نو ئیدا بوو ، ئه و پیشه وا و زانایانه ی له
هه موو لایه کی جیهانی ئیسلامدا سه ریا ن هه لئدا ، ئه رکی وه لامدانه وه ی ئه و
جۆره پرسیاران هیا ن له ئه ستۆ ئه گرت .

* * *

که رۆژی موسولمانانیش گه‌یشته رۆژی ئیتر له‌گه‌شه‌کردنو
 په‌رسه‌ندن که‌وتن و سنووری ولاتیان له‌و ئاسته‌دا وه‌ستا که‌ پیتی گه‌یشتبوو
 ژبانی کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری یان پیره‌وینکی وشکی وای گرتبوه‌ خۆی
 هیچیکی نوتی نه‌وتۆی پتیه‌ دیار نه‌بوو و حوکمرانی‌یش به‌ته‌واوی له‌و
 شیوه‌ به‌ربلاوه‌ی جارانی که‌وت که‌ ده‌وله‌تی ئیسلام له‌ سنووری هیندستان و
 ئاسیای ناوه‌راسته‌وه‌ له‌ رۆژه‌لانه‌وه‌ ، بیگرتیه‌وه‌ ، رۆزاوای ئوقیانووسی
 نه‌تلاتیکسی و ، باکووری چیا‌ی قه‌وقازو تورکیای ئیستا و ده‌ریای سپی و
 باشووری بیابانی نه‌فه‌ریقاو ده‌ریای عه‌رب و ئوقیانووسی هیند بێ و ، ولات
 بوو به‌ ده‌یان ده‌وله‌ته‌ ورده‌و میرنشینی ده‌ره‌به‌گی مه‌شرب و ، هه‌ر به‌ دیمه‌نو
 پروکه‌ش پتیه‌ندی به‌و پیره‌وو ری و شوینه‌ ئینسانی به‌ پیشکه‌وتووانه‌وه‌ مابوو
 که‌ ئیسلامه‌تی بو‌ ئاده‌میزادی داهینابوون . نه‌و نه‌ندازه‌ قانونو
 یاسایانه‌یش له‌ کتیبیا نووسرا‌بو‌وه‌ ، به‌شی ژبانی مه‌نگ و دستاوی به‌ده‌وری
 خۆدا سوورخواردووی جه‌ماوه‌ری موسولمانانی نه‌کرد ، به‌لکو زۆریشی
 له‌وه‌ی که‌ پتیه‌ندی به‌ به‌ریوه‌بردنی کۆمه‌لگایه‌کی به‌ پتودانی سه‌رده‌م
 دادپه‌روه‌رو راگیرکه‌ری مافه‌ له‌و سه‌رده‌مه‌دا دان پیا نراوه‌کانی چین و توێژه
 کۆمه‌لایه‌تی به‌کانی بنه‌وه‌ بێ ، له‌ژێر تین و ته‌وژمی چینه‌ مفته‌خۆرو توێژاله
 سه‌مکارو خاوه‌ن مه‌سه‌حه‌ته‌ چاوچنۆکه‌کانی کۆمه‌لداو ، له‌لایه‌ن
 فتوافرۆشانی سه‌ر به‌و چین و توێژاله‌وه‌ له‌کارخا‌بو‌و و به‌ فرۆفیل و
 پروبیانو و ده‌سکاری کردنی نا‌به‌جیتی سه‌رچاوه‌ بنه‌ره‌تی به‌کانی ئاین
 گیانی لێ چنرابوو و ته‌نیا تیکستیکی بێ‌ناوکی له‌ دوو‌تویی کتیبیا به‌ ده‌م
 خوێنراو و به‌ کرده‌وه‌ له‌ تا‌ق و له‌سه‌ر په‌فه‌ دا‌نرا‌وا مابوه‌وه‌ . تا‌کار گه‌یشته
 راده‌یه‌ک کۆمه‌ل نه‌وه‌نده‌ بێ‌وزمه‌ و شک‌ه‌ه‌لاتوو بوو‌بوو هیرشی سه‌لیبی هات و
 سه‌رانسه‌ری ولاتی شامی داگیرکردو که‌سی نه‌بوو نه‌هه‌ستی ئاینی و نه‌
 هه‌ستی نیشتمانی و نه‌ سوودی تایبه‌تی پالی پتیه‌ بێ‌راپه‌رێ گیان به‌ به‌ری
 نه‌و خه‌لکه‌ سپرو بێ‌گیان کراوه‌دا بکاته‌وه‌و به‌ هه‌ر ناویکه‌وه‌ بێ‌بان‌زوتینی

بۆ داكۆكى كردن له خۆيانو خاك و ئايين و بهرژهوه نديانو، ئه گهر له دهرهوهى
ولاتهوه قاره ماتيكي كوردى وهك سه لاهه دديني ئه ييووبى رانه پهرى يايه و
سوپاي موسولمانانى له هه موو به ره و نه ته وه يهك كونه كردايه ته وه ، خوا
ئه زانج له واته بوو ههر ئه و سه رده مه سه ره تاي داگير كردنى رۆژه لات له لايه ن
رۆژاواوه به اتا ياته دى و خۆى بچه سپاندايه .

نهك ههر ئه مه ، بهلكو له رۆژه لاتيشدا دوو هيرشى يهك له دوای يهكى
جيهان ويرانكهرى مه غوولى سه رانه رى ئاسياى فاره راستر ته فغانستان و
ئيران و كوردستان و عيراق و تا سنوورى رۆژاواى شاميان پامالى و
هه ركه سيان هاته رى كوشتيان و هه ركوئى چون ويرانيان كرد . ئه وه نده
غيان له ميلله ته كه دا نه ما بوو رابه ريك بخولقينى سه ر كرده يى ئه و خه لكه و ،
به ره به ستى ئه و ليشاوانه بكا . خه لكى ره ش و پرووت له ژير بارى سته مى
حوكمه رانه ئاره زو و بازه به هيج تير نه خوار دووه كانا پشتى چه ما بوه وه . ژيانى
ههر بۆ ئه وه بوو ره نج بۆ ئه وانه بكيشى و زاوزى بكا تا ره نجكيش بۆ
وه چهى دادى يشيان به ينيته به ره هم . له رۆژاوايشيا هه روا بوو . ئه سپانيابى
به جۆرى ميرنشينه كانى ئه نده لوسيان پامالى و شوينه واريان كوئير كرده وه ،
خه لكه بنى ده سه لاته كه يش ناچار مان يا له ده رپاي سپى بكه نه ئه م به ره وه بۆ
باكوورى ئه فه ريقاو مالى به جى بيلن و ئايين و سه ريان ده ركه ن ، يا له ريگلى
باوو باپيريان پاشگه ز بينه وه و به سه ر مالى و خالى خۆيانه وه بميننه وه .

ئا له م سه رده مه نه دا سه رانه رى ئه م جيهانى ئيسلامه له خه وى
بن ئاگابى يه كى وادا بوو له هيج لايه كه وه ترووسكه يه كى رووناكى ديار نه بوو .
غيانج نه بوو به سه ر ئه و خه لكه دا بنه رينى و هاوارى بيدار بوو نه وه يان لى بكا .
دهنگى ناره زابى له گه رووى چه ند شاعير و حيكمه تيارى كى تاك و ته را كه و تووى
ئه م لاو ئه ولاو كه ساتيكي كه مى له گه وه هه رى ئايين گه يشتوو به ولاوه به رز
نه ئه بوه وه . به لام ئه وانيش كۆمه له كه يان ئه وه نده كه رو كوئرو تاريك بوو
هيجى نه ئه بينى و هيجى نه ئه ييست . ئيستا كه چاو به ميژووى ئه و سه رده مه دا

ئەگىرىنەۋە كەلەپوورى پۇشنىرى ئەۋ پۇژانە پەرەپەرە ئەكەين ، ئەبى
لەئاستى ئەۋ دەنگە دلئىرە بە تارىكەشە ھاۋار بە چۆلەۋاندا كىرۋانەدا
سەرى رىزلى گرتن و قەدر زانن ئەۋى بىكەين . لەم مەيدانەدا ناۋى
كەسائىكى ۋەك سەعدى شىرازى ۋ جەلالەددىنى رۇمى ۋ ئىبنوتەيمىيە ۋ
ئىبنولقەيىم بە پىشەۋاياتىكى لە سەردەمى خۇ پىشكە ۋ تۈۋتر دىنە
بەرچاۋمان كە بەداخەۋە جى پەنجە يەكى ئەۋتۆيان بە ژيانى سەردەمى خۇيانەۋە
جى ئەھىشتە ۋ ماھەۋە لەۋە پاشتر كارى خۇيان بىكەن .

ھەرچەند قۇناغىكىش لەۋە پاش سەركەۋتەكانى توركانى عوسمانى
بەسەر ئەۋرۈۋپايسى كەنا گۆمى مەنگى جىيانى ئىسلامى شلەقاندو ترسو
لەرزىكى زۆرى خستە دل ۋ دەروۋنى سەرانسەرى ئەۋرۈۋپاۋە ، لەبەرئەۋەى
ئەۋ توركانە ھىچ بىنەمايەكى شارستانەتى يان نەبوۋ ، موسولمانەتى بەكەيان
دەۋرىكى ئەۋتۆى لە ژيانى موسولمانانانەدى ۋ لە كۆمەلىكى ۋلات
داگىر كەرو گەلان ژىرپى خەر بەۋلاۋە نەبوۋنو ، لەبارەى بىرو كۆمەلايەتى يەۋە
نیشانەى يەكەن لە پاشكە ۋ تۈۋترىن پىۋەندە كۆمەلايەتى ۋ ئايدىۋۆلۆژى يەكان
بوۋن ، پىيان نەكرا ھىچ سەرىكى لارى ژيانى جەماۋەرى موسولمانانى
ژىردەستىيان راست كەنەۋە ، بەلكو خۇيان بوۋنە سەربارىكى قورسى نوۋى
ژيانى ئەۋ جەماۋەرە .

* * *

راپەرىنى گەلانى ئىسلام ، پاش ئەۋ خەۋى غەفلەتى دوۋرو درىژرەى
بە ھىرشى يەكەمى مەغۈۋلەكان دەستى پىن كىرد ، تەنھا دۋابەدۋاى گەشىتى
دەسەلاتى سوپاى ۋ ئابوۋرى ئىسپىرئاليزمى تازە لەدايكبوۋى پۇژاۋاۋ لەژىر
تەۋژمى بارى قورسى ئەۋانا بوۋ بەسەر گەلانى موسولمانەۋە . ئالائى ئەم
راپەرىنەش ، بەر لە ھەرچى ، داۋاى گەرانەۋە بۆسەر ئىسلامى راستەقىنەۋ
خاۋىن كىردنەۋەى ئابىن بوۋ لەۋ ھەموۋ چلك ۋ چەپەلىي خەرافات ۋ ساختەۋ

پروپوچانهی به در ژایی سدان سال له تمه نی کپوماتی و بی ئاگایی و
 چهوسانهوهی گهل به ناوی ئاینهوه ، بووبوو به بهشیکی بنه رت و سره کی
 له ئاین و به ده گهن ری ئه کهوت که سی هه بی یارای نهوهی بی دنگی
 یاخیگری له دژی نه و خرافات و ساخته و پروپوچانه هه لبری و بویری
 بلخی خه لکینه نه مه هیچی فری به سر گه وهه ری پاک و بی گه ردی
 ئاینه وه نی به . هه لگرانی ئالای نه م راپه رینه ، با شیوهی کار و بیریشیان
 له ناو خویانا لیک جیا بووبی ، تیکرا هه موو نه یانویست له لایه که وه ئاین
 وه ک پیودندی به کی ساده و بی گری و گولی تیوان خه لک و خواو دوور له
 هه موو کویت و زنجیریکی بیرو باوه ری پروپوچ و بی بنه ما لی بکه نه وه ، له
 لایه کی که یشه وه به نیازی دامه زرانندی کومه آییکی به داد بیکه نه وه به
 سه رچاوهی حرکیرانی . له قوفاغیکی له پاشتریشاو ، پاش چند هه نگاوی
 بوپیشه وه چوونی بیرو بوچوونیان ، پیویستی پیودندی له گهل زانستی
 نوی نه وروویا ، وه ک مه رجیکی داین که ری گه شه کردنی گهلانی موسولسان
 - له م گهلانه بگه یه نن . نه مانه به رودوا له زور له ولاتانی موسولمانان
 سه ریان هه لداو که وتنه هه ول و ته قه لای بلاو کردنه وهی بیرو بوچوونه کانیان .
 له مانه ، بهر له هه رکه س ، با به شیوهی کی کرچ و کال و ناته و اویش بووبی ،
 له ولاتی نه جد موحه مه دی کوری عه بدولوه هه اب و ، پاش نه ویش به
 شیوهی کی واقع بینانه ترو گه شه کردووتر ، له ئیران و میسو نه سته موول
 سه یید جه مالو ددینی نه فغانی و ، له میسر شیخ موحه مه د عه بده و شیخ
 موحه مه د ره شید ره زاو ، له عیراق ، تا راده یه ک ، مه حمود شوکری
 ئالووسی و ، له کوردستانیش ، هه ر تا راده یه ک ، حاجی قادری کوی بوون .
 نه مانه به رودوا له سه دهی هه زده هه مه وه تا پاش جهنگی به که می جیهان
 نه گر نه وه ، له گهل له ولاتانی تری ئیسلامیشتا وینه یان بووه .

* * *

مه به ستم له م ری ته ختکردنه در ژبه پی دراوه نه و بوو باسه کم له باره ی شیخی خال و دوریه وه له بز و تنه وه ی نوی کردنه وه ی بیری نایینیدا له سوله یسانی و هموو کوردستانی باشووردا بی پیوه ند نه بی به پیشینه کانیه وه و به و زه مینه بیری و مایه بی یه وه که له تیکرای جیهانی موسولمانانا هم بیره ی لی هه آمو لاوه .

وهك وتمان ، خهوی غه فلهت و بی ناگایی سه دهه ها در ژبه کیشاوی گهلانی موسولمان نه و ونده قوول و قورس بوو نه و گشته کاره سات و کویره وه ری یه ی به در ژبایی نه و گشته ساله به سه ر جیهانی ئیسلاما هات نه ی توانی رایانپه رینئ و ، ته نها هر باری قورسی ئیمپریالیزی رۆژاوا بوو که دای به سه ریانا توانی کاریکیان لی بکا له شوینی نووستنیانا جوونه یه کی بو بکه نو ده ست و قاچئ راوه شینن و په لی بهاون و باویشکیکی وه ناگاهاتن بدن . نه وه یش ، به بوچوونی من ، بویه چونکه کاره ساته کانی پیشوو هموو به ره می بارو دوخیکی له جووری نه و بارو دوخی ژبانه بوون که خو یان تیا نه ژبانو ، هموو هر له سه ر دهستی پیوه نندی کومه لایه تی ده ره به گایه تیدا بوون که زیاتر ده رمانی خه ولی خستی نه دانئ له جیاتیی نه وه ی دارئ بژه یتنه لاقه برغه یان و بیداریان بکاته وه . ته نها هیرشی سه رمایه داری تازه چوو قوناغی ئیمپریالیزمه وه ی رۆژاوا بوو که به هموو شان ه کانی له شیانا ته شه نه ی کردو بی یانه وی و نه یانه وی و نه ناگای هینان . بویه که له گهل ده رکه وتنی پیشه نگانئ هم داگیر که ره سو پایی و بیری و سیاسی و تابووری و کومه لایه تی و همه ره نگه دا ورده له م لاو له ولا که سانی وا په یدا بوون به ده م بانگه وازی جیهانی نویوه بچن ، هه رچه ند له راستی شا ده نگلانه وه ی بیری تازده له جیهانی ئیسلاما چه که ره کردووی سه رمایه داری نوی بوون ، زه مینه یه کی مایه بیی پته وی وایان نه بوو ئالای هم بیره ی به سه ره وه بشه کیته وه . نه مانه له ناو هموو که له پووری شارستانه تی سه دان سالیانا که ره سته یه کی له ئیسلامه تی خاوینی دوور له

دړك و پووشى گهردوون بهولاوه دهسمايه يه كيان به دهسته وه نه بوو بـ
به به ستي بهر و وروو بوونه وهى پيوستى به كاني جيهانى نوئى بيكه ن به چه كى
دهسيان . بويه له م كه له پوورى شارستانه تى به وه بؤنه وه چون كه نه بسى
له گه ل شارستانه تى نه ورو وپاى نويدا يه ك بگر نه وه و داواى فېر بوونى نه و
زانست و پيشه سازى و بېره نابوورى و كومه لايه تى به پيشكه و تووانه ي
نه ورو وپاى سهرده مى راپه رين و شوړشى پيشه سازى بكن بؤ گه له كانيان ،
چونكه له قورئان و فېرمووده ي پيغه مېرو په فتارى پيشه و ايانى سهرده مى
گه شه ي شارستانه تى ئيسلامدا پشت و په نايان بؤ نه م داوايه وه گېر نه كه وت و
چه رځى زېرېنى عه بياسى به كان ، كه نه و هه موه بهر ه مى بېرى بؤنان و
ئيران و هينده كران به عه رېبى ، به لگه ي نه دراره دواوه ي نه م راستى به يه .
نه م به بنه ماي مایه يى بؤنه وهى بؤچى سهرده تى تيشكى رۆزى راپه رين له م
ولاتانى موسولماناندا له كه له بهرى بېرى ئاينى به وه هاته زوورده وه . به لام
نه م بېره ئاينى به خوى هه رچه نديش ئيجگار به هيز بى ، ماده م زه مينه و
شوئنه كه ي ، كه خودى موسولمانان و بار و دؤخى ژبانپانه ، له ئاستيدا نه بن ،
ناگا به نه نجام . نه م هيشه نه وده مان بؤ ليك نه داته وه بؤچى نه و سهره تايه دا ،
له گه ل نه و هه موه چالاكى به يشدا كه هه لگرانى بېرى ئاينى پيشانپاندا ،
نه ياتوانى رووى كومه ل بگورن و كومه لگه يه كى ئيسلامى واپيکه وه بنين
ئالاي بېرىكى هه لگر تى تيكه ل بى له بېرى ئيسلامى و بېرى ديسو كراتى جيهانى
سهرمايه دارى شوړشگېرو ، نه ركى به ره و پيش بردنى كومه ل كه وت به وه
نه ستوى سهرمايه دارى تازه سهر دهره يئاوو پاشان چينى ناوه راست و چينى
كړيكار و رۆشنيرانى بهرچاو روون كه به هه موويانه وه هه ر نه وده نديان له باره
بوو نه م كومه لگاپانه ي ئيستاي جيهانى ئيسلاميان لى هاته بهرهم كه هه موو
نیشانه يه كى پاشكه و تووى و پيشكه و تووى يان شان به شانى يه ك تيايه و له
هه موولا نه م نيشانه جيا جياپانه له بهرچاوماندا زهق نه بنه وه . بويه ئيستاپش
گه شه كردنى راسته قينه ي نه م ولاتانه وه ك نه ركيكى جى بجن نه كراو

ماوه ته ووه چاوه پروانی چوونه ناو قونانغی شارستانه تیی ته و اوو سه ره هلدانی
پیشه وای تایه تیی خویه تیی •

هر ئەم راستی په یشه ئەوه مان بۆ نیک ئەداته ووه که بۆچی ته نها پاش
گه شه کردنی سه رمایه داری و سه رنه که وتنی رژیمه خۆمالی په کان که
نایدیۆلۆژی په کی وهک چیشتی مجه ور تیکه ل له نیشتان په روه ری و
موسولمانه تی و سۆشیالیزم و قونانغی هه ره بالای بسیری ئوردو و گای
سه رمایه داری و پاشماوه ی بیری ده ره به گی کوچه ریتی و بیابان گه ردی یان
هه لگر تو ووه خه نکیتی زۆریان له هه موو سیایه کی ئەم چه رخه نائوید
کردو ووه ، وا تازه وهک وه لامدانه ووه په کی هه له ی واقعیتی هه له ، بسیری
نوئیکردنه ووه ی ئابین و به رژیمی حوکمداری کردنی له زۆر لای جیهانی
ئیسلاما سه ره هه ل ئەدا ، به لام له سه رده میکا که کاته که ی به سه رچو ووه ،
هه لگره کانیشی ، سه رباری ئەوه ، به جۆریکی وای ئەهیننه کایه ووه
پیشکەشی جه ماوه ری ئەکه ن مه گه ره له ناوه راستی سه ده ی تۆزده هه مدا
بۆ ئەوه بشیایه له هه ندی لای جیهانی ئیسلاما به اتایه ته رووی کار •

* * *

به هه رحال بیری نوئیکردنه ووه ی ئابین توانییتی ده وری خۆی به ته و اووی
بینی یا به نیوه و ناته و اوو نیوه چل ، که به لای منه ووه به شیکی له
رۆشن کردنه ووه ی بیری گشتیدا هه ره بووه ، له هه موو لایه کی جیهانی ئیسلامدا
سه ری هه لدا • له م سوله یمانی په ی ئیمه یشدا که له میژه مه لبه ندیکی گه و ره ی
بیری نوئی سه رانه سه ری کرمانجی خواروو زمانی عیراق و ئیرانه ، مامۆستای
گه و ره مان خوالیخۆشبوو مامۆستا شیخ موحه ممه دی خال ، وهک مه لای
گه و ره له کۆیه و وهک مامۆستا شیخ موحه ممه دی قزنجی تورجانی زاده له
ناوچه ی بۆکانی ئەودیه ، له گه ل جیاوازی بۆچوون و ریبازی گشتی یشیاندا ،
په که مین که س بوو له سه الهه کانسی په ووه که وته ته قه لای بلاو کردنه ووه ی

بیری نوٲکر دنه وهی هه لوٲستی ئایینی و ، سه رچاوه و پشتو په نای له م
مه یدانه دا به ره مه کانی سه ید جه مالو ددینی نه فغانی و شیخ موحه مه د عه بدو و
شیخ موحه مه د ره شید ره زا بوو *

ماموستانی خال به پشتیوانی به هر هی زیره کی خوی و به و پایه
کو مه لایه تی به ی له م شاره دا هه یوو ، وهك مه لایه کی مه لاه ، وهك کوره زایه کی
حاجی شیخ نه مینی خال که خوی شیخی ته ریفهت و خه لیفه ی شیخ به هائنه ددینی
ته وٲله بووه ، به چالاکی و خوین گهرمی به کی گه نجانه و گیان له سه رده می
نوٲی راپه رینی ئایینی و نه ته وه یی و کو مه لایه تی و نیشتمانی و هر گر تو وه و
که و ته بلا و کردنه وه ی نه م بیره ، به لام کلٲلی کاره که ی له وه دا بوو ولات هیچ
هوی به کی نه و تو ی را گه یانندی تیا نه بوو ، نه رٲوژنامه و نه گوٲاری که نامه
بی هاو کاری له گه لدا بکا ، به لکو ته نسانهت نه رٲوژنامه و گوٲاریکی
دژیش . . . نه چاپخانه به کی نه و تویش هه بوو بتوانی به ده ست و برده وه
به ره می بو له چاپ بدا . هه بوو نه بوو رٲوژنامه سی چوار لاپه ره یی به بچوو که
یهك له دوای به که کانی پیره میرد بوون که هه فته ی جاری دهر نه چوون و به شی
به ره مه کانی خودی نه ویان نه نه کرد ! چاپخانه که یشی له رٲوژنامه کانی بی
ده سه لاتر ، به هزار یانه لاه پایغه مبه ر مانگی چند سه عاتی کاتی له
پٲویستی رٲوژنامه که زیاتری نه بوو تا به چند مانگی بتوانی فورمه یهك
له چاپ بدا . . . بو یه به درٲژیایی چند سال له ته فسیریکی جزمی عه مبه ی
قورئان و مه ولوود نامه به کی نه و نه سه ری پیغه مبه ری زیاتر بو له چاپ نه درا
بو شیخی خال . . . له مه یش زیاترو له هه موو نه مه یش بایه خدارترو کاریگرتر :
پیره میرد خویشی له وانه نه بوو له ریگای راستکردنه وه ی باری ئایینی به وه
بو راستکردنه وه ی باری کو مه ل بر وا . سه ره پای نه مه یش شیخی خال
خویشی نه هات ریگای مه لایه تی بگریته به رو وهك جه نابی مه لای کو یه دهرز
به فقه یان بلو و له و ریگایه وه کو مه لیک مه لای رٲوشنیری هه لگری ئالای
نوٲکر دنه وه ی بیری ئایینی یان لی پٲیک یینی ، یا بی به خه تیسی مزگه و تیکی

وهك مزگه وتى گه وره يا خانه قاي مه ولانا تا له ريگاي خوبه ي جومعه وه
 بيروباوه ري خوي بگه يه يتته جه ماوه ري نويز كه ر . بويه ته نها ديوه خانه كه ي
 ئيواراني مزگه وتى و خوبه خويندنه وه ي جار به جاري ئاهه نكه كاني مه ولو و دو
 هه ندي مونا سه به ت و نووسيني چه ند به رگ ته فسירו كو مه لي و تاري بو
 مايه وه كه يري خوي بخاته دوو توئي يانه وه . هه رچي ئه و ته فسيرانه يني
 تايستايش هه موويان له چاپ نه دراون . هه رچي كو مه له و تاره كه يشيني كه له
 گو قاره كوردي يه تاك و ته را كانا بلاوي ئه كردنه وه ، ري يان نه ئه كه و ته
 زور تری ئه و خه لكه ي كه ئه بوو ري يان بكه ويته لايان كه جه ماوه ري
 ديندارن . ته نها له م دوايي يه دا ئه و ده رفته ته ره خسا كه هه ندي كيانى له دوو
 به رگي (نالهي دهروون) دا بلاو كرده وه كه ئه ويش زور دوا و هخت بوو .

ماموستاي خال ئه بوو يري له وه بكر دايه ته وه كه ئه و بيروباوه ره
 ئاييني به نوئي يه ي خوي بگه يه يتته ئه و جه ماوه ري پيويستي به گوپان بوو
 كه جه ماوه ري مه لا و فه قئ و نويز كه ري مزگه و ته ، به لام به داخه وه ئه و تا
 راده يه كي زور له ئاستيكي به رزو دووره وه ئه پرواني به ئه م جه ماوه ره و ،
 ئه ركي هاتنه خواره وه ي بو گوپيني بيريان له ئه ستو نه گر تبوو . جه ماوه ري
 ئه و جه ماوه ري روشنيري تازه بابته بوو كه له و مه سه له يه دا گه لي له و
 دوور تر روشتبوون و ئه توانم بليم جه ماوه ري كي كه م تا زور عه لماني بوون و
 پيويستيان به و نه بوو هيچيان بو روون بكا ته وه . له جه ماوه ري مه لا و
 فه قئ ياندا ئه بوو مرؤ خوي له ريگاي خويه وه بوو بي به نوئخواز ئه و جا
 خالي به يه ك گه يشتنه وه ي له گه ل ماموستاي خال ئه دووزي يه وه . له وه به ولا وه ،
 مه لا و فه قئ كون مه شرب كه قسه يه كي نوئخوازانه يان له ماموستاي خال
 بيستايه ، له جياتي ئه وه ي گوئي بو راهيلن ، ليني ئه سه له مينه وه . ئه مه يش
 يه كي كه له بايه خدار تريني هويه كاني دهنگ نه دانه وه ي بيروباوه ري
 نوئخوازانه ي ئاييني ماموستاي خال له ناو جه ماوه ري مه لا و فه قئ و له ناو
 تيكراي جه ماوه ري نويز كه رانا .

مامۆستای خال له تیکرای نووسینه ئاینیه کانیای به تاییه تی له
 تهفسیره کانی که لکیکی زوری له ریازی شیخ موحه مهدی کوری
 عه بدولوه ههبا بی نه جدی وهرئه گرت ، به لام چونکه زور چاک شاره زای باری
 بیرو بۆ چوونی کۆمه له کهی خۆی بوو ، نه و بابته تانهی نه ئه دایه پال شیخ
 موحه مهدی عه بدولوه ههبا ، به لکو وهک بیرو رای شیخ موحه مهدی عه بدوو
 شیخ رهشید رهزا بلاوی نه کردنه وه . ههروا له وتارو قسهی کۆرو مه جلیسیا
 له هه ر بۆ نه یه کا مهیدانی قسه لێ کردن بهاتایه ته ئاراوه به توندی به ره هه لستی
 نه و دیمه نانهی واسیته و واسیته کاری بۆ لای خوای نه کرد که سه ره نجامه که یان
 وای لێ دیته وه خرایش وهک پیاوی دنیا بی بی و واسیته کار بکا لای و پیرانی
 ته ریقهت کاری نه م خه لکه لای خوا مه یسه ر بکه ن . دژی چورنه سه ر
 گۆری نه م و نه و بوو بۆ تکاو پارانه وه و ، قایل نه بوو به ناوه یینانی که س وهک
 تکا کار له کاتی پارانه وه دا له خوا . . دوژمنی نه م جه نجال و هه راو هوریا یه
 بوو که به ده وری پیرانی ته ریقهت و شیخ و مه شایخانا نه کری و هه مووی
 به پیچه وانیه ئاینی ئیسلام نه دایه قه له م و ، من خۆم له م مهیدانه دا قسه ی
 توندی وام لێ بیستوو که ره خنه ی ته فانهت له بنه مانه ی خۆشیان تیایی .

له مهیدانی خاوین کردنه وه ی تهفسیری قورئاندا له خهرافاتی پاشماوه ی
 ئاینی جووله که و ئاینه کانی ترو له لیکدانه وه ی قورئاندا له سه ر بنه مایه کی
 زانستی و له گه ل زانستی هاوچه رخ گونجاو ، به گوژم ریازی
 شیخ موحه مهدی عه بدوی گرتبوه بهر . تهفسیره کانی که به ره نجی شانی
 خۆی چند بهر گیتی لێ له چاپ داون و به هیوا ین ده زگای نه وقاف و کوری
 زانیاری نه و بهر گه کانی تری و سه رانه ری پاشماوه کانیمان بۆ له چاپ بدهن ،
 به لگه یه کی گه ورن له سه ر نه و ریازی قورئان لیکدانه وه یه که له مهیدانی
 بیرو باوه ری ئاینیدا ریگای سه له فی و له مهیدانی زانستی دا ریگای
 تهفسیر نووسه ریازی زانست گرتوو به ره کانی تیدا گرتوه ته بهر . من خۆم
 له و باوه ره دام که وا چ نه و تهفسیر نووسانه و چ مامۆستای خالیش له م

مهیدانه دا ئه رکیکی ئیجگار سهختیان گرتوو ته ئهستوی خۆیان که ههرگیز
 بۆیان ناچیتته سهر ، چونکه بمانهوی و نه مانهوی چ قورئان و چ کتیبه
 خوایی به کانی تر له هه مووشتیکا له گه ل زانستی نوئی یه کناکه ونو ، زیاد
 له مهیش ئه م کتیبه خوایی یانه کتیبی نه گورن ، به لام زانست هه مهیشه مل که چی
 ههر گورائیکی نوئی یه بۆ زانایان دهر که وی . ئه م دوو هیش قهت پیکه وه یان
 فاکری و ئه گه ر پربازی یه که خستنی هه مهیشه ی قورئان و زانست بگرینه بهر ،
 ئه بی یا باوه ر به زانست نه که یین یا ههر جاری قورئان به جۆری مهعنا لسی
 بدهینه وه .

* * *

له مهیدانی خوینده واری فهقی یانا زۆر به توندی دژی ئه و پربازه کۆنه
 بوو فهقی کوردستان سه دان سال بوو له سهری به پیره ئه چوونو ، به گه رم
 داوای له مه لاکان ئه کرد پریگایه کی نوئی پی خویندن بگر نه بهر نه قیکانیانی له
 زانستی نوئی پی نزیك بخره وه . له لیژنه کانی تاقیکردنه وه ی مه لایاندا بۆ
 دهرزوتنه وه و پيشنوژی و خوتبه خوینی ، هه مهیشه پرساری وای ئه هینایه وه
 شیوه ی نوئی بی و به وه ناچاری ئه کردن کتیبی نوئی بابهت بخویننه وه و
 ئه گه ر پیشیان خوش نه بی ههر به وجۆره وه لام بده نه وه .

* * *

له جیاتی مه ولوودنامه کانی کۆن که پر بوون له بابه تی ناراست و دوور
 له ئه قل و شتی سه یرو سه مه ره ، مه ولوودنامه یه کی نه و ئه سه ری نووسی که
 بریتی یه له میژووی ژبانی پیغه مبه رو باسی ره و شتی جوانی و کرده وه
 گه وره کانی و بابه تی تری و موسولمانی رۆشنیرو خوینده وارو تیگه یشتوو
 پی بگه یه نی .

* * *

له مهیدانی ئامۆژگاری کردنی موسولمانان که زیاتر له چند و تاریکیا
 ددرکه و تووه که له (گهلاویژ) ۱ بلاوی کردوونه تهوه و ئەم دەر فتهی وهک
 پیاویکی ئایینی که متر بۆ رهخساوه ، تهها ئامۆژگاری کومه لایهتی
 بلاوه کردهوه و موسولمانانی به مزدهی بههشت و هه ره شهی دۆزه خهوه
 خه ریک نه ئه کرد . ئەو له وه دلنیا بوو که موسولمانان خویان له م باره وه
 به در یژایی سەدان سال ئەوه ندهیان له باوک و دایک و کومه ل و مزگهوت
 به میرات بۆ ماوه تهوه پیاویستیکی ئەو توویان به زیاتر نه بێ . له یه کتی له وتاره کانی
 که له (ناله ی دەر وون) ۱ بلاوی کردوونه تهوه ، باسی ئەوه ئەکا ئەم هه موو
 قورئان خویندن و ویردو دوعا و بانگ و سه لۆ نوێژه به میکرو فۆن به شه وو
 نیوه شه وو به ره به یانو به وهخت و ناوخت کاریکی ناشه رعی و نابه جی یه و
 به پیتی ئاین له هه ر شویتیکا نه خوشی هه بی یا منالی یا که سیکی نووستوو ،
 نابی دهنگی قورئان خویندن یا نوێژ کردن ئەوه نده هه لبرری نه خوشه که
 نارمه حت بکا یا مناله که خه بهر کاته وه یا ئیسراحت له نووستوو که تیک بداو
 به ناگای بهیئیی و ، به راوردی ئەوه ئەکا که ئەمرو له مزگه و ته کانمانا به ناوی
 ئاینه وه ئەکری و خه لکه که هه موو له ره شه خه لکی نه خوینده واره وه بیگره
 تا پیتش نوێژی مزگهوت هه موو نهک هه ر به دروست ، به لکو به پیاویستی
 ئاینیشی ئەزانن ، له گه ل ئەوه یش که پیتشه وایانی ئاین له کتیبه کانیانا له باره ی
 نارمه وایی ئەم حاله ته وه به در یژیی نووسیویانه . . من بی گومانم هه ر
 موسولمانیکی رۆشنیر ئەمرو دهنگی نارمه زایی له م دیارده یه دهر بیری ، له گه ل
 ئەوه یشا که دیارده یه کی ناشه رعی یه ، به کافری بی دینی دهر ئەکن و کهسانی وا
 هه ن ئەگه ر پینان بکری سه نگه ساری ئەکن . به لام مامۆستای خال ،
 وهک موسولمانیکی نوێخوازی رۆشنیر ، بی په روا حوکمی راستی شه رع
 له مرو وه وه باس ئەکا و له م خه لکه ی ئەگه یه نی که وا ئەمرو کار گه یوه ته
 پاده یه ک هه ر له ژیر په رده ی ئاین خویدا هه زاران کاری بی ئاینی بۆ سوودو
 قازانجی که سانیکی که م ئەکری .

به کورتی ئەگەر مامۆستا شیخ موحه مەدی خال له سەردەمیك و له
 ئاوو هەوا یەکی پیشکەوتووی دیموکراتدا ئەو ئەرکە ی بگرتایە تە ئەستۆ
 که گرتیە ئەستۆ ، ئەمڕۆ جی بەنجە ی به یرو بۆچوونی هەزاران موسولمانی
 رۆشنبیره وه دیار بوو . ئەو کارە ی ئەو ئەیویست بیکا ، هۆی بلاو کردنە وه ی
 زۆرو ئازادو ئازادیی یرو باوه یرو پیش قەرەولانی چالاک و لیپووردووی
 ئەویست . ئەوه یش نەبوو . کارە کە ی ئەو کاری کۆمەلە و پارتی نەییسی
 نەبوو تا ئەویش بەدزی یه وه دوور له بەرچاوی خەلک پی یه وه خەریک بی .
 سەردەمە کە یشی له رووی یرو بۆچوونە وه زۆر له وه لەدواتر بوو ئەو
 ئەندازە کە مە توانە ی بۆ ئەو رەخسابوو بەشی جی بەجی کردنی بکا . بۆیە
 مامۆستای خال ئەستیره یه کی گەش بوو له ئاسمانی تاریکی کورده واریدا
 کشاو زوو کوژایه وه .

* * *

ئەوه ی له مەیدانە دا شایانی لیکۆلینەرە یه ئەوه یه سوله یمانی بەرله وه ی
 نیشانە ی سەر هەلدانی ییری تازه کردنە وه ی هەلویستی ئایینی تیا سەر هەلبدا ،
 ییری نوئی ئەورووپای پی گەشتوو . ئەک هەر ئەوانە ی پاش هاتی
 ئینگلیزو له گەل حو کرانی شیخ مەحمودا ییری پیشکەوتووی ئەورووپایان
 بلاو کردە وه که ئەکە وتنە پیش سەردەمی سەر هەلدانی مامۆستای خال ،
 بەلکو تە نانت بەلگە ی و امان بە دەستە وه هەیه که له سەردەمی کاک ئەحمەدی
 شیخیشدا کەسانی وا له سوله یمانی بوون دیارده ئاسمانی یه کانی وهک مانگ
 گیران و رۆژ گیران و شتی وایان به پی زانستی نوئی لیکدا وه تەوه . ئەمە یش
 نیشانە ی ئەوه یه بیرە ئەورووپایی یه که رەنگدانە وه ی هاتوچۆی نیوان
 سوله یمانی و ئەستە موول و تاران و تەوریزو بەغدا و بەسره و دیتی کتیبی نوئی و
 هاتی بارو دۆخی تازه ی داگیر کرانی ولاتە له لایەن ئینگلیزه وه ، له کاتی کاک
 که بیرە ئایینی یه نوێکە هەرچه ندیش پی پیوه ند نەبوو بەدەرە وه ، وه نە پی

له ناوه وەش ریشەى له زمینهى خۆمالیدا نه بووبى . سەرەرای ئەوه که
 بیرە ئەورووپاییە که بەرە و پرووی جەماوەر نه کراوەتەوه ، له بەر ئەوه
 راستەوخۆ بە گزى بیروباوەرى چەسپىوی جەماوەرا نه چووە ، بەلام بیروباوەرى
 ئایینی نوێ هەر له گەل یە کهم سەر هەلدانیا بە گزى رییازی دەق گرتووی
 سەدەها سالی جەماوەرو هەلگرانی شیوەى بیر کردنەوهى کۆندا ئەچوو .
 بۆیە پتویست بوو زمینهى بۆ خۆشتر یی ئەنجا بتوانی سەر هەلدا تا
 له توانیا بى له بەر رەشەبای بەر بەرە کاتی کۆنە پەرستیدا خۆی بگرى . بە
 لای منەوه دواکەوتنى سەر هەلدانی بیرى ئایینی نوێ له بیرى زانستى نوێ
 له سوله یمانى ، بەم جۆرە لیک ئەدریتەوه .

* * *

هەر له مەیدانى هەلسەنگاندنى بیرو دەورى شیخی خالد سەبارەت
 بە نوێکردنەوهى بیرى موسولمانەتى له ناو کوردەواریدا ، بى جى نى یە
 لایە کیش بە لای مەلای گەورەى کۆیە ، مەلا موحەممەدى جەلیدا بکەینهوهو ،
 وەك جۆرە بەراوردنك له تیوان ئەم دوانەدا چاوتکیش بە هەلوێستى جەنابى
 مەلادا بگێرینو ، ئەوه بخەینه پێش چاو که ئەم دوو زاتە له چیدا
 یەك ئەگرەوهو له چیدا له یەك جوی ئەبنەوه .

مەلای گەورەى کۆیە بیست سى سالی بەر له شیخی خال هاتووەتە
 کۆرى خەباتەوه بۆ راگەیاندى بیروباوەرى نوێکردنەوهى رییازی
 موسولمانەتىو ، ئەو رینگایەى لەم مەیدانەدا گرتیە بەر تا کۆچى دواى کردنى
 بەرەلای نه کردو ، بە شەموو توندو تیرى یە کیش بۆی تێنەکوشا . له گەل
 ئەوهیشا که دەرفەتى بۆ گراستەوه له رینگای مەلایەتىو چوونە کۆرى ژيانى
 دەولەتى یەوه ، له ئاستیکى بالادا ، چەند قات له هبى شیخی خال زیاترو
 بەدەرەتاتر بوو ، هەرگیز پێى له کەوشکەنى مزگەوت نه کردە دەرەوهو
 رینگای باوکه و باپیری خۆى بەرەلای نه کردو قەت پشتی له پێگەیاندى مەلاو

فەقئى بۆ بەرپۆە بردنى ژيانى ئايىنى و كۆمەلەيەتى و پۆشنىبىرى جەماوەرى
 كوردستان ھەل نەكرد . بەئى لە ژيانا حالەتى وا ھەيە وەزىفەى بالەى مېرى
 وەرگرتووە ، بەلام ھەرگىز بەجۆرى نەبوە لە زەمىنەى مېژوويى خۆى
 داپرى كا . مەلەى گەورە لە مەيدانى مەلەيتىشا كەسى نەبوە ھېچ كام لە
 كەلە مەلاكانى ئەو سەردەمەى كوردستان بتوانى شان لە شانى بداو قسە لە
 قسە يا بكا . ئەمەيش خۆى يەككە لە پازەكانى ئەو كە ھەميشە بە ھەموو
 وىران و ئازابى يەكەوە بانگى بېروباوەرى خۆى بەرز ھەلبېرپۆە و سلى لە كەس
 نەكردووە تەوہ .

شىخى خال تەنھا ماوہ يەكى كەمى سەرەتەى وشيارى خۆى بە مەلەيتەى
 رابواردووە . لەو ماوہ كەمەداو لە بارو دۆخى ئالۆزى ئەو سەردەمەى
 سولەيمانداو بە رەچا و گرتنى ريشە داكو تاويى بېرى كۆنەپەرستى ئايىنى
 لە سولەيمانى و گەلى ھۆى تر ، دەرەفەتتىكى لەبارى بۆ بەردەوام بوون ،
 وەك شىخى يان مەلەيەكى نوئىخواز ، لە مزگەوتقا بۆ خۆى نەدى و ، وەك
 پىشتەر لىى دواين ، پىيەكى تىرى بۆ ژيانى خۆى ھەلبىزاردو رىيازىتى تىرى
 خەباتى نوئىخوازيى ئايىنى گرتەبەر .

مەلەى گەورەيش ، وەك شىخى خال و بەر لە شىخى خال ، لە مەيدانى
 نووسىنى تەفسىرى قورئاندا بە بېروباوەرتىكى نوئىخوازانە ، بەلام
 سەربەستانەترو خۆى يانەتر لەوہى شىخى خال ، قورئانى پىرۆزى لە چەند
 بەرگدا لىكداو تەوہ . بەداخەوہ ئەمىش لەم پووەوہ لە شىخى خال
 سىاچارەترەو لە دوو بەرگ زىاترى تەفسىرەكەى لەچاپ نەدراوہ . مەلەى
 گەورە شىعەرىشى بۆ پەردە ھەلمالين لەرۆوى بېروباوەرى كۆنەپەرستانەو

بلاوکردنه وهی ههستی نیشتمان پهروهی و راستکردنه وهی باری چهوتی
کۆمه لایه تی خستوو ته کارو له م مهیدانه دا ههنگاوی وای ناوه کهس پیش
ئه و نهیناوه و له گهلی رووه و پاش ئه ویش کهس پیا نه گه یشتوو ته وه . به لام
شیخی خال له م باره وه هیچ جی دهستیکی دیار نی یه .

مه لای گه ورد بایه خیکی زوریسی به نووسینی مه لایانه به شیوه یه کی
نوینخوازانه داوه ، به لام به زمانی عه ره بی ، وهك بلیبی به نامه یه کی
پیشکه و تووی بو نوینکردنه وهی خویندنی فهقی یان و پیگه یاندنی مه لایان
ردچاو کرد بی که گیاتیکی تازه ی پی بکاته وه به بهری حوجره و مزگه و تا .
به پیچه وانهی ئه وه وه شیخی خال هیچ باوه ریکی به حوجره و خویندنی
حوجره نه ما بوو . له بهر ئه وه هیچیکی بو نه کرد که مه بهستی ئه وه بی
رایگوتزیته قوناغیکی نوئوه .

جیاوازی یه کی تری ریبازی مه لای گه وره و شیخی خال له وه دا
به ده ره ئه که وئی که مه لای کۆیه خۆی له ئاستی کار به ده ستانی بالای ده و له تا
ژمار دووه و ئه وه یشی بو لواوه . ئه وه تا له سه ره تایی پیکه ره تانی ده و له تی
عیراقا بووه به ئه ندامی ئه نجومه نی دانانی ده ستوو رو ، ته نانه ت له ئاستی ئه و
کار به ده سه ییگانانده یشا که هه موو کار و باریکی عیراقیان به ده ست بووه
پایه یه کی بلندی بووه و ریزی لی تراوه و قسه ی بیسراو بووه . ئه مه
به پیچه وانهی شیخی خاله وه که به وه زیفه ی داوه ریی خۆیه وه خه ریک بووه و
نه یو یستوو له کار به ده ستانی بالا نزیك بی و که لکی له هیچ ریگایه ك
وه ره گر تووه بو ئه وه ی ده سکه و تیکی تایبه تی وه ده ستی خۆی بی نی .

جیاوازی گه وره ی تیوان جه نابی مه لای کۆیه و شیخی خال ، به رای

من ، له وهدایه مه لای کۆیه که پتی نوێکردنه وهی شیوه خوێندنی مه لای
 فهقی یانی گرت بهر ، به وه ریگی خزمهت کردنی کولتووری عه ره بی بهرگه و
 ئیسلامی کاکلی گرت بهر ، به پیچه وانهی شیخی خاله وه که خۆی له و
 چوارچیوه یه کرده دهره وه و هاته ناو ته له تهی کولتووری نوێوه . بۆیه بوو
 مه لای گه و ره هه رگیز خۆی به کاروباری کولتووری کوردی یه وه خه ریک
 نه کردو ، شیعه کوردی یه کانی شی ته نها چه کێ بوون به ده ستیه وه بۆ هوشیار
 کردنه وهی کۆمه لایه تی کۆمه لانی خه لک . به لام مامۆستای خال هه میسه
 وه ک یه کێ له رۆشنیرانی چینی ناوه راستی کورد جوو لا وه ته وه ، که م و
 زۆر له بزوو تنه وهی نه ته وه یی گه له که ی دووره په ریز نه بوه . ته مه یش
 سه ره رای خزمه تی زۆر و گه و ره و گرانی به زمان و ته ده بی کورد وه ک له
 چاپدانی سنی بهرگه فه ره نگی خال و کۆکردنه وهی چه نه سه زار په ندی
 پیشینان و لیکدانه وه یان و دوو جار له چاپدانه وه یان و له چاپدانی کتیی
 له باره ی مفتی زه هاوی یه وه به کوردی و دوو کتیی تریش به عه ره بی له باره ی
 مه لای عه بدوللای بیتووشی و شیخ مه عرووفی نویدی یی یه وه .

شیخی خال ، وه ک بنووسیکی کورد ، هه رگیز خۆی له رۆژنامه و
 گوڤاره کوردی یه کان دوور نه ته گرتو به وتاری به تام و به پیز یارمه تی
 نه دان . ته نانهت له دواسانه کانی ژیا نیشیاو تا به ته واوی له په ل و پۆ نه کهوت
 قه له می هه ر له کارا بوو ، وتاره ره نگی نه کانی به سه ر لاپه ره ی رۆژنامه و
 گوڤاره کانه وه سه رنجی خوینده وارانیا ن راهه کیشا . که یه کتیی نوو سه رانی
 کوردیش دامه زرا چوو ه پالی و بوو به سه رۆکی ده سته ی به رپۆه به ری
 یه که مین لقیشی له سوله یمانی .

* * *

که له لاکه وتنی چەند سال له مه و پيشی پيش کوچی دوايی کردنی
مامۆستای خال زیاتیکی گه وره بوو له ئەدهبی کورد کهوتو ، به وه گه لسی
پرۆژە ی بە که لک که مامۆستای یانه وه خەریک بوو و له سه رووی هه موویانه وه
پرۆژە ی ئاماده کردنی چاپیکی لیکدراوه ی پوختی دیوانی شیخ رهزای
تاله بانی خرا نه لاه . به مالاوایی یه کجاری کردنی لیمان ترووسکه ی
ئه و هیوا یه ی له دلو دهروونانا کوزانده وه که جاریکی تر بگه ریته وه بو
مه یدانی خزمهت کردنی زمانو ئەدهب و میژووی کوردو ، به به ره مه ره نگین و
به پیتزه کانی ، مه ندیکی تر له که له به ره کانی کتیبخانه ی کوردی پر بکاته وه .

* * *

ده سا ، با یادی پرۆزی مامۆستامان شیخ موحه مه دی خال هه میسه به
نهری بمینیته وه ، با ئالای به رزی زمانو ئەدهبی کوردیش هه میسه هه ر
شه کاوه بی ! *

بنکه ی زین

تیبینی :

پوخته یه کی ئەم باسه له کۆری چله ی کوچی دوايی شیخی خالدا له
سوله یسانی خوینراوه ته وه .

خانەقین لە میژوودا

(بەشی دووەم)

نووسینی :

محەممەد جەمیلی رۆژبەیان

سالی ۱۱۹۲ ك (۱۷۷۸) زا «خانەقین» كهوتە ژێر دەسەلاتی میرانی بابانەو، جا بۆ ئەوێ باسە كه مان باشتەر بۆ روون بیتهوه گوێ هه ئه خهین بۆ میسته ر لۆنگریك (یه که کۆله کهی ئینگلیزی داگیرکار له کوردستانا) که چۆن تیز جارانه و ریشگاوانه ئە که ویتە بزور کاندن : جار جارە میریتی بابان ناو ئە ئیت «ئیسپراتۆریه تی بابان - ئیسپراتۆریه تی سلیمانی» و جار جارەش ئە که ویتە گالته کردن به خود میری بابانی ئە و حەلە و ناتۆره ی «بیار = مذبذب» ی . ئە داتی و ئە ئیت : «ئیمه له مه و بهر که باسی ئیسپراتۆریه تی بابانمان کرد گه یشتینه باسی فه رمانه وایی له رزۆکی «مه حمود پاشا بابان» که سالی ۱۱۹۲ ك (۱۷۸۸) زا) له جینگه ی «محەممەد پاشا» ی برای له سه ر تهختی فه رمانه وایی دانیشبوو و هیزی کوردستانی هینابوو بۆ یاریده دانی «حه سه ن پاشا» ی وایی به غدادو له ده ره ووی به غداد له شکر به زیی کردبوو، له م سه رده مه دا بهختی «ئیسراهم پاشا» ی برازای له هی ئە و یارترو له بارتر بوو ، چونکه ئە و به هۆی ئە و پیلانانەو که گێر ابووی و تیا سه ر نه که وتبوو له فه رمانه وایی لادرابوو . سه رۆکی شاری که رکووی ئە و حەلە «عوثمان به گ» ی که هیای «حه سه ن پاشا» ی کۆنه والی بوو که خود ئە و کۆنه دۆستی بابانه کان بوو ، «عوثمان به گی کوری مه حمود پاشا بابان» - که هاوناو و هه قالی بوو - ئاگاداری کردبوو : که ئاماده بیت بۆ راپه رین

دژی دهسه لات و بۆشۆرش گیران • «عوثمان به گی که هیا» به ئینی دابووین
 «مهحمود به گ» خۆیشی هه وهسی له م به زمه هه بووو بۆ ئه م جۆره
 سه رگه رمی به سه ری ئه خورا جا هه ردو «عوثمان» پیکه وه جارێ
 یاخیتی یان دا • بویوک «سلیمان پاشا» ی والیی به غدا له شکری لێ کردنو
 به سپاوه گه بی به که رکوکو و هیزی ویلایه تی موصلیشی گه یشته فریا ،
 ناحه زانی بابانیش که به ته مای پایه و دهسه لات و مووجه و به رات بوون ،
 ئه وانیش هه موریان دروی والی که وتن و پال پشتیان کرد • سلیمان پاشای
 والی «حه سه ن به گی کوری سلیمان پاشای بابانی» بۆ جی نشینی مامه که ی
 خۆی هه لبژارد ، به لام هه ر ئه وه نده له سه ر ته ختی فه رمانه وایی بابان مایه وه
 تا «مهحمود پاشا» ی مامی سه ری بۆ به ندو مه رجه کانی «والی سلیمان
 پاشا» شۆر کردو هینرایه وه سه ر ته خت • ئنجا له گه ل ئه وه ش دا که
 «کۆیسنجق» درابوو به «مهحمود به گی سۆران» (؟) و هه ر ژیر فه رمانی
 ئیمپراتۆریه تی بابان بوو ، به لام هه یج وه خت ئازاوه ی ناو خۆیی رتی ئه وه ی
 به ره به ست نه ده کرد که هه یج نه بی له به ر خاتری هاوسیتی ره واندر واز نه
 ته نینه وه ره مه دان به داگیرکاری به یینی ، به لام زۆری پنی نه چوو ئه وه مه رجانه
 خرا نه ژیر پنی و فرانه کۆنه دیوارو فه رامۆش کران ، که گۆیا په یمانیان له سه ر
 به سترابوو سه ره له نوێ هه لمه تی شاری «کۆیه» درایه وه ، ئه مجاره ش
 دیسانه وه له به غدا وه شالا و یکی تری سپایی دهستی پنی کرایه وه •

سالی ۱۲۹۷ك (۱۷۸۳ زا) دووباره كورده بپیاره كه (؟ !) په یمانه كه ی
 هه لوه شانده وه كه وته تالان و برۆی ولاته هاوسی به كه و « سلیمان پاشا
 والی» ش دیسانه وه له به غدا وه هه آی کوتایه وه سه ری و له شاره کانی سه ره پنی
 هیزیکی زۆری گلێر کرده وه «ئیبراهیم پاشای بابان» یشی له کۆیه وه به
 فریادا گه بیشت ، ئنجا «مهحمود پاشا» پشتی کرده دۆست و هاوڕێکانی و
 سه نگه رو قه لاکانی به جی هیشته و خۆی دایه په نای ئیرانو بی پزانه (؟ !)

لهوئى مرد • بهلام عوئمان كورى بهر لىبوردين كهوت و ئىبراهيم پاشاى
 برازاشى فرمانر وهوايىى بابانى گرته دهست • چاترين كارى كه ناوبانگى
 باشى بو «ئىبراهيم پاشا» هيشته وه ، نه وه بوو كه ته و او كردنى شارى
 سليمانى گرته نهستو كه له وه بهر «مه حمود پاشا» سالى ۱۱۹۶ك (۱۷۹۱ زا)
 دهستى دابو وه دامه زراندى • جا بو نه وهى ناوى «سلیمان پاشاى» گه وه
 جاويدان بهيلىته وه ناوى شاره كهى نا « سلیمانى » و له وه به دو وا دهسه لاتی
 خوئى به هيز تر كردو ئىسپراتورىه تى سلیمانى (؟) په ره پيدا او خاكينكى زورى
 سه ره به «زه هاو - قهصرى شيرين - خانه قين» ى خسته سه ر ولاتى بابان •
 بهلام زورى نه برد كه خوئى له بهر چاوى گه له كهى سووك بوو ، چونكه
 ژيانى شارستانىتى به سه ر خه لكه كه دا سه پاند له باتى ژيانى كوچه ريتى •
 (العراق فى القرون الاربعة الاخيرة تأليف لونغريك ترجمة جعفر خياط
 لا په ره كانى ۲۴۸ - ۲۴۹) •

كوره ! زور سه يره نه م ئىنگليزانه هه ر نه لىي زگساك بو دو ژمنايه تىسى
 كورد دوروست كراون ، هه ر گيز كه سيكيان ددانى خيى به كوردا نه ناوه ، نه وه
 لونگريك نه وه سون ، نه وه نه دموندس تاد ••• ته ماشا كه جارى قه شمهرى و
 تيز به فرمانر وهوايىى بابان ده كات و ناوى نه نيت ئىسپراتورىه ت و جارى كيش
 گائته به خود مه حمود پاشا ده كات و ناو رهى بنى بار (مذبذب) ى بو
 به كاردينى و پاشان نه لىت بنى ريزانه له ئيران سه رى نايه وه و مرد •• «

بهلام ئيمه بو راست كردنه وهى قسه كانى سه رنجيكي دهفته ره كهى
 « حوسه ين ناظم به گك » نه ده ين كه «ئهمين زه كى به گك» لىي هه لىنجا وه و
 نووسيوه :

(۱) عوئمان پاشاى كو نه كه هياى حه سه ن پاشاى والى له كه ركوك دا
 به ره هه نه يى (منفى) نه زياد دهس به سه ر بوو (حاكمى كه ركوك نه بوو وهك
 لونگريك و توويه) و هه ميشه له بىرى چاو وراوو پيلان دابو وه •

(۲) مه‌حموود پاشا که سالی ۱۱۹۸ ک په‌نای بردوته بهر ده‌وله‌تی ئیران زور به‌ریزه‌وه میوانداری کراوه‌وه هه‌ریمی نه‌رده‌لانی دراوه‌تی . به‌لام که گه‌یشتوته «سه‌قز» ، بوداق خانی فه‌رمانه‌وه‌ای سابلآخ (موکریان) گوئی نه‌داوته فه‌رمانه‌که‌ی شاه‌وه یارمه‌تی خان‌وه سه‌ردارانی (ئورمیه - خوی - سه‌لماس - مه‌راغه) سپاییکی دوازه‌هه‌زار که‌سیی کو‌کردوته‌وه‌وه به‌رانگاری «مه‌حموود پاشا» بووه که ، ته‌نیا هه‌یزیکی (۹۰) که‌سیی له‌گه‌لدا‌بووه‌وه «مه‌حموود پاشا» خوی‌وه «عبدالرحمن» ی کوری هه‌ریه‌که له‌لاییکه‌وه هه‌لیان کوتاوه‌ته سه‌ر ئه‌وه سپایه‌وه شکاندوو‌یانه ، ئنجا پاش دوواهاتی شه‌ره‌که له‌هه‌ریمی «سابلآخ و ئیلتیمور» گواله‌ییکی ویل داویه له «مه‌حموود پاشا» و کوشتوو‌یه‌وه پاشان زانراوه که «مورادخان‌وه بوداق خان» بو کوشتنی «عوثمان به‌گ» ده‌سیان تیکه‌لاو کردوووه . هه‌رکه ئه‌مه‌یان زانیوه که‌وتوو‌نه‌ته کوشتارو قه‌لاچۆی سپا‌که‌یان‌وه خۆیان گه‌راونه‌وه بو کوردستانی عیراق‌وه هه‌والی خه‌به‌ده‌سه‌وه دانیان را‌گه‌یاندوووه به‌والی ، «سلیمان پاشا» . (ته‌ئریخی سلیمانی و ولاتی به‌وه‌رگرتن له‌ده‌فته‌ره‌که‌ی حوسه‌بن ناظم به‌گ‌وه په‌راویزه‌ کانی عومه‌ر په‌نجوری لاپه‌ره ۹۲) .

به‌مه‌دا ناراستیی قسه‌کانی لو‌نگریکسان بو‌ده‌رئه‌که‌وی . جگه‌له‌وانه‌ی که‌وترا «ئیراهیم پاشا» ش شاری سلیمانی به‌ناوی سلیمان پاشای باپیری‌وه‌وه ناوناوه که‌کوری فه‌قی ئه‌حمده‌وه ، به‌م ناوانانه‌دلی سلیمانی په‌یوه‌ندی به‌رازی کردوووه . سه‌یر ئه‌وه‌یه که‌هه‌ندی نووسه‌ری موصل‌ویش وایان داوته‌ته‌قه‌له‌م که‌شاری سلیمانی به‌ناوی «سلیمان پاشای جه‌لیلی» به‌وه‌وه ناونراوه ، که‌هه‌رگیز له‌وه‌سه‌رده‌مانه‌دا هه‌ریمی سلیمانی په‌یوه‌ندی به‌ویلایه‌تی موصله‌وه‌ نه‌بووه ، والیی موصلیش هه‌رگیزاوه‌هه‌رگیز ده‌سه‌لاتی به‌سه‌ر سلیمانی‌دا نه‌بووه . پاشان که‌ویلایه‌تی شاره‌زور دامه‌زراوه پایته‌خته‌که‌ی که‌رکوک بووه‌وه براوه‌ته‌مووصل . ئه‌مه‌یه‌کێ بوو له‌هه‌له‌کان، هه‌روا «مه‌مه‌د پاشای سو‌ران ، ئه‌میره‌ کویره‌ی ره‌واندز» یش هه‌رگیز

له سهردهمی ژبانی «مهحموود پاشا» دا فهزمانپه وای کۆیه نه بووه ، ئه و
سالی ۱۲۲۹ ک - واتا سی سال دوواتر ، فهزمانپه وایبی سۆرانی له باوکی
وهرگرتوووه ، له م باسه دا مه م «عه زاوی» هه م «لۆنگریگ» و هه م «محه مه د
ئه مین زه کی به گ» به هه له ئه م هه و له یان تو مار کردوووه .

سالی ۱۲۲۱ ک (۱۸۰۶) «عه بدالرحمان پاشا بابان» دیسان خۆی دایه وه
پال ئیران و شاه ناردی به «سنه» بۆ لای «ئه مانوللا خانی والی ئه رده لان» و
داواشی له «عه لی پاشا» ی والی به غدا کرد که هه ریمی کوردستانی بخاته وه
ژێر ده ست به لام «عه لی پاشا» ئه سپرده ی خۆی نارد بۆ لای شاه و به هانه ی
زۆری نیشان دا : که هه رگیز ناتوانی «عه بدالرحمان پاشا» ری بداته وه بۆ
هاتنه وه کوردستان ، شاه به به هانه کانی «عه لی پاشا» قایل نه بوو ، به توندی
داوای ئیج کرده وه : که ده ییت ییگیریته وه ، «عه لی پاشا» که زانی شای
ئیران نیازی خراپه و ده ستووری داوه به «محه مه د عه لی میرزا» ی کوری که
سه ر سنوره کان قایم به ستی و له به غداش ئه م هه و له لانه بلاوده کرایه وه که
سپای ئیران له سه ر سنور ئاماده یه بۆ داگیرکردنی به غدا و بۆ سه پاندنی
ویست و ئاره زووی خۆی به زۆر به سه ر و بلایه تی به غدا دا ، «عه لی پاشا»
برپاری دا که زووتر یته ده ست و به برپری بکات .

جا له ناوه ندی هاوینا بوو که به غدا ی به جی هیشت و چوو له شاره بان
(مقدادیه) له گه ل سه رداره کورده کانا کۆبووه وه به سپاوه شالاوی بر دو
سنووری تیکشان دو به ره و «کرمانشاه» پیشکه وت و هه رچه نده
ئه فسه ره کان که وتنه مزه مزو پت و بۆل که ئه م شالاوه پیچه وانه ی یاسایه و
پتویسته بۆ سنووردین پرس به سولطان بکریت که ری بدات ، سوودی
نه بوو ، زۆر زوو ده نگ و هه و ال گه یشته «ئه ستانبول» و سولطان ئاگادار
کرایه وه : که عه لی پاشا هه لی کوتاوه ته ناو سنووری ئیران و چه ندین گوندی
تالان کردوووه . له م لاشه وه شاه ده ستووری دا بۆ وه کوره که ی خۆی

« محمەد عەلی میرزا » که فرمانرەوای کرمانشاھ بوو ، که سنوورەکان
پیاریزی و داواشی لە والیی ئەردەلان کردبوو که بە ھەموو ھێزە کە یەوہ
پشتیوانی لە سەرداری بابان بکات . « عەلی پاشا » وازی لە شالوو ھیناو
کەھیا سلیمان پاشای بچووکی لە رووکاری شەرا ھێستەوہ بوو
یاریدەدانی خالد پاشای بابان ، بەلام کەھیا شیتانە ھەلی کوتایە ناو
سنووری ئەردەلانەوہو لە گەڵ ئەوہشدا کە سپاکە ی زۆر ماندوو بوو کەوتە
شەپرەوہ بەرامبەر بە لەشکری بابان - کە پەنا بە ربوون لە ئێران - شکستی
خواردو خۆیشی بەدیل گیرا .

لەولاشەوہ « محمەد عەلی میرزا » سنووری درێ و پیاپیھیری و بەلای
ژووری « خانەقین » دا چەندین میل چووہ ناو سنووری ویلایەتی بەغداوہ .
ھەر وا عەبدولرحمان پاشای بابانیش - کە لە ئەردەلاندا بە پەنا بەری ئەژیا -
ئەویش سنووری بری و تا سلیمانی پیشکەوت . سەرئەنجام شەرو ھەراکە
بەوہ دوواھینرا کە « خالد پاشا » فرمانرەوای بابان بیت و عەبدولرحمان
فەرمانرەوای کۆبە ، بەلام کە ھێزەکانی ئێران گەرانەوہ پشت سنوور
جاریکی تریش مەرچەکان تیکدراو عەبدولرحمان پاشا سلیمانی داگیر کردەوہو
کەوتەوہ تیزو قەشمەری بە دەولەتی ویلایەتی بەغداو دەستی دا بەوہ شالوو
بوو سەر گوندەکانی کەرکوک و ھەولێر ، بەلام زستانی سالی ۱۲۲۶ ک
(۱۸۱۱ ز) لە بەغداوہ فەرمانی لادرا نی لە تەختی فەرمانروایی دەرچوو و لە
مانگی حوزەیرانی سالی ۱۲۲۷ ک (۱۸۱۲ ز) لە گەڵ لەشکری « عەبدوللا
پاشا » دا تەقین بە یەکا نزیک بە شارۆلکە ی کەری ، لە سەرەتادا ئەمیرە
کوردە کە سەرکەوت ، سپای سوارە ی کورد ھەلی کوتایە سەر ھیزی
تۆپخانە و لای پیشەوہ ی دوژمنی تیکشکاند ، بەلام سەربازە کۆلەمەندەکان
کە « داود ئەفەندی دەفتەردار » سەرۆکیان بوو ئازایانە سپای کوردیان
بەزاندو کەوتە شالوو پیشکەوتن ، سەرئەنجام سپای کوردیان بەجۆری

پامالی که «عبدالرحمان پاشا» هر نه‌وندهی پین‌کرا خۆی به سواری
نه‌سپه‌که‌ی رزگار بکات به‌لام سپا‌که‌ی تووشی وه‌یشوو‌مه‌ی شه‌ره‌اتن و به
جۆری قه‌لاچۆ کران که له که‌له‌سه‌ری نه‌فرادی کورد مناره دوروست کرا .
هم سه‌رکه‌وتنه مه‌زنه (؟!) ده‌نگیکی زۆر گه‌وره‌ی دایه‌وه له شاری به‌غدادا
(القرون الاربعة الاخرة لاپه‌ره ۲۸۰) .

له‌م باسه‌شا دیسانه‌وه «لۆنگریک» هه‌واله‌کانی پیچه‌وانه‌ی راستی به
جا بۆ ده‌رخستنی راستی با سه‌رنجیکی (العراق بین احتلالین) (۱۲/۶ - ۲۱۳)
بده‌ین که هه‌واله‌کانی خۆی له (دوحه‌ الوزراء) هه‌وه‌ئینجا وه
نووسیویه : «... عبدالرحمان» پاشا زۆر به‌چه‌رگانه خۆی راگرت و
هه‌ردوو لا تزیك کفری له‌گه‌ل یه‌ک که‌وتنه شه‌ره‌وه‌و ریزی سپایان ریک
خست و شه‌ر بلیسه‌ی سه‌ند . له سه‌ره‌تادا سپای عوثمایی به خۆی و هیزی
خیلاته‌وه که هینابووی هه‌مووی شکستی خوارد . ته‌نیا هه‌ندی سپای
تایه‌تی وه‌زیرو ده‌ست و پتیه‌ندی و توپچی یه‌کان و هه‌ندی بابانی لایه‌نگری
وانی مانه‌وه «داود ده‌فته‌ری» له‌م شه‌ره‌دا نازایه‌تی نواندو که‌وته هاندانی
هیزه‌کانی خۆیان ، زۆری پین‌ه‌چی و نیشانه‌ی سه‌رکه‌وتن دیاری داو سپای
عبدالرحمان پاشا شکاو خالییدی براشی کوژراو سپای ده‌وله‌ت بنه‌و
بارگه‌ی سپای عبدالرحمان پاشایان داگیر کرد ... تا ده‌لیج : که وه‌زیر
گه‌یشته کفری «خالید پاشای بابان» به دیاری و ده‌هه‌نه‌وه هاته پیری به‌وه .
به‌لام «عبدالرحمان پاشا» هه‌لات به‌ره‌و کرمانشاه .

وا دیاره لۆنگریک گه‌راوه هه‌رچی هه‌والیج که به خراپه‌ی کورد ته‌واو
بووبین له راپۆرت و کتیبی دوژمنه‌وه هه‌لی بژاردوووه ، به‌لام نه‌وه‌تاه‌م
قسانه له (دوحه‌ الوزراء) دانیه ، که خۆی سکریتیری وه‌زیری به‌غداو
به فرمانی نه‌و داوینی (ذیل) بۆ گولشه‌نی خوله‌فا نووسیوه .

سانی ۱۲۳۴ک (۱۸۱۸ زا) فاکۆکی له تیوانی داوود نه‌فه‌ندی

دەفتەردار و مەحموود پاشای باباندا پەیدا بوو ، کە لای خۆی ھەرە
 دۆستی بوو . بەم ھۆیەووە خەلکیکی زۆر پەنایان بردە ئێران و دیوانی
 «محمەد عەلی میرزا» ی والیی کرمانشاھ پێ بوو لە پەنابەرائی کە دوژمنی
 دەولەتی ویلايەتی بەغدا بوون . «محمەد عەلی میرزا» بە ھاڤی زۆری
 دەس کەوت بۆ شەرفانەووە ، تەنانت دەولەتی ئەیلالەتی بەغدا کەوتبوو
 ئازاردان و چەرمەسەرتی ئەو ئێرانیانە ی بۆ خاکیابۆسی خوا بگای ئیمامە کان
 ئەھاتنە عیراقەووە ، جا لە سەرەتادا پەنابەرەکانی خستە پیش بەرەو سنوور کە
 بکەوتنە پەلاماردانی سنوورەکانی عیراق ، ئنجا بابا ئەکانی خستە پیش ، ئەم
 ھیزانە لە زەھاو مەووە بەرەو دەورو بەری «خانەقین» پیشکەوتن و ھەموو
 ھەرتیمە کەیان تالان کرد ، پاشان شالایان ھینا بەرەو بەغدا بەلام سپای عیراق
 رێی پێ گرتن و بەرانگاریان بوو . (القرون الاربعة الاخرة ۲۹۳) .

سالی ۱۲۳۶ ك (۱۸۲۰ زا) والی « ئەمانوللاخان » لە گەڵ
 کۆرە گەرە کە ی تیکچووبوو ، کۆرە یاخی بوو کەوتبوو ھەرا
 ھەلگیرساندن . «ریج» لە گەشتە کە یا کە سالی ۱۸۲۰ بە دوواووە دەستی
 داووتی لەم بارەووە نووسیویە : «... گەشتینە سنە (سنندج) و لەو جەلدا
 ھەرتیمە کە لەو پەری تەنگ و چەلمەدا بوو «محمەد حوسەین خانی
 ئەردەلانی» کۆرە گەرە ی والی ئەمانوللاخان لە باوکی یاخی بوو بوو
 کەوتبوو ئازاوە نانەووە رووی کردبوو ھەرتیمەکانی سەرەرتی بەغدا -
 کرمانشاھ و عیلا و خیلەکانی سەر بە دەسلاتی ئەردەلانی تالان کردبوو ، کە
 لەو دەشتانەدا سەیان و خیلەتیان ھەلدا بوو ئازالیان بەختیو ئەکرد . والی
 پاش ئەو ھەمی ماوای دوستووری لە شای ئێران وەرگرت کەوتە پراونانی
 کۆرە کە ی و لە ئەنجاما نزیک بە ھەرتیمی کرمانشاھ ھیزی ھەردوو لایان
 تەقین بە یەکا و شەرتیکی قورس لە ئیوانیان رووی دا لە دەشتی «گۆم و شتر» ی
 سەر بە «رەوانسەر» ی سەر بە فەرمانی کرمانشاھ .

به لآم والى دوستوورى دابوو : كه س كوپره كهى نه كوژى و ههول بدرى دهز گير بكرى ، به لآم محهمه د حوسهين خان له شه ربه كه دا بريندار كراو خه لكىكى زوريش له ههردوو لا كوژرا . كوپره برينداره كهى والى تيررايه سنه (سنندج) و خرايه به رده ستى دوكتور بو تيمار كردن . لهو حه له دا «فليپوس» كه دوكتورىكى ئينگليز بوو - له خهسته خانه كانى ته ورتيز به دوكتورى كارى ده كرد - گه يى به دهنگى و كهوته تيمار كردنى به لآم برينه كهى كوشنده بوو ، رزگارى نه بوو ، مرده . (گه شته كهى ريچ لاپه ربه ۱۴۸ و ته ئريخه كهى مه ستوور ، خانسى ئه رده لآنى لاپه ربه ۱۶۴) .

له ۱۹ ئازارى هه مان سالا كه «ميستر ريچ» گه ييووه «شاره بان» له وى تووشى سه ليم به گى بابان بوو بوو كه دوستىكى زور دوستى بوو . هه والى دابوو يى كه له فه رمانه وايى «خانه قين» لادراود (گه شت ۲۷۸) سالى ۱۲۳۷ك (۱۸۲۱ز) . له گه ئ ته ودهش دا كه دهوله تى به غدا مۆرى به وه دا نابوو : كه «مه حمود پاشا بابان» به ناوى فه رمانه وايى له هه ريمى بابان بمينته وه ، «عه بياس ميرزاي» والى كرمانشاه ئه م كورسى بهى دابوو به «عه بدوللا پاشا بابان» ي مامى «مه حمود پاشا» به م هۆيه وه «داود پاشا» - كه ئه و حه له والى بوو - سپايىكى خسته رى به (۴۰) توپه وه به فه رماندهى كه هيا «محمد ئاغا» به ره و زه ننگاباد (زند ئاباد) ، هيزه كه مانگى ئه يلوول گه يشته ئه وى و له پاش ۴۰ رۆژ چاودرئ ، كه هيا به ره و «ده ربه ندى بازبان» كه وته رى و به سه ر كه ركوو كا رابووردو هه والى زانپوو كه عه بدوللا پاشا به پينج هه زار قازاغى ئيرانى به وه گه يشته وه «شاره زوور» . جا هه ردوو سپاي ئيرانى و عوشانى - هه ريه كه له سه متى خۆيه وه - به ره و سليمانى كه وته رى . ئا له م سه رده مه دا كه ش گۆر ابوو . هه وا زور سارد بوو بوو نه خۆشى و درم په يدا بوو بوو . هه ركه «محهمه د ئاغا» شالاوى كرد ، سپاي دوژمن به رانگارى بوو به زاندى و شكستى پسى دا ، خۆى سپا كهى به جى هيشته و په ناي برده به ر سپاي دوژمن و سپا شربووه كهى به ر

كەركوك گەرايەو «عەبدوللا پاشا بابان» بە لەشكرە ئيراني بە كەووە كەوتە
 دوويان ، بەلام عيلا تي هەري مي كەركوك راپەرین و رێيان پێگرتن و
 مەيدانيان ئەدا كە «عەبدوللا پاشا» بۆ داگير كردنی كەركوك پيشكەوتی ،
 سپای «عەبدوللا پاشا» بە لای پشتی كەركوك دا پيشكەوت ، رێي
 «داقووق - كەري - بەغداي داگير كردو هەرەشەي داگير كردنی بەغداشی دا ،
 بەلام پياواني ئايینی هەردوولا - عوثماني - ئيراني -
 كەوتە تيوان و هەراكەيان بەو جۆرە دووايي پێهينا كە بابان بەریتەو بە
 «عەبدوللا پاشا و هيزي ئيراني لەناو خاكي عوثماني بكشیتەو بەرەو
 سنور . لەم شالآو دا «محەمەد عەلي ميرزا» لە «كرنت» مردو بە گەرانەو می
 سپاكەي لە بەغدادا بوو جەژنو شايي بەكسي زۆر گەورە ، ئنجا هەندی
 مەفرەزە رووي كرده ئەو خيل و عيلا نەي كە بوو بوونە رێي نوماي سپاي ئيران و
 ئازووقە و خوارديان بۆ داين كردبوون . هەروا مەفرەزە بيكيش رووي كرده
 ئەو خيلا نە كە لە دەور و بەري «دو جەيل» مالبەزيان كردبوو . هەروا
 هەليان كوتايە سەر ئەو هيزە ئيراني بەش كە لە شاري «خانەقين» دا
 مابوونەو (القرون الاربعة ٢٩٤ - ٢٩٥) .

سالی ١٢٤١ك (١٨٢٥ ز) سولطان دوستووري دا بە قەلاچۆ كردنی
 يەني چەري «انكشارية» و هەزارانيان لێ كوژراو ناويان لە دەفتەري سپا
 سەرايەو بوو هەموو ولاتي عرثماني نووسرا كە ناويان لە دەفتەرو
 تۆمارەكان بێر نەودو لەسەر كارلايان بەدەن . تا ئيسته لە «وادي العوسج» ي
 نزیک « صقال طوتان » گۆرەكانيان بەدی ئەكړی . (العراق بين احتلالين
 ٢٩١/٦) .

ئەم «صقال طوتان» د گەروويكي تەنگە بەرە لە تيوان قزرايات و
 خانەقين دا كە كاروان لەويدا تووشي جەردە بەتايە ، ئەوترا : ريشيان كەوتە
 دەس جەردە ، گۆرستانە كە لەسەر تەپۆلكە بيكە نزیک بەم دەربەندە .

سالی ۱۲۴۷ك (۱۸۳۱ زا) درمو په تاييكي كوشه نده له عيراق دا داكه وتو
سليمان ناغاي ميرناخوړ بهم دهرده مرد ، داود پاشاش نه خوښ كهوت ، به لام
نه مرد . كه ته وژمي درمو په تاكه په ووي په ووه و ترسي نه ما « محمه د مه صرفه » ي
له ولات هاتوو به چوار صهت پينج صهت سواره ي كورده وه گه پرايه ووه
چاوهر پي نه ووش بوو كه « محمه د پاشا بابان » و « خاليد پاشا بابان » يش
بگه پينه وه ولات : « خلاصه تاريخ الكرد و كردستان » ، باسي بابان و « العراق
بين الاحتلالين ۳۱۲ » .

سالی ۱۲۸۰ك (۱۸۶۳ زا) « سليمان فائق » قائم مقامی « خانه قين »
بوو . له پاماني نه و ساله دا تيلي ته لگراف كه وته ولات ، هيلي له به غداوه
بو خانه قين كيشراو سالي دوواتر سرده مي پاييز ده زگاي ته لگراف كه وته كار .
پاش نه وه به سالي نجا هيلي ته لگراف بو ناوچه ي فوران
دهس پي كراو هيلي ته لگراف بو سهرانه ري ولاتي عيراق كيشراو په يوه ست
كرا به هيلي ولاتي عوثماني - ئيرانه وه له خانه قين و له ويوه به هي خه ليچ و
هيندستانه وه په يوه ندي كرا . (العراق بين الاحتلالين) . (۳۳۶ / ۶) .

سالی ۱۲۸۶ك (۱۸۶۹ زا) تا قمه جهرده ي « به چه نه مين هه مه وه نده »
سهر ي هه لداو له ده ورو به ري « خانه قين » هه ليا ن كو تايه سهر كار واتي ك و
پرووتيان كرده وه ، به لام كه زاني يان دوو كه س له تالان كراوه كان ئيرانين
تالانه كه يان بو يان نارده وه ، ته نيا مالي عه رب زبانه كانيان دا گير كرد (!) .
هه ركه ده وله تي ويلايه ت نه م هه واله يان به هوي ته لگرافه وه له قزرا بات و
شاره بان هه وه هر گرت ، به په له هه ندي هيزيان له قزرا بات و خانه قينه وه بو
په يدوزي يان خسته ري ، هه روا هيزيكي سواره ي عه شاي ريش كه وته دوواي
جهرده كان و گه مارو يان يان داو بوو به شهر . له م شهره دا « عه بدوللا به گه » ي
سهر وكي هيزه كان ي ده وله ت لاي قزرا بات گولله يي داي له قاچي و به وه
مرد ، هه روا گولله يي كيش داي له سنگي « سوهيلم » ناويكي عيلى

«ره‌بیعه» • هیزه‌کانی ده‌ولت توانی‌بان «به‌چه‌ئهمین» ی سه‌رۆکی جه‌رده‌پان
بکوژن به دوو هاوړی‌یه‌وه‌و ده که‌سیشان به چه‌که‌وه لی به‌دیل بگرن
(العراق بین‌احتلالین ۸/۱۸۲) •

هەر لهم سالداده سواری هه‌ماوه‌ند له‌وانه‌ی که خویان دابووه پال
ده‌وله‌تی ئیران هاتنه ناو ولاته‌وه‌و به شه‌و هه‌لیان‌کوتایه ده‌وروبه‌ری
قزرابات و له‌وی شالوویان برده سه‌ر عیلى ره‌بیعه‌و له توله‌ی خوینی «به‌چه
ئهمین» ده که‌سیان نه (ره‌بیعه) کوشت و ماتیکی زوریان به تالان برد
(العراق بین‌احتلالین ۸/۲۰۰) •

سالی ۱۲۸۷ ک (۱۸۶۹ ز) و توویتی ریک‌که‌وتن له تیوانی ویلایه‌تی
عراق و ئیران‌دا ده‌ستی‌پیی کرد • له لایه‌ن ئیرانه‌وه «محب‌علی‌خان» ی
نویته‌ر گه‌یی‌یه شاره‌بان (مقدادیه) و «قه‌دری به‌گ» ی نویته‌ری عوثمایش
گه‌یسته‌ئهوئی ، به‌لام به‌ر له پرینه‌وه‌ی باسه‌که شه‌وله‌ناوئی نویته‌ری ئیرانی
به بی‌ئهو‌هی عیچ که‌س پیی بزانی ، به ریتی خانه‌قین‌دا گه‌رایه‌وه بو ئیران
(العراق بین‌احتلالین ۷/۲۴۰) •

سالی ۱۲۸۹ ک (۱۸۷۲ ز) ده‌سه‌لات که‌وته عه‌راج‌کردنی زه‌وی و زاری
ئهمیری له خوراسان (به‌عقوبه) و له سه‌لاحیه (کفری) و له به‌صره‌و له
خانه‌قین و به زنجیره‌ ناوی ئه‌و پارچانه‌ی خسته به‌رچاو که بو فروشتن
ئاماده‌یه ، به هوئی به‌یاننامه‌وه (العراق بین‌احتلالین ۸/۱۴) •

سالی ۱۳۰۳ ک (۱۸۸۵ ز) هه‌ماوه‌نده‌کان سه‌رله‌نوئی که‌وته‌وه تالان‌و
جه‌رده‌یی و ده‌وروبه‌ری خانه‌قینیان رامالی ، ئه‌مجاره سه‌رۆکیان «جوامیر»
بوو ، که ناوی له ئیران‌دا بو‌بوو به «جه‌وان‌مه‌رد» (العراق ۸/۷۹) •

سالی ۱۳۰۹ ک (۱۸۹۵ ز) • (العراق ۸/۱۱۷) •

هه‌ریمی خانه‌قین وه‌کو هه‌ر‌سه‌کانی تری کوردستان ، له‌سه‌رده‌می

شەرى يەكەمى جىھانى دا ، لە ژىر پىتى سەربازانى يىگانەدا پىن شىل بوو . سا
بۆزائىنى ئەم باسە سەرنجىكى كىتتەكەى دوكتور كەمال مەزھەر بدەيسن كە
نووسىيوه : لە بەھارى سالى ۱۹۱۶ى زا (۱۳۳۰ك) دا ھىزەكانى رووسىيائى
قەيسەرى كەوتە جمان بەرەو عىراق لە سى قولى سەرەكى يەوہ : خانەقەن -
سلىمانى - و رەواندز ، بە تايەتتى لە رىتى خانەقەنەوہ كە بە رىنگە يىكى
نزيك و پىدەشتى ساندا بەرەو بەغدا ئەچىتو بو ئەنجام دانى ئەم ئەركە
سپاينى رىك خرا بە فەرماندەى «باراتوف» يە كىك لە ژەنەراللانى رووس ، ئەم
سپايە گەرچى ، ھەندى لە ھىزەكانى خويان بە ھەندى شوينا كەردبووہ
سنوورى عىراقدا ، بەم لا زۆر بە توندى بەرانگارى كرانو پاش بەرگرى تەواو
«ئەنوہر پاشا» خوى و «فونلوسوف» ى فەرماندەى ئەلمانى سەردانىكى
رووكارى خانەقىشان كەردو لە شەرىكى زۆر سەختا ، كە لە مانگى
ھوزەيرانى سالى ۱۹۱۶دا رووى دا ھىزەكانى رووسىيائى قەيسەرى
شكستيان خواردو تا سنوورى ئىران كشانەوہو لەم شەرەدا ۲۰۰ كوژراوو
۵۷ دىليان بەجى ھىشت . زىانى بەردى عوسمانىش ۸۱ كوژراوو ۳۴۰۰ بىرندارو
ناديار بوون .

ئەم لى قەومانەى سپاى رووس بووہ ھۆى ئەوہى بەرپرسيارانو
كاربەدەستانى رووس - كە كاروبارى ئەم رووكارەيان پىن سپىرا بوو -
گوئى قولاغ بىنەوہو پتر ھەول بەدن بو خۆنزيك كەردنەوہ لە كورد ۰۰۰ پاش
شۆرشى مانگى رەشەمىيى (شوبات) ى بۆلشەويكى ديسانەوہ ھىزەكانى
رووس ويستان لە رووكارى خانەقەنەوہ بەرەو بەغدا پىشكەونو جۆرە
پتوہندى يەكيش لە بىوان ھىزى ئىنگلىزو ھىزى رووسدا پىك ھات ، تەنانەت
پاش سەركەوتنى شۆرشى بۆلشەويكى ، بە جۆرى كە ھىزەكانى ئىنگلىز
دلىيا بوون لەوہى كە رووسىيائى قەيسەرى دۆستيانەو ھەزيان ئەكەرد بتوانن
بىان كەن بە ماشەى دەستى خويان بو داگىر كەردنى عىراق ۰۰۰ ئەوہ بوو لە

هاوینی سالی ۱۹۱۷ زا هیزه کانی رووسی بهردو مووسل و خانه قین شالایان
 هینایه وه به و نیازهی بتوانن سپای شه شه می عوسمانی بشله ژینن و نه وه بوو
 له م چه قز (قوناغ) هدا هیزه کانی رووس یاریده ییکی زوری
 هیزه کانی ئینگلیسیان دا له و شه پرانه دا که له عیراق دا قه و ما ،
 به لام سه ره نجام هیزه کانی عوسمانی پیلانی رووسه کانیان
 پووچ کرده وه و به م تئ شکانه پارچه له شکره کانی « قاف قاس » شه ری نه و
 ناوه یان به جی هیشت ۰۰۰ به لئ ! نه و کاره قز رانه ی ، که سه ربازه کانی
 رووس و نه رمنه نی به به کری گرتنه کان له کوردستانا کردیان ته نانه ت له
 رووکاری ره واندز (هه روا له خانه قین) دا خه لکی کورده که ی هینایه جوش
 بو دوژمنایه تی یان ، نه وه بوو شیخ مه محمودی هه فیدزاده و چه کداره کانی
 له قوئی پینجوینه وه که وتنه شه ر له گه ل هیزه رووسه کان ، هه روا له
 دانیشتووانی (عه لیاوا) ی هه رتیی خانه قینیش زور نازایانه که وتنه
 به رانگاری رووسه کان ۰۰۰ تاد (کردستان فی الحرب العالمیه الاولی ،
 ل ۱۶۸ - ۱۷۳ - ۲۰۴) تا ئیره میژووی کوئی « خانه قین » بوو ، که له
 کتیبه میژووی به کانا پارچه پارچه په رت و بلاو کراوه ته وه ، به لام پاش
 نه وه ی ئینگلیز ولاتی عیراقی داگیر کردو ده ولته تی عیراق دامه زرا ، خانه قین
 گوراییکی زوری به سه را هاتوووه و چه ند کتیبی ده رباره نووسراوه و ئیمه
 ری تی نه وه مان نه ماوه هیچی ده رباره بنووسین .

ئنجا بگه رتینه وه میژووی کوئی نه و ناوچانه ی که سه ر به قه زای
 خانه قینن و هه روه کو له سه ره تادا وتمان : له سه رده می عوسمانی دا ته نیا دوو
 ناوچه به خانه قینه وه به سترابوو : بنکودره و قز لرد بات ، به لام پاش
 دامه زرانی ده ولته تی عیراق قه زاکه له به ر گرنگی و به ربلاوی به ش کرا به چوار
 ناوچه : بنکووره (قوره توو) ، مه یدان (هورین و شیخان) ، جه له ولاء
 (قه رمخان) و سه عدی به (قز لرد بات) :

۱ - بین کودره (بن کووره) له سهردهمی عوسمانیشا ناوچه بووه ،
خاوهنی «قاموس الاعلام» ناوی هیناوه ، بهلام دهلی ، ئیمه هیچ جووره
زانیاری به کمان دهربارهی ئەم ناوچهیه نییه ، بهلام «میستر ریچ» که سالی
۱۸۲۰ زا (۱۳۳۶ ک) له گهشته که یا نه ویی دیوه ، زور به وردی باسی
کاوله کانی هوش کوری دهکات که له کۆترین دیرینهی ولاته ، وا دیاره
ناوی «بین کودره» تور که کان داییتیان بهم ناوچهیه و مه بهستیان «ههزار
کووره» بیت ، ئەم «بین کودره» یه که چهقی ناوچه که بووه گوندیکی
گهوره بووه و ختوی ئەو حهلهی «حهسن ئاغای باجهلان» بووه . (رحله
ریچ ۲۹۴ - ۲۹۷) .

۲ - مهیدان (هۆرتین و شیخان) : ئەم گوند که ناوهندی ناوچه که یه ،
ته نیا به و هۆیه وه ناسراود ، که له ویی بهرده نووسیکی «ئانوبانی نی» ههیه ،
گوندی مهیدان هی شیخه کانی بهرزنجی قهزای خانه قینه .

۳ - جهه ولاء : ئەم ناوه له مه و بهر به «قهردخان» ده ناسرا ، وا دیاره
وشه که له «که رج جودان» هوه گۆراوه و ئەم ناوه له «الکامل» دا هاتوووه و
«ابن الأثیر» نووسیویه : سالی ۲۵۳ ک (۸۶۷ زا) هه والی درا به « بونداری
طه بهری » - که خوی و «مظفر» پاراستی رتی خوراسانیان خرابوووه
ئهستۆ - هه والیه که بهم جووره بوو ! «مساور خارجی» له ههریمی
«به واریج» هوه رووی کردوووته «که رخ جدان» ، موزه فتهر باسی ئەوهی
کرد ، که ده بی هه لیکوته سهری . بهلام بوندار وتی : ئیسته ئیواره
وهخته و دره نکه و سه ییش جهژنه ، که جهژمان به سهر برد شالای نی که یه
سهر ، بهلام خوی به دزی «مظفر» هوه شه و هه لی کوتایه سهر «مساور» به و
ئومیدهی پیروزی و سهر که وت له مهر خوی بیت . . . تا ئەلی له شه را بوندار
کوژراو «مساور» چوو به ره و «حه له وان» . (الکامل ۱۷۹/۷) .

ئەم ناوه تا سهردهمی داگیرکاری ئینگلیز ههر هه بووو به جمگهی

جیابوونەووەی هیلەکانی کەرکوک - خانەقین دەوترێ ئیستگەیی «قەرەخان - قەرەغان» - لە دەوری دەولەتی عێراقدا هەرێمە کە ناوی «جەلەولە» - بە یادی کۆنی شەری (جەلەولە) هەو وەکو لە «الکامل» و کتێبە جوغرافی و میژوویی بەکانی تردا بەم جۆرە باسی کراوە : دانەری کتیبی «معجم ما استعجم» نووسیویە : «جەلەولە» جینگەییکی ناسراوە لە شام (؟) .

سەعدی کوری وەققاص پۆژی یەرمووک (؟) ئالایکی دایە دەس «هاشم المرقال» کوری عوتبە کوری وەققاص و ناردی بۆ داگیرکردنی «جەلەولە» ، هەر ئەو پۆژە لە شەرا چاویکی کوێرکراو ناوی شەری جەلەولە نرا «فتح الفتوح» و تالان و دەستکەوتی «سپای ئیسلام» گەشتە «هەژدە هەزار هەزار» . ئەمە سالی ۱۷ - یا ۱۹ ی کۆچی بوو .

لایەری ۲۹۰ / ب ۵۲ .

ئەووەی ئەم قسانەیی نووسەری «معجم ما استعجم» بخوینیتەووە بۆی دەر ئەکەوێ نووسەرانێ چەرخی کانی کۆن ، کە هەر لە خۆووە بە بیستن شتیان تۆمار کردووە چەند هەلەیان بەرگویی کەوتوووە ، هەموویان بچلێ وردبوونەووە یادداشت کردوووە . ئەو هەلەیانەیی کردوووەتی ئەمانەن :

(۱) جەلەولە لە شام نییە ، لە کوردستانی عێراقە . (۲) شەری یەرمووک سالی ۱۵ ی کۆچی رووی داوە ، نەک ۱۷ - یا ۱۹ . (۳) فەرماندەیی سپای ئیسلام لە شەری یەرمووکدا «ئەبو عوبەیدەیی جەریراح» بوو ، نەک «سەعد کوری وەققاص» .

ئینجا با چاوی بە «معجم البلدان» دا بگیرین : یاقووتی حەمەوی نووسیویە : «جەلەولە» یەکیکە لە دێستانەکانی رەشەخاکی عێراق «سەواد» ی سەرەرتی خۆراسان ، لەوێوە تا خانەقین حەوت فەرسەنگە (۴۲ کم) . رووباریکی مەزنی بەناودا تی ئەپەرتی بەرمو «بەعقوبابا» و بە ناوی مالهکانی شاری بەعقوبادا ئەبووری و کەشتی پیا ئەروات (مەبەستی

به له م و قايقه) به ره و « باجره » هه رای به ناوبانگی - فارس - موسولمان سالی ۱۶ك (۶۳۷ زا) له م جیگه یه دا پرووی داوه ، موسولمانه کان هه م و شتیکیان ده باره یان ره وادیت و هه ره له بهر نه وهی موسولمانه کان له نا کاو به سه ریانا دان ، ناو نرا جه له ولای به سه را که فتوو (جلولاا الوقیعه) .

(معجم البلدان پیتی خ) . که له لایهن میژوو نووسه وه (ابن الاثیر) له (الکامل) دا نووسیویه : هاشم که و ته ری به «بابل مهروز» دا رابورد کو یخای ولاته که به ئاشتی و بی شهر له گه لی ریک که وت به و مه رجهی لاته زه وی بی (جریب) دره می بو هه لبریزی (!) و به م جو ره ریک که وتن . ئنجا هاشم که وته ری به ره و «جه له ولای» و سپای فارسی له خه نده که کانا گه مارو دا هه ره و روزه صهت هه زاری (!) لی کوشتن ، لاشهی کوژراوان وهك «ساجل» زه وی به که ی پۆشی ، له بهر نه وه ناو نرا «جلولاا» (۲ / ۳۱) .

له قسه کانی (ابن الاثیر) یش دا دوو شتی سه یر بهرچا و نه که وئی ، یه که م : به «مه رود = پروو باره گه وره» نه لی : «بابل مهروز» لای وایه نه م ناوه له قورئانی که ریمه وه هاتوو (بیابل هاروت و ماروت) (سورة البقرة) . دووه م : جهختی له سه ره نه وه کردوو که ناوی «جلولاا» له ویتوه هاتوو که لاشهی کوژراوان وه کو (جل) سه ره زه وی به که ی پۆشیومه نه وه له وه بی ئاگایه که «مه مه روود» وانا جو گهی گه وره ، هه روا له وهش بی ئاگایه که ناوی «جلولاا» له «گولاله» ی کوردی یه وه کراوه به عه ره بی چونکه هه ریمه که له به هارا یه کسه ره گول و گولاله بووه ، گولزارو چیمه ن وه کو فهرشی زومه ره دین وه ها بووه . خود (الکامل) له جیگه ییکی تری نه م باسه مان زور به جوانی بو پروونده کاته وه نووسیویه :

سالی ۳۴۱ك (۹۵۲ زا) خه لیفه مه نصووری عه له وی له مانگی ره مه زانا بو گهشت و سه یران پرووی کرده «جه له ولای» که جیگه ییکه پر له میوه بووه جووری (نه تروج) ی تیلایه که له زلی بنجه کانی دا مانه ندی نه بینراودو

وشریک ته نیا نه توانی چوار بنجی هه لبرگی (؟!) جا خه لیکه هه ندی له م
 (نه تروج) ی برده وه بو مال بو کوشکی خوی ، له وی که نيزه کیکی هه بوو
 - که هاوسه رینی بوو - نه تروجه که ی دیت زوری لا جوان بوو داوای له
 مه تصور کرد بیا بو «جلولاء» (گولاله) که خوی به چاوی خوی
 نه تروجه که به سهوزی بینی . مه تصور گنتی دایی و به دهس و پیوه نده وه
 پرووی کرده جه له ولای له وی چند رۆژی مایه وه ، پاشان گه پرایه وه به ره و
 «مه نصوریه» له ری توف و باراتیکی به هیز کوتایانی ، زور له دهس و
 پیوه نده کانی هر له ری مردن و خود «مه تصور» یش تووشی دهر دیککی
 سهخت بوو و سه ره نه نجام مانگی شهوال به و دهر ده مرد . (۲۹/۸) .

هم قسانه خوی گه واهو به لکه یه که چینگه که گول و گولزارو گولاله و
 سهوزه لان بووه وه که پارچه دیباییکی سهوز ، بویه هر به (گولاله)
 به ناوبانگ بووه و عه رب کردوو یانه به «جلولاء» لیره دا با له بیرمان نه چی
 «که رخ جودان» - واتا «قه ره خان» - خوینده وارو مه لای باشی
 تیا هه لکه و تووه ، له (الکامل) دا ها تووه :

سالی ۴۴۷ هـ (۱۰۵۵ ز) به بالقاسم مه تصور کوری هه مزه کوری
 فیراهیم زانای رچی شافیمی کوچی دوابی کرد که خه لکی «که رخ جودان»
 (قه ره خان) بوو . (۶۱۶/۹) .

۴ - سه عدیه (قزله باط) : له سه ره ری خوراسان - جه له وان - سنی
 شار به ناوی «به قباد = بیه قوباد» هه بووه : بیه قوبادی خواروو - ناوه ند -
 سه روو نه مانه له ژووو ده ستگرد (دهسکه ره) وه بوون ، دوور نی به هم
 شار و لکه یه له بنه ره تا یه کن له و سنی به بیت ، به لام له سه ته ی شه شه می
 کوچی دا ناوی «په باط جه له ولای» په یلدا بووه له «الکامل» دا (۶۱۶/۱۰)
 نوو سراوه : طوغرولی سه لجووقی که به ره و به غدا هات له «په باط جه له ولای»
 له شکر به زی کرد .

پاشان وه‌گو «سه‌یندعه‌بدالره‌زاق‌الجه‌سه‌نی» له‌ کتیبی «العراق‌قدیما
وحدیثا» دا‌ نووسیویه‌ ناوه‌که‌ له‌ بنه‌رمتا «خوسره‌و‌ئاباد» بووه‌ ، وه‌گو
«ده‌له‌ت‌ئاباد = دیلتاوه‌ = خالص» و «نیعه‌ت‌ئاباد = نعیمه» . ئەم‌ ناوه‌
که‌ سواوه‌ بوته‌ «خسرآباد = قزرابات» به‌لام‌ که‌ عوثمانی‌یه‌کان‌ هاتوونو
که‌ لاوه‌ی «ره‌باط» ه‌ کۆنه‌که‌یان‌ دیوه‌ که‌ به‌ که‌رپووچی‌ سوور‌ بووه‌ ، وایان
بو‌ ده‌رکه‌وتوووه‌ ناوه‌که‌ی (قزراباد) له‌ «قزل‌رباط» ه‌وه‌ هاتوووه‌ ، ناوه‌که‌یان
به‌ که‌یضی‌ خۆیان‌ گۆریوه‌ به‌ (قزل‌رباط) .

که‌ ده‌وله‌تی‌ عیراق‌ که‌وته‌ گۆرینی‌ ئەو‌ ناوانه‌ی‌ عه‌ره‌بی‌ نین‌ شارهبانسی
کرده‌ «مقدادیه‌» به‌ ناوی‌ کابراییکی‌ مقداد‌ ناوه‌که‌ گۆری‌ له‌وی‌یه‌و‌ (قزل‌رباط)
کرده‌ (سه‌عدیه‌) به‌ ناوی‌ «سه‌عد‌کوری‌ وه‌قاص» و دیلتاوه‌ی‌ کرد‌ به‌ خالص‌ و
به‌ «رازه‌روودی» به‌ «به‌له‌دررووز» و «میهرود» ی‌ کرد‌ به‌ که‌نعان‌ . . تاد
ئه‌وه‌ی‌ راستی‌ بچ‌ ده‌رباره‌ی‌ میژووی‌ کۆنی‌ قزرابات‌ (سه‌عدیه‌) به‌م‌ ناوه‌ هیچ
یادداشت‌ نه‌کراوه‌ ، سالی‌ ۱۱۷۸ک (۱۷۷۳زا) که‌وته‌ ژیر‌ فه‌رمانی‌ «مه‌حموود
پاشا‌ بابان» . «عه‌زاوی» نووسیویه‌ : مه‌حموود‌ پاشا‌ سه‌رداری‌ هه‌ریمی
قه‌ره‌داغ‌بوو ، ترسی‌ لسی‌ بپرا‌ هه‌لات‌ به‌زه‌و‌ به‌غدا ، والی ، عومه‌ر‌ پاشا
(قزل‌رباط) ی‌ دایچ‌ و له‌وی‌ داینا (۶/۴۷) (العراق‌ بین‌ احتلالین) .

سالی‌ ۱۲۰۵ک (۱۷۹۰زا) ئیبراهیم‌ پاشای‌ بابان‌ که‌ خۆی‌ دابوووه‌
پال‌ ده‌وله‌تی‌ ئیبران ، گه‌راییه‌وه‌ ولات ، وه‌زیر‌ سلیمان‌ پاشای‌ والی‌ رقی
لێ‌هه‌ستاو‌ خستی‌یه‌ زیندان‌ پاشان‌ به‌ره‌لای‌ کردوو‌ ریزی‌ گرت‌ و هه‌تیا‌یه‌ به‌غداو
لێ‌بووردو‌ دوستووری‌ دا‌ هه‌ندی‌ له‌ ده‌سو‌ پێوه‌ندو‌ سواره‌کانی‌ له
به‌شیرو‌ تازه‌خورماتووی‌ ده‌وری‌ که‌رکوک‌ نیشه‌جی‌ بکرتن‌ و هه‌ندی‌کیشیان
له‌ گونده‌کانی‌ قزل‌رباط - خانه‌قین - عه‌لی‌ئاواو‌ بو‌ ژبانی‌ خۆی‌شی‌ تیماری
خاصی‌ که‌رکوک‌ی‌ بو‌ ته‌رخان‌کرا (العراق‌ بین‌ احتلالین ۶/۱۰۹) .

سالی‌ ۱۲۲۷ک (۱۸۱۲زا) دووباره‌ ناکۆکی‌ که‌وته‌ تێوانی‌ میرانی‌ بابان

محمەد علی میرزای والیی کرمانشاھ لایە نگری «عبدالرحمان پاشا» بوو،
 چەند جاری داوای لە «عبدوللا پاشا»ی والیی بەغدا کرد که عبدالرحمان
 بگێڕیتەووە سەر کورسیی فەرمانرەوایی بابان، بەلام عەبدوللا پاشا گۆیی
 ئەدای، لەبەر ئەوە محمەد علی میرزا بە سپاو و جەواری پرووی کردە
 دەورووبەری «قزراباد» و ئەو ناووی تالان کردو خەلکەکی تەرتەووەرتە کرد
 (العراق بین احتلالین ۶/ ۲۳۴) • بەلام عەبدوللا پاشا زۆر نەمایەووە که
 دەسو و پێوێندەکانی خۆی لێی راپەرین و داوود ئەفەندی دەفتەرداریش که
 خۆی دایەزراندبوو، ئەویش دژی وەستاو خۆی دایە پال ئەمیرانی بابان،
 که زۆر چاک پشتیوانی بان لێ کرد، صادق بەگی برای والیش لە بەغدا
 هەلات و رای کرد بەرەو «قزرابات» • بەلام پاشایان گێرایەووە بەرەو بەغدا •
 پاشا ماوایی داوود ئەفەندی دەفتەردار لە جێی ئەو کرا بە والی، بە پایەیی
 وەزیری • (العراق ۶/ ۲۳۶) •

سالی (۱۲۳۶ ک ۱۸۲۰ ز) میستەر ریچ بەم ناوەدا تێپەر بوووو
 نووسیویە: رۆژی ۲۱ ئازار «شارەبان» مان بەجێ هیشت، پاشا ماوایی
 شۆرەووە بووین بەو پێی دەشتەدا که کوردەکان پێی ئەلین «دەشت»
 (مەبەستی نیوان چیای حەمرین و چیاکانی خانەقینە) لەوێ هەندی که ویل و زنج و
 قۆخته هەبوون، هی کوردە «سوورە مەری» یەکان (واتا ختیوی مەری سوور
 که لە بەهاردا بو چاندنی تووتن دینە ئەم ناوە و گۆیا لەمەو بەر لەم ناوانەدا
 خێل و غیلی عەرەبی «خەزرەج - رەبیعه - ئەوس» هەبوون و بلاوویان
 لێ کردبوو، ئێمە لە کابراییکی رێیوارمان پرسی «قزراباط» چەند لە
 دیالی یەووە (سیروان) دوورە؟! کابرا وەرانیکی سەیری دایەووە و وتی:
 «برچوق ئیچمە = قلیان کیشی» رگە که مان بە خاکینکی شۆرەکانی قورەلیتەدا
 راکەبورد، بەلام هەر دوولای رینگە که دەغلی سەوز بوو، لێرەووە چارمان
 لە زنجیرە زورگینکی تری بوو لە پشت قزراباطەووە، که رینگ لە گەل ئەو
 ریزە زورگی پیا هاتبووین بەرامبەر بوو • ئەم ریزە زورگی هی خانەقینە،

که مهر نهو زنجیره زورگه و هه له ته یه که له که رکوو که موه دهس پین نه کات و تا لورستان دریا نه کیشی . نه وهی راستی پین شه وینکی خوشمان به که یفو به زم زابوارد ، که له یه کن له لادی یه کانا ناهاه نگیکی ژن هیتان په رپا کرابوو . شایبیه که دیمه تیکی زور سهیری هه بوو ، هه ندیکیان شیربازی یان نه کرد ، هه ندیکیان له بهر شهوقی شاپلیته دا چۆپی و هه لپه رکین یان نه کرد ، خه لکی نه م ناوه به تورکی و کوردی قسه نه کن ، فارسیش نه زانن ، به لام که س به عه رهبی قسه ی نه ده کرد . (رحله ریچ لاپه ره ۱/۲۴۸ و هر گیتراوی به هانه دین نووری بو عه رهبی) . وا دیاره پاش نه م دهورانه به په نجا سالی ، نجا پاشا کانی جاف بوون به خاوهن نه م پین ده شته که (ریچ) پیارا بوردوو .

شارۆلکه ی سه عدی یه (قزرا باد) له سه ره تادا دوو گه ره ک بووه : «چۆله ک» و «خالدی» ، دانیش توانی گه ره کی «خالدی» که به بنه چه هه موویان له عیله کانی «که لور» ن خویان به نه ته وهی «خالید کوری وه لید» نه ده نه قه له م .

نه م نه خووشی بهی خو هه لواسین به پیای نوادارو نازادا ده میتکه بوته درمو په تای کورد . له گه ل نه وه شا هه موولایین زانیویانه که «خالیدی کوری وه لید» نه ته وهی براوه ته وهو له شام هه موویان بهر درمو په تا (طاعون) که وتوون و مردوون و عیلاتی کوردی «خالدی» له بنه ره تا هه موو پاشماوهی «کالیدی» یه کانی . له قزرا باد ده مزگه وت هه یه «مزگه وتی گه وره ی مه محمود پاشای جاف» و مزگه وتی خانه قای شیخ عارف .

بازارنکی بچووک و چه ندین قوتابخانه ی تیدا یه . خوینده واری به ناوبانگی تیدا نه بووه مه لاو شیخه کان خه لکی جیگه ی تر بوون : شیخ محه مه دی وانی و مه لا سه ید چه کیم له هه موویان ناسراوتر بوون ، مه لایتکی نیمچه خوینده وایش هه بوو ناوی «شیخ مه عصوم» بوو له گه ل شیخیتی و

دوعا نووسین خه ریک ده بوو .

شوینه واری ئاینی و دیرینه ی خانه قین :

شاری خانه قین دانیشتوانی زۆر به ی کوردن و هه ندی ماله تور کمانیشی
هه یه هه مانه پاشماوه ی مغوول و قه ره قۆیو نلوو و ئاق قۆیو نلوون . شیوه ی
زمانی کوردی خانه قین که لوری یه ، خۆیان پیتی هه لیتن باجه لانی ، رچی
ئاینی هه ریمه که سوننی تی به و هه ندی شیعه شی تیا به ، خه لقه که عه ره بی و
فارسییش هه زانن . له زۆر کۆنه وه خیره و مه ندان و پیاوچا کان هه م مزگه وت و
قوتابخانه ئاینی یانه یان دوروست کردوه :

۱- مزگه وتی گه وره : وا دیاره له سه رده می عو ثمانی دا دوروست کراوه
بو نوژی هه یی ، قوتابخانه ییکی ئاینیشی تیدا به ، له مه و به ر بنه ماله ی
«قه ره داغی» به کان له وی ئیام و خه طیب و مدرس بوون ، هه ر له سه رده می
ئیبین الخه یاطه وه تا شیخ صالح ، به لام شیخ مصطه فای برای شیخ صالح چوره
حقوق بوو به موچه خۆرو پایه ی گه یی به موته سه ریفی (محافظة) .
شیخ حه سه نی کوری شیخ صالحیش بوو به قازی . له په نجاکانا
مه لا هه حمه دی حاجی مه لا ره سولی دیلیژه بی له مزگه وته دا ئیام و خه طیب و
مدرس بوو .

۲- مزگه وت و خانه فای نه قشه به ندی : هه م مزگه وته به دوستووری
شیخ عومه ر ضیا هه ددینی نه قشه به ندی ، له لایه ن خه لکی شاره وه به بار بوو
دوروست کرا ، سه رده می مه لا محه مه دی جوانرۆیی تیا ئیام و خه طیب و
مدرس بوو .

۳- مزگه وتی مه جید به گه : هه م مزگه وته له لایه ن مه جید به گی بابانه وه
دوروست کراوه ، سه رده می مه لا محه مه دی که وانه دۆلی له وی ئیام و
خه طیب و مدرس بوو .

۴- مزگه وتی مصطه فا به گه : له به گه کانی باجه لان ، سه رده می
ئیسامه که ی مه لا عارف بوو .

۵- ته کیهی شیخ فتاح : سهردهمی مدرس و ئیمامه کهی مهلا سهد
حه کیم بوو .

۴م مهلا سهد حه کیمه سالی ۱۹۳۶ مدرسسی مزگوتی گهورهی
مه حموود پاشای جاف بوو له قزرابات و ئیمام و خه طیبیش شیخ محهمه دی
وانی بوو ، له گهل ئه وهشا ههر دوو لایان کورد بوون زور ناکوک بوون ،
پاش ماوایی مهلا سهد حه کیم چوه خانه قین و له مزگوته کهی خه زووری
کهوته تدریس و ئیمامهت و له چله کانیشتا ماوه پی له به غدا له مزگوتی
«حسین پاشا» له حه یدهر خانه دهس به سه ربوو .

۶- مزگوتی حسه ن ئه فه ندی وه کو سهرداب کهوتبووه بن
جسه کهوه .

۷- مزگوتی مه زردهعه .

۸- مزگوتی پاشا کوپری .

۹- حسینیه گهوره کهی خانه قین بریتی بوو ، له مزگوتیک و
ژووریککی زور گهوره بو ره و ضه خوانی .

۱۰- حوسه نیه ی مه زردهعه «مهلا شیخ مورادی» زور عه تیکه
ره و ضه خوانی بوو .

۱۱- له پاشا کوپری (که نیسه) یتیکیش هه بوو هی مه سیحی به کان ،
وا دیاره جووله که کانیشت هه یان بوو ، به لام ناوی تو مارنه کراوه . له خانه قین
وه کو زانراوه ئەم قوتابخانه دهوله تی یانه هه بوون :

۱- قوتابخانه ی به راییی کوران .

۲- قوتابخانه ی به راییی کچان .

۳- قوتابخانه ی تیکه لی (خالصه) .

۴- قوتابخانه ی جمهوریه ی به راییی .

۵- قوتابخانه ی ناوه نجی خانه قین بو کوران .

۶- قوتابخانه ی ناوه نجی خانه قین بو کچان .

- ۷- قوتابخانه‌ی ناماده‌یی بۆ کوران •
- ۸- قوتابخانه‌ی ناماده‌یی بۆ کچان •
- له پاش به‌یانی ۱۱ی ئازار ئەم قوتابخانانەیش کران به کوردی و هه‌موو دەرزه‌کانیان تێدا به کوردی ده‌گوترایه‌وه :
- قوتابخانه سه‌رمتایی به‌کان :
- ۱- گولاله ۲- پێشه‌کی ۳- راپه‌رین ۴- هیوا ۵- مه‌وله‌وی
- ۶- سه‌رکه‌وت ۷- فریشته ۸- خه‌بات ۹- ئازادی ۱۰- برایه‌تی
- ۱۱- یازده‌ی ئازار (ناوه‌ندی) •
- له‌پێشا باسی ئەوه‌شمان کرد که بازارێکی گه‌وره‌و چه‌ند سینه‌مای تێدا بوو • هه‌روا له‌ ده‌ورو به‌ری خانه‌قین وه‌کو هه‌موو شاره‌کان گۆرخانه‌و گومه‌زی زۆر له‌ پیاوانی ناودار هه‌بوو بۆ نمونه :
- ۱- مه‌قامی ئیمام عه‌باس ، وادیاره‌ پاشماوه‌ی ده‌ورانی قه‌ره‌قۆیونلو بێ له‌ به‌هاراناو له‌ جه‌ژنو و رۆژانی هه‌ینی دا خه‌لك به‌ هه‌زاران ئەچوونه زیاره‌تی •
- ۲- مه‌قامی عه‌له‌مدار : گوايه ئالا‌هه‌لگری ئیمامی عه‌لی بووه •
- ۳- مه‌قامی باومه‌حموود : له‌ پیرانی کاکه‌یی به ، نزیك به‌ باوه‌پلاوی •
- ۴- مه‌قامی خدرزینده : له‌ ئەفسانه‌کانی ئایینی دا گوايه «خدر» ئاوی نه‌مری و جاویدانی خواردووته‌وه تا ئاخری دنیا هه‌ر ئەمیتێ و له‌ هه‌موو کون و که‌له‌به‌ریکی کوردستان دا مه‌قامی هه‌یه • بنه‌ماله‌ ده‌رویشی به‌کان لایان وایه «ره‌مز» هه‌ سه‌رۆکی هه‌موو ئەولیا به •
- ۵- مه‌قامی سه‌ید عه‌بدوللا : نزیك به‌ پردی به‌رد •
- ۶- مه‌قامی ئیمام ئەحمه‌د : یه‌کیکه‌ له‌ پیره‌کانی کاکه‌یی •
- ۷- مه‌قام قرخله‌ر : پاشماوه‌ی ده‌ورانی قه‌راقۆیونلووه‌کانه‌ ئەوان «یه‌دی قزله‌ر = حه‌وت کێژ» و «قرخله‌ر = چل که‌س» و «اونایکی امام = دوازده‌ ئیمام» یان له‌م ناوه‌دا دامه‌زراند •
- هه‌روا گه‌لێ مه‌قامی تری •

بابینه سەر باسی عیڵ و خیتلاتی قهضای خانهقین :

له کتیبی «خلاصة تاریخ کردستان» دا نووسراوه :

« به پیتی ئه و پروون کردنه وه یانهی حکوومهتی عیراق دهربسارهی
عهشایری ولات ئامادهی کردووه ، له قهضای خانهقین دا ۳۱ عهشیرهتی کوردی
تیا به ههندی زۆر گه وره وه هندی بچووک که ژماره یان ئه گاته نزیکه ی ۱۶
ههزار کهسی » . (لاپه ره ؟؟) .

ئهمهش ناوی ههندی له عیڵ و خیتلاته به ناویانگه کاته :

۱- جاف : ئهم عیڵه گه وره یه لق و پهلی زۆره ، له مه و بهر سهر به
قهضاکانی : خانهقین ، کفری ، هه له بجه بوون . ئهمپرۆ هه موو سهر به
قهضای که لارنو له مه و بهر به (۶۰) پرو خیتلی گه وره دراونه قهلم ، ئمیره
جیتی ناو نووسی یان نیه .

۲- باجه لان : له مه و بهر له تیوانی خانهقین و زه هاودا بوون له سه ده کانی

۹- ۱۰- ۱۱ کۆچی دا ئه ماره تی باجه لان هه بوو .

هه ندی نووسه ری وه کو «عه زاوی» ئهم عیڵه یان به عیلاتی پاشماوه ی
مغول داوه ته قهلم و له وشه ی «باجه لان» دا به هه له چوون گوایه
«باج ئلان» هه روا هه ندی نووسه ری عه ره بی وه کو «مه محمود خه طاب»
وایان داوه ته قهلم که «باجه لان» له ناوی کابراییکی (بوجهیل) ناوه وه
ها تووه . که هه ردوو بیرو باوه پر که هه له یه . ئهم عیڵه له خانهقین و له دهوری
موصلیش شیوه ی زمانیان گۆرانی به و له بنه رمتا ناوه که «بادگه لان =
پایگه لان» ه ، ئهم عیڵه گوایه پازده خیتل و به ره ی گه وره یه .

۳- سوره مری ، ۴- زه رگۆش : ئهم دو عیڵه که به شیکی زۆریان له

دهور و بهری قزله باطو خانهقینی له بنه رتا له عیلاتی له کی له کستانی
«رام هورمرز» نو گه لی بنه ماله یان به شارودتی کوردستانا بلا بووه ته وه ، له
ناو داووده (ناوچه ی طارق) له ک هه یه و له دهوری کۆیه (له ک) هه یه .

۵- ئه رکه وازی : لقیکی گه وره ی سه نجاوی (سه نگاوی) یه . سه دان

سال له مه و بهر به شیکي گوره ی. زه ننگه نه ی دهوری سه نگا و په ویان کردووه
بو زه هاوو ما یده شت ، فارسه کان وه کو یاسایانه هه میسه زور به ی پیستی
(گ) ده گورن به (ج) سه نگاوی ده که نه سه نجاوی ، زه نگان ده که نه
زه نجان گورگان ده که نه جورجان . عیلی ئه رکه وازی وه کو زه ننگه نه ی
ئه صلی ، که به بنه چه له (زه نگان) هوه هاتوون شیوه ی زمانیان گورانی به .
۶- زه ننگه نه : گهرچی نیشته جی سه ره کیی زه ننگه نه له کوردستانی
عیراق دا ناوچه ی «قادر که ره م» و «گوگ ته په» ی سه نگاوه و پایته ختی
فه زمانزه وایی بان «قه یتوول» بووه ، به لام زوریان که وتوونه چیگایانی تری
کوردستان وه ک خانه قین و دهوری مو وصل .

۷- جمور : عیلكی زور گوره ی کوچهری سه ر به خانه قینه له مه و بهر
تا زه هاو له هات و چوونی خیله کی دا بوون ناوه که یان له گه ل «جبور» ی
عه ره بی په یوه ندی نی به ، له وشه ی «گه مور = زور گهر» هوه هاتووه که
ئه کا متجول ، رحال .

۸- به رزنجه : بنه ماله به رزنجه یی به کان به هوی ده سه لاتی شیخیستی و
ده وله ته وه ده سیان گرتووه به سه ر دیهات و گوندیکی زوردا له مه یدان و
ناوی عه شیره تی به رزنجه ی وه رگرتووه .

۹- کاکایی : عیلكی کاکه یی ، له عیله هه ره کون و زور گوره کانی
کورده که به شیوه ی گورانی ده ئاخیتون ، له بنه ره تا له ده وروبهری
باوه یادگار و به رزنجه و کرده وه هاتوون به ره و خوار هه ندیکیان له
«مه نده لی» هه ندی له (خانه قین) هه ندی له ده وری (طارق) هه ندی له ده وری
(که له کی یاسین ئاغا) و جی یانی تر نیشته جی بوون، ئه مانه هیچ په یوه ندی به کیان
به (عه لی ئیلاهی) په وه نی به . که میژوونووه سه نه زانه کان بویان هه لئه به ستن،
ئه مانه پاشماوه ی دینیکی کونی هه زاران ساله ی کور دین ، که (داو)
په رستی به .

۱۰- طائشه یی : به کیکه له تیره کانی جاف .

- ۱۱- شەرف بەیانی ، یەکیکە لە تیرە ھەرە کۆنەکانی کەلۆر ، ھیچ پەییوەندی یەکیان لە گەل جافنی یە .
- ۱۲- دەلۆ : یەکیکە لە عێلەکانی کەلۆری کۆن ، بلاویان کردوو بە خانەقین - کەری - سەنگاودا .
- ۱۳- خالیدی : لە لقه کانی کەلۆرە ، دامەزریڤنەری گەرەکی (خالیدی) ن لە قزرابات (سەعدیە) .
- ۱۴- جگە لەم عێلە گەورانە ، وردە بەرەو عێلی تری زۆرن وەکو رۆژیانی ، عومەر بل ، زەند .
- ۱۵- لە سەردەمی دوايي عثمانی و سەرەتای هاتی ئینگلیس دا شیخانی تالەبانی دەسەلاتیکی زۆریان پەیدا کردو گەلێک ئاوی و جوگە ئاویان لە دەولەت بە قەبالە وەرگرتو بەسەر دیکاندا زال بوونو ناوی عەشیرەتی (تالەبانی) یان بەسەریا پری . لە ناوچەیی قۆرە توومەیدان .
- گەمانە بوون ھەندی لە عەشیرەتە کوردە بەربلاووەکان . «عەزاوی» ناوی «قەرەئولوس» ی خستۆتە دەوری خانەقین ھووی راستی بی «قەرەئولوس» سەر بەمەندەلی یەو لە کتییی بەندەنیجیندا باسمان لێیان کردوو .
- ئەمە ھەندیکە لە میژووی کۆنی «خانەقین» بو شناسنامەیی ھەریمەکە یادداشت کرا .

بنکە ی ژین

* * *

ناسرو مال مال

ناماده کردنی : عبداللطيف عبدالجيد گلی

((خوینه‌ری به‌ریز نه‌مه‌ی ده‌ی خوینی‌به‌وه به‌شیتی‌تره له‌وه کومه‌له فوولکلوره‌ی که وه‌ختی خوی کوری زانیاری کورد ، که نیستا له‌گه‌ل کوری عراق یه‌له خراوه‌وه بووه به‌ده‌سته‌ی کورد به‌یبارمه‌تی چهند کوردیکی دلسۆزه‌وه کوی کردۆته‌وه ، نه‌م به‌شه فوولکلوره به‌ناوی (ناسرو مال مال)ه‌وه‌یه‌وه له‌دی بانانی به‌به‌شداری مامۆستا مه‌لا نیسماعیل و حاجی عه‌بدووللا به‌گه‌ شوی و چهند برادریکی تر خاله‌ نه‌حه‌دی سلیمانی باناله‌یی نه‌م داستانه‌یان له‌سه‌ر شریت تو‌مار کردوون . سوپاسیان ده‌که‌ین)) .

ده‌لی مه‌زن و میرزا‌غاو مه‌زن بابۆ مه‌را‌غا بوون ، هه‌رسیکیان برابوون . مه‌زن بابۆ مه‌را‌غا به‌ته‌نی له‌دایکیکی بوو مه‌زن و میرزا‌غا له‌دایکیکی بوون . ده‌لی مه‌زن و میرزا‌غایان و مه‌زن بابۆ مه‌را‌غای شهرت و شه‌رایتیان بوو . نه‌گه‌ کوریان بوون و کچیان بوون بیان‌ده‌ن به‌ئیکدی . په‌یسیایه‌تی و گه‌ورایه‌تی مه‌زن و میرزا‌غابوون . مه‌زن بابۆ مه‌را‌غا چوکه‌ی وان بوو نه‌وان ده‌ستیان به‌وی هه‌ل‌نه‌ده‌گه‌شت ، نه‌وه‌له‌مه‌ندو موقته‌دیرو ده‌ست‌پرویشتوو بوو . ده‌لی نه‌وه‌قو‌لو و شه‌رایته‌یان بوو ، نه‌گه‌ کورو کچیان بوون بیان‌ده‌ن به‌ئیکدی .

ده‌لی مه‌زن بابۆ مه‌را‌غای هه‌تیویکی له‌مالی‌دا بوو تیوی ته‌مر بوو ، ته‌مره‌که‌چه‌لیان پێ ده‌گوت . مه‌یته‌ری بوو ، ولاغی بوو په‌نه‌ک ده‌کردن و کاو جوی ده‌دانی و خزه‌تی ده‌کردن و ناوی ده‌دان . شه‌ویکی خه‌ونی دی . شه‌ویکی خه‌ونی دی ، له‌خه‌وی‌دا که‌ریکی لی‌هاتبوو . ده‌لی هه‌لستا گوتی ، ده‌چم بوو کن مه‌لای بۆم ته‌ماشای ته‌عمیری کا مه‌عنا‌ی خه‌ویم بوو

لین وهدا • ده لئی چۆ کن مه لای گوتی ، مه لا خه وئیکی وام دیوه و بۆم
ته ماشای ته عمیری که مه لای گوتی ، به لئی بۆ ژئیکیت گیراوه ته وه له
چاوی پردووی ، لاقیکت شهل ده بی و تیتوت ده که ویتتی ته مری له نگ •
پادشای ئیرانی ده مری و به رمل و ئوسترلاب ته ماشایان کردوده ته توو ده بسی
بۆ پادشایه تی به و قهت سێ رۆزی دی پین ناچی ده تهن بۆ پادشایه تی به ده تکه ن
به پادشا • خه وئیکی زۆر چاکه •

ده لئی نه گهر ته مره که چه لی وای زانی ، هاته وه نه خۆی ده ولاغه به رزان
گه یاندی نه ئاوی دان نه کاو جۆی ده به رکردن ، هیچی له گه ل نه کردن •
رۆیشت بۆ ده شتیکی ده شتی وه کو بانالی ، دهستی به وائیکی کرد ، کشیل و
قاپوه جهوت و به پروو مه پرووی خر کردنه وه و ریزریزی کردن و وه کو
جاده و خه یابانان رازاندیا نه وه و شولکیکی به دهسته وه گرت و له ئیویان دا
وه کو قومانداری نه سکهری دهستی به ته علیم دانی کردن •
تیی راده خورین و ده ئیویان دا ده هات و ده چووو به وی ده گوت بیگردو به
وی ده گوت به ری ده و به وی ده گوت چه پسی که و نه وا وه کو ته علیماتی
نه سکهری ده کرد •

ده لئی و مختیکی مه زن بابۆ مه راغا له دیوه خانی نه گه هاته وه مالی
ولاغه به رزان هر زور که یان بوو له برسان له تینوان • لئی پرسین مندالینه
نه وه ته مره که چه ل له کوئی به ؟ ولاغان هر زور که یانه له برسان و له تینوان •
گوتیان ، به لئی ته مره که چه ل وه کو شیت بوو بپن هر پۆ له فلان جیی ته ماشاکه
داخوا چ ده کا ؟

ده لئی ، مه زن بابۆ مه راغا رۆیشت نه گه ته ماشای کرد سه ری پیومه نا ،
نه وه نه و مه شق و ته علیمه ی ده کا وه کو ته علیماتی نه سکهری ، شولکیکی
به دهسته وه گرتووه و ته ماشا ده کاو له ئیویان دا دیت و ده چی • ده لئی مه زن
بابۆ مه راغای گوت ، ته مره که چه ل نه وه چ ده که ی نه و ولاغه هه موو برسین و

هه موو تینوونو و مردن له برسانو له تینوان نه وه چ ده که ی ؟

گوتی ، پرؤ به ری یه خۆته وه سه گباب ، نه من بووم به پادشاو نه وه
حوکمپرانئ یه خۆم ده که مو نه وه ته علماتی نه سکه رو عه ساکیری خۆم ده ده مو ،
ئییستی نه تو پرؤ به ری یه خۆت دا . نه من بوومه پادشاو حوکمپرانئ یه خۆم
ده که م .

جا ده لی ، گوتی به لی ، مه زن بابؤمه راغا پیاویکی تی گه یشتوو بوو
گوتی ، به لی ته مره که چهل ده ی ئیشی بکه نه من ده چم به یه کی دیکه یان
خزمه تی ده که مو ئاویان ده ده م . ده لی پرؤیشته وه بو لای مالی و قهت
سی پرؤزی پی نه چوون ته ماشای کرد پادشای ئیرانی مرد ، ته ماشای رمل و
ئوسترلابیان کرد به لی کی ده بی کی نابئ بو پادشایه تی یه ، ته مره هه یه له
ولاتی گاگه شی ، ته مره که چهل پی ده لین ، نه و ده بی بو پادشایه تی یه .
ده لی ، حه رزت ده که م نه سکه رو توپ و عه ساکیرو نه و نه سکه رو
جه خانه و ، هه لیان گرت و هوردووو باره گیان پیچایه وه و هاتن بو ولاتی
گاگه ش بابؤمه زی . ده لی ، له وی پرسی یان ، به لی هوردووو باره گای
خویان له وی به عه رزی دا داو ته عقیباتیان کرد به لی ، ته مره هه یه ناو ته مر
لیره کانه ، له ولاتی گاگه شی ، گوتیان ده یکه یان به پادشا به دووی دا
هاتووین ؟

گوتیان نه وه للا هیچ که سی وای لی نی یه قاییلی پادشایه تی یه
هه بی . به س ته مره که چهل یگ هه یه مه یته ری مه زن بابؤمه راغایه ، ده نا که سی
دی شک نابه یان له ولاتی دا . گوتی ، بؤم بانگ که ن هه وه . ده لی وه ختیکی
بانگیان کرد ته ماشایان کرد گوتیان به لی ، نه وه هه وه .

ده لی ، هینایان ناردیانه حه مامی ، حه مام له می یان کرد ، پوخت و خاوین
شتیان ، جلی پادشایانه یان له بهر کرد ، تانچ و تو مارو روتبه ی پادشایانه یان
له سه ر شانان قایم کرد ، کردیان به پادشا . به پادشایان قبول کردو ده لی ،

وهختیکی نه‌گه وای زانی بانگی مه‌زن بابۆمه‌راغای و مه‌زنو میرزاغای کرد
گوتی ، مه‌زنو میرزاغا ، نه‌من نه‌وا ده‌رۆم ، سووم به پادشا • داده‌نیشم •
ئیسیتیکه‌ش نه‌وهم کرده ژیر ده‌ستی مه‌زن بابۆمه‌راغای • کردمنه ژیرده‌ستی
وی ، حوکم له ده‌ست وه ده‌رتنا ، نه‌وم کردبه ره‌ییس و گه‌وره‌ی وه •
ئیسیتیش نه‌من نه‌وه ده‌رۆم ، به قه‌راری قه‌تعی بی نه‌مرو ئیتاعه‌ی بکه‌نو له
قسیتی ده‌رجن ، تالاوئی و به گه‌روئی دا ده‌که‌م و ساف له ساف تالانو ده‌که‌م •
نه‌مری پادشاش ره‌وایه ، هیچ ده‌ست‌لآت نه‌مان • گوتیان ، به ئی قوربان ،
نه‌مرت ره‌وایه ، چۆتیکه ده‌لپن وا ده‌که‌ین •

ده‌لپ ، نه‌و رۆبی سو پادشایه‌تی به به پادشایه‌تی به خوی گه‌یشت ،
له‌سه‌ر ته‌ختی دانیشته ته‌ختی پادشایه‌تی به و بی‌ینه سه‌ره‌وکاری ئی مه‌زن
بابۆمه‌راغای • براهه‌کی خه‌راپ بوو ، چونکه زپ بوو ده‌لپ ، زۆری غه‌در
لپ کردنو نه‌گه‌ر که‌ریگ بتوپیا به وانی ده‌رداویشته و غه‌درو غه‌دووریکه
زۆری لپ ده‌کردنو خه‌رج و باجو وایتیکه‌کی ئی حوکمه‌تی به‌اتایه ،
حیساباتیکه ئاوه‌دانی به‌اتایه ، ئیدی ته‌کلیفاتی له‌وان بوو • لپی ده‌ستاندنو
زۆر مه‌غدووری کردن ، فه‌قیری کردن ، ره‌زیلی کردن ، به چاوی غه‌ره‌زیه
ته‌ماشای ده‌کردن • له په‌روی کردن •

ده‌لپ ، مه‌زن بابۆمه‌راغاش دوو کچی هه‌بوون ، نازو نازداریان پین
ده‌گوتن • مه‌زنو میرزاغایانیش به‌کی کورپیکیان هه‌بوو ، ناسرو مال‌مالیان
پین ده‌گوتن • ده‌لپ ، نه‌گه‌ر کچی ده‌مه‌زن بابۆمه‌راغای بوونه گه‌وره کچ
زل بوون عازهب بوون زۆر جوان بوون ، ناسرو مال‌مالیش نه‌وا بوونه
ججیلی سونه‌ی چوارده‌ساله ده‌خویان راخوری و ، پاش قولی خویان
نه‌نگاوت ، ججیلینکی ده‌زۆر قۆزو ته‌واو بوون • ده‌لپ وهختیکه ناسری
به مال‌مالی گوت گوتی ، ئامۆزا مال‌مال ، ئیسیتی نه‌مه ئاوا به حیزی گه‌ری
دانیشین له ولاتی گه‌گه‌ش بابۆمه‌ری نه‌من پیم قبول ناکرئ • ده‌بئ شه‌ش

حەوت نایب و وەزیر و پیاو ماقوولان بئیرین بۆ کن مەزن بابۆمە راغای
 خرۆه کە یەو . ئەگەر بێت و نازو نازدارانمان بداتن ، ئێمە ئەمە قەولمان
 بوو . قەول و شەراییتیان بوو بابی دەمی ئەگەر کۆر و کچیان بوون
 بیاندهنە یە کدری . ئەگەر لە سەر قەولێ خۆی مابو و بمانداتن ، نازو
 نازدادان هەر چۆتیکێ بێ بە خزمایەتی لە گەلی رادە بویرین . دەچین خزمەتی
 دەکەین ، لە دیوێ خانی پیتی هەلده و هەستین ، یەك دەبین بە قەلنەداری ، یەك
 دەبین بە عەباھە لگری ، خزمەتی دەکەین . پێن عەیب نی یە لە گەلی
 رادە بویرین . ئەگەر نە شمان داتن نازو نازداران ، بە خوا ئەمن ئاوا دانانیشم
 بە حیزی گەری یە . بۆ پیاوان ئەو نانی قوونێ یە و بۆ مە تامی تی دا نی یە .
 دەرۆمە خواری حەوت فرسەق وەبەر بەغدا یە دەکەوم ، بەند نابم تا غاری
 دیوی سپی یە .

جا دەلێ مال مالی گوت ، باو کە کەم قستی خۆم خەسار ناکەم . ئەو
 خۆ بە رەفیق و هاوشانی مە نازانی . ئێستیکە ئەو لە سەر هەوا یە کێ و
 رەیس و گەورە ی مە ملە کە تی ولاتی گاگەش بابۆمە رەو ئەمە بێ دەست و
 فەقیر و نە دارین و بێ دەستی کردوین و ، ئێستیش کچان نادا بە مە . گالتان
 نە بێ پیمان ناکا .

گوتی دەبی هەر بئیرین . جا ئەو جا بێ حەلاج بوو مال مال . هەلستا
 و ئی کەوت بە خزمان و دۆست و برادەری خر کردنەو .

جا کاکە ناسرم دەلیتەو بە کاکە مال مالی یە .

دەکو سەرتکە کاکێ خۆت بێتەو بە غولام و خزمەتکاری دەسەری یە .
 ئەتۆلە بۆ من خرۆه کەو شەش حەوت نایب و وەزەر او کە یخوداو

ریحال و ردین سپی یە .

بۆم بئیردووە سەر بەرێ مەزن بابۆمە راغای بە نیەتی خازیینی یە .
 ئەگەر بێت و بمان داتن نازو نازداری دەچاو سێ بەنگی یە .

یه کمان دهبین به قه‌ننه دارو به گک به حبا هه لگری یه •
ئه‌گه بیت و نه‌مان داتن به خودای ئه‌من به دلی خۆم دانانیشمه‌وه له
ولاتی گاکه‌ش بابۆمه‌ری یه •

بۆ پیاوان ئه‌وه نانی قوونئی یه و تامنی تی‌دا نی یه •
ده‌رۆمه‌وه خواری ولاتی به‌غدا یه و به‌ند نا‌بم هه‌تا غاری دئوی سپی یه •
جا ده‌لێ کاکه مال‌مالیم هه‌لده‌ستا خ‌ری ده‌کردنه‌وه شه‌ش حه‌وت نایب و
هه‌زه‌راو ریجال و ردین سپی یه •

ده‌یناردنه‌وه سه‌ر به‌ژئی مه‌زن بابۆمه‌راغای ، ده‌لێ سه‌لامیکیان
ده‌کرده‌وه له مه‌زن بابۆمه‌راغای و ده‌لێ مه‌زن بابۆمه‌راغای سه‌لامی
ده‌ستانده‌وه و ده‌یگوت ده‌گک ره‌ببی به‌خیرین که یخوداو ریجال و خزمینه‌و
ردین سپی یه • به‌لان ئه‌من نازانم وا به‌جمعیته‌و به‌کۆمه‌گک و ئیشیک
کارێک و فرماتیک و به‌من چی یه‌وچ نی یه ؟

که یخوداو ریجال و براده‌ران ده‌گوت ، قوربان ئه‌مه فرستاده‌ین و له
ته‌ره‌فی ناسرو مال‌مالی ده‌برازات و ناردوو یانین بۆ خ‌زمه‌ت تو ئه‌گه‌ر بیانکه‌ی
به‌کوری خۆت و بیانده‌یه‌ی نازو نازداران و یه‌کتیبی به‌قه‌لنه‌دارو یه‌ک به
حبا هه‌لگری یه •

مه‌زن بابۆمه‌راغام ده‌گوت کورینه‌ براده‌رینه‌و که یخوداو ریجال و
ردین سپی یه •

به‌خیرین سه‌رچاوی ده‌وی یه •
ئه‌من چۆن نازو نازداران ده‌ده‌مه‌وه به‌ناسرو مال‌مالی ده‌کوێستانی یه ؟
دوێنه‌که ده‌مدین دایکۆله‌که یان خێوته به‌خێوته و ره‌شمال به
ره‌شمال و هۆبه به‌هۆبه مال به‌مال پتوه‌ده‌گه‌ران و هیچ که‌س نیوه‌قاپی
نه‌ده‌دانن به‌قه‌رزی یه •

به دهستی وه ده گرت هوه ریمیکی لهوی ده ههژده قهفی و هه رامه
دار چه زهرانی به .

له قهده که ی خۆی چه مایل ده کرده وه شیرینی لهوم ده قه ره میسری به .

له سه ری خۆی ده نانه وه کلاوو زری به کی لهوی ده داودی به .

له سه ری خۆی ده دانه وه سی و دوو په ری لهوی ده تاوسی به .

ئه و چاره که ده چۆوه رووی ده کرده ته ویله و ته ویله خانی به .

ده ری ده هینا به وه بۆریکی لهوی ده گرده کی به .

له پشتییی ده کوتا وه زینتیکی موزه سه ع و له زاری ده کوتا وه دانه

لغاویکی لهوی ده مرواری به .

به ته نیستانی دا به رده دانه وه جوو تیک ئاوزه نگی لهوی ده کانی گوژی به ،

لیی سواره به وه له بۆری گرده کی به .

له خۆی چه مایل ده کردنو له خۆی ده دان چهك و ئه سه له چه و سلاخی

چه نگی به .

لیی سواره به وه له بۆری گرده کی به .

ملی پیوه ده نا به ره و گه رمین و گه رمین ده گه ره میسری به .

به پیش ده رکین مه زن بابۆمه راغای دا هه لی ده گرت هوه ته قله و جلیت و

رمبازی به .

مه زن بابۆمه راغای ئه میه تی وی نه ده داوه هه دیه کی نه ده کردو کاکه

ناسرم تی ده په ری به ره و گه رمینی ده گه رمینی به .

ده لی خه به ریان ده برده وه بۆ ئامۆزا مال مالی به .

ده یانگوت کوره مالت خه رابن کاکه مال مالی ، ئامۆزا ناسر رویشته وه

عاجز بوه و روپوه بۆ گه رمینی ده گه ره میسرو کوره مال خه راب پشتی

کردی خالی به .

جا ده ئىج كاكه مال ماليم راى ده كرد به سهرى قوتين و به پى خواسى به .

• نه وه راى ده كردو خوى ده گه يانده ناموزا ناسرى به .

وه پيشى ناسرى ده گه راوه ده يگوت كوره مال خه راب ناموزا ناسر نه وه

كارى كردنى نى به ، كوره نه تو چونت زمان فتوايه ده داو دلت پروايه ده دات و

به جى بيليه وه نازو نازدارى ده چاو سى به ننگى به .

• كوره مال خه راب نه وه كاكه ناسريم ده گوتوه به كاكه مال مالى به .

• ده يگوت كوره مال خه راب، بو پياوان نه من دانانيشم به جيزى گه رى به .

• به خوداى نه و نانى قوونى به و تامى تى دا نى به .

• نه گه ر نه تو زورت پى خوشه هه رۆ دانيشه . به خوداى نه من به ند نابم

• ده رۆمه خواري به ولائى گه رميتان و غه رى بيايه تى به تا غارى ديوى سپى به .

• نه وه كاكه مال ماليم ده گوتوه به كاكه ناسرى به .

• ده كو سه ريكه كاكي خوت بيته وه به غولام و خزمه تكارى ده سه رى به .

• كوره مال خه راب نه من سبجه نى زوو له خه وى هه لده ستام و

• ده چوومه وه سه ركافيله كى پيره خومارۆيه ، هه لم ده گرتوه ده ست نوژنيسكى

• مباره كو ده مكرده وه دوو ركعات سونته و له گه ل دوو ده فه رزى به .

• نه وه ته ماشام كرد له ژيلا هه وريكى ره شى پتوه ده ناوه ، له لايه كى

• ده بارى بارانه و ته رزه به باوه .

• نه وى باو بارانه م له قه ره ره شمالي مه زن بابۆمه راغاي ده داوه .

• لايه كى لى ده خسته عه رزى و لاي ديكه ي به هه واوه راده وه ستاوه .

• نه وه لى ده رده په رين نازو نازدارى ده چاو سى به ننگى و برۆ به كولاوه .

• هه ر سينگى ده يگه يشتنى رۆيان ده په لۆسى و رۆيان ده كوتاوه .

• به لان نه يان ده زانى كيه هه سينگه هه لكشاوه .

کورپه مال خه راب له دهنگی توقو ته لسم و بازنو بهرو بهرموورو
خرخاله و گواران ، رهو له مهړی مهزن بابؤمه راغلی ده که وتو به حهوت
شوانی ده وه کو حه مه که په ی بویان نه ده گه راوه .

ئه وه کورپه چؤنت زمان فتوايه ده داو دلت پروايه ده دا به جی بیلیه وه
نازو نازداری ده چاو سی به نگی و برو به کولاره .

ئه وه کاکه ناسریم ده گوت به خودای ئه من ناگه ریتمه وه ، ئه گه ر ئه توو
هیندهت پی خؤشه و ناروی به ملا ، هه رؤ له کنیان دانیشه و ئه منیش خودا
حافیزو مالوا .

ئه و جاره که ئه گه زانی بوی ناگه ریتمه وه ، ده یگوت کورپه مال خه راب
له گه لم وه گه ری ، ئه تو نازانی ئه منیش هه تا خؤ حازرده که مو هه رتکمان
ده رؤینه خواری به جووته سواره . ئه تو بؤت مه علوم نی به و نازانی ئه گه
له ولاتی گه رمینان و غه ریبا به تی به تاغه سواره ی هیچ گه ر دو حورمه تیکی
نی به .

جا ده لئ ئه و جاره که کاکه ناسرم به قسی ده گه راوه . ئه و جار کاکه
مال مالم ده رؤیه وه بؤلای مائی خوی و خوی حازرده کردو ئه وه له پی خوی
هه لده کیشان چه کیکی له وی ده مو و سلی به .

له بهر خوی ده کردنه وه کوله جه و پاتتویکی ده ریش باو ده مه قوپانی به .
له قه دی خوی حه مایل و ده کرد شیریکی له وی ده قه ره میسری و
توپ ره شی به .

- به بهر خوی رؤ ده کرده وه خه نجه ریکی له وی ده تیرویی به .
- به ده ستیه وه ده گه رته وه شیریکی له وی ده قه ره میسری به .
- له سه ری خوی ده نانه وه کولاره و زری به کی له وی ده داودی به .
- له سه ری خوی ده دانه وه سی و دوو په ری له وی ده تاوسی به .

• ئەوجا پرووی دەکرده دەتەویله و تەویله خانی یه

• دەری دەهینا بوریکی لهوی دەگرده کی یه

له پشتی دە کوتاوه زینیکی مورسه ع و له زاری دە کوتا دانه لغاویکی

• لهوی دە مرواری یه

• به تە نیشتانای دا بەر ده دانه وه جووتیک ئاوزه نگی لهوی ده کانی گوژی یه

• ده لی جا ئەویش لی سوارده بووه له بۆری گرده کی یه

• کاکه ناسریم گوئی لی ده بوو و نازو نازدار خه به ردار ده بوون ئە گەر

• ئامۆزا مال مال و ئامۆزا ناسر حاجز بوون و ده پۆنه وه بو گهرمیینی ده گهرمی یه

• ئەوه نازداریم ده گوته وه به نازی خوشکی یه

• کورپه مال خه راب ئە من بیستوو مه ئە وه تا ناسر و مال مال ئە وه ده پۆنه وه

• بو گهرمیینی ده گهرمی یه

• ده ترسم بیکه نه که خیره تی و نا هومییدی یه

• خوا حانیزه مان لی نه خوازنو گهردنی خۆمان پی نازانه که نو دتیا

• سه د مردن و ژینه و له یه کدری بیینه وه دیدار ناخزده تی یه

• کاکه ناسریم گوئی له گفتو گو یه نازو نازداران ده بوو ، ده یگوت

• هه ی له کاکه مال مالی یه

• ده کو سه ریکه کاکه خۆت بیته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ری یه

• کورپه مال خه راب با نه یکه یه کهم خیره نی و نا هومییدی یه

• لی سوار بین له بۆری ده گرده کی یه

• به پیش ده رکی مه زن با بۆمه راغای دا هه لگرینه وه غارو ته قله و جلیت و

• پمبازی یه

• به چاوو به زبان نازو نازداران ، ئە وه خۆیان هاویشتۆته وه سه ر

• پانکۆله ی ده چیغی یه

به چاوو زبان ئيشاره تيان بکه ين بو سهر کانيله کئي مهلهک پريزانئي و
لهوئي بو يه کدی سويندخۆر بين و گهردئي خو بو يه کدی نازابکه ين و
نهوئيکی نه يه ينه وه لهوئي سه فهري و دنيا سه د مردن و ژينه و له يه کدی بينه وه
ديدار ئاخره تي يه .

کاکه مال ماليم هه لده ستاو ليی سوار ده بو و نه وه ، کاکه ناسريم ده يگوت
به خودای ئه من هه لئاگر مه وه غار به پيش ده رکئي مه زن بابۆ مه راغای دا ، ده لي
به تاقه سواره ئه من هه لم ده گرته وه غارو بابۆ مه راغای هه ديه کي نه ده کردم و
ئه من تاقه تي ر مبابزيه م ني يه .

ئه وه کاکه مال ماليم ده گه ته وه ده ياللا له کاکه ناسري يه .
ده کو سه ريکه کاکي خو ت بيته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ري يه .
ئه توو نازاني و بو ت مه علووم نه بو وه ئه گه تاقه سواره ي گهردي ني يه .
هه لسته ئه مه به جووته سواره ليی سواره بينه وه بو ري ده گرده کي يه .
به پيش ده رکئي مه زن بابۆ مه راغای و هه رکه سيکي هه ديه ت لي ده کا به
خودای بو ت دادينه وه به قه بزهي شيري چينغ و چادرو ره شمالي مه زن
بابۆ مه ري يه .

ئه وه نازو نازدارانيس خو يان هاويشتو ته وه له دوو نهووم و
سي نهوومي يه .

خو يان هاويشتو ته وه سهر پانکو له ي ده چيغان و ئه وه ته ماشا ناسرو
مال مالان ده کهن ، ناسرو مال مال به پيش ده رکئي مه زن بابۆ مه راغای دا
هه ليان ده گرته وه غارو ته قله و جلتي و ر مبابزي يه .

ئه وه به چاوو به ده ست نازو نازداريان ئيشاره ت ده کردن و هه ر بو
سهر کانيله کئي مه له ک پريزاني يه .

ده لي ناسرو مال مال له سهر کانيله کئي پيره خو مارو يه ليی دا ده به زين له
وان ولاغی ده بو ري گرده کي يه .

ئىيىدا دەنىشتن لەسەر كانىلەكى پىرەخومارۆيەو ئەوجا نازو نازداران
بىن بىنۆي سەراوئى ھەريەكە دەستيان دەداوہ مەسىنەو ئاقتاوى لەوى
دەزىوى يە •

دەلىي ، سەبر ، نەرم ئەوا بە لەنجەو لار دەروينەوہ بۆ سەر كانىلەكى
پىرەخومارۆيەو سەلامىتيان دەكردەوہ لە مال مال و ناسران ، ئەوہ عەلەيكيان
وئى دەدانو دەيانگوت وەك رەببى بە خىرئىن ئامۆزا نازو نازداران سەرچاوى
دەوى يە •

دەلىي چوار بە چوار لەوى دادەنىشتن لەسەر كانىلەكى پىرە مەلەك
رئىزانئىو خومارۆيەو دەستيان دەكردەوہ بە سەيرو سوحبەتو قومارو
قەشمەرىو بە چەنگ بازى يە •

سەتى سەد ماچانئىان دەھىتايە سەر تاقە قلسىكى ئەگەر ھىچ
حورمەتەك و ئەمىنەتەكى لەبۆ نى يە •

دەلىي تا بەنىتىكى رايان دەبوارد بە سەيرو سوحبەتو قومارو
چەنگ بازى يە •

پاشى بەينەودوا بۆ يە كدرىان دادە ئاوە قورئائىكى لەوى دەسى جزمى يە •
چوار بە چوار ھەرچواران دەستيان بە قورئانئى دادەدا بۆ يە كدى
سوئىندخۆر دەبوونو نازو نازداران دەگوت ئا ھەوت سالى دى مئىرد لە
وان ھەرام بى ، پاشى ئامۆزا ناسرو مال مال يە •

ئەوہ ناسرو مال مالانىش بۆ وان سوئىندخۆردەبوونو سوئىنديان
دەخوارد بە ئەجەلى ھەوت سالان ژن لەوان ھەرام بى لە پاشى نازو
نازدارى دە ئامۆزا و چاوسى بەنگى يە •

دەلىي جا نازو نازدار ھەلدەستەوہ بە دلىكى بە غەمگىنو بە چاوتىكى
بە فرمىسك و بەرەومال دەگەرانەوہ •

ئەو ەكە ناسرو مال مال ئەوجار لىي سوارە دەبوونەو ە لە ولاغى
خويانو لە ولاغى دە بۆرى گرده كى بە .

جا ەرزت دە كەم دەلى ئەوجارە كە رۆيشتن داخيل بە دوورياتىكى
بوون ، لە رى ئە كەى دا راوستانو جلەوى ولاغيان ەلەنگاوت . ناسرى
گوت ناموزا مال مال ، خو ئە مە نەشارەزاین ، ئەو رى ئە دەبى لە بو كوى
بچى و ئەو رى ئە دەبى لە بو كوى بچى ؟ دەبى ئەو رى ئە بەغدا بى يان ئەو ە ؟

دەلى لەو مچۆمچۆيەى دا بوون ، كاروايتىك لە ژيللا ەات ، بانگى
قافلە باشى يان كرد گوتيان ئەى قافلە باشى ئەى برادەر ، ئەم دوورى ئە بو
كوى دەچن ؟ گوتيان بەلى ئەم دوورى ئە ەرتكيان بو بەغدا بە دەچن .

بەلا ئە مە سەلتە رى ئە ئەو ە چەتەو گۆرانى پتو ەن ، چل پەنجا جەردەو
گۆرانى پتو ە ، ئەو رى ئە قەتە بوو بە ينىكە ، چەند مانگىكە قەتە بوو ە
كەس ناوئىرى بەوى دا بچى . بالدار بچى بالى دەو ەرىنن ، نالدار بچى بالى
دەو ەرىنن ، كەس ەسوورى نى بە بەوى دا بچى . بە سى رۆژان بو بەغدا بە
بەو سەلتە رى ئەى دا نيزىكترە ، بەلا كەس ەموور ناكا بەوى دا بچى .

ئەو رى ئەش ەوت قوناغە ئەو ە سى قوناغە . ئەو ە رى ئە قەتارو
نەهارو قافلە باشى بەو ە چ كەسىكى پىي دا گىلان و گىدان .

ئاخىرى ناسرى گوت با برۆين بە رى ئە ئى چەتەو گۆرانە كاندا . جا
ئە مە ئە گەر بە رۆستى چل پەنجا چەتەو گۆرانى نىن ، بە گەل و كونگىكى
خاوين ئە مە ولاتى خومانو مەملە كەتى خومان دەستىنەو ە ! ياللا ەلگەر
غار .

دەلى ەليان گرتە غار ەرزت دە كەم ، روويان دەو رىيازەى ئە گە
چەتەو گۆرانە كەو پياو خەراپە كەى پتو ەن دەلى رۆيشتن ەتا نيزىك بە
قەمچى چەتەو گۆرانە كان بوون ئە گەر ئەو ە چەتەو گۆرانى پتو ەن .

دەلنى ۋەختىكى سەر تەرىدە باشى لىنى پىرسىن ، سەر تەرىدە باشى بانگى
تۆكەرىكى دا پىنى گوت ئەي تۆكەر داپرۆ ئەم باسكەي پروانە داخوا لەو
مەوقىعەي كاروايتىك ، رىيوارتىك ، سەلتىك ، سپادىك ، ھىچ كەس
پەيدانە بوو ، ديارنى يە . ئەمە چەند ۋەختىكە لىرە دانىشتووين ھىچمان
دەست نەكە وتو ، ھىچ دەست كە وتىكماننى يە .

دەلنى پىاوى سەر تەرىدە باشى ئەگەر رۆيى تەماشاي كرد لە مەوقىعەيكى ،
ئەو جووتە سوارىك دىن جووتە سوارىكى زۆر بوشناغ ، دىن زۆر بە
توندى و بە جەلدى ، سوارى دە واين كەم دىون و نە بوون و نىن . ئەو نەندە
جووتە سوارىكى قوزو لاوچاك . دەلنى ۋەختىكى ئەگەر ئەو خەبەرەي چۆۋد
بە سەر تەرىدە باشى گوت ، گوتى ، قوربان جووتە سوارىك ھاتن لە ولاود ،
جووتە سوارى پىاوى دە ھەوا و نە دىون . ئەگەر پىت و پىمان روت بىكىن
ئىدى غەنىمە تىكى زۆريان پى يە . ولاغ و ئەسپايات و سىلاھى جەنگيان
زۆر پى يە ، بەشى مەيان پى يە .

گوتى ، بىرۆ سەگى سەگ باب ئەتو ھەر ئى وا كەم خىرەت و
كە لە زراوى ، جا ئەمە ئەمەن بە خۆۋ بە چل پەنجا كەسى ئەگەر دوو سوارم
پى روت نە كرىن ئەمە لىرە كانە چدە كەم ؟ دەلنى خوشيان ھەلستان لى يان
چۆ سەر رىيازى ، سەر رىيازى لى گرتن و رىمى لە سەر رىيازى چەقاندو
سىنگى ھاويشتە سەر رىمى ھەژدە قەفى يە .

دەلنى ناسرو مال مالىش ھات و لىنى نىزىك بوون . ئەگەر لىنى نىزىك
بوون لە دوورەود بانگى كردن سەر تەرىدە باشى ، كاكى سەر تەرىدە باشىم
دەلنى لە جووتە سوارى لە ولاود دىن زۆر بە توندى و بە جەلدى و بە پى
موخافاتى يە .

كورە مال خەراب ئەتۆ نازانى ئەمەن ئەگە لىم گرتوۋىو ھە سەر رىيازو
پلى دە عومانى و دەربەند بىمار بە يە كجارە كى يە .

به خودای هوت رووحو پئی بن روو حیو و سه ر خوی ده که مه وه و
نایه لم روو حی ده ر باز کن به زیندووی به .

به لان نه وه روو حیو پئی ده که م و نه من ناو کوژم و نه گه ر و هرن له ولاژه
له بو من دابه زن له ولاغی ده بوری گرده کی به و بو من به جی ییلن چه ک و
نه سه له وه و سیلاحی جه نگی به .

به پئی یه دا برۆن و خوا حافیزو پئی به سه لت و سیادی و هه ر به
حیزی گه ری به .

ده لئی کاکه فاسریم نه گه گوئی له گفتو گو یه سه ر ته ریده باشی ده بو و ،
ده یگوت هه ی له سه ر ته ریده و سه ر ته ریده باشی به .

نه من پریک به گوئی یان ئی گرانم و با بریکت لی نیزیك بسم و بزائم
گفتو گو یه تو و مه رجه مه تی تو چونه و چ ده فه رمووی و نه مری تو ره وایه و
نه مری تو م له سه ر سه ری به .

ده لئی نه گه لئی نیزیك ده بو و کاکه فاسری به .

نه گه ر رمبیککی ده داوه به کۆله ی سینگی سه ر ته ریده باشی به ، روو حی
ده پری له قالی به .

ده لئی ، نه وه لئی یان ده رده پهرین چل ته ریده باشی به .

هه ر چوار ده وره یان لئی ده گرتن و لئی یان وه ده سه ته و که ر ده که و تن و
نیوه یان ده دانه به ر ده ماچه ی ده په کی به و به عزیزکیان ده دانه به ر رکیفی
ده نه سپی و به عزیزکیان ده دانه به ر مه و دای ده شیری به .

نه وی ده یانکوشت دیانکوشت و ده نا به عزیزکیان به یه خسیرو به دیل
ده گرتن و ده یان کردن به دیل و به یه خسیری به .

جا نه و جاره که ده لئی نه و ا به رده ستیان کردن نه و چه ته و گورانه و

به عزیزکیان لښ کوشتن و باقی دی تهوی ما به په خسیری یان په لیان به ستن و له پشتمندی ئیکدریان تی خستن و جه له یان کردن و وه بهر سینگه نه سپانیان دان به ره و به غدا • ده لښ روښتن هه تا وه ختیکی ، زور روښتن که م روښتن داخل به شاری به غدا به بوون • ناسری گوت ناموزا کاکه مال مال، جا تیوی خوښیان تیو لښ نا ، گوتیان له و ولاتی غه ریبا به تی به دا با هر تیوی خوښان به بریایه تی به رین • وا چاکه حورمه ت و عیزه تمان زیاتره • ده لښ بوون به برای ئیکدری ، هر به ئیکدری یان ده گوت کاکه •

گوتی کاکه ناسر ئیستیکه نه مه نه شماره زاین ، هیچ خانه خویمان نین ، میوانین • بچینه مالی کښ و نه چینه مالی کښ ؟ خانه خویمان نی به •

مال مالی پیی گوت کاکه ناسر ولاغ مراده ، جله وان شل ده که نین ، دهی ناوژینه سره قه لپووزی زینی ، ولاغی سره به هه چ دهر وازیکی وه ناو چو هه چ مالیکی له وی داده به زین و میوان ده بینن • ده لښ به لښ •

عهرزت ده که م ده لښ نه گهر ولاغیان ، جله ویان هاویشتنه سره قه لپووزی زینی و ولاغ به کولان کولان و سوقاق سوقاقی ده به غدا به دا روینه خواری ، دهی نه و کولان نا نه و سوقاق هه تا سریان به دهر وازیکیه وه نا ولاغ و له وی راوهستان • نه گهر راوهستان ده قولبا بیان کرد ، ده لښ نه گه ده قولبا بیان کرد ، جووتیک پیای زور نایه ب و به حورمه ت هاتنه دهری ، ولاغیان لښ وه رگرتن و به خیره اتیان کردن و ولاغیان لښ وه رگرتن و ولاغیان بردنه ژووری و دایان مه زراندن و هو دیکیان بو پر فهرش کردن و زور به حورمه ت له وی دایان نان • نه و مالش مالی کښ به ، مالی مام کیای پی ده لین • مام کیا وه زیری خه لیفه ی وه خته ، ئی به غدا به ، وه زیری خه لیفه ی وهخت •

ده لښ ، قاعیده و قانونی به غدا بی بانیش و ابو هه تا حوت شه و و حوت روژان له میوانیان نه ده پرسى بو کوی ده چی و له چ خه ریکی و بو کوی ده چی و خه ریکی چی له چ ده گه رتی • قاعیده و قانونیان و ابو •

ده لښ ، هه تا ههوت شهوو ههوت رږوژان وا بوون . نه ناسرو مال مالان
وه عزيه تي خوځان به يان كود نه مام كياي لښ پيرسين كاكي من له چ ده گه رښن و
له چ خه ريكن . پاشي ههوت شهوو ههوت رږوژه ي مام كياي لښ پيرسين گوتي
ته ي كاكي ده كوستان ي ته وه به چ مه شغور لښ و له چ ده گه رښن و خه ريك ي
چن ؟

پښ يان گوت قوربان ته مه له ولاتي خوځان حيرس و نيجادي باب و
باپيري خوځان بووه مه زنايه تي و گه ورايه تي و ره يسايه تي به ولاتي گاگه ش
بابومه ري ، له بنده چه كه ي را ئي باب و باپيري خوځان بووه ئيستيش له وه تا
مه زن بابومه راغا بوته گه وره و ته مري شاي عه جه مان له مه ي ته ستاندوه و
مه زنايه تي لښ پريوين و مه مله كه تي خو ي لښ پريوين و مه زن بابومه راغا بوته
گه وره ي مه و غه درو غدو وريكي زوري لښ كړدووين و ته مش پيمان
قبوول نه كراوه ناوا به پښ حورمه تي دانيشين له ولات و مه مله كه تي خوځان دا ،
هاتووينه خواري قاييه عوسمانليمان به دي كړدوه و جا نازانين مه رحه مه تي
حوكمت له سه ر چي به ؟

ئاخيري گوتي ، ئاي داخه كه ن . . . ته تو نه ده بوو سځ چوار رږوژ ، دوو
رږوژ لښ وه پيش ده نگو بكر دايه حال يو بكر دمايه . ته من وه زيري خه ليفه ي
وه ختم ، چوټيكي ته وه بو گوتايه ته من ته مري وه م ناوا به جي ديناو ته مري وه
ره وا بوو ئيشم بو جي به جي ده كړدن . مه مله كه تي خو م بو ده ستاندنه وه .
مال مالي پښي گوت به ناسري گوتي ته ي ئاموزا ناسر به خوا
پښ به ختي به مه نه گبت شاني گرتووين ، به خوا پښ به ختي به مه له كا بر اشمان دا
له وه زيري ، ناني و شمان پري . ئاخيري گوتي ده ي كار نښه خوا چاكي
نه كا .

گوتي مام كيا ته گه بو خوځان بچينه خزمهت خه ليفه ي وه خت و
گفتو گو يه ي له گه ل كه ين چونه ؟

گوتی به خوا ئە گە بۆ خۆو زارو زه وه نندی گفتو گوێه و هه یه و گفتو گوو
پێ له گەڵ ده کری ، ئە وه هه رن مانبعهت نی به ده رگای حوکمهت و الایه •

ده لێ ، هه لستان رۆیشتن بۆ مه جلیسی خه لیفه ی وهخت • ده لێ له
دووری یه وه سه لامیان کردو سه لامیان ئە ستانده وه خه لیفه ی وهخت ته ماشای
کرد ئە وا جووته پیاویکی زۆر بۆ شناغ و به حورمهت داخیل به دیوانی بوو •
ده لێ به خێرهاتییکی چاکی کردن و حورمهتی دانێ و جیتی پێ نیشان دان و ده لێ
له مه جلیسی خه لیفه ی وهخت دا دانیشن • ئە گه ر دانیشن ده لێ مال مالی
هه لێ دایه بانگی کردی ، گوتی چاک وه یه مه وزووحاتی حالی کم :

جا کاکه مال مال مه ده لیته وه ده هه ی له خه لیفه و له خه لیفه ی وهختی یه •
ئە مه هاتووینه خواری له ولاتی کویستانی و مه مله که تی کویستانی ولاتی
گاگه ش بابۆ مه ری له قه دیسه وه ئیرسو ئیجادی باب و باپیری مه بووه و ئە مپوکه
ته مری شای عه جه مان له مه ی بریوه و له مه ی ئە ستانده و ئە مه ش پیمان
قبوول نه کراوه لێ دانیشین به حیزی گه ری و بی حورمهتی یه •

ئە مه هاتووینه خواری قاپی عوسمانلیمان به دی کردوه و نازانین
مه رحه مه تی تۆم له سه ر چی یه •

غه لیفه ی وهخت ده یگوت هه ی له وێ را به خێرین هه تا ئیره سه رچاوی
ده وی یه •

کورینه به خودای ئە وه شه ری عه شیره تان نی یه و له بۆو ده رکه م و
وه ده ستو ده م ئە سه که رو عه ساکیری یه •

له بۆو بستینه وه ولاتی خۆو ته سلیمو که مه وه به یه کجاره کی یه •
ئە میش له خۆم گه وره تر هه یه و ده بی پۆسته و بۆ بنیرم بۆ خزمهت
سولتانی ئە سه مبوولێ و بزانه مه رحه مه تی ویم له سه ر چی یه •

ده بی سه بریم لێ بگر نه وه به ئە جه لێ حه وت رۆژی ده دی یه •

جا خه به رتو ده ده مه وه و ده و ده مي مه علوماتي گفتو گوويه و مه رحه مه تي
سولتاني نهسته مبولي به نه سه حيه .

جا نه و جاره كه به ينيكي له وي ده مانه وه خولق و مارينه تيكي ده داني ،
ده يانگوت ليره بمينه وه و دانيشن له مه جليسي و ليره بن . گوتيان خه ير ،
ده چينه وه مالي مام كياي مالي خانه خويي خومان .

ده لي به ينيكي له وي دانيشتن و هه لستان رويشته وه گوتيان ، پي
گوتن ده بي به نه جه لي حه وت شه وو روظان ، نه وه شه ري حاشيره تان ني به
نه سكه رو حه ساكيري و ده ده ست ده م و مه مله كه تي خو و بستينه وه . نه ميش
له خو م گه وره تر هه يه ، ده بي پوسته و بو بنيرم بو خزمه ت سولتاني
نهسته مبولي . جا له وي مه رحه مه تي وي چون بو و پوسته چون هاته وه ،
تاوا مو عامه له ده كه ين به نه سه حيه .

ده لي وه ختيكي پوسته ي بو ناردن بو خزمه ت سولتاني ، وه ختيكي
پوسته هه ر نه هاته وه نه گه هه ر هينده له بير بو و ، هه لستان ، ناسرو مال مال
له مه جليسي . ده لي به نه مري خوا له بيري چو وه و فه راموشي كرد پوسته يان
بو بنيري بو خزمه ت سولتاني نهسته مبولي ، له بيري چو وه .

ده لي ناسرو مال مال چو ونه وه له مالي مام كياي دانيشتن ، مانگيك ،
دوو مانگ ، سي مانگ ، ساليك ، چوار سال شش سال پينج سال ، دانيشتن
هيج خه به ري نه بو و . ده لي وه ختيكي له شاري به غدايه دا ناسرو مال مال
كوريكي نه وه نده له دلان دا بو و ، ده لي دوست و براده ري په يدا كرد بو و ،
زور له سه ر حورمه ت بو و ، ده اي دوست و براده ران ، نه وا له شاري
به غدايه ش دا سالي سيخواريك ده باري ولا تي سپي ده كردو عالم وه خو
ده كه وت و نه و روزه ي ده چو و بو راو و راو و شكار ي .

ده لي وه ختيكي براده ران له به ري به ياني دا ، هاتن ، ده قولبايان
كرد نه ي ناسرو مال مالي ده كويستاني ، خو حازر كه ن سبه يني

ده‌رۆین بۆ راوئو و راووشکار خۆشه ، بۆ راوه کارمازئو .
 ده‌لئو و مخته‌ئو ناسرو مال‌مال هه‌لستان چاو قلیانی خۆیان خواردو
 ولاغی ده‌ خۆیان زین‌کردنو موسه‌لله‌حو سازبوون . تاوئو له‌ ولاتی
 به‌غدایه‌دا ، ده‌لئو سواره‌سوار بوو به‌ ده‌شتی به‌غدایه‌ وه‌ربوون به‌ سواره
 روویان له‌ کئووی کرد راویان دابه‌شی . ده‌لئو و مخته‌ئو راویان دابه‌شی ،
 ناسر تینووی بوو . لئو پرسین له‌ براده‌ران گوتی ئه‌ی براده‌رینه‌ هیچ‌ ئاوو
 پئ‌شک نایه‌ ئه‌من تینوومه‌ ؟ پئ‌یان گوت به‌لئو هه‌ . له‌ ده‌شتی فلان به‌ره‌وه
 گۆلاوئو لئو به‌ بریقه‌ی دئو ، ئه‌وه‌ ده‌شته‌ی ئاوئو لئو به‌ ، ده‌نا ئاوئو لئو به‌ .
 ده‌لئو پڕۆ بۆ ئه‌وه‌ ده‌شته‌ی بۆ ئاو خواردنه‌وئو . به‌لامه‌چۆ ئه‌وه‌ چۆل و
 سه‌حرایه‌ی ئه‌وه‌ مه‌مله‌که‌تی شیخی عاره‌بانه‌ ، کوره‌ بچه‌ وئو سه‌ری خۆت
 ناسه‌نیه‌وه‌ ، سه‌وت رووحت پئ‌بن رووحت له‌ قالبی ده‌بیرن . شیخی
 عاره‌بانیش مومکینه‌ ئه‌ورۆ له‌و چۆل و سه‌حرایه‌ی ئه‌وه‌ له‌ راوئو به‌ ، ده‌ست و
 پئ‌وه‌ندو ئۆکه‌رو وائیکو وئو .

ده‌لئو پڕۆ به‌ خوارئو هه‌لی گرته‌ غار به‌ ده‌شتی به‌غدایه‌دا به‌ غار پڕۆشته
 خوارئو هه‌تا گه‌شته‌ سه‌ر گۆلاوئو . له‌وئو دابه‌زی ، ده‌ست و ده‌می خۆی
 شت و ئاوئو خوارده‌وه‌وه‌ ، ده‌لئو له‌ گه‌ل پڕۆشته‌بووش له‌ مالئو خۆیان ،
 هه‌ریه‌که‌ تاژی به‌کیان بردبوو له‌ گه‌ل خۆ . کاکه‌ ناسری تاژی به‌کی له‌ پستی
 کردبوو تاژی به‌کی به‌ دواوه‌ بوو . ده‌لئو و مخته‌ئو له‌ گۆلاوئو ئاوئو
 خوارده‌وه‌وه‌ ده‌ست و ده‌می شت و تاژی له‌ پستی کردو لئو سوار
 بۆوه‌ . ئه‌گه‌ ته‌ماشای کرد له‌ که‌ندو له‌ندی به‌غدایه‌دا کارمازئو هه‌لستانده‌ .
 ئه‌گه‌ کارمازئو هه‌لستانده‌ لئو له‌ هه‌وه‌وه‌ وداو تاژی به‌ کولکئو وه‌نا ، تاژی
 پسته‌ی لئو هه‌لکئشاو لئو له‌ مالیاوا دا . تاژی ده‌ی ده‌ی وائیکه‌ ، کارمازئو
 هئناو بردو له‌وئو ده‌ستی فراندی ، ده‌ی ده‌ی هه‌تا گه‌یانده‌ مه‌مله‌که‌تی
 شیخی عاره‌بان . له‌ چۆل و سه‌حرایه‌کی ئه‌گه‌ ته‌ماشای کرد کوری شیخی
 عاره‌بانیش به‌ خۆو به‌ چل سواری ئه‌ویش له‌ راوئو بوو ، له‌و چۆلو

سه حرایه ی • هه تا تاژی بردیه بن ولاغی ، یتو کومه گنی سواری ده کوری
شیخی عاره بان • له وی تاژی ده خولیی و مرداو گرتی • نه گه گرتی ده لئی
سواری عاره بی تی یان راخوری به زبانی عاره بی، تاژی بهری هه ل نه دا هه ر
چاتری ده م لئی قایم کرد • وهختیکی سوار تکیان لئی دابهزی بهردیکی به بن
دهستی دا دا ، ناسکه که ی پئی به ره لدا کردو قوروسکا و له و له غزهش دا ناسر
گه یشته یتویان • گه یشته یتویان بانگی کردن :

کاکه ناسرم ده لیته وه هه ی له سوارو له سواری ده عاره بی به •
سه ریکه کاکه خوت بیته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ری به •
کوره مال خراب خو له مهمله که تی مه قاعیده و قانون وایه و هه چ
که سه کی یتوچیری بگریت یتوچیر ئی وی که سه یه و ئی هیچ که سی دیکه
نی به •

نه وه یتوچیر مباره کبه وه بی به لان له بو کاکه ناسری به ره لدا که ن
تاژیکی قه لیت سپی به •

نه وه برایه کی دیم هه یه ئیستا نه گه یشتوته ئیرمو له پاشمه وه ، نه و زور
که لله ره ق و تونده ته بیاته و نه ئینکی خوانه خواسته یتوینیتسه وه هیچ
وه زه ندی به •

نه وه ده لئی سواری عاره بان ، کوری شیخی عاره بان ده یگرت پرو
سه گی سه گ بابی قاحبه باب ، هه تا نه مرؤ که هیچ که س عووری نه بو وه و
قودره تی نه بو وه بیته مهمله که تی شیخی عاره بان بو راوی • نه توو بو
پرووحتی خوت وه پارئی ، به خودای نه توو داوایه تاژی ده که ی حهوت
پرووحت پئی بن ئیستیکانه ده تکوژم و پرووحتیته ده برمه وه له قالبی به •

نه وه ده لئی کاکه ناسریم نه گه وای گوی له و گفتو گو یه ی ده بو و ، ده لئی
نه وه لئی یان وه دهسته و که ره ده که وت و لئی هه لده کیشانه وه شیر ی له وی
ده قه ره میسری به •

ئەو دەستی دەکردن بە کوشتاری و سى و ئۆى لى دەكوشتن و يەكى ،
دەلى نىومى دەدانه وە بەر رىمى دە هەژدە قەفى و نىومى دەدانه وە بەر دەماچەى
دە پەكى يە و نىومى دەدانه وە بەر مەوداى دەشیری يە .

سى و ئۆى لى دەكوشتن و يەكى دە يە شتە و لووت و لىو و گۆسى
دە برین و ئەو دە يکر دەو و بەر موزو و لە مى دە کردن و بە فرستادە گەرى ،
پى دە گوت برۆ سە گى سە گابى قاجە باب ، برۆ بۆ شىخى عارە بان
بگىرە وە . پوختان و شلتاغ و گىچە لى بە هیچ کەس نە کا ، ئە من پىاوى
غەلیفەى وەختە و هیچ کەسى کورى رى نە کوشتو وە ئیلا غەلیفەى وەختە
بمناسى ، موددەى وى غەلیفەى وەختە و هیچ کەسى دیکە نى يە .

کا کە ناسریم لى دەستاندە وە لە سواری دە عەرەبى بە کارمازو
توچىرى يە ، لى سوار دە بۆ وە لە بۆرى دە گرده کى يە .

هەلى دە کردە غار بە دەشتى کاو لە بە غدا يە داو دە هاتە وە خۆى
دە گە ياندە وە نىو سە لە ف و پۆلى سواران و برادە رانى مەردا يە تى يان دە گوت ،
دەلى کا کە ناسر ئە تۆ تىوچىرى شت پەیدا کردو وە .

دەلى ، بە لى ئە گەر لىرە دە رۆیسە وە خواری بۆ سەر گۆلاوى ،
هەلم دەستاندە وە کارمازىك و تازىلى خۆم بە رده دا يە و تىوچىرىم پەیدا
دە کردى يە .

ئەوى رۆژى تا ئىوارى دە يان کردە راو و راووشکارە ، ئەوى رۆژى
نوژى عەسرى دە يان کردە وە راو بە تالە .

جا دەلى ، تا ئىوارى راویان کرد لە دەشتى بە غدا يە داو راویان
بە تال کردو گە رانە وە ئەو هەموو سوارد وە تىو شارى بە غدا يە ، هەر کەسە بۆ
مال و لانگەى خۆ و رى و جىگەى خۆ ، روویان دە مالى دە خۆ کردە وە .
دەلى وەختىكى ئە گەر هاتە وە مزلى خۆيان و دانىشتن و چاو و نان و قلیانى

خویان کیشاو خواردیان ، دنگیان دا خزمه تچی بان هه بوو گوتیان به لئی
خه ومان دئی خوا حافیزت بئ . خزمه تچی هه لستا له کنیان به جئ هیشتن و
رؤیشت و ده لئی له سهر ری و جیگه ی خوی لئی دانیشتن و ناسری به دلی
خوی گوتی نه گهر که سیک برا چوو که ی واقیعاتیکی لئی قه لئا ، بؤ برا گه وره ی
خوی به یان کا بؤ پاشه رۆژی به لکو سهر ولکینک و مه سله حه تیکی لئی بکا ،
چاک نی به نه گهر بؤی به یان نه که م ، با بؤی به یان که م نه و واقیعاته ی . له تیو
سواره کان نه یگوت حالیکی وام لئی به سهر هاتوو . ده لئی له سهر جیئی نه و
بانگی مال مالی کرد :

کاکه ناسرم ده لیته وه به کاکه مال مالی به .
نه توو سهریکه کاکه خوت بیته وه به غولام و خزمه تکاری ده سهری به .
نه گهر برا چوو که ی واقیعاتیکی لئی قه لئا چاک وه به بؤ برا گه وره ی
خوی به یان کاو بؤی بگیرینه وه بؤ پاشه رۆژی بؤ مه سله حه تی چونکی
مه سله حه ت چاک نی به .

نه من نه گهر تینووم ده بوو له برادران ده میرسی ده رۆیمه وه خواری
به ده شتی به غدا به دا بؤ سهر گولائی ، له وی ئاوم ده خوارده وه ده ست و
ده می خۆم ده شت و هه لم ده ستانده وه کارمازینک و رستم لئی هه آنده کیشاو
به رم ده دا تاژیلی قه لیت سپی به .

تاژیلی کارمازی ده رفانده خواری به ده شتی کاوله به غدا به دا تا
ده یگه یانده به رده می کوری شیخی عاره بان نه ویش له مه مله که تی شیخی
عاره بان له راوی ده بوون ، له تیو سواری ده عاره بی تاژیلی کارمازی ده
خۆلی و مرده دایه .

به زمانی عاره بان ده تاژیلی زاده خوری به ری نه ده داوه ، سواریکیان
لئی داده به زی به ردیکی به بن ده ستی تاژیلی کاکه ناسری دا ده داوه . نه گهر
گه یشتیانمه سهری زوریان له بهر ده پارامه وه تاژیله یان له قه لیتی خۆ ده کردو

نه بویان بهر نه دده دام و نه میش سی و نوم لینی ده کوشتن و به کم به به خسیرو به
دیل ده گرت و ده منارده و ده لوت و گویم ده برین و ده مگوت پرؤ قاجه بیاب
بو شیخی عاره بان بگیریده ، مودده می وی بسناسی خه لیفه ی وهخته و هیچ
که سی دیکه نی به .

کاکه مال مالم ده لیتته وه به کاکه ناسری به .

سه ریکه کاکه خوت بیتته وه به غولام و خزمه تکاری ده سه ری به .
به خودای نه من نه ورؤ که زور ماندوو بووم له راوی ، به لام به و
گتو گویه و به و خه به رهی توو نه گه بؤت گپرامه وه ئیشم نه ماوه له قالبی به .
نه وه بووم مه علووم بوو تا نه ورؤ که نه گبه ت شانی گرتبووین و
نه لجه مدولیللا نه و جار نه گبه ت شانی به رداین و نه و جار که پرؤژی مه یدانانه و
نی پیاوه تیه و پرؤژی مه یداناری به .

نه و خه به رشم زور پین خوش بوو نه گه خوت به پیاوی خه لیفه ی
وهخت له قه له م دده اوه .

به خودای ده بی نه و گوشتاوو نه و شهرو هه رایه پرؤژی به سه رشانی
خه لیفه ی وهخت دا ، چونکه هیچ نه هه میه تیکی وه مه نه دادوه .

جا ده لینی نه گه وا بوی گپرایه وه نه و جار مال مال زور پین که یف خوش بووو
پین خوش حال بوو گوتی کاکه ناسر بؤت مه علووم پین هه تا نه ورؤ نه گبه ت
شانی گرتبووین ، به لام له ورؤ به دواوه نه وه نه گبه ت شانی به رداین و جا
له مرؤ به ولاره پرؤژی پیاوانه و پرؤژی شهرو شولینی و ده ست و قام و پیاوه تیمان
ده رده که وی . نه وه نانمان هاته وه و نه و جار حورمه تی په یدا ده که پین .

نه و خه به ردم زور پین خوش بوو ، نه وه شم پین چاک بوو خوت به پیاوی
خه لیفه ی وهخت له قه له م داره ، با نه و گوشتاوه به سه روی دا پرؤژی . نه مه
چه ند سال و مانگیکه لیردین هه ر نه خه لات و به راتیک و نه مه سه فاتیکی وی

هیچ چاکیکی بۆ نه بووین ، با ئەو گۆشتاوو هه رایه به سه ر وی دا برژی .
 جا ئەو جار ئینتیزاریه ئەو خه به ره یان ده کرد . بینه وه سه ره و کاری
 پیاوی شیخی عاره بان ، ئەگه ناسری لووت و لێوو گوتی برین و کردینه
 به رموو رو ده ملی کردن و گوتی پرۆوه بۆ شیخی عاره بان بگپه وه ، هه چی
 له قووتیی دایه تسووری نه کا ، بمناسی شلتاغ و بوختانی به کهس نه کا ،
 بمناسی ئەگه ئەمن پیاوی خه لینه ی وه ختم و مودده عی وی خه لینه ی وه خته
 کهسی دی نی یه ، هه چی پتی ده کری قسووری نه کا .

جا ده لێ رۆیشته وه ئەوه به فرستاده گه ری ناردیه وه بۆ کن شیخی
 عاره بان . شیخی عاره بانیش له مانی له سه راپه رده و له دوو نهۆم و سێ نهۆمی
 ئەوه دانیشه وه له سه ر کورسی به کی جه واهیر به ندو دوورینی به دهسته وه
 ده روائینه رتیاژی سه رو به ندی نوێژی عه سری داخوا که نگێ کوری دیتسه وه
 له راوی به خۆر به چل سواری .

ده لێ ، ئەگه ته ماشای دوورینی کرد له دووره وه تاقه سواریکی به
 چاو نه نگاوت به دوورینی ده رکی کرد هاته وه . نزیك بوو ، ئەگه لیبی
 نزیك بوو له دووره وه ئەگه وا لووت و لێوی داتاشرابوون و پرابوون که لیبی
 سپی ده چوون ددانی وه ده ر که وتبوون ، ناخیری به نایب و وه زیرو ئەمانه ی
 گوت کورینه ئەوه سواریک په یدا بۆوه له سواری ده راو که ر ، ئەما ئیکیان
 هه ر پێ ده که نی له پێ یه دا ، هه ر پێ ده که نی پیم وایه خه به ریکی زۆر خوشی
 پێ یه .

ده لێ ، وه ختیکی سوار هات و گه یی به پیش ده می باره گای شیخی
 عاره بان و دابه زی له ولاغی و سه رکه وت بۆ باره گای شیخی عاره بان ده لێ
 ئەگه ته ماشای کرد هه موو به رۆکی خوینن و خوینی به به رۆکاندا هاتۆته
 خواری و لووت و لێو و گوتی پراون و ئەوه به به رموو ر له ملی دان . ده لێ
 به گلدۆو فلدۆ هه چۆنه کی بوو ئیشاره تی کردو حالی کرد گوتی ، قوربان

ئەمە لە راوی خەلیفەى وەخت تەواوی بەغدايەى دەنگ داودو ھاتۆتە ملکى
تۆو ئەو چۆل و سەحرايەى بۆ راوی ، تەواوی بەغدايە ھاتۆتە ملک و ئارازى
تۆ بۆ راوی .

ئاخرى گوتى چۆن ، تا ئەمپرۆکە خەلیفەى وەخت نەیتوانیوہ بێتە
مەملەتەى من و مەملەتەى من بۆ راو و راووشکارى ، وەللاھى ئیستی
کارىكى پى دەگەم لەشکرى ئەوئەند لەسەر خى دەگەمەوہ خاکى بەغدايەى لە
توورەگە بارگىنان را دەبەم ، لە بەغدايەى دەردەپەرینم .

دەلى شىخى عارەبان پیاویكى بە دەست بوو ، بانگى مەلار میرزایانى
کردو کاغەزو قەلەم و دەوتتى دانان و دەستى کرد بە نووسىنى ، کاغەزى
نووسىن و سواری سوارکردن بە مەملەتەى شىخى عارەبان دا ، بە مەملەتەى
عەربوستانى دا ، ئەوئەندى لەشکرو سوپا خى کردەوہ وەکوو گەلای دە داران
خى بۆوہ بە وەعدەى سى شەوو سى رۆژان . دەنگى دا لەشکرو سوپا
ھۆردووو بارەگای راکىشا بۆ سەر بەغدايە ، وە لە وەختىكى لە نیوہ
شەوى دا بە خۆزان نەزانى ھەر چوار دەورەى شارى بەغدايەى لە خىوہ تان
ئەنگاوت . وەکوو بەفرى لى باری . دەلى نامىكى نووسى بۆ خەلیفەى
وەخت . ئەوہ ئەو خەرىكى لەشکرو سوپا بە لەشکرو سوپاى کىشا بۆ
سەر بەغدايە . بىنەوہ سەرھوکارى ناسرو مال مالان .

دەلى ، ناسر ئىنتىزارى ئەم ئىخباریەى دەکرد داخوا کەنگى ئەو واقیعاتە
پوو دەدا .

ھەموو شەوى دەچۆ سەربانى دوو نھۆم و سى نھۆمى ، قەلایچىکیان
ھەبوو مام کىای ، دەچۆ سەر وى تەماشای دەکرد ، رەسەر بەغدايە کەوتبوو .
تەماشای دەکرد بە شەو داخوا کەنگى ئەو واقیعاتە دەقەلمى . ئەگەر
وەختىكى شەویكى چوو تەماشای کرد پاشى سى شەوو سى رۆژان ، ئەوہ
ھەر چوار دەورەى شارى بەغدايە گىراوہ و لە خىوہ تان گىراوہ وەکوو بەفرى

لئی بیاری • ده لئی هاته خواری بانگی مال مالی کرد مال مال ئی نووستبوو •

کاکه ناسرم ده لئته وه به کاکه مال مالی به •

جا توو سه ریکه کاکه خوت بیته وه به غولام و خزمه تکاری

• ده سه ری به •

کوپه مال خراب هسته ته ماشای چوار دهوری شاری به غدایه له
خپوه تان گیراوه و نه و واقیعیاتی نه من نه وی شه وی بو ترم ده گیراوه ، هسته
نه و شه وه که نه وه کاره و قه و ماوه و ئیشه و پرووی داوه •

جا ده لئی کاکه مال مال نه گه له خه وی راده پیری هه لده ستا ، ده چوونه
سه ر قه لایچی ته ماشامان ده کرد ، نه وه هر چوارده وره ی شاری به غدایه
له خپوه تان گیراوه ، چوئیکی ته عریفیی بکه ی ناوایه • ده لئی جا هه زار جار
نامه ردان ، نه مه ده بی سبه نی زوو هه لستین و بچینه سه ر شیر گه رو نالبه ندان
ولاغی خو مان خر نال که یین و شیرو رمبو تیری خو مان مشت و مال که یین و
هه لیان برینه وه ، سبه نی روژی حه رب و جه ننگ و جودایه به ، روژی پیاوانه ،
روژی ده ست و قامی به •

بیینه سه ره و کاری شیخی عاره بان ، شیخی عاره بان نامیکی نووسی بو
خه لیفه ی وهخت ، سواریکی سوار کردو نامه ی بو نارد : خه لیفه ی وهخت
به گه یشتنی کاغزه و نامه ی ده مه وی سی لک ، بوم دانای سی لک : یان به غدایه
به جی بیله ، یان موددعیم و ده ست ده ، یا شه ریم له گه ل که نه گه ر ده توانی و
خو راده گری !

ده لئی ، نه و نامه ی نارد بو خه لیفه ی وهخت و نه و نامه هات خه لیفه ی
وهختیان خه به ردار کردو له مه جلیسی نه گه نه و نامه یان و ده ست دا نه و جا
شار خرؤشا ، عالم پیی زانی ، ته ماشایان کرد نه وه هر چوارده وره ی شاری
به غدایه گیراوه ، ته وای عالمی ترس و مخافاتیکی ری که وت و غه لزه ی

رێ نیشته و هه موو شاری به غدايه خرۆشا، ده لێ وه ختیکی خرۆشا، خه لیهی
وهخت مه جلیس و دیوانی گیرا ، چەند عالم و چەند وه زیرو نایبو وایتیکی
تی داخری بوونه وه ، گوتیان مالی نه ویرانم به غدا کهوته ، له کهت و کهوته
خه ته ره وه ، نه وه کهوته خه ته ره وه حسابی به غدايه ده رچوو رۆشت .

ئه و نامه ی به مه جلیسی وه ده گیرا ، چەند هه زار که سیکی له مه جلیس و
دیوانی دا بوو خه لیهی وهخت ، هه موو لیویان به ددانان دا پێ رهق بوو ،
کهس نه بوو جوابی ئه و نامه ی بنووسیه وه جوایتیکی شیخی عاره بان
بداته وه . هه موو عالم توقی نه تره ی چوو لیویان به ددانان دا پێ رهق
بوون . نه وه نامه ده گه رێ له مه جلیسی خه لیهی وهخت دا . له وه وقیعه ش دا
ده لێ ، ناسرو مال مال ئه و جا هه لستان ، گوتی هه زار جار هه سته له کاکت
کهوی با بچین بۆ سه ر ناله ندی و لاغی خۆمان خر نال کهین و بۆ کن شیر گه ری
شیر و رمبو تیری خۆمان مشت و مال کهین و تیزیان بکهینه وه بۆ سه ینی ،
ده نا سه ینی به یانی به رمان ناکه ون نه ناله ندی وه شیر گه رمان به رناکه ون .

ده لێ ، ولاغیان هه لستاندن به ینی شه وو رۆژان ، هه لستان ولاغیان
له ته ویلی ده رکیشانه ده ری و ده رواز دیان لی کرده وه ، گهینه ئه و دیو
ده روازی و مام کیا سه ینان زوو ده چوو بۆ نوژی ، نه گه ته ماشای کرد له
قایه ی ده روازی گه یشته مام کیای تیی هه له نگوتن ، له مزگه وتی ده هاته وه
چوو بوو ده ست نوژی هه لگرتبوو هاته وه بۆ مالی .

گوتی ناسرو مال مالی ده کوستانی ئه وه ده چنه کوئی ؟

گوتی ، قوربان ده لیبی بی خه به ری ، ته ماشاکه چوار ده وره ی شاری
به غدايه گیرا وه ، نه مه سه ینی رۆژی پیاوانه و رۆژی ده ست و قامی یه و ده چین
بۆ شه ری و ده چین ئه وه و لاغی ده خۆمان خر نال ده کهین ، شیر و رمبو تیر و
په یکانی خۆمان تیز ده کهینه وه ، هه لیان ده برین و مشت و مالیان ده کهین بۆ
شه رو ده عوایه .

گوتی برۆن له مائنی خۆ دانیشن له سەر رینگه و جینگهی خۆ ، له چا و
 پلاوی و کهمه ، له خزمهتی و کهمه ؟ خهلیفه ی وهخت که یفنی خۆیه تی ، یاللا
 خاکێ به غدايان له تووره که بارگینان را ده برد . چه ند وهخته خه لاتیك
 به راتیك ناتیك چایه کی وی و خواردوه ؟ برۆن لینی گهرین ، که یفنی خۆیه تی .
 پیتی پین که نین و گوتیان نام کیا ، هه تا ئەم رۆ که ئەمه بۆن مه علووم بوو
 نه گبهت شانی گرتبووین ، هاتینه خواری نه گبهت به واسیته ی مه وه له
 تۆشی دا نانی تۆشمان پری . ئیستی ئەوه بۆت مه علووم پین موژده پین له
 تۆ ئەمجاره که نه گبهت شانی به رداوین ، به سهری تۆ ئەتۆش ده بیه وه به
 وهزیری جاران سه د له جاران به حورمهت تر سه د له جاران معاشت زیاد
 ده کا ، ئەتۆش به معاشی خۆت ده گهی و ده بیه وه وهزیری جاران و ئەمه ش
 به مه سه له حهت و مه رام و مه قسوودی خۆمان ده گین و مه مله که تی خۆمان
 ده ست ده که وینه وه . ئیستی و هره هه رۆ برۆ بۆ دیوانی خهلیفه ی وهخت ،
 ئەمه ئەوه دمزانین بۆن مه علوومه شیخی عاره بان نامه ی نووسیوه ،
 ناردوو یه ته بۆ کن خهلیفه ی وهخت ، مه جلیسی خهلیفه ی وهخت ، ئەو نایب و
 وهزیر خه لاتخۆرو به راتخۆرو میاشخورانه هه موو له ترس و خۆفان لیبسان
 به ددانان دا پین ره ق بوون ، جوابه ی نامه یان پین نانووسریتته وه جواپییکی
 شیخی عاره بان بنه نه وه به ئیزنه وه . برۆ ههسته سه لابی بکه وه له دووره وه ،
 ئەورۆ رۆژی مخافات و ترسی به حورمهت هه یه وه به خیر هاتنیکی زۆر
 گه رما و گه رمهت ده کا و حورمهتی له بهری ، بانگت ده کا و هه تا له په نا خۆت
 دانه نین کۆلت لێ نادا . هه رۆ له وی دانیشه و نامه کهت داو پزیتته پیتی خهلیفه ی
 وهخت ، ئەگه نامه که ی هاویشته پیتی ، پیتی بلنی خهلیفه ی وهخت جا ئەم
 نامه چی به ؟ شیخی عاره بان له نابوو ته هاتوه به مل تۆ دا و له شکری له تۆ
 کردوه و گینچه لیت پین ده کا . خوا ده زانی کوری وی کنی کوشتوه و کس
 نه کوشتوه . به گینچه ل به مل تۆ دا دی . پینه بوی ده نووسمه وه لایه کی
 به غدا یه بۆ چۆل کا و خیهت و خه رگای خۆی پاش کیشیته وه . نه قاتیل

پهیدا ده بی و خوا ده زانی کنی کوشتوویه نه قاتیلیم پی پهیدا ده بی و نه
به غدایه ی بۆ به جی دیلیم و نه میش هر بی له گه ل ده که م هه تا که رسواره کم
به دهسته وه بمینی شه ری له گه ل ده که یسن • پۆسته ش ده تیرین بۆ
نهسته مبولی بۆ خزمهت سولتانی نهسته مبولی ، له ویش هه تا قووهت و
هه ره که ت و نه سکه رو عه ساکیرمان بۆ دی خوی هه ر بۆ راده گرین • نه و
نه شی کا نه من له گه لی ده که م • نه تو ناوای بۆ بنووسه وه ، ناوا گفتو گو یه
بکه جا پیت ده لی ، ده تکاته وه وه زیری جارن • چه ند وه ختیکه دانیشتووی
معاشی چه ند مانگ و چه ند سال لیره وه پیش نه و ته سلیمت ده کاو بۆت به
کۆلی حه مبالان ده تیرته مالی ، معاشی چه ند سال لیره وه پیش • نه وه
معاشیست زیاد ده کا •

گوتی ، کوره ناچم و ناخیری مچور مچور لی یان قبول نه کرد ، رۆشت
بۆ دیوانی خه لیفه ی وهخت •

ده لی ، سه لامی کردو له دووره وه خه لیفه ی وهخت به چاوی نه نگاوت
ناسی یه وه مام کیا نه گه کۆنه وه زیریه تی • ده لی ناخری له به ری هه لستاو دوور
به دوور نه و دهستی لی هه لوه شان دو : فهرموو ••• فهرموو ••• فهرموو
بانگی کرد تا هینایه په نا خوی • له وی جی پی نیشان داو له سه ر کورسی یه کی
جه واهیر به ندی دانا • ده لی نه گه جی پی نیشان دا پتی گوت نه ی مام کیا
کوره واقعاتیکی پس رووی داوه ، شیخی عاره بان له نابووت و به گیچهل
به مل من دا هاتوه و ده لی ، کوری من نه تۆت کوشتوه • ئیستیش شه ری
هاویشتووینی و هه ر چوار ده وره ی شاری به غدایه ی له خیره تان نه نگاوتوه ،
ده لی یان به غدایه م بۆ به جی بیلی یان قاتیلیم ته سلیم کا یان حه ریم له گه ل کا •
ئی نه میش نازانم کوری وی کنی کوشتوویه قاتیلی ته سلیمی که م •
به غدایه ی بۆ به جی بیلین نه وه زۆر کاریکی عیب و ناجوانه ، شه ریشی
له گه ل بکه ین به خوا به رگه ی رۆژنکی ناگرین و شه رمان پی له گه ل ناگری

شیخی عاره بان زۆر به دەست و قودرەتە •

جا گوئی قوربان ! شیخی عاره بان هاتوو بە مل تۆدا بە گێچەل ،
گێچەلێ بە تۆ دەکا ، کورپی وی خوا دەزانی کێ کوشتوون • ئیستی ئەمن
بۆی دەنووسمەو ، نە بەغدا یەشی بۆ بەجێ دێلم و نە قاتیلشی تەسلیم دەکەم ،
لایەکی بەغدا یەم بۆ چۆل کا خێوەت و خەرگای خۆی پاش کیشیتەو ، وە
ئەمەش دەنگی لەشکرو ئەسکەر و عەساکیری دەدەین و بەرامبەری وی
لەشکری خۆن دەپازیننەو و شەڕی لەگەڵ دەکەین ، پۆستەش دەتێرین
بۆ خزمەت سولتانی ئەستەمبوولێ لەوێ قوووت و هەرەکت و ئەسکەر و
عەساکیریشمان بۆ دێ و حەربێ لەگەڵ دەکەین ، ئەو نەشی کا ئەمن لەگەڵی
هەر دەکەم •

دەلێ ، کوتی مام کیا وەللاھی هەر ئەتۆ بۆ وەزیری یە دەبی ، هەر ئەتۆ
ناقلمەند و پیاوی تی گەشتووی ، چەند وەختیکە ئەو نایب و وەزیر و
معاش خۆر و خەلاخۆر و بەرات خۆری من دەست و پێوەندی من لە گەنگی وە
ئەم نامە دەگەرێ هیچ کەس توانای نەبوو مەسلەحت و سەرولکینکی
لەو نامە بکاتەو وە جوابی نامە ی بۆ شیخی عاره بان بنووسیتەو • هەر
ئەتۆ رەو وەزیری یە دەکەوی ئەو هەتا ئەمڕۆ لەپێشەو وەزیری دەستەو چەپی
بووی ، ئەو کردمێ وەزیری دەستەو راستی ، معاشت سەد دینار بوو
ئەو بۆم کردیە دوو سەر دینار • دەلێ معاشی بۆ زیادکرد ، معاشی چەند
سالیس لێرەو و پێش ئەگەر دانیشتووی لە مالی خوت ، لێ کەوتوو ی ، ئەو
هەمووت سبەینی لە غەزینە ی تەسلیمت دەکەم و بۆت دەتێرم بۆ مالی •

دەلێ بۆو بە وەزیری جارنو زۆر بە حورمەت • دەلێ هینای
کاغەزێکی بۆ نووسی بۆ شیخی عاره بان : ئەی شیخی عاره بان ئەتۆ لە
نابووت و بە گێچەل بە مل مە دادتی ، خوا دەزانی کورپی تۆ کێ کوشتوو یە •
ئیستیکەش لە بۆ خێوەت و خەرگای لایە کیمان بۆ چۆل کە ی ، ئەمەش لەشکرو

سوپای خرده کینه وه به مقابیلی تۆو حریتت له گه‌ل ده که یسن ، ئەتۆ
نەشی که ی ئەمن له گه‌لت هەر ده که م .

ده‌لێ نامیکێ ئاوا بۆ نووسیه وه و ته‌سلیم به پیاوه که ی کردو به سواری
به قوونێ خۆی دا داوه و رویشته وه بۆ کن شیخی عاره بان . ده‌لێ نامه که ی
وه ده‌ست دا خویندیه وه و پیتی پیتی که نی کوتی هه‌تا ئەمڕۆ که چون خه‌لیفه ی
وه‌خت ده‌توانی حه‌ربی له گه‌ل من کا ؟ وه‌للاهی کاریکێ پیتی ده‌که م با به
داری پاییزی نه‌کا ، خاکی به‌غدایه ی له تووره که بارگینانرا ده‌به م .

ده‌لێ ، ده‌نگی له‌شکرو سوپای دا لایه‌کی شاری خێوه‌تی پاش
کیشانه وه ، لایه‌کی ده‌ستیان کرد به گریه به پیریانه وه هاتن و به ده‌ست و
پیتی یانیانه وه شتل بوون ، به قوربانو به سه‌ده‌قه یان بوون ئی ناسرو مال مالان :
به قوربانو بۆم لیتی وه‌که ن ئەوه کاری کردنی نی به بۆچی واولی کردوه . گوتی
به‌لێ ئەمه هاتووین ولاغانمان بۆ خرنال کاو شیرو ریمبو تیری خۆن
مشت و مال که ین و سه‌به‌ینی بۆ شه‌ری شیخی عاره بان و ، ئیستی ئەمه هه‌قی
خۆی ده‌ده‌ینی پیمان گوتوه لیمان تووره بووه . هه‌تا ده‌تۆپی ده‌بی به و
تیره که به وه هەر بوهری .

ده‌لێ ، ئاخیری ژینکی زۆر ئاقلی هه‌بوو گوتی به قوربانو بۆم به
سه‌ده‌قه و بۆم لیتی وه‌که نه وه ، بزماره کینی له گوتی هه‌لکیشن ، لیتی وه‌که نه وه ،
ئوه دوو کوری هه‌ن شیرگه‌رن ئیستیکه شیرو ریمبو تیرو هه‌موو په‌یکانو
ئه‌وانه و بۆ مشت و مال ده‌که ین بۆو تیزده‌که ین و بۆو هه‌لده‌برینه وه و لاغانو
بۆ خرنال ده‌که ین و به خیرین سه‌ر چاری من .

ده‌لێ ، گوتیان به‌لێ . جا ئەه‌وجار بزماره که یان له گوتی هه‌لکیشایه وه و
کووره یان داخست و کاکی وه‌ستا ده‌ستی کرد به کووره داخستنی و شاگردی
ده‌نگ دان و ده‌لێ ، نالی بۆ برین و هه‌ر هاویشتنیه پیشی و ئەه‌ر وایان باده‌دان

وه کوو ناتیری دایان ده دیرین و ده یانگوت نه و ناله به عامل نایه ، نه وه نالی
ده بزیتین ، نالی چاکمان بو بیره .

ده لئی مال مائی پئی گوت به کاکه ناسری ، نه من به ویان نال ناکه م .
هه زار جار له کاکت کهوی نه تو دهستی ولاغانم بو بلیندکه و نه وه کی
غهره زیه تی پهیدا کردبج ولاغانمان لئی بنگیوی و سبه نیی له جه ربی داو له
شهری دا ولاغانمان لئی چه ترو پئی خواس بین ، لئی شهل بین . ده لئی ناسری
په لی هه لگرتن و مال مایش نالی له سر داده نا ، به قامکی گه ورد نه گه پالی
پتوه ده نا نه چه کچووی لئی ده داو نه گازی بو ده برد ، به قامکی گه وره نه گه ر
جاریکی پال پتوه ده نا ، بزماری نه گه جهوت چه کچووت لئی دانایه تاوات
جوش پئی نه ده خوارد . به گازی په رچی ده دانه وه و لاغی تاوا به و ده ستوره
له بهر به تاقه تیان نال کردن ، هینده به تاقهت بوو .

ده لئی ، وه ختیکی ولاغی خر نال کردن ، نه وا کوریشی دانان بوونه
شیرگه ر ، نه وانیش ده ستیان به شیرو رمب و تیرو نه وانه . هه لبرینه وه و
تیز کردن و مشت و مالیان بو کردن و ناسرو مال مالان هه قیکی فه زله یان دایه
به وه ستای و خوا حافیزه یان لئی خواست و گه ردنیی خو یان پئی نازا کردن و هاتنه وه
بو مائی مام کیای . ده لئی وه ختیکی بو مائی مام کیای هاتنه وه ، نان و چاو
قلیانی خو یان خوارد و هه لستان به جووته سواره سوار بوون و رویشتن
بو دیوانی ئی خه لیفه ی وهخت ، نه گه ر رویشتن بو دیوانی خه لیفه ی وهخت ،
سه لایان کرد له دیوانی و عه له یکی وی دان و به خیر هاتی کردن و نه گه به
نه سری خوی چاوی پئی که وتن ، وه بیری هاتنه وه نه گه ناسرو مال مال نه و
شه ودی هاتوون و پئی بان گوتوه ده بی پؤسته مان بو بنییری بو خزمهت
سولتانی نهسته مبولئی ، له بیری چوونه وه و فه راموشی کردوه ، نه وه
وه عده ی دا وه بیری هاتنه وه . زور پئی مه جزوون بوو خه لیفه ی وهخت زور
پئی تیک چوو نه گه وا فه راموشی کردوه و له بیری چوته وه .

ده لئى ، وهختىكى مال مالى پىي گوت ، گوتى چاك وهيه ئه وړو پړوژى
ترسى به وه پىرى بىنمه وه داخوا خه ليفه وهخت فهراموشى كردوه ، يا
سولتانى ئه سته مبولئى مەرجه مه تى له گه ل مه نه بووه ، بوچمان ئه و خه به ره
پى نه گه يشته وه ؟ ده لئى ئه وا بانگى كرده خه ليفه وهخت و پىي گوت :

كاكه مال مالم ده لئته وه ده نا خه ليفه وه هر له و خه ليفه وهختى به •
ئمه وهختىكى هاتينه خزمهت تو ، ئه وا گفتو كويه كسان عهرزى تو
كردوه ، نازانم نه بو خوت فهراموشت كردو نه سولتانى مەرجه مه تى له گه ل
مه نى به ؟

خه ليفه وهختى ده يگوت به خوداى ناسرو مال مالى ده كوستانى به •
به خوداى ئه من له پىرم چوته وه و ئىستى ئه گه ر چاوم به وده كه ونوه
وه پىرم هاتوته وه ، به لام به خوداى ئىستىكه واقعا تىكى زور گوره و گران
رووى داوه و ئه وه شىخى عاره بان به گىچهل له ولاوه به مل مه دا هاتوه و
ئو واقعا ته له به ين بچى ئه و جا پوسته و بو دد پىرم بو خزمهت سولتان
بو ئه سته مبولئى ، ئىشاللا زور به جوانى دنيا به مه قسوود و مهرانى وه ده بى
سه عيه و بو ده كه م زور چاك و هر به ئه سه حى به •

جا ده لئى ئاوايان پىي گوت و وه پىريان هينا يه وه و ناسرو مال مالان
پىيان گوت قوربان ، ده بى ئه مه ش خيوه تىكىمان بو به ره بو مان هه لده
سبه ينئى توره مه يداندارى به مه يه و ده چينه شه رى و حه ربى بزانه ته ماشا كه
به دوور بىنى داخوا چت بو به شىخى عاره بان ده كه ين ؟ داخوا حه وت
فه رسه خى له مه مله كه تى به غدا يه ده به ينه ده رى تا مه مله كه تى خوى راوده تىنو
رپى ده كه وين ، به دوور بىنى به لام ته ماشامان كه •

ده لئى خه ليفه وهخت گوتى كورپنه ، ئه من ئه وده به كوشت ناددم به
شىخى عاره بان ، شىخى عاره بان زور پياوئىكى زه بر به دده ست و بىر زايه ،
هه تا كه رسوارى كم به ده سته وه بىنى ئه من له گه لى ده كه م • ئىستى ئه من

هیچ چاکیک و هیچ ئیستیفادیک و خهلات و بهراتیکم دهرهقی وه نه کردوه ،
ئهوه بهوی به گوشت نادهم و ناوتیرم بۆ شهرو حهربی ، ئهمن مهسجووپی
وهم . ئاخیری ههرچه ند ئهوی وه یگوت لیبان قبول نه کرد گوتیان دهچینه
حهربی .

دهلی برۆ ختیه تیکی سهه به ژهنگاریان بۆ هه لدهن له پاش ختیه تانهوه ،
چه ند ختیه تیان له پیشه وه بئ ، به چل رۆژی دی یان ده بی نۆره مه یداناری
بئ . جا قاعیده و قانونی ئه و زه مانیش وابوو ههر جاره دوو سوار له
لایه کیه وه سوار ده بوون و ده چوون بۆ مه یدانئ ، له شیخی عاره بان دوو
سوار و له خه لقی به غدا یه ش دوو سوار ، سوار ده بوون ده چوون له تیو قه دی
مه یدانئ لیکیان ده دا جا هه چیکه ئه گه ر ده ستی بوو ئه وی دی گوشت ،
ئیکدیان ده گوشت و دووباره دووی ده دیش ده چوونه وه مه یدانئ ، به و
ده ستوور شهرو حهربیان ده کرد .

دهلی ، وه ختیکی ئه گه ختیه تیان بۆ هه لدهن ئیوارئ ئه گه ته ماشایان
کرد چل ختیه تیان له پیشه وه بوو ، ئاخیری ناسری پپی گوت به مال مالی :
کاکه مال مال وه لالا ئه من دلم قه رار ناگری هه تا چل رۆژی دیکه ئه من نه چه
حهرب و شهرو هه رای ، دلم قه رار ناگری جا ئه مه چۆن ئاوا دلان پروا ده داو
قه رار ده گری ؟ گوتی کورپه هه زار جار له کاکت نه که وی ده بینی له نیوه
شه وی دا غه وزه ی ری ده نیسی ئه و چل ختیه ته نامینی هه تا به یانی ، سه بینی
ده بینی نۆره مه یداناری به کاکه خۆته و ئی شیچ که سی دیکه نیه .

دهلی وده ختیکی ئه گه نووستن و خهویان به مل دا هات و چوونه سهه
جپی راکشان و نووستن ، ئه و چل ختیه ته ترس و خه وف و غه وزه یان
ری نیشته ، ئه و چل ختیه ته پاش کسانه وه و به جی بان هیشت چوونه پاش
وان ، وه پاش وان که وتن ئه و که وتنه سه ره پری حهرب و شهری ، ده بی
سه بینی نۆره مه یداناری به ناسرو مال مالانه .

دهلئى ، وهختىكى له بهرى به يانى دا ئه گهز ناسر وه خه بهر هات ، ئه وه
هيچ خيوه تى له پيشه وه نه مان و سبه ينى ده بى ناسر و مال مال بچنه شه زى
شيخى عاره بان . ده لئى جا بانگى مال مالى كرد ناسرى :

• كاكه ناسرم ده لئته وه به كاكه مال مالى به .

جا ئه تو سه ريكه كاكى خوت بيته وه به غولام و خزمه تكارى

• ده سه رى به .

كوره مال خه راب ئه مه ئيوارى ئه گه ده نووستين چل خيوه تمان له
پيشه وه بوو به چل رۆژى ديمان نوره ده گه يشتى و هه لسته ئه تو ته ماشاكه
هه ر سبه ينى به يانى نوره مه يداندارى به كاكى خوته و هه ر ئى هيچ كه سى
ديكه نى به .

كاكه مال مالم هه لده ستاوه ته ماشاى ده كرد ئه و كه وتوونه سه رپه رى و

قسى كاكه ناسريم راسته و هه ر درۆى تى دا نى به .

جا ده لئى پيى گوت هه زار جار له كاكه كوى با هه لستين نوپزو
فه رزى ده خو مان به جى بينين و ده ست و دمى خو مان بشوين و به زو وه وه چاو
نان و قليانى خو مان بخوين و له پيش شيخى عاره بان دا ئه مه بچين مه يدانى
بگريز و ولاغى ده خون غار ده ين و نه رميان كه ين . قاعينه شيان وا بوو هه موو
رۆژى سوارى ده شيخى عاره بان زووتر به ده ده قيقه زووتر ده ماتنه مه يدانى
ئه گه مه يدانىان ده گرت و ده ستيان ده كرد به غاران ، جا به ترسو و له رزه وه
خه لقى به غدايه له له شكرى خه ليفه ي وهخت ئه و جا بويان ده چوون . له گه ل
ده شيان گه يشتنى وه كوو برسوى وه كوو باشوو له كه وى دا له سه ريبان
ده دان سه ريبان ده برين و خو يان بو رانه ده گرتن بو له شيكرى شيخى عاره بان .
دووباره دووى ده دى ده چوون ئه و يش هه ر به و جووره و به و كاره .

(ماوه يه تى)

سەرئىچىك :

لە بەرئى بىستەمى سائى ۱۹۸۹ى ئەم گۆفاره دا وتارىكى مامۇستا ئىبراھىم ئەمىن بالىدار لە ژىر سەرباسى « خالەندى لە نووسىنا » بلاوگراوتەو . بە داخەو نو ھەلەى چاپ كە لە لىستەى (۱) و ئەو دواكەى ھەمووى ھەلەى خۆبەتى كە لە لىستەى (۲) دا يە لىبەردا لە سەرداخوازىي راستى يە كەيان بلاودە كەينەو :

(۱)

لاپەرە	دیر	دەبیت بەم جۆرە بخوینریتەو
۳۲۷	۲	دەست پى دەكرى :
۳۳۰	۱۳	... سەربازە كان ، ...
۳۳۲	۷	(لابىرىت ، چونكە دووبارە كراوتەو)
۳۳۳	۱۵۰۱۴۶۱۳	ئەگەر ئەم رىكخستە بىگۆردى ، يان واتاى رستە كە دەگۆرى ، يان شیرازەى رستە كە تىك دەچىت و واتاكەى دەبیتە و رىنە يە كى بى سەروپى . ئەگەر وىستمان ، گوتە يە كى تايبەتى ، بۆ دوون كەردنەو ، يان بۆ
۳۴۹	(۱۶، ۱۷، ۱۸، ۱۹)	لە ساتىكا ، كە زۆر بە كارھىنانى ئەم نیشانە يە بە كارىكى ناپەسند دادە نرىت ، ھەندىك جار لەم جۆرە چىكاپانەدا بە كار دەھىنرىت :
		۱ . كە نووسەر پىش تەواو كەردنى گوتە كەى بچىتە سەرگوتە يە كى توى واتاتەواو :
۳۵۴	۱۴	... (,, ...) ...
۳۵۵	۲۴	...
۳۵۶	۱۰	(دیرە كە لابىرىت)
۳۶۰	دوادیر	تیتانىك Titanic جیوكوندا Gioconda

لاپهړه	ډیر	دهییت بهم جوړه بشوینریتهوه
۳۲۷	۱۳	رستوکه‌ی سهره‌کی ...
۳۲۷	۲۶	دیشانی سهرم ...
۳۲۹	۱۴	دوینی ، ...
۱۳۳۰	۶	همل‌کند ، ...
۳۲۱	۲۳	له‌نیوان به‌شکانی رسته‌به‌کا که ، ...
۳۲۶	۱۸	— کومای خال‌دار (؛) ...
۳۳۶	۲۲	— نیشانه‌ی پرسپاریش (؟) بو‌ټه‌وه بووه ، که له کوتایی وشه‌که‌دا ده‌نگ به‌رزکه‌یته‌وه .
۳۲۹	۲	ههردوو رسته‌که ...
۳۲۷	۱۶	— نازهنین ...
۳۳۸	۱	به‌یه‌که‌وه به‌ندکراون ، له‌م بار‌دا ټه‌گر کوماو نامرازی ...
۳۳۸	۲	ههردوو رسته‌که به‌نیشانه‌ی کومای خال‌دار لیک‌جیاده‌کړینه‌وه ، ههمان واتای پیشووشیان ده‌به‌خشن . به‌لام ټه‌گر له‌جیاتی کومای خال‌داره‌که خال‌ی راوه‌ستان دانیتین دوو رسته‌که لیک‌ده‌پچرین .
۳۴۳	۸	— بروانه ټه‌م دیمه‌نه جوانه ، بروانه .
		...
۳۴۷	۱۶	● ...
۳۴۷	۱۸	● ...
۳۴۷	۱۹	● ...
۳۴۷	۲۱	:
۳۴۷	۲۲	(ده‌ست‌پنج‌بکات) لایبریت
۳۴۷	۲۳	● ...
۳۴۷	۲۴	● ...
۳۴۷	۲۵	● ...
۳۴۸	۱	● ...
۳۴۸	۸	● ...

بنکه‌ی‌ترین

دهبیت بهم جووره بخوینریتتهوه

لاپهړه	دبیر
۳۴۸	۹
۳۴۹	دوادیر
۳۵۰	۱
۳۵۱	۳
۳۵۲	۳
۳۵۲	۷
۳۵۳	۱۸
۳۵۳	۱۹
۳۵۴	۱۱
۳۵۴	۱۳
۳۵۴	۲۴
۳۵۶	۱
۳۵۶	۴
۳۵۶	۲۲
۳۵۷	۴
۳۵۷	۹، ۸، ۷، ۶
۳۵۷	۱۶

... ●

... یان جووته کهوانیکهوه :

(بروانه فهقرهه پینجهمی باسی جووته
کوما له لاپهړه ۳۳۵ دا)

بو نمونهه ئهه بروانه فهقرهه
پنجهمی باسی باسی جووته کوما له
لاپهړه ۳۳۵ دا)

(هیلک بهژیریا دهکشریت)

ئهگهر بهشیکی رستهکه ، که دهکهوینته
پیشهوهی جووته کهوانهکه ، پینویست .
— (ئهمه رهنکه هلیکی باش بیت بو
روون کردنهوهی زور شت دهرارهه
جووته کهوان .)

۳ . بهلام ، ئهگهر گوتتهی ناوهخنی
جووته کهوانهکه ، وهک بهشیکی
رستهکهو پیشهوهی

... (" ... ") ...

... (" ... ") ...

دهلین کاکه ...

...
قان دالین ...

“ _____ ”

(۱) له ...

واتای رستهکه ههرچونیک بیت ، خالی
راودستان و کوما ههپیشه دهبیت له
ناو نیشانهی گبرانهوهکهدا ، دابنریت ،
وهک :

— خونچه وتی ، (شسهوهکه ئهوهنده
تاریکه زور بهگران بهریسی خوم
دهبینم .)

(۲) نیشانهی پرسیار ...
(لیرههدا ... پرسیار نی به .)

دەبىت بەم جۆرە بخوینرىتەوہ	دېر	لا بەرە
(لىرەش سەرسورمان نى بە .)	۱۸	۳۵۷
— بەلام ئاوبكەم ؟ «	۱۹	۳۵۸
(گوتە پرسیارە .)	۲۰	۳۵۸
(۳) دواى ئەو نىشانە خالبەندى بەی	۲۵	۳۵۸
لە ناوہوہى دوا نىشانە كانى گېرانەوہ ،		
... .		
سەدەرەوہى ئەو دوانىشسانانەى	۱	۳۵۹
گېرانەوہىە دانانىن . پروانە ئەم		
نەوونانە :		
— چىمەن . . . «سەرگول پىتى وتم	۱۰	۳۵۸
— تۆ لىرە چاوەرى كە ، . «		
— كاكە . . . «بەلى ، رەوتىكى جوان ،	۱۱	۳۵۹
... گوران . «		
كىم Kim . . . كىپلىنگ Kipling	۳	۳۶۱
دوكتۆرى چاك «تەلى واناكات .	۴	۳۶۱
ئەستوروتەنك پىچەوانەى بەكترىن	۵	۳۶۱

بىنگەى ژىن * * *

پستو

لاڀه

بابه

- ۳ سوڻدخوارڊن له شيعري كوردى دا
د. امين موتاچي
- ۱۴ نه خشى هۆزى جاف له ساي
چهند سهروكيتكيه وه له ميژووى كورددا
د. حسنه جاف
- ۷۳ شيرپه نجه و مادده كيميائي به كان
د. ذنون محمد پريادي
- ۱۱۹ ميژووى كورد له سهدهى ۱۶ هه م دا
« راپه ريني سهرداريتى و خيټكه كيبى كورد له سهدهى ۱۶ هه م دا »
نووسيني : شه مسى محمهد ئيسكه ندهر
وه رڱيراني : شو كور مسته فا
- ۱۵۸ تايبه تيتيى ژماره له زمانى كوردى دا
د. عبدالرحمن حاجى معروف
- ۲۰۵ « سيا » له زمانى كوردى دا
عبدالمحسن بنى ويس
- ۲۲۵ شو كريلفه زانئى و چهند تى بينى به كى ميژووى
د. كه مال مه زهر
- ۲۵۲ ريزمانى راناو له كرمانجى ژوورودا
د. وريا عمر امين
- ۲۶۳ كوردى شتوه زار
محمد امين هورامانى
- ۳۳۰ ماموستا شتيخ موحه ممدى خال
له كۆرى تازه كرده وهى بسيرى موسولمانه تى دا
محمدى مه لاکريم
- ۳۴۹ خانه قين له ميژوودا
« بهشى دووه م »
محمدى جهميلي رۆژبه يانى
- ۳۷۷ ناسرو مال مال
ناماده كردنى : عبداللطيف عبدالمجيد گلى

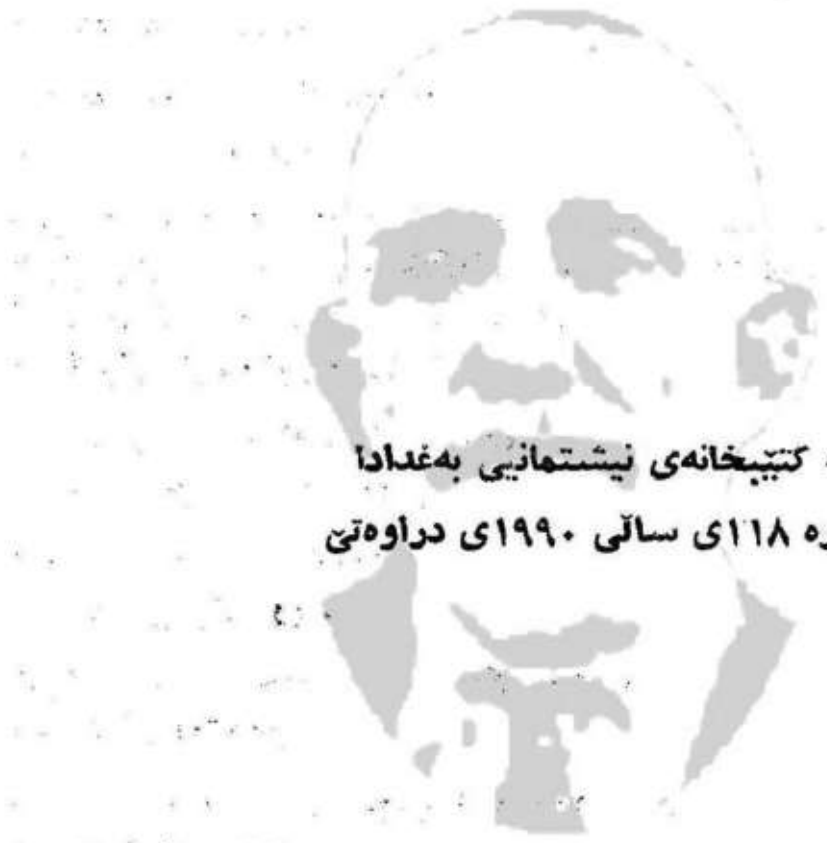
شماره ۱۱۸

۱۳۹۰

مجله علمی و پژوهشی

فصلنامه علمی و پژوهشی

فصلنامه علمی و پژوهشی

له کتبخانه‌ی نیشتمانی به‌غداد
ژماره ۱۱۸ ی سالی ۱۹۹۰ ی دراوه‌تی

بنکه‌ی ژین

فصلنامه علمی و پژوهشی

۱۳۹۰

فصلنامه علمی و پژوهشی

۱۳۹۰

فصلنامه علمی و پژوهشی

۱۳۹۰

مَجَلَّةُ الْمَجْمَعِ الْعِلْمِيِّ الْعِرَاقِيِّ
"الهيئة الكردية"

THE JOURNAL OF THE IRAQI ACADEMY
((KURDISH CORPORATION))

المجلد ٢١ و ٢٢

١٩٩٠

VOLUME 21, 22

1990

ثمن النسخة ديناران ونصف

مَطْبَعَةُ الْمَجْمَعِ الْعِلْمِيِّ الْعِرَاقِيِّ

بغداد

تئیینی : لاپهړه (۳۲۹) به هه له پاش په راویزه کان هاتووه ، تکایه به کسه هر
له گهل لاپهړه (۳۲۸) دا بیخوینه وه .

۲۵- په راویزه کانی ئەم به شه :

(۱) د پرویز ناتل خانلری ، له بهرهمی (تاریخ زبان فارسی) دا ، زمانه
پارسیه کانی ئیران ، به کون و نوئ وه ، به جۆری دابه شی کردووه ، که
زور زانستیانه به و ، وا ئیمه ش ، له م رووه وه ، شوینی که وتین و
زاراوه کانی له و رووه وه له ده می پتویست دا به کارمان هینا
دابه شکردنه که ی ، د . خانلری به م جۆره ی خواره وه به . .

(۱) پارسی هه خامه نشی ، ناوی ناوه ، (پارسی باستان) . .

(۲) پارتی ئه شکانی ، ناوی ناوه ، (په هله وانیک) . .

(۳) پارسی ساسانی ، ناوی ناوه ، (پارسیک) . .

(۴) پارسی ئه مرۆ ، یان نوئ ناوی ناوه (پارسی ده ری) . .

(۲) به ناوونیشانی پردی کناچان (Pird - i Kinachan) هوه ، مامۆستای

خوالج خوشبوو (فواد سفر) له م بهرهمه دا ، که له خواره وه ،
ناوونیشانی ته واوی بهرچاو که وتووه ، باسی پردی کناچان و پردی
کوران و هه ندی شاری کۆنی به ناوبانگی سه رده می فرمانه وایی
ساسانیه کانمان بو ده کاو وائیمه ش ، له بهر بوونی په یوه ندی به کی زور
به تین ، له نیتوان نه و ناوانه ی نه و ده می شاره زووردا و زمانی کوردی
ئیتستادا هه ندی له و زانیاریانه ، که لیره دا سوودی خوئیانیان هه به ،
بهرچاو ده خه یین .

ناوونیشانی ئەم گوڤاره ، به م جۆره به :

Volume XXXVI, Parts 1 & 2 1974.

Published by the British School of Aschaeology, In Iraq.

Pird - i Kinachan

by Fuad Safar .

مامۆستا (فواد سفر) ، له م رووه وه ، ده لئج :

پاشماوه ی پردی کناچان ، پردی مه یدان ، که وتووه ته ، سه ر روخی
چه پی رووباری سیروان ، له لای خوارووی روژئاوای (هه له بجه) وه .
مه به ست ، له م وتاره ، نه وه به ، که به لگه نامه ی بوونی پاشماوه ی
ئهم پرده نه شاریتنه وه و له کاتیک دا ، که شوینه واره که ، هه ر له بهر نه وه ی
که ده بی به ژیر ناوی ده ریاجه ی ده ره بندیخانه وه ، که س ناتوانج ، ئیتسر
بیگاتج ، بۆیه به هۆیه وه ، زورتر یارمه تی نه وانه ده دریت ، که خه میان
دۆزینه وه ی جیگا و شوینی راسته قینه ی شاری (شاره زوور) وه نه و

شارانه به ، که له ناوچه‌ی شاره‌زوردا ، له دهمی عه‌بباسی به‌کان‌دا ،
گه‌شابوونه‌وه .

بوونی ئەم پاشماوه‌یه ، بۆ جاری به‌که‌م ، له‌لایه‌ن (خریکوف) هوه
بلاوکرایه‌وه‌و مینۆرسکی - یش ، له نووسینه‌کانی‌داو له‌م رووه‌وه ،
به‌نای به نووسینه‌کانی ئەم بووه .

پردی ساسان - ی ، سه‌ر رووباری سیروان ، به‌هۆی قه‌لایه‌کی
به‌رگری کردن ، که له شه‌میران‌دا بووه‌و که‌وتووته سه‌ر دووریانی
نیوان (قه‌سری شیریر) و (نیمراه) پارێزگاری کراوه .

سیروان ، ناوی به‌شی سه‌رووی رووباری دیاله‌یه ، له ته‌نگیسه‌ری
ده‌ربه‌ندی‌خانه‌وه به‌ره‌و رۆژه‌لات .

شه‌میران ، ناوچه‌به‌کی شاخاوی‌یه ، که له سیروان - هوه به‌ره‌و لای
خواروو راده‌کشێ و له رووباری زمکان - هوه به‌ره‌و رۆژئاوا ، درێژ
ده‌بیتته‌وه (ته‌ماشای ، ئه‌ونه‌خشه‌یه ، (ژماره - XXXII)
بکه ، که له‌گه‌ل ئەم وتاره‌دایه .

نیمراه ، باخود (نیم - ئەز - راه) ، ناویکی دیکه‌ی کۆنی
شاره‌زورده‌و به‌ واتای (نیوه‌ی ریگا) هاتوو ، که ئاماژه‌یه‌که ، بۆ ئەو
جیگایه‌ی ، که وا له‌نیوان (تیسفۆن) - پایته‌ختی ساسانیه‌کان و (شیر)
شاریکی ئازهربايجان ، که‌مه‌ل‌به‌ندو په‌رستگای سه‌ره‌کی دینی به .

ئهمۆندس ، ناوی ئەو پرده‌به‌ی ، به‌ ناوه‌که‌ی خۆیه‌وه (پردی کناچان)
ناوبردوو به‌لام نه‌ی دیوه ، یان به‌رچاوی نه‌که‌وتوو . له‌کاتی سه‌ردانی‌دا
بۆ ناوچه‌ی کاکه‌بی‌به‌کان ، که بۆ رۆژه‌لات و خوارووی رۆژ هه‌لاتی
(هه‌له‌بجه) درێژ ده‌بیتته‌وه ، که چی نه‌ی توانیوه شوینه‌واری دوو
پرده‌که‌ی تر ببینی ! به‌کێ له‌مانه ، نزیکه‌ی دێی (کۆساوا) - یه ، نزیکه‌ی
بیست و پینج کیلۆمه‌تری رووبه‌رووی ئاوه‌که له پردی کناچانه‌وه‌یه‌و ئەو
دیکه‌شیان یانزه کیلۆمه‌تری له رۆژه‌لاته‌وه‌یه‌و ئاماژه‌شه ، بۆ (پردی
کوران) ، که به‌ واتای (پردی پیاو لاو) هاتوو ، له‌و ماوه‌یه‌دا ،
نه‌یتوانیوه چوار پایه‌ی کۆن و پینج‌پایه‌ی دواتری نه‌وان ببینی !

نووسه‌ری ، ئەم وشه‌به (فواد سه‌فه‌ر - مه‌به‌ستی خۆیه‌تی - م . ه) ،
کۆششیکه‌ی که‌سی کرد ، بۆ ئەوه‌ی بتوانی جیگا و شوینه‌واری
جۆراوجۆری هه‌ربه‌کی له‌و پرده‌نه‌ ببینی و ئەمه‌ش که‌وته ، هاوینی سالی
۱۹۶۲ ، کاتێ که‌ ده‌زگای گشتی شوینه‌وار ، له ده‌شتی شاره‌زوردا ،
خه‌ریکی هه‌لکه‌ندن و پشکنینی شوینه‌واری دیرین - ی ئەوی بوون .

ساسانیان کان دا دروست کرابن ناوی ساسانیان هه ل نه گرتووہ ،
ئەمەش ئەوہ دەگەبەنچ ، کہ ناوہ کان ، بە شتوہ زمانی ئەو دانیشتوانە ی
ئەوئوہیو ئەو زمانەش ، زمای کوردی ئەمڕۆیہ .

(۳) لە تەورات ، کتیبی عزرا ، بەشی شەشەم دا ، وەها هاتووہ ، کہ
داریوش شاھ فەرمانی شاھانە ی دەرکرد ، کہ بە وردی بە ئەنتیکە خانە و
کتیبخانە ی (بابل) دا بگەرین و جی نووسراو و ئەنتیکە ی میدیە کان ، وەختی
بۆ بابل هینراوہ ، بە زووترین ، بۆ کتیبخانە و ئەنتیکە خانە ی کۆشکی
(ئەخماتان = هەمەدان) ی بگێرنەوہ و لەو رووہوہ ، قەبالە نووسراوی
گرانبە هایان ، بۆ ئەوئوہ ناردووہ تەوہ . (تەماشای : هۆلی بابیل ، بە
ئینگلیزی ، ل - ۶۶ ، بەشی شەشەم ، بکە) .

(۴) لە ناوچە ی شارە زووردا ، بە دەیان ناوی جوگرافی زۆر دیرین هەن ،
کہ لە دوئوئوہ کەرەستە کە یان دا ، واتاو زانیاری زۆر بە نرخ ،
بە دەستوہ دەدەن .

بەم بۆنە یە ئەم وتە یە ی (فواد سفر) ، لە وتاری (پردی کناجان) ی دا ،
بە وینە ی سوود لێ وەرگرتن ، لەم رووہوہ دەهینینەوہ .

« لە نەخشە هەلکە ندر اوہ کانی لورستان دا ، لەو دوو پردە ی کہ لە سەر
رووباری (قەشقان) ، هەلبەستروان و نزیکە ی (۱۲۰) کیلومە تری
کە وتووونە تە ، لای خوارووی رۆژە لە لاتی کرمانشاوہ ، وا هاتووہ ، کہ
میر بەدری حەسنەوہ ی ، لە سالانی ۹۸۵ - ۱۰۰۸ - ی زاینی دا ، ئەو
پردانە ی دروست کردوون و هەر وەهاش وا لە قەلەم دەدری کہ پانتایی
فەرمانرەوایی بە کە ی ، ناوچە کانی شارە زووریشی گرتووہ تەوہ .

ئیمەیش بەم بۆنە یەوہ ، ناوی (هەسەناوا) ی لای هەلەبجە ، بە وینە
دەهینینەوہ و بیرمان ، بۆ ئەوہ دەچن ، کہ ئەم (هەسەناوا) با لە دەمی
فەرمانرەوایی میر بەدر ، یان ، بەر لەودا ، دروست کرابن و چونکە ئەوان
بە خێزانی « هەسنەوہ یی » ناوبانگیان دەر کردبوو .

(۵) مانایە کان . .

ئەمانە ، وەك گەلیك ، لە ناوچە دەشتە نیمچە شاخاوی بە کانی ناوچە کان
نیوان بەشی سەرۆوی رووباری سیروان و زئی ی بچووک دەژیان .
پایتەختە کە یان شاری ئیزیرتو (ئیزرت) ه ، کہ حالی حازر (زیویە) ی پێ
دەوتری .

ئەمانە ، لە رووی زمانناسی یەوہ ، بە تایبەتی پەتوہندی لە نیوان
(مادا) و (ماننا) دا لە تیرە و گینس و ڕەگەزیک دەکەن هیچ
رووالە تی ، لە میدیە کان جوئیان ناکاتەوہ !

ماننا په كان و ناوچه كه يان ، هميشه رووى دهمى ته ماعى ناشوور په كانى ،
به پونه ي زيووزه ريانه وه تن كراوه .

(٦) كاردوڅخه كان له ناوچه كانى سه رووى رووبارى دجله وه ، واته ، له
ناوچه كانى (بادينان و بوټانى) نه مرږ دوه وله تن به ناوى كاردوڅخه كانه وه
هه بووه له لايهن گه زنه فون ، فرماندارى پونانپه كانه وه ، ناويان به
زيره كى و نازابى و لپهاتووبى هاتووه . كاردوڅخه كان ، به رامبه ر له شكره
دسه زار كه سبه كه ي گه زنه فون جهنگاون .
كاردوڅخه كان ، به هونه رى كشت و كالو نه ندازيارى و شه راب گر تنه وه ،
ناوبانگيان ده ر كړدوه .

(٧) له ده وروبه رى سه ده ي دووه مى پيش زابين دا ، له ناوچه ي نيوان هه ر دوو
زى داو به تايبه تنى له ناوچه كانى هه وليرى نه مرږ دا ، دوه وله تيك به ناوى
(ادباينه) ، كه به واتاى ولاتى نيوان هه ر دوو زى ، هاتووه -
دامه زراوه .

نهم دوه وله ته بچكوله به ، خاوه نى فرمانره وايبى خوى بووه به ناو
سه ر به دوه وله تنى نه شكانيه كان بووه ، به لام له سه ده ي به كه مى زابى سنى دا
به ته واوى سه ر به خوى خوى وه رگر تووه و واش له قه له م ده درى ، كه له م
كاتهى ده ست به سه ر ناوچه كانى (نه سپين) و (جه ران) ، (ماردين) و
هه نديك له ولاتى (نه رمه نستان) و (جه زه ر) دا ، ده گرى .
به ناوبانگترين فرمانره وايبان نيزاد : Izad بووه .

شايبانى باسه نهم دوه وله ته خود موختاربه ، له سه ره تاي سه ده ي
به كه مى په يدا بوونى دينى مه سيحى به وه ، دينى مه سيحيان وه رگر توو
بوو به مه لبه نديكى دينى مه سيحى . (طه باقر ، اربيل ، مجلة المجمع
العلمي الكردي - القسم العربي ، لسنة ١٩٧٥ ، الجزء الثالث) .

(٨) دوو پير شاليار ، له ميژووى هه ورامان دا ، به رچاو ده كه ون . ماموستا
سجادي ، به كورتى ، پير شاليارى به كه م و هى دووه مى جوئ كړدوونه ته وه .
پير شاليارى به كه م ، له سه ره تاي په يدا بوونى نيسلام دا بووه پيرى كى
سه ر له به رى زه رده شتى بووه و دينى بووه : زانابه كى لپهاتووه و خاوه نى
نه ده بياتى دينى بووه ناوبانگى به (په نند) وه ده ر كړدوه .

به لام پير شاليارى دووه م ، مه لامسته فا ناوى بووه له ده مى شيخ
عه بدلقادري گه يلانى دا ، به دزى به وه ، نيسلام بووه و چووه ته وه
هه ورامان ، به ناوى پير شاليارو ماريفه تبه وه ، دينى نيسلامى ، له
ناوچه كانى هه ورامان دا ، بلاو كړدوه ته وه .

په نده كانی پیرشالیار (یه كه م) هیچ جوړه وشه یه کی عاره بیان
تیدا نیه و زمانه که یان زمانیکی گه لیبی ئاسانه .

مامۆستار شهید یاسه می (یش ، باسی پیرشالیاری و په نده كانی
کردوو .

(۹) به شیوه یه کی ، نه ختی نریك له ته واوه وه شیوه زمانی کوردیمان دابهش
کرد بهم شیوانه ی خواره وه :

— شیوه کوردی کوردستانی ژووروو ، یاخود شیوه ی بادینانی ؛
ههروهك وه ها باوه . یاخود شیوه ی کرمانجی سهروو ، ههروهك ؛
ههندی له پشکینه ر وه هایان ، له قه له م داوه . له لایه ن نه و کوردانه وه
گفت وگۆی یی ده کری . که له کوردستانی تورکیا و ناوچه کانی بادینادا
— ژوورووی عراق — نیشته جین ؛
— شیوه کوردی کوردستانی ناوه راست .

خه لکی کوردستانی ناوه راست ، که له ناوچه کانی نیوان رووباری
سیروان و وه چه کانی و رووباری زیی بچووک ، تاوه کو دژیرایی به که ی
ده گاته نازه ر بایجان ، له ده میك دا واته ، به لای نریکی به وه تاوه کو
کو تایی ، یاخود نیوه کانی سه ده ی حه قده هم ، هه ر به شیوه ی دینی
کوردی — (زمانی دینی نه هلی هه قق — ماچۆ — هه ورامانی) — یاخود ،
وهك هه له ی باو ده لئی به شیوه ی (گۆران) و تووژیان کردوو .
نیشته جی بوونی بابان و دروستکردنی شاری سلیمانی ، بوویه
مه لبه ندی ، بۆ نیشته جی بوونی جاف و بلاو بوونه وه ی شیوه ی جافی له
کوردستانی ناوه راستدا ، که خالی حازر ، نه و شیوه جافی به و شیوه ی
نه ده بیی نه مرۆی وه رگرتوو .
— شیوه ی لوری و که لپوری که کوردی کوردستانی خوارو و تووژی
یخ ده که ن .

(۱۰) وشه ی (جاف) ، به شیوه ی کوردی ناوچه کانی هه ورامان ، واتای
کوردی کوچه ر ده گه یه نی واته ؛ نه و کوردانه ی ، که ژبانیان وا به سه ر
به رووومی مالیات و نازه له وه هه میسه به دوا ی له وه پرو له وه رگه دا ،
ده گه رین و له مالی مووین دا ده ژین .

به م پییه ، جاف ، گه رمیان و کوستان که رن و له ناوچه گه رمیانه کاندا ،
ههروه ها له ناوچه کوستانه کانی کوردستاندا ، هه ر هۆزی ، هه وارگه ی
تایه تی و دیاری خۆی هه یه .

جاف ، به شیوه یه کی ریک و پیک گه رمیان و کوستانان کردوو و

نەویش ، ئەوەبوووە کە بە شێوەی ھۆزو سەرەك ھۆزو چەند ھۆزیکی خزم ، لە ژێر فەرمانی تەواوی سەرەك ھۆزدا ، بە ھەموو پتووستی یەکی ژیانەووە بەرگری لە خۆیان کردنەووە ، بەرەو گەرمیان ، یان بەرەو کۆیستان ، روویان ناوہ .

(ابن المہلہل) ، لە نامە ی دووہمی دا ، باسی شەست ھەزار خێزانە کورد دەکات ، کە لە دەمی زستان دا ، بۆ ناوچەکانی شارەزوور ، بە نیازی بەسەربردنی زستان ، ھاتبون .

سەرچاوەکان :

سەرچاوەی کوردیی :

- دەقەکانی ئەدەبی کوردیی . علاءالدین سجادی . چاپخانە ی کۆری زانیاری کورد ، ١٩٧٨ بەغداد .
- زاہیری رۆژنامەگەری کوردیی . جمال خزەندەر ، ١٩٧٣ ، بەغداد .
- رۆژی کوردستان ، کۆکردنەووە پێشەکی بۆ نووسین جەمال خەزەندەر ، چاپخانە دار الحریة ، بەغدا ١٩٧٣ .
- کاکەیی . محەمەد ئەمین ھەورامانی . چاپخانە ی (الحوادث) ، بەغدا ١٩٨٤ .
- زاری زمانی کوردیی لەترازووی بەراورددا . محەمەد ئەمین ھەورامانی . چاپخانە ی المؤسسة العراقية للطباعة . ١٩٨١ - بەغدا .
- چەپکێک لە گوئزاری نالی ، مەسعود محەمەد ، چاپخانە ی کۆری زانیاری کورد . بەغدا ١٩٧٦ .
- چمکێکی مێژووی ھەورامان و مەریوان . محەمەدی مەلا کریم ، چاپخانە ی (سلمان الاعظمی) بەغدا ، ١٩٧٠ .
- مەلای جزیری . ھەژار ، چاپخانە ی سروش ، تەھران ١٣٦١ .
- مێژووی ئەدەبی کوردیی . علاءالدین سجادی ، جاپی دووہم . چاپخانە ی (المعارف) ، سالی ١٩٧١ ، بەغدا .
- رێزمانا کوردیی ، صادق بہاءالدین ئامێدی (چاپخانە ی زانکۆ) ، ١٩٨٧ ، ھەولێر .
- رۆشنیری نوێ ژمارە ١٠٦ : (دار الثقافة والنشر الكردية) دار الحریة ، سالی ١٩٨٥ .
- کاروان ، ژمارە (١٠) ئەمینداریتی گشتیی رۆشنیری و لاوان . آفاق عربیة ، ١٩٨٢ بەغدا .
- رۆشنیری نوێ ، ژمارە ١٠٤ . (دار الثقافة والنشر الكردية) . دار الحریة ، سالی ١٩٨٤ بەغدا .

- سه‌ده‌نای فیلتۆلۆژیی زمانی کوردیی ، محمەد ئەمین هه‌ورامانی ، (المعارف ، به‌غدا) .
- رۆشنگیری نوێ . (دار الثقافة والنشر الكردية) ، دار الحرية ، ژماره - ۱۰۷ سالی ۱۹۸۵ به‌غدا .
- فۆنه‌تیکي زمانی کوردی ، م . هه‌ورامانی (الجاحظ) ۱۹۷۳ به‌غدا .
- فۆنه‌تیک - غازي فاتح وه‌يس . الاديب ۱۹۸۲ به‌غدا .
- فهره‌نگي (ئيريهن قاج) . م . هه‌ورامانی . (سومر) ، به‌غدا ، ۱۹۸۷ .
- نای چه‌ندم خۆش ده‌وی محمدالبدری . (الحوادث) ، ۱۹۷۹ به‌غداد .
- حاجي قادري کوي سهردارميران ، که‌ريم ساره‌زا . ۱۹۸۶ .
- چه‌ند ملۆيه‌ک ، له‌ شارای فۆلکلۆري کوردی . جعفر شيخ حسين به‌رزنجي ، الزمان ، ۱۹۸۶ به‌غداد .
- مه‌وله‌وی مه‌ل‌عبدالکریمی مدرس . به‌غدا (النجاح) ، ۱۹۶۱ .
- ديواني سه‌یدی هه‌ورامی . کاردۆخی ، چاپخانه‌ی کامه‌رانی سلیمانی - ۱۹۷۱ .
- خانه‌قین له‌ میژوودا محمەدجه‌میل رۆژبه‌یانی . گوڤاری کۆر ، به‌رگی (۱۸) . ۱۹۸۸ به‌غدا .
- نوبهارا سه‌یدای مه‌زن - ئەحمەدی خانى . صادق بهاء‌الدین ئامیدی ، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری کورد ، به‌غدا - ۱۹۷۹ .
- سترانیت داوه‌ت و گۆڤه‌ندی‌ت کوردان - حجی جعفر ، الحوادث ، به‌غدا - ۱۹۸۶ .
- دوو چامه‌که‌ی نالی و سالم ، علاء‌الدین سجادی ، (المعارف) ، به‌غدا - ۱۹۷۳ .
- ئەنجومه‌نی ئەدیبان . ئەمین فه‌یضی به‌گه‌ - لیژنه‌ی ویژهو که‌له‌پوور ، چاپخانه‌ی کۆری زانیاری عیراق . به‌غدا ۱۹۸۳ .
- ديواني ره‌نجووری ، محمەد عه‌لی قه‌ره‌داخی - (آفاق عربية) ، به‌غدا - ۱۹۸۳ .
- دآدار ، شاعریکی شۆرشگیري کورد ، عبدالخالق علاء‌الدین ، (آفاق عربية) ۱۹۸۵ به‌غدا .
- زمانی ئافیتستا (به‌ کوردی) . سوکولوڤ . محمەد ئەمین هه‌ورامانی ، (دار الحرية للطباعة) ۱۹۸۸ به‌غدا .
- میدیا ، ئی . م . دیاکونوف . بورهان قانع ، (دار الحرية للطباعة) ۱۹۷۸ به‌غدا .
- فهره‌نگي فارسی کوردیی - شکرالله بابان .
- گوڤاری کۆر ، (العدد الثالث ، الجزء الثالث - طه باقر) ، کۆری زانیاری ، کورد ، سالی ۱۹۷۵ به‌غدا .

- انتشارات انجمن آثار ملی . شماره (۱۰۳) . تهران .
- تاریخ مردوخ . تالیف آیت الله شیخ محمد مردوخ کردستانی . ارتش .
 - دستورنامه ، در صرف و نحو زبان پارسی . دکتر محمد جواد مشکور ،
 - استاذ دانشسرای عالی و دانشگاه تهران . چاپ پنجم خیابان شاه آباد .
 - اطلاعات عمومی (جدید) ، گرد آورنده ریاحی پور - مرکز بخش زرین .
 - آوستا . نوشته و تالیف هاشم رضی . ناشر سازمان انتشارات فروهر
 - تیرماه ، ۱۳۶۳ .
 - آوستا . نامه مینوی آیین زرتشت . گزارش استاذ ابراهیم پورداود .
 - چاپ شرکت سهامی آفست - تهران ۱۳۴۳ ، انتشارات مروارید تهران .
 - نشریه انجمن فرهنگ ایران باستان - سال چهارم ، شماره (۳) اسفندماه
 - ۱۳۴۵ چاپ راستی ، تهران .
 - پیشدادیان و کیانیان . نوشته استاد ابراهیم پورداود .
 - جستجوی حقایق تاریخی در استانهای ملی ایران . نوشته دکتر
 - ذبیح الله صفا .
 - زرتشت و دربار ویشناسبشاه . دکتر بهرام فره وشی .
 - داستانهای مشترک ایران و هند در روزگار باستان . علی اکبر جعفری .
 - در یادداشت - ، علی اکبر جعفری .
 - تاریخ مشرق قدیم - (مشرق الدولة - پیرنیا) .
 - فرهنگ فارسی عمید ، تالیف حسن عمید - مؤسسه انتشارات امیر کبیر
 - تهران ، ۱۳۶۳ .
 - فرهنگ مردوخ ، حضرت آیت الله آقای شیخ محمد مردوخ کردستانی -
 - ناشر : غریقی سنندج -

سەرچاوهی ئینگلیزی :

- Volume XXXVI, Parts 1 & 2 1974, p. 193 — 198.
- Published by British School of Archaeology in Iraq Pricl - 1
- kinachan, by Fuad Safar.
- A Maual of sanskrit Phonetics.
- In comparison with the Indo Germanic mother Language for
- Student of Germanic and Classical Philology.
- by
- Dr. C. C. UHLENBECK, Extraord Professor of Sanskrit and
- comparative Philology in the University of Amsterdam

- گوردانه‌ی ژه‌آوه‌ن . ادار الحریة للطباعة) . عبدالمحسن بنی ویس ، ۱۹۸۸ به‌غدا .
- گه‌وه‌ری گه‌رمه‌سیئر (دار الحریة للطباعة) ، نعمت علی سایة ، بغداد - ۱۹۸۸ .
- لی کولینه‌وه‌یه‌کی زمانه‌وانی ده‌بارهی میژووی ولاتی کورده‌واری . د. جمال رشید (دار الثقافة والنشر الكردية) ، دار الحریة للطباعة ، سالی ۱۹۸۸ ، به‌غدا .
- شه‌ره‌فنامه‌ی شه‌ره‌فخانی بدلیسی . هه‌زار ، چاپخانه‌ی کۆر ، ۱۹۷۲ به‌غدا .
- رابه‌ری سه‌رچاوه ، له‌بارهی زمانی کوردی‌به‌وه . د. نه‌وره‌حمانی حاجی مارف (دار الثقافة والنشر الكردية ، دار الحریة للطباعة) ، به‌غدا ۱۹۸۹ .
- زاره کوردی‌به‌کان . د. کامیل به‌سیر . د. کوردستان موکریانی . صادق بهاء‌الدین ، محمه‌د نه‌مین هه‌ورامانی . (مطبعة جامعة صلاح‌الدين) ، ۱۹۸۷ هه‌ولیر .
- سترانی زارگوتنا کوردایه‌ تاریقیی . ئوردیخانن جه‌لیلی ، چاپخانه‌ی کۆر ، ۱۹۷۷ به‌غداد . به‌ئیملائی کوردی‌ی عراق .
- ئیدیوم ، له‌ زمانی کوردی‌دا ، جلال محمود علی ، مطبعة حسام ۱۹۸۲ به‌غداد .
- ئیدییه‌میته‌ کوردی . صادق بهاء‌الدین نامیدی . چاپخانه‌ی کۆر ۱۹۷۳ به‌غدا .

سه‌رچاوه‌ی عاره‌بی :

- زوادشت الحکیم . نبی قدامی ایرانیین حیاته و فلسفته . تالیف حامد عبدالقادر - عضو مجمع اللغة العربية بالقاهرة . مكتبة نهضة مصر ومطبعتها - الفجالة - القاهرة ۱۹۵۶ - ۱۳۷۵ هـ
- من تراثنا اللغوي القديم ، مايسمى في العربية بالدخيل . طه باقر ، عضو المجمع العلمي العراقي . استاذ الأثار والحضارة في كلية الآداب . جامعة بغداد . مطبعة المجمع العلمي العراقي ، بغداد ۱۹۸۰ م .
- دراسات كردية في بلاد سوبارتو . د. جمال رشيد . آفاق عربية ، ۱۹۸۴ بغداد .
- تاريخ السليمانية وانحائها . تالیف محمد امین زکی نقله‌الی العربية محمد جمیل الروزیانی - شركة النشر والطباعة المراقية المحدودة بغداد ، ۱۹۵۱ .
- ایران في عهد الساسانيين . تالیف کریستن سن . ترجمة يحيى الخشاب .

- مراجعة عبدالوهاب عزام . مطبعة لجنة التأليف والترجمة والنشر .
القاهرة - ١٩٥٧ .
- القنديداد . اهم الكتب التي تتألف منها الأستا . نقله من الفرنسية
وعلق عليه الدكتور داود الجلبى الموصلى ، طبع بمطبعة الاتحاد الجديدة
بالموصل ١٩٥٢ .
- تراث فارس ، كتب فصوله اساتذة من المستشرقين . اشترك في كتابته
واشرف على نشره (ا . ج اربرى) ، نقله الى العربية من اساتذه كلية
الاداب جامعة القاهرة ، محمد كفاحى ، احمد ساداتى ، السيد يعقوب
بكر ، محمد صقر خفاجه ، احمد عيسى . اشترك في كتابته وراجع
ترجمة يحيى الخشاب . دار احياء الكتب العربية ، عيسى البابى
الجلبى وشركائه ، ١٩٥٩ القاهرة .
- كتاب تنسّر ، اقدم نص عن النظم الفارسية قبل الاسلام . نقله الى
العربية يحيى الخشاب عميد كلية الاداب جامعة القاهرة . مطبعة مصر ،
وشركة مساهمة مصرية ، ١٩٥٤ .
- خلاصة تاريخ الكرد وكردستان . من اقدم العصور التاريخية حتى الآن ،
ونقله الى العربية وعلق عليه الاستاذ محمد على عونى ١٩٣٦ ، مطبعة
السعادة بجوار محافظة مصر سنة ١٩٣٩ .
- حملة العشرة آلاف . الحملة على فارس . المورخ الاثريقى - زينوفون .
ترجمها عن الانكليزية يعقوب افرام منصور ، منشورات مكتبة بسام .
موصل ١٩٨٥ .
- الفردوس - الشاهنامه ، ملحمة الفرس الكبرى ، سمر مالطى - دار
العلم للملايين ، بيروت ، ١٩٧٧ .
- مروج الذهب ومعادن الجوهر للمسعودى ، دار الاندلس للطباعة والنشر ،
بيروت ج ١ ، ٢٤١ .
- عصمت شريف وانلى - مسألة توحيد اللغة الكردية . مطبعة الاهالى ،
١٩٦٠ بغداد .
- صلاح سعدالله ، عن لغة الكرد وتاريخها - مطبعة شفيق ١٩٨٩ بغداد .

سهرچاوهى پارسی :

- گاتها - رودهاى بيمقبر ايران سپيتمان ، زرتشت . نشرته انجمن
زرتشتيان ايرانى . بمبى ١٩٥٢ . گزارش پورداود .
- تاريخ زبان فارسى . دكتور پرويز ناتل خانلرى . جلد اول چاپ ششم ،
انتشارات بنياد فرهنگ ايران ٢٣ .
- فرهنگ فارسى به پهلوى . تاليف دكتور بهرام فردوشى . سلسله

London : Luzac & Co.
Publishd to the India Office
46, Great Russell Street, 1898.

- An Avesta Grammar, In comparison with Sanskrit
by
A. V. Williams Jackson, of Columbia Collage, New York City
Part 1.
Stuttgart W. Kohlhammek, 1892.
- S. N. Sokolov. The Avestan Language.
Nauka Publishing House.
Central Department of Oriental Literature, Moscow, 1967.
- Old Persian Grammar Texts Lexicon
by
Roland G. Kent, Professor Emeritus of Indo - European
Linguistics, University of Pennsylvania.
American Oriental Society, New Haven Comecticu. 1953.
- The Phonemic system of Modern Standard Kurdish
by
Abdul - Majeed Rashid Ahmed.
A dissertation submitted in partial Fulfillment of the requirement
for the degree of Doctor of Philosophy.
- A history of Sanskrit Literature
by
Arthur A. Macdonell, M. A. PH. D
London William Heinemann, McMXIII.
- A Kurdish English Dictionary
Taufiq Wahby and C. J. Edmonds .
- English and American idioms - Persian.
by : H. RAJAB TARAGHI .